

ΛΑΜΠΡΟΥ ΤΣΑΚΤΣΙΡΑ - ΖΑΧΑΡΙΑ ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗ - ΜΑΡΙΑΣ ΘΕΟΧΑΡΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΜΟΧΗΣ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑ 1982

ΙΣΤΟΡΙΑ Β/Γ = 117

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΡΩΜΑΪΚΗ
ΚΑΙ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΡΩΜΑΪΚΗ
ΚΑΙ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

ΣΤ

89

ΣΤΒ

ΛΑΜΠΡΟΥ ΤΣΑΚΤΣΙΡΑ
ΖΑΧΑΡΙΑ ΟΡΦΑΝΟΥΔΑΚΗ
ΜΑΡΙΑΣ Σ. ΘΕΟΧΑΡΗ

Τσακτσίρας Λάμπρος

ΙΣΤΟΡΙΑ ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

(146 π.Χ. - 1453 μ.Χ.)
Β' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ, ΑΘΗΝΑ 1982

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

002
K12
ΣΤ28
945

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ
ΕΔΩΡΗΣΑΤΟ

Όπου Ένωσ. βιβλίου
3271 Έτος 1982

Η ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

- Ο φιλόλογος καθηγητής Τσακτσίρας Λάμπρος έγραψε τό Α' μέρος (ΙΣΤΟΡΙΑ ΡΩ-
ΜΑΪΚΗ), τό Β' μέρος (ΠΡΟΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ), τό
κεφάλαιο 3 του Γ' μέρους (Ο ΑΡΑΒΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ 9ο
ΑΙΩΝΑ μ.Χ.) και τό κεφάλαιο 3 του Δ' μέρους (ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΥΤΙΚΟΕΥ-
ΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΣΜΟ).

- Ο φιλόλογος καθηγητής Όφρανουδάκης Ζαχαρίας έγραψε τό Γ' μέρος (ΚΥΡΙΩΣ ΒΥ-
ΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ), έκτός από τό κεφάλαιο 3, και τό Δ' μέρος (ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΕΠΟΧΗ), έκτός από τό κεφάλαιο 3.

- Η βοζαντινολόγος Θεοχάρη Μαρία έγραψε τίς ένότητες πού αναφέρονται στην ΤΕΧΝΗ και
έπιμελήθηκε τήν εικονογραφηση του βιβλίου.

Όπου δέν αναφέρεται άλλος μεταφραστής, ή μετάφραση των κειμένων έχει γίνει από τούς
συγγραφείς του αντίστοιχου κεφαλαίου.

- Οί χάρτες του βιβλίου, όπου δέν αναφέρεται άλλο όνομα, φιλοτεχνήθηκαν από τό Α.
Τσακτσίρα.

Όπως ξέρουμε, την ιστορία της ανθρωπότητας τη χωρίζουμε σε τρεις περιόδους: ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ, ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ, ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ.

Στό περσινό βιβλίο της ιστορίας εξετάσαμε ένα μέρος της αρχαίας ιστορίας και γνωρίσαμε τους λαούς της Ανατολής, τους αρχαίους Έλληνες και τους Ρωμαίους, ως την εποχή που κατάκτησαν την Ελλάδα (146 π.Χ.).

Την περίοδο της ιστορίας που αρχίζει από το σημείο αυτό, από τα μέσα δηλαδή του 2ου αιώνα π.Χ., και τελειώνει στα μέσα του 15ου αιώνα μ.Χ. θα εξετάσουμε στο φετινό μας βιβλίο. Η ύλη μας λοιπόν απλώνεται χρονολογικά σ' ένα τμήμα, το τελευταίο, της αρχαίας ιστορίας και σ' ολόκληρη τη μεσαιωνική, που για τόν Έλληνισμό λέγεται Βυζαντινή.

Μέσα στα χρόνια βέβαια αυτά δημιουργήθηκαν αξιόλογοι πολιτισμοί από λαούς που έζησαν σε διάφορα σημεία του πλανήτη μας. Έμεις όμως θα περιοριστούμε στην εξέταση εκείνων των λαών που, με τρόπο άμεσο ή έμμεσο, επηρέασαν την ελληνική ιστορία και διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο στη διαμόρφωσή της. Φυσικά, στο κέντρο του ενδιαφέροντός μας θα βρίσκεται η ίδια ή ελληνική ιστορία. Έτσι λοιπόν, θα εξετάσουμε πρώτα την ιστορία του ρωμαϊκού και στη συνέχεια του βυζαντινού κράτους και, σε δεύτερο επίπεδο, την ιστορία των δυτικοευρωπαϊκών κρατών και του αραβικού κόσμου.

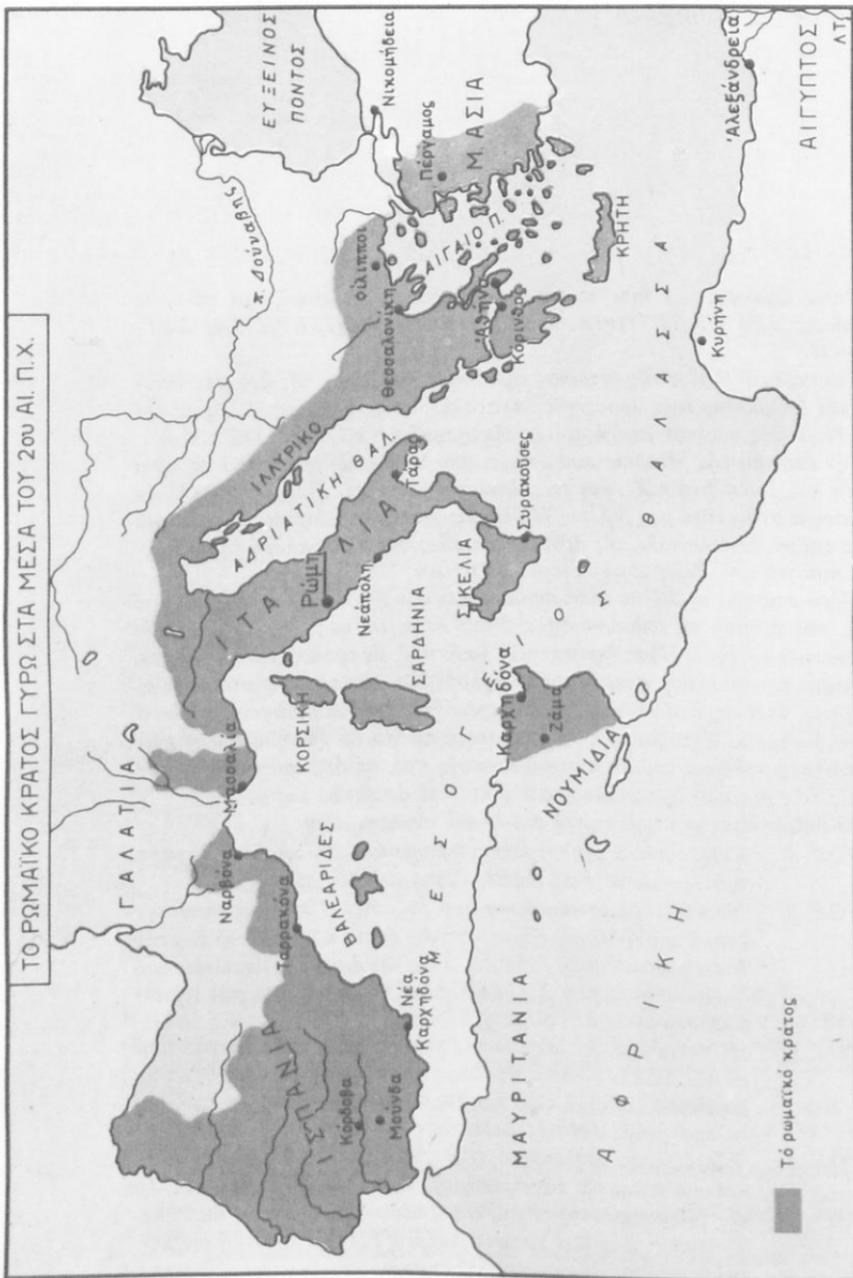
Το βιβλίο είναι χωρισμένο στα ακόλουθα τέσσερα μέρη:

ΜΕΡΟΣ Α': Περιλαμβάνει την ιστορία του ρωμαϊκού κράτους από τα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. ως τις αρχές του 4ου αιώνα μ.Χ.

ΜΕΡΟΣ Β': Εξετάζει τη διαμόρφωση του βυζαντινού κράτους από την εποχή που ο Μέγας Κωνσταντίνος έκανε πρωτεύουσά του την Κωνσταντινούπολη (330 μ.Χ.) ως την αρχή της βασιλείας του Ήρακλείου (610 μ.Χ.), καθώς και τη δημιουργία των γερμανικών κρατών στη Δυτική Ευρώπη.

ΜΕΡΟΣ Γ': Περιλαμβάνει την ιστορία της κυρίως βυζαντινής εποχής, από το 610 ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους (1204). Εξετάζονται ακόμη ο αραβικός κόσμος και τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης.

ΜΕΡΟΣ Δ': Εξετάζει την ύστεροβυζαντινή εποχή αρχίζοντας από το 1204 και φτάνοντας ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) και την κατάκτηση των άλλων ελληνικών περιοχών από τους Τούρκους. Στα ίδια χρονικά πλαίσια εξετάζεται και η διαμόρφωση του δυτικοευρωπαϊκού κόσμου.

ΧΑΡΤΗΣ Ι.

ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (146 π.Χ. - 330 μ.Χ.)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γύρω στα μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. η Ρώμη ήταν τό πιο ισχυρό κράτος του αρχαίου κόσμου. Για νά φτάσει ως εδώ χρειάστηκε νά κάνει πολλούς και μεγάλους πολέμους και νά υποτάξει πολλούς λαούς.

Στήν αρχή αγωνίστηκε εναντίον τῶν γειτονικῶν τῆς λαῶν και ὡς τά μέσα του 3ου αιώνα π.Χ. κατόρθωσε νά κυριαρχήσει στήν Ἰταλία. Στή συνέχεια στράφηκε εναντίον τῆς Καρχηδόνας και ὕστερα ἀπό σκληρούς ἀγῶνες τήν ὑπόταξε και ἄπλωσε τήν κυριαρχία τῆς στή Δυτική Μεσόγειο.

Ἀπό τό δεύτερο αἶώνα π.Χ. ἡ Ρώμη ἔστρεψε τήν κατακτητική τῆς ὁρμή πρὸς τίς χώρες τῆς ἑλληνιστικῆς Ἀνατολῆς και, ὡς τό 146 π.Χ., ὑπόταξε τήν Ἑλλάδα. Αἶγο ἀργότερα δημιούργησε τίς πρώτες κτήσεις στή Μ. Ἀσία (Πέργαμος). (ΧΑΡΤ. 1).

Ἀρχίζοντας λοιπόν ἀπό αὐτό τό χρονικό σημεῖο (μέσα του 2ου αἶώνα π.Χ.) θά ἐξετάσουμε στό πρώτο μέρος του βιβλίου μας τή ρωμαϊκή ἱστορία ὡς τίς ἀρχές του 4ου αἶώνα μ.Χ. Οἱ μεγάλες ἐνότητες πού θά μελετήσουμε εἶναι:

Κεφ. 1 – Τό ρωμαϊκό κράτος στα μέσα του 2ου αἰ. π.Χ. – Ἡ ρωμαϊοκρατία στήν Ἑλλάδα.

Κεφ. 2 – Κοινωνικά προβλήματα – Προσπάθειες μεταρρυθμίσεων. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι.

Κεφ. 3 – Οἱ αὐτοκρατορικοί χρόνοι.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦ. 1

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 2ου ΑΙ. Π.Χ. Η ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Στά μέσα του 2ου αι. π.Χ. η Ρώμη, ύστερα από μία σειρά κατακτητικῶν πολέμων, ἔγινε τό μεγαλύτερο καί ἰσχυρότερο μεσογειακό κράτος. Οἱ πόλεμοι αὐτοί, ἡ γρήγορη ἐξάπλωση, πού μεταμόρφωσε τό μικρό ἀγροτικό κράτος τῆς Ρώμης σέ πανίσχυρη δύναμη, ὁ ἀπότομος πλουτισμός καί οἱ ἐπαφές μέ τούς κατακτημένους λαούς εἶχαν ὡς συνέπεια βαθιές μεταβολές στή ρωμαϊκή κοινωνία, στήν οἰκονομία καί στόν τρόπο ζωῆς.

Στίς τάσεις τῆς γιά ἐπέκταση ἡ Ρώμη συνάντησε τήν Ἑλλάδα. Ἡ ἐπαφή μέ τό μεγάλο ἑλληνικό πολιτισμό θά γίνει ἀφορμή νά καλλιεργήσουν καί οἱ Ρωμαῖοι τίς τέχνες καί τά γράμματα καί νά βάλουν τίς βάσεις τοῦ δικοῦ τους πολιτισμοῦ.

Ὁ πλοῦτος καί ἡ δύναμη τῆς Ρώμης στηρίχτηκαν πάνω στήν οἰκονομική ἐκμετάλλευση τῶν κατακτημένων περιοχῶν, τῶν «ἐπαρχιῶν» τῆς. Τή μοίρα τῶν κατακτημένων ἀκολουθοῦν καί οἱ Ἕλληνες πού, χάνοντας τήν πολιτική τους ἐλευθερία, περνοῦν σέ μία περίοδο παρακμῆς.

α. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ

I. Συνέπειες στην οικονομία

Οί Ρωμαίοι αγρότες, που αυτοί κυρίως συγκροτούσαν το στρατό της Ρώμης, αναγκάστηκαν στά χρόνια των κατακτητικών πολέμων να εγκαταλείψουν τη γη τους και να ακολουθήσουν μακρινές έκστρατειες. Πολλοί απ' αυτούς σκοτώθηκαν, ενώ όσοι γύριζαν έβρισκαν τά κτήματά τους παραμελημένα και, για να συνεχίσουν την καλλιέργεια, δανείζονταν χρήματα μέ μεγάλο τόκο. Έπειδή όμως τά αγροτικά προϊόντα έφταναν από τίς κατακτημένες χώρες πολύ φτηνά, οί αγρότες δέν μπορούσαν να πουλήσουν την παραγωγή τους. Στο τέλος τά χρέη τους έφερναν σέ άπελπιστική κατάσταση κι έχαναν τά χωράφια τους, που τά έπαιρναν οί μεγάλοι γαιοκτήμονες και τά πρόσθεταν στά δικά τους. (Κειμ. 1).

Έτσι τά μικρά και μεσαία αγροκτήματα εξαφανίζονταν σιγά σιγά και αντικαταστάθηκαν από τίς πολύ μεγάλες ιδιοκτησίες, που είναι γνωστές μέ την όνομασία *λατιφούντια* και στίς όποιες εργάζονταν δούλοι.

Οί κλάδοι της οικονομίας που ώφελήθηκαν από την εξάπλωση της Ρώμης ήταν τό έμπόριο και ή βιοτεχνία. Ίδιαίτερη ανάπτυξη παρουσίασαν άκόμη και οί χρηματιστικές επιχειρήσεις, όπως ή κατασκευή δημόσιων έργων, ό δανεισμός χρημάτων κλπ. Περισσότερα όμως κέρδη έδινε ή έκμετάλλευση των φόρων που πλήρωναν οί κατακτημένες περιοχές. Τούς φόρους αυτούς τους νοίκιαζε τό κράτος για ένα όρισμένο ποσό κάθε χρόνο σέ επιχειρηματίες, που λέγονταν *δημοσιώνες*. Οί δημοσιώνες αποκτούσαν έτσι τό δικαίωμα να εισπράξουν τούς φόρους της περιοχής που είχαν νοικιάσει και φρόντιζαν να κερδίσουν όσο περισσότερα μπορούσαν, καταπιέζοντας τούς φορολογούμενους.

Η γεωργία

*Έμπόριο -
Βιοτεχνία -
Επιχειρήσεις*

II. Συνέπειες στον πολιτικό και κοινωνικό τομέα

Τό 2ο αιώνα π.Χ. τό χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους και τούς φτωχούς έγινε πολύ μεγάλο, ενώ στη ρωμαϊκή κοινωνία διαμορφώθηκαν ό άκόλουθες τάξεις:

Η τάξη των συγκλητικών. Την αποτελούσαν οικογένειες μεγάλων γαιοκτημόνων, που ή οικονομική τους βάση ήταν τά *λατιφούντια*. Από την τάξη αυτή προέρχονταν τά μέλη της Συγκλήτου, ή όποια είχε αποκτήσει μεγάλη δύναμη και αποφάσιζε ουσιαστικά για όλα τά σοβαρά θέματα που άπασχολούσαν τό κράτος.

Οί ίππεις. Την τάξη αυτή αποτελούσαν οί Ρωμαίοι που άσχολούνταν μέ χρηματιστικές επιχειρήσεις, δηλαδή «οί πλούσιοι του χρήματος». Η πολιτική τους θέση δέν ήταν σταθερή. Πολλές φορές κρατούσαν έχθρική στάση άπέναντι στους συγκλητικούς, επειδή οί τελευταίοι τούς έκλειναν τό δρόμο προς την έξουσία, και άλλοτε συμμαχούσαν μαζί τους.

Ο λαός της Ρώμης. Η τρίτη και μεγαλύτερη σέ αριθμό τάξη των Ρωμαίων πολιτών περιλάμβανε τούς αγρότες, που είχαν χάσει τά κτήματά

τους και συγκεντρώθηκαν στη Ρώμη, καθώς και πολλούς μικροτεχνίτες και εργάτες που δύσκολα έβρισκαν άπασχόληση, επειδή είχε καθιερωθεί ή εργασία των δούλων. Οι άνθρωποι αυτοί δεν είχαν μόνιμο εισόδημα και στηρίζονταν στις κρατικές διανομές τροφίμων και στις δωρεές των πλουσίων. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες άρχισαν να χάνουν την πολιτική τους συνείδηση και έφτασαν σε σημείο να πουλούν και την ψήφο τους.

Οι δούλοι. Έκτός από τις τάξεις των ελεύθερων Ρωμαίων πολιτών ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού τό αποτελούσαν οι δούλοι. Στην αρχαία Ρώμη οι δούλοι ήταν ιδιοκτησία των κυρίων τους και οι συνθήκες της δουλειάς και της ζωής τους ήταν απάνθρωπες. Για τό παραμικρό παράπτωμα τούς τιμωρούσαν μέ βαριές ποινές και τούς θανάτωναν μέ σταυρικό (άτιμωτικό και μαρτυρικό) θάνατο. Οι δούλοι μισούσαν τά άφεντικά τους και τό μίσος αυτό έκδηλωνόταν μέ παθητική αντίσταση (παραμέληση της εργασίας) και μέ συχνές έξεγέρσεις, που ήταν όμως σπασμωδικές και άνοργάνωτες.

III. Οι συνέπειες στον τρόπο ζωής. Ή αντίδραση – Κάτων

Ή έξάπλωση του ρωμαϊκού κράτους προς την Άνατολή αλλά και τό πλήθος των δούλων και των άλλων ξένων που έφταναν από την περιοχή αυτή στη Ρώμη, έγιναν άφορμή νά γνωρίσουν οι Ρωμαίοι ένα νέο τρόπο ζωής, που τον χαρακτήριζε ή πολυτέλεια και ή άνεση. Οι άνωτερες τάξεις της ρωμαϊκής κοινωνίας γοητεύτηκαν από τις καινούριες συνήθειες και ρίχτηκαν χωρίς μέτρο στην απόλαυση του πλούτου τους, εγκαταλείποντας την πατροπαράδοτη ρωμαϊκή άπλότητα.

Όμως ό πλούτος και ή ύπερβολική πολυτέλεια έφεραν και τή διαφθορά και αυτό δεν μπορούσε νά μή δημιουργήσει αντιδράσεις. Χαρακτηριστική είναι ή προσπάθεια που έκανε ό Κάτων.

Ό Κάτων εκλέχτηκε τό 184 π.Χ. τιμητής¹ και προσπάθησε νά καταπολεμήσει τή διαφθορά επιβάλλοντας μεγάλους φόρους στά είδη πολυτελείας και διώχνοντας από τή Σύγκλητο και τά άλλα αξιώματα εκείνους που δεν ήταν άξιοι νά τά κατέχουν. Καταπολέμησε άκόμη τήν έλληνική μόρφωση και τις συνήθειες της Άνατολής, γιατί πίστευε πώς όλα αυτά συντελούσαν στην ήθική κατάρπτωση των Ρωμαίων. Όμως ό άγώνας του Κάτωνα δεν είχε κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα. (Κείμ. 2, 3, 4)

1. Τό αξίωμα του «τιμητή» καθιερώθηκε στη Ρώμη τον 5ο αϊ. π.Χ. Οι τιμητές ήταν δύο και, έκτός από τις άλλες δικαιοδοσίες τους, είχαν τό δικαίωμα νά διαγράφουν από τήν τάξη των συγκλητικών ή των Ιππέων όσους θεωρούσαν άνάξιους.

Ἐπιτύμβιο ανάγλυφο ενός ἐμπόρου σταριῶ, τῆς γυναίκας καί τῆς κόρης του. 1ος αἰ. π.Χ. Βρετανικό Μουσεῖο.

β. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Ἡ γνωριμία τῶν Ρωμαίων μέ τόν ἑλληνικό πολιτισμό ἔγινε μέ πολλούς τρόπους. Μιά πρώτη ἐπαφή πραγματοποιήθηκε μέ τίς ἑλληνικές ἀποικίες τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἀπό τόν 4ο αἰ. π.Χ. Κυρίως ὁμοῦ οἱ δύο λαοί ἤρθαν σέ στενή ἐπαφή, ὅταν ἡ Ἑλλάδα κατακτήθηκε ἀπό τή Ρώμη. Τότε πολλοί Ἕλληνες μεταφέρθηκαν στήν Ἰταλία ὡς δούλοι καί οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτούς, ἐπειδή ἦταν μορφωμένοι, ἔγιναν οἰκιακοί δούλοι σέ σπίτια πλούσιων Ρωμαίων. Ἀκόμη καί πολλοί «ἐλεύθεροι» μέ κάποια εἰδικότητα (γιατροί, ρήτορες, δάσκαλοι κ.ἄ.) ἤρθαν νά ἐργαστοῦν στήν πλούσια Ρώμη. Ὅλοι αὐτοί συνέβαλαν, περισσότερο ἴσως ἀπό ὅτιδήποτε ἄλλο, στή διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Ἀπό τήν ἄλλη, πολλοί Ρωμαῖοι γνώρισαν οἱ ἴδιοι τήν Ἑλλάδα, εἴτε ὡς στρατιῶτες εἴτε ὡς ἔμποροι. Ἀργότερα, ὅσοι Ρωμαῖοι μπορούσαν, ἔρχονταν στήν Ἑλλάδα, γιά νά γνωρίσουν ἀπό κοντά τή χώρα τοῦ μεγάλου πολιτισμοῦ. Μεγάλη διάδοση εἶχε ἀκόμη καί ἡ ἑλληνική

*Ἡ γνωριμία
μέ τόν
ἑλληνικό
πολιτισμό*

Γλυτό μιάς σαρκοφάγου τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Παριστίνει τίς διάφορες φάσεις τῆς ἀνατροφῆς ἐνός παιδιοῦ ἀπό τό θηλασμό ὡς τό σχολεῖο.

γλώσσα και «στά μέσα του 2ου αιώνα π.Χ. κάθε Ρωμαίος που ήθελε να θεωρείται μορφωμένος έπρεπε να ξέρει έλληνικά»¹.

Αυτή ή στενή έπαφή με την Έλλάδα συνέβαλε άποφασιστικά στην καλλιέργεια της λατινικής γλώσσας και στην ανάπτυξη της ρωμαϊκής λογοτεχνίας. Στην άρχή οί Ρωμαίοι συγγραφείς μιμήθηκαν τά έλληνικά πρότυπα και μάλιστα ό πρώτος «λατίνος» συγγραφέας, ό *Λίβιος Άνδρόνικος*, ήταν Έλληνας άπελεύθερος² από τόν Τάραντα και μετέφρασε στά λατινικά την «Όδύσεια» και πολλά έλληνικά δράματα. Σιγά σιγά όμως διαμορφώθηκε και ή ρωμαϊκή λογοτεχνία, άν και ή έλληνική επίδραση διατηρήθηκε για πολύ άκόμη. Από τούς πιό άξιόλογους εκπρόσωπους τών γραμμάτων στη Ρώμη ήταν ό ποιητής *Κόιντος Ένιος*, που έγραψε ένα έπος με θέμα την ιστορία της Ρώμης, και οί σατιρικοί ποιητές *Πλαύτος* και *Τερέντιος*, που έγραψαν κωμωδίες για τό θέατρο.

γ. ΟΙ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Με τόν όρο «έπαρχία» οί Ρωμαίοι όνόμαζαν κάθε κατακτημένη περιοχή έκτός Ιταλίας. Τυπικά ή διοίκηση κάθε έπαρχίας ρυθμιζόταν με ένα «Νόμο περί έπαρχίας», αλλά στην πραγματικότητα τίς διοικούσαν όπως έκριναν σωστό οί διοικητές τους. Αυτοί διορίζονταν για ένα χρόνο από τή Σύγκλητο και συγκέντρωναν τή στρατιωτική και τήν πολιτική έξουσία. Μόλις αναλάμβαναν τή διοίκηση καθόριζαν, μ' ένα διάταγμα, πώς θά κυβερνήσουν.

Οί Ρωμαίοι έβλεπαν τίς έπαρχίες σαν πηγή πλουτισμού και ή έκμετάλλευσή τους άρχιζε από τή στιγμή που τίς κατακτούσαν. Ό νικητής στρατηγός έπαιρνε μεγάλες ποσότητες από λάφυρα και πολλούς αίχμαλώτους, που τούς πουλούσε για δούλους. Η έκμετάλλευση συνεχιζόταν από τούς διοικητές που επιδίωκαν, μέσα στό χρόνο που διοικούσαν, να συγκεντρώσουν όσο μπορούσαν περισσότερα χρήματα. Ό χρηματισμός αυτός γινόταν με άρπαγές και λεηλασίες δημόσιων θησαυρών και ναών, με άναγκαστικές εισφορές πόλεων και πολιτών και με πολλούς άλλους τρόπους. (Κεim. 5)

Ίδιαίτερα βαριά ήταν ή φορολογία και κυρίως ό τρόπος που γινόταν. Οί δημοσιώνες, που νοίκιαζαν τό δικαίωμα της είσπραξης του φόρου κάθε περιοχής, φρόντιζαν να εξασφαλίζουν μεγάλα κέρδη. Έτσι οί κάτοικοι τών έπαρχιών πλήρωναν πολύ περισσότερα από τό φόρο που τούς άναλογούσε. Τή ληστρική, κυριολεκτικά, δραστηριότητα τών φοροεισπρακτόρων έρχονταν να συμπληρώσουν οί τοκογλύφοι.

Όλη αυτή ή έκμετάλλευση όδηγούσε στην οικονομική έξαθλίωση τών έπαρχιών, ενώ ό μόχθος τών κατακτημένων λαών πλούτιζε τό δημόσιο ταμείο της Ρώμης και τίς προνομούχες τάξεις της ρωμαϊκής κοινωνίας.

1. M. CARY, Ρωμαϊκή Ίστορία, Α. 395

2. άπελεύθερος: ό δούλος που του χάριζε τήν έλευθερία ό κύριός του ή τήν έξαγόραζε ό ίδιος.

Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνα. Οἱ ἑπτὰ σοφοὶ
τῆς Ἑλλάδος. Ψηφιοτό ἀπ' τὴν Πομπηία.
Ναύπολη, Ἐθνικὸ Μουσεῖο.

δ. Η ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ἡ ἐλευθερία στὴν Ἑλλάδα ἐσβησε ὀλοκληρωτικά τὸ 146 π.Χ., ὅταν ἀπότυχε καὶ ἡ τελευταία προσπάθεια τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς Ρωμαίους¹. Τότε ὁ νικητὴς στρατηγὸς Μόμιος καὶ μιά συγκλητικὴ ἐπιτροπὴ ρύθμισαν προσωρινά τὸ καθεστῶς τῆς νότιας Ἑλλάδας, πού δὲν ἐγίνε ἀμέσως ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. Ὅμως, ὁ Ρωμαῖος διοικητὴς τῆς Μακεδονίας, πού εἶχε γίνε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία ἀπὸ τὸ 148 π.Χ., ἦταν ἐξουσιοδοτημένος νὰ ἐπεμβαίνει, ἂν χρειαζόταν, γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἡ τάξι. Ἔτσι, «οἱ Ἕλληνες εἶχαν τόση ἐλευθερία, ὅση τοὺς παραχωροῦσε ὁ Ρωμαῖος διοικητὴς»².

Σ' ὅλες τίς πόλεις τὴν ἐξουσία πῆραν στὰ χέρια τους οἱ πλουσιότερες τάξεις καὶ ἐνισχύθηκαν οἱ ἀρμοδιότητες τῶν ἀρχόντων καὶ τῆς Βουλῆς, ἐνῶ περιορίστηκε ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου. Ὁ λαὸς ὁμως κρατοῦσε σταθερά ἐχθρική στάση ἀπέναντι στοὺς Ρωμαίους, γιατί εἶχε στερηθεῖ τὴν πολιτικὴ του ἐλευθερία, καὶ οἱ μαχητικὲς ἀντιδράσεις δὲν ἔλειψαν ἀλλά ἦταν αὐθόρμητες καὶ ἀνοργάνωτες.

Οἱ συνέπειες ἀπὸ τὴν πολιτικὴ νέκρωση καὶ τὴν οἰκονομικὴ καταπίεση φάνηκαν γρήγορα. Παρατηρήθηκε μιά γενικὴ παρακμὴ καὶ μιά σημαντικὴ μείωση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐξαίρεση παρουσίασαν λίγες πόλεις, στίς ὁποῖες οἱ Ρωμαῖοι εἶχαν παραχωρήσει προνόμια, κι ἀνάμεσά τους ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Δήλος, μεγάλο δουλεμπορικὸ κέντρο τῆς ἐποχῆς.

Ἡ γενικὴ δυσἀρέσκεια ξέσπασε, ὅταν ὁ βασιλιάς τοῦ Πόντου Μιθριδάτης ἄρχισε τὸ 88 π.Χ. πόλεμο κατὰ τῆς Ρώμης καὶ παρουσιάστηκε στοὺς Ἕλληνες ὡς ἐλευθερωτὴς. Ἡ Ἀθήνα, ἡ Βιωτιὰ καὶ ἄλλες περιοχὲς

1. Ἡ μάχη στὴ Λευκόπετρα τὸ 146 π.Χ., ὅπου οἱ Ρωμαῖοι νίκησαν τὸ στρατὸ τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας.

2. Πλούταρχος: Πολιτικά παραγγέλματα, 824 C.

της Ελλάδας επαναστάτησαν, αλλά η εξέγερση καταπνίγηκε από το στρατηγό Σύλλα τό 86 π.Χ. και η ρωμαϊκή κυριαρχία έγινε ακόμη πιο βαριά.

Στά χρόνια που ακολούθησαν, δηλαδή στην περίοδο «των εμφύλιων πολέμων», οι Έλληνες πέρασαν ακόμη μιá μεγάλη δοκιμασία: οι αντίπαλοι στρατηγοί συγκρούστηκαν μεταξύ τους στον ελληνικό χώρο και έκαναν φοβερές λεηλασίες, για να συντηρήσουν και να ενισχύσουν τά στρατεύματά τους. Τέλος, και η νότια Ελλάδα έχασε την *τοπική αυτονομία* της: τό 27 π.Χ. έγινε ρωμαϊκή έπαρχία με τό όνομα «Αχαΐα».

Έτσι οι Έλληνες έχασαν την πολιτική τους έλευθερία. Όμως η ρωμαϊκή κυριαρχία δέν άγγιξε τίς ρίζες του Έλληνισμού, δέν άλλαξε τον ελληνικό τρόπο ζωής, ούτε εξαφάνισε τή μεγάλη πνευματική και πολιτιστική γενικά παράδοση.

---

1. Η περίοδος από τίς αρχές του 1ου αι. π.Χ. ως τό 31 π.Χ., που στη διάρκεια της φιλόδοξοι Ρωμαίοι στρατηγοί συγκρούστηκαν για τήν εξουσία (βλ. σχετικό κεφάλαιο του βιβλίου).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

α. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ

- 1 – Σέ ποιούς τομείς τής ρωμαϊκής κοινωνίας προκάλεσαν μεταβολές οί μεγάλες κατακτήσεις; (άπλή άναφορά)
- 2 – Ποιά ήταν τά αίτια τής καταστροφής τής μικρής ιδιοκτησίας;
- 3 – Ποιές ήταν οί τάξεις τών πλούσιων πολιτών στην άρχαία Ρώμη τό 2ο αϊ. π.Χ. καί ποιά ήταν ή οικονομική βάση τής καθεμιάς;
- 4 – Ό «λαός τής Ρώμης».
- 5 – Τί θέλησε νά καταπολεμήσει ό Κάτων καί μέ ποιό τρόπο προσπάθησε νά τό κάνει;

β. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

- 6 – Ποιό ήταν γενικά τό αποτέλεσμα από τήν έπαφή τής Ρώμης μέ τόν έλληνικό πολιτισμό;
- 7 – Μέ ποιούς τρόπους έγινε ή γνωριμία τών Ρωμαίων μέ τόν έλληνικό πολιτισμό;
- 8 – Οί σημαντικότεροι εκπρόσωποι τών ρωμαϊκών γραμμάτων καί τό έργο τους.

γ. ΟΙ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

- 9 – Τί άκριβώς ήταν οί έπαρχίες του ρωμαϊκού κράτους καί πώς ρυθμιζόταν ή διοίκηση τους;
- 10 – Ποιοί εκμεταλλεύονταν τίς έπαρχίες;

δ. Η ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

- 11 – Τά πολιτεύματα τών έλληνικών πόλεων μετά τή ρωμαϊκή κατάκτηση.
- 12 – Ποιές ήταν γενικά οί συνέπειες τής κατάκτησης;
- 13 – Η έξέγερση του 88-86 π.Χ.
- 14 – Τί έδωσε στον Έλληνισμό τή δύναμη νά διατηρηθεί;

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ

Οί μεγάλοι γαιοκτήμονες γίνονταν όλο και πιά πλούσιοι και οί δούλοι πλήθαιναν στή χώρα, ενώ οί Ίταλοί λιγότευαν, γιατί τούς βασάνιζαν ή φτώχεια, οί φόροι και οί έκστρατείες. Κι αν ακόμη γλύτωναν απ' όλα αυτά, έμεναν άνεργοι, γιατί τή γή τήν κατείχαν οί πλούσιοι, πού χρησιμοποιούσαν στήν καλλιέργεια δούλους και όχι ελεύθερους γεωργούς.

Άππιανός, Ρωμαϊκή Ιστορία (έμφύλιοι πόλεμοι), Ι, ι, 7 μετάφραση

2. Η ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑ ΕΡΧΕΤΑΙ ΣΤΗ ΡΩΜΗ

Οί στρατιώτες αυτοί¹ έφεραν γιά πρώτη φορά στή Ρώμη χάλκινα κρεβάτια, πανάκριβα σκεπάσματα, κουρτίνες κρεβατιών και άλλα ύφασματα καθώς και τρυπέζια μέ ένα πόδι και μπουφές, επιπλα πού τά θεωρούσαν πολυτελείας εκείνη τήν εποχή. Τά γεύματα έγιναν περισσότερο ευχάριστα, γιατί συμπληρώθηκαν μέ μουσική-κοπέλες πού έπαιζαν κιθάρα και άρπα-και μέ άλλες διασκεδάσεις. Άλλά και τό ίδιο τό φαγητό άρχισε νά ετοιμάζεται μέ μεγαλύτερη φροντίδα και πολλά έξοδα. Ό μάγειρας, πού οί πιά παλιοί τόν έβλεπαν και τόν μεταχειρίζονταν σαν τόν πιά άνάξιο δούλο, πήρε τώρα μεγάλη άξία και αυτό πού πρώτα ήταν μιά άπασχόληση γιά δούλους (ή μαγειρική), άρχισε νά θεωρείται έξοχη τέχνη.

Τίτος Λίβιος, Ιστορία τής Ρώμης, XXXIX, υι, 3-9, μετάφραση

3. Ο ΚΑΤΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΕΙ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥΣ

Θέλοντας κάποτε (ό Κάτων) νά συγκρατήσει τούς Ρωμαίους από τό υπερβολικό ένδιαφέρον πού έδειχναν γιά τίς (κρατικές) διανομές τροφίμων, άρχισε έτσι τό λόγο του: «Είναι δύσκολο, πολίτες, νά μιλω στήν κοιλιά, γιατί δέν έχει αυτιά».

Κατηγορώντας τους γιά τήν πολυτέλεια έπρε ότι είναι δύσκολο νά σωθει μιά πόλη, στήν όποία ένα ψάρι κοστίζει περισσότερο από ένα βόδι². Και έπρε ακόμη ότι οί Ρωμαίοι μοιάζουν μέ πρόβατα, γιατί, όπως εκείνα δέν ύπακούνε τό καθένα χωριστά άλλα όλα μαζί άκολουθοϋν τόν όδηγό τους, «Έτσι και σεις», έπρε, «έκείνους πού ό καθένας σας χωριστά δέ θά τούς ήθελε γιά συμβούλους, αυτούς όλοι μαζί τούς άκολουθείτε»³.

Πλούταρχος, Κάτων, VIII, 1-2, μετάφραση

1. Οί στρατιώτες πού γύριζαν από τίς έκστρατείες στήν Άνατολή.

2. Οί πλούσιοι Ρωμαίοι πλήρωναν μεγάλα ποσά γιά νά παρουσιάσουν κάποιο σπάνιο φαγητό στά πολυτελή γεύματά τους.

3. Έννοεί τούς ξένους, πού έφεραν τίς νέες συνήθειες στή Ρώμη.

Ἀνάγλυφο στήν ἀψίδα τοῦ Τίτου, στή Ρώμη (82 π.Χ.). Στρατιῶτες μεταφέρουν τά λάφυρα ἀπό τοὺς πολέμους τοῦ 70 ἐνάντια στοὺς Ἰουδαίους.

4. ΩΣ ΠΟΥ ΕΦΤΑΝΕ Ο ΑΝΘΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΩΝΑ

(Ἀπό ἐπιστολή τοῦ Κάτωνα στό γιό του)

...Ὅταν αὐτός ὁ λαός (οἱ Ἕλληνες) ἐπιβάλλει τόν πολιτισμό του σέ μᾶς, καί κυρίως ἂν στείλει ἐδῶ τοὺς γιατροὺς του, θά καταστραφοῦν τὰ πάντα. Αὐτοὶ (οἱ γιατροί) ἔχουν συνωμοτήσει μεταξύ τους νά δολοφονήσουν ὅλους τοὺς ξένους μέ τήν ἰατρική τους, ἓνα ἐπάγγελμα πού τό ἀσκοῦν μέ πληρωμή καί μέ σκοπό νά μπορέσουν νά κερδίσουν τήν ἐμπιστοσύνη μας καί νά μᾶς ξαποστείλουν ὅσο γίνεταί πιό εὐκόλα... Σοῦ ἀπαγορεύω νά ἔχεις ὅποιοδήποτε σχέση μέ γιατρούς.

Πλίνιος, Φυσική ἱστορία, XXIX, ι, 12-14, μετάφραση

5. Η ΛΕΗΛΑΣΙΑ ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΕΙ ΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ

(Ὁ «Θριάμβος» τοῦ στρατηγοῦ Αἰμίλιου Παύλου ὕστερα ἀπό τήν ὑποταγή τῆς Μακεδονίας, τό 168 π.Χ.)

...Ἡ πρώτη μέρα (τοῦ θριάμβου) μόλις ἔφτασε γιά νά παρελάσουν διακόσιες πενήντα ἄμαξες φορτωμένες μέ λεηλατημένους ἀνδριάντες, εἰκόνες καί μεγάλα ἀγάλματα.

Τήν ἄλλη μέρα πέρασαν σέ πομπή πολλὰ ἄμαξια φορτωμένα μέ τὰ ὀρειότερα καί πολυτιμότερα μακεδονικά ὄπλα, πού ἀστραφταν καμωμένα ἀπό χαλκό καί σίδηρο... Ὑστερα ἔρχονταν τρεῖς χιλιάδες ἄντρες πού κουβαλοῦσαν, κάθε τέσσερις, ἓνα ἀσημένιο δοχεῖο γεμάτο ἀσημένια νομίσματα...Κι ἄλλοι κρατοῦσαν ἀσημένιους κρατήρες καί ἀγγεῖα κερατόσχημα καί φιάλες καί κύλικες, ὅλα πολύτιμα γιά τό μέγεθος καί τήν πλοῦσια γλυπτή τους διακόσμηση...

Τήν τρίτη μέρα πρῶι πρῶι ξεκίνησαν οἱ σαλπικτές... Κι ἀκολουθοῦσαν ἄντρες πού κουβαλοῦσαν μέσα σέ χρυσά ἀγγεῖα χρυσά νομίσματα, ταχτοποιημένα ὅπως καί τὰ ἀσημένια. Καί μπορούσε νά μετρήσει κανεῖς ἐβδόμηντα ἐφτά τέτοια ἀγγεῖα.

Πλούταρχος, Αἰμ. Παῦλος, XXXIII-XXXIV, μετάφραση ἀποσπασμάτων

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦ. 2

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ – ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ. ΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Στά μέσα του 2ου αι. π.Χ. η Ρώμη είχε γίνει πιά παγκόσμια δύναμη και, όπως είδαμε, τό γεγονός αυτό δημιούργησε πολλά έσωτερικά προβλήματα. Τά προβλήματα αυτά παραμένουν πάντα στην περίοδο πού ακολουθεί (μέσα του 2ου αι. π.Χ. κι ως τό 31 π.Χ.) και πού είναι μιά από τίς πίο ταραγμένες τής ρωμαϊκής ιστορίας.

Γιά ένα διάστημα (133-121 π.Χ.) κυριαρχούν στην πολιτική ζωή τής Ρώμης οί μορφές δυό μεγάλων πολιτικών και κοινωνικών μεταρρυθμιστών, τών αδερφών Γράκχων, πού προσπάθησαν νά αποκαταστήσουν τή μικρή ιδιοκτησία και νά δημιουργήσουν και πάλι τή μεσαία τάξη, χωρίς επιτυχία. Ακολουθεί μιά σύντομη περίοδος (ως τό τέλος του 2ου αι. π.Χ.), πού χαρακτηρίζεται από τήν κυριαρχία τής συγκλητικής άριστοκρατίας.

Τόν πρώτο αιώνα π.Χ. η Ρώμη προχωρεί σέ νέες κατακτήσεις. Ή πολιτική δύναμη συγκεντρώνεται τώρα στά χέρια φιλόδοξων στρατηγών, πού χρησιμοποιώντας τούς ισχυρούς στρατούς τους προσπαθούν νά καταλάβουν τήν έξουσία και στην προσπάθειά τους αυτή έρχονται σέ σύγκρουση μεταξύ τους. Έτσι αρχίζει μιά σειρά εμφύλιων πολέμων πού φθείρουν τό δημοκρατικό πολίτευμα και οδηγούν τή Ρώμη στή μοναρχία.

α. ΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΚΧΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥΣ

Ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα που απασχολούσαν τη Ρώμη το 2ο αϊ. π.Χ. ήταν το *άγροτικό ζήτημα*. Τα μεγάλα άγροκτήματα είχαν απορροφήσει τις μικρές ιδιοκτησίες και χρησιμοποιούσαν στην καλλιέργεια δούλους. Έτσι οι περισσότεροι αγρότες, που αποτελούσαν βασικά τη μεσαία τάξη της Ρώμης, είχαν μεταβληθεί σ' ένα πλήθος άκτημόνων, άνεργων και άπορων πολιτών, που είχαν κάθε λόγο να είναι δυσανεστημένοι με το κράτος.

Για να διορθωθεί ή κατάσταση, έπρεπε να λυθεί το *άγροτικό ζήτημα*. Το μεγάλο αυτό έργο ανέλαβαν να πραγματοποιήσουν δύο αδερφοί, ο *Τιβέριος* και ο *Γάιος Γράκχος*.

Το άγροτικό ζήτημα

1. Τιβέριος Γράκχος

Ο μεγαλύτερος από τους δύο Γράκχους, ο Τιβέριος, εκλέχτηκε το 133 π.Χ. δήμαρχος και, με στόχο την άγροτική μεταρρύθμιση, πρότεινε τον *άγροτικό νόμο*¹. Σύμφωνα μ' αυτόν, ο άρχηγός κάθε οικογένειας είχε δικαίωμα να κατέχει ως 500 πλέθρα² (*jugera*) *δημόσιας γης*³ κι ακόμη 250 πλέθρα για κάθε ενήλικο γιό της οικογένειας. Η συνολική όμως έκταση της δημόσιας γης που μπορούσε να κατέχει μία οικογένεια δεν έπρεπε να ξεπερνάει τα 1000 πλέθρα. Η υπόλοιπη δημόσια γη, μοιρασμένη σέ κλήρους των 30 πλέθρων, θά μοιραζόταν στους άκτήμονες. Ο *άγροτικός νόμος ψηφίστηκε κατευθείαν από τη λαϊκή συνέλευση*.

Ο άγροτικός νόμος

Τόν Τιβέριο υποστήριζαν από την αρχή οι άκτήμονες, και γενικά οι φτωχοί της Ρώμης, όσοι μικροκαλλιεργητές είχαν απομείνει και μερικοί φωτισμένοι συγκλητικοί. Έναντιον του τάχθηκαν οι περισσότεροι συγκλητικοί μεγαλογαιοκτήμονες, γιατί αυτοί κατείχαν κυρίως τη δημόσια γη, και προσπάθησαν χρησιμοποιώντας τον άλλο δήμαρχο Μ. Όκταβιο που ήταν όργανό τους, να ματαιώσουν τις ενέργειες του Τιβέριου. Ο τελευταίος τότε κατόρθωσε να επιτύχει την καθαίρεση του Όκταβίου από το δημαρχιακό αξίωμα, γεγονός που αποτέλεσε παραβίαση του ρωμαϊκού πολιτεύματος.

Όπαδοί και αντίπαλοι

Για να προωθήσει την άγροτική μεταρρύθμιση, ο Τιβέριος θέλησε να εκλεγεί για δεύτερη φορά δήμαρχος, το 132 π.Χ. Την ημέρα όμως των εκλογών πολλοί αγρότες-όπαδοί του έλειπαν στο θερισμό και, όταν οι πολίτες συγκεντρώθηκαν στην αγορά για την ψηφοφορία, ένα ένοπλο απόσπασμα, έτοιμασμένο από τους συγκλητικούς, σκότωσε μετά από συμπλοκή τόν Τιβέριο και πολλούς όπαδούς του. (Κείμ. 3,4).

Το τέλος του Τιβέριου

1. Ο άγροτικός νόμος του Τ. Γράκχου ήταν ουσιαστικά επανάληψη ενός παλιότερου παρόμοιου νόμου, που είχαν προτείνει το 376 π.Χ. οι δήμαρχοι Λικίνιος και Σέξτος.

2. 500 πλέθρα (*jugera*) ίσοδυναμούσαν με 1150 στρέμματα.

3. Για τη «δημόσια γη» βλέπε κείμενα, άρ. 1,2.

II. Γάιος Γράκχος

Τό μεταρρυθμιστικό έργο του Τιβέριου συνέχισε ό αδερφός του Γάιος Γράκχος, πού εκλέχτηκε δήμαρχος τό 123 π.Χ. Ό Γάιος συνέχισε τήν άγροτική μεταρρύθμιση αλλά προχώρησε και sé πολιτικές μεταρρυθμίσεις, επιδιώκοντας νά μειώσει τή δύναμη τής Συγκλήτου.

*Κοινωνικές
μεταρρυθμίσεις*

Στόν κοινωνικό τομέα φρόντισε νά εφαρμοστεί χωρίς έμπόδια ό άγροτικός νόμος. Μέ τό «σιτικό νόμο» καθιέρωσε νά αγοράζουν οί φτωχοί τής Ρώμης τό σιτάρι sé χαμηλή τιμή. Γιά νά άποκαταστήσει πιό εύκολα τούς άκτήμονες, πρότεινε τήν ίδρυση άποικιών έκτός τής Ίταλίας και, γιά νά δώσει έργασία στους φτωχούς, προγραμμάτισε τήν κατασκευή πολλών δημόσιων έργων.

*Πολιτικές
μεταρρυθμίσεις*

Στόν πολιτικό τομέα, τό σπουδαιότερο μέτρο πού πήρε ήταν ό «δικαστικός νόμος». Ός τότε, τά δικαστήρια πού δίκαιζαν ύποθέσεις καταχρήσεων και δωροδοκιών στίς έπαρχίες τά συγκροτούσαν άποκλειστικά συγκλητικοί. Οί κατηγορούμενοι ήταν κι αυτοί συνήθως συγκλητικοί και σπάνια καταδικάζονταν. Μέ τό νέο νόμο, μαζί μέ τούς συγκλητικούς δίκαιζαν τώρα και οί *ίππεις* και αυτό έδωσε μεγάλη πολιτική δύναμη στήν τάξη τους.

*Ό συμμαχικός
νόμος*

Τό 122 π.Χ. εκλέχτηκε γιά δεύτερη φορά δήμαρχος και, γιά νά κερδίσει τήν ύποστήριξη των Ίταλών *συμμάχων*, πρότεινε νά τούς παραχωρηθεί τό δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη. Αυτή του όμως ή πρόταση, ό «συμμαχικός νόμος», προκάλεσε τή διάσπαση των όπαδών του. Οί *ίππεις* φοβήθηκαν τόν άνταγωνισμό των Ίταλών έπιχειρηματιών και οί άκτήμονες φοβήθηκαν ότι θά άποκτούσαν νέους άνταγωνιστές στόν άγώνα γιά τήν άπόκτηση γής και ότι θά έχαναν τήν άποκλειστικότητα του δικαιώματος του Ρωμαίου πολίτη. Ό συμμαχικός νόμος δέν ψηφίστηκε και ό Γάιος απέτυχε νά εκλεγεί και γιά τρίτη φορά δήμαρχος (121 π.Χ.).

*Τό τέλος
του Γάιου*

Μόλις έμεινε χωρίς τήν προστασία του δήμαρχικού αξιώματος, ή συγκλητική άριστοκρατία πέρασε στήν άντεπίθεση. Στίς συγκρούσεις πού άκολούθησαν οί όπαδοί του Γάιου νικήθηκαν και ό ίδιος, έγκαταλειμμένος, άπογοητευμένος και κύνγημένος, αυτοκτόνησε.

β. ΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Μετά τήν έξουδετέρωση των Γράκχων ή συγκλητική άριστοκρατία κυριάρχησε άπόλυτα στήν πολιτική ζωή τής Ρώμης ως τό τέλος περίπου του 2ου αι. π.Χ. Τότε φάνηκε όλη ή άνικανότητα και ή διαφθορά των συγκλητικών. Η δωροδοκία και ό χρηματισμός των άρχόντων έγινε συνηθισμένο φαινόμενο στίς δημόσιες σχέσεις, ενώ στό έξωτερικό σημειώθηκαν πολλές άποτυχίες. Υπεύθυνη γιά όλα αυτά θεωρήθηκε, όχι άδικο, ή Σύγκλητος.

Άπό τήν άνώμαλη αυτή κατάσταση έπωφελήθηκαν φιλόδοξοι στρατηγοί πού, κερδίζοντας μάχες και δόξα, άπόκτησαν δύναμη και θέλησαν νά πάρουν τήν έξουσία. Έπειδή όμως κάθε φορά οί στρατηγοί - διεκδικητές τής έξουσίας ήταν δύο, έρχονταν sé σύγκρουση μεταξύ τους.

Έτσι εγκαταστάθηκε για τη Ρώμη μία περίοδος εμφύλιων πολέμων, που άρχισαν στα πρώτα χρόνια του 1ου αι. π.Χ. και τελείωσαν το 31 π.Χ., με τη ναυμαχία στο Άκτιο. Τά «ζεύγη» των αντίπαλων στρατηγών ήταν κατά σειρά: Μάριος και Σύλλας, Καίσαρ και Πομπήιος, Οκταβιανός και Αντόνιος.

Οί εμφύλιοι πόλεμοι εφθειραν όριστικά τό δημοκρατικό πολιτεύμα και τό όδήγησαν στην κατάρρευση ένθ, παράλληλα, έτοιμάσαν τό έδαφος για τήν έπιβολή τής μοναρχίας.

1. Μάριος και Σύλλας

Ό Μάριος και ή στρατιωτική μεταρρύθμιση. Ό Μάριος καταγόταν από άγροτική οικόγένεια και από τήν άρχή τάχθηκε μέ τό μέρος τής αντισυγκλητικής μερίδας. Μέ τήν ύποστήριξη του λαού και των ίππέων εκλέχθηκε ύπατος και είχε μεγάλες στρατιωτικές έπιτυχίες στους πολέμους έναντίον του βασιλιά τής Νουμιδίας Ίουγούρθα και έναντίον των Κίμβρων και των Τευτόνων¹.

Γιά νά άντιμετωπίσει τους έχθρους τής Ρώμης ό Μάριος χρειάστηκε ισχυρό στρατό. Έπειδή όμως τό παλιό σύστημα στρατολογίας, πού επέτρεπε νά στρατολογούνται μόνο οί πολίτες πού είχαν κάποια περιουσία, δέν έδινε πιά άρκετό στρατό, ό Μάριος καθιέρωσε τό έθελοντικό σύστημα. Σύμφωνα μ' αυτό μπορούσε νά καταταγεί κάθε πολίτης, είτε είχε περιουσία είτε όχι. Η στρατιωτική ύπηρεσία διαρκούσε ύποχρεωτικά 16 χρόνια, οί στρατιώτες έπαιρναν μισθό και τρόφιμα από τό κράτος, είχαν μερίδιο από τά λάφυρα του πολέμου και, μετά τήν άποστρατεία τους, θά έπαιρναν γεωργικό κλήρο.

Στό νέο στρατό πού δημιούργησε ό Μάριος κατατάχθηκαν πολλοί από τους άκτήμενες και άνεργους πολίτες και αυτό ήταν κάποια λύση στό πρόβλημά τους. Ακόμη, ό στρατός πού συγκροτήθηκε είχε στρατιώτες έμπειρους και καλά γυμνασμένους.

Από τήν άλλη όμως, ό στρατός αυτός ήταν πιά έπαγγελματικός και όχι πατριωτικός. Οί στρατιώτες πολεμούσαν για τό μισθό και τά λάφυρα και πειθαρχούσαν κυρίως στό στρατιωτικό διοικητή τους. Σιγά σιγά έγιναν τό όργανο για τήν ίκανοποίηση των φιλοδοξιών των στρατηγών και έτσι ό στρατός μετατράπηκε σε πολιτική δύναμη.

Ό Μάριος, παρά τίς στρατιωτικές του έπιτυχίες, άποδείχθηκε πολύ άδέξιος στην πολιτική. Γρήγορα ήρθε σε σύγκρουση μέ τήν παράταξη πού ύποστήριζε και αναγκάστηκε νά άποσυρθεί προσωρινά από τή Ρώμη.

Ό συμμαχικός πόλεμος (91-88 π.Χ.). Ό πρώτος μιθριδατικός πόλεμος (88-85 π.Χ.). Τό 91 π.Χ. οί Ίταλοί σύμμαχοι τής Ρώμης, πού ζητούσαν από παλιά τήν έξισωση τους μέ τους Ρωμαίους πολίτες, άποφάσισαν νά άγωνιστούν για τό σκοπό αυτό κι έτσι άρχισε ένας πόλεμος πού όνομάστηκε «Συμμαχικός πόλεμος». Στό τέλος ή Ρώμη επικράτησε αλλά ταυ-

Ό συμμαχικός πόλεμος

1. Κίμβροι και Τεύτονες: Γερμανικά φύλα πού είχαν εισβάλει στις βόρειες περιοχές του ρωμαϊκού κράτους.

τόχρονα έκρινε φρόνιμο νά παραχωρήσει στους Ίταλούς τά δικαιώματα πού ζητούσαν. Τό γεγονός αὐτό εἶχε μεγάλη πολιτική σημασία· ἡ Ρώμη δέν ἦταν πιά μιά πόλη-κράτος κυρίαρχη τῶν λαῶν τῆς Ίταλίας, ἀλλά ἡ πρωτεύουσα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τῆς Ίταλίας, πού εἶχε πολίτες ὄλους τούς Ίταλούς.

Ἄ Ο Α΄
Μιθριδατικός
πόλεμος

Στό συμμαχικό πόλεμο ἀναδείχτηκε ἕνας νέος στρατηγός, ὁ Κορνήλιος Σύλλας, πού ἦταν ἀριστοκρατικός καί πολιτικός ἀντίπαλος τοῦ Μάριου¹. Στό Σύλλα ἀνάθεσε ἡ Σύγκλητος τόν ἀγώνα ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ τοῦ Πόντου Μιθριδάτη, πού εἶχε κηρύξει πόλεμο κατά τῆς Ρώμης καί εἶχε παρακινήσει σέ ἐξέγερση πολλές ἑλληνικές πόλεις. Ὁ Σύλλας πολιορκήσε καί κατέλαβε τήν Ἀθήνα καί νίκησε τό στρατό τοῦ Μιθριδάτη στή Βοιωτία. Ἐπειδή ὁμως στή Ρώμη ἐπικράτησαν οἱ ὀπαδοί τοῦ Μάριου καί ἡ κατάσταση στράφηκε ἐναντίον του, ἔκλεισε βιαστικά εἰρήνη μέ τό Μιθριδάτη² καί γύρισε μέ τό στρατό του στήν Ίταλία. (ΧΑΡΤ.2).

Ἡ δικτατορία τοῦ Σύλλα. Ὑστερα ἀπό σκληρές συγκρούσεις μέ τίς δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων του (ὁ Μάριος εἶχε πεθάνει τό 86 π.Χ.) ὁ Σύλλας μπῆκε νικητής στή Ρώμη. Γιά νά στερεώσει τήν ἐξουσία του πῆρε τό ἀξίωμα τοῦ «δικτάτορα»³ χωρίς χρονικό περιορισμό καί ἄρχισε τρομεροῦς διωγμούς («προγραφές») ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων του. Ἀκόμη, μέ μιά σειρά νόμων πού ὀνομάστηκαν «Κορνήλιου», ἔδωσε στό πολίτευμα πιό ἀριστοκρατικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα:

– Παραχώρησε περισσότερες ἀρμοδιότητες στή Σύγκλητο καί ἐνίσχυσε τήν ἐξουσία τῆς.

– Περίορισε τή δύναμη τῶν λαϊκῶν συνελεύσεων. Καμμιά πρόταση δέν μπορούσε νά φτάσει γιά ψηφοφορία στή λαϊκή συνέλευση, ἂν δέν εἶχε περάσει καί ἐγκριθεῖ πρώτα ἀπό τή Σύγκλητο.

– Περίορισε τή δύναμη τῶν δημάρχων καταργώντας τό δικαίωμα τοῦ βέτο⁴.

Ὁ Σύλλας ἔμεινε δικτάτορας τρία χρόνια (82-79 π.Χ.) καί μέ τίς μεταβολές πού ἔκανε ἔδωσε τό πρώτο σοβαρό χτύπημα στό δημοκρατικό πολίτευμα. (Κεῖμ. 5).

II. Ὁ Πομπήιος καί ὁ Καίσαρ

Ἡ ἐπανάσταση
τῶν δούλων

Ἡ ἐπανάσταση τῶν δούλων. Οἱ στρατιωτικές ἐπιτυχίες τοῦ Πομπήιου. Μετά τό θάνατο τοῦ Σύλλα ξέσπασαν πολλές ἐξεγέρσεις στό ρωμαϊκό κράτος. Μία ἀπ' αὐτές, τό κίνημα τοῦ Σερτώριου στήν Ἰσπανία, τήν κατέστειλε ἕνας νέος στρατηγός, ὁ Πομπήιος.

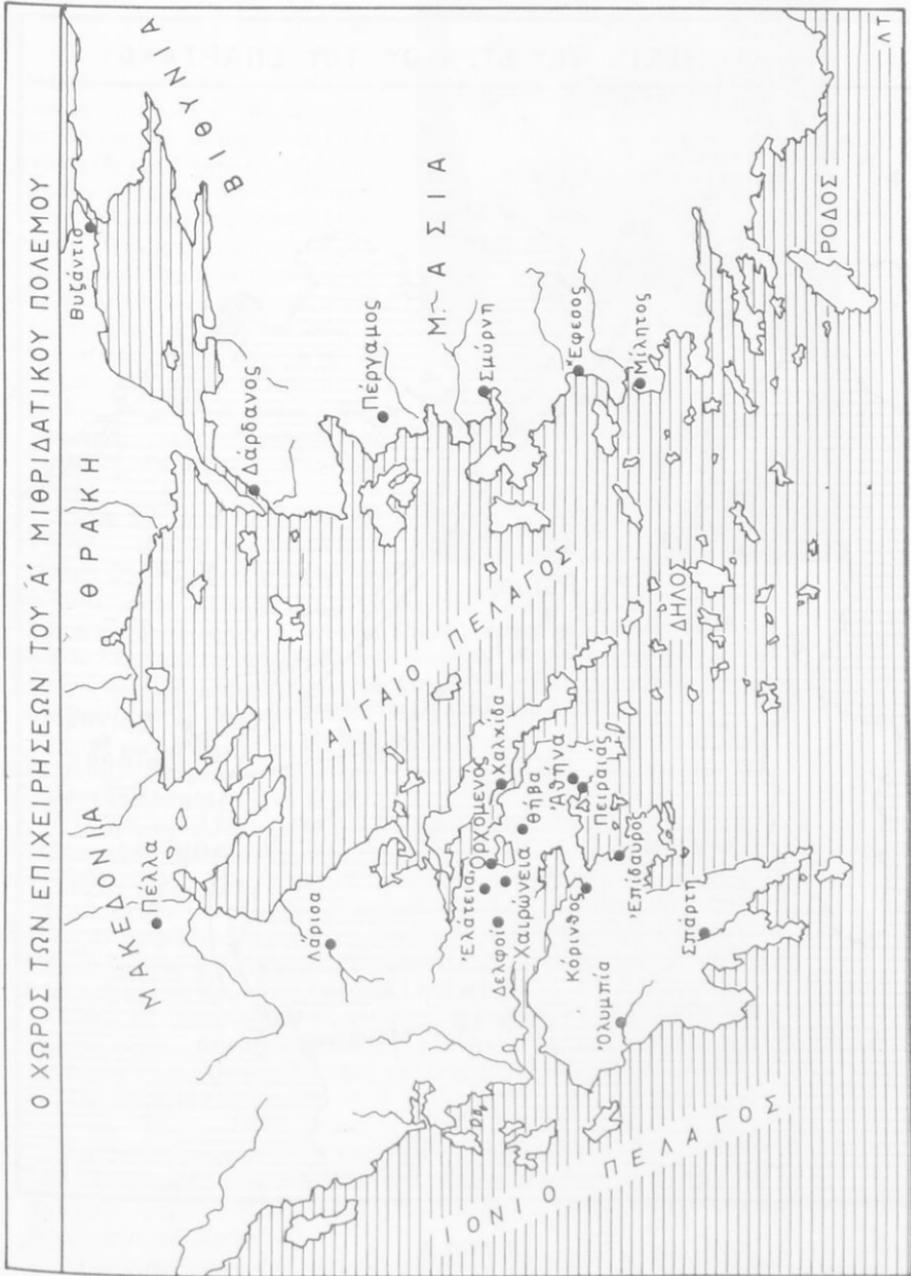
Πρὶν ἀκόμη τελειώσει ὁ πόλεμος κατά τοῦ Σερτώριου, ξέσπασε στήν

1. Ὁ Σύλλας εἶχε ἄρχισει νά ἀναδεικνύεται στόν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Ίουούρθα.

2. Εἰρήνη τῆς Δαρδάνου, 85 π.Χ.

3. Δικτάτορας (dictator): Ἐκτακτός ἀρχοντας τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας. Ἐκλεγόταν σέ περιπτώσεις ἐξαιρετικῆς ἀνάγκης γιά χρονικό διάστημα 6 μηνῶν καί εἶχε ἀπεριόριστες ἐξουσίες.

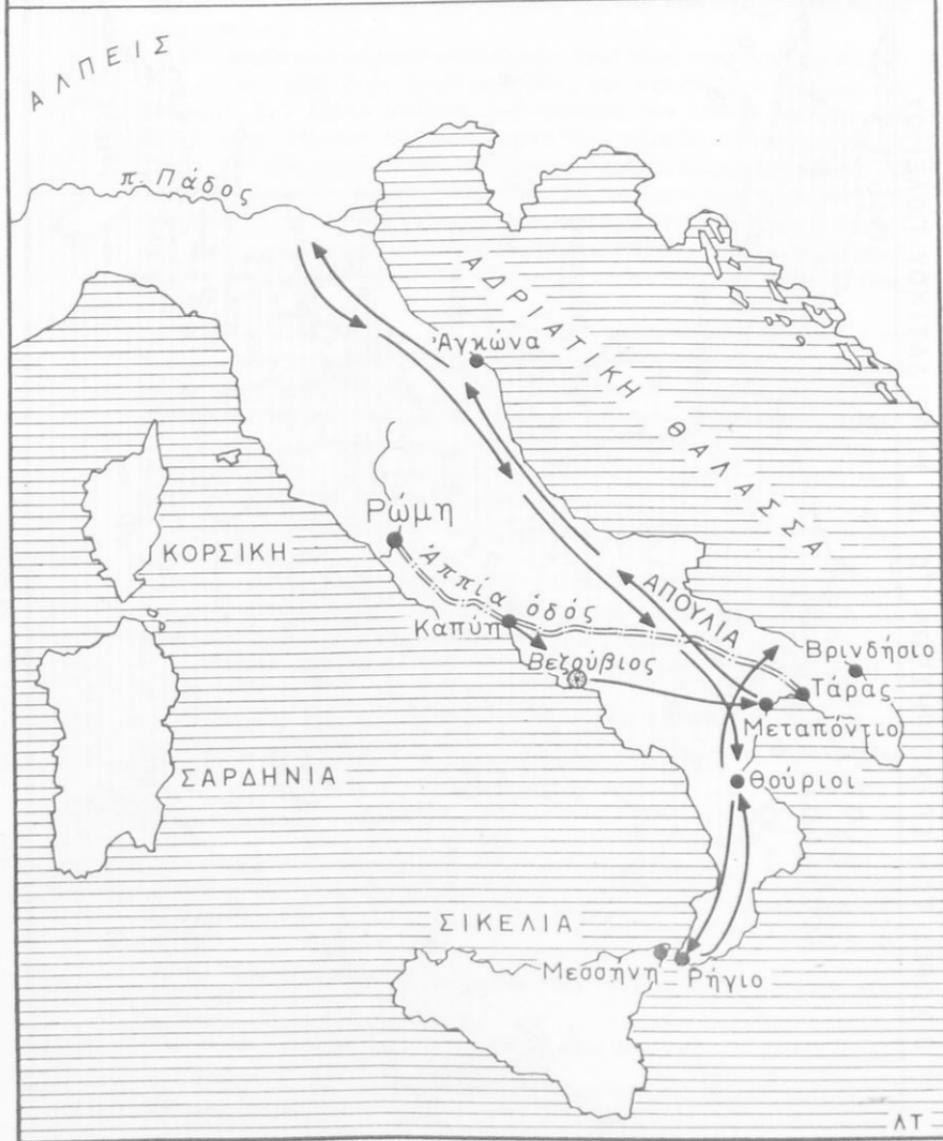
4. Βέτο (Veto): Τό δικαίωμα τῶν δημάρχων στήν ἀρχαία Ρώμη νά ἀκυρώνουν τίς ἀποφάσεις τῶν ἄλλων ἀρχόντων, ἂν ἦταν ἀντίθετες μέ τά συμφέροντα τοῦ λαοῦ.

Ο ΧΩΡΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΤΟΥ Α΄ ΜΙΘΡΙΔΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΧΑΡΤΗΣ 2.

ΟΙ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΤΟΥ ΣΠΑΡΤΑΚΟΥ

ΧΑΡΤΗΣ 3.

Ὁ Πομπήιος

Ἰταλία, τὸ 73 π.Χ., ἡ μεγαλύτερη ἐπανάσταση δούλων τῆς ἀρχαιότη-
τας. Τὸ κίνημα, με ἀρχηγὸ τὸ δούλο
ἀπὸ τῆ Θράκη Σπάρτακος, πῆρε γρή-
γορα μεγάλες διαστάσεις. Ὁ στρα-
τὸς τῶν δούλων, στὸν ὁποῖο φαίνε-
ται ὅτι εἶχαν προσχωρήσει καὶ πολ-
λοὶ φτωχοὶ Ρωμαῖοι, κυρίως ἀγρό-
τες, νίκησε πολλές φορές τὶς ρωμαϊ-
κὲς λεγεῶνες. Δὲν μπόρεσε ὁμως τε-
λικὰ νὰ κρατήσῃ τὴ συνοχὴ του καὶ
διασπάρθηκε, γιατί τὸν ἀποτελοῦ-
σαν ἄνθρωποι ἀπὸ διάφορες ἐθνικό-
τητες καὶ γιατί παρουσιάστηκαν
διαφωνίες σχετικά μὲ τὸν τρόπο
δράσης.

Τέλος ἡ Ρώμη ἔστειλε ἐναντίον
τῶν δούλων τὸ Μ. Κράσσο μὲ πολὺ
στρατό. Σὲ μιὰ σκληρὴ σύγκρουση

πού ἐγινε στὴν Ἀπουλία (Νότ. Ἰταλία) τὸ 71 π.Χ. ὁ Σπάρτακος σκοτώ-
θηκε καὶ ὁ στρατὸς του διαλύθηκε. Τὸν ἴδιο χρόνον ὁ Πομπήιος, ἐπιστρέ-
φοντας ἀπὸ τὴν ἑκστρατεία του στὴν Ἰσπανία, ὅπου εἶχε καταστείλῃ τὸ
κίνημα τοῦ Σερτόριου, διέλυσε ἕνα τμῆμα τοῦ στρατοῦ τῶν δούλων πού
προσπαθοῦσε νὰ διαφύγῃ ἀπὸ τὴ βόρεια Ἰταλία. (ΧΑΡΤ. 3).

Ὅταν οἱ δύο νικητὲς στρατηγοὶ ἔφτασαν στὴ Ρώμη, πῆραν τὸ ἀξίωμα
τοῦ ὑπάτου καὶ ἔκαναν νομοθετικὲς μεταρρυθμίσεις, καταργώντας οὐ-
σιαστικά τοὺς νόμους τοῦ Σύλλα.

Στὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν ὁ Πομπήιος σημείωσε νέες στρατιωτι-
κὲς ἐπιτυχίες, πού ἀνέβασαν πολὺ τὸ γόητρό του. Κατόρθωσε πρῶτα νὰ
συντρίψῃ τοὺς πειρατὲς πού, μὲ ὀρμητήριον τὴν Κιλικία, τρομοκρατοῦ-
σαν τὴ Μεσόγειο καὶ εἶχαν παραλύσει τὸ ναυτικὸ ἐμπόριο. Στὴν συνέ-
χεια τοῦ ἀνατέθηκε ὁ ἀγὼνας κατὰ τοῦ Μιθριδάτη, πού εἶχε ἀρχίσει νέο
πόλεμον ἐναντίον τῆς Ρώμης. Ὁ Πομπήιος τὸν νίκησε καὶ ἐδραίωσε τὴ
ρωμαϊκὴ κυριαρχία στὴν Ἀνατολή.

Μετὰ τὶς νίκες του ὁ Πομπήιος τακτοποίησε τὰ πράγματα ὅπως
νόμιζε καλύτερα καὶ πρόσθεσε στὸ ρωμαϊκὸ κράτος τρεῖς νέες ἐπαρχίες:
τὴν ἐπαρχία τοῦ Πόντου-Βιθυνίας, τὴν ἐπαρχία τῆς Κρήτης-Κυρηναϊκῆς
καὶ τὴν ἐπαρχία τῆς Συρίας.

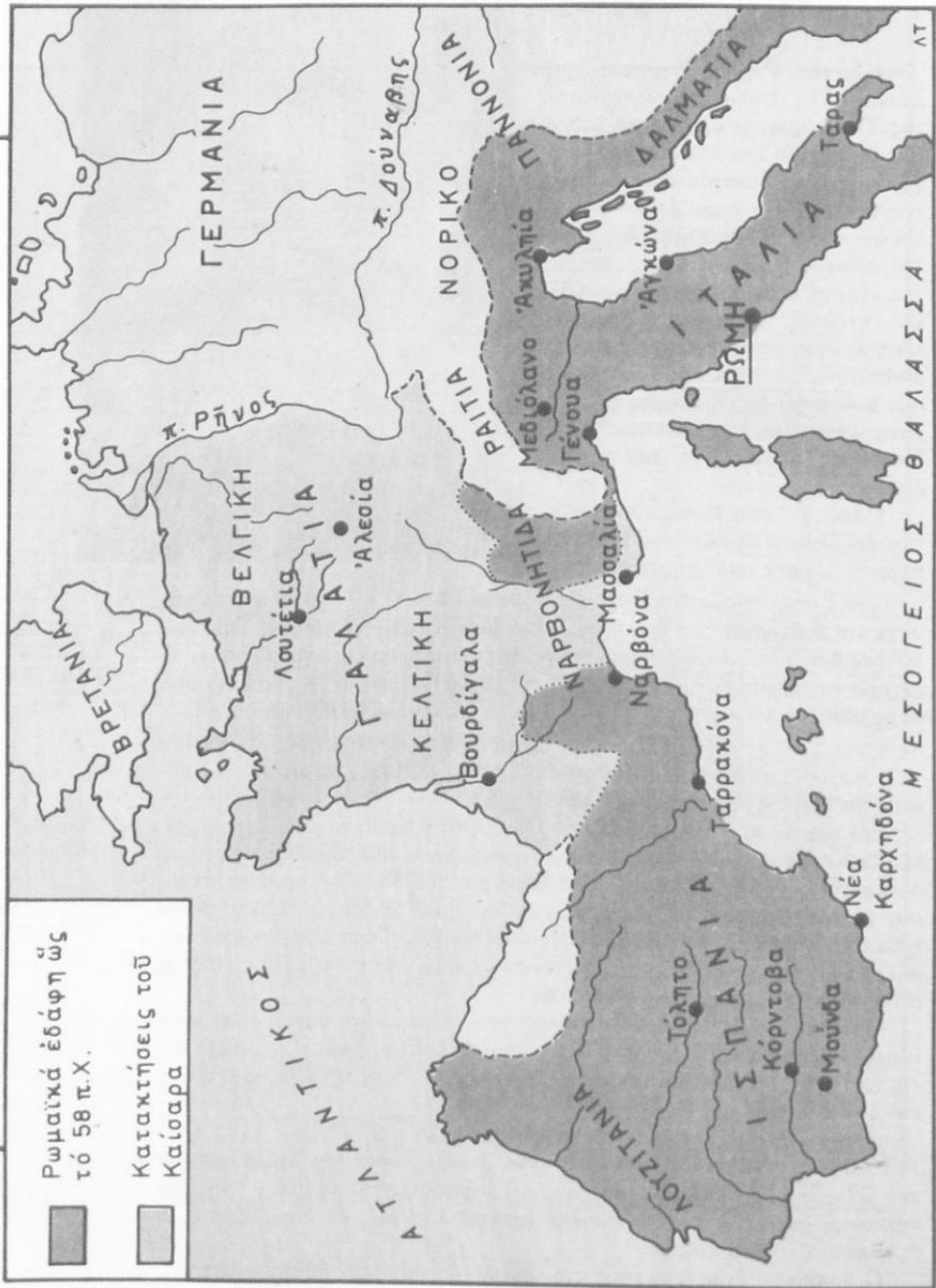
Κικέρων. Συνομοσία τοῦ Κατιλίνα. Ἰούλιος Καίσαρ. Στὸ διάστημα
πού ὁ Πομπήιος ἔλειπε στὴν Ἀνατολή παρουσιάστηκαν στὴ Ρώμη νέοι
πολιτικοὶ ἄντρες, ὁ Κικέρων καὶ ὁ Ἰούλιος Καίσαρ, καὶ ἐκδηλώθηκε ἡ
συνομοσία τοῦ Κατιλίνα.

Ὁ Κικέρων, ἕνας ἀπὸ τοὺς πῖο μεγάλους ρήτορες τῆς ἀρχαιότητος,

Οἱ ἐπιτυχίες
τοῦ Πομπήιου

ΟΙ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ (58-50 Π.Χ.)

ήταν άριστοκρατικός και ύποστηρικτής του Πομπήιου. Πολιτικός του αντίπαλος ήταν ο Κατιλίνας, πού είχε στό πολιτικό του πρόγραμμα τή γενική διαγραφή τών χρεών. 'Ο τελευταίος, επειδή δέν κατόρθωσε νά εκλεγεί ύπατος, αποφάσισε νά καταλάβει τήν εξουσία μέ τή βία. 'Οπαδοί του ήταν όλοι οί δυσαρεστημένοι, φτωχοί τής πόλης, παλίοι όπαδοί του Σύλλα, άποτυχημένοι πολιτικοί και άλλοι. 'Ο Κικέρων όμως, πού είχε εκλεγεί ύπατος άπό τό 64 π.Χ., κατάγγειλε τή συνωμοσία στή Σύγκλητο. "Ετσι ή εξέγερση καταπνίγηκε και ό ίδιος ό Κατιλίνας σκοτώθηκε. (Κείμ. 6).

Στά ταραγμένα αυτά χρόνια έμφανίστηκε ένας νέος πολιτικός, ό *Ίούλιος Καίσαρ*. Καταγόταν άπό παλιά οικόγένεια πατρικών αλλά, άπό τήν άρχή τής σταδιοδρομίας του, τάχθηκε εναντίον τής συγκλητικής άριστοκρατίας.

'Η πρώτη τριανδρία. 'Ο Καίσαρ στή Γαλατία. Τό 62 π.Χ. ό Πομπήιος γύρισε θριαμβευτής άπό τήν 'Ανατολή και, μόλις άποβιβάστηκε στήν 'Ιταλία, διέλυσε τό στρατό του. 'Η Σύγκλητος πού τόν φοβόταν βρήκε τήν ευκαιρία νά τόν μειώσει άρνήθηκε νά έγκρίνει τίς ένεργειές του στήν 'Ανατολή και δέν έδωσε κτήματα στους βετεράνους του.

Τότε ό Πομπήιος ήρθε σέ συνεννόηση μέ τόν Καίσαρα και τόν Κράσσο και συμφώνησαν νά συνεργαστούν. 'Η συμφωνία αυτή ονομάστηκε *πρώτη τριανδρία* (60 π.Χ.). Μέ τήν ύποστήριξη τών άλλων δύο ό Καίσαρ εκλέχτηκε ύπατος και άρχισε άγώνα κατά τής Συγκλήτου. Φρόντισε άκόμη νά επικυρωθούν οί ένεργειες του Πομπήιου στήν 'Ανατολή και νά ίκανοποιηθούν οί βετεράνοι του. Τέλος, ό ίδιος άνάλαβε τή διοίκηση τής «'Εντεϋθεν τών 'Αλπεων Γαλατίας», τής 'Ιλλυρίας και τής Ναρβοντικής Γαλατίας.

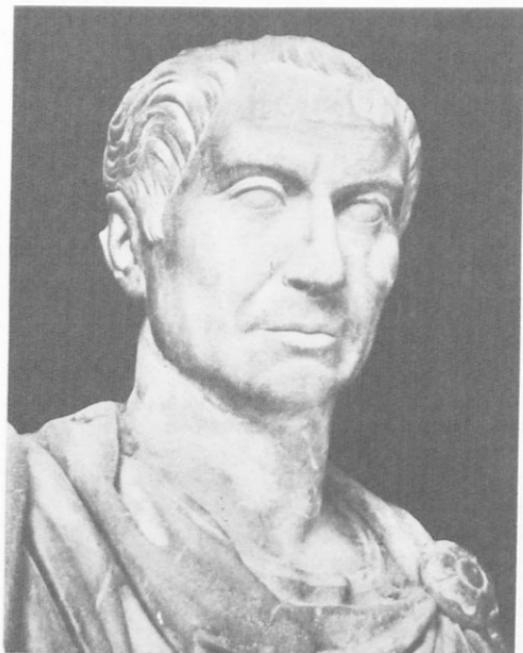
'Η πρώτη τριανδρία

'Από τή θέση αυτή ό Καίσαρ άνάπτυξε μεγάλη δραστηριότητα. Κατόρθωσε νά ύποτάξει τήν «Πέραν τών 'Αλπεων Γαλατίας» (όλόκληρη τή σημερινή Γαλλία) και νά έδραιώσει εκεί τή ρωμαϊκή κυριαρχία, καταπνίγοντας τά επαναστατικά κινήματα πού ξεέσπασαν. 'Η κατάκτηση τής Γαλατίας ήταν ένα σπουδαίο κατόρθωμα, πού φανέρωσε τά στρατιωτικά προσόντα και τίς οργανωτικές ίκανότητες του Καίσαρα, τόν έφοδίασε μέ πολλά χρήματα και ίσχυρο στρατό και έδωσε στή Ρώμη μιά νέα, μεγάλη έπαρχία. (ΧΑΡΤ. 4).

'Η κατάκτηση τής Γαλατίας

Λιαμάχη Καίσαρα-Πομπήιου. Φάρσαλα. 'Ενώ ό Καίσαρ θεμελιώνει τή ρωμαϊκή κυριαρχία στή Γαλατία, ή Σύγκλητος κατάφερε νά πάρει μέ τό μέρος τής τόν Πομπήιο και νά τόν στρέψει εναντίον του παλιού συμμάχου του. Τό 49 π.Χ. ό Καίσαρας πήρε έντολή νά γυρίσει στή Ρώμη, άφού διαλύσει τό στρατό του. Αυτός όμως αποφάσισε νά αντίδράσει δυναμικά: πέρασε μέ τίς λεγεώνες του τό Ρουβίκωνα, ένα μικρό ποτάμι στή Βόρεια 'Ιταλία, όπου έπρεπε κανονικά νά διαλύσει τό στρατό του, και βάδισε προς τή Ρώμη¹.

1. Λέγεται ότι τότε είπε μιά φράση πού έμεινε ιστορική: *alea jacta est* (= ό κύβος έρρίφθη).

Ίούλιος Καίσαρ

Έπαρχιακή
πολιτική του
Καίσαρα

Μοναρχικές
τάσεις και
δολοφονία
του Καίσαρα

Ο Πομπήιος δέν ἔμεινε νά ἀντιμετωπίσει τόν ἀντίπαλό του στήν Ἰταλία, ἀλλά πέρασε στήν Ἑλλάδα καί ἄρχισε νά ὀργανώνεται ἐκεῖ. Ὁ Καίσαρ τόν ἀκολούθησε καί τελικά οἱ δύο ἀντίπαλοι συγκρούστηκαν, τό 48 π.Χ., στή *Φάρσαλα* τῆς Θεσσαλίας. Ὁ Πομπήιος νικήθηκε καί κατέφυγε στήν Αἴγυπτο, ὅπου δολοφονήθηκε. Στή συνέχεια ὁ Καίσαρ ταχτοποίησε τήν κατάσταση στίς ἐπαρχίες καί ἔμεινε μόνος κύριος τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Ἡ δικτατορία καί τό τέλος τοῦ Καίσαρα. Ὁ Καίσαρ εἶχε φτάσει στό κορυφωμα τῆς δυνάμει του καί ἀναγορεύθηκε ἰσόβιος δικτάτορας. Στούς ἀντιπάλους του ἔδειξε ἐπιείκεια καί δέν ἔκανε προγραφές. Ἀκόμη, ἀνακούφισε τούς φτωχοῦς τῆς Ρώμης στέλλοντάς τους σέ ἀποικίες πού ἱδρυσε ἢ δίνοντάς τους δουλειά σέ δημόσια ἔργα.

Ἰδιαίτερα ἀξιοσημεῖωτη εἶναι ἡ πολιτική του σχετικά μέ τίς ἐπαρχίες. Προχώρησε ὅσο κανεῖς ἄλλος ὡς τότε στόν ἐκρωμαϊσμό τους, εἴτε μέ τήν ἐγκατάσταση ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν εἴτε μέ τήν παραχώρηση τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτη σέ πολλοῦς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ πολιτική αὐτή ἀποσκοποῦσε στή βαθμιαία κατάργηση τῶν διακρίσεων μεταξύ Ἰταλῶν καί κατοίκων τῶν ἐπαρχιῶν.

Κοντά στίς ἀρετές του ὁμοιως ἦταν φανερή ἡ πρόθεσή του νά ἐπιβάλει μιὰ μορφή μοναρχικοῦ πολιτεύματος καί οἱ συνθήκες ἦταν εὐνοϊκές· ἡ δημοκρατική παράδοση εἶχε ἀτονήσει καί ἡ φοβισμένη Σύγκλητος ἦταν ἀνίκανη νά ἀντιδράσει.

Τό δρόμο τοῦ Καίσαρα πρὸς τή μοναρχία τόν ἔκοψε μιὰ συνωμοσία πού ὀργανώθηκε ἐναντίον του. Ἀρχηγοί τῆς ἦταν ὁ Βρούτος καί ὁ Κάσιος, παλιοὶ ὀπαδοί τοῦ Πομπήιου πού εἶχαν εὐεργετηθεῖ ἀπό τόν Καίσαρα. Οἱ συνωμότες ἀποφάσισαν νά προλάβουν τό δυνάμωμα τῆς ἐξουσίας του καί τόν δολοφόνησαν στίς 15 Μαρτίου τοῦ 44 π.Χ.

III. Ἀντώνιος καί Ὀκταβιανός

Ἡ β' τριανδρία. Φίλιπποι (42 π.Χ.). Οἱ συνωμότες πού χτύπησαν τόν Καίσαρα δέν εἶχαν τή δύναμη νά σώσουν τή δημοκρατία. Γρήγορά ἡ κατάσταση πέρασε στή χέρια τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου, τοῦ Λέπιδου καί

του Όκταβιανού, πού ήταν όπαδοί του Καίσαρα και κατάφεραν νά στρέψουν τό λάό έναντίον τών δολοφόνων του. Οί τελευταίοι άναγκάστηκαν νά έγκαταλείψουν τή Ρώμη.

Οί τρείς άντρες, Άντώνιος, Όκταβιανός και Λέπιδος, ένωσαν τίς στρατιωτικές δυνάμεις και κυριάρχησαν στή Ρώμη. Αυτή είναι ή β' τριανδρία (43 π.Χ.). Πρίν φύγουν στήν Άνατολή, για νά αντιμετώπισουν τούς δολοφόνους του Καίσαρα πού είχαν καταφύγει εκεί, έκαναν τρομερές προγραφές. Περίπου 300 συγκλητικοί και πάνω άπό 2000 ίππεις θανατώθηκαν. Άνάμεσα στά θύματα ήταν και ό Κικέρων.

Στή συνέχεια ό στρατός τής τριανδρίας πέρασε στήν Έλλάδα, όπου ό Βρούτος και ό Κάσσιος είχαν συγκεντρώσει στρατεύματα. Στή μάχη πού έγινε στους Φιλίππους τής Μακεδονίας, τό Σεπτέμβρη του 42 π.Χ., οί δυνάμεις τής τριανδρίας νίκησαν και οί δολοφόνοι του Καίσαρα αυτοκτόνησαν. (Κείμ. 7).

Όκταβιανός και Άντώνιος, Άκτιο (31 π.Χ.). Μετά τή μάχη στους Φιλίππους ό Λέπιδος παραμερίστηκε και ή έξουσία έμεινε στους άλλους δύο. Ό Όκταβιανός γύρισε στήν Ιταλία και ό Άντώνιος έμεινε στήν Άνατολή, για νά τακτοποιήσει τήν κατάσταση.

Ένώ όμως ό Όκταβιανός σταθεροποιούσε τήν έξουσία του στή Δύση με θετικές ενέργειες, ό Άντώνιος άφέθηκε νά παρασυρθεί άπό τή γοητεία τής Κλεοπάτρας, βασίλισσας τής Αιγύπτου. Τήν έκανε έπίσημη γυναίκα του και χάρισε σ' αυτήν και τά παιδιά τής μεγάλης περιοχής τής Άνατολής. Γενικά φέρθηκε σάν άπόλυτος μονάρχης του μισού ρωμαϊκού κράτους.

Οί ενέργειες αυτές του Άντωνίου έστρεψαν έναντίον του τό ρωμαϊκό λαό και τή Σύγκλητο. Ό Όκταβιανός εκμεταλλεύτηκε τήν ευκαιρία και κήρυξε τόν πόλεμο κατά τής Κλεοπάτρας, έναν «πόλεμο τής Ρώμης κατά τής άνατολικής βαρβαρότητας», όπως έλεγε. Φυσικά, στρεφόταν κυρίως έναντίον του Άντωνίου.

Ό πόλεμος κρίθηκε στή θάλασσα, σέ μία σύγκρουση πού έγινε κοντά στό άκρωτήριο Άκτιο, τό Σεπτέμβρη του 31 π.Χ. Ό Άντώνιος άναγκάστηκε νά έγκαταλείψει τόν άγώνα νικημένος και νά φύγει με τήν Κλεοπάτρα στήν Αίγυπτο.

Μετά τή νίκη του ό Όκταβιανός σταθεροποίησε τήν κατάσταση στίς άλλες άνατολικές περιοχές και τό καλοκαίρι του 30 π.Χ. έφτασε στήν Αίγυπτο. Ό Ό Άντώνιος και ή Κλεοπάτρα αυτοκτόνησαν, ό Όκταβιανός αυτοδιορίστηκε διάδοχος τών Πτολεμαίων και ή Αίγυπτος προσαρτήθηκε στό ρωμαϊκό κράτος (30 π.Χ.).

Η ναυμαχία στό Άκτιο είναι ή τελευταία σύγκρουση τών εμφύλιων πολέμων, πού τάραξαν τό ρωμαϊκό κράτος όλόκληρες δεκαετίες. Η νίκη όμως του Όκταβιανού σημείωσε και τό τέλος τής ρωμαϊκής δημοκρατίας.

Η Β' τριανδρία

Φιλίπποι

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

α. ΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΚΧΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

- 1 – Τί ήταν τό «ἀγροτικό ζήτημα» καί τί συνέπειες είχε γιά τή Ρώμη;
- 2 – Ποιό ἀκριβῶς ἦταν τό περιεχόμενο τοῦ «ἀγροτικοῦ νόμου»;
- 3 – Ποιοί καί γιατί ἀντέδρασαν στό «συμμαχικό νόμο» τοῦ Γάιου Γράκχου;

β. ΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

- 4 – Γιατί ἔγιναν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι στή Ρώμη, ποιά ἦταν ἡ διάρκεια τους καί ποιοί οἱ ἀντίπαλοι στίς διάφορες φάσεις;
- 5 – Ἡ στρατιωτική μεταρρύθμιση τοῦ Μάριου. Πλεονεκτήματα καί μειονεκτήματα.
- 6 – Ποιά σημασία είχε ἡ παραχώρηση τοῦ δικαιώματος τοῦ Ρωμαίου πολίτη στούς Ἰταλούς;
- 7 – Ποιές ἦταν οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Σύλλα καί ποιά μορφή ἔδωσαν στό πολίτευμα;
- 8 – Ἡ ἐπανάσταση τῶν δούλων (πρωταγωνιστές, διεξαγωγή, τά αἷτια τῆς διάσπασης, τό τέλος).
- 9 – Πότε, ἀπό ποιούς καί μέ ποιό σκοπό συγκροτήθηκε ἡ Α' τριανδρία;
- 10 – Ἡ ἐπαρχιακή πολιτική τοῦ Καίσαρα.
- 11 – Οἱ μοναρχικές τάσεις καί ἡ δολοφονία τοῦ Καίσαρα.
- 12 – Ἡ ναυμαχία στό Ἄκτιο καί ἡ σημασία τῆς.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΓΗ

Από τή γειτονική γή πού κατακτούσαν μέ πόλεμο οί Ρωμαῖοι, ἕνα μέρος τό πουλοῦσαν καί τήν ὑπόλοιπη τήν ἔκαναν δημόσια καί τή νοίκιαζαν, μέ μικρό ἐνοίκιο, στούς ἀκτήμονες καί τούς φτωχοῦς πολίτες, γιά νά τήν καλλιεργοῦν.

Πλούταρχος, Τιβέριος Γράκχος, VIII, 1, μετάφραση

2. ΠΩΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΘΗΚΑΝ ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΚΤΗΜΑΤΑ (ΛΑΤΙ-ΦΟΥΝΤΙΑ)

Οί πλούσιοι πήραν τό μεγαλύτερο μέρος αὐτῆς τῆς ἀμοίραστης (δημόσιας) γῆς καί ἀφοῦ βεβαιώθηκαν ὅτι, ἀν τήν κρατοῦσαν πολύ καιρό, κανεῖς πιά δέ θά τούς τήν ἀφαιροῦσε, ἄρχισαν νά ἀγοράζουσαν ἢ νά ἀρπάζουσαν μέ τή βία τά μικρά γειτονικά χωράφια τῶν φτωχῶν. Ἐτσι τά κτήματά τους ἔγιναν τεράστιες ἐκτάσεις καί γιά τήν καλλιέργειά τους, καθῶς καί γιά τό βόσκημα τῶν κοπαδιῶν, χρησιμοποιοῦσαν ἀγορασμένους δούλους.

Ἀππιανός, Ρωμαϊκή ἱστορία (ἐμφύλιοι πόλεμοι), I, i, 7, μετάφραση

3. ΠΩΣ Ο ΤΙΒΕΡΙΟΣ ΓΡΑΚΧΟΣ ΑΡΧΙΣΕ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ

...Ὅταν κάποτε ὁ Τιβέριος περνοῦσε ἀπό τήν Τυρρηνία γιά νά πάει στή Νομαντία καί εἶδε ἔρημη τή γή καί τούς γεωργούς καί τούς βοσκούς νά εἶναι δούλοι ξένοι καί βάρβαροι, τότε γιά πρώτη φορά ἔβαλε στό νοῦ του ν' ἀκολουθήσει τήν πολιτική αὐτή, πού ἔγινε ἀφορμή νά πάθουσαν (οἱ Γράκχοι) μύριες συμφορές. Πιό πολύ ὁμως τοῦ ἄναψε τή φιλοτιμία καί τήν ὀρμή ὁ ἴδιος ὁ λαός, πού τόν παρακινοῦσε γράφοντας στίς στοές, στούς τοίχους τῶν σπιτιῶν καί στά μνήματα νά ἀναλάβει τό θέμα τῆς δημόσιας γῆς γιά τό καλό τῶν φτωχῶν.

Πλούταρχος, Τιβέριος Γράκχος, VIII, 9-10, μετάφραση

4. Ο ΤΙΒΕΡΙΟΣ ΓΡΑΚΧΟΣ ΜΙΛΑΕΙ ΣΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΛΑΟ

Τά θηρία πού ζοῦν στήν Ἰταλία ἔχουσαν μιά φωλιά, ἕνα καταφύγιο, μιά τρύπα γιά νά μποῦν νά κοιμηθοῦσαν. Σ' ἐκείνους ὁμως πού πολεμοῦσαν καί πεθαίνουσαν γιά τήν Ἰταλία δέν ἔχει ἀπομείνει τίποτε ἄλλο παρά ὁ ἀέρας καί τό φῶς καί γυρνοῦσαν ἀπό δῶ κι ἀπό κεῖ μέ τίς γυναῖκες καί τά παιδιά τους χωρίς σπίτι κι ἀποκοῦμπε. Κι οἱ στρατηγοί λένε ψέματα στούς στρατιῶτες τους, ὅταν στίς μάχες τους καλοῦσαν νά πολεμήσουσαν γιά τούς τάφους καί τά ἱερά. Γιατί κανένας ἀπό τούς τόσους Ρωμαῖους δέν ἔχει οὔτε βωμό οὔτε τάφο προγονικό, ἀλλά πολεμοῦσαν καί πεθαίνουσαν γιά νά πλουτίζουσαν ἄλλοι. Κι ἐνῶ

τούς λένε αφέντες τῆς οἰκουμένης, δέν ἔχουν οὔτε βῶλο γῆς δικό τους.
Πλούταρχος, Τιβέριος Γράκχος, ΙΧ, 5-6, μετάφραση.

5. ΟΙ ΠΡΟΓΡΑΦΕΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΑ

Ὁ Σύλλας τότε¹ ἄρχισε τή σφαγή κι ἔγιναν στήν πόλη ἀναριθμητοί φόνοι, χωρίς περιορισμό. Πολλοί ἔχασαν τή ζωή τους χωρίς νά εἶναι ἀντίπαλοί του, ἀλλά μόνο καί μόνο ἐπειδή εἶχαν προσωπικές διαφορές μέ τούς φίλους του...

...Ὅποιον ἔδινε ἄσυλο κι ἔσωξε ἕναν προγραμμαμένο, τόν τιμωροῦσε γιά τή φιλανθρωπία του μέ θάνατο, ἄσχετα ἂν ἦταν ἀδερφός, παιδί ἢ γονιός τοῦ προγραμμαμένου. Καί τό πῶ ἀδικο ἀπ' ὄλα ἀφαίρεσε τά πολιτικά διακτώματα ἀπό τά παιδιά καί τά ἐγγόνια τῶν προγραμμαμένων καί κατάσχεσε τίς περιουσίες τους.

Προγραφεῖς δέν ἔγιναν μόνο στή Ρώμη ἀλλά καί σ' ὀλόκληρη τήν Ἰταλία. Καί δέν ἔμεινε οὔτε ναός θεοῦ, οὔτε σπίτι φιλόξενο, οὔτε πατρική ἐστία ἀμόλυπη ἀπό τό φονικό, ἀλλά σφάζονταν οἱ ἄντρες δίπλα στίς γυναῖκες τους καί τά παιδιά μπροστά στίς μάνες τους. Ὅμως ἐκεῖνοι πού ἔχαναν τή ζωή τους ἀπό ὀργή καί ἐχθρότητα ἦταν πολύ λίγοι σέ σύγκριση μ' ἐκείνους πού σφάζονταν γιά τά χρήματα. Μάλιστα συνηθίστηκε νά λένε οἱ ἐκτελεστές ὅτι τόν ἕναν τόν σκότωσε ἕνα μεγάλο σπίτι, τόν ἄλλο κάποιο καλό περιβόλι καί τόν ἄλλο κάποια ἰαματική πηγὴ.

Πλούταρχος, Σύλλας, XXXI, μετάφραση ἀποσπασμάτων

6. ΕΚΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΜΑΝΛΙΟΥ, ΟΠΑΔΟΥ ΤΟΥ ΚΑΤΙΛΙΝΑ, ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΟ ΜΑΡΚΙΟ ΡΗΓΑ, ΠΟΥ ΒΑΔΙΖΕ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΟΥ

«Μάρτυρές μας θεοὶ καί ἄνθρωποι, στρατηγέ, ὅτι δέν πήραμε τά ὄπλα γιά νά χτυπήσουμε τήν πατρίδα οὔτε γιά νά βάλουμε σέ κίνδυνο τούς συμπολίτες μας. Εἴμαστε κατατρεγμένοι ἄνθρωποι, πού ἡ αὐθαιρέσια καί ἡ σκληρότητα τῶν τοκογλύφων μᾶς ἔδωξε, τούς πῶ πολλούς, ἀπό τήν πατρίδα κι ὄλους μᾶς ἔκανε περιφρονημένους καί μᾶς ἄφησε χωρίς περιουσία. Γι' αὐτό θέλουμε νά προστατέψουμε τούς ἑαυτούς μας ἀπό τήν ἀδικία.

...Καί δέ θέλουμε μήτε ἐξουσίες μήτε πλοῦτη, πράγματα πού εἶναι οἱ αἰτίες γιά τούς πολέμους καί τούς ἀγῶνες ἀνάμεσα στούς θνητούς. Ζητᾶμε μόνο τήν ἐλευθερία, αὐτή πού κανένας γενναῖος δέν παύει νά ποθεῖ, ὅσο εἶναι ζωντανός.»

Σαλλούστιος, Ἡ συνωμοσία τοῦ Κατιλίνα, XXXIII, μετάφραση.

7. ΤΟ ΦΑΝΤΑΣΜΑ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΒΡΟΥΤΟ, ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΜΑΧΗ ΣΤΟΥΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥΣ

...Ἦταν μιά νύχτα κατασκότεινη, μέσα στή σκηνή εἶχε ἕνα μικρό φῶς καί σ' ὄλο τό στρατόπεδο ἀπλώνονταν ἀπόλυτη σιωπή. Κι ἐνῶ ἐκεῖνος (ὁ Βρού-

1. Μετά τήν ὀριστική ἐπικράτησή του, τό 82 π.Χ.

τος) κάτι συλλογιόταν και τό μελετοῦσε στή σκέψη του, τοῦ φάνηκε πὼς ἐνιωσε κάποιον νά μπαίνει μέσα. Ἐστρεψε τὰ μάτια του στήν εἴσοδο και βλέπει ἓνα φοβερό κι ἀλλόκοτο ὄραμα, μιὰ τερατώδη και τρομαχτική ἀνθρώπινη μορφή, νά στέκεται σιωπηλή δίπλα του.

Βρῆκε τή δύναμη νά μιλήσει και ρώτησε. «Ποιός ἀπό τούς ἀνθρώπους ἤ τούς θεούς εἶσαι; Τί σ' ἔφερε σέ μένα;» Καί τό φάντασμα τοῦ ἀποκρίθηκε. «Ὁ κακός σου δαίμονας, Βροῦτε. Θά μέ δεῖς στούς Φιλίππους». Κι ὁ Βροῦτος, χωρίς νά ταραχτεῖ, εἶπε. «Θά σέ δῶ».

Πλούταρχος, Βροῦτος, XXXVI, 5-7, μετάφραση

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦ. 3

ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Παρακολούθησαμε, στά χρόνια τῶν ἐμφύλιων πολέμων, τή διάβρωση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν στή Ρώμη. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ Ὀκταβιανοῦ σημείωσε τήν ὀριστική κατάλυση τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος* καί τήν καθιέρωση, βασικά ἀπό τό 27 π.Χ., νέου πολιτεύματος, μέ τό ὁποῖο θά κυβερνηθεῖ τό ρωμαϊκό κράτος μέχρι τό τέλος του. Τό πολίτευμα αὐτό εἶναι τό μοναρχικό καί εἶναι γνωστό μέ τό ὄνομα « αὐτοκρατορία ».

— Στήν περίοδο τῆς αὐτοκρατορίας μπορούμε νά διακρίνουμε τρεῖς φάσεις:

α. Στήν πρώτη φάση ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία φτάνει στό κορύφωμα τῆς ἀκμῆς (27 π.Χ. ὡς τό τέλος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.). Τά ὅρια τῆς ἐπεκτείνονται ἀκόμη περισσότερο καί ἡ ἐσωτερική εἰρήνη (ρωμαϊκή εἰρήνη) ὀδηγεῖ σέ μιὰ γενική οἰκονομική καί πολιτισμική ἀνθήση.

β. Στή διάρκεια τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία κλονίζεται. Ἐσωτερικές ταραχές ἀπό τή μιὰ καί εἰσβολές ξένων λαῶν ἀπό τήν ἄλλη καταλύουν τή « ρωμαϊκή εἰρήνη » καί φέρνουν τό κράτος πολύ κοντά στή διάλυση.

γ. Στό τέλος τοῦ 3ου αἰώνα, οἱ « Ἰλλυριοί αὐτοκράτορες » κατορθώνουν νά συγκρατήσουν τήν αὐτοκρατορία ἀπό τήν κατάρρευση καί νά τῆς δώσουν μιὰ προσωρινή παράταση ζωῆς. Σ' αὐτή τή φάση τό πολίτευμα γίνεται μοναρχία ἀνατολικοῦ τύπου.

— Τέλος, στήν περίοδο τῆς αὐτοκρατορίας, ἀρχίζει νά καθιερώνεται, παρά τίς ἀντιδράσεις πού συναντᾶ, μιὰ νέα θρησκεία, ὁ Χριστιανισμός.

* Ἀπό τοὺς Ρωμαίους τό πολίτευμά τους λεγόταν *res publica*: ἀποδίδουμε μέ τόν ὄρο δημοκρατικό πολίτευμα ἢ δημοκρατία γιατί δέν ἔχουμε ἄλλο προσφορότερο ἢ *res publica* ἦταν πολίτευμα ἰδιότυπο: πάντως σέ βασικά σημεῖα του ἔμοιαζε πρὸς ὅ,τι ὀνομάζουμε ἕμεῖς δημοκρατία.

Ὁ Αὐγούστος, Καμαίος δεμένος στό σταυρό τοῦ Λοθαρίου. Θησαυροφυλάκιο τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσχεν. «Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην... Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ ἀπὸ Γαλιλαίας... εἰς πόλιν Βηθλέεμ ἀπογράφεσθαι σὺν Μαρίας... Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοῦ ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκᾶν αὐτὴν καὶ ἔτεκεν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον». Λουκάς II, 1 - 7.

α. ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ (27 π.Χ. ὡς τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.)

1. Ἡ ὀργάνωση τοῦ νέου πολιτεύματος

Ὅταν ὁ Ὀκταβιανὸς γύρισε τὸ 29 π.Χ. θριαμβευτὴς στὴ Ρώμη, βρῆκε τὴ Σύγκλητο ἀποδυναμωμένη καὶ τὸ ρωμαϊκὸ λαὸ ἐξαντλημένο. Ὅλοι περίμεναν ἀπ' αὐτὸν νὰ ἀποκαταστήσει πιά τὴν εἰρήνη. Ὁ Ὀκταβιανὸς ἔδωσε στὴ Ρώμη τὴν εἰρήνην ἀλλὰ ταυτόχρονα ὀργάνωσε ἓνα καινούργιο, μοναρχικὸ καθεστῶς, χωρὶς νὰ παραβιάσει ἀνοιχτὰ τὸ πολίτευμα. Αὐτὸ τὸ πέτυχε συγκεντρώνοντας σιγὰ σιγὰ στὸ πρόσωπό του ὅλα τὰ ἀξιώματα καὶ διατηρώντας ταυτόχρονα τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. (Κεῖμ. 1).

Τὸ 28 π.Χ. ὀνομάστηκε «*πρῶτος τῆς Συγκλήτου*» (*princeps senatus*). Τυπικὰ ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες ὡς τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. ἦταν «*πρίγκιπες*» (*principes*), γι' αὐτὸ καὶ ἡ περίοδος αὐτὴ τῆς αὐτοκρατορίας καθιερώθηκε νὰ ὀνομάζεται *principatus*. Τὸ 27 π.Χ. τοῦ ἀπονεμήθηκε ὁ τίτλος «*Αὐγούστος*», δηλαδὴ σεβαστός, πού τὸν τοποθετοῦσε πάνω ἀπ' ὅλους τοὺς Ρωμαίους καὶ πού ἔγινε ἡ κύρια τιμητικὴ προσφώνηση ὄλων τῶν αὐτοκρατόρων. (Κεῖμ. 2)

Οἱ ἐπαρχίες τοῦ κράτους μοιράστηκαν καὶ ἄλλες, κυρίως αὐτές πού βρισκόνταν κοντὰ στὰ σύνορα, πέρασαν στὴν ἄμεση δικαιοδοσία τοῦ αὐτοκράτορα (αὐτοκρατορικές ἐπαρχίες), ἐνῶ ἄλλες ἔμειναν στὴ δικαιοδοσία τῆς Συγκλήτου (συγκλητικές ἐπαρχίες). Ὅμως ὁ Ὀκταβιανὸς μέ

Ἡ συκέντρωση τῶν ἀξιομάτων

Μάρκος Αύρηλιος (161 - 180 μ.Χ.), Ρώμη, Μουσείο του Καπιτωλίου.
Ο εύγενής αυτός άντρας - ο στωικός φιλόσοφος στον αυτοκρατορικό θρόνο - πέθανε μέσα στη σκηνή του, στις όχθες του Δούναβη, σε μία έκστρατεια έναντι των Σακόν. Μετά το θάνατο του βρήκαν το ημερολόγιό του, όπου συνήθιζε να γράφει έλληνικά, για τον εαυτό του, σκέψεις για το ΘΕΙΟ Λόγο που βασιλεύει στον κόσμο και για το τι θεωρούσε ιδανικό στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Τη χριστιανική θρησκεία τη γνώριζε μόνο από άοριστες φήμες· μιλία γι' αυτή συμπτωματικά στο ημερολόγιό του.

*Μεταβολές
στη διοίκηση*

το αξίωμα του *άνθύπατου* μπορούσε να έχει την εξουσία (το *imperium*)¹ όλων των επαρχιών του ρωμαϊκού κράτους και αυτό τον έκανε παντοδύναμο.

Στη διοίκηση ο Αύγουστος δημιούργησε νέες υπηρεσίες. Καί πρώτα όργάνωσε το *Συμβούλιο του αυτοκράτορα*, που τό συγκροτούσαν δικοί του άνθρωποι. Στίς προτάσεις του Συμβουλίου, που ήταν βέβαια άπόψεις του αυτοκράτορα, ή Σύγκλητος περιορίστηκε να δίνει μία τυπική έγκριση. Δημιούργησε ακόμη μία υπηρεσία υπαλλήλων που άσχολούνταν με διάφορα διοικητικά θέματα και μέ θέματα των επαρχιών. Οί υπάλληλοι αυτοί άποτελούσαν τη *Γραμματεία του αυτοκράτορα*.

Τέλος, ίδρυσε και ένα δικό του ταμείο, τό *Αυτοκρατορικό ταμείο*, όπου συγκεντρώνονταν τά έσοδα των αυτοκρατορικών επαρχιών.

Οί πραιτοριανοί

Ένας άλλος νεοερισμός του Αύγουστου ήταν ή σύγκρότηση των στρατιωτικών μονάδων των *πραιτοριανών*. Οί μονάδες αυτές (9 κοόρτεις)² στίς όποιες εντάχθηκαν επίλεκτοι στρατιώτες απέκτησαν άργότερα τόση δύναμη, ώστε να άνεβοκατεβάζουν στό θρόνο αυτοκράτορες.

1. Από δώ προέρχεται και ή ονομασία *imperator*, που άποδόθηκε στα έλληνικά αυτοκράτορας.

2. Οί κοόρτεις ήταν στρατιωτικά τμήματα των 500 άνδρων τό καθένα. Στα χρόνια του Αύγουστου οί τρεις άπ' αυτές έδρευαν στη Ρώμη και έξι σε άλλες πόλεις της Ιταλίας. Ο διάδοχος του Αύγουστου Τιβέριος έγκατάστησε και τίς 9 κοόρτεις στη Ρώμη.

Ὁ Τίτος (79-81) Ρώμη, Μουσείο τοῦ Καπιτωλίου. Ὁ Τίτος, γιὸς τοῦ Βεσπασιανοῦ, μιλοῦσε μὲ εὐχέρεια τὶς δύο γλώσσες, λατινικὰ καὶ ἑλληνικὰ. Ἡ καλοσύνη του ἦταν τέτοια πού κάποια φορὰ πού θρῆσκόνταν στὸ τραπέζι, σκέφτηκε πὼς ἐκείνη τὴ μέρα δὲν εἶχε ἐξοπηρετήσει κανένα καὶ εἶπε! «Φίλοι μου, σήμερον ἔχασα τὴ μέρα μου».

Ἀπὸ τὸ Χρονικὸ τοῦ Εὐσεβίου.

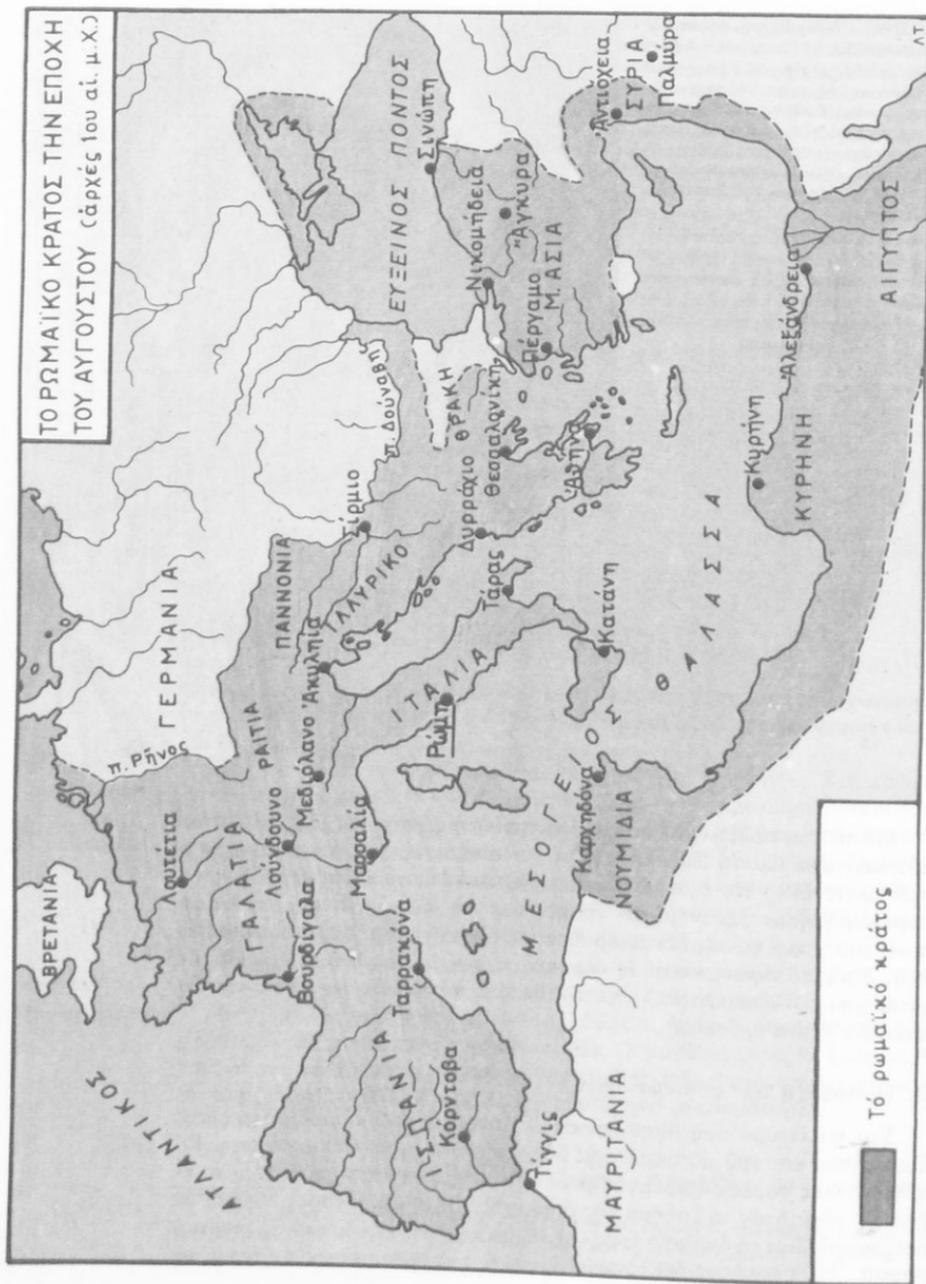

Τὸ νέο πολίτευμα

Μὲ τὸ νέο πολίτευμα, ἡ ἐξουσία τυπικὰ μοιράστηκε ἀνάμεσα στὸν αὐτοκράτορα καὶ τὴ Σύγκλητο. Στὴν οὐσία ὁ αὐτοκράτορας συγκέντρωνε ὅλες τὶς ἐξουσίες καὶ τὸ ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὅλα τοῦ παραχωρήθηκαν μὲ «νόμιμο» τρόπο, ἀπὸ τὴ Σύγκλητο καὶ τὴ λαϊκὴ συνέλευση, καὶ κανεὶς δὲν μπορούσε νὰ τὸν κατηγορήσει σάν σφετεριστὴ. Ἔτσι, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ δημοκρατία στὴ μοναρχία δὲν ἔγινε μὲ τὴν κατάρρευση τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν ἀλλὰ μὲ τὴν ἰσόβια συγκέντρωση τῶν ἐξουσιῶν σ' ἓνα πρόσωπο.

II. Ἡ διαδοχὴ τῶν αὐτοκρατόρων

Στὸ πολίτευμα πού διαμόρφωσε ὁ Αὐγούστος οἱ ἀρμοδιότητες τῆς Συγκλήτου καὶ τοῦ αὐτοκράτορα δὲν ἦταν ἀστηρὰ καθορισμένες. Γι' αὐτὸ πολλές φορές δημιουργήθηκαν ἀντιθέσεις σὲ διάφορα ζητήματα καὶ ἕνα ἀπ' αὐτὰ ἦταν τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς. Οἱ αὐτοκράτορες ἤθελαν νὰ ὀρίξουν οἱ ἴδιοι τὸ διάδοχό τους καὶ νὰ δώσουν στὸ ἀξίωμα κληρονομικὴ μορφή. Ἡ Σύγκλητος ἤθελε στὴν κορυφὴ τοῦ principatus ἕναν ἡγεμόνα

ΧΑΡΤΗΣ 5.

έκλεγμένο και εξαρτημένο από την ίδια. Σιγά σιγά κι άλλες δυνάμεις της αυτοκρατορίας, όπως ο στρατός (πραιτοριανοί ή λεγεώνες των επαρχιών), διεκδίκησαν για τον εαυτό τους τὸ δικαίωμα νά ὀρίζουν τὸν αὐτοκράτορα.

Ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ Ὀκταβιανοῦ (14 μ.Χ.) ὡς τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. ἀνέβηκαν στό θρόνο τρεῖς δυναστείες αὐτοκρατόρων· οἱ αὐτοκράτορες τῆς οἰκογένειας τοῦ Αὐγούστου, οἱ Φλάβιοι καί οἱ Ἀντωνίνοι¹. Ἄλλοι ἀπ' αὐτούς κυβέρνησαν καλά, ἐνῶ ἄλλοι ἄφησαν πολὺ κακὴ φήμη (Καλιγούλας, Νέρων, Κόμμοδος). (Κεῖμ. 4, 6, 7)

Στά χρόνια τῶν Ἀντωνίων (96-192) ἐφαρμόστηκε στή διαδοχὴ τὸ σύστημα τῆς υἱοθεσίας. Ἐνα ἀκόμη χαρακτηριστικὸ τῆς δυναστείας αὐτῆς ἦταν ὅτι οἱ αὐτοκράτορες κατάγονταν ἀπὸ τίς ἐπαρχίες. Αὐτὸ φανερῶνει τὸν ὄλο καὶ σπουδαιότερο ρόλο πού ἔπαιζαν οἱ ἐπαρχίες στό ρωμαϊκὸ κράτος.

III. Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ

Ὅλοι σχεδὸν οἱ αὐτοκράτορες τῶν δύο πρώτων αἰῶνων μ.Χ. ἔκαναν πολέμους καὶ πρόσθεσαν νέα ἐδάφη στήν αὐτοκρατορία. Οἱ σπουδαιότερες κατακτήσεις τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

Ἀφρική. Ὁλοκληρώθηκε ἡ κατάκτηση τῆς Βόρειας Ἀφρικῆς ὡς τίς ἀκτὲς τοῦ Ἀτλαντικοῦ.

Εὐρώπη. Ὁ Ὀκταβιανὸς σχεδίασε νά ὑποτάξει τὴ Γερμανία. Μετὰ τὴν καταστροφὴ ὀμῶς τριῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων στὸν Τευτοβούργιο Δρυμό² (9 μ.Χ.) ὁ Ρήνος ἔγινε τὸ ὀριστικὸ σύνορο τῆς αὐτοκρατορίας στήν περιοχὴ αὐτῆ. Ἀντίθετα κατακτήθηκε ἡ Βρετανία, ἐνῶ ὁ αὐτοκράτορας Τραϊανὸς κατάκτησε τὴ Δακία (σημερινὴ Ρουμανία).

Ἀσία. Στά χρόνια τοῦ Τραϊανοῦ οἱ Ρωμαῖοι κατάκτησαν τὴ Μεσοποταμία καὶ ἔφτασαν ὡς τὸν Περσικὸ κόλπο. Ἀργότερα ὁμῶς, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Πάρθων, ἀναγκάστηκαν νά ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὴ Μεσοποταμία. Οἱ Πάρθοι ἦταν μόνιμος ἀντίπαλος τῆς Ρώμης στήν περιοχὴ αὐτῆ. (ΧΑΡΤ. 5, 6.)

IV. Ὁ ρωμαϊκὸς κόσμος στά χρόνια τῆς ἀκμῆς

Πολίτευμα, νομοθεσία. Χαρακτηριστικὴ ἐξέλιξη στό πολίτευμα τῆς Ρώμης, ἀπὸ τὸν Αὐγούστο ὡς τὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ἦταν ἡ σταθερὴ πορεία πρὸς τὴν ἀπόλυτη μοναρχία. Ἡ Σύγκλητος ἔχανε συνεχῶς δύναμη καὶ πολλοὶ αὐτοκράτορες τὴν ἀγνόησαν, ἐνῶ κι ἐκεῖνοι πού συνε-

1. Οἰκογένεια τοῦ Αὐγούστου: Τιβέριος (14-36 μ.Χ.), Καλιγούλας (37-41 μ.Χ.), Κλαύδιος (41-54 μ.Χ.), Νέρων (54-68 μ.Χ.). Φλάβιοι: Βεσπασιανὸς (69-79 μ.Χ.), Τίτος (79-81 μ.Χ.), Δομιτιανὸς (81-96 μ.Χ.). Ἀντωνίνοι: Νέρβας (96-98 μ.Χ.), Τραϊανὸς (98-117 μ.Χ.), Ἀδριανὸς (117-138 μ.Χ.), Ἀντωνίνος (138-161 μ.Χ.), Μάρκος Αὐρήλιος (161-180 μ.Χ.), Κόμμοδος (180-192 μ.Χ.).

2. Δασομένη περιοχὴ στὴ ΒΔ Γερμανία, ὅπου οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες μὲ τὸ διοικητὴ τους Βάρο ἔπασαν σὲ ἐνέδρα καὶ ἐξοντώθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς.

Ο **Αδριανός** (117 - 138 μ.Χ.). Βασι-
κανό. Το δωδέκατο έτος της βασιλείας
του ο αυτοκράτορας έλαβε τον τίτλο: Πα-
τέρας της Πατρίδας και ή σύζυγός του τον
τίτλο της Αιγοστάς.

γάστηκαν μαζί της, όπως οι Αντωνίνοι, φρόντισαν να ενισχύσουν την αυτοκρατορική εξουσία. Τέλος, ή πολιτική δύναμη του λαού χάθηκε τελείως στά χρόνια αυτά και ή Λαϊκή συνέλευση έπαψε να ψηφίζει νόμους.

Αξιοσημείωτη είναι ή εξέλιξη της ρωμαϊκής νομοθεσίας. Το ρωμαϊκό δίκαιο, με την επίδραση της στωικής φιλοσοφίας, βελτιώθηκε με τη θέσπιση νόμων που απέβλεπαν στην καλύτερηση της θέσης των γυναικών και των δούλων. Ακόμη, προσαρμόστηκε στο δίκαιο και στά έθιμα των κατακτημένων λαών.

Η ρωμαϊκή κοινωνία. Οί συγκλητικοί και οί ίππεις εξακολουθούσαν να είναι οί προνομιούχες τάξεις, που συγκέντρωναν τον πλούτο της Ρώμης. Στίς πόλεις διαμορφώθηκε μία τάξη μικρών βιοτεχνών και τεχνιτών που ήταν οργανωμένοι σ' ένα είδος σωματείων, τίς «συντεχνίες». Έξακολουθούσε ακόμη να υπάρχει ή μεγάλη, ανήσυχη μάζα του «άστικου όχλου», που τό κράτος την καθησύχαζε με δωρεές, διανομές τροφίμων και άφθονη ψυχαγωγία.

Ο αριθμός των δούλων ελαττώθηκε και ή θέση τους βελτιώθηκε κάπως. Πολλοί δούλοι ελευθερώνονταν από τους κυρίους τους και γίνονταν *άπελεύθεροι*. Οί άπελεύθεροι μπορούσαν να βρούν θέσεις στην ύπαλληλική γραμματεία και τους επέτρεπαν να ασκούν θρησκευτικά καθήκοντα. Οί περισσότεροι όμως ασχολήθηκαν με τό εμπόριο και τίς επιχειρήσεις και πολλοί άπόκτησαν περιουσίες.

Ο Τραϊανός ως αυτοκράτορας

Ο στρατός. Η βασική μονάδα του ρωμαϊκού στρατού ήταν η *λεγεώνα*, που είχε 5-6.000 άντρες και συμπληρωνόταν από ανάλογη δύναμη βοηθητικών στρατιωτών. Είχε ακόμη τμήματα ίππικού και διάφορα πολεμικά μηχανήματα. Ήταν δηλαδή ένα στρατιωτικό τμήμα ολοκληρωμένο, που μπορούσε να δράσει ανεξάρτητα.

Οι λεγεώνες ήταν εγκαταστημένες σε στρατόπεδα ιδιόρμηνα στις περιοχές της αυτοκρατορίας που κινδύνευαν περισσότερο από επιδρομές. Όταν οι στρατιώτες δεν πολεμούσαν, γυμνάζονταν ή κατασκεύαζαν διάφορα δημόσια έργα (δρόμους, γέφυρες κτλ). Γύρω από τα στρατόπεδα έστηναν οι έμποροι μικρομάγαζα, έπαιρναν κτήματα οι βετεράνοι και έφερναν τις οικογένειές τους οι παντρεμένοι. Έτσι, πολλά άπ' αυτά εξελίχτηκαν σε συνοικισμούς και αργότερα έγιναν κανονικές πόλεις.

Η ρωμαϊκή ειρήνη (PAX ROMANA). Στη διάρκεια των δύο πρώτων αιώνων μ.Χ. το ρωμαϊκό κράτος ήσυχασε από τη μάλιστα των εμφύλιων πολέμων. Η ήρεμη άποκαταστάθηκε στο έσωτερικό και οι επιδρομές των ξένων λαών σταματούσαν στα σύνορα.

Η ειρήνη που επικράτησε έφερε μία γενική οικονομική ανάπτυξη σ' όλες τις περιοχές του ρωμαϊκού κράτους. Τα χωράφια καλλιεργήθηκαν και πάλι χωρίς τό φόβο των καταστροφών και η γεωργία αναπτύχθηκε γοργά, γιατί στην περίοδο αυτή σταμάτησε και η επέκταση των μεγάλων κτημάτων.

Ιδιαίτερα όμως ώφελήθηκε τό εμπόριο. Οι μεγάλοι έμπορικοί δρόμοι ήταν πιά άνοιχτοί και τά καραβάνια μπορούσαν νά διασχίζουν τή ρωμαϊκή επικράτεια μέ ασφάλεια, χωρίς τόν κίνδυνο των ληστών. Τό ίδιο έλευθερη ήταν και η ναυσιπλοία, γιατί η Μεσόγειος είχε άπαλλαγεί από τούς πειρατές.

Οι έπαρχίες – ό έκλατινισμός. Οί περισσότεροι αυτοκράτορες έδειξαν ξεχωριστό ένδιαφέρον γιά τις έπαρχίες. Προσπάθησαν νά περιορίσουν τήν οικονομική έκμετάλλευση και τις άθαιρεσίες των διοικητών και τό κατάφεραν ως ένα σημείο. Χαρακτηριστική ήταν η φράση του αυτοκράτορα Τιβέριου που έλεγε: «*Τά πρόβατα πρέπει νά τά κουρεύουμε και όχι νά τά γδέρνουμε*».

Παράλληλα άρχισε νά άπονέμεται τό δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη σέ όλο και περισσότερους κατοίκους των έπαρχιών. Έτσι η Ρώμη προχωρούσε πρós τήν πολιτική εξίσωση των ύπκων της. Η διαδικασία αυτή ολοκληρώθηκε τό 212 μ.Χ., όταν ό αυτοκράτορας Καρακάλλας παραχώρησε τό δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη σ' όλους τούς κατοίκους της αυτοκρατορίας.

Η μακροχρόνια ρωμαϊκή κατάκτηση είχε σαν συνέπεια βαθιές μεταβολές σέ πολλές έπαρχίες, που τις κατοικούσαν λαοί μέ πολιτισμό κατώτερο από τό ρωμαϊκό. Οί λαοί αυτοί επηρεάστηκαν από τό ρωμαϊκό τρόπο ζωής, τόν μιμήθηκαν και μίλησαν τή λατινική γλώσσα, δηλαδή έκλατινίστηκαν. Τό φαινόμενο αυτό παρατηρήθηκε στις δυτικές έπαρχίες, Γαλατία και Ίσπανία, καθώς και στη Δακία.

Στό Τίβολι, 20 χμ. έξω από τή Ρώμη ὁ Ἀδριανός ἀναπαραστοῦσε στήν ἑπωλή του τά κυριότερα μνημεῖα τῆς Ἑλλάδας. Ἐδῶ ἡ κοιλάδα τῶν Τεκτῶν σέ μικρογραφία μέ τό φωτισμένο ναό τῆς καί τό ρωμαϊκό ἀντίγραφο τῆς Ἀφροδίτης τῆς Κνίδου.

Ἡ ρωμαϊκή Ἀγορά (τό FORUM), κέντρο τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς Ρώμης.

Τό Κολοσσαίο ή αμφιθέατρο του Φλαβιανού. Χτίστηκε στο τέλος του 1ου αϊ. και μπορούσε να χωρέσει 45.000 θεατές. Είναι από τα πιο χαρακτηριστικά μνημεία της αρχαίας Ρώμης.

Τό Κολοσσαίο. Γενική άποψη σήμερα.

Αεπομέρεια από ένα ανάγλυφο του Ara Pacis. Παριστάνει συγκλητικούς και επίσημους μ' ένα ρεαλισμό γεμάτο ζωντάνια.

Ώσημένιος σκύφος από το Boscoreale, κοντά στην Πομπηία. Έχει την υπογραφή του Έλληνα τεχνίτη.

Ρωμαϊκό αντίγραφο προτομής του Περικλή από το γλύπτη Κρησίλα. Μέσα του 5ου π.Χ. Η ρωμαϊκή τέχνη απομακρύνεται πολύ από τέτοιες ιδανικές μορφές.

Στήν τελευταία περίοδο της δημοκρατίας ή ρωμαϊκή τέχνη διαμορφώνει καθαρά τό δικό της χαρακτήρα: τά ρωμαϊκά έργα, μολονότι φιλοτεχνούνται από Έλληνες καλλιτέχνες καί έχουν τή σφραγίδα τής ελληνικής επίδρασης, εμπνέονται από τίς ρωμαϊκές παραδόσεις καί εκφράζουν τά ρωμαϊκά ιδανικά, π.χ. τήν προτίμηση γιά τό έπιβλητικό οίκοδόμημα καί τήν πλούσια διακόσμηση.

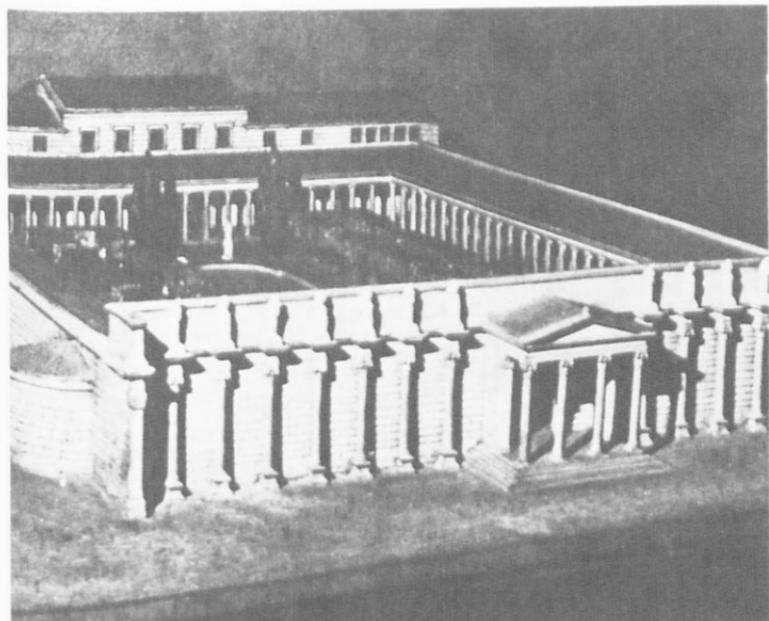
Αρχιτεκτονική

Αρχιτεκτονική. Είναι ή τέχνη πού εκφράζει περισσότερο από όλες τίς άλλες τό ρωμαϊκό πνεύμα. Οί Ρωμαίοι δανείστηκαν από τούς Έτρούσκους τήν *πολεοδομία*, τήν *τοιχοποιία*, τήν *τοξωτή άψίδα* κ.ά., από τήν Ελλάδα πήραν τό *κορινθιακό κιονόκρανο συνδιασμένο μέ ίωνικά στοιχεία*. Αλλά καί νέα υλικά καί νέες μεθόδους στήν οίκοδομική πρόσθεσαν αυτοί καί μπόρεσαν έτσι νά κατασκευάσουν μεγάλα οίκοδομήματα μέ ξεχωριστά – ρωμαϊκά – γνωρίσματα, πού συνδύαζαν τό θόλο, τήν άψίδα καί τούς ελληνικούς διακοσμητικούς ρυθμούς.

Ιδιαίτερα πρέπει νά τονιστεί πώς οί Ρωμαίοι – άνθρωποι περισσότερο πρακτικοί – προτιμούσαν τά έργα πού ύπηρετούν τίς ανάγκες του Κράτους: *γέφυρες*, *ύδραγωγεία*, *δρόμους* κτλ. καί κατασκευές στερεές πού νά άψηφούν τό χρόνο καί νά εκφράζουν τό μεγαλειό τής Ρώμης. Αργότερα βέβαια έχτιζαν καί έργα πού είχαν κύριο στόχο τους τήν προσφορά άνέσεων καί ψυχαγωγίας στό λαό: *θέατρα*, *άμφιθέατρα*, *ίππόδρομους*, *θέρμες*, *βιβλιοθήκες*.

Στά χρόνια τής αυτοκρατορίας καί λίγο νωρίτερα παρουσίασε ή Ρώμη μεγάλη οίκοδομική δραστηριότητα: νέες πόλεις χτιζονται, ενώ ή πρωτεύουσα άνοικοδομείται καί στολίζεται μέ *άγορές*, *θέατρα*, *ναούς*. Οί οίκοδομές χτιζονται μέ τοΰβλα καί επικαλύπτονται μέ πολύχρωμα μάρμαρα. Ο Αύγουστος στολίζει τήν *Άγορά* (FORUM) μέ *μεγαλόπρεπα κτίρια*, κύρια έκφραση του αυτοκρατορικού γοήτρου. Στά χρόνια των Φλαβίων χτιζεται τό *Κολοσσαίο*, ένα τεράστιο άμφιθέατρο. Αξιοθαύμαστο γιά τό μέγεθος καί τή μεγαλοπρέπεια του είναι τό *Πάνθεο*, έργο των χρόνων του Άδριανού.

Μεγάλη έπιτυχία γνώρισε ένας νέος τύπος μνημείου: ή *θριαμβική*

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀδριανοῦ στὴν Ἀθήνα. Ἀναπαράσταση. Μουσείο τοῦ Ρωμαϊκοῦ Πολιτισμοῦ - Ρώμη.

Ναός τῆς Ἑστίας, Ρώμη. Ἐίναι ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο σὲ στυλοβάτη ἀπὸ πορφόλιθο. 1ος αἰ. π.Χ.

Ἄψίδα τοῦ Τίτου. Χτίστηκε κατὰ τὸ 81 μ' ἓνα μόνο ἀνοιγμα. Τὸ ἄνω διάζωμα μὲ τὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή εἶχε ἄλλοτε ἓνα τόθριππο.

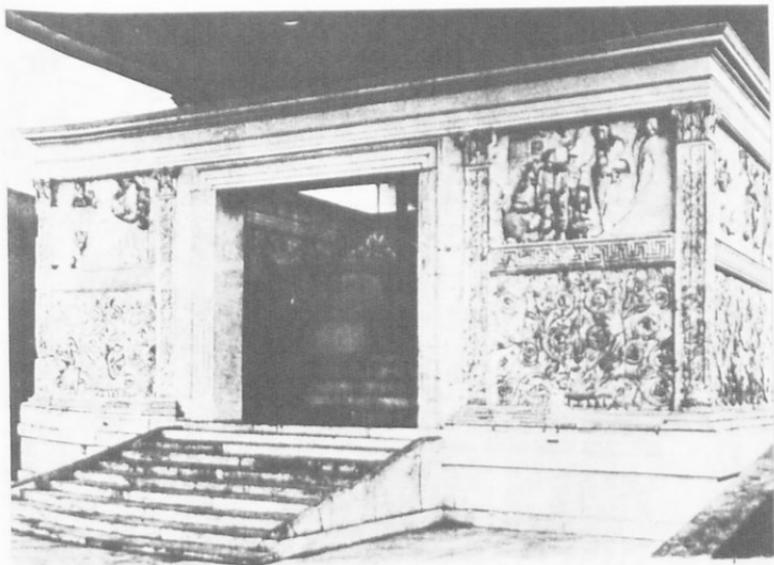

Ἄψίδα τοῦ Σεπτίμιου Σεβήρου.

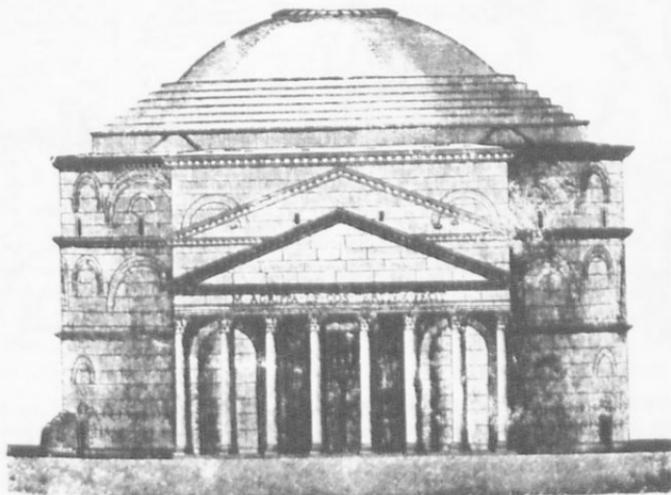
Ἄψίδα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

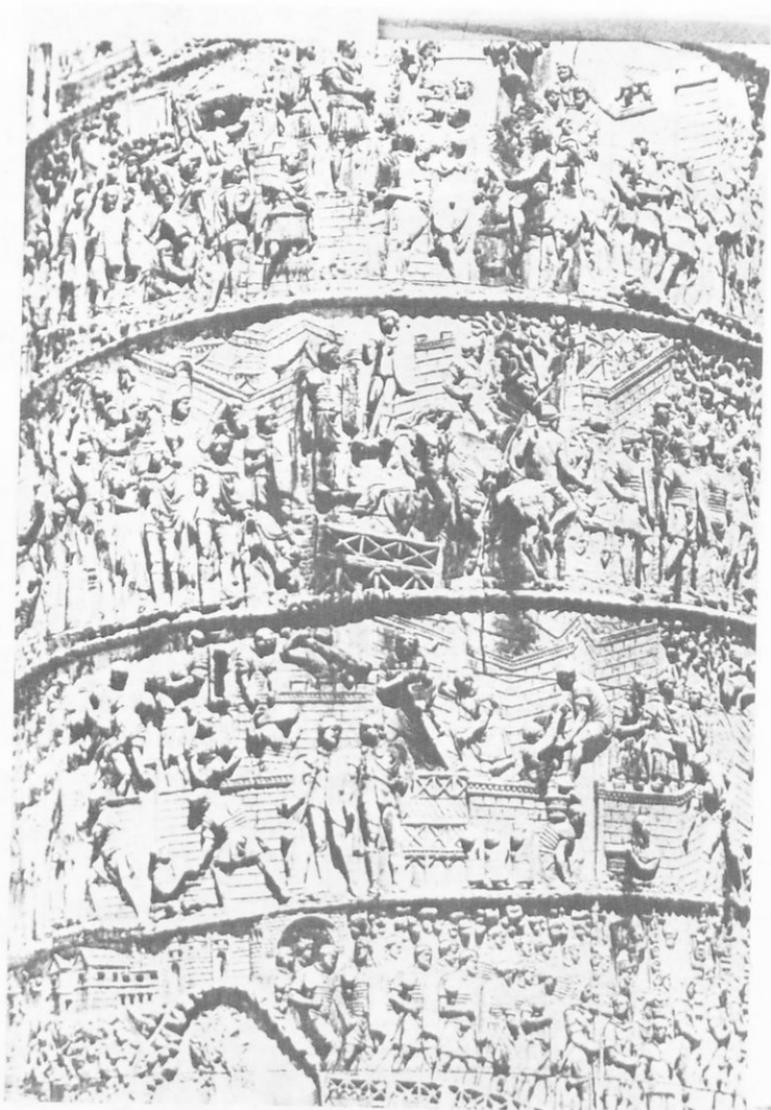
Θριαμβικὲς ἀψίδες στὴ Ρώμη. Ὑπῆρξαν τὸ σὺμβολο τῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτοκράτορες, ὁδοιπόροι σὰν τὸν Τραϊανὸ, τὸν Ἀδριανὸ, τοὺς Σεβήρου, ἔψωσαν πάρα πολλὲς σ' ὅλο τὸ ρωμαϊκὸ κόσμῳ. Μόνο στὴ Ρώμη εἶναι γνωστὲς πάνω ἀπὸ πενήντα. Μὲ τὶς ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές τοὺς ἀντιπροσωπεύουν μιὰ ὄψη τῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας.

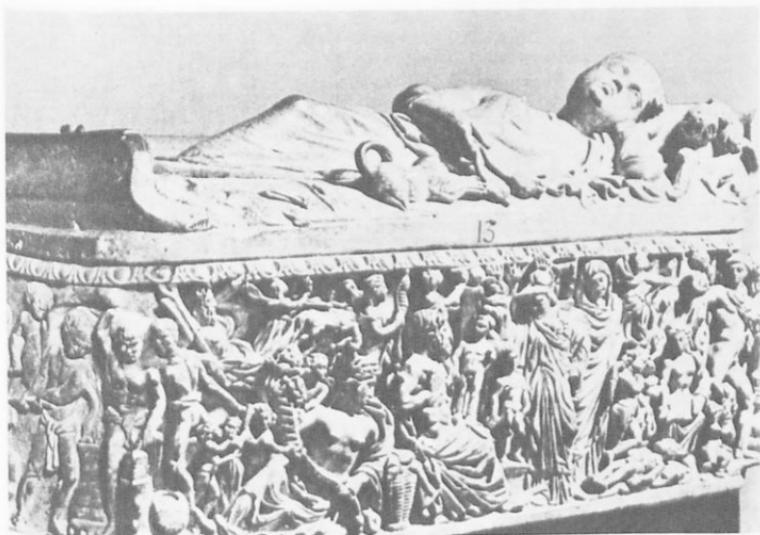
Ο Βωμός της Ειρήνης. (ARA PACIS). Μαρμαρινός, χτισμένος μεταξύ 13 και 9 π.Χ. στο Πεδίο του Άρεως της Ρώμης σε ανάμνηση της επανόδου του Αύγουστου. Τα αγάλματα στα διάχωρα έχουν φυσικό μέγεθος. Στο νότιο τμήμα παριστάνονται ο Αύγουστος και η αυτοκρατορική οικογένεια, στο βόρειο οι διοικητές, οι συγκλητικοί και τα μέλη των θρησκευτικών κοινοτήτων: η πομπή φαίνεται να σταματά μπροστά στην είσοδο.

Τό Πάνθεο. Ρώμη. Ο μεγαλύτερος από τους υπάρχοντες ρωμαϊκούς ναούς. Χτίστηκε από τον Δοριανό το 126. Η παραδοσιακή στοά συνδέστηκε με τη ροτόντα χωρίς μεγάλη χάρη. Το τολμηρό άνοιγμα του θόλου έχει 8 μ. διάμετρο.

Ο κίονας του Τραιανού στο Φόρουμ της Ρώμης. Οι τέσσερις πρώτες σπείρες του: ο θεός Διόνυσος (κάτω) θαυμάζει το ρωμαϊκό στρατό που ο Τραιανός οδηγεί έξω από μία θρυλωμένη πόλη. Ο κίονας υψώθηκε το 113 π.Χ. Τα γλυπτά του παριστάνουν τις εκστρατείες του αυτοκράτορα στη Δακία σε μία ταινία 200 μέτρων που περιτυλιγεται σαν σπείρα γύρω από τον κίονα.

Σαρκοφάγος με παραστάσεις από το μύθο του Προμηθέα και των Έρμη ψυχοπομπό. Ρώμη, Μουσείο του Καπιτωλίου. 3ος αι. μ.Χ.

άψιδα. Στηνόταν για την ύποδοχή των θριαμβευτών και την ανάμνηση των πολεμικών θριάμβων της Ρώμης.

Από τον 3ο αι. μ.Χ. κι έπειτα εγκαταλείπονται οι έλληνικοί ρυθμοί στην αρχιτεκτονική και κάνουν την εμφάνισή τους εκείνα τά στοιχεία που θά επικρατήσουν άργότερα στή βυζαντινή τέχνη. Οι Ρωμαίοι δείχνουν προτίμηση για επιβλητικά δημόσια οικόδομήματα: βασιλικές στοές, θέρμες κτλ. Τυπικά δείγματα οι θέρμες του Καρακάλλα και του Διοκλητιανού (3ος αι. μ.Χ.)

Γλυπτική. Ίδιαίτερη θέση έχουν οι προσωπογραφίες (άνδριάντες ή προτομές) αυτοκρατόρων, στρατηγών, ιδιωτών. Οι καλλιτέχνες προσπαθούν νά άποτυπώσουν τά άτομικά χαρακτηριστικά του είκονιζόμενου. Από τον 3ο αι. και ύστερα φροντίζουν περισσότερο νά εκφράσουν τον ψυχικό κόσμο του άτόμου.

Γλυπτική

Τά ιστορικά ανάγλυφα είκονίζουν ιστορικά γεγονότα, έκστρατείες, λατρευτικές τελετές και στολίζουν βωμούς, άψιδες, θριαμβικές στήλες. Παράδειγμα ή στήλη του Τραϊανού στή Ρώμη.

Οι σαρκοφάγοι πού ή χρήση τους, για τούς πλούσιους Ρωμαίους, γενικεύεται στά χρόνια του Άδριανού, έχουν ανάγλυψη διακόσμηση μέ θέματα άλλοτε καθαρά διακοσμητικά κι άλλοτε συμβολικά, παρμένα από την έλληνική μυθολογία. Πηγή είναι κι έδω ή έλληνική ζωγραφική και γλυπτική. Άργότερα εμφανίζονται και θέματα πού τονίζουν την άνδρεία του νεκρού, όπως τό κνήμι του λιονταριού πού συμβολίζει τή νίκη του άνθρώπου.

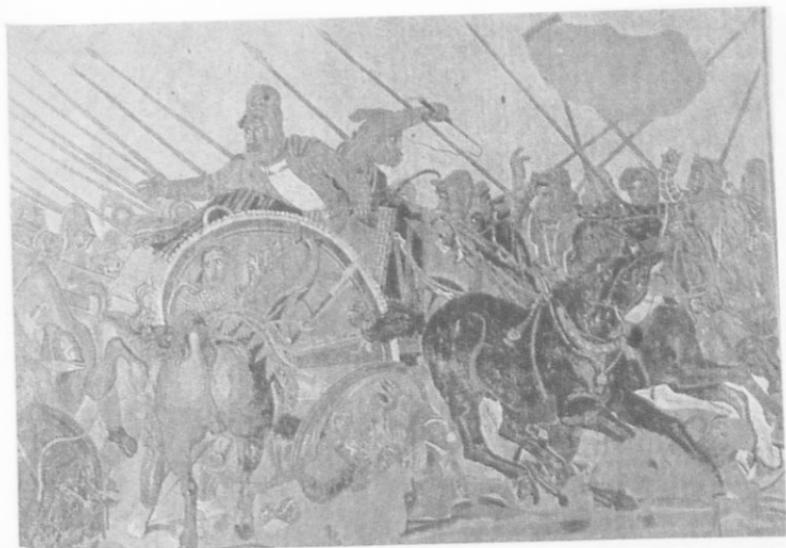
«Ο κήπος τής Λιβίας». Τοιχογραφία από τήν Έπαυλη τής Λιβίας, στην Πρίμα Πόρτα. Ἀριστοτεργήμα τοῦ ρωμαϊκοῦ τοπίου. Μουσεῖο Θερμῶν, Ρώμη.

Τοιχογραφία ἀπό τό Ἑρκουλάνομ (λίγο πρὶν τό 79 π.Χ.). Ἡ ἀρχιτεκτονική αὐτῆ διακόσμηση ἀντιγράφει σκηνικό θέατρον.

Ὁ Ὀδυσσεύς ἀνακαλύπτει τόν Ἀχιλλεῦ ἀστό ἀνάκτορο τοῦ Λυκομηδῆ, βασιλιά τής Σκύρου. Τοιχογραφία ἀπό τήν «οἰκία τῶν Διοσκούρων» στήν Πομπηία. Νεάπολη, Ἐθνικό Μουσεῖο.

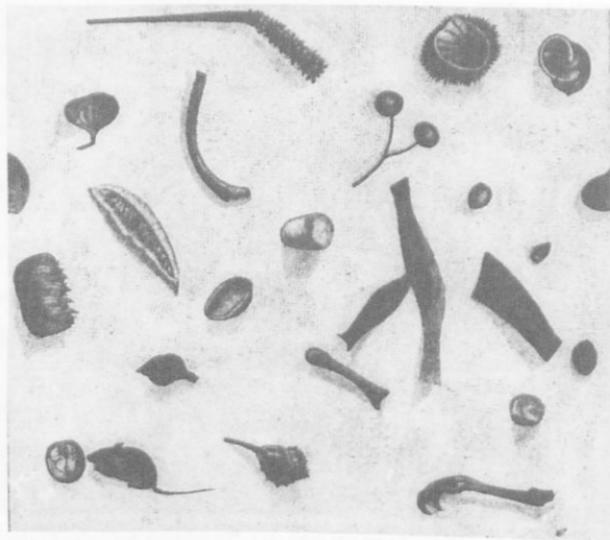
Ἡ μάχη στὴν Ἴσσο μεταξύ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ Δαρτείου. Ψηφιδωτὸ πού ἀνακαλύφθηκε στὴν Πομπηία, στὴν «οἰκία τοῦ Φαίνου», τὸ 1831. Εἶναι ἴσως ἀντίγραφο ἔργου τοῦ Φιλῶξενου, περίφημου Ἑλλήνα ζωγράφου τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Οἱ Ἕλληνες παρίσταναν τὶς νίκες τους συμβολικὰ, μὲ σκηνές μυθολογικές. Ἡ στρόφη αὐτὴ γιὰ τὴν ἀποδόσους τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

Ζωγραφικὴ. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως γιὰ τὴ διακόσμηση ἐσωτερικῶν χώρων τῶν πλούσιων ρωμαϊκῶν ἐπαύλεων καὶ οἱ γνώσεις μας γι' αὐτὴν προέρχονται ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες τῶν σπιτιῶν τῆς Πομπηίας καὶ τῶν ἄλλων πόλεων πού καταπλακώθηκαν ἀπὸ τὴ λάβα τοῦ Βεζούβιου. Τὰ θέματα εἶναι σκηνές ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογία, ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ, τελετές μύησης κ.ἄ. Πρότυπο πάλι γιὰ τοὺς Ρωμαίους καλλιτέχνες εἶναι ἡ ἑλληνικὴ μεγάλη ζωγραφικὴ, πού μόλις τώρα οἱ ἀνα-

Ζωγραφικὴ

Ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἀπὸ τὸ παραπάνω ψηφιδωτὸ

«Ὁ ἀσάρκτος οἶκος». Ρωμαϊκό μωσαϊκό, ἀντίγραφο ἑνὸς ἐλληνικοῦ ἔργου τοῦ Σώσου.

Προσωπογραφία γυναίκας. (Ψηφιδωτό, Νεάπολη, Ἐθνικὸ Μουσεῖο).

Περιστέρια πού ξεδιψούν. Ψηφιδωτό από την έπαυλη του 'Αδριανού στο Τιβολί (χτίστηκε μετά τό 124 π.Χ.). Είναι αντίγραφο από έλληνικό πρωτότυπο του Σώσου, περίφημου Έλληνα ψηφοθέτη του 3ου - 2ου αί. π.Χ. Μουσείο του Καπιτωλίου.

σκαφές φέρνουν στό φώς (Βεργίνα). Τά ψηφιδωτά πού καλύπτουν τό δάπεδο ή κοσμοούν κόγχες ή επιφάνειες τοίχων, σχηματίζονται μέ μικρές ποικιλόχρωμες ψηφίδες, γυάλινες ή πήλινες, κολλημένες πάνω σέ μείγμα από ασβέστη και άμμο· διακρίνονται για τήν όμορφιά και τή φυσικότητά τους, όπως ό «ασάριωτος οίκος» ή «ή μάχη στην 'Ισσό».

β. ΟΙ ΣΕΒΗΡΟΙ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΑΝΑΡΧΙΑΣ

1. 'Η περίοδος τής δυναστείας τών Σεβήρων (193-235 μ.Χ.)

Ό τελευταίος αυτοκράτορας τής δυναστείας τών 'Αντωνίνων, ό Κόμοδος, δολοφονήθηκε τό 192 μ.Χ. και στό θρόνο ανέβηκε ό Σεπτίμιος Σεβήρος, ιδρυτής τής όμώνυμης δυναστείας¹. Ό Σεπτίμιος Σεβήρος κυβέρνησε στηριγμένος στό στρατό και παραμέρισε τελείως τή Σύγκλητο από τή διοίκηση.

1. 'Η δυναστεία τών Σεβήρων:

Σεπτίμιος Σεβήρος (193-211 μ.Χ.), Καρακάλλας (211-217 μ.Χ.), Μακρίνος (217-218), 'Ηλιογάβαλος (218-222), 'Αλέξανδρος Σεβήρος (222-235).

Οι τετράρχες. Σύμπλεγμα από πορφύριτη πού βρίσκεται στη νότια γωνία της πρόσοψης του Άγιου Μάρκου στη Βενετία. Παριστάνει πιθανώς τὸ Διοκλιτιανό, Μαξιμιανό, Γαλέριο καὶ Κωνσταντίνο Χλωρό. Γύρω στὰ 300.

Ἰταλία, ὑπόταξε τὸ βασίλειο τῆς Παλμύρας καὶ ξανάφερε στὸ ρωμαϊκὸ κράτος ὀρισμένες δυτικές ἐπαρχίες, πού εἶχαν ἀποσχιστεῖ. Ἔτσι, στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ τρίτου αἰώνα, ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἀποκαταστάθηκε ἐδαφικά.

II. Ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Ἰλλυριῶν

Ἡ τετραρχία. Γιά νὰ διοικηθεῖ καλύτερα ἡ ἀπέραντη αὐτοκρατορία καὶ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν οἱ ἐπιδρομὲς τῶν ἐχθρῶν στὰ σύνορα, ὁ Διοκλιτιανός (284-305) διόρισε ἓνα συνάρχοντα μὲ τὸν τίτλο τοῦ «Αὐγούστου», τὸ Μαξιμιανό, καὶ δύο «Καίσαρες», τὸ Γαλέριο καὶ τὸν Κωνσταντίνο τὸ Χλωρό. Οἱ καίσαρες θά γίνονταν ἀργότερα αὐγούστοι καὶ θά διορίζαν ἄλλους καίσαρες, πού θά γίνονταν αὐγούστοι μὲ τὴ σειρά τους κ.ο.κ.

Ἡ ἐξουσία ἔτσι μοιράστηκε σὲ τέσσερα πρόσωπα. Ὁ Διοκλιτιανός κράτησε τὴ διοίκηση τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν μὲ ἔδρα τὴ Νικομήδεια τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ Μαξιμιανός διοικοῦσε τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἀφρική μὲ ἔδρα τὸ Μεδιόλανο (σημ. Μιλάνο), ὁ Γαλέριος τὶς βαλκανικὲς ἐπαρχίες μὲ ἔδρα τὸ Σίρμιο τῆς Σερβίας καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Χλωρός τὶς δυτικές ἐπαρχίες μὲ ἔδρα τοὺς Τρεβήρους (Trier) τῆς ΒΑ. Γαλατίας. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἡ Ρώμη ἔπαψε νὰ εἶναι τὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας.

Τὸ νέο σύστημα ὀνομάστηκε τετραρχία καὶ λειτούργησε σωστὰ ὅσο καιρὸ βρισκόταν στὴν ἐξουσία ὁ Διοκλιτιανός. Ὅταν ὁμως αὐτὸς ἀπο-

Θεσσαλονίκη. Θριαμβευτική άψίδα του Γαλερίου. Ίδρύθηκε γύρω στὰ 297, μετά τή θριαμβευτική μάχη του έναντιόν των Περσών. Οί ιστορικοί κρίνουν τό Γαλέριο «άκαλλίεργητο στρατιώτη», αλλά αυτός προέκρησε τή δεύτερη πρωτεύουσα τής επαρχίας του, τή Θεσσαλονίκη, μ' ένα λαμπρό οικοδομικό συγκρότημα άπ' όπου δέν έλειπαν και τά «βασίλεια», δηλ. τά ανάκτορα, καθώς και ό Ίππόδρομος. Διατηρείται μόνο τό μισό άπό τήν άψιδωτή διαδο. Τά μαρμάρινα ανάγλυφα μέ τά όποία είχαν έπενδωθεί οι τέσσερις πεισοί του τόξου άφηγοίνται γεγονότα σχετικά μέ τούς περσικούς πολέμους. Τά εικονογραφικά θέματα άναπτύσσονται σε ζώνες. Έπάνω, ό διάκοσμος καταλήγει σε κυμάτια και άνθήμα, κάτω οι βάσεις των πεισοών μοιάζουν μέ βάσεις ιωνικών κίονων. Άπό τούς δύο άλλους πεισοούς πού λείπουν, διατηρούνται τά θεμέλια, κάτω άπό τό κατάστρομα του πεζοδρομίου.

σύρθηκε, άκολούθησε άναταραχή και συγκρούσεις άνάμεσα σε αύγουστος και καίσαρες.

Τό πολίτευμα

Ή άπόλυτη μοναρχία. Μεταβολές. Στη διάρκεια του 3ου αϊ. μ.Χ. τό πολίτευμα τής Ρώμης βάδιζε μέ έπιταχυνόμενο ρυθμό προς τήν άπόλυτη μοναρχία. Τέλος, ό Διοκλητιανός επέβαλε ένα μοναρχικό καθεστώς καθαρά άνατολικού τύπου. Δημιούργησε μεγαλόπρεπη αλλη και όσοι τόν πλησίαζαν έπρεπε νά τόν προσκονοϋν. Ή Σύγκλητος έχασε κάθε πολιτική δύναμη. Όταν μάλιστα ό Κωνσταντίνος έγινε μονοκράτορας (324), ή μοναρχία πήρε άκόμη πιό άπόλυτο χαρακτήρα.

Ή διοίκηση των επαρχιών

Άπό τό Διοκλητιανό άρχισε ό χωρισμός των επαρχιών σε μικρότερες και συνεχίστηκε άπό τόν Κωνσταντίνο. Αυτό τό μέτρο είχε σκοπό νά μειώσει τή δύναμη των διοικητών των επαρχιών, πού πολλές φορές γίνονταν επικίνδυνοι για τήν κεντρική έξουσία. Για μεγαλύτερη έξασφάλιση μάλιστα άνατέθηκαν ή πολιτική και ή στρατιωτική έξουσία κάθε επαρχίας και άνατέθηκαν σε διαφορετικά πρόσωπα.

Ό στρατός

Ό αριθμός των στρατιωτών αύξήθηκε αλλά ή μαχητική άξία του στρατού μειώθηκε, γιατί χαλάρωσε ή πειθαρχία και παραμελήθηκε ή εκπαίδευσή του. Μεγάλη έκταση πήρε στὰ χρόνια αυτά ή χρησιμοποίηση στο στρατό ξένων μισθοφόρων, κυρίως Γερμανών. Αυτή ή διείδυση των Γερμανών στο στρατό είχε άργότερα πολύ σοβαρές συνέπειες.

δ. Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ. ΔΙΩΓΜΟΙ ΚΑΙ ΕΞΑΠΛΩΣΗ

Ἀπέναντι στὶς ἀνατολικὲς θρησκείες, πού ἀπὸ τὸ 2ο αἰῶνα μ.Χ. εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἀπλώνονται σ' ὅλη τὴν αὐτοκρατορία, τὸ ἐπίσημο ρωμαϊκὸ κράτος κρατοῦσε ἀνεκτικὴ στάση. Συγκεκριμένα, ἐπέτρεψε στοὺς κατακτημένους λαοὺς νὰ διατηρήσουν τὶς θρησκείες τους μὲ τὸν ὄρο νὰ μὴ προσηλυτίζον Ρωμαίους πολίτες.

Ἐνῶ ὁ Χριστιανισμὸς ὄμως ἀντιμετώπισθηκε μὲ ἐχθρική διάθεση ἀπὸ τὸ ἐπίσημο ρωμαϊκὸ κράτος, γιατί διδάσκει μιά καινούρια κοινωνικὴ τάξη, μιά νέα μορφή ἀνθρώπων σχέσεων, πού ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μὲ τὸ κοινωνικὸ σύστημα τῆς αὐτοκρατορίας. Μέσα στὶς χριστιανικὲς κοινότητες ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἴσοι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν καταγωγὴ τους, ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ τους κατάσταση, ἀπὸ τὴν ιδιότητα (δοῦλοι ἢ ἐλεύθεροι) καὶ τὴν κοινωνικὴ τους θέση καὶ ἀπὸ τὸ φύλο τους. Ἡ νέα θρησκεία δὲ χόριζε ἀλλὰ ἔνωσε τοὺς ἀνθρώπους.

Ἀκόμη, ὁ Χριστιανισμὸς ἐπέσυρε τὴν ἐχθρότητα τῶν ὁπαδῶν τῶν ἄλλων θρησκειῶν, πού χρησιμοποίησαν ἐναντίον του τὸ ὄπλο τῆς συκοφαντίας. Φοβερὲς φήμες κυκλοφοροῦσαν γιὰ τὶς συγκεντρώσεις καὶ τὶς θρησκευτικὲς τελετὲς τῶν χριστιανῶν. Οἱ συκοφαντικὲς αὐτὲς ἐκστρατείες ἐβρισκαν συχνά ἀπήχηση στὸν εἰδωλολατρικὸ ὄχλο, πού στρεφόταν μὲ φανατισμὸ ἐναντίον τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων.

Τὸ ἐπίσημο ρωμαϊκὸ κράτος δὲν ἐδειξε τὸν ἴδιο ζῆλο στὴ δίωξη τῶν χριστιανῶν καὶ οἱ περισσότεροὶ αὐτοκράτορες ἀδιαφόρησαν. Ἄλλοι ὅμως, ἰδιαίτερα σέ περιόδους κρίσεων, ἐπαιρναν μέτρα ἐναντίον τῆς νέας θρησκείας, πού πολλὲς φορές ἦταν σκληρὰ καὶ ὀνομάστηκαν *διωγμοί*. (Κεῖμ. 8)

Οἱ διωγμοί. Ὁ πρῶτος διωγμὸς ἐξαπολύθηκε τὸ 64 μ.Χ. ἀπὸ τὸ Νέρωνα, πού κατηγοροῦσε τοὺς χριστιανούς γιὰ τὸν ἐμπρησμὸ τῆς Ρώμης. Ὁ διωγμὸς ἦταν τοπικὸς καὶ δὲν εἶχε χαρακτῆρα γενικῶν μέτρων κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐνας ἄλλος διωγμὸς ἐγίνε στὰ χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Δέκιου, τὴν περίοδο τῆς στρατιωτικῆς ἀναρχίας.

Ὁ πῶς μεγάλος, ὁ «μέγας διωγμὸς», πού ἦταν καὶ ὁ τελευταῖος, κράτησε ἀπὸ τὸ 303 ὡς τὸ 311 μ.Χ. Μὲ τὴν παρακίνηση τοῦ καίσαρα Γαλέριου ὁ Διοκλητιανὸς ἐξαπέλυσε ἄγριο κυνηγητὸ κατὰ τῶν χριστιανῶν καὶ θέσπισε τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου γιὰ ὅσους ἔμεναν σταθεροὶ στὴν πίστη τους. Στὸ τέλος ὅμως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γαλέριος διαπίστωσε ὅτι τὰ σκληρὰ μέτρα δὲν ἔφεραν κανένα ἀποτέλεσμα καὶ τὸ 311 μ.Χ. παραχώρησε μ' ἓνα διάταγμα ἀνεξιθρησκία στοὺς χριστιανούς.

Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Παρά τοὺς διωγμούς καὶ τὴν ἀντίδραση τῶν ὁπαδῶν τῶν ἄλλων θρησκειῶν, ὁ Χριστιανισμὸς ἀπλώθηκε σιγά σιγά σ' ὅλοκληρο τὸ ρωμαϊκὸ κόσμο. Ἡ διάδοση καὶ ἡ τελικὴ του ἐπικράτηση ὀφείλεται σέ πολλοὺς λόγους, οἱ σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι οἱ ἀκόλουθοι:

— Ἡ νέα θρησκεία εἶχε ἀπλό τελετουργικὸ. Ἦταν ἀκόμη μιά θρη-

σκεία άνοιχτή σέ όλους τούς άνθρώπους και δέν έκανε διακρίσεις. Γι' αυτό ήταν μεγάλη ή προσχώρηση, ιδιαίτερα τών φτωχών και τών κατατρεγμένων, πού έβρισκαν στις χριστιανικές κοινότητες παρηγορία και ήθικη, αλλά και ύλική, ένίσχυση.

— Οί διωγμοί και τά μαρτύρια τών χριστιανών προκάλεσαν τελικά τή συμπάθεια όλων, ένδ ή υποδειγματική ήθικά ζωή τους έκανε νά καταρρέουν οί συκοφαντίες.

— Σπουδαίο ρόλο στή διάδοση του Χριστιανισμού έπαιξε και ή πολύ καλή οργάνωση τών χριστιανικών κοινοτήτων, πού ένίσχυαν ή μιá τήν άλλη στις δύσκολες στιγμές.

— Η γλωσσική ένότητα του άνατολικομεσογειακού χώρου, όπου είχε διαδοθεί ή «Κοινή» ελληνική.

— Τέλος, στήν εξάπλωσή του βοήθησε και τό ότι ή ρωμαϊκή αυτοκρατορία είχε ένώσει πολιτικά και διοικητικά τό μεσογειακό κόσμο και δέν υπήρχαν συνοριακά εμπόδια στήν άποστολική δραστηριότητα τών χριστιανών.

ε. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

*Η οικονομική
παρακμή*

Σ' όλη τή διάρκεια του 3ου αι. μ.Χ. ή ρωμαϊκή αυτοκρατορία άκολούθησε μιá πορεία παρακμής και ή άνασύνταξη, πού κατόρθωσαν νά πραγματοποιήσουν οί Ίλλυριοί αυτοκράτορες, έδωσε μιá προσωρινή μόνο άναλαμπή στό κράτος. Τά σπουδαιότερα αίτια τής παρακμής ήταν τά ακόλουθα:

Οί έμφύλιοι πόλεμοι και οί επιδρομές τών έχθρών έβλαψαν άνεπανάρθωτα τό έμπόριο. Αυτό ήταν ένα πολύ σοβαρό πλήγμα γιά τήν οικονομία του κράτους γενικά και τών πόλεων ειδικότερα.

*Η ανάπτυξη τών
μεγάλων
ιδιοκτησιών*

Ο τρόπος τής καλλιέργειας τής γής άλλαξε. Τά λατιφούντια άρχισαν πάλι, μετά τά μέσα του 3ου αιώνα, νά μεγαλώνουν. Μέ τήν παρακμή τών πόλεων και τή γενική άβεβαιότητα πού υπήρχε, μόνο σ' αυτά μπορούσαν νά βρουν οί άνθρωποι άπασχόληση και κάποια ασφάλεια. Έτσι, εκτός από τούς δούλους, άρχισαν νά συγκεντρώνονται στα λατιφούντια και έλεύθεροι και άπελεύθεροι καλλιεργητές. Σ' όλους αυτούς οί γαιοκτήμονες παραχωρούσαν τμήματα γης γιά νά τά καλλιεργούν, παίρνοντάς τους ως ένοίκιο ένα μέρος από τά προϊόντα τους. Σιγά σιγά δούλοι και έλεύθεροι καλλιεργητές έξομοιώθηκαν και δημιουργήθηκε ή τάξη τών *δοιλοπάροικων*, δηλαδή τών καλλιεργητών πού ήταν έξαρτημένοι από τό γαιοκτήμονα και ήταν άναπόσπαστα δεμένοι μέ τό κομμάτι τής γής πού καλλιεργούσαν, χωρίς αυτό νά είναι δικό τους.

Γιά νά εξασφαλιστούν από τίς επιδρομές τών «βαρβάρων» και τών ληστών, οί μεγάλοι γαιοκτήμονες όχρώσαν τίς επαύλες τους και δημιούργησαν ιδιωτικούς στρατούς. Έχοντας τέτοια δύναμη στα χέρια τους μπορούσαν νά έπηρεάζουν τήν κρατική μηχανή. Στή Δύση μάλιστα τά λατιφούντια έγιναν μικρές αυτοδύναμες ένότητες και θεωρούνται πρόδρομοι τών μεσαιωνικών φέουδων.

Η φορολογία

Γιά νά άντιμετωπίσουν τά αύξημένα κρατικά έξοδα οί αυτοκράτορες

ἐπέβαλαν βαριές φορολογίες, πού ἐπιδεινώσαν ἀκόμη περισσότερο τήν κακή οἰκονομική κατάσταση τῶν πολιτῶν.

Μέ τή μετατροπή τοῦ πολιτεύματος σέ ἀπόλυτη μοναρχία ἡ ἐξουσία συγκεντρώθηκε, ὅπως εἶδαμε, στά χέρια τοῦ αὐτοκράτορα. Οἱ πολίτες μεταβλήθηκαν σέ ὑποτακτικούς εἴτε τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας εἴτε τῶν γαιοκτημόνων. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά χάσουν σιγά σιγά τόν πατριωτισμό τους.

Ὁ ρωμαϊκός στρατός, τό στήριγμα τῆς αὐτοκρατορίας, δέν πολεμοῦσε πιά γιά τό μεγαλεῖο τῆς Ρώμης ἀλλά γιά τό μισθό καί τά λάφυρα. Στό μεγαλύτερο μέρος τοῦ 3ου αἰῶνα ἡ κύρια ἀπασχόλησή του ἦταν νά «κατασκευάζει αὐτοκράτορες». Ἡ πειθαρχία χαλάρωσε καί ἡ ἐκπαίδευση παραμελήθηκε, ἐνῶ ὁ μέγας ἀριθμός τῶν «βαρβάρων» πού στρατολογήθηκαν ἀλλοίωσε τή σύνθεσή του.

Ἀναφέρονται καί ἄλλα ἀκόμη αἷτια τῆς παρακμῆς, ὅπως ἡ ἔλλειψη ἡγετικῶν στελεχῶν, ἡ ἐλάττωση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ ἀλλοίωση τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ ἀπό τίς ἐπιμειξίες, ἡ ἠθική διαφθορά, ἡ ἀποχέρωση τῆς γῆς κ.ἄ. Τό γεγονός εἶναι ὅτι στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου αἰῶνα οἱ Ἰλλυριοί αὐτοκράτορες κληρονόμησαν μιᾶ αὐτοκρατορία πού βρισκόταν κοντά στήν κατάρρευση. Ἡ κρίση ἦταν βαθιά καί οἱ προσπάθειες, κυρίως τοῦ Διοκλητιανοῦ καί τοῦ Κωνσταντίνου, μπόρεσαν τελικά νά δώσουν ζωή μόνο στό ἀνατολικό τμήμα τοῦ κράτους, πού θά μεταμορφωθεῖ σέ Βυζαντινό.

*Τό πολίτευμα
καί ὁ πολίτης*

*Ἀλλοίωση
τοῦ στρατοῦ*

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1. Ποιές φάσεις μπορούμε νά διακρίνουμε στην περίοδο τής αυτοκρατορίας γενικά; Ποιά είναι τά κύρια χαρακτηριστικά καθεμιάς;

α. ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ (27 π.Χ. ως τό τέλος του 2ου αι. μ.Χ.)

2. Γιατί τό 27 π.Χ. θεωρείται όρόσημο στή διαμόρφωση του νέου πολιτεύματος;

3. Μέ ποιό τρόπο έγινε τό πέραςμα από τή δημοκρατία στή μοναρχία; Πώς μοιράστηκε ή έξουσία;

4. Τό πρόβλημα τής διαδοχής των αυτοκρατόρων.

5. Πώς ρυθμίστηκε τό ζήτημα τής διαδοχής στά χρόνια των Αντωνίωνων καί τί φανερώνει τό ότι οί αυτοκράτορες αυτοί κατάγονταν από τίς έπαρχίες;

6. Ποιά είναι ή γενική εξέλιξη του πολιτεύματος στά αυτοκρατορικά χρόνια τής άκμής;

7. Η συγκρότηση τής λεγεώνας. Τί γνωρίζετε για τά ρωμαϊκά στρατόπεδα;

8. Ποιές ήταν οί επιπτώσεις τής «ρωμαϊκής ειρήνης» στον οικονομικό τομέα;

9. Ποιές περιοχές τής αυτοκρατορίας έκλατιστήκαν, ποιές όχι, καί γιατί;

10. Οί σπουδαιότεροι εκπρόσωποι των ρωμαϊκών γραμμάτων στην περίοδο τής άκμής.

11. Πώς γνώρισαν οί Ρωμαίοι τήν έλληνική τέχνη καί ποιά ή συμβολή τους στην ιστορία τής τέχνης;

12. Τά στοιχεία τής ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής.

13. Μορφές τής ρωμαϊκής ζωγραφικής. Τί γνωρίζετε για τά ψηφιδωτά;

β. ΟΙ ΣΕΒΗΡΟΙ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΑΝΑΡΧΙΑΣ

14. Τό διάταγμα του Καρακάλλα (212 μ.Χ.) Τί γνωρίζετε γενικά;

15. Ποιά είναι ή περίοδος τής άναρχίας καί ποιά τά κύρια χαρακτηριστικά της;

16. Οί επιδρομές των Γόθων

17. Πού όφείλονται οί άποσχιστικές τάσεις πού παρατηρήθηκαν στην περίοδο τής άναρχίας;

18. Ποιές συνέπειες είχε ή άναρχία για τό ρωμαϊκό κράτος;

γ. ΟΙ ΙΛΛΥΡΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

19. Ἡ ἐδαφικὴ ἀποκατάσταση τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὸν Αὐρηλιανό.
20. Τί ἦταν ἡ τετραρχία; Ποιὸς καὶ γιατί τὴν καθιέρωσε;
21. Ποιά μορφή παίρνει τὸ πολίτευμα στὰ χρόνια τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου;
22. Ποιές μεταβολές ἔκαναν οἱ δύο παραπάνω αὐτοκράτορες στὴ διοίκηση τῶν ἐπαρχιῶν καὶ γιατί τίς ἔκαναν;

δ. Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ. ΔΙΩΓΜΟΙ ΚΑΙ ΕΞΑΠΛΩΣΗ

23. Ποιά ἦταν ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν κοινωνικὴ τάξη πού καθιέρωνε ὁ Χριστιανισμὸς καὶ στὸ κοινωνικὸ σύστημα τῆς αὐτοκρατορίας;
24. Ὁ «μέγας διωγμὸς». Ποιὸ ἦταν τὸ τέλος του;
25. Νά ἀναφέρετε γενικά τὰ αἷτια τῆς διάδοσης τοῦ Χριστιανισμοῦ.

ε. ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

26. Νά ἀναφέρετε γενικά τὰ αἷτια τῆς παρακμῆς τῆς Ρώμης (παρασελίδιοι τίτλοι).
27. Οἱ δουλοπάροικοι.
28. Τί συνέπειες εἶχε ἡ ὀχύρωση τῶν ἐπαύλεων τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων;
29. Τὸ μοναρχικὸ πολίτευμα καὶ οἱ πολίτες.

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΩΝ ΕΜΦΥΛΙΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

Τό έτος 725 από την ίδρυση της Ρώμης¹, στη διάρκεια της 5ης ύπατειάς του, ο αυτοκράτορας Αύγουστος Καίσαρ γύρισε από την Ανατολή νικητής. Στις 6 Ιανουαρίου μπήκε στην πόλη με τριπλό θρίαμβο² και τότε, όταν πιά όλοι οι έμφύλιοι πόλεμοι είχαν αποκοιμηθεί και έφτασαν στο τέλος, αυτός πρώτος έδωσε έντολή να κλείσουν οι πύλες του ναού του Ιανού³.

Όρόσιος, Ιστορία κατά των ειδωλολατρών, VI, χχ, 1, μετάφραση

2. ΑΞΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΙΜΕΣ ΣΤΟΝ ΟΚΤΑΒΙΑΝΟ

Στην 6η και την 7η ύπατεία μου, όταν πιά είχα εξαλείψει τους έμφύλιους πολέμους – αφού με τη συγκατάθεση του δήμου μου είχε ανατεθεί ή διεύθυνση όλων των κρατικών υποθέσεων – παραχώρησα τις εξουσίες μου στη Σύγκλητο και στο ρωμαϊκό λαό. Γι' αυτό τό λόγο ονομάστηκα, με συγκλητική απόφαση, Αύγουστος (σεβαστός) και ή εξώπορτα του σπιτιού μου στολίστηκε με δάφνες ενό από πάνω κρεμάστηκε στεφάνι με φύλλα βαλανιδιάς, τέτοιο πού άπονέμεται στους σωτήρες των πολιτών. Ακόμη, ή Σύγκλητος και ό ρωμαϊκός λαός άφιέρωσαν στο βουλευτήριο χρυσή άσπίδα με έπιγραφή πού μαρτυρεί την άνδρεία, την έπιείκεια, τη δικαιοσύνη και την ευσέβειά μου. Στο τιμητικό άξίωμα τους ξεπέρασα όλους, αλλά πραγματική εξουσία δέν είχα περισσότερη από τους συνάρχοντές μου.

Τήν περίοδο πού διοικούσα τό κράτος και στη διάρκεια της 13ης ύπατειάς μου ή Σύγκλητος, ή τάξη των ίππέων και όλόκληρος ό ρωμαϊκός λαός μου έδωσαν τόν τίτλο του « πατέρα της πατρίδας ».

Από την έπιγραφή της Αγκυρας, 34-35, μετάφραση

3. Η ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

(Η σκιά του Άγχίση προφητεύει τό μέλλον των Ρωμαίων στον Αίνεια)
"Άλλοι θά δώσουν με περίσσια τέχνη στο χαλκό ζωή,
άλλοι, πιστεύω, ζωντανές μορφές θά πλάσουν από μάρμαρο,
θά στοχαστούν του κόσμου τις άρχές,

1. Δηλαδή τό 29 π.Χ.

2. Θρίαμβος: ήταν ειδική έορταστική τελετή ύποδοχής νικητών, όταν γύριζαν άφανο-στεφανωμένοι από έκστρατείες και φορτωμένοι λάφυρα πολλά.

3. Αυτό σήμαινε ότι νικηφόρα ειρήνη επικρατούσε σ' όλο τό ρωμαϊκό κράτος.

Η Μουλβία γέφυρα στη Ρώμη, με ήμικυκλικά τόξα πού αψάνουν σέ ύψος καί στηρίζονται σέ βάθρα ογκώδη. Χτίστηκε μέ πορφόλιθο καί άσβεστόλιθο χωρίς κόνιαμα, τό 109 π.Χ.

θά καταγράψουν τ' ούρανοῦ τήν κίνηση

καί τήν πορεία τῶν ἄστρον.

Μά σύ, Ρωμαίε, θυμήσον, τούς λαούς θά κυβερνάς,

θά θεμελιώσεις τούς κανόνες τῆς εἰρήνης,

στούς νικημένους θά 'σαι μεγαλόκαρδος, στούς ἀλαζόνες τιμωρός·

αὐτές θά εἶναι οἱ δικές σου τέχνες.

Βιργίλιος, Αἰνείαδα, VI, 847-852, ελεύθερη ἀπόδοση

4. Ο ΕΜΠΡΗΣΜΟΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΝΕΡΩΝΑ

Μετά (ὁ Νέρων) ἐπιθύμησε νά κάνει αὐτό πού πάντα ἦταν τ' ὄνειρό του· νά καταστρέψει τήν πόλη καί τήν αὐτοκρατορία, ὅσο αὐτός ἦταν ζωντανός. Γιατί, ὅπως καί ἄλλοι πρὶν ἀπ' αὐτόν, μακάριζε τόν Πρίαμο, πού εἶχε δεῖ τήν πατρίδα καί τό θρόνο του νά καταστρέφονται.

Ἔστειλε λοιπόν ἀνθρώπους μέθυσους καί κάθε λογῆς κακούργους μ' ἐντολή νά βάλουν φωτιά σ' ἓνα, δύο ἢ καί περισσότερα σπίτια σέ διάφορα σημεῖα τῆς Ρώμης, ἔτσι ὥστε οἱ πολῖτες νά τά χάσουν ἐντελῶς καί νά μήν μποροῦν νά ἐντοπίσουν τήν ἀρχή τοῦ κακοῦ οὔτε νά τό σταματήσουν...

Κι ἐνῶ ὅλοι οἱ ἄλλοι βρισκόνταν σέ ἐξάλλη κατάσταση καί πολλοί ἔχαναν τά λογικά τους κι ἐπεφταν μόνοι τους στίς φλόγες, ὁ Νέρων ἀνέβηκε στό ψηλότερο μέρος τοῦ παλατιοῦ, ἀπό ὅπου ἐβλεπε καλά τό μεγαλύτερο μέρος τῆς πόλης πού καίγονταν, καί ντυμένος κιθαρῳδός ἔψαλε, ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος, τήν

καταστροφή τῆς Τροίας ἀλλά, στήν πραγματικότητα, ὅπως ἦταν φανερό, τήν καταστροφή τῆς Ρώμης.

Δίων ὁ Κάσσιος, Ρωμαϊκή ἱστορία, ἐπιτομή LXII βιβλίου, 16-17, μετάφραση ἀποσπασμάτων

5. Η ΓΕΦΥΡΑ ΣΤΟ ΔΟΥΝΑΒΗ – ΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟ ΤΕΧΝΙΚΟ ΕΡΓΟ

Ὁ Τραιανός κατασκεύασε μιὰ πέτρινη γέφυρα στό Δούναβη, πού γι' αὐτή δέν ξέρω πῶς νά ἐκφράσω τό θαυμασμό μου. Ἔχει κάνει κι ἄλλα σπουδαῖα ἔργα ἀλλά αὐτό τά ξεπερνάει ὅλα.

Ἔχει 20 βάσεις ἀπό τετράγωνη πέτρα, πού καθεμιὰ εἶναι 150 πόδια ψηλή, ἐκτός ἀπό τά θεμέλια, καί 60 πόδια πλατιά. Ἀπέχουν ἢ μιὰ ἀπό τήν ἄλλη 170 πόδια καί ἐνώνονται μέ ἀψίδες.

Πῶς νά μὴ ἐντυπωσιαστεῖ κανεῖς ἀπό τά τεράστια ποσά πού δαπανήθηκαν; Πῶς νά μὴ θαυμάσει γιά τόν τρόπο πού τό καθετί κατασκευάστηκε μέσα στό βαθύ ποτάμι, στό ταραγμένο ρέμα καί τό λασπερό βυθό;

Δίων ὁ Κάσσιος, Ρωμαϊκή ἱστορία, ἐπιτομή LXXVIII βιβλίου, 13, μετάφραση

6. Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΚΑΙ Η ΕΡΓΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΝΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ

Ὁ αὐτοκράτορας (Μάρκος Αὐρήλιος), ὅταν ὁ πόλεμος τοῦ ἄφηνε καιρό, δίκαιε καί ἐπέτρεπε στούς δικανικούς ρήτορες νά μιλοῦν περισσότερη ὥρα ἀπό τήν κανονική. Καί στίς ἐξετάσεις τῶν μαρτύρων καί στίς ἀνακρίσεις ἀφιέρωνε πολύ χρόνο, ὥστε νά ἐξακριβώνει μέ πολλούς τρόπους ποιό εἶναι τό δίκαιο. Γι' αὐτό τό λόγο πολλές φορές μιὰ δίκη κρατοῦσε καί ἔντεκα ἢ καί δώδεκα μέρες, ἂν καί συχνά δέ σταματοῦσε νά δικάζει οὔτε τή νύχτα. Γιατί ἦταν πολύ ἐργατικός καί φρόντιζε νά ἐκπληρώνει ὅλες τίς ὑποχρεώσεις του μέ τήν ἴδια φροντίδα. Κι οὔτε ἔλεγε, οὔτε ἔγραφε, οὔτε ἔκανε τίποτε πρόχειρα, ἀλλά πολλές φορές, καί γιά τήν πιό ἀσημαντη ὑπόθεση, ἀφιέρωνε ὁλόκληρες μέρες. Πίστευε ὅτι δέν ἦταν ἀντάξιο ἑνός αὐτοκράτορα νά ἐνεργεῖ μέ ἐπιπολαιότητα.

Δίων ὁ Κάσσιος, Ρωμαϊκή ἱστορία, ἐπιτομή LXXII βιβλίου, 6, μετάφραση

7. ΚΟΜΜΟΔΟΣ: ΕΝΑΣ ΠΑΡΑΝΟΪΚΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ

...Ὁ αὐτοκράτορας ἔμπαινε στό θέατρο ντυμένος σάν τόν Ἑρμῆ κι ἀφοῦ ἔβγαζε τά ἄλλα ρούχα κι ἔμενε μέ τό χιτόνα καί ζυπόλυτος, ἄρχιζε τή δουλειά του.

Τήν πρώτη μέρα σκότωσε ὁ ἴδιος 100 ἀρκοῦδες, χτυπώντας τις ψηλά ἀπό τό κιγκλίδωμα μέ ἀκόντιο. Κι ἐπειδή στή μέση τοῦ ἀγῶνα κουράστηκε, τοῦ ἔφερε μιὰ γυναίκα, μέσα σέ κύλικα πού εἶχε σχῆμα ροπάλου, γλυκό, δροσερό κρασί πού τό ἤπιε μονορούφι. Ἐκείνη τή στιγμή ὁ κόσμος κι ἐμεῖς οἱ συγκλητικοί φωνάξαμε ὅλοι ἐκεῖνο πού συνηθίζεται νά λένε στά συμπόσια «Νά ζήσεις»...

Καί τίς άλλες μέρες άλλοτε κατέβαινε κάτω στό στίβο καί κομμάτιαζε κατοικίδια ζῶα – ὅσα μπορούσε νά πλησιάσει – κι άλλοτε τοῦ ἔφερναν ἄγρια ζῶα, πολλές φορές μέσα σέ δίχτυα, καί τά σκότωνε. Ἀνάμεσα στά ἄλλα ἔσφαξε μιά τίγρη, ἕναν ἵπποπόταμο κι ἕναν ἐλέφαντα...

Ὅλο αὐτό τό θέαμα κράτησε 14 μέρες. Ἐμεῖς οἱ συγκλητικοί μαζί μέ τοὺς ἱππεῖς παραβρισκόμασταν ὑποχρεωτικά... Κι ἀνάμεσα στά ἄλλα συνθήματα πού εἶχαμε ἐντολή νά φωνάζουμε, λέγαμε συνέχεια καί τοῦτο: « Σὺ εἶσαι καί κύριος καί πρῶτος καί πιό εὐτυχισμένος ἀπ' ὄλους. Εἶσαι καί θά εἶσαι νικητής. Ἀνέκαθεν εἶσαι νικητής Ἀμαζόνιε».

Ἀπό τό λαό ὅμως πολλοί δέν ἦρθαν καθόλου στό ἀμφιθέατρο κι ἄλλοι ἦρθαν, εἶδαν καί ἔφυγαν, εἴτε ἀπό ντροπή γι' αὐτά πού γίνονταν εἴτε γιατί φοβήθηκαν, ἐπειδή κυκλοφόρησε ἡ φήμη ὅτι ὁ αὐτοκράτορας θά θελήσει νά σκοτώσει μερικούς μέ τό τόξο του, ὅπως σκότωσε ὁ Ἡρακλῆς τίς Στυμφαλίδες.

Δίωκ ὁ Κάσσιος, Ρωμαϊκή ἱστορία, ἐπιτομή LXXIII βιβλίου, 17-80, μετάφραση ἀποσπασμάτων

8. Η ΔΥΣΚΟΛΗ ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΣΤΗ ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Ἄν λοιπόν εἶναι βέβαιο ὅτι ἐμεῖς (οἱ χριστιανοί) εἴμαστε οἱ πιό μεγάλοι ἐγκληματίες, τότε γιατί ἐσεῖς οἱ ἴδιοι, ἄρχοντες τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, μᾶς ἀντιμετωπίζετε διαφορετικά ἀπό ὅ,τι τοὺς ὁμοίους μας, τοὺς ἄλλους δηλαδή κακοποιούς; Τό σωστό εἶναι νά ἀντιμετωπίζει κανεῖς μέ ὅμοιο τρόπο τά ὅμοια ἀδικήματα. Ὅταν οἱ ἄλλοι κατηγοροῦνται γιά τά ἴδια πράγματα πού κατηγορεῖτε κι ἐμᾶς, μποροῦν νά χρησιμοποιήσουν τήν εὐγλωττία τους καί νά πληρώσουν σὺνηγόρους γιά νά ἀποδείξουν τήν ἀθωότητά τους. Μποροῦν ἀκόμη νά ἀπαντήσουν ἐλεύθερα ἢ νά κάνουν κι αὐτοὶ ἐρωτήσεις, καί πολύ σωστά ἀφοῦ βέβαιο εἶναι παράνομο νά καταδικαστοῦν ἄνθρωποι ἀνυπεράσπιστοι καί χωρίς νά ἀκουστοῦν. Ἀλλά γιά τοὺς χριστιανούς μόνο ἀπαγορεύεται νά πουν ὅτιδήποτε γιά νά υπερασπίσουν τόν ἑαυτό τους, νά υπερασπίσουν τήν ἀλήθεια, νά μὴν ἀφήσουν τό δικαστή νά γίνεῖ ἀδικός. Ἐνα πράγμα μόνο σᾶς ἐνδιαφέρει, ἄρχοντες τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, ἕνα μόνο. Αὐτό πού εἶναι ἀπαραίτητο γιά νά ἔσκηκώσει τό μίσος τοῦ ὄχλου νά ὁμολογήσουμε πὺς εἴμαστε χριστιανοί...

Τερτυλλιανός, Ἀπολογητικός, II, μετάφραση

ΠΡΟΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τό δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου μας καλύπτει χρονικά τήν περίοδο ἀπό τήν ἰδρύση τῆς Κωνσταντινούπολης (330 μ.Χ.) ὡς τήν ἀρχή τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Ἡρακλείου (610). Περιλαμβάνει δηλαδή τό πρότο μέρος τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, τήν «Πρωτοβυζαντινή» ἢ «Πρόϊμη Βυζαντινή» περίοδο.

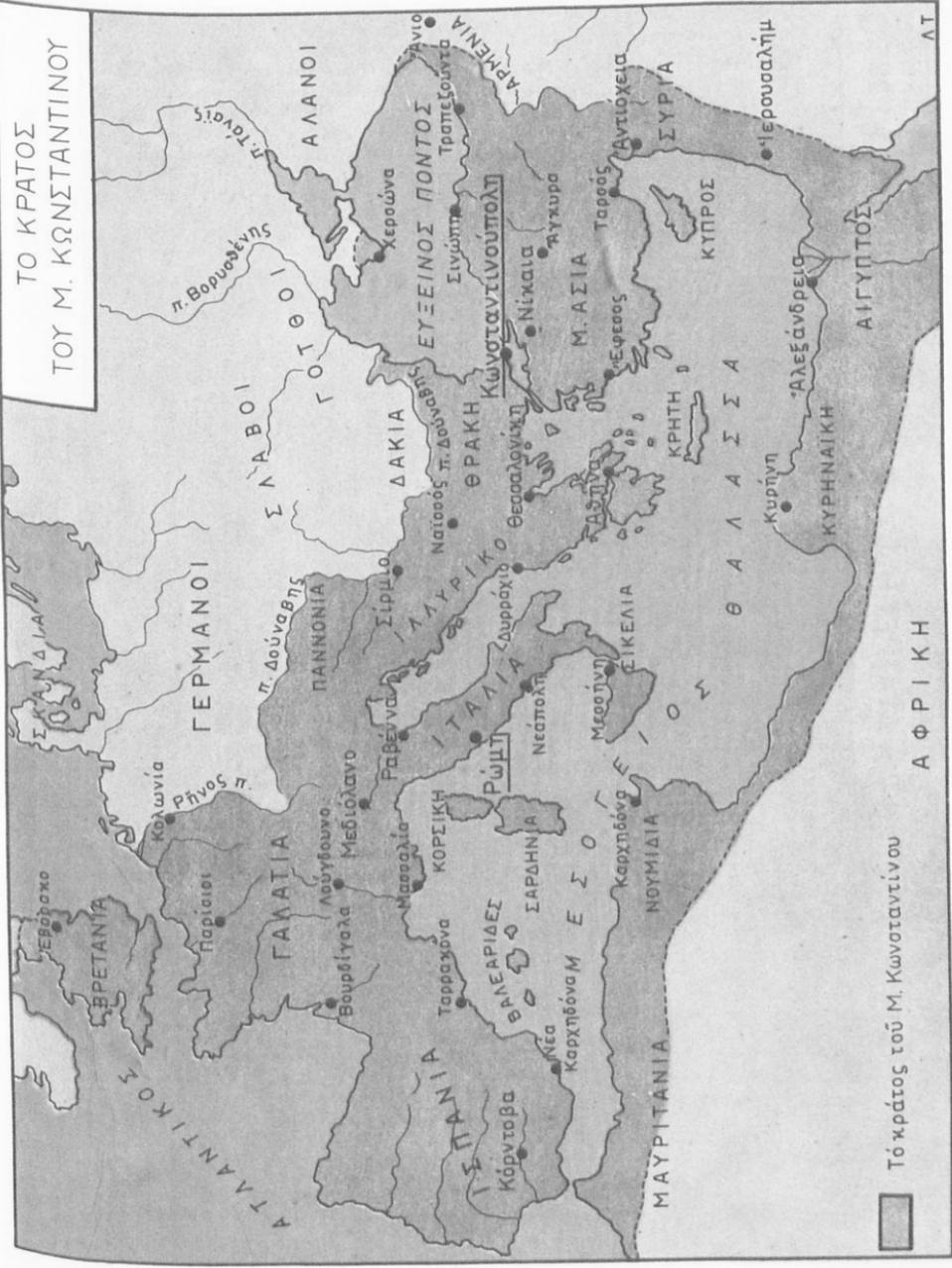
Ἐδαφικά τό Βυζαντινό κράτος ξεκινάει μέ τήν ἴδια ἔκταση πού εἶχε καί ἡ ρωμαϊκή αὐτοκρατορία. Ἀπό τό τέλος ὁμως τοῦ 4ου αἰ. καί σ' ὄλη σχεδόν τή διάρκεια τοῦ 5ου, οἱ μετακινήσεις καί οἱ ἐπιδρομές ξένων λαῶν (Γερμανῶν καί Οὐνῶν) δημιουργοῦν σοβαροῦς κινδύνους γιά τήν αὐτοκρατορία, πού ἔχει διαιρεθεῖ ἀπό τό 395 μ.Χ. σέ δύο τμήματα (ἀνατολικό καί δυτικό). Τό ἀποτέλεσμα τῶν μετακινήσεων αὐτῶν, πού εἶναι γνωστές στήν ἱστορία ὡς «Μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν», εἶναι νά δημιουργηθοῦν τά γερμανικά κράτη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Τόν 6ο αἰ. ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανός κατορθώνει νά ἀνακτήσει ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τίς δυτικές περιοχές, πού δέν κρατήθηκαν ὁμως πολύ καιρό.

Ἐσωτερικά τό Βυζαντινό κράτος ἀπειλεῖται ἀπό τοῦς Γότθους, πού χρησιμοποιοῦνται ἀρχικά ὡς μισθοφόροι καί σιγά σιγά κατέλαβαν καιρίες θέσεις στό στρατό καί τήν κρατική μηχανή. Ἀπό τόν κίνδυνο μᾶς ἐσωτερικῆς κατάκτησης κατορθώνει νά ἀπαλλαγῆ τόν 5ο αἰώνα. Σοβαρές ἀναταραχές δημιουργοῦν καί οἱ θρησκευτικές αἱρέσεις πού παρουσιάζονται τόν 4ο καί, κυρίως, τόν 5ο αἰώνα. Τέλος τόν 6ο αἰ., στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ, τό κράτος ἀναδιοργανώνεται ἐσωτερικά, θεμελιώνεται καί στερεώνεται.

Οἱ ἐνόητες πού θά μελετήσουμε εἶναι:

1. Ἀναζήτηση διοικητικοῦ κέντρου καί ἐνότητας
2. Ἡ φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου
3. Οἱ «βαρβαρικές» ἐπιδρομές
4. Ἡ ἐποχή τοῦ Ἰουστινιανοῦ (6ος αἰ.)

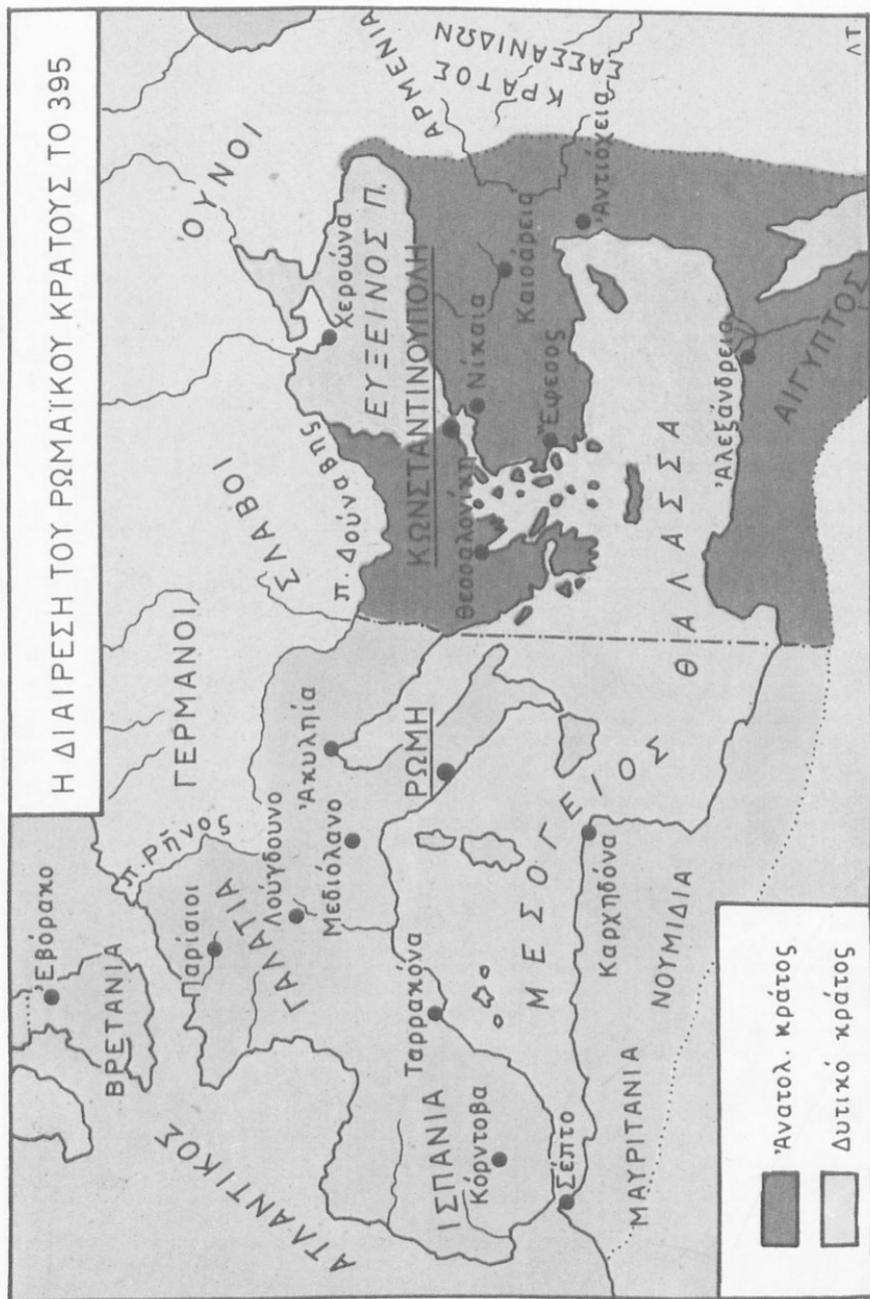
ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ
ΤΟΥ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Τό κράτος του Μ. Κωνσταντίνου

ΧΑΡΤΗΣ 7.

Η ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΟ 395

ΧΑΡΤΗΣ 8.

ΚΕΦ. 1:

ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ
ΚΑΙ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Από τὰ πολλά καί σημαντικά ἐσωτερικά γεγονότα τοῦ 4ου καί τοῦ 5ου αἰώνα θά ἐξετάσουμε, στό κεφάλαιο πού ἀκολουθεῖ, πρῶτα τή μεταφορά τῆς πρωτεύουσας ἀπό τή Ρώμη στό Βυζάντιο (Κωνσταντινούπολη) καί στή συνέχεια τίς φάσεις τῆς πορείας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς τήν ὀριστική του ἐπικράτηση. Θά μᾶς ἀπασχολήσουν ἀκόμη καί οἱ αἵρέσεις, πού δημιούργησαν πολλά προβλήματα στήν Ἐκκλησία καί τό κράτος καί ἀναστάτωσαν τή ζωή τῆς αὐτοκρατορίας. Τά συστατικά στοιχεῖα πού διαμορφώνουν τή φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου καί τά μεγάλα ἐξωτερικά γεγονότα, ὅπως εἶναι «ἡ μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν» τόν 5ο αἰώνα, θά τά ἐξετάσουμε σέ ἰδιαίτερα κεφάλαια.

– Οἱ σημαντικότεροι αὐτοκράτορες πού ἀνέβηκαν στό θρόνο τόν 4ο καί τόν 5ο αἰώνα εἶναι οἱ ἀκόλουθοι¹.

Ι. Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Μ. Κωνσταντίνου:

Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας (306-337). Κατόρθωσε τό 324 νά μείνει μόνος κύριος τῆς αὐτοκρατορίας, ἐξουδετερώνοντας τούς ἀντιπάλους του, καί ὑποστήριξε τό Χριστιανισμό. Τό 330 μετέφερε τήν πρωτεύουσα ἀπό τή Ρώμη στό Βυζάντιο. (ΧΑΡΤ 7)

Ἰουλιανός ὁ παραβάτης (361-363). Ἐπιχείρησε νά κάνει ἐπίσημη θρησκεία τήν εἰδωλολατρία καί ἀντιτάχτηκε στό Χριστιανισμό. Ἡ Ἐκκλησία τόν ὀνόμασε «παραβάτη».

1. Βλέπε καί πίνακα αὐτοκρατόρων

Κωνσταντίνος ὁ Β΄ καὶ ἡ αὐτοκράτειρα
Χαλκηδόνη Λίθος. Κωνσταντινούπολη,
γύρω στὰ 335. Παρίσι. Μουσείο τοῦ Λούβρου.

Ἀρκάδιος. Πεντελικό μάρμαρο. Προέρχεται
ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. 395 - 400.
Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Κωνσταντινούπολης.

II. Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου

Θεοδόσιος Α' ὁ Μέγας (379-395). Εἶναι ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας τοῦ ἐνιαίου ρωμαϊκοῦ κράτους. Ὄταν πέθανε, τὸ 395, μοίρασε τὴν αὐτοκρατορία στὰ δύο παιδιά του (στὸν Ἀρκάδιο τὸ ἀνατολικό τμήμα, στὸν Ὀνώριο τὸ δυτικό) καὶ ἡ διαίρεση αὐτὴ εἶναι ὀριστική (ΧΑΡΤ. 8). Γιά τὴν ὑποστήριξη τοῦ στήν Ὀρθοδοξία ἡ Ἐκκλησία τὸν ὀνόμασε «μέγα».

Οἱ διάδοχοι τοῦ Θεοδοσίου Ἀρκάδιος, Θεοδόσιος Β' καὶ Μαρκιανός¹ βασιλεύουν πιά στὸ ἀνατολικό κράτος. Στὰ χρόνια τους γίνονται οἱ μεγάλες ἐπιδρομές τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν Οὐνῶν. Τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοδοσίου Β' χτίζεται τὸ μεγάλο τεῖχος τῆς Κωνσταντινούπολης (413) καὶ ἰδρύεται τὸ πρῶτο πανεπιστήμιο, τὸ «πανδιδακτήριο» (425). Τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας ἐνισχύεται, ὅταν καθιερώνεται, μὲ τὸ Μαρκιανό, νά παίρνουν οἱ αὐτοκράτορες τὸ στέμμα ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Κωνσταντινούπολης.

III. Ἀπό τή δυναστεία τοῦ Λέοντα

Ἰδρυτὴς τῆς εἶναι ὁ Λέων Α' (457-474). Στὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ζήνωνα γίνεται ἡ κατάλυση τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Ἡ δυναστεία κλείνει μὲ τὸν Ἀναστάσιο Α'².

1. Ἀρκάδιος (395-408), Θεοδόσιος Β' (408-450), Μαρκιανός (450-457)

2. Ζήνων (474-491), Ἀναστάσιος (491-518).

Ἁγία-Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ νότια θύρα πού ὀδηγεῖ στό νάρθηκα.
 Στό τύπανο τῆς θύρας τὸ μωσαϊκὸ εἰκονίζει ἔνθρονη τὴ Θεοτόκο Βρεφοκρατοῦσα, προστάτισσα τῆς Βασιλεύουσας, μέ τὸ Μ. Κωνσταντῖνο ἀριστερά τῆς, πού τῆς προσφέρει τὴν Πόλη καὶ τὸν Ἰουστινιανό, δεξιά τῆς, πού τῆς προσφέρει τὴν Ἁγία-Σοφία. Καὶ οἱ δύο αὐτοκράτορες εἶναι ἀγένειοι καὶ ἔχουν τὰ ἴδια χαρακτηριστικά. Φοροῦν τὸ «διαβητήσιο» (πολυτελὴ χιτῶνα τελετῶν) καὶ τὸ «λιῶρο» (μακριὰ κεντητὴ σάρπα πού τυλίγεται στό σῶμα) καὶ στό κεφάλι ἔχουν τὸ στέμμα. Τὸ μωσαϊκὸ χρονολογεῖται γύρω στά 1000. Φαίνεται ὅτι ἔγινε ἀπό τὸ Βασίλειο τὸ Β' τὸ Βουλγαροκτόνο γιὰ νὰ δείξει ὅτι ἡ βασιλεία του ἦταν ἡ τρίτη μεγάλη ἐποχὴ τοῦ Βυζαντίου, μετὰ ἀπὸ ἐκείνης τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

α. Ο Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΕΤΑΦΕΡΕΙ ΤΗΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Ἡ Ρώμη γίνεται ἀκατάλληλη. Ἡ τάση γιὰ τὴ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας στὴν Ἀνατολὴ ἦταν ἀρκετὰ παλιά. Τὴν ἀρχὴ τὴν ἔκανε ὁ Διοκλητιανὸς πού, ὅπως ξέρομε, χρησιμοποίησε ὡς ἔδρα του τὴ Νικομήδεια τῆς Μ. Ἀσίας.

Οἱ σπουδαιότεροι λόγοι αὐτῆς τῆς μεταφορᾶς ἦταν οἱ ἀκόλουθοι:

- Ἡ Ρώμη βρισκόταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τίς περιοχές τοῦ Δούναβη καὶ τοῦ Εὐφράτη, ὅπου εἶχαν ἐμφανιστεῖ ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. οἱ σοβαρότεροι ἐχθροὶ τοῦ κράτους, οἱ Γότθοι καὶ οἱ Πέρσες.

- Ἀπὸ τὸν 3ο αἰῶνα ὅλοι σχεδόν οἱ αὐτοκράτορες κατάγονταν ἀπὸ ἐπαρχίες καὶ δέν εἶχαν ἰδιαίτερους δεσμούς μέ τὴ Ρώμη.

- Ὁ Κωνσταντῖνος εἰδικὰ ὑπολόγιζε πολὺ στό χριστιανικὸ στοιχεῖο, γι' αὐτὸ στράφηκε ἀποφασιστικά πρὸς τὴν Ἀνατολή, πού ἦταν ἡ πηγὴ τῆς νέας θρησκείας.

- Ἡ πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Ρώμης διατηροῦσε ἀκόμη τίς μνήμες τοῦ «πριγκιπάτου» καὶ τίς δημοκρατικὲς παραδόσεις. Αὐτὸ ἦταν ἀντίθετο μέ τίς δεσποτικὲς τάσεις τῶν αὐτοκρατόρων τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ 3ου αἰῶνα μ.Χ.

Ἡ νέα πρωτεύουσα. Τό Βυζάντιο εἶχε πολύ σημαντική θέση ἀπό στρατηγική ἄποψη. Βρισκόταν κοντά στό Δούναβη καί τά ἀνατολικά σύνορα, στά σημεῖα δηλαδή πού ἀπειλοῦσαν οἱ ἐχθροί. Ἀλλά καί ἡ ἴδια ἡ τοποθεσία ἦταν ἐξαιρετικά ὀχυρή. Ἀπό τά τρία μέρη ὑπῆρχε θάλασσα (Προποντίδα, Βόσπορος, Κεράτιος κόλπος) καί ἀπό τό μέρος τῆς ξηρᾶς ἡ πόλη μποροῦσε νά ὀχυρωθεῖ εὐκολά μέ τεῖχος.

Πολύ ἀξιόλογη ἦταν ἡ θέση τῆ πόλης καί ἀπό οἰκονομική ἄποψη. Βρισκόταν πάνω στό σταυροδρόμι μεγάλων ἐμπορικῶν δρόμων τῆς ἐποχῆς τοῦ θαλάσσιου, πού ἔνωσε τόν Εὐξείνιο Πόντο μέ τό Αἰγαῖο καί τή Μεσόγειο, καί τοῦ χερσαίου, πού ἔνωσε τή Μ. Ἀσία μέ τόν εὐρωπαϊκό χῶρο. Ἀκόμη, ὁ Κεράτιος κόλπος σχημάτιζε ἐξαιρετικό φυσικό λιμάνι.

Οἱ οἰκοδομικές ἐργασίες ἄρχισαν ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἐγίνε μονοκράτορας (424 μ.Χ.) καί τά ἐπίσημα ἐγκαίνια τῆς νέας πρωτεύουσας, πού πήρε τό ὄνομα τοῦ ἰδρυτῆ της, ἐγιναν στίς 11 Μαΐου τοῦ 330. Στήν πόλη ἐπικράτησε ἀπό τήν ἀρχή τό ἐλληνικό στοιχείο καί ἔτσι ἐπιταχύνθηκε ὁ ἐξελληνισμός τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ μεταφορά λοιπόν τῆς πρωτεύουσας εἶναι ἓνα γεγονός μέ κοσμοϊστορική σημασία, γι' αὐτό οἱ πῖο πολλοί μελετητές θεωροῦν τό 330 ὡς ἀρχή τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας (Κεῖμ. 1, 2).

Ἡ «κτίση»

β. Η ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΑΙΡΕΣΕΙΣ

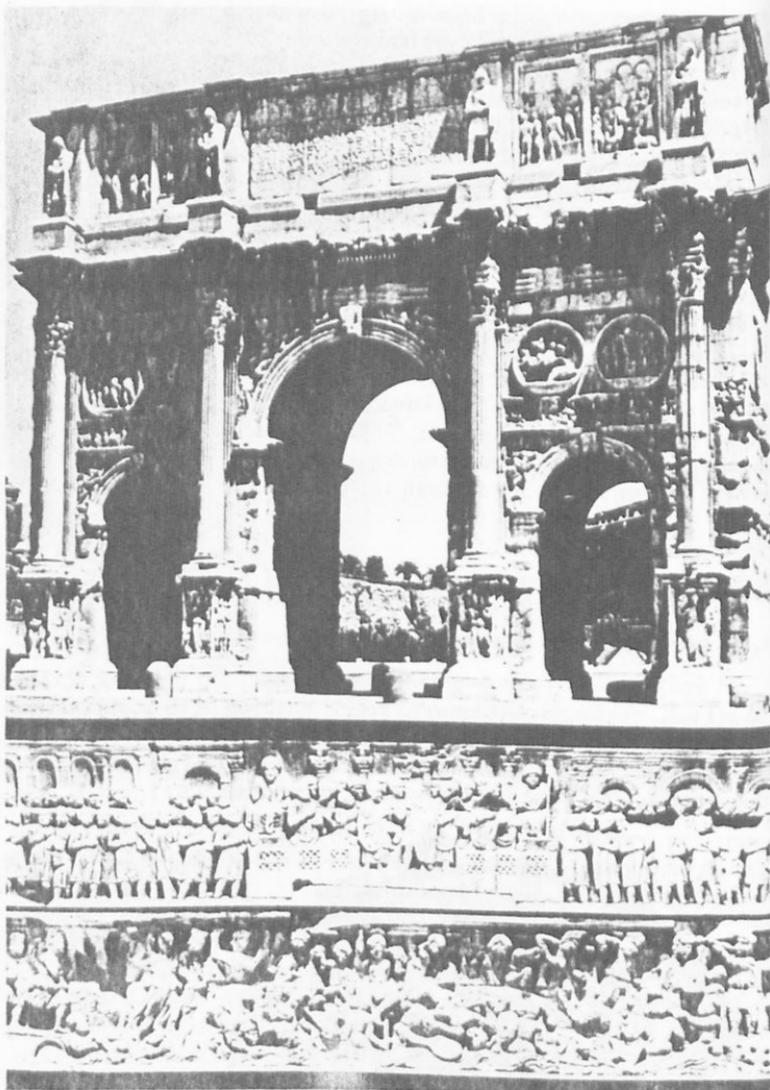
1. Ἡ ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί οἱ πρῶτες αἵρέσεις

Ἡ ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅπως εἶδαμε, ὁ Γαλέριος ἐξέδωσε τό 311 μ.Χ. στή Σαρδική (Σόφια) τό πρῶτο διάταγμα μέ τό ὁποῖο ἐπέτρεπε στους χριστιανούς νά ἀσκοῦν ἐλευθέρως τή λατρεία τους. Ἀνάμεσα στά ἄλλα τό διάταγμα ἔλεγε: «...οἱ χριστιανοί μποροῦν νά ἔχουν καί πάλι τίς συναντήσεις τους, ἐφόσον δέν κάνουν τίποτε ἀντίθετο πρὸς τό κοινό

Τό διάταγμα
τοῦ Γαλέριου

Χρυσό νόμισμα
(SOLIDUS)
μέ τή μορφή
τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.
(306 -337).

Οριαρβευτική 'Αψίδα του Μ. Κωνσταντίνου στη Ρώμη, κοντά στο Κολοσσαίο. Γύρω στα 315. Άποψη από τη βόρεια πλευρά. Ίδρύθηκε με απόφαση της Συγκλήτου μετά τη νίκη του Μ. Κωνσταντίνου στη Μουλβία γέφυρα (312) και για την επέτειο της δεκαετίας του (315). Τα στρογγυλά ανάγλυφα είναι της εποχής του Τραϊανού (το κεφάλι του αντικαταστάθηκε με το κεφάλι του Μ. Κωνσταντίνου). Δύο από τα διαζώματα της άψιδας εικονίζονται στο κάτω μέρος της εικόνας. **Στο πρώτο**, ο αυτοκράτορας στην εξέδρα της 'Αγοράς (φόρουμ) μοιράζει χάριτες στους αξιωματούχους και στο λαό. Το κικλίδωμα της εξέδρας έχει χτυπητή ομοιότητα με τις κικλίδες που χώριζαν το ιερό στις χριστιανικές βασιλικές του 4ου αί. **Στο κάτω**, η νίκη στη Μουλβία γέφυρα (28 'Οκτ. 313).

Κωνσταντίνος Β'. Κολοσσιαία χάλκινη κεφαλή. Γύρω στα 360. Ρώμη, PALAZZO DEI CONSERVATORI. Ύποστηρικτής του αρειανισμού, εξόρισε επανειλημμένα τόν πρόμαχο της ὀρθοδοξίας Ἀθανάσιο Ἀλεξανδρείας.

καλό, καί ὑποχρεώνονται νά προσεύχονται στό θεό τους γιά τό καλό μας καί τό καλό τῆς πολιτείας».

Ὅμως ἡ ὀριστική ἀναγνώριση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔγινε δύο χρόνια ἀργότερα, τό 313 μ.Χ., ἀπό τόν Κωνσταντῖνο καί τό Λικίνιο. Οἱ δύο συνάρχοντες, ἀκολουθώντας τό προηγούμενο τοῦ Γαλερίου, παραχώρησαν μέ τό *Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων*¹ ἀπόλυτη ἐλευθερία στούς κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας νά ἀκολουθοῦν ὅποια θρησκεία ἤθελαν καί, ἐπομένως, καί στούς χριστιανούς (Κεῖμ. 3).

Στή συνέχεια ὁ Κωνσταντῖνος ὑποστήριξε φανερά τό Χριστιανισμό. Χωρίς ὁ ἴδιος νά εἶναι χριστιανός, ἔδειξε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά τά ζητήματα τῆς νέας θρησκείας καί ἐνίσχυσε τή χριστιανική Ἐκκλησία μέ πολλούς τρόπους. Παράλληλα ὁμως διατήρησε καί τόν τίτλο τοῦ ἀνώτατου ἀρχιερέα τῶν εἰδωλολατρῶν, πού εἶχαν ὅλοι οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, καί μόνο πρὸς τό τέλος τῆς ζωῆς τοῦ βαπτίστηκε χριστιανός.

Αὐτή ἡ εὐνοϊκή στάση τοῦ Κωνσταντίνου εἶχε σάν συνέπεια τή γρήγορη ἐξάπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ σ' ὅλη τή ρωμαϊκή ἐπικράτεια.

Τό διάταγμα τῶν Μεδιολάνων

Ὁ Κωνσταντῖνος καί ὁ Χριστιανισμός

1. Ἡ ἔκδοση συγκεκριμένου «Διατάγματος» ἔχει ἀμφισβητηθεῖ.

Ἰουλιανὸς ὁ Ἀποστάτης (361-363). Ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ ἱερατικὸ διάδημα καὶ τὴν κοντὴ γενειάδα πού τόσο περιγελοῦσαν οἱ Ἀντιοχεῖς. Ξάδελφος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Β', πού εἶχε θανατώσει τὸν ἑτεροθαλὴ ἀδελφὸ του Γάλλο. Ὁ Ἰουλιανὸς μισοῦσε τὴ θρησκεία τῆς νεότητάς του ὅσο μισοῦσε τὸν ξάδελφο καὶ τὸ θεῖο του Κωνσταντῖνο. Μόλις ἔγινε αὐτοκράτορας προσπάθησε ν' ἀπομακρύνει τοὺς «Γαλιλαίους» κυρίως ἀπ' τὴν ἐκπαίδευση, μιμήθηκε ὁμως τὴ φιλανθρωπία τοῦ σέ εἰδωλολατρικὰ πλαίσια.

Σιγά σιγά δημιουργήθηκαν καὶ τὰ μεγάλα θρησκευτικὰ κέντρα τῆς χριστιανισμοῦ, πού διαμορφώθηκαν σέ πατριαρχεῖα: τῆς Ρώμης (πάπας), τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιόχειας, καὶ τῶν Ἱεροσολύμων.

Οἱ αἵρέσεις **Οἱ αἵρέσεις γενικά.** Ὁ ἀρειανισμὸς Ἐπειδὴ τὸ χριστιανικὸ δόγμα δέν ἦταν στὴν ἀρχὴ ἀσθηρὰ καθορισμένο, πολλοὶ χριστιανοί, κληρικοὶ συνήθως, ἔδιναν διάφορες ἐρμηνεῖες στὰ θεολογικὰ ζητήματα. Πολλὲς ἀπὸ τίς ἐρμηνεῖες αὐτὲς συγκρούστηκαν μὲ τίς ἀπόψεις τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας καὶ ὀνομάστηκαν *αἵρέσεις* (ἀναλυτικότερα στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία σου).

Ἐκτός ὁμως ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ κίνητρα, συνήθως πίσω ἀπὸ τὴν ἐξάπλωση τῶν αἱρέσεων κρύβονταν οἱ ἔντονοι ἀντιθέσεις πού ὑπῆρχαν ἀνάμεσα στίς διάφορες περιοχὲς τοῦ κράτους μὲ τοὺς διαφορετικοὺς ἐθνικὰ πληθυσμοὺς καὶ τὴ διαφορετικὴ νοοτροπία. Ἀκόμη, μὲ τίς αἵρέσεις ἐκδηλώνονταν συχνὰ οἱ τάσεις γιὰ ἀπόσχιση καὶ ἀνεξαρτητοποίηση ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία. Γι' αὐτὸ οἱ αὐτοκράτορες, μὲ πρῶτο

τόν Κωνσταντίνο, αντιμετώπισαν τό πρόβλημα τῶν αἵρέσεων σάν κρατική ὑπόθεση.

Ἡ πρώτη μεγάλη αἵρεση παρουσιάστηκε στά χρόνια τοῦ Κωνσταντίνου καί ἦταν ὁ ἀρειανισμός. Ἰδρυτής της ἦταν ὁ Ἄρειος, ἱερέας στήν Ἀλεξάνδρεια, πού ὑποστήριξε ὅτι ὁ Χριστός δέν ἦταν ἀληθινά ἴσος μέ τόν Πατέρα ἀλλά «κτίσµα», δηλ. δημιούργημα τοῦ Πατέρα. Ἡ αἵρεση ἀπόκτησε πολλούς ὁπαδούς καί ὁ Κωνσταντίνος, ἀφοῦ προσπάθησε χωρίς ἐπιτυχία νά συμβιβάσει τά πράγματα, συγκάλεσε τό 325 τήν *πρώτη Οἰκουµενική Σύνοδο στή Νίκαια*, πού καταδίκασε τόν Ἄρειο καί τήν αἵρεσή του.

Ὁ Ἀρειανισμός

II. Ἡ τελευταία ἀναλαμπή τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἡ ὀριστική ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί οἱ αἵρέσεις τοῦ 5ου αἰῶνα

Ὁ Ἰουλιανός. Ἡ εἰδωλολατρία, καί μαζί της ὁ ἀρχαῖος κόσμος, πρὶν χάθουν ὀριστικά, γνώρισαν μιά σύντομη τελευταία ἀναλαμπή στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουλιανοῦ (361-363).

Ἡ ἐπιαναφορά τῆς εἰδωλολατρίας

Στά νεανικά του χρόνια ὁ Ἰουλιανός σπούδασε τήν ἀρχαία ἑλληνική φιλολογία καί σιγά σιγά δημιούργηθηκε μέσα του ἕνας ἀπεριόριστος θαυμασμός γιά τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα. Ὄταν ἐγίνε αὐτοκράτορας, ἐπιχείρησε νά ξανακάνει τήν εἰδωλολατρία ἐπίσημη καί μοναδική θρησκεία τοῦ κράτους. Διέταξε λοιπόν νά ἀνοίξουν πάλι οἱ εἰδωλολατρικοί ναοί, πού εἶχαν κλείσει, καί ἐπαιρνε ὁ ἴδιος μέρος στίς εἰδωλολατρικές θρησκευτικές τελετές.

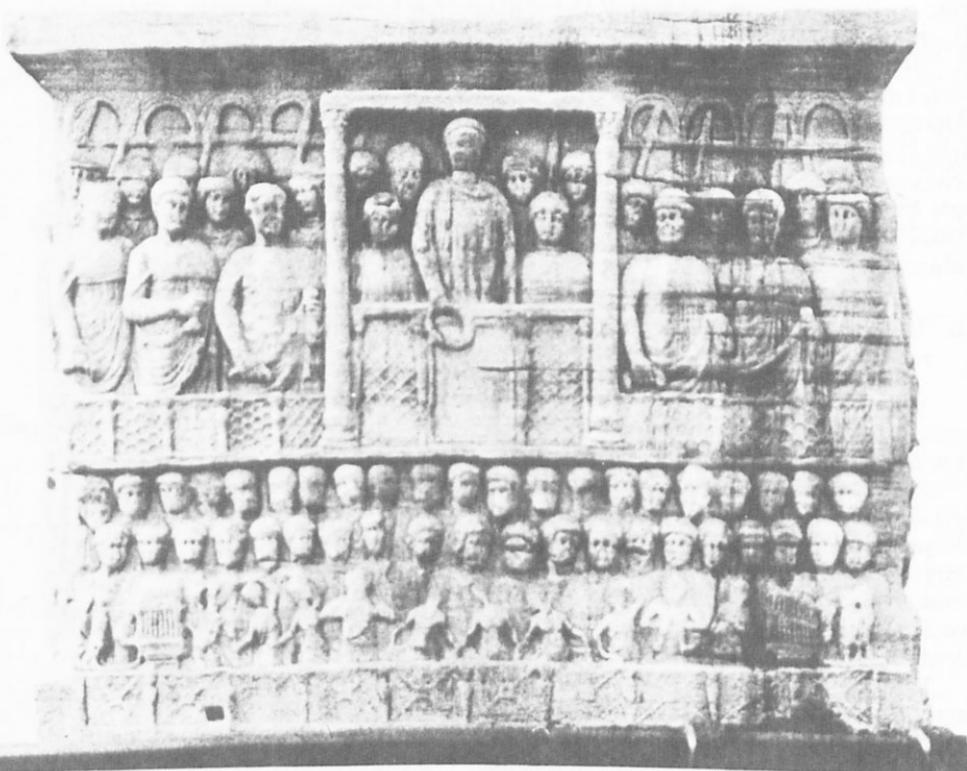
Τό Χριστιανισµό τόν καταδίωξε καί τόν πολέμησε μέ πλάγιους τρόπους. Κατάργησε τίς κρατικές ἐπιχορηγήσεις πρὸς τή χριστιανική Ἐκκλησία, ἀπομάκρυνε τούς χριστιανούς ἀπό τά ἀνώτερα δηµόσια ἀξιώματα καί ἀπαγόρευσε σέ χριστιανούς καθηγητές νά διδάσκουν φιλοσοφία καί φιλολογία, γιατί πίστευε πώς μόνο εἰδωλολάτρες µποροῦσαν νά διδάξουν σωστά αὐτές τίς ἐπιστήµες. Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους ἡ Ἐκκλησία τόν ὀνόμασε «παραβάτη» καί «ἀποστάτη».

Ὁ Ἰουλιανός καί ὁ Χριστιανισµός

Ὁ Ἰουλιανός ξανάφερε τήν εἰδωλολατρία ἀπό ἀγάπη γιά τήν ἑλληνική ἀρχαιότητα. Πίστευε ὅτι ἔτσι θά µποροῦσε νά ἀναστήσει καί πάλι τήν ὁµορφία τοῦ ἀρχαίου κόσμου, πού εἶχε ὅµως χαθεῖ ὀριστικά. Ἄλλωστε, ἡ θρησκεία πού θέλησε νά ἀποκαταστήσει ὁ Ἰουλιανός εἶχε περισσότερο ἀνατολικά παρά ἑλληνικά στοιχεῖα καί βρῆκε πολύ μικρή ἀήχηση στό λαό. Ἐτσι, ὅταν τό 363 σκοτώθηκε πολεµώντας κατά τῶν Περσῶν, χάθηκε μαζί του καί ἡ τελευταία ἐπίσημη προσπάθεια γιά τήν ἐπιαναφορά τῆς εἰδωλολατρίας (Κεῖµ. 4, 5).

Τά κίνητρα καί ἡ ἀποτυχία τοῦ Ἰουλιανοῦ

Ὁριστική ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Θεοδοσίος. Στά χρόνια τῶν αὐτοκρατόρων πού διαδέχτηκαν τόν Ἰουλιανό ἐγίνε ἡ ὀριστική ἀποκατάσταση τοῦ Χριστιανισμοῦ καί ἡ ἐπισημοποίησή του. Συγκεκριµένα ὁ αὐτοκράτορας Θεοδοσίος (379-395) ὄρισε τήν εἰδωλολατρία ὡς «ἐθνική δεισιδαιµονία», καί ἀπαγόρευσε κάθε εἰδωλολατρική θρησκευτική ἐκδήλωση. Καταργήθηκαν ἀκόµη καί οἱ Ὀλυμπιακοί ἀγῶνες, ὡς εἰδωλολατρική ἐκδήλωση. Ἐτσι ὁ Χριστιανισµός ἐγίνε ἡ ἐπίσημη κρα-

Κωνσταντινούπολη. Βάση του θρόνου του Θεοδοσίου (390-395). Παριστάνει τον αυτοκράτορα στο «κάθισμα» του Ίπποδρόμου με την ακολουθία του. Κάτω, μουσικοί και χορευτές.

τική θρησκεία και η Έκκλησία ονόμασε το Θεοδοσίο «Μέγα» (Κείμ. 6).

Οι αίρέσεις του 5ου αιώνα. Και μετά την επίσημοποίηση του Χριστιανισμού δέ σταμάτησε η έσωτερική άναταραχή στην Έκκλησία. Τόν 5ο αιώνα μάλιστα παρουσιάζονται αίρέσεις που είναι ιδιαίτερα επιζήμιες για την κρατική ένότητα, όπως ο νεστοριανισμός και, κυρίως, ο μονοφυσιτισμός.

Ό
Νεστοριανισμός

Ό νεστοριανισμός δημιουργήθηκε από τον πατριάρχη Νεστόριο, που άμφισβήτησε τη θεία φύση του Χριστού. Η αίρεση καταδικάστηκε στη Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Έφesus, τό 431.

Ό
Μονοφυσιτισμός

Ό μονοφυσιτισμός ύποστήριξε, αντίθετα, ότι η ανθρώπινη φύση του Χριστού είχε άπορροφηθεί τελείως από τη θεία και, επομένως, ό Χριστός ήταν μόνο Θεός. Η αίρεση άπλώθηκε γρήγορα στην Αίγυπτο και τίς άνατολικές έπαρχίες του κράτους. Τέλος, καταδικάστηκε τό 451, στη Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνας.

Ἄμεσως μετά τή σύνοδο τῆς Χαλκηδόνας, ξέσπασαν μεγάλες ταραχές στήν Αἴγυπτο καί τή Συρία καί φάνηκε ὅτι τά κίνητρα τῶν μονοφυσιτῶν δέν ἦταν μόνο θρησκευτικά. Ὅλα αὐτά μεγάλωσαν ἀκόμη περισσότερο τή διάσταση ἀνάμεσα στούς πληθυσμούς τῶν ἀνατολικῶν περιοχῶν καί τήν κεντρική ἐξουσία. Ἡ διαμάχη ἦταν ἕνα πλῆγμα στή συνοχή τοῦ κράτους καί ἡ ἀντίθεση πού δημιουργήσε ἔκανε ἀργότερα εὐκόλη τήν κατάκτηση τῶν μονοφυσιτικῶν ἐπαρχιῶν ἀπό τούς Ἄραβες.

Τό «ἐνωτικό»

Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου προσπάθησαν ὅσο μπορούσαν νά ἀποκαταστήσουν τήν ἐνότητα τῆς αὐτοκρατορίας. Μιά σοβαρή προσπάθεια ἐγίνε τό 482 ἀπό τόν αὐτοκράτορα Ζήωνα καί τόν πατριάρχη Ἀκάκιο μέ τό «Ἐνωτικό», ἕνα διάταγμα μέ συμβιβαστικό χαρακτήρα. Τό «Ἐνωτικό» ὅμως χειροτέρεψε τήν κατάσταση, γιατί δέν ἱκανοποίησε κανέναν κι ἀπό πάνω προκάλεσε τήν ἀντίδραση τοῦ πάπα, πού ἀναθεμάτισε τόν Ἀκάκιο. Ἐτσι δημιουργήθηκε, κοντά στά ἄλλα, καί ἡ πρώτη ἐπίσημη διάσταση, τό πρῶτο «σχίσμα», ἀνάμεσα στίς Ἐκκλησίες τῆς Ρώμης καί τῆς Κωνσταντινούπολης.

1. *Οί σημαντικότεροι αυτοκράτορες του 4ου και του 5ου αιώνα. Τί γνωρίζετε για την όριστική διαίρεση του ρωμαϊκού κράτους;*

α. Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΕΤΑΦΕΡΕΙ ΤΗΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

2. *Γιατί η Ρώμη είχε γίνει ακατάλληλη για πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας;*

3. *Τά στρατηγικά και τά οικονομικά πελονεκτήματα του Βυζαντίου.*

4. *Ποιά είναι ή σημασία της μεταφορᾶς της πρωτεύουσας στό Βυζάντιο;*

β. Η ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΑΙΡΕΣΕΙΣ

5. *Ό Γαλέριος και ό Χριστιανισμός.*

6. *Τό διάταγμα των Μεδιολάνων.*

7. *Ποιοί ήταν οί λόγοι της δημιουργίας των αίρέσεων; Πώς τίς αντιμετώπισε τό κράτος και γιατί;*

8. *Γιά ποιούς λόγους ό Ίουλιανός θέλησε νά ξανακάνει επίσημη θρησκεία του κράτους την ειδωλολατρία;*

9. *Ποιά στάση κράτησε ό Ίουλιανός άπέναντι στό Χριστιανισμό;*

10. *Τί συνέπειες είχε ή καταδίκη του μονοφυσιτισμού άπό τή σύνοδο της Χαλκηδόνας;*

11. *Τί γνωρίζετε για τό «ένωτικό»;*

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΜΙΑ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΠΟΥΔΑΙΑ ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Αυτόν τό Μεγάβαζο¹ θά τόν θυμούνται πάντα οί κάτοικοι τῆς περιοχῆς τοῦ Ἑλλησπόντου γιά τά λόγια πού εἶπε. Ὅταν δηλαδή βρέθηκε στό Βυζάντιο καί ἔμαθε ὅτι οί Χαλκηδόνιοι² εἶχαν χτίσει τήν πόλη τους 17 χρόνια πρὶν ἀπό τήν ἰδρυση τοῦ Βυζαντίου, εἶπε, ὅτι αὐτοί οί ἄνθρωποι ἦταν τότε τυφλοί. Γιατί, ἂν δέν ἦταν τυφλοί, δέ θά ἄφηναν τόν καλύτερο τόπο (Βυζάντιο), γιά νά χτίσουν τήν πόλη τους στό χειρότερο (Χαλκηδόνα).

Ἡρόδοτος, Δ', 144, μετάφραση

2. ΜΙΑ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΤΙΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

(Ὁ Κωνσταντίνος) θέλοντας νά ὀρίσει τήν ἔκταση τοῦ τείχους τῆς πόλης, προχωροῦσε κρατώντας στό χέρι τό δόρυ. Κι ἐπειδῆ φάνηκε σ' ἐκείνους πού τόν ἀκολουθοῦσαν, ὅτι καθόριζε ὄρια πολὺ πιο μεγάλα ἀπ' ὅ,τι χρειαζόταν, τόν πλησίασε κάποιος καί τόν ρώτησε: «ὡς πού δέσποτα;» Κι ἐκείνος τοῦ ἀποκρίθηκε καθαρά: «ὡς πού νά σταματήσει αὐτός πού προχωρεῖ μπροστά μου», κάνοντας ἔτσι φανερό ὅτι μιά οὐράνια δύναμη βιάζεε μπροστά του καί τόν ὀδηγοῦσε τί νά κάνει.

Φιλοστόργιος, Ἐκκλησιαστική ἱστορία, II, 9, μετάφραση

3. ΕΝΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΣΧΕΤΙΚΟ ΜΕ ΤΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Ὅταν ἐγώ ὁ Αὐγουστος Κωνσταντίνος καί ἐγώ ὁ Αὐγουστος Λικίνιος εὐτυχῆσαμε νά συναντηθούμε στό Μεδιόλανο καί συζητήσαμε ὅλα ὅσα εἶναι σχετικά μέ τό κοινό συμφέρον, ἀποφασίσουμε ὅτι, ἀνάμεσα στά ἄλλα θέματα, πού θεωροῦνται πώς εἶναι ὠφέλιμα γιά τό σύνολο, ἔπρεπε πρῶτα νά ρυθμίσουμε ἐκεῖνα πού ἔχουν σχέση μέ τήν εὐλάβεια καί τό σεβασμό πρὸς τό θεῖο· δηλαδή νά δώσουμε καί στοὺς χριστιανούς καί σ' ὄλους τοὺς ἄλλους τήν ἐλευθερία νά ἀκολουθοῦν τή θρησκεία πού θέλουν, ὥστε ὅποιαδήποτε θεοτήτα

1. Πέρσης στρατηγός, πού τοῦ ἀνάθεσε ὁ Δαρεῖος νά ὑποτάξει τήν περιοχή τοῦ Ἑλλησπόντου (514 π.Χ.).

2. Οἱ κάτοικοι τῆς Χαλκηδόνας, ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἀποικίας πού ἦταν χτισμένη ἀπέναντι ἀπό τό Βυζάντιο, στήν ἄσιατικὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου.

καί ὁποιαδήποτε οὐράνια δύναμη ὑπάρχει, νά εἶναι εὐνοϊκή σέ μᾶς καί σέ ὄλους, ὅσοι βρίσκονται κάτω ἀπό τήν ἐξουσία μας.

Ἔτσι λοιπόν, ἀφοῦ σκεφτήκαμε καθαρά καί σωστά, καταλήξαμε στήν ἀπόφαση, νά μὴν ἐμποδίζεται κανένας ἀπολύτως νά ἀσπάζεται τή λατρεία καί τή θρησκεία τῶν χριστιανῶν κι ἀκόμη νά δοθεῖ στόν καθένα ἡ δυνατότητα νά ἀφιερώσει τόν ἑαυτό του σ' ἐκείνη τή θρησκεία, πού νομίζει ὅτι τοῦ ταιριάζει καλύτερα.

Εὐσέβιος, Ἐκκλησιαστική ἱστορία, X, V, 4-5, μετάφραση

4. Ο ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ ΞΑΝΑΦΕΡΝΕΙ ΤΗΝ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΙΑ

Ἄν καί ὁ Ἰουλιανός ἀπό τά μικρά του χρόνια ἔκλινε περισσότερο πρὸς τή λατρεία τῶν ἐθνικῶν θεῶν καί, καθὼς σιγά σιγά μεγάλωνε, φλεγόταν ἀπό τήν ἐπιθυμία νά τήν ἀσκήσει, ὅμως, ἐπειδή εἶχε πολλούς λόγους νά φοβᾶται, ὅ,τι σχετικό ἔκανε τό ἔκανε μέ τή μεγαλύτερη δυνατή μυστικότητα. Ἀλλά ὅταν ἔλειψαν οἱ φόβοι του καί εἶδε ὅτι εἶχε φτάσει ὁ καιρός νά πραγματοποιήσει ἐλεύθερα τήν ἐπιθυμία του, φανέρωσε τά μυστικά τῆς καρδιάς του καί μέ σαφή καί ρητά διατάγματα ἔδωσε ἐντολή νά ἀνοίξουν οἱ εἰδωλολατρικοί ναοί, νά γίνονται θυσιές στοὺς βωμούς καί γενικά νά ξαναγυρίσει ἡ εἰδωλολατρία.

Ἀμμιανός Μαρκελλίνος, Ἱστορία, XXII, 5, μετάφραση

5. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ¹

... Κι ἐπειδὴ ὄλοι ὅσοι βρίσκονταν ἐκεῖ ἔκλαιγαν, αὐτός, διατηρώντας ἀκόμη τή μεγαλοσύνη του, τοὺς μάλωσε λέγοντας ὅτι δέν ἦταν σωστό νά θρηνοῦν γιά ἕναν ἡγεμόνα πού θά ἐνωτόταν μέ τόν οὐρανό καί τά ἄστρα.

Τότε ὄλοι σώπασαν καί ὁ Ἰουλιανός ἄρχισε μιά πολύπλοκη συζήτηση μέ τοὺς φιλόσοφους Μάξιμο καί Πρίσκο γιά τήν ἐγγύεια τῆς ψυχῆς. Ξαφνικά τό τραῦμα στό χτυπημένο του πλευρό ἀνοίξε πολύ, ἡ πίεση τοῦ αἵματος τοῦ ἔκοψε τήν ἀνάσα καί, ἀφοῦ ἤπιε ὀρσοερό νερό πού τό εἶχε ζητήσει, τοῦ ἔφυγε ἡρεμα ἡ ζωή, μέσα στήν ἄγρια σκοτεινιά τῆς νύχτας, στά 32 του χρόνια.

Ἀμμιανός Μαρκελλίνος, Ἱστορία, XXV, 3, 22-23, μετάφραση

6. ΕΝΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΩΝ

Κανένας ἀπολύτως, ἀπό ὁποιαδήποτε τάξη ἀνθρώπων προέρχεται, εἴτε ἔχει κάποια ἐξουσία εἴτε κατέχει κάποιο τιμητικό ἀξίωμα εἴτε κατ'ἀρχὴν ἀπὸ ἰσχυρό γένος εἴτε συμβαίνει νά εἶναι ταπεινός ἀπὸ καταγωγή καί νά μὴν ἀνήκει

1. Ὁ Ἰουλιανός τραυματίστηκε θανάσιμα πολεμώντας ἐναντίον τῶν Περσῶν καί πέθανε τό 363 μ.Χ.

σέ κάποια εὐγενή οἰκογένεια, νά μή σφάζει ἀθῶα ζῶα σέ καμιά πόλη γιά νά τά προσφέρει θυσία σέ ἀναίσθητα εἰδῶλα, οὔτε μέ φωτιά μυστικοῦ ἔξαγνισμού νά τιμᾷ τόν ἐφέστιο θεό, οὔτε νά κάνει σπονδές μέ ἀνόθευτο κρασί, οὔτε νά λατρεύει τοὺς σπιτικούς θεοὺς μέ ἀρώματα, οὔτε νά τοὺς ἀνάβει ἱερή φωτιά καί νά βάζει ἐπάνω λιβανωτά κι οὔτε νά κρεμάει γιορταστικά στεφάνια. Γιατί, ἂν κάποιος τολμήσει νά θυσιάσει σφάγιο ἢ νά κάνει μαντική μέ τά ἔντερα σφαγμένου ζώου, νά θεωρηθεῖ παραδειγματικά ἔνοχος ἐσχάτης προδοσίας, νά φορτωθεῖ μέ ὅλες τίς θαριές κατηγορίες καί νά καταδικαστεῖ ἀνάλογα, ἀκόμη κι ἂν δέν ἐπιδιώξει κάτι ἐναντίον τῆς ζωῆς τῶν ἡγεμόνων. Γιά τή βαρύτητα τοῦ ἐγκλήματος εἶναι ἀρκετή ἡ ἴδια του ἡ φύση, τό ὅτι δηλαδή ἐπιχειρεῖται μ' αὐτό ἡ κατάλυση τῶν νόμων...

Ἀπόσπασμα ἀπό διάταγμα τοῦ Θεοδοσίου Α', μετάφραση

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦ. 2.

Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τή φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου τή συνθέτουν πολλά στοιχεῖα – τρόποι ζωῆς, πού στέκονται στήν ἀρχή ἀντιμέτωπα καί ἀντίπαλα. Σιγά σιγά ὅμως οἱ ἀλληλοεπιδράσεις ἐξασθενοῦν τίς ἀντιθέσεις καί τελικά τά στοιχεῖα αὐτά «συμφιλιόνονται» καί παίρνουν τή θέση τους μέσα στό πλαίσιο πού λέγεται Βυζάντιο. Τά κυριότερα εἶναι: ἡ ρωμαϊκή παράδοση, τό ἐλληνικό περιβάλλον καί ὁ ἐλληνικός πολιτισμός, ὁ Χριστιανισμός. Ὑπάρχει ἀκόμη καί ἡ ἐπίδραση τῆς Ἀνατολῆς, πού παίζει κι αὐτή σημαντικό ρόλο στή διαμόρφωση τῆς φυσιογνωμίας τοῦ Βυζαντίου.

I. Ἡ ρωμαϊκή παράδοση

Ἡ Κωνσταντινούπολη, στους πρώτους αἰῶνες τῆς ζωῆς της, ἦταν μιά δεύτερη Ρώμη. Ἡ κρατική ὀργάνωση ἦταν ρωμαϊκή καί εἶχε τό χαρακτήρα πού πῆρε μέ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ καί τοῦ Κωνσταντίνου, ἐνῶ οἱ αὐτοκράτορες ἦταν «αὐτοκράτορες τῶν Ρωμαίων». Ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιήθηκε σ' ὅλους τούς τομεῖς τῆς κρατικῆς δραστηριότητας, στους πρώτους αἰῶνες τῆς ζωῆς τοῦ νέου κράτους, ἦταν ἡ λατινική.

Ἡ ζωὴ στήν Κωνσταντινούπολη ἦταν ἀρχικά ὁμοια μέ τή ρωμαϊκή, ἄν καί κάπως πιο περιορισμένη. Οἱ κάτοικοί της εἶχαν τά ἴδια προνόμια μέ τούς κατοίκους τῆς Ρώμης καί οἱ αὐτοκράτορες φρόντιζαν νά παρουσιάσουν θεάματα στόν ἱππόδρομο καί νά μοιράζουν δωρεάν τροφίμα. Ἀκόμη, οἱ κάτοικοί τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως καί ὁλόκληρης τῆς αὐτοκρατορίας, ἦταν ἀπό τό 212 μ.Χ. Ρωμαῖοί πολίτες καί ἡ ὀνομασία «Ρωμαῖος» ἔμεινε σ' ὅλο τό Βυζάντιο καί ἔφτασε ὡς τίς μέρες μας («Ρωμῶν καί «ρωμιόσῳνη»). Ἡ ὀνομασία «Ἕλληνες» χρησιμοποιήθηκε πού ἀργότερα, γιατί στήν ἀρχή σήμαινε τόν εἰδωλολάτρη.

Γενικά ἡ Κωνσταντινούπολη ξεκίνησε ἀπό τήν ἀρχή τῆς ὑπαρξῆς της σάν μιά ρωμαϊκή πρωτεύουσα.

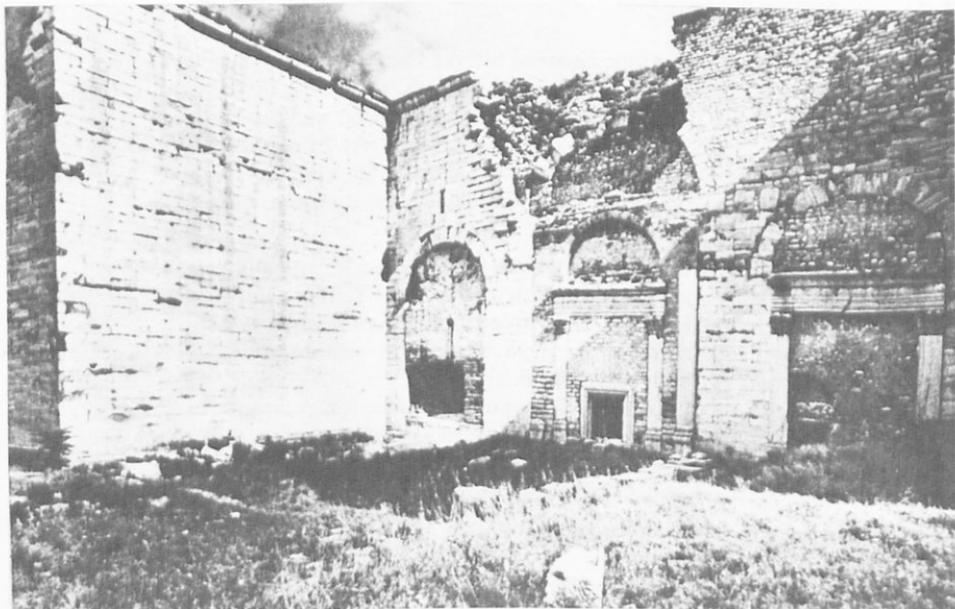
II. Τό ἑλληνικό περιβάλλον καί ὁ ἑλληνικός πολιτισμός

Ἡ ρωμαϊκή παράδοση λοιπόν ζοῦσε σ' ὁλόκληρη τήν κρατική ὀργάνωση καί εἶχε περάσει καί σέ πολλές ἐκδηλώσεις τῆς δημόσιας, κυρίως, ζωῆς. Ὅμως, τό ἀνατολικό τμήμα τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ποτέ δέν εἶχε πάψει στή βάση του νά εἶναι ἑλληνικό ἢ ἐξελληνισμένο.

Ἀπό τήν ἐποχή τῆς ρωμαϊκῆς κατάκτησης εἶχε φανεῖ καθαρά ὅτι ἡ ἑλληνικότητα τῆς Ἀνατολῆς δέν ἦταν δυνατό νά χαθεῖ, γιατί δέν ἦταν ἐπιφανειακή. Καί ἀπό τότε πού ἡ πρωτεύουσα μεταφέρθηκε στήν Κωνσταντινούπολη, τό στοιχεῖο τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔκανε ἰδιαίτερα ἔντονη τήν παρουσία του στό ἀνατολικό τμήμα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Ἡ ἴδια ἡ θέση τῆς πρωτεύουσας ἔπαιξε σημαντικό ρόλο. Ἰδρύθηκε ἐκεῖ πού βρισκόταν μιά ἀρχαία ἑλληνική ἀποικία καί σέ περιοχή πού ἦταν γιά αἰῶνες ἑλληνική. Ἀκόμη, ἑλληνικῆς καταγωγῆς ἦταν οἱ πιο πολλοί κάτοικοί της καί ἡ γλώσσα τους ἀκουγόταν πιο πολύ ἀπό τή λατινική. Τέλος, ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντίνος εἶχε φροντίσει νά πλουτίσει τίς βιβλιοθήκες της μέ πολλά ἑλληνικά συγγράμματα, ἐνῶ τούς δρόμους τούς στόλιζαν πολλά κλασικά ἔργα τέχνης.

Ἡ μεγάλη ὁμως δύναμη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἦταν ἡ ἀξεπέραστη πνευματική του παράδοση. Ὅπως ξέρουμε, εἶχε κιόλας ἐπηρεάσει τή Ρώμη καί τώρα ἀρχίζει νά παίρνει κυριαρχική θέση στό ἀνατολικό ρωμαϊκό κράτος. Ἡ ἑλληνική γλώσσα, γνωστή σ' ὅλους τούς λαούς τῆς Ἀνατολῆς, γίνεται ἡ βασική γλώσσα τῆς παιδείας καί σιγά σιγά εἰσχωρεῖ καί στή δημόσια ζωὴ καί τόν κρατικό μηχανισμό.

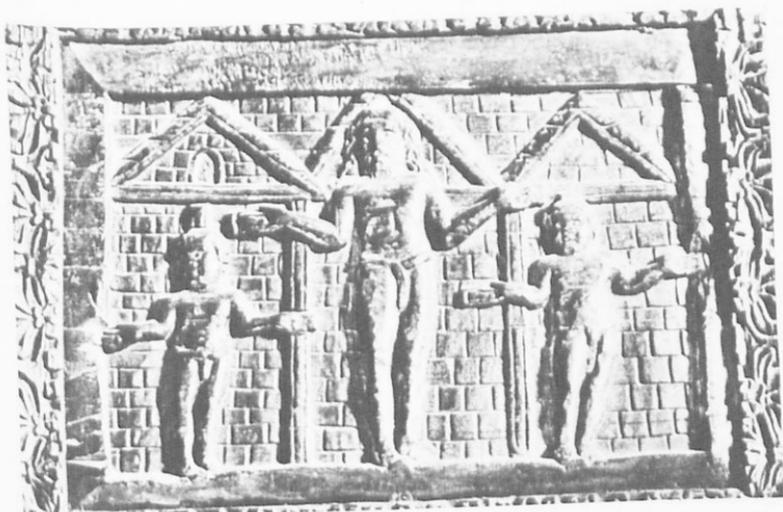
Κωνσταντινούπολη. Ἡ Χρυσή Πύλη. Βρίσκεται σ' ἕνα ὕψωμα, ἐκεῖ ὅπου τὰ χερσαῖα τείχη συναντοῦν τὴν Προποντιδα. Ἐχει τρεῖς εἰσόδους μὲ ἕνα μεγάλο πύργο σὲ καθὲ πλευρά. Ἀπ' ἐδῶ ἔμπαναν οἱ αὐτοκράτορες καὶ οἱ στρατηγοὶ γιὰ νὰ γιορτάσουν τοὺς θριάμβους τοὺς σὺν γύριζαν ἀπὸ τῆς νικηφόρης ἐκστρατείας. Χτίστηκε γύρω στὰ 400.

III. Ἡ Χριστιανικὴ πίστι

Ἐνα τρίτο στοιχεῖο, πού διαμορφώνει μαζί μὲ τὸ ρωμαϊκὸ καὶ τὸ ἑλληνικὸ, τὴν ξεχωριστὴ φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου, εἶναι ὁ Χριστιανισμός, πού ἐπηρεάσε μὲ τὴν ἠθικὴ του διδασκαλία τὴ νομοθεσία καὶ ὅλες τῆς ἄλλες κρατικὲς δραστηριότητες, ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ γενικά τῆς αυτοκρατορίας. Ἡ ιδιότητα τοῦ χριστιανοῦ ἔγινε ὁ συνδετικὸς κρίκος τῶν ὑπηκόων τοῦ Βυζαντίου.

Μὲ τὴν ἰσχυρὴ τῆς ὀργάνωση ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία πῆρε μιά θέση σχεδὸν παράλληλη πρὸς τὸ κράτος, ἂν καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐπιβαλλόταν συνήθως στὴ θρησκευτικὴ. Τῆς περισσότερες φορές πάντως κράτος καὶ Ἐκκλησία συνεργάζονταν ἄρμονικά.

Μέσα στὶς δραστηριότητές τῆς ἡ Ἐκκλησία εἶχε περιλάβει καὶ τὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας. Φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα διατηροῦσαν καὶ τὰ μοναστήρια, πού εἶχαν ἀποκτήσει μεγάλες περιουσίες ἀπὸ δωρεές καὶ κληρονομίες. Ὅλη αὐτὴ ἡ φιλανθρωπικὴ δραστηριότητα ἀνέβασε τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἔδωσε δύναμη.

Ξυλόγλυπτη θύρα της Ἁγίας-Σαβίνας στή Ρώμη. Τίμπανο μέ τή Σταύρωση (5ος αἰ.).
Προέλευση ἀνατολική (Παλαιστίνη).

IV. Ἡ φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου

Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα, κι ἀκόμη ἡ ἐπίδραση τῆς Ἀνατολῆς, ὑπῆρχαν ταυτόχρονα στά πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τῆς αὐτοκρατορίας καί ἀλληλοεπηρεάζονταν ἢ ἀντιμάχονταν τό ἓνα μέ τό ἄλλο. Ἐνῶ ὁμως ἡ ρωμαϊκή παράδοση ὑποχωροῦσε διαρκῶς καί στό τέλος περιορίστηκε σέ νεκροῦς τύπους καί ὀνόματα, ὁ Ἑλληνισμός καί ὁ Χριστιανισμός ἦταν στοιχεῖα μέ ζωτικότητα, γιατί ἀνταποκρίνονταν σέ μιὰ ζωντανή πραγματικότητα.

Στήν ἀρχή ὁ Χριστιανισμός καί ὁ Ἑλληνισμός ἤρθαν σέ σύγκρουση, γιατί ἀντιπροσώπευαν δύο διαφορετικούς κόσμους. Ἡ Ἐκκλησία αὐτίσε καθετί ἑλληνικό μέ τήν εἰδωλολατρία καί τό πολέμησε. Σιγά σιγά ὁμως ἐγίνε μιὰ προσέγγιση, στήν ὁποία ἀποφασιστικό ρόλο ἐπαιξαν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας¹, πού εἶχαν σπουδάσει τήν ἀρχαία ἑλληνική γραμματεία καί γνώριζαν τούς θησαυρούς της. Ἐτσι, μέσα στό χωνευτήρι τοῦ χρόνου, τά διαφορετικά αὐτά στοιχεῖα συγχωνεύθηκαν καί συγκρότησαν τήν ιδιαίτερη φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου, τόν ἑλληνικό καί ταυτόχρονα χριστιανικό χαρακτήρα του.

1. Ὁ Μέγας Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος (Ναζιανζηνός), ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1. Ποιά είναι τὰ στοιχεῖα πού συνθέτουν τή φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου στά πρώτα χρόνια; (ἀπλή ἀναφορά)
2. Ποῦ χρησιμοποιήθηκε ἀρχικά ἡ λατινική γλώσσα;
3. Ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας.
4. Ποιά στάδια πέρασαν οἱ σχέσεις Χριστιανισμοῦ καί Ἑλληνισμοῦ;
5. Πῶς διαμορφώνεται τελικά ἡ φυσιογνωμία τοῦ Βυζαντίου;

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦ. 3.

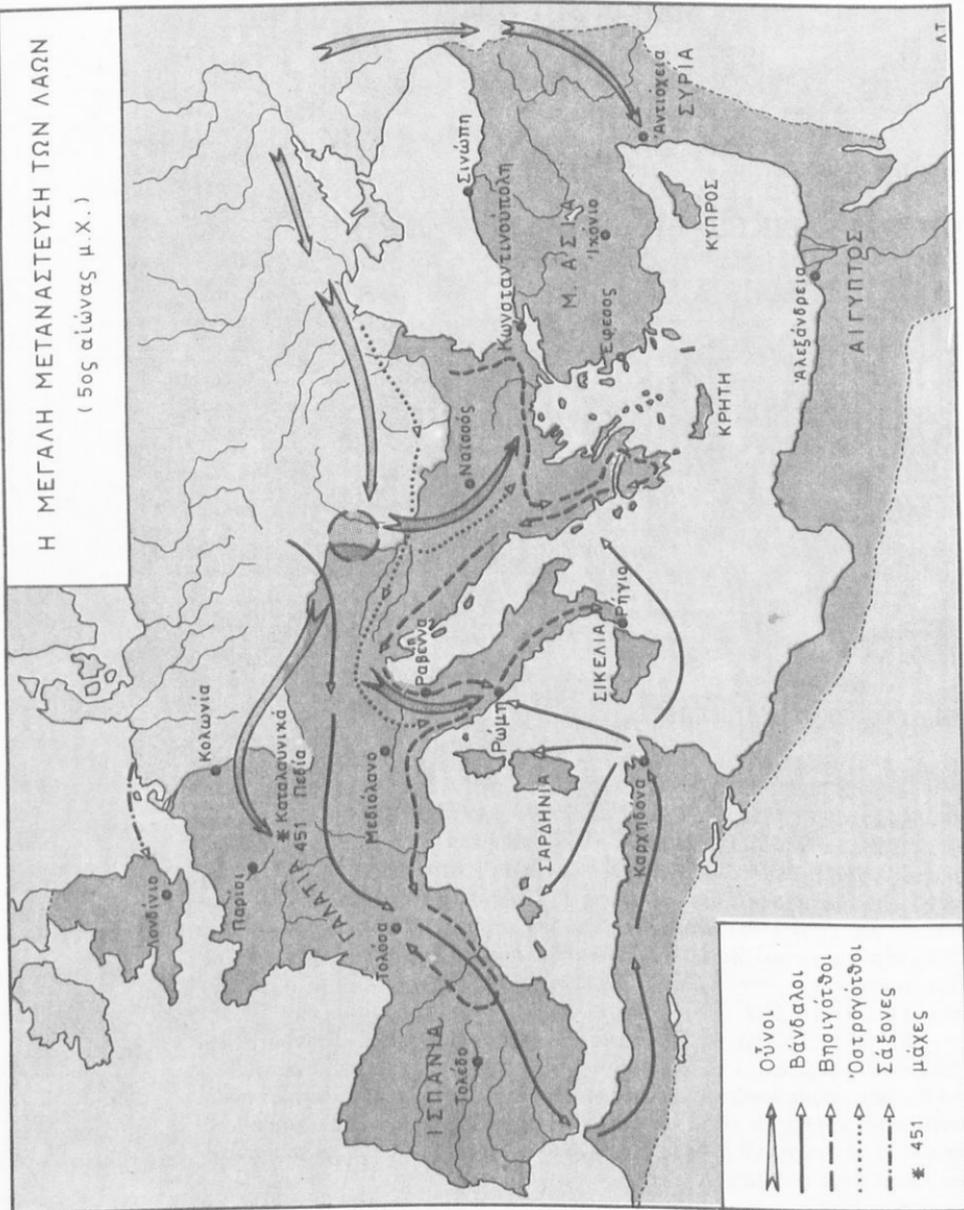
ΟΙ «ΒΑΡΒΑΡΙΚΕΣ» ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ (5ος αι.)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

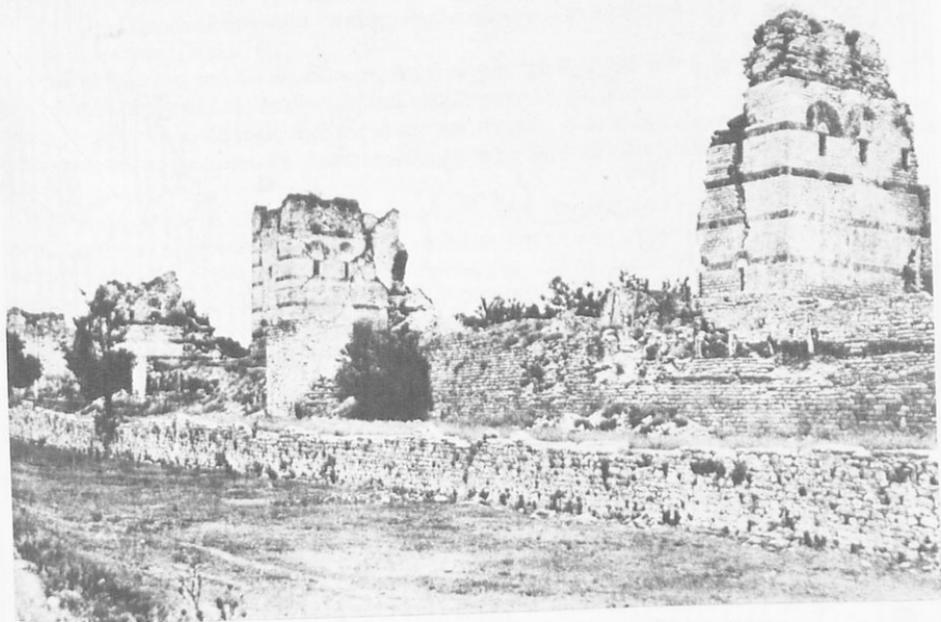
- Από τη διαίρεση και την αποδυνάμωση της αυτοκρατορίας έπωφελούνται οι Γερμανοί, που παραβιάζουν τα σύνορά της και εισβάλλουν στα εδάφη της, κυρίως τον 5ο αι. Αυτές οι εισβολές παίρνουν τό χαρακτήρα μόνιμης εγκατάστασης με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν νέα γερμανικά κράτη στη Δύση. Την ίδια εποχή εμφανίζεται και ο κίνδυνος του ασιάτικου λαού των Ούνων, που εισβάλλουν στην Ευρώπη λεηλατώντας και καταστρέφοντας. Όλες αυτές οι μετακινήσεις, και ειδικότερα οι μετακινήσεις των Γερμανών, είναι γνωστές στην ιστορία με την ονομασία «Μεγάλη μεταναστευση των λαών» (ΧΑΡΤ 9).

- Εκτός όμως από τις επιδρομές, τα δύο τμήματα της αυτοκρατορίας απειλούνται και από έναν άλλο κίνδυνο. Ο στρατός τους αποτελείται κυρίως από Γερμανούς μισθοφόρους, που αποκτούν μεγάλη δύναμη και φτάνουν πολύ κοντά στην κατάληψη της εξουσίας. Από τον κίνδυνο αυτό κατορθώνει να απαλλαγεί τό ανατολικό κράτος. Δέ συμβαίνει όμως τό ίδιο και με τό δυτικό, που καταλύεται τό 476 μ.Χ.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΛΑΩΝ (5ος αιώνας μ.Χ.)

ΧΑΡΤΗΣ 9.

Κωνσταντινούπολη. Τμήμα Θεοδοσιανού τείχους με τούς πύργους, όπως σώζεται σήμερα. Χτίστηκε το 413 μ.Χ.

α. ΟΙ ΒΗΣΙΓΟΤΘΟΙ. ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΙΝΔΥΝΟ ΤΟΥ ΕΚΓΕΡΜΑΝΙΣΜΟΥ

Ι. Οί επιδρομές των Βησιγότθων

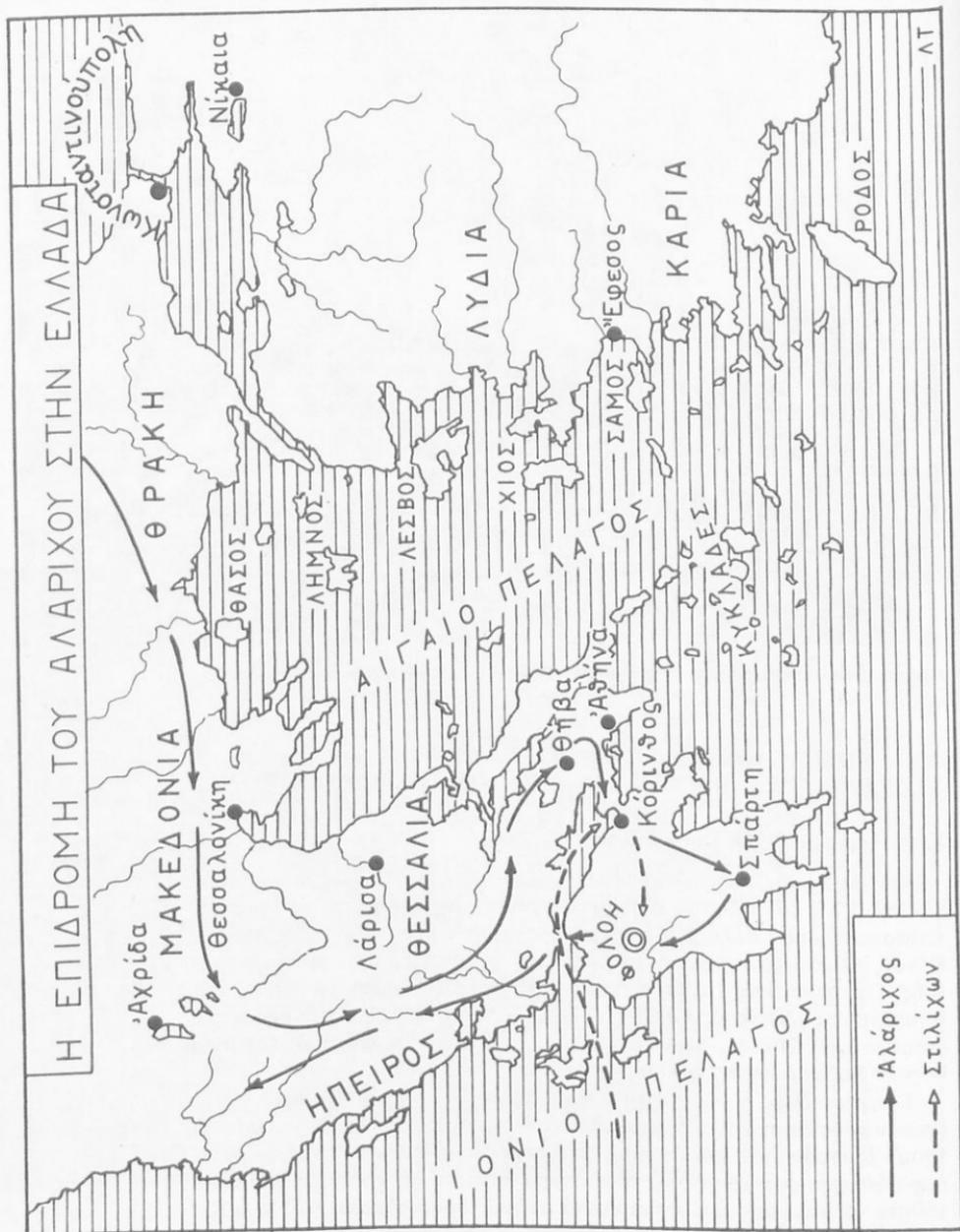
Οί Γότθοι τής Ανατολικής Ευρώπης, μετά τήν ήττα τους στή Ναϊσσό τό 269 μ.Χ., διατήρησαν ειρηνικές σχέσεις με τήν αυτοκρατορία. Ἡ κατάσταση ὁμως ἄλλαξε, όταν ἐμφανίστηκαν στόν εὐρωπαϊκό χῶρο οἱ Οὐνοί. Ὁ ἄσιατικός αὐτός λαός ὑπόταξε γύρω στά μέσα τοῦ 4ου αἰώνα τοὺς Ὀστρογότθους (Ἀνατολικούς Γότθους) καί ἄρχισε νά πιέζει τοὺς Βησιγότθους (Δυτικούς Γότθους). Τότε οἱ τελευταῖοι, μέ τήν ἄδεια τοῦ αὐτοκράτορα Οὐάλη, πέρασαν τό Δούναβη καί ἐγκαταστάθηκαν στή Βόρεια Βαλκανική ὡς καλλιεργητές.

Γρήγορα ὁμως ἡ καταπίεση τῶν κρατικῶν ἀξιωματούχων καί ἡ πείνα ἔφεραν τοὺς Βησιγότθους σέ ἀπελπιστική κατάσταση. Τέλος ἐπαναστάτησαν ἐξαγριωμένοι καί ἄρχισαν ἐπιδρομές στή Θράκη. Ὁ αὐτοκράτορας Οὐάλης προσπάθησε νά τοὺς σταματήσει, ἀλλά νικήθηκε καί σκοτώθηκε σέ μιά μάχη πού ἔγινε κοντά στήν Ἀδριανούπολη τό 378 μ.Χ.

Γιά νά ἀντιμετωπίσει τόν κίνδυνο ὁ αὐτοκράτορας Θεοδόσιος (379-395) ἄλλαξε πολιτική. Παραχώρησε στοὺς Βησιγότθους ἐδάφη στή

Οἱ πρότερες ἐπιδρομές

Ἡ πολιτική τοῦ Θεοδοσίου

Θράκη και στη Φρυγία της Μ. Ἀσίας και ὀργάνωσε τὰ σώματα τῶν Γότθων φοιδηράτων¹, πού γρήγορα ἔγιναν ἀξιόμαχα τμήματα τοῦ στρατοῦ. Ἔτσι οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νά εἰσχωροῦν εἰρηνικά στό στρατό ἀλλά και στη διοίκηση (Κεῖμ. 1).

Μετά τὸ θάνατο τοῦ Θεοδοσίου οἱ Βησιγότθοι, μέ ἀρχηγό τὸν Ἀλάριχο, ἄρχισαν και πάλι τίς ἐπιδρομές και κατέβηκαν λεηλατώντας ὡς τὴν Πελοπόννησο. Τότε ἔφτασε ἀπὸ τὴ Δύση μέ στρατό ὁ Στιλίχων², πού κατόρθωσε νά περιορίσει τὴ δραστηριότητα τῶν Βησιγότθων (ΧΑΡΤ. 10).

Στὴ συνέχεια ὁ Ἀλάριχος στράφηκε πρὸς τὴν Ἰταλία και τὸ 410, ὅταν ὁ Στιλίχων εἶχε πεθάνει, κατέλαβε τὴ Ρώμη και τὴ λεηλάτησε τρεῖς μέρες. Τὸν ἴδιο χρόνο πέθανε και ὁ Ἀλάριχος και ὁ διάδοχός του ὀδήγησε τοὺς Βησιγότθους στη νότια Γαλιτία και τοὺς ἐγκατάστησε ἐκεῖ. Ἔτσι ἰδρύθηκε τὸ *Βησιγοθτικὸ βασίλειο* μέ ἔδρα τὴν Τολῶσα (σημ. Τουλούζη), πού ἦταν και τὸ πρῶτο «βαρβαρικό» βασίλειο στό ἔδαφος τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Οἱ ἐπιδρομές
τοῦ Ἀλάριχου

II. Προσωρινὴ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀπὸ τὸν κίνδυνο τοῦ ἐκγερμανισμοῦ

Μὲ τὴν στροφή τοῦ Ἀλάριχου πρὸς τὴ Δύση, τὸ ἀνατολικὸ κράτος ἀπαλλάχτηκε ὀριστικά ἀπὸ τοὺς Βησιγότθους. Ἐξακολουθοῦσε ὅμως νά ὑπάρχει σοβαρὸς κίνδυνος ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς πού ὑπηρετοῦσαν στό βυζαντινὸ στρατό. Μεγάλη δύναμη τὰ χρόνια αὐτὰ εἶχε ἀποκτήσει ὁ Γότθος στρατηγὸς *Γαῖνός*. Ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινούπολης ὅμως μισοῦσε τοὺς Γότθους στρατιῶτες, πού ἦταν ἐγκαταστημένοι στήν πόλη (Κεῖμ. 2).

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 400 μ.Χ., και ἐνῶ ὁ Γαῖνός μ' ἓνα τμήμα τοῦ στρατοῦ τοῦ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινούπολης ξεσηκώθηκε μέ ἐπικεφαλῆς τοὺς Δήμους³ και ἐξόντωσε τοὺς Γότθους πού βρισκόνταν μέσα στήν πόλη. Ὁ Γαῖνός σκοτώθηκε προσπαθώντας νά διαφύγει στη Θράκη (Κεῖμ. 3).

Ἔτσι, τὸ ἀνατολικὸ κράτος ἀπαλλάχτηκε προσωρινά ἀπὸ τὸν κίνδυνο τοῦ ἐκγερμανισμοῦ και φαίνεται ὅτι τότε δόθηκαν στοὺς Δήμους πολλὰ ἀπὸ τὰ προνόμια, πού ἐμφανίζονται νά ἔχουν ἀργότερα.

6. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΣΤΗ ΔΥΣΗ. ΟΙ ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ ΤΩΝ ΟΥΝΩΝ

I. Ἡ ἴδρυση τῶν γερμανικῶν κρατῶν στη Δύση

Οἱ μετακινήσεις τῶν γερμανικῶν φύλων και τῶν Οὔνων στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο (*μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν*) πῆραν μεγάλη ἔκταση μέσα

1. Ὀνομασία τῶν ξένων πού ὑπηρετοῦσαν στό στρατό ὡς μισθοφόροι.

2. Στρατηγὸς τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, Βάνδαλος στήν καταγωγή.

3. Γιά τοὺς δήμους βλέπε σχετικὸ κεφάλαιο τοῦ βιβλίου

ΧΑΡΤΗΣ 11.

στόν 5ο αἰώνα. Τό ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν μετακινήσεων ἦταν ἡ δημιουργία νέων γερμανικῶν κρατῶν στίς παλιές ἐπαρχίες τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Μετά τή δημιουργία τοῦ βασιλείου τῶν Βησιγότθων ἀκολούθησε ἡ ἴδρυση τοῦ κράτους τῶν Βανδάλων στήν Ἄφρική. Οἱ Βάνδαλοι κατέβηκαν ἀπό τή Γερμανία στήν Ἰσπανία καί στή συνέχεια ἐγκαταστάθηκαν στή Βόρεια Ἄφρική. Ἀπό κεῖ, μέ τό στόλο πού δημιούργησαν, ἄρχισαν πειρατικές ἐπιδρομές στά παράλια τῆς Ἰταλίας καί τῆς Ἑλλάδας.

Οἱ ἐγκαταστάσεις Γερμανῶν στά ἐδάφη τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κρά-

τους συνεχίστηκαν ολόκληρο τό πρώτο μισό του 5ου αιώνα. Έτσι ιδρύθηκε στή ΝΑ Γαλλία τό κράτος τών Βουργουνδίων και στή ΒΔ τό κράτος τών Φράγκων, ενώ τά γερμανικά φύλα τών Άγγλων και τών Σαξόνων άρχισαν τήν κατάκτηση τής Βρετανίας. Στά μέσα του 5ου αιώνα τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος είχε περιοριστεί έδαφικά σχεδόν μόνο στήν Ίταλία (ΧΑΡΤ. 11).

II. Οί επιδρομές τών Ούνων

Ένώ οί Γερμανοί δημιουργούσαν τά κράτη τους στή Δύση, ένας φοβερός κίνδυνος παρουσιάστηκε γιά όλο τόν ευρωπαϊκό κόσμο. Ό άσιατικός λαός τών Ούνων έφτασε, στίς άρχές του 5ου αιώνα, στά βόρεια σύνορα του Βυζαντίου και ίδρυσε ένα τεράστιο κράτος που άπλωνόταν από τόν Καύκασο ως τό Δούναβη και τήν Πανονία (Κείμ. 4).

Στά χρόνια του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Β' (408-450) οί Ούνοι άρχισαν τίς επιδρομές στό Βυζάντιο. Στήν άρχή ό Άνθέμιος, έπίτροπος του αυτοκράτορα και ούσιαστικός κυβερνήτης του κράτους από τό 404 ως τό 414, κατόρθωσε νά τούς άποκρούσει. Καθιέρωσε μάλιστα περιπολίες πλοίων στό Δούναβη και έχτισε τό 413 νέο, μεγαλύτερο τείχος στήν Κωνσταντινούπολη, γιά νά τήν όχυρώσει καλύτερα. Τό τείχος αυτό¹, που άνταποκρινόταν και στήν αύξηση του πληθυσμού και στήν επέκταση τής πρωτεύουσας, αποτέλεσε, όταν ολοκληρώθηκε, τή μόνιμη όχύρωσή της ως τό τέλος (Κείμ. 5).

Τό 445 ήγέτης τών Ούνων έγινε ό περίφημος Άττίλας που, μετά από δύο χρόνια, πραγματοποίησε μία τρομερή επιδρομή στά βυζαντινά έδάφη και σάρωσε τή Βαλκανική. Τό Βυζάντιο αναγκάστηκε νά ύπογράψει ταπεινωτική συνθήκη και νά πληρώσει βαρύ φόρο.

Στή συνέχεια ό Άττίλας στράφηκε προς τή Δύση και τό 451 εισέβαλε στή Γαλατία. Έκει τόν αντιμετώπισε ό στρατηγός του δυτικού ρωμαϊκού κράτους Άέτιος, με τή βοήθεια τών Βησιγόθων και άλλων Γερμανών. Σέ μία σκληρή μάχη που έγινε στα Καταλωνικά πεδία² οί Ούνοι άναγκάστηκαν τελικά νά ύποχωρήσουν. Μετά τό θάνατο του Άττίλα (453) τό ούνικό κράτος διαλύθηκε.

γ. Η ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΙΝΔΥΝΟ ΤΟΥ ΕΚΓΕΡΜΑΝΙΣΜΟΥ. Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ. ΟΙ ΟΣΤΡΟΓΟΤΘΟΙ.

I. Η όριστική απαλλαγή του ανατολικού κράτους από τόν κίνδυνο του έκγερμανισμού

Και μετά τά γεγονότα του 400 στήν Κωνσταντινούπολη, οί Γερμανοί δέν άπομακρύνθηκαν ολόκληρωτικά από τό βυζαντινό στρατό. Στά χρό-

1. Είναι τό λεγόμενο «Θεοδοσιανό τείχος».

2. Η μάχη αυτή, που έγινε κοντά στή σημερινή πόλη Τρούα, ονομάζεται συνήθως «Μάχη τών Έθνών».

Μαυσωλείο του Θεοδέριχου έξω από τὰ τείχη. Ραβέννα. Είναι χτισμένο σαν αρχαίο «ήρθεο», με έναν δροφό, για τελετουργικούς σκοπούς, επάνω από τό νεκρικό θάλαμο όπου βρισκόταν ή σαρκοφάγος, που δέν υπάρχει σήμερα. Δεκαγωνικό στο κάτω πάτωμα σκεπάζεται από έναν τεράστιο κυκλικό μονόλιθο διακοσμημένο με λαβές και με ώραία γεωμετρική ταινία.

νια μάλιστα που ακολούθησαν, οί επιδρομές των Ούνων ανάγκασαν τό Βυζάντιο νά καταφύγει και πάλι στη στρατολογία Γερμανών και ή διείσδυση τους στο στρατό και στη διοίκηση άρχισε νά ξαναπαίρνει απειλητικές διαστάσεις.

Γύρω στά μέσα του 5ου αιώνα απόκτησε μεγάλη δύναμη ό στρατηγός Άσπαρ. Είχε γίνει αρχηγός του στρατού και πολλά μέλη της οικογένειάς του είχαν άνώτατες θέσεις στη διοίκηση. Έναντίον του αντιδρούσαν πολλοί βυζαντινοί αξιωματούχοι, ό λαός της Κωνσταντινούπολης και ό ίδιος ό αυτοκράτορας, που ήθελε νά απαλλαγεί από την κηδεμονία του. Τέλος ό Άσπαρ και πολλά μέλη της οικογένειάς του εξοντώθηκαν και ό κίνδυνος νά περάσει ή έξουσία στά χέρια των Γερμανών έλειψε οριστικά (Κείμ. 6).

II. Η κατάλυση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους (476 μ.Χ.)

Ένώ τό ανατολικό τμήμα του κράτους απαλλάχτηκε από τον κίνδυνο του εκγερμανισμού, δέν έγινε τό ίδιο και με τό δυτικό. Έκει ή δύναμη των Γερμανών στρατηγών ήταν πολύ μεγάλη και δέν υπήρχε ουσιαστικά αντίδραση έναντίον τους.

Τό 476 μ.Χ. ὁ διοικητής τῶν Γερμανῶν μισθοφόρων στρατηγός Ὀδόακρος ἐκθρόνισε τόν τελευταῖο αὐτοκράτορα Ρωμύλο Αὐγουστύλο. Μετά ἔστειλε στόν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Ζήνωνα τά σύμβολα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, παραδίνοντάς του ἔτσι καί τό θρόνο τοῦ δυτικοῦ κράτους, καί ὁ ἴδιος ζήτησε νά ἀναγνωρισεῖ διοικητής τῆς Ἰταλίας μέ τόν τίτλο τοῦ πατρίκιου. Ὁ Ζήνων δέχτηκε καί ἔγινε τυπικά αὐτοκράτορας ὄλου τοῦ κράτους. Ἡ ἐξουσία ὁμως τῆς Ἰταλίας βρισκόταν οὐσιαστικά στά χέρια τοῦ Ὀδόακρου.

Τό 476 μ.Χ. λοιπόν καταλύθηκε τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος. Ἡ χρονολογία αὕτη θεωρεῖται συμβατικά τό ὄροσημο τῆς μετάβασης ἀπό τήν ἀρχαία ἱστορία στή μεσαιωνική.

III. Οἱ Ὀστρογότθοι

Οἱ Ὀστρογότθοι εἶχαν ὑποταχεῖ στούς Οὔνους καί τούς ἀκολουθοῦσαν στίς ἐπιδρομές τους. Μετά τό θάνατο τοῦ Ἀτίλα καί τή διάλυση τῶν Οὔνων, δημιούργησαν δικό τους κράτος στήν Πανονία καί ἄρχισαν ἐπιδρομές στή Βαλκανική.

Τό 488 ὁ αὐτοκράτορας Ζήνων κατόρθωσε νά στρέψει τούς Ὀστρογόθους πρὸς τήν Ἰταλία. Ἀνάθεσε ἐπίσημα στόν ἀρχηγό τους Θεουδέριχο νά χτυπήσει τόν Ὀδόακρο, πού εἶχε γίνει τελείως ἀνεξάρτητος. Ὁ Θεουδέριχος δέχτηκε τήν ἀποστολή, πού τήν ἀνέλαβε ὡς διοικητής ρωμαϊκοῦ στρατοῦ ἀλλά καί ὡς βασιλιάς τῶν Ὀστρογόθων.

Ὁ ἀγώνας ἀνάμεσα στό Θεουδέριχο καί τόν Ὀδόακρο κράτησε 4 χρόνια καί ἦταν πολὺ σκληρός. Τέλος ὁ Ὀδόακρος ἐξοντώθηκε μέ δόλο καί οἱ Γερμανοὶ τῆς Ἰταλίας ἀναγνώρισαν γιά ἡγέτη τους τό Θεουδέριχο. Ὁ τελευταῖος ἱδρυσε τό Ὀστρογοθικό βασίλειο τῆς Ἰταλίας μέ πρωτεύουσα τή Ραβέννα καί ἔδειξε μεγάλες ἡγετικές ἱκανότητες. Ὀργάνωσε τό κράτος του, ἐπέβαλε τήν τάξη καί ἡ Ἰταλία ἠρέμησε καί ἄρχισε νά συνέρχεται (ΧΑΡΤ. 11).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

1. *Τί ονομάζουμε «Μεγάλη μετανάστευση τῶν λαῶν»;*

α. ΟΙ ΒΗΣΙΓΟΤΘΟΙ. ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΙΝΔΥΝΟ ΤΟΥ ΕΚΓΕΡΜΑΝΙΣΜΟΥ

2. *Ποιά ἦταν ἡ πολιτική τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου ἀπέναντι στοὺς Γότθους; Πῶς τὴν κρίνετε;*

3. *Πῶς ἐξουδετερώθηκε ἡ ἀπειλή τοῦ ἐκγερμανισμοῦ στό ἀνατολικό κράτος τό 400 μ.Χ.; Ποιές ἄλλες συνέπειες εἶχε τό γεγονός αὐτό;*

β. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΣΤΗ ΔΥΣΗ. ΟΙ ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ ΤΩΝ ΟΥΝΩΝ

4. *Ποιά γερμανικά κράτη ιδρύθηκαν στίς παλιές ἐπαρχίες τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ὡς τά μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα;*

5. *Ποιά μέτρα πῆρε ὁ Ἄνθემος γιά νά ἀντιμετωπίσει τίς ἐπιδρομές τῶν Οὔνων;*

6. *Τί γνωρίζετε γιά τὴν οὐνική ἐπιδρομή τοῦ 447 μ.Χ. στό Βυζάντιο;*

γ. Η ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΙΝΔΥΝΟ ΤΟΥ ΕΚΓΕΡΜΑΝΙΣΜΟΥ. Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

7. *Γιατί τό δυτικό ρωμαϊκό κράτος δέν μπόρεσε νά ἀπαλλαγῆ ἀπό τόν κίνδυνο τοῦ ἐκγερμανισμοῦ;*

8. *Τί ἀκριβῶς ἔγινε στό δυτικό ρωμαϊκό κράτος τό 476 μ.Χ.;*

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΕΝΑΣ ΕΠΑΙΝΟΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΣΙΟΥ ΑΠΕ- ΝΑΝΤΙ ΣΤΟΥΣ ΓΟΤΘΟΥΣ

Ποιό λοιπόν ήταν καλύτερο, νά γεμίσουμε τή Θράκη μέ νεκρούς ἢ μέ γεωργούς; Νά τήν παροσιάσουμε γεμάτη μέ τάφους ἢ μέ ἀνθρώπους; Νά εἶναι ἢ γῆ της ἄγρια ἢ καλλιερρημένη; Καί νά μετράει κανεῖς τούς σκοτωμένους ἢ τούς καλλιερρητές; Μαθαίνω ἀπό ἀνθρώπους πού ἔρχονται ἀπό κεῖ ὅτι (οἱ τούτοι) χρησιμοποιοῦν τώρα τό σίδηρο ἀπό τά σπαθιά καί τούς θώρακες γιά Γότθοι) χρησιμοποιοῦν τώρα τό σίδηρο ἀπό τά σπαθιά καί τούς θώρακες γιά νά κάνουν δικέλλες καί δρεπάνια. Καί ἐγκαταλείποντας τά πολεμικά ἔργα, ἀφοσιώνονται τώρα στήν καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν καί τῶν ἀμπελιῶν.
Θεμίστιος, Λόγος χαριστήριος, 211, μετάφραση

2. ΜΙΑ ΕΚΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΚΑΙ ΜΙΑ ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΓΟΤΘΙΚΟ ΚΙΝΔΥΝΟ

Πρέπει, ἀντί νά δεχόμαστε νά ἔχουν τά ὄπλα οἱ Σκυθές¹, νά ἀναζητήσουμε στρατιῶτες ἀπό τήν προσφιλή τάξη τῶν γεωργῶν, πού θά πολεμήσουν γιά νά ὑπερασπιστοῦν τή γῆ τους. Αὐτούς νά τούς ἐντάξουμε στό στρατό γιά ἀρκετό χρόνο. Καί στό μεταξύ νά ξεσηκώσουμε τούς φιλόσοφους, πού εἶναι σκουμμένοι στίς μελέτες τους, καί τούς βιοτέχνες, πού δέ σηκώνουν κεφάλι ἀπό τήν καθημερινή δουλειά, καί τό νοθρό λαό, πού, ἐπειδή δέν ἔχει τί νά κάνει, ξημεροβραδνάζεται στά θέατρα. Ὅλους αὐτούς νά τούς πείσουμε, πρῖν νά φτάσουν ἀπό τό γέλιο στό κλάμα, νά φροντίσουν νά περάσει ἡ στρατιωτική δύναμη στά χέρια τῶν Ρωμαίων, χωρίς σ' αὐτό νά τούς ἐμποδίσει κανένας δισταγμός, εἴτε εἶναι ἀνθρώποι ἀσήμαντοι εἴτε εἶναι σπουδαῖοι.

Γιατί στίς πολιτείες συμβαίνει ὅ,τι ἀκριβῶς καί στά σπίτια· οἱ ἄντρες ἀναλαμβάνουν τήν ὑπεράσπισή τους καί οἱ γυναῖκες ἀσχολοῦνται μέ τίς ἐσωτερικές δουλειές. Πῶς λοιπόν εἶναι δυνατό νά ἀνεχθεῖτε² τό ρόλο τοῦ ἄντρα νά τόν ἔχουν οἱ ξένοι; Πῶς δέν εἶναι μεγάλη ντροπή ν' ἀφήνετε τήν πῖο μεγάλη ἀνδρική ἀρετή, τή φιλοτιμία στούς πολέμους, σέ ἄλλους; Ἀλλά ἐγώ τουλάχιστον, ἂν οἱ ξένοι μισθοφόροι κέρδιζαν πολλές νίκες γιά δικό μου ὄφελος, θά ντρεπόμουν γι' αὐτό.

Καί σκέπτομαι κάτι πού, γιά ὅσους ἔχουν μυαλό, βρίσκεται πολύ κοντά. Ἄν οἱ ἄντρες καί οἱ γυναῖκες πού ἀναφέραμε σάν παράδειγμα δέν ἀνήκουν στό ἴδιο ἔθνος, οὔτε σέ ἔθνη συγγενικά, τότε θά εἶναι ἀρκετή μιά μικρή πρόφαση, γιά νά θελήσουν αὐτοῖ πού ἔχουν στά χέρια τους τά ὄπλα, νά ἐπιβάλουν τήν κυριαρχία τους πάνω στούς πολίτες. Καί τότε θά χρειαστεῖ ν' ἀγωνιστοῦν ἀνθρώποι ἀπόλεμοι (οἱ πολίτες) ἐναντίον ἐκείνων πού εἶναι ἐξασκημένοι στόν πόλεμο (ξένοι μισθοφόροι).

1. Οἱ φυλές τῶν Γότθων γενικά

2. Ἀπευθύνεται στόν αὐτοκράτορα Ἀρκάδιο (395-408)

Πρὶν λοιπὸν ἡ κατάστασι φτάσει ὡς ἐκεῖ πού βαδίζει, πρέπει ἐμεῖς νὰ ἀποκτήσουμε πάλι τὰ ὑψηλά ρωμαϊκὰ φρονήματα καὶ νὰ συνηθίσουμε νὰ κερδίζουμε τίς νίκες οἱ ἴδιοι. Κι ὅσο γιὰ τοὺς βαρβάρους, νὰ μὴν τοὺς δεχόμεστε ἀνάμεσά μας καὶ νὰ τοὺς ἀπομακρύνουμε ἀπὸ παντοῦ.

Συνέσιος, Λόγος περὶ Βασιλείας, P.G. (Patrologia Graeca), τ. 66, σελ. 1092-1093, ἐλεύθερη ἀπόδοσις

3. Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΤΟΥ ΓΑΪΝΑ

Ὁ Γαῖνὰς δὲν ξεχνοῦσε τοὺς σκοποὺς του, ἀλλὰ σχεδίαζε νὰ κάνει ἐμπρησμοὺς καὶ λαφυραγωγία στὴν Κωνσταντινούπολι καί, ἂν μπορούσε, καὶ σ' ὅλο τὸ ρωμαϊκὸ (βυζαντινὸ) κράτος. Ἄλλωστε ἡ Κωνσταντινούπολι εἶχε γεμίσει ἀπὸ δεκάδες χιλιάδες βαρβάρους, ἐνῶ οἱ πολῖτες τῆς περνοῦσαν στὴν κατάστασι τοῦ αἰχμάλωτου. Τόσο μεγάλος ἦταν ὁ κίνδυνος πού ἀπειλοῦσε τὴν πόλιν, ὥστε τὸν μῆνυσε καὶ ἡ ἐμφάνισι ἑνὸς τεράστιου κομήτη, πού ἔφτανε ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ὡς τὴ γῆ, καὶ πού ὁμοίος του δὲν εἶχε ἐμφανιστεῖ ποτὲ ὡς τότε.

Σωκράτης, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, VI, P.G. (Ἑλληνικὴ Πατρολογία), τ. 67, σελ. 677, μετάφρασις

4. ΟΙ ΟΥΝΟΙ

Ὁ λαὸς τῶν Οὔνων, λίγο γνωστός ἀπὸ παλιότερες γραπτὲς μαρτυρίες, ξεπέρασε κάθε ὄριο ἀγριότητος. Μόλις τὰ παιδιὰ γεννηθοῦν, τὰ χαράζουν βαθιὰ μὲ μαχαίρι στὰ μάγουλα, ὥστε, ὅταν ἔρθουν στὴν κατάλληλη ἡλικία, οἱ χαρακιές νὰ μὴν ἀφήνουν νὰ φυτρώσουν γένια. Ἔτσι γεννᾶνε χωρὶς νὰ βγάλουν γένια καὶ εἶναι ἄχαροι, σάν εὐνοῦχοι.

Τὰ μέλη τοῦ σώματός τους εἶναι πολὺ γερά καὶ σφιχτά καὶ ἔχουν χοντρὸ σβέρκο. Εἶναι ἄσχημοι σάν τέρατα καὶ τόσο πολὺ κυρτωμένοι, ὥστε μοιάζουν μὲ δίποδα θηρία ἢ μὲ χοντροπελεκημένα κούτσουρα, ἀπὸ κείνα πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ παραπέτα στίς γέφυρες.

Ἐνῶ ἔχουν ἀνθρώπινη μορφή, ἔστω καὶ ἀποκρουστικὴ, ζοῦνε πολὺ σκληρὴ ζωὴ. Δὲ χρησιμοποιοῦν τὴ φωτιά οὔτε τρῶνε μαγειρεμένο φαγητὸ, ἀλλὰ τρέφονται μὲ ρίζες ἀγριῶν φυτῶν καὶ μὲ τὴ μισοσαπισμένη σάρκα ἀπὸ κάθε εἶδος ζώου, πού τὴ στερεώνουν ἀνάμεσα στὰ σκέλη τους καὶ στὴ ράχη τοῦ ἀλόγου κι ἔτσι τὴ ζεσταίνουν κάπως. Δὲν κατασκευάζουν κανενὸς εἶδους σπίτια, ἀλλὰ τὰ ἀποφεύγουν σάν νὰ εἶναι τάφοι...

Τὰ παπούτσια τους εἶναι κατασκευασμένα πολὺ ἄτεχνα καὶ ἐμποδίζουν τὸ ἐλεύθερο βάδισμα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐλάχιστα μπορούν νὰ πολεμήσουν πεζοί, ἀλλὰ εἶναι σχεδὸν κολλημένοι πάνω στὰ ἄλογά τους, πού εἶναι σκληρά καὶ ἄσχημα, καὶ καθισμένοι πολλὰς φορὲς μὲ γυνακεῖο τρόπο (πλάγια) ἐπάνω τους κάνουν τίς συνηθισμένες τους δουλειές. Ἀπὸ τὸ ἄλογό του ὁ καθέννας τους νύχτα καὶ μέρα ἀγοράζει καὶ πουλάει, τρώει καὶ πίνει καί, γέρνοντας στὸ στενὸ τράχηλό του βυθίζεται σὲ βαθὺ ὕπνο...

Ἀμμιανὸς Μαρκελλίνος, Ἱστορία, XXXI, 2, 1-6, μετάφρασις ἀποσπασμάτων

5. ΑΝΘΕΜΙΟΣ, ΕΝΑΣ ΑΞΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ

Όταν πέθανε ο βασιλιάς Ἀρκάδιος, έγινε αυτοκράτορας τῆς Ἀνατολῆς ὁ γιός του Θεοδοσίος ὁ νέος, πού ἦταν 8 χρονῶν. Ὅλη τῆ διοίκηση ὁμως τὴν εἶχε στὰ χέρια του ὁ ὑπαρχος Ἀνθέμιος. Αὐτός εἰχε καί τὰ μεγάλα τείχη γύρω ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Τὸν Ἀνθέμιο τὸν θεωροῦσαν σάν ἕναν ἀπὸ τοὺς πιό ἱκανοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του, ὅπως καί ἦταν. Τίποτε δὲν ἔκανε χωρὶς νὰ τὸ μελετήσῃ πρῶτα καλά. Τὰ σχέδιά του τὰ ἀνακοίνωνε καί τὰ συζητοῦσε πρῶτα μὲ πολλοὺς γνωστούς του καί μάλιστα μὲ τὸ σοφιστὴ Τρωῖλο, πού ἦταν ὁμοιος μὲ τὸν Ἀνθέμιο στὴ σοφία καί στὴν πολιτικὴ ἱκανότητα. Γι' αὐτό, σχεδὸν πάντα, ὁ Ἀνθέμιος ἀκολουθοῦσε τὶς γνώμες τοῦ Τρωῖλου.

Σωκράτης, Ἐκκλησι. ἱστορία, VII, Α' (Ρ.Γ., τ. 67, σελ. 740), μετάφραση

6. Η ΕΞΟΝΤΩΣΗ ΤΟΥ ΑΣΠΑΡ

Ἐπειδὴ ὁ Ἄσπαρ εἶχε γίνει ὑποπτος καί εἶχε ἀποκτήσῃ μεγάλη δύναμη, ἐξοντώθηκε ἀπὸ τὸν αυτοκράτορα μὲ δόλο, ὁ ἴδιος καί τὰ παιδιά του Ἀρδαβούριος καί Πατρίκιος. Τὸν τελευταῖο τὸν εἶχε κάνει προηγουμένως ὁ αυτοκράτορας καίσαρα, γιὰ νὰ καλοπιάσῃ τὸν Ἄσπαρ.

Τὸν ἴδιο χρόνο πού σκοτώθηκαν ὁ Ἄσπαρ καί τὰ παιδιά του ἀπὸ τὸ Λέοντα, ὁ Ὅστρως, ὑπασπιστὴς τοῦ Ἄσπαρ, καί ὁ Θεοδέρχως, ἀδερφός τῆς γυναίκας τοῦ Ἄσπαρ, κινήθηκαν μὲ στρατιωτικὴ δύναμη ἐναντίον τῆς Κωνσταντινούπολης, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς δολοφονημένους. Κι ἂν δὲν προλάβαν ὁ Βασιλίσκος¹, πού γύριζε ἀπὸ τὴ Σικελία, καί ὁ Ζήνων², πού ἦταν στὴ Χαλκηδόνα περιμένοντας τὴν ἐξόντωση τοῦ Ἄσπαρ, νὰ βοηθήσουν τὴν πόλη καί νὰ διασκορπίσουν τοὺς ἐπαναστάτες, θά γινόταν μεγάλη ἀναταραχὴ.

Θεοφάνης, Χρονογραφία, μετάφραση

1. Ἀδερφός τῆς γυναίκας τοῦ Λέοντα Α'
2. Ὁ μετέπειτα αυτοκράτορας Ζήνων Α' (474-491)

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦ. 4.

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ (6ος αι.)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τόν 6ο αιώνα στην ιστορία του Βυζαντίου δεσπόζει η μορφή ενός αυτοκράτορα του Ίουστινιανού.

Ο Ίουστινιανός άρχισε να παίρνει ενεργό μέρος στη διοίκηση της αυτοκρατορίας από τό 518, όταν δηλαδή έγινε αυτοκράτορας ο θεϊός του Ίουστίνος. Μετά τό θάνατο του τελευταίου, ο Ίουστινιανός ανέβηκε στό θρόνο και κυβέρνησε τήν αυτοκρατορία από τό 527 ως τό 565.

Σπάνια ενεργητικότητα και άντοχή χαρακτήριζαν τόν Ίουστινιανό. Έτσι αξιοποίησε μέ τόν καλύτερο τρόπο τίς ικανότητες που είχε ως πολιτικός και, γενικά, ως ήγέτης. Είχε πάρει σπουδαία μόρφωση και ήταν θαυμαστής του άρχαίου ρωμαϊκού μεγαλείου. Αυτό τροφοδοτούσε τίς φιλοδοξίες του και τόν οδηγούσε σέ μεγάλους δραματισμούς. Στην επιβολή των απόψεών του ήταν άνταρχικός και πίστευε στην άνωτερότητα της άπόλυτης - συγκεντρωτικής μοναρχίας (Κείμ. 1).

Μιά από τίς ικανότητές του ήταν νά διαλέγει τούς κατάλληλους συνεργάτες για κάθε τομέα. Οί σπουδαιότεροι άπ' αυτούς ήταν οί πολιτικοί του σύμβουλοι Τριβωνιανός και Ίωάννης Καππαδόκης και οί στρατηγοί Βελισάριος και Ναρσής. Πολύτιμος συμπαραστάτης στάθηκε και ή γυναίκα του Θεοδώρα.

Ο Ίουστινιανός φιλοδόχησε νά άποκαταστήσει τή ρωμαϊκή αυτοκρατορία στην παλιά της έκταση. Αύτός ήταν ό κύριος στόχος της έξωτερικής του πολιτικής και στό σκοπό αυτό αφιέρωσε τό μεγαλύτερο μέρος της δραστηριότητάς του. Παράλληλα όμως έκανε και μία αξιόλογη προσπάθεια για νά βελτιώσει τήν έσωτερική όργάνωση του κράτους.

α. Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ «ΝΙΚΑ» (532)

Πρίν άρχίσει τήν πραγματοποίηση τών μεγάλων του σχεδίων, ό Ίουστινιανός βρέθηκε στήν ανάγκη νά αντιμετώπισει μιά σοβαρή εξέγερση του λαού τής πρωτεύουσας μέ επικεφαλής τούς Δήμους, πού λίγο έλειψε νά του κοστίσει τό θρόνο. Τήν εξέγερση αυτή, πού ονομάστηκε «στάση του νίκω» από τό σύνθημα «νίκω» τών στασιαστών, θά εξετάσουμε άμέσως.

Οί Δήμοι. Οί Δήμοι ήταν δημοτικές οργάνώσεις του λαού τής πρωτεύουσας και ό καθένας τους είχε πολιτικό και στρατιωτικό τμήμα. Παράλληλα ήταν και ίπποδρομικές φατρίες και μάλιστα έπαιρναν τό όνομά τους από τό χρώμα τής στολής του ήνίοχου πού ύποστήριζαν. Ό λαός τής Κωνσταντινούπολης, πού είχε ιδιαίτερη προτίμηση στίς άρματοδρομίες, ήταν ένταγμένος, στό σύνολό του σχεδόν, στους Δήμους.

Στά χρόνια του Ίουστινιανού οί μεγάλοι Δήμοι ήταν δύο: οί Βένετοι (γαλάζιοι) και οί Πράσινοι. Μέσα στά καθήκοντά τους, έκτός από τή φροντίδα γιά τήν οργάνωση και τή διεξαγωγή τών άρματοδρομιών, ήταν νά βοηθούν στήν κατασκευή δημόσιων έργων και νά παίρνουν μέρος στήν αντιμετώπιση έχθρών, άν παρουσιαζόταν ανάγκη¹.

Μέ τήν παρουσία τών Δήμων, δηλαδή τών οργανωμένων ομάδων του λαού, ό ίπποδρομος τής Κωνσταντινούπολης απόκτησε μιά ιδιαίτερη πολιτική σημασία. Έκεί ό λαός άποδεχόταν μέ επιδοκίμασιες τήν έκλογή του νέου αυτοκράτορα, πού παρουσιαζόταν στό αυτοκρατορικό θεωρείο, διατύπωνε μέ τούς εκπρόσωπους τών Δήμων τά παράπονά του και πολλές φορές άποδοκίμαζε κακούς αυτοκράτορες ή άσκούσε κριτική γιά τήν πολιτική τους γενικά. Οί Δήμοι δηλαδή είχαν γίνει «συστατικό στοιχείο τής πολιτείας».

Οί αυτοκράτορες ύπολόγιζαν τή δύναμη τών Δήμων και συνήθως φρόντιζαν νά έχουν μέ τό μέρος τους τόν έναν από τούς δύο. Ό Ίουστινιανός ύποστήριζε περισσότερο τούς Βένετους, πού ήταν πιο άριστοκρατικοί και αύστηρά όρθόδοξοι, ένω ή αυτοκράτειρα Θεοδώρα συμπαθούσε τούς Πράσινους, πού ήταν λαϊκότεροι και δέν έχθρευόνταν τό μονοφυστισμό.

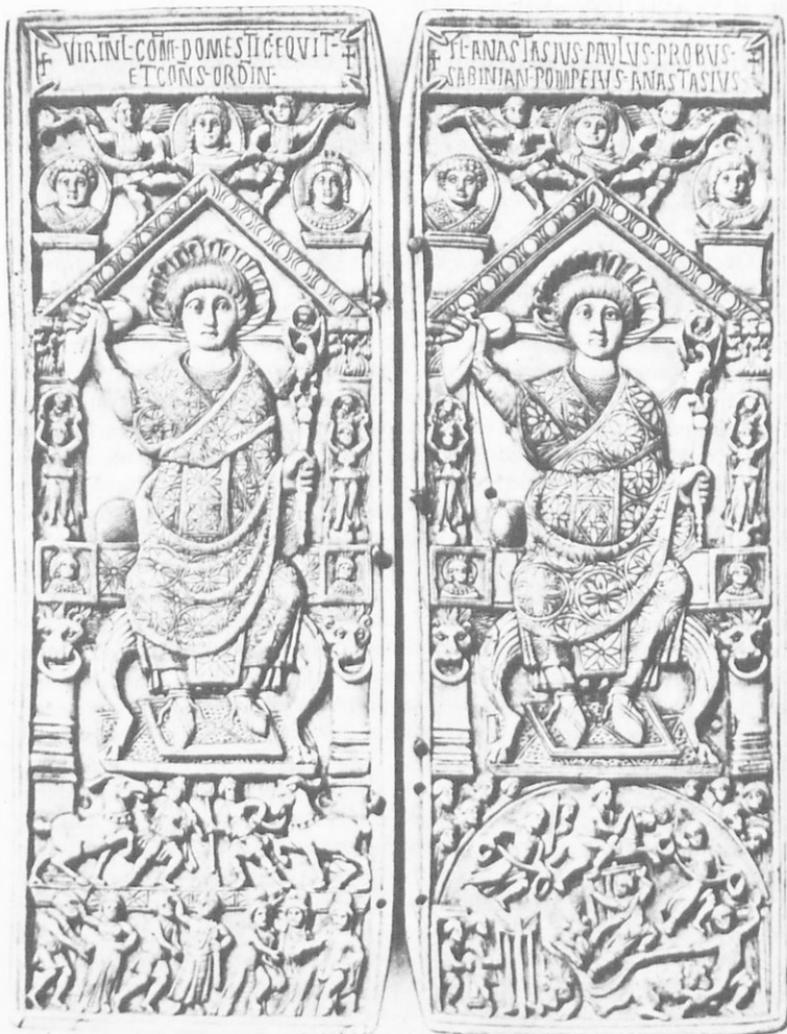
- *Η στάση:* Τόν Ίανουάριο του 532 ξέσπασε στήν Κωνσταντινούπολη ή στάση του «νίκω», μιά μεγάλη εξέγερση. Τά αίτια ήταν ή γενική δυσανεμία γιά τήν καταπίεση και τή βαριά φορολογία καθώς και ή διαφθορά πολλών άνωτερων άξιωματάρχων του κράτους. Συγκεκριμένα ή όργη του πλήθους στράφηκε ένάντιον του Ίωάννη Καπαδόκη και του Τριβωνιανού, πού ήταν στενοί συνεργάτες και σύμβουλοι του Ίουστινιανού (Κείμ. 2).

Τήν άρχή έκαναν οί Πράσινοι, πού διαμαρτυρήθηκαν έντονα κατά του αυτοκράτορα στόν ίπποδρομο. Τήν άλλη μέρα ένώθηκαν μαζί τους

Τά αίτια

Η στάση

1. π.Χ. ή έξόνωση τών Γότθων του Γαϊνά (400) και ή βοήθεια πού πρόσφεραν στήν οικόδομη των τειχών τής Κωνσταντινούπολης τό 413 μ.Χ.

Ύπατικό δίπτυχο από ελεφαντόδοντο, του Ἀναστασίου (517). Παρίσι. Οἱ ὕπατοι εἶχαν τὴ συνήθεια, ὅταν ἀναλαμβάναν τὰ καθήκοντά τους, νὰ στέλλουν στοὺς φίλους τους, σὲ ὕψηλά πρόσωπα καὶ στὸν αὐτοκράτορα, δίπτυχα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο, πλοῦσια διακοσμημένα. Ἐδῶ, ὁ ὕπατος, ντυμένος μὲ βαριά κεντητὰ ἐνδύματα, διευθύνει τοὺς ἀγῶνες ποὺ προσφέρει στὸ λαὸ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀναγόρευσής του. Μὲ τὸ ἀριστερὸ κρατᾷ τὸ σκῆπτρο, μὲ τὸ δεξιὸ, τὴ «μάπα», δηλαδὴ τὸ δίπλωμένο ὄφρασμα μὲ τὸ ὁποῖο δίνει τὸ σύνθημα τῶν ἀγῶνων. Σκηνὴ ἀπὸ τὸν Ἱππόδρομο εἰκονίζονται στὸ κάτω μέρος τοῦ διπτύχου.

καί οἱ Βένετοι καί, ὅταν ὁ Ἰουστινιανὸς θέλησε νά τοὺς ἀντιμετωπίσει δυναμικά, ἡ στάση ἀπλώθηκε γρήγορα σ' ὅλη τὴν πόλη. Ἐνα μεγάλο μέρος τῆς παραδόθηκε στίς φλόγες, οἱ στασιαστὲς κυριάρχησαν παντοῦ καί τέλος ἀνακήρυξαν στὸν ἱππόδρομο αὐτοκράτορα τὸν Ὑπάτιο¹.

Ὁ Ἰουστινιανὸς βρέθηκε σέ πολὺ δύσκολη θέση. Σ' ἓνα συμβούλιο πού ἔγινε στό παλάτι, τὴ μόνη περιοχὴ τῆς πόλης πού δέν εἶχε πέσει στὰ χέρια τῶν ἐπαναστατῶν, ἐκδήλωσε τὴν ἐπιθυμίαν νά ἐγκαταλείψει τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸν συγκράτησε ὁμοῦς ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα.

Τελικὰ ἡ συμμαχία Πράσινων καί Βένετων διασπάστηκε, γιὰ πολὺ ἡγέτες τοὺς δωροδοκῆθηκαν, καί ἡ κατάσταση ἄλλαξε. Οἱ στρατηγοὶ Βελισάριος καί Μοῦνδος κατόρθωσαν νά περικυκλώσουν τοὺς στασιαστὲς, πού εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὸν ἱππόδρομο, καί ἔκαναν τρομερὴ σφαγὴ. Ὑπολογίζεται ὅτι πάνω ἀπὸ 30.000 πολῖτες βρῆκαν τότε τὸ θάνατο. Τὴν ἐπομένῃ ἐκτελέστηκε ὁ Ὑπάτιος καί μερικοὶ συγκλητικοί, πού εἶχαν πάρει τὸ μέρος τῶν στασιαστῶν. Ἡ ἐξέγερση εἶχε κρατήσει ἕξι μῆρες (Κεῖμ. 3, 4).

Ἡ στάση τοῦ «νίκα» ἀπότυχε, γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες δέν εἶχαν καθορισμένους στόχους ἀλλὰ μόνο κοινὰ κίνητρα. Τοὺς ἔλειπε ἀκόμη ἡ ὀργάνωση καί δέν ὑπῆρχε μεταξύ τοὺς στενὸς σύνδεσμος, γι' αὐτὸ ἄλλωστε καί διασπῆστηκαν.

Μετά τὴν καταστολὴ τῆς στάσης, ἡ δύναμη τῶν Δήμων μειώθηκε προσωρινά, ἐνῶ ἐνισχύθηκε ἡ ἀπόλυτη μοναρχία. Ἡ κατάσταση στό ἐσωτερικὸ ἐδραιώθηκε γιὰ τὸν Ἰουστινιανό, πού ἔμπόρεσε νά ἀσχοληθεῖ μέ τίς φιλοδοξίες του στὴ Δύση.

Οἱ συνέπειες

β. Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

1. Οἱ πόλεμοι στὴ Δύση

Μετά τὴν καταστολὴ τῆς στάσης τοῦ «νίκα» καί ἀφοῦ ἔκλεισε εἰρήνη μέ τοὺς Πέρσες τὸ 532, ὁ Ἰουστινιανὸς ἄρχισε τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου του γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Πρῶτα στράφηκε ἐναντίον τοῦ κράτους τῶν Βανδάλων στὴν Ἀφρική, πού βρισκόταν σ' ἓνα στάδιο παρακμῆς καί ἦταν τὸ πῖο «έτοιμόρροπο» ἀπὸ τὰ γερμανικά κράτη τῆς Δύσης. Τὸ 533 ὁ στρατηγὸς Βελισάριος ἀποβιβάστηκε μέ στρατὸ στὴν Ἀφρική, κατέλαβε τὴν Καρχηδόνα καί νίκησε ὀλοκληρωτικὰ τοὺς Βάνδαλους στό Τρικάμαρο. Ὁ βασιλιάς τοὺς Γελίμερος παραδόθηκε καί ὅλη ἡ Βόρεια Ἀφρική, ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα ὡς τίς Ἡράκλειες Στήλες, καθὼς καί τὰ νησιά Κορσική, Σαρδηνία καί Βαlearίδες, πού ἦταν βανδαλικὲς κτήσεις, πέρασαν στὴν κυριαρχία τοῦ Βυζαντίου (ΧΑΡΤ. 12).

Κατὰ τῶν Βανδάλων

Ἡ εὐκόλη ὑποταγὴ τῶν Βανδάλων ἔδωσε θάρρος στὸν Ἰουστινιανό γιὰ τὴν ἐπιχείρηση ἐναντίον τῶν Ὀστρογότθων τῆς Ἰταλίας. Ὁ πόλεμος

Κατὰ τῶν Ὀστρογότθων

1. Ὁ Ὑπάτιος ἦταν ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ἀναστάσιου (491-518).

Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΩΝ ΒΑΝΔΑΛΩΝ

ΧΑΡΤΗΣ 12.

ὁμως αὐτός κράτησε 20 χρόνια καί ἐξάντλησε τό Βυζάντιο.

Τό 535 ὁ Βελισάριος, μέ λίγο σχετικά στρατό, ἀποβίβαστηκε στή Σικελία κι ἀπό κεῖ πέρασε στήν Ἰταλία καί κατέλαβε τή Ρώμη. Τό 540, μετά ἀπό σκληρές συγκρούσεις, κατόρθωσε νά καταλάβει καί τήν πρωτεύουσα τῶν Ὀστρογότθων Ραβέννα καί ὁ πόλεμος φάνηκε ὅτι τελείωσε. Οἱ Ὀστρογότθοι ὁμως ἀναδιοργανώθηκαν καί μέ νέο ἀρχηγό, τόν Τοτίλα, ξανάρχισαν τόν ἀγώνα. Ὁ Βελισάριος, πού εἶχε σταλεῖ στό μεταξύ στήν Ἀνατολή γιά νά πολεμήσει τούς Πέρσες, ξαναγύρισε, ἀλλά δέν μπόρεσε νά ἀντιμετωπίσει ἀποτελεσματικά τούς Ὀστρογότθους, γιατί δέν εἶχε ἄρκετό στρατό.

Τότε ὁ Ἰουστινιανός συγκρότησε ἕνα νέο στρατό στή Δαλματία καί

Χρυσό μετάλλιο του Ίουστινιανού (334-538). Βρισκόταν άλλοτε στο Παρίσι. Όπισθία όψη. Ο αυτοκράτορας με στρατιωτική στολή και δόρυ, έφιππος. Προηγείται Νίκη που κρατά δάφνη και τρόπαια. Βρέθηκε στην Καισάρεια αλλά κόπηκε στην Κωνσταντινούπολη.

άρχηγό του όρισε τό στρατηγό Ναρσή. Αύτός κατέβηκε από τή βόρεια Ίταλία και σέ μία σκληρή μάχη πού έγινε στην τοποθεσία «Τάφοι τών Γαλατών»¹ πέτυχε μεγάλη νίκη κατά τών Όστρογόθων. Σ' αυτή τή μάχη σκοτώθηκε και ό Τοτίλας. Ως τό 554 οί Βυζαντινοί κατόρθωσαν νά συντρίψουν κάθε αντίσταση και ό πόλεμος τελείωσε όριστικά. Ο Ναρσής διορίστηκε διοικητής τής Ίταλίας μέ έξουσίες αντιβασιλιά, αλλά ή χώρα ήταν έρειπωμένη. (ΧΑΡΤ. 13)

Παρά τίς μεγάλες απώλειες και τήν εξάντληση από τόν όστρογοθικό πόλεμο, ό Ίουστινιανός όργάνωσε τό 554 στρατιωτική έπιχείρηση στό βησιγοθικό κράτος τής Ίσπανίας. Τελικά οί Βυζαντινοί κατόρθωσαν νά καταλάβουν τά ΝΑ παράλια τής χερσονήσου.

Κατά τών Βησιγόθων

II. Οί άγώνες στην Άνατολή και τά Βαλκάνια

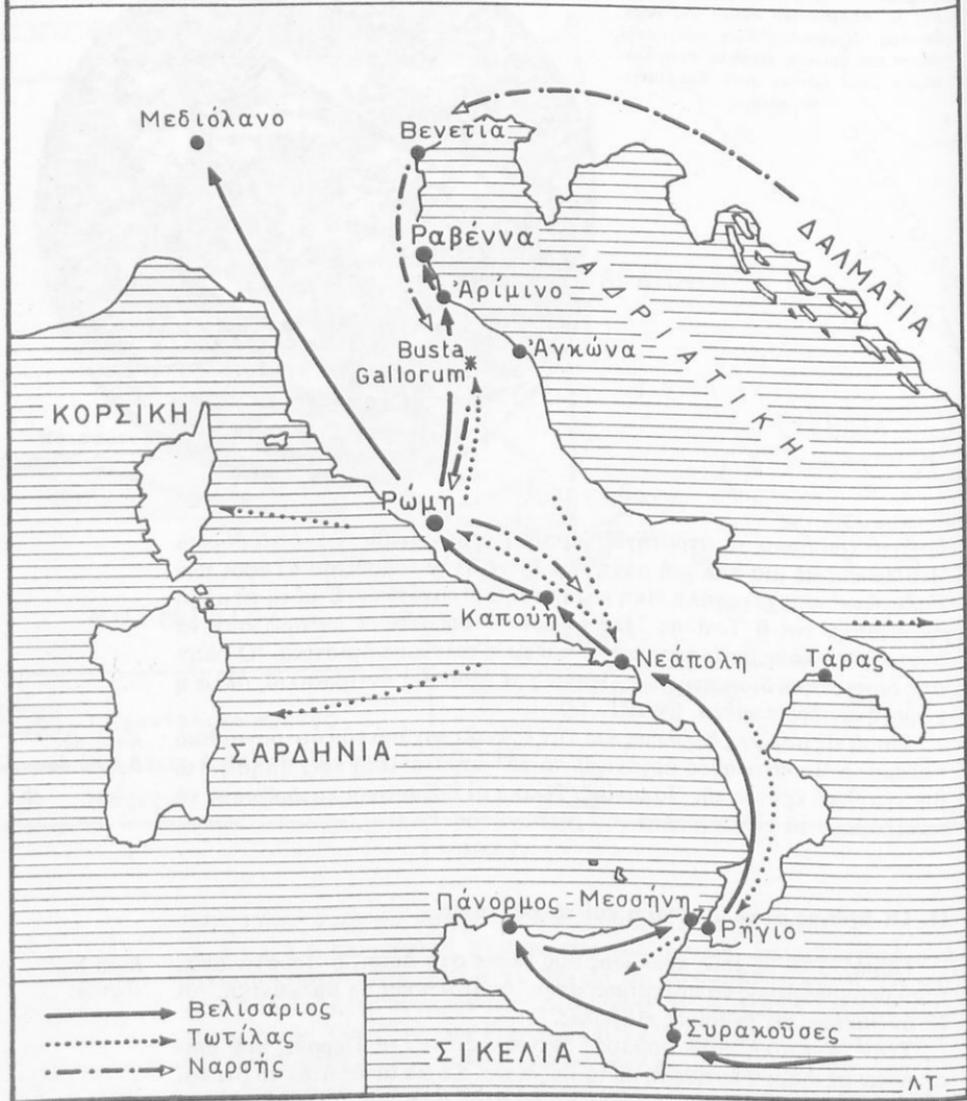
Παράλληλα μέ τούς πολέμους πού έκανε στή Δύση, ό Ίουστινιανός ήταν ύποχρεωμένος νά πολεμήσει στην Άνατολή και τή Βαλκανική, γιά νά αντιμετώπισει έχθρικές εισβολές.

Κατά τών Περσών

Στήν Άνατολή πολύ σοβαρός αντίπαλος ήταν οί Πέρσες, πού βρίσκονταν σέ διαρκή αντίθεση μέ τό Βυζάντιο. Κύρια αίτία ήταν τό ότι και οί δύο προσπαθοσαν νά κυριαρχήσουν στην περιοχή τής Λαζικής. Οί πολεμικές έπιχειρήσεις κράτησαν πολλά χρόνια μέ έναλλασσόμενες φάσεις χωρίς κανέναν από τούς αντιπάλους νά μπορεί νά πετύχει άποφασι-

1. (Buxtra Gallorum): Τοποθεσία στην Ούμβρια της Ίταλίας, ΒΑ. τής Ρώμης.

Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΤΩΝ ΟΣΤΡΟΓΟΤΘΩΝ

ΧΑΡΤΗΣ 13.

στική νίκη. Τέλος, το 562, υπογράφηκε ειρήνη για 50 χρόνια ανάμεσα στον Ίουστινιανό και το βασιλιά των Περσών Χοσρόη. Το Βυζάντιο υποχρεώθηκε να πληρώνει μεγάλο ετήσιο φόρο, αλλά κράτησε οριστικά τη Λαζική.

Οι άπαιτήσεις των πολέμων στη Δύση και την Ανατολή υποχρέωσαν τον Ίουστινιανό να αποσύρει στρατεύματα από τη συνοριακή γραμμή του Δούναβη. Αυτό έδωσε την ευκαιρία στους Σλάβους, στά υπολείμματα των Ούνων και σε διάφορα γερμανικά φύλα να αρχίσουν τις επιδρομές, που έφτασαν ως την Κωνσταντινούπολη, ως τον ισθμό της Κορίνθου, στη νότια Ελλάδα, και ως τις δαλματικές ακτές και το Δυρράχιο, δυτικά. Οι επιδρομές αυτές είχαν χαρακτήρα λεηλασίας και οι εισβολείς στο τέλος αποσύρονταν. Οι καταστροφές όμως συμπλήρωσαν την έρημωση της Βαλκανικής, που είχαν αρχίσει οι Ούνοι.

*Επιδρομές
στη
Βαλκανική*

γ. Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

Παράλληλα με την εξωτερική του δραστηριότητα ο Ίουστινιανός επιδόθηκε και στην έσωτερική αναδιοργάνωση του κράτους κι έβαλε τη σφραγίδα της προσωπικότητάς του σ' όλους τους τομείς. Η βασική γραμμή της έσωτερικής του πολιτικής ήταν η οργάνωση του κράτους με βάση ένιαία Έκκλησία, νομοθεσία και διοίκηση, στα πλαίσια της απόλυτης μοναρχίας.

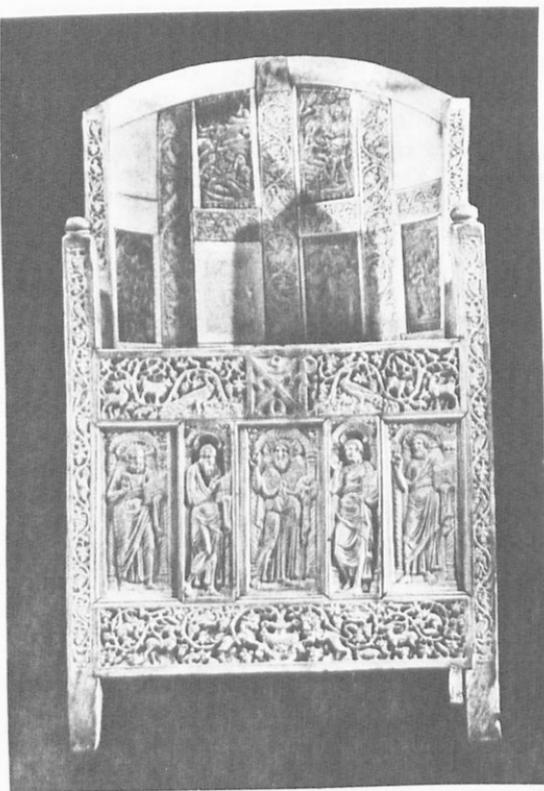
Η θρησκευτική πολιτική. Στο θρησκευτικό τομέα ο Ίουστινιανός θέλησε να επιβάλει τις προσωπικές του απόψεις. Ανάμεσα στα άλλα καταπολέμησε τους ειδωλολάτρες και τους αίρετικούς και υποστήριξε την άποστολική δραστηριότητα.

Εναντίον των ειδωλολατρών πήρε αυστηρά μέτρα. Το 529 έκλεισε τη φιλοσοφική σχολή της Αθήνας και οι φιλόσοφοι που δίδασκαν εκεί ζήτησαν και βρήκαν καταφύγιο στην Περσία. Αυστηρά μέτρα θέλησε να εφαρμόσει και εναντίον των αίρετικών. Δεν μπόρεσε όμως να αντιμετωπίσει άποτελεσματικά τους μονοφυσίτες, γιατί τους υποστήριζε η αυτοκράτειρα Θεοδώρα.

Με τον πάπα φρόντισε να αποκαταστήσει καλές σχέσεις, επειδή είχε βλέψεις στη Δύση και υπολόγιζε στη βοήθειά του. Φρόντισε ακόμη να εκχριστιανίσει τους γειτονικούς λαούς, γιατί πίστευε ότι έτσι θα είχαν φιλικές σχέσεις με το Βυζάντιο. Στα χρόνια του εκχριστιανίστηκαν οι Έρουλοι, γερμανικός λαός στην περιοχή του Δούναβη, και μερικές φυλές στην περιοχή του Καυκάσου.

Η νομοθεσία. Το σπουδαιότερο έργο του Ίουστινιανού στον έσωτερικό τομέα, και μιά από τις πρώτες φροντίδες του, ήταν η αναθεώρηση και κωδικοποίηση¹ της νομοθεσίας. Την αναθεώρηση επέβαλλαν οι νέες

1. Συστηματική και μεθοδική συγκέντρωση και κατάταξη νόμων.

**Καθέδρα από ελεφαντοστό του επσκο-
που Μαξιμιανού (546-554) της Ραβέννας.**
*Αρχιεπισκοπικό Μουσείο της Ραβέννας. Στο
έμπρος μέρος του καθίσματος εικονίζεται ο
Πρόδρομος ανάμεσα στους Ευαγγελιστές.
Έπάνω απ' αυτός, μονόγραμμα του Μαξιμι-
ανού. Προέρχεται μάλλον από την Αλεξάν-
δρεια.*

συνθήκες και κυρίως η επίδραση του Χριστιανισμού, ενώ την κωδικοποίηση τό ότι υπήρχαν πάρα πολλοί νόμοι και μεγάλη άταξια στο ρωμαϊκό δίκαιο και δέν ήταν εύκολη ή όμοιόμορφη άπονομή της δικαιοσύνης.

Τό 528 συγκρότησε επιτροπές, μέ πρόεδρο τό νομομαθή Τριβωνιανό, πού καταπιάστηκαν μ' αυτή την τεράστια σέ όγκο έργασια. Σέ σύντομο χρονικό διάστημα έτοιμάστηκαν τά παρακάτω έργα:

1. *Ιουστινιάνειος κώδικας:* Περιλάμβανε σέ 10 βιβλία όλους τούς νόμους πού είχαν έκδοθει από τά χρόνια του αυτοκράτορα Άδριανού (117 -138 μ.Χ.) ως τότε και έξακολουθοϋσαν νά ισχύουν.

2. *Πανδέκτης:* Ήταν μία επιλογή από γνώμες και έρμηνείες μεγάλων Ρωμαίων νομομαθών. Ή επιτροπή

παρέλειψε η τροποποίησε ό,τι δέ συμβιβαζόταν μέ τό πνεϋμα της εποχής.

3. *Εισηγήσεις:* Ήταν μία σύνοψη της νομοθεσίας και νομικό έγχειρίδιο για τούς σπουδαστές των νομικών.

Όσα διατάγματα του Ήουστινιανού κυκλοφόρησαν μετά τό 534 αποτέλεσαν ιδιαίτερο σάμα νόμων μέ την όνομασία *Νεαρές*. Άξιοπρόσεχτο είναι ό,τι, ενώ τό άλλο νομοθετικό έργο είναι γραμμένο στα λατινικά, οι περισσότερες *Νεαρές* κυκλοφόρησαν στα έλληνικά, «για νά τίς καταλάβειν ό κόσμος» (Κείμ. 5).

Ή διοίκηση. Για νά βελτιώσει τη διοίκηση, ό Ήουστινιανός καθόρισε μέ νόμους ποιά θά έπρεπε νά είναι η συμπεριφορά των ύπαλλήλων και έλάττωσε τό μεγάλο αριθμό τους. Άπό την άλλη αύξησε τούς μισθούς, ώστε νά μή δωροδοκούνται στην έκτέλεση των καθηκόντων τους. Στη βελτίωση της διοίκησης σημαντικό ρόλο έπαιξε και η κωδικοποίηση της νομοθεσίας.

Ἀσημένιος δίσκος, 6ος αἰ. Λένινγκραντ, Μουσείο τοῦ Ἐρμιτάζ. Ἡ Ἀθηνά διαιτητὴς στὴ διαμάχη μεταξὺ τοῦ Αἰάντα (δεξιὰ τῆς) καὶ τοῦ Ὀδυσσεύα. Στὰ πόδια τῆς ἢ πανοπλία τοῦ Ἀχιλλεῦα. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ θέματα τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐπιζοῦν. Ὁ δίσκος βρέθηκε στὴ Ρωσία, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Τὰ χρόνια αὐτὰ, σὲ περιοχὲς τοῦ κράτους πού τῆς ἀπειλοῦσαν ἄμεσα οἱ ἐχθροί, παρουσιάστηκε ἡ ἀνάγκη νά συγκεντρωθεῖ ἡ ἐξουσία σ' ἓνα πρόσωπο, γιὰ νά εἶναι πιό συντονισμένη καὶ πιό γρήγορη ἢ ἀντιμετώπιση κάθε κινδύνου.

Ἀγώνας κατὰ τῶν δυνατῶν. Ἐνα χαρακτηριστικὸ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦταν ὁ ἀγώνας του ἐναντίον τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, τῶν «δυνατῶν»¹, ὅπως λέγονταν.

Οἱ ἰσχυρὲς οἰκογένειες τῶν «δυνατῶν» προσπαθοῦσαν νά μεγαλώσουν τὰ κτήματά τους ἀπορροφώντας τῆς μικρὲς ἰδιοκτησίες, εἴτε μὲ ἐξαγορὲς εἴτε μὲ ἐκβιασμούς καὶ ἄλλες ἀθαιρέσεις. Ἀπειλοῦσαν ἔτσι νά ἐξαφανίσουν τὴν ἀγροτικὴ τάξη, πού σ' αὐτὴν κυρίως στηριζόταν τὸ Βυζάντιο γιὰ νά συγκροτεῖ τὸ στρατό του. Ἀκόμη, οἱ πιό μεγάλοι ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς, ἀποτελοῦσαν ἀπειλή καὶ γιὰ τὴν ἴδια τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία. Εἶχαν συγκροτήσει ἰδιωτικούς στρατοὺς μὲ τὸ πρόσημα τῆς σωματοφυλακῆς, ἀσκοῦσαν κυριαρχικὴ ἐξουσία στὶς περιοχὲς τους καὶ διατηροῦσαν καὶ ἰδιωτικὲς φυλακὲς.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἔστειλε αὐστηρὲς διαταγὲς στοὺς διοικητὲς τῶν ἐπαρχιῶν, γιὰ νά πατάξουν τῆς ἀθαιρέσεις τῶν δυνατῶν καὶ νά περιορίσουν τῆς φιλοδοξίες τους. Κατόρθωσε ἔτσι νά μειώσῃ ἀρκετὰ τὴ δύναμή τους, ἀλλὰ μόνο προσωρινά.

Τὰ κτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ Ἰουστινιανὸς φρόντισε νά κατασκευαστοῦν πάρα πολλὰ δημόσια ἔργα σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς αὐτοκρα-

1. Γιὰ τοὺς «δυνατοὺς» βλέπε σχετικὸ κεφάλαιο τοῦ βιβλίου.

Ἀσημένιος λειτουργικός δίσκος, ἐλαφρά ἐπιχρυσωμένος. 6ος αἰ. Κωνσταντινούπολη. Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο. Παριστάνει τὴ Μετάδοση καὶ Μετάληψη τῶν Ἀποστόλων. Ὁ Χριστὸς σάν Μέγας Ἀρχιερεὺς, εἰκονίζεται δύο φορές κάτω ἀπὸ τὸ κιβώριο τῆς ἁγίας τράπεζας νά δίνει τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο στοὺς ἀποστόλους.

τορίας. Ἐνα μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτὰ ἦταν ἀμυντικά, ὅπως τὰ φρούρια σέ ὀχυρές διαβάσεις τῶν συνόρων καὶ ἡ ὀχύρωση πολλῶν πόλεων, ιδιαίτερα στήν Ἀνατολή.

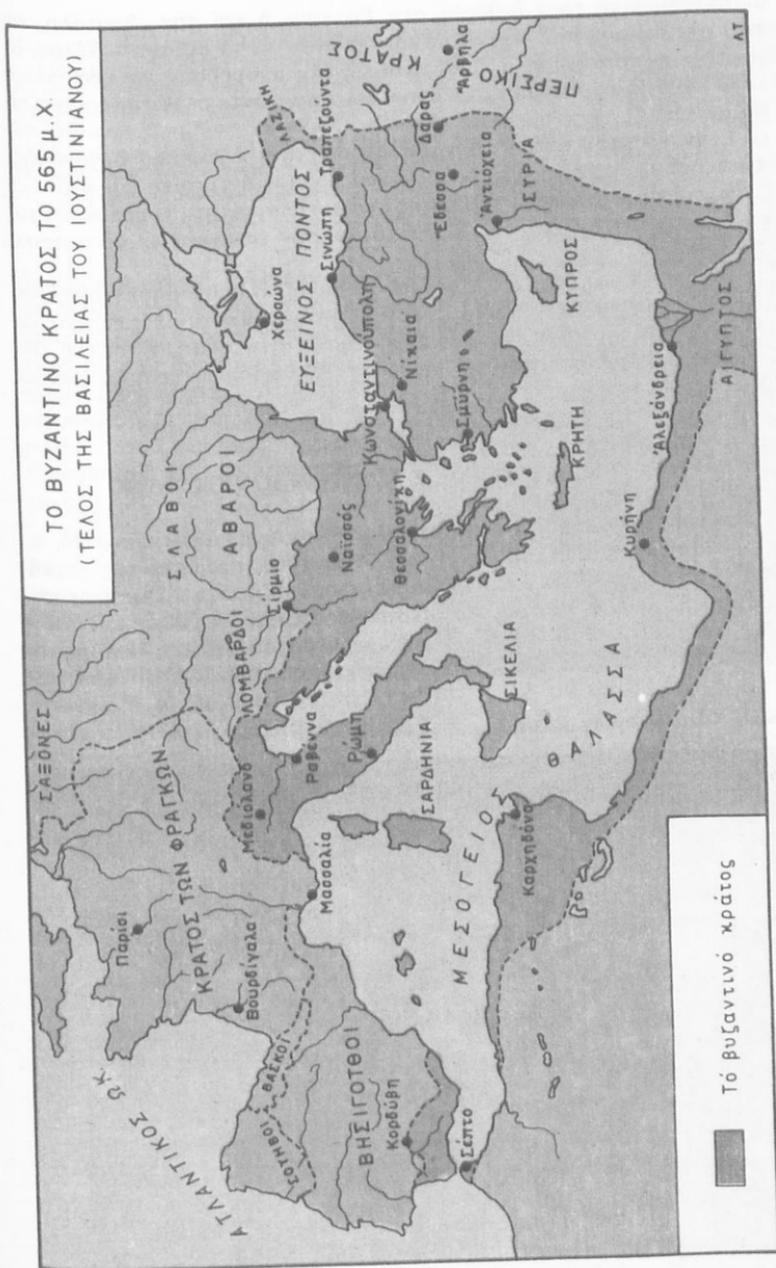
Ἐκτός ὅμως ἀπὸ ἀμυντικά ἔργα, κατασκευάστηκαν σέ διάφορες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, δημόσια λουτρά, φιλανθρωπικά ἰδρύματα, ὕδραγωγεῖα, κι ἀκόμη ὁδοί, γέφυρες κ.ἄ. Στὴν Κωνσταντινούπολη εἰδικά, μετὰ τίς καταστροφές ἀπὸ τὴ φωτιά στή στάση τοῦ «νίκαι», παρατηρήθηκε οἰκοδομικὸς ὄργανισμός καὶ τότε οἰκοδομήθηκε καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας¹.

δ. ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Ὁ Ἰουστινιανὸς κατόρθωσε νά πραγματοποιήσει, κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος, τὰ σχέδιά του γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς οἰκουμενικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ περιοχές πού πρόσθεσε στό κράτος του ἦταν ἡ Ἰταλία, ἡ Βόρεια Ἀφρική, τὰ μεγάλα νησιά τῆς Δυτικῆς Μεσογείου καὶ οἱ ΝΑ περιοχές τῆς Ἰσπανίας. Ἡ Μεσόγειος ἔγινε καὶ πάλι «ρωμαϊκὴ λίμνη».

Γιὰ νά τὸ ἐπιτύχει ὅμως αὐτὸ ἀναγκάστηκε νά κάνει ἀτελείωτους πολέμους, πού ἐξάντλησαν οἰκονομικά καὶ στρατιωτικά τὸ κράτος. Ἀκόμη, ἀπασχολημένος μέ τὴ Δύση, δέν μπόρεσε νά ἀντιμετωπίσει

1. Τὸ οἰκοδομικὸ ἔργο τοῦ Ἰουστινιανοῦ παρουσιάζει ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος στό βιβλίο του «Τὰ κτίσματα».

ΧΑΡΤΗΣ 14.

ἀποτελεσματικά τούς ἐχθρούς στή Βαλκανική καί τήν Ἀνατολή, σέ περιοχές δηλαδή πού εἶχαν ζωτική σημασία γιά τό Βυζάντιο. Τέλος, οἱ χῶρες πού κατάκτησε ὁ Ἰουστινιανός δέν μπορούσαν νά κρατηθοῦν παρά μόνο μέ τή δύναμη, πράγμα πού δέν ἦταν πάντα σέ θέση νά κάνει τό Βυζάντιο.

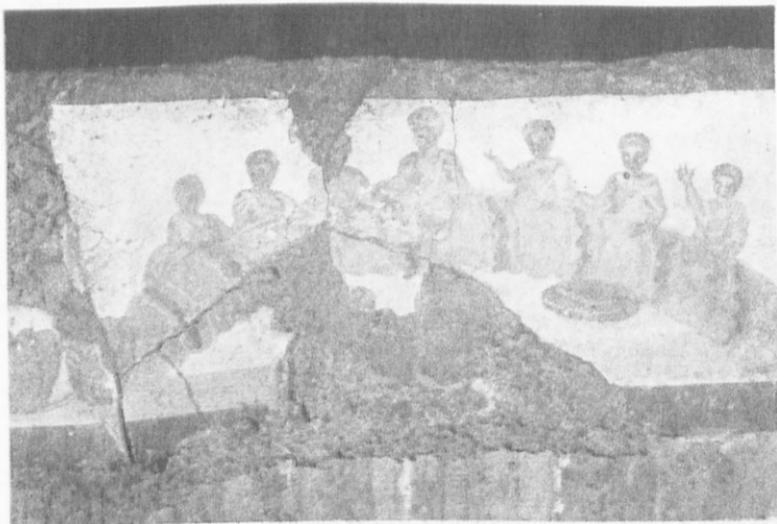
Στήν ἐσωτερική του πολιτική ἀναδείχτηκε ἐξαίρετος ὀργανωτής. Ὅμως, οἱ ἐξωτερικές περιπέτειες εἶχαν σοβαρό ἀντίκτυπο καί στόν τομέα αὐτό, γιατί στέρησαν τό κράτος ἀπό μιά ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν ἐσωτερική του ἀνάπτυξη· δέν τό ἄφησαν νά ἀνασάνει οἰκονομικά (Κεῖμ. 6).

Ἔτσι, ἡ γενική πολιτική τοῦ Ἰουστινιανοῦ κληρονόμησε στούς διάδοχους του μεγάλα προβλήματα. Τέτοια ἦταν οἱ οἰκονομικές δυσκολίες, τό πρόβλημα νά κρατηθοῦν οἱ κατακτήσεις στή Δύση, ἡ ἀπειλή τῶν Περσῶν στήν Ἀνατολή καί ὁ κίνδυνος τῶν ἐπιδρομῶν στή Βαλκανική (ΧΑΡΤ. 14).

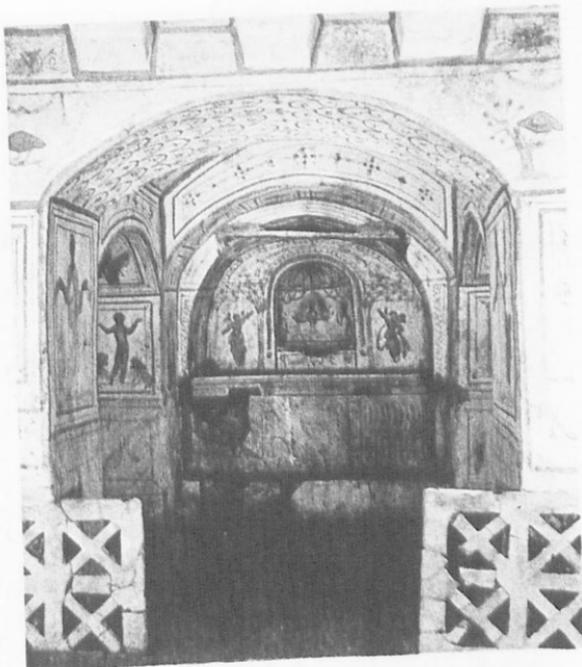
ε. Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟ

Καταγωγή τῆς χριστιανικῆς τέχνης. Ὅταν ἀνακαλύφθηκαν, τόν περασμένο αἰῶνα, οἱ κατακόμβες τῆς Ρώμης, οἱ ἱστορικοί τῆς τέχνης θεώρησαν ὅτι στή *Ρώμη* γεννήθηκε ἡ χριστιανική τέχνη. Οἱ ἀνασκαφές ὅμως πού ἐγιναν ἀργότερα στή Μεσοποταμία, στή Μ. Ἀσία καί ἄλλοι ἀποκάλυψαν ὅτι καί ἡ Ἀνατολή εἶχε πάρει μέρος ἐνεργό στή διαμόρφωση τῆς τέχνης αὐτῆς. Σ' αὐτή τήν περιοχή, ὅπου εἶχε διαδοθεῖ ἀπό τούς

Ρώμη. Κατακόμβη Ἁγ. Καλλίστου. Εὐχαριστιακό δεῖπνο 3ος αἰ. μ.Χ.

Τάφος λαξευμένος μέσα στο βράχο. Μέσα 4ου αι. Νέα Κατακόμβη της Βία Λατίνα στη Ρώμη. Γιρλιάντες, πουλιά και γεωμετρικός διάκοσμος περιστοιχίζουν σκηνές από το Ευαγγέλιο και την καθημερινή ζωή. Τά κοιτώματα δεξιά κι αριστερά είναι οί τάφοι και τό ΑΡΚΟΣΟΛΙΟ στό βάθος υπάρχει μιά σαρκοφάγος, κάτω από τόσο σκαμμένο μέσα στό βράχο.

διαδόχους του Μ. Ἀλεξάνδρου ἡ ἑλληνική τέχνη, ἔγινε ὁ συγκερασμός τῆς ἑλληνικῆς κλασικῆς τέχνης μέ τήν ἀνατολική. Καί στίς ἐρήμους τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, σημειώθηκε ἡ μεγάλη ἀκμή τοῦ μοναχισμοῦ, πού ὑπῆρξε σπουδαῖος παράγοντας τῆς χριστιανικῆς τέχνης.

Ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Νέα Ρώμη, ἔγινε τό καλλιτεχνικό κέντρο, ὅπου ἔφταναν τεχνίτες ἀπό ὅλες τίς περιοχές τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκεῖ πραγματοποιήθηκε ἡ συγχώνευση ὄλων τῶν στοιχείων, στά ὁποῖα τό Βυζάντιο ἔδωσε τήν ὀριστική σφραγίδα. Κάτω ἀπό τήν προστασία καί τήν ἐπιρροή τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας καί τοῦ Παλατιοῦ πῆρε ἡ χριστιανική τέχνη, κατά τόν 5ο καί 6ο αι., τή χαρακτηριστική μορφή πού λέγεται βυζαντινή.

Παλαιοχριστιανική τέχνη. Πρίν ἀπό τήν τελική αὐτή διαμόρφωση, ἡ τέχνη τῶν πρώτων Χριστιανῶν ὑπῆρξε συνέχεια καί ἐξέλιξη τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς. Δανείστηκε τίς μορφές ἀπό τήν ἀρχαιότητα γιά νά ἐκφράσει τίς χριστιανικές ἀξίες, δανείστηκε τούς ἀρχιτεκτονικούς χώρους γιά νά δημιουργήσει τό χριστιανικό ναό.

Κατακόμβες καί Μανσωλεῖα. Τά παλαιότερα χριστιανικά μνημεῖα πού σώζονται εἶναι οἱ τάφοι, λαξευμένοι ἄλλοτε στίς παρυφές τῶν βράχων σάν τετράγωνοι θάλαμοι (π.χ. ὁ τάφος τοῦ Χριστοῦ), ἄλλοτε ὑπόγειοι καί χτιστοί. Στή Ρώμη κυρίως δημιουργήθηκαν ὑπόγεια κοιμητήρια μέ μακρούς διαδρόμους, στοές σέ ἐπίπεδα διάφορα καί τάφους λαξευμένους στά τοιχώματα τῶν διαδρόμων. Εἶναι οἱ κατακόμβες. Ὑπῆρχαν καί χριστιανικοί τάφοι ὑπέργειοι, τά μανσωλεῖα (Συρία).

Κατακόμβες
Μανσωλεῖα

Ζωγραφική. Οἱ τάφοι καί οἱ κατακόμβες κοσμοῦνται μέ ζωγραφίες (ζωγραφική πάνω σέ νωπό κονίαμα μέ χρώματα διαλυμένα σέ νερό). Τά διακοσμητικά θέματα εἶναι παρμένα, ὡς τό 2ο αι., ἀπό τήν εἰδωλολατρική παράδοση. Ἀργότερα ἐμφανίζονται καί συμβολικά θέματα: ἰχθύς,

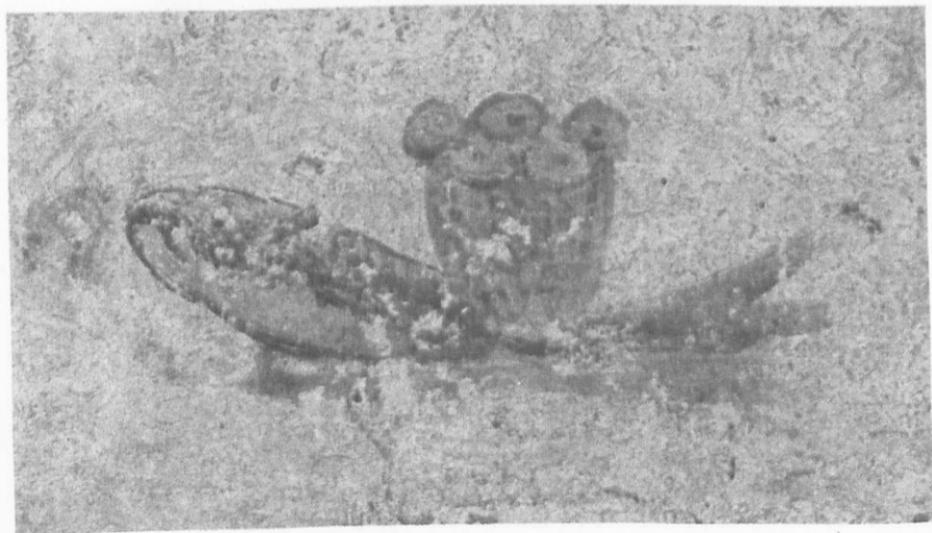
Ζωγραφική

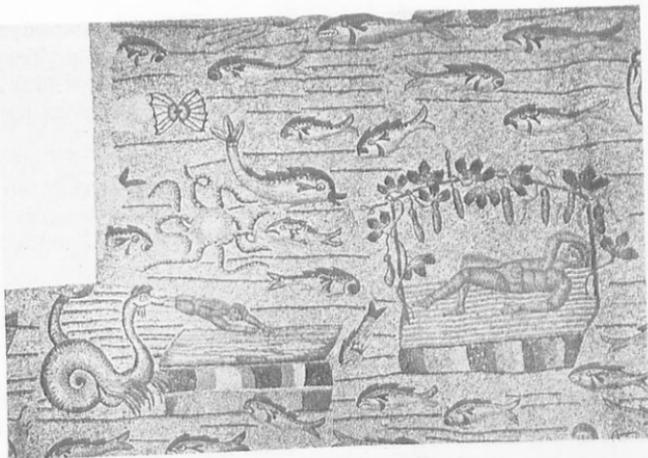
Κατακόμβη του Ἁγίου Καλλίστου.
Ὁροφή νεκρικοῦ θαλάμου στήν κρύπτη τῆς Ἁγίας Λυκίνης. Εἶναι ὁ ἀρχαιότερος διάκοσμος κατακόμβης, 220 μ.Χ. Στό κέντρο, ὁ Δαυιὴλ ἀνάμεσα στά λιοντάρια. Στίς γωνίες, δύο Ποιμένες καί δύο Δεόμενες, οἱ ἀρχαιότεροι γνωστοί.

Ρώμη. Κατακόμβη Ἁγ. Καλλίστου. Ἰχθύες καί εὐχαριστιακοὶ ἄρτοι. 3ος αἰ. μ.Χ.

Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰωνᾶ. 4ος αἰ.
Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ μωσαϊκὸ
δάπεδο τῆς βασιλικῆς τῆς
Ἀκυλῆας (Β. Ἀδριατικῆ). Δύο
σκηνές ἀπὸ τῆ ζωῆ τοῦ Ἰωνᾶ: α)
Ἡ θάλασσα γεμάτη ἀπὸ ψάρια καὶ
θαλασσινὰ κάθε εἶδους, ὅπου τὸ
κῆτος ἐλευθερώνει τὸν Ἰωνά, β)
ὁ Ἰωνᾶς κοιμάται κάτω ἀπὸ τὴν
κολοκύνθη. Τὰ μωσαϊκὰ δάπεδα εἶναι
ἀπὸ τὰ σπάνια μνημεῖα ποῦ σώθη-
καν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Κων-
σταντίνου, ἐνὸς οἱ βασιλικῆς κατα-
στράφηκαν ἢ μετατράπηκαν. Τῆς
Ἀκυλῆας εἶναι τὸ πῖο παλιὸ χρι-
στιανικὸ δάπεδο ποῦ σώθηκε σχε-
δὸν ὀλόκληρο. Τὸ βάθος του μοιά-
ζει μὲ πολλὰ εἰδωλολατρικὰ μω-
σαϊκὰ τῆς ἴδιας ἐποχῆς.

Οἱ τρεῖς Ἑβραῖοὶ παῖδες στὴν
κάμινο. Μέσα τοῦ 3ου αἰ. Ζωγρα-
φικὴ στὴν Κατακόμβη τῆς Ἀγ.
Πρισκίλλας στὴ Ρώμη. Ἡ ἱστορία
τῶν τριῶν νέων ποῦ ρίχτηκαν στὶς
φλόγες κατὰ διαταγὴ τοῦ Ναβουχο-
δονόσορα καὶ σώθηκαν ἀπὸ τὸ θά-
νατο χάρι στὴν ἐπέμβαση ἐνὸς ἁγ-
γέλου εἶναι γιὰ τοὺς χριστιανοὺς
μιά συμβολικὴ μορφή τῆς σωτη-
ρίας τῆς ψυχῆς.

ἄμνος, ἄμπελος, ποῦ συμβολίζουν τὸ Χριστὸ ἢ λύρα, ἄγκυρα, πλοῖο, ποῦ
 συμβολίζουν τὴ μακαριότητα τοῦ παραδείσου. Κυριαρχεῖ ἡ παράσταση
 τοῦ Χριστοῦ σάν *Καλοῦ Ποιμένα* ἢ σάν *Ὁρφέα* τριγυρισμένου ἀπὸ ποι-
 κίλα ζῶα ποῦ τὰ ἡμερώνει μὲ τὴ μουσικὴ του. Σιγὰ σιγὰ παρουσιάζονται
 καὶ θέματα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη.

Πλαστικὴ. Ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὴν εἰδωλολατρικὴ τέχνη οἱ χρι-
 στιανοὶ φαίνεται ὅτι ἀποφεύγουν τὴν πλαστικὴ προτιμοῦν τὰ ἀνάγλυφα
 ἔργα ποῦ συγγενεοῦν πρὸς τὴ ζωγραφικὴ. Οἱ παλαιότερες χριστιανικῆς
 σαρκοφάγοι ἀνάγονται στὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. καὶ ἡ διακόσμησή τους
 σχετίζεται μὲ ἐκείνῃ τῶν εἰδωλολατρικῶν σαρκοφάγων. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ
 τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ὕστερα ἡ ἀνάγλυφη διακόσμηση τῶν σαρκο-
 φάγων εἰκονίζει τὸ Χριστὸ ἀνάμεσα στοὺς κορυφαίους ἀποστόλους ἢ

σκηνές από τό βίο του. Τέτοιες σαρκοφάγοι βρέθηκαν στη *Ρώμη* (500), στη *N. Γαλλία* καί *Ίσπανία*. Άλλο είδος σαρκοφάγων είναι τής Μ. Άσίας, πού ονομάζονται «*Σινταμάρα*» από τήν πόλη όπου βρέθηκαν. Τά πρόσωπα μέσα στίς κόγχες έχουν γίνει σέ έντονο ανάγλυφο.

Λατρευτικό κτίρια. Τήν εποχή τών διωγμών δέν μπορούσαν οί χριστιανοί νά χτίζουν ναούς γιά τή λατρεία τοῦ Θεοῦ. Συγκεντρώνονταν στά σπίτια τών πλουσιότερων μελῶν τους κι ἐκεῖ προσεύχονταν, ἄκουαν κήρυγμα ἢ ἔψαλλαν ὕμνους καί τελοῦσαν δεῖπνα κοινά, τίς λεγόμενες «*ἀγάπες*».

*Οἱ πρῶτοι
ναοί*

Οἱ πρῶτοι ναοί. Ἀπό τό τέλος τοῦ 2ου αἰ. μ.χ. οἱ χριστιανικές κοινότητες ὀργανώθηκαν καί χρησιμοποίησαν ἰδιαίτερο χῶρο λατρείας, τήν «*ἐκκλησίω*» ἢ «*οἶκο Θεοῦ*» ἢ «*εὐκτήριο οἶκο*». Τέτοιοι *ναοί* χτίστηκαν πολλοί τόν 3ο αἰ. ἀλλά καταστράφηκαν κατά τούς διωγμούς. Ὁ σπουδαιότερος πού σώζεται σήμερα είναι στήν *Εὐρώπῃ* (*Μεσοποταμία*).

Ἀρκετά νωρίς καταργοῦνται οἱ «*ἀγάπες*» καί καθιερόνεται ἡ *τελετή τῆς Θεῆς Εὐχαριστίας* τό πρῶτό τῆς Κυριακῆς. Καθῶς αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν πιστῶν, στά χρόνια πρῖν ἀπό τούς διωγμούς τοῦ Διοκλετιανοῦ, χτίζεται πλῆθος ναῶν ἀπό τό ἕνα ἄκρο ὡς τό ἄλλο τῆς αὐτοκρατορίας. Μερικοί ἀπό τούς ναούς αὐτούς ἀκολούθησαν τόν τύπο τῆς *βασιλικῆς μέ ἀψίδα*, γνωστό στούς ρωμαίους ἀρχιτέκτονες. Ἐνα δεῖγμα ἔχει διασωθεῖ στήν Ἀκυλῆια (Β. Ἀδριατική, 300 μ.Χ.).

Ὅταν ὁ Χριστιανισμός ἀναγνωρίστηκε ὡς θρησκεία ἰσοτίμη μέ τίς ἄλλες (313 μ.Χ.), ἄρχισαν νά χτίζονται ναοί καινούριοι, μεγάλοι σέ διαστάσεις καί λαμπροί σέ πολυτέλεια. Πολλοί ἔχουν τόν τύπο τῆς *βασιλικῆς*: ἐπίμηκες ὀρθογώνιο οἰκοδόμημα· μιά ἀπό τίς μικρές πλευρές του βλέπει πρὸς τήν ἀνατολή ὅπου σχηματίζεται ἡ *κόγχη*, δηλ. ἡ ἡμικυκλική ἀψίδα μέ τήν ἅγια Τράπεζα καί τό θρόνο τοῦ ἐπισκόπου. Ὁ ναός χωρίζεται σέ τρία μακρόστενα τμήματα *τά κλίτη*, μέ δύο σειρές κολῶνες παράλληλες πρὸς τούς μακρούς τοίχους. Γιά τούς κατηχούμενους, τούς αἵρετικούς καί τούς μετανοοῦντες ὑπάρχει ὁ *νάρθηκας*, διαμέρισμα κολητό στή δυτική πλευρά τοῦ ναοῦ. Στό μεσαῖο κλίτος, σχεδόν στό κέντρο τοῦ ναοῦ, ὑπάρχει ὁ *ἄμβωνας*.

Παράλληλα μέ τόν τύπο τῆς βασιλικῆς ὑπάρχει καί τό *περίκентρο* (ὀκταγωνικό ἢ κυκλικό) λατρευτικό κτίριο γιά τή λατρεία τῶν μαρτύρων. Κι ὁ τύπος αὐτός ἔχει καταγωγή ἑλληνορωμαϊκή (τά *μαυσωλεῖα* καί τά *ἠρώα*). Τό ἰδιαίτερο γνώρισμά του είναι ἡ θολωτή στέγη του, πού σέ μιά ἐξελιγμένη μορφή τῆς λέγεται *τροῦλος*. Ὁ *τροῦλος* προσδίνει στό ναό ἐξωτερική μεγαλοπρέπεια καί μεταφέρει στό ἐσωτερικό ἅπλετο κατακόρυφο φῶς. Οἱ ἀρχιτέκτονες θέλησαν νά στεγάσουν τή βασιλική μέ *τροῦλο* κι ἐτσι δημιουργήσαν τήν *τρουλαία βασιλική*, ὅπου ὁ *τροῦλος* στηρίζεται πάνω στούς 4 πρῶτους κίονες πού ὑψώνονται στό κέντρο τῆς βασιλικῆς, μπροστά στήν εἴσοδο τοῦ ἱεροῦ.

*Ναοί τῆς
ἐποχῆς τοῦ
Ἰουστινιανοῦ*

Ἡ Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τό τελειότερο καί τό πιό τολμηρό δεῖγμα *τρουλαίας βασιλικῆς* είναι ἡ Ἁγία Σοφία στήν Κων-

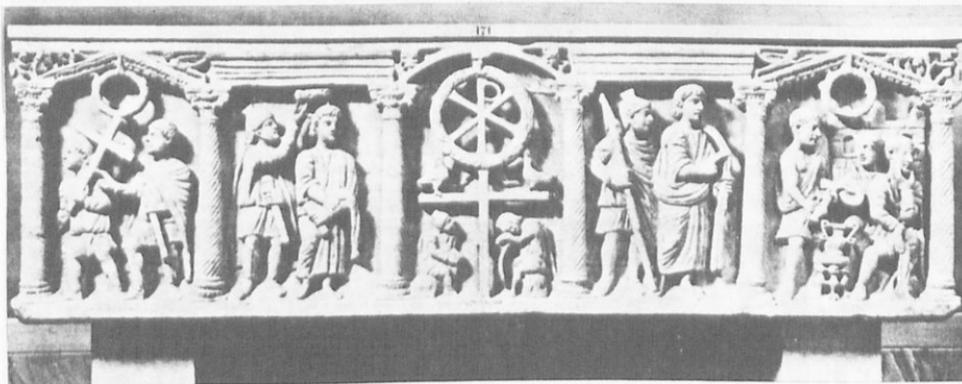
Ο Καλός Ποιμήν. Μέσα 5ου αί. Μουσείο της Γάλλα Πλακιδίας, στη Ραβέννα.
 Ψηφιδωτό στο ημικυκλικό τμήμα, πάνω από τη θύρα εισόδου του Μουσείου. Το ειδυλλιακό αυτό θέμα βρίσκεται ακόμη πολύ κοντά στα κλασικά πρότυπα, αλλά έχει νόημα συμβολικό καθώς και αυτοκρατορικό μεγαλείο. Ο Χριστός, δε φοράει την κοντή γαμίδα των βοσκών αλλά τό πορφυρό ἱμάτιο καὶ τό χρυσό ζιτόνα. Ἀντί γὰ ποιμενική ράβδο κρατᾷ σὺν σκῆπτρο τό Σταυρό. Τά πρόβατα ἔχουν διαταχθεῖ σέ δύο συμμετρικές ομάδες.

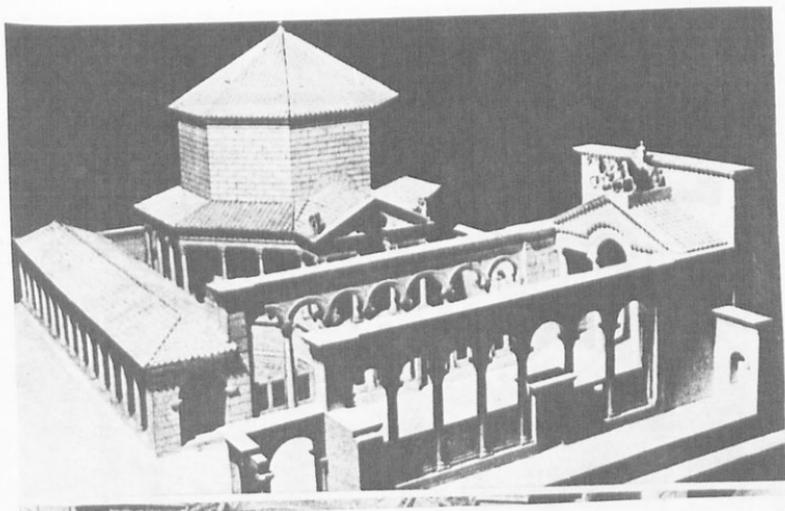
Σαρκοφάγος με διαχωριστικούς κίονες. 4ος αί. Μουσείο του Λατερανού, Ρώμη. Οί πλοῦσια διακοσμημένοι κίονες χωρίζουν τίς σκηνές καὶ δίνουν ρυθμό καὶ γάρη στή σύνθεση. Οἱ σκηνές παρουσιάζουν τήν παραδοσιακή εἰκονογραφία. Ἀπό ἀριστερά, ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, ἡ Σύλληψη τοῦ Πέτρου, στό κέντρο, ὁ Θριαμβευτής Χριστός, δίνει τό Νόμο στόν Πέτρο, δεξιᾷ ἡ κρίση τοῦ Πιλάτου. Στίς σκηνές δέν κρατιέται ἡ ἱστορική σειρά τῶν γεγονότων.

Σαρκοφάγος του «ἐπίσκοπου Θεόδωρου», Ἁγίου Ἀπολλινάριος ὁ Παλαιός, Ραβέννα. Τέλος 5ου, ἀρχές 6ου αἰ. Τρία μονογράμματα τοῦ Χριστοῦ (χρίσματα) κοσμοῦν τὸ κάλυμμα. Παρόντα σὲ κάθε μιά ἀπὸ τὶς πλευρὲς τὸ χρίσμα τὸς εἶναι σκαλισμένα στὴν μπροστινὴ πλευρὰ τῆς σαρκοφάγου. Ἡ σύνθεσις, ἡρεμὴ καὶ χαριτωμένη, τὸ ὑψηλὸ θολωτὸ κάλυμμα καὶ ἡ καθαρὰ συμβολικὴ διακόσμησις ξεχωρίζουν τὶς πενήντα σαρκοφάγους τῆς Ραβέννας ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς Ρώμης.

Σαρκοφάγος τοῦ Μουσείου τοῦ Λατερανοῦ, σήμερὰ στὸ Βατικανό. Γύρω στὰ 350. Σκηνὲς σὲ ἀρχιτεκτονικὰ πλαίσια ἀπὸ κίονες. Εἶναι ἀφιερωμένη στὸ θρίαμβο τοῦ Χριστοῦ. Σὲ 4 ἀπὸ τὰ 5 διαμερίσματα, εἰκονίζεται τὸ στεφάνι τοῦ νικητῆ, κυρίως ὅταν ὁ Χριστὸς «περιβάλλεται τὸν στεφάνον ἐξ ἀκανθῶν», ἡ σκηνὴ θυμίζει τὴ στέψη τοῦ αὐτοκράτορα κατὰ τὸ θρίαμβό του. Ὅμοια, ὅταν σηκώνει τὸ Σταυρὸ, πρόκειται γιὰ μιά θριαμβευτικὴ πορεία. Καὶ μπροστὰ στὸν Πιλάτο, δὲν ἔχει τὸ ὕψος κατηγορούμενου ἀλλὰ διδάκαλου ποὺ διδάσκει. Τὸ θέμα, στὸ κεντρικὸ διαμερίσμα, δίνει τὴ συμβολικὴ ἔννοια τῶν παραστάσεων. Τὸ χρίσμα (τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ) μέσα σὲ δάφνινο στεφάνι, δεσπόζει τοῦ Σταυροῦ, στὰ πλάγια τοῦ ὁποῖου οἱ φύλακες τοῦ Ἰάφου κάθονται στὴν παραδοσιακὴ στάση τῶν νικημένων βαρβάρων, ὅπως τοὺς ἀπεικονίζει ἡ αὐτοκρατορικὴ τέχνη. Πρόκειται γιὰ τὴν Ἀνάστασις. Τὸ τρόποιο τοῦ Σταυροῦ ἀκοῦμε στοὺς ὕμνους τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδας. Ὡς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. ὁ Χριστὸς παριστάνεται μὲ πρόσωπο νεανικὸ ἀγένειο καὶ ἐξιδανικευμένο. Θυμίζει τὸν Ἐρωτὰ ἢ τὸ Βάκχο τῆς ἀρχαίας τέχνης μὲ μὴν διαφορά στὴν κόμμοση.

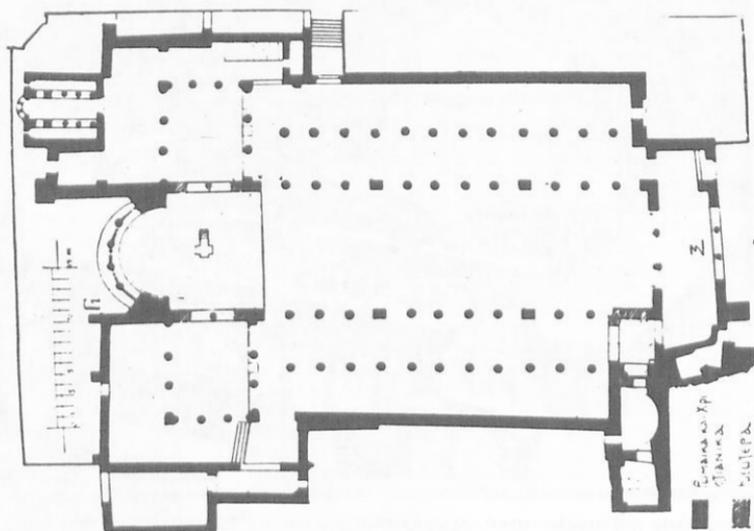

Μαυσωλείο του Διοκλητιανού, σήμερα καθεδρικός ναός του ΣΠΑΙΤ (ΣΠΑΑΑΤΟ). Διακρίνονται οι αρχιτεκτονικές μορφές που βρίσκονται αργότερα στις χριστιανικές βασιλικές και στα βαπτιστήρια. Οι κίονες που κρατούν αντί για θριγκό, το ζωτό επιστύλιο, ή πρόσωση με τό σπαστό τύμπανο, τό περικεντρο κτίριο.

σταντινούπολη. Είναι έργο δύο διάσημων Μικρασιατών αρχιτεκτόνων, του *Ανθέμιου από τής Τράλλεις* και του *Ίσίδωρου από τή Μίλητο*, που οικόδομησαν τό άριστούργημα τής εποχής του *Ίουστινιανού*, τό λαμπρότεο έργο τής ορθόδοξης αρχιτεκτονικής σέ πέντε μόνο χρόνια (532-537). Προσαρμόζεται ή βασιλική σ' ένα τεράστιο τετράγωνο που σκεπάζεται από τόν τρούλο. Τό άσύγκριτο αυτό μνημείο άποκαλύπτει τή βαθειά γνώση και τό δημιουργικό πνεύμα των βυζαντινών αρχιτεκτόνων. Λογική, επιστήμη και αίσθηση μεγαλείου συνδυάζονται στό μεγάλο αυτό ναό τής Βασιλειούσας, που μάς προσφέρει τήν ίδια αισθητική χαρά με τόν Παρθενώνα και με τό συνδυασμό τής λαμπρότητας και τής έξαυλώσης μάς άποσπά από τό γήινο περιβάλλον μας και μάς δίνει τήν αίσθηση του ύπερφυσικού.

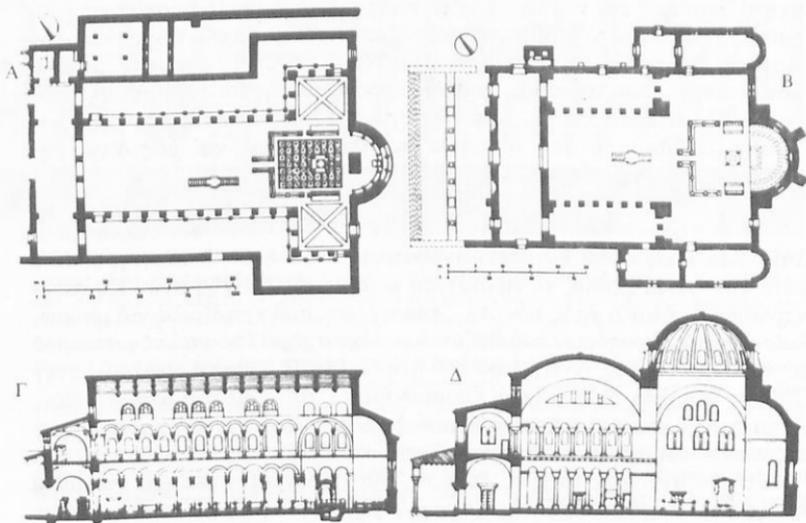
Άλλα σημαντικά μνημεία τής εποχής του *Ίουστινιανού*. Άλλη τρουλαία βασιλική στήν Κωνσταντινούπολη, είναι ή *Άγία Ειρήνη*. Άλλά μετά τήν *Άγία Σοφία*, τό ωραιότερο κτίσμα τής εποχής στήν Κωνσταντινούπολη ήταν ο ναός των *Άγ. Άποστόλων*, που χρησίμευε γιά μαυσωλείο των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου· είχε σχήμα ίσοσκελούς σταυρού με πέντε τρούλους. Αντίγραφό του ήταν ο *Άγ. Ίωάννης ο Θεολόγος στήν Έφεσο*, ένα από τά πιό ιερά προσκυνήματα του χριστιανικού κόσμου. Από τούς οκταγωνικούς ναούς που έχτισε ο *Ίουστινιανός* στήν πρωτεύουσα διατηρείται εκείνος του *Σεργίου και Βάκχου*.

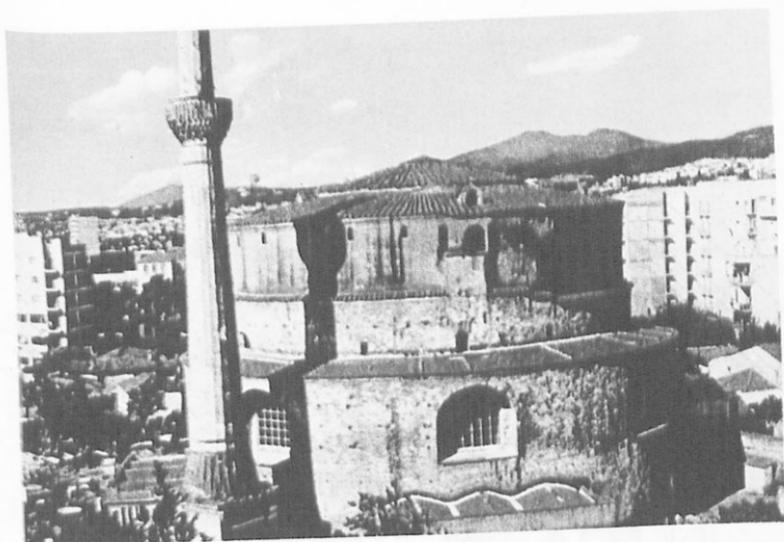
Στή βυζαντινή κτίση, τή *Ραβέννα*, διατηρούνται περίφημα κτίσματα αυτής τής εποχής: βασιλικές όπως ο *Άγ. Απολινάριος ο Παλαιός*, ο *Άγ.*

Κάτοψη του ναού του Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Είναι πεντάκλιτη βασιλική με ἐγκάρσιο κλίτος και νάρθηκα. Ἰδρύθηκε τὸν 5ο αἰ. ἀπὸ τὸν ἐπαρχὸ τῆς Θεσσαλονίκης Λεόντιο ἀλλὰ κήρυξε τὸν 7ο αἰ. καὶ ξανηζιάστηκε με πολλὲς ἐπισκεμὲς. Ἀνατολικά εἶναι προσαρτημένο τὸ παρεκκλήσι τοῦ ἁγίου Εὐθymiίου (Ε), κτίσμα τοῦ 1303 σὲ σχῆμα μικρῆς βασιλικῆς με τοιχογραφίες.

Φίλιπποι, Μακεδονίας. α) Κάτοψη τῆς βασιλικῆς τοῦ 5ου αἰ. με ἀψίδα καὶ ἐγκάρσιο κλίτος. β) Κάτοψη τῆς τρουλαίας βασιλικῆς τοῦ 6ου αἰ. γ-δ) Τομῆς τὸν δύο βασιλικῶν. Ὁ τρουλὸς κυριαρχεῖ στὸ κτίσμα τοῦ 6ου αἰ. καὶ τοῦ δίνει μεγαλεῖο.

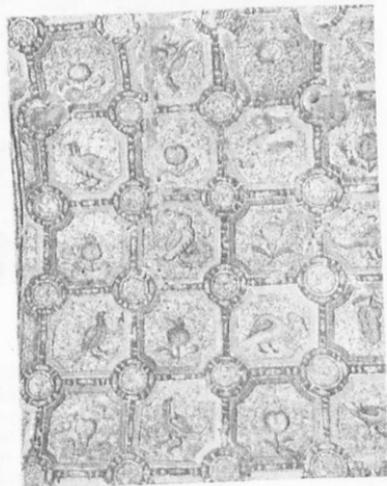

Άγιος Γεώργιος (Ροτόντα). Θεσσαλονίκη, τέλος 3ου αϊ. Κυκλικό μωσαϊκό χτισμένο από το Γαλέριο κοντά στο ανάκτορό του και στην άψίδα του Θριάμβου του. Έναν αιώνα αργότερα, επί Θεοδοσίου Α' (379-395), μετατράπηκε σε εκκλησία. Άφιερώθηκε στην άρχη στη Θεία Δύναμη, έπειτα στους Άγ. Άσωμάτους και τέλος στον Άγ. Γεώργιο. Στο αρχικό κτίριο προστέθηκε με 4 άψιδα ανατολικά και ένα κυκλικό περίστωο.

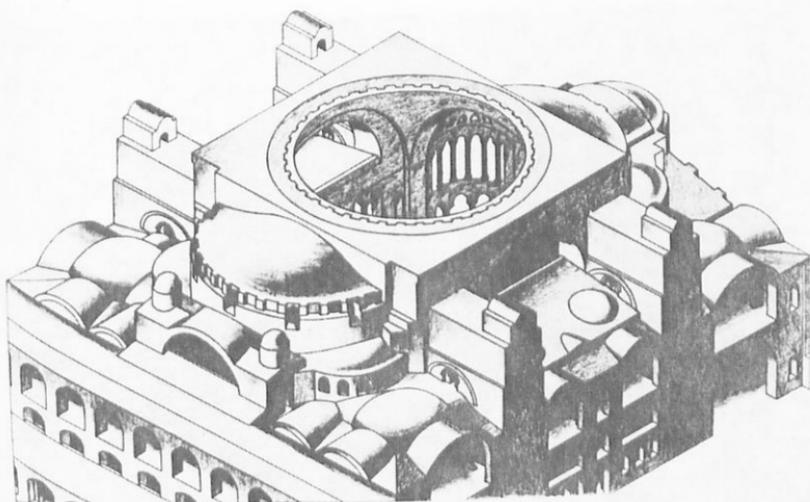
Ψηφιδωτό Άγ. Γεωργίου. Θεσσαλονίκη, 5ος αϊ. Γενειοφόρος μάρτυρας. Το πρόσωπο έχει ζωντάνια και συγχρόνως επισιμότητα.

Ψηφιδωτό Άγ. Γεωργίου. Θεσσαλονίκη, 5ος αϊ. Πουλιά και καρποί μέσα σε πλέγμα από διάχωρα, στις καμάρες των κογχών. Συμβολίζουν την παραδεισιακή ζωή.

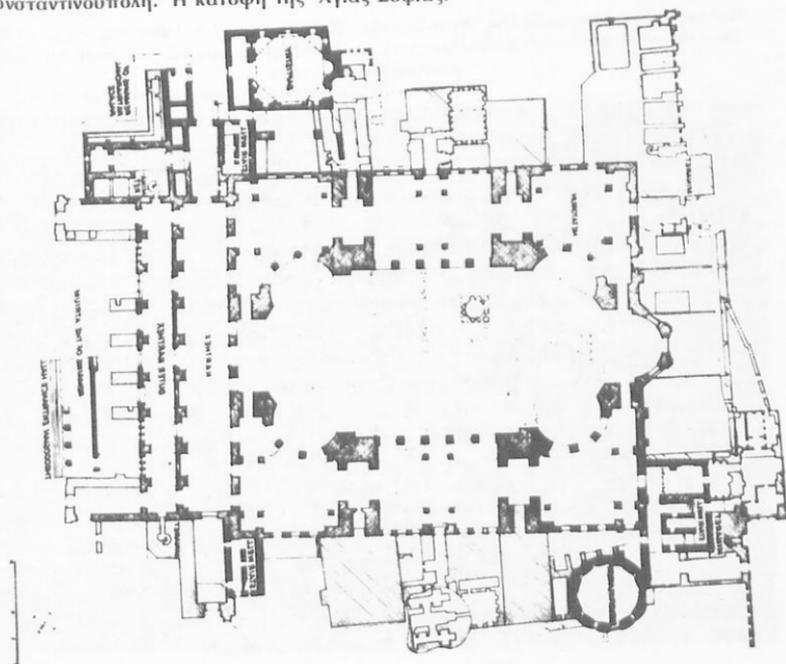

Ἁγία Σοφία. Ἐξωτερικὴ ἄποψη. Στὶς 29 Μαΐου τοῦ 1453 ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία μετατράπηκε σὲ μουσουλμανικὸ τέμενος. Σιγὰ σιγὰ οἱ σουλτάνοι πρόσθεσαν τοὺς τέσσαρες μιναρέδες. Τὸ 1935 ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ θέλησε «νά προσφέρει τὸ μνημεῖο στὴν ἀνθρωπότητα» καὶ τὸ μετέβαλε σὲ μουσεῖο. Ἐνα πρωτότυπο μουσεῖο, ὅπου τὸ ἴδιο τὸ κτίσμα ἀποτελεῖ τὸ ἀνυπέρβλητο ἔκθεμα. Σημαντικὲς ἀποκαλύψεις μωσαϊκῶν ἔχουν γίνῃ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Ἀμερικῆς.

Δομική ανάλυση της Ἁγίας Σοφίας ἀπὸ Ν.Δ. Δείχνει τὸν κεντρικὸ κύβο, σύμβολο τῆς γῆς, ὅπου στέκονται οἱ πιστοί. Πάνω στὸν κύβο αὐτὸν τοποθετεῖται ὁ θόλος, σύμβολο τοῦ οὐρανοῦ, ὅπου εἰκονίζονται οἱ οὐράνιες δυνάμεις.

Κωνσταντινούπολη. Ἡ κάτοψη τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Πολύχρωμη λιθογραφία της Ἁγία-Σοφιάς. Ἐγινε ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ Φοσσάτι στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ., ὅταν τὸν κάλεσε ὁ σουλτάνος γιὰ νὰ ἐπισκευάσει τὸ μνημεῖο, ποὺ ἦταν τότε ἀκόμη μουσουλμανικὸ τέμενος.

Ἀπολινάριος ὁ νέος καὶ περίκεντρα κτίρια ὅπως ὁ Ἅγ. Βιτάλιος (ὀκταγωνικός).

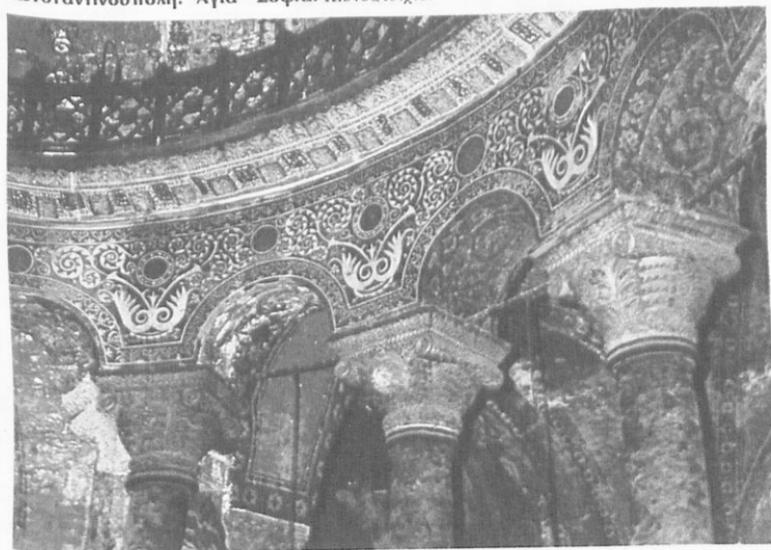
Ζωγραφικὴ. Ἀπὸ τὶς δύο τεχνικὲς ποὺ χρησιμοποίησε ἡ βυζαντινὴ τέχνη γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν τοίχων, τὴ *ωπογραφία* καὶ τὸ *ψηφιδωτό*, τὸ δεῦτερο ἀνταποκρίνεται περισσότερο στὴν ἀποστολὴ της νὰ ἐκφράσει τὴν πνευματικὴ οὐσία καὶ νὰ ἐπιτύχει μορφὲς ἀπαλλαγμένες ἀπὸ τὴ γήινη ὑπόστασή τους. Τὸ ψηφιδωτό, μέ τὴν ἀπλοποίηση τοῦ σχεδίου, ἀποδίδει τὶς ἡρεμὲς καὶ ἱερατικὲς κινήσεις, τὶς θεαματικὲς συμμετρικὲς συνθέσεις, εὐνοεῖ τὴν ἀπεικόνιση τῶν μορφῶν σ' ἓνα χωρὸ χωρὶς βάθος. Τὰ πλούσια ὕλικά ποὺ μεταχειρίζεται ἀνταποκρίνονται στὴν αἴσθησι τῆς πολυτέλειας καὶ τῆς λαμπρότητας. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς τὸ μωσαϊκὸ ἔγινε ἓνα ἀπὸ τὰ μέσα ἐκφρασεως τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ τῆς βυζαντινῆς τέχνης.

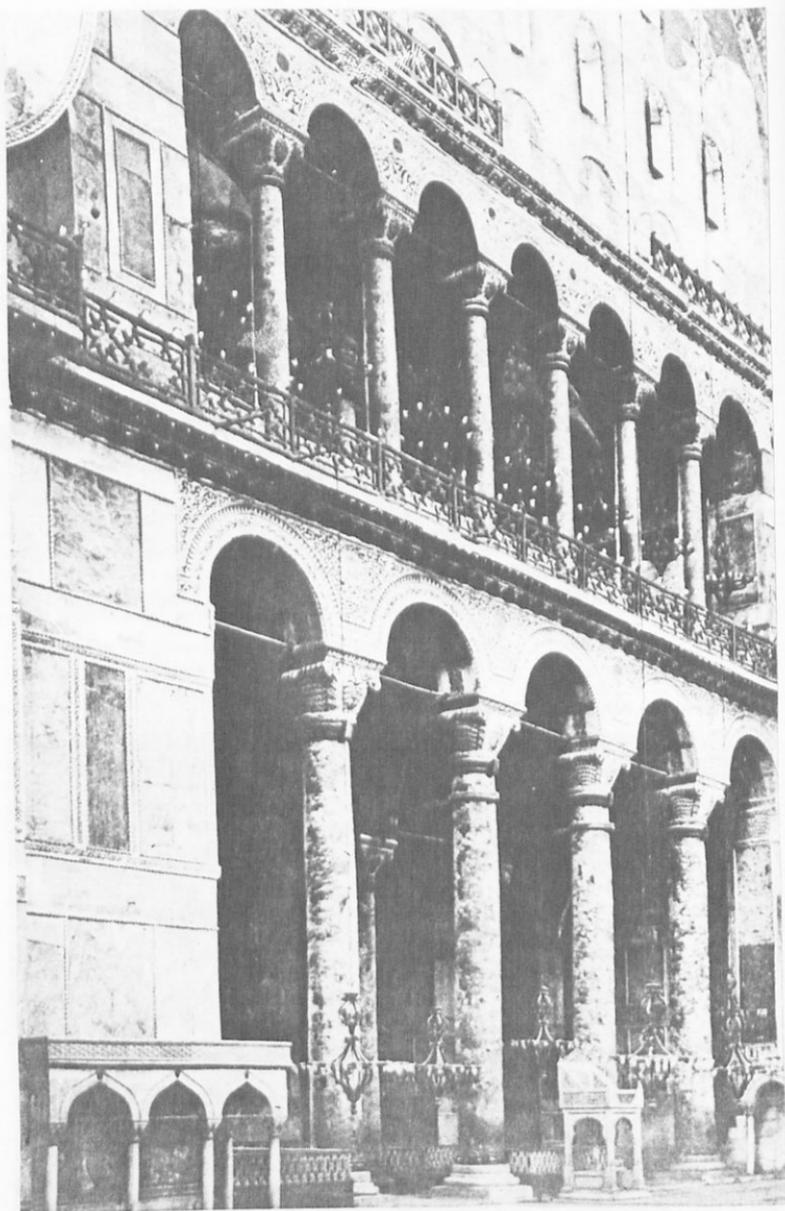
Ἡ Κωνσταντινούπολι δὲ διατηρεῖ παρά ἐλάχιστα δείγματα ψηφιδωτῶν αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Ὅμως στὴ *Θεσσαλονίκη* ἔχουν σωθεῖ ἀξιόλογα ἔργα, ὅπως καὶ στὴ *μονὴ τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ* καὶ στὴν *Κύπρο*. Ἀλλὰ καὶ στὴ *Ραβέννα* ἔχουν σωθεῖ ἀριστουργήματα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς: στὸ *Μαυσωλεῖο τῆς Γάλλα Πλακιδίας*, στὸ *Βαπτιστήριο τῶν Ὀρθοδόξων*, στὸν Ἅγ. Ἀπολινάριο τὸ *Νέο* καὶ στὸν Ἅγ. Βιτάλιο.

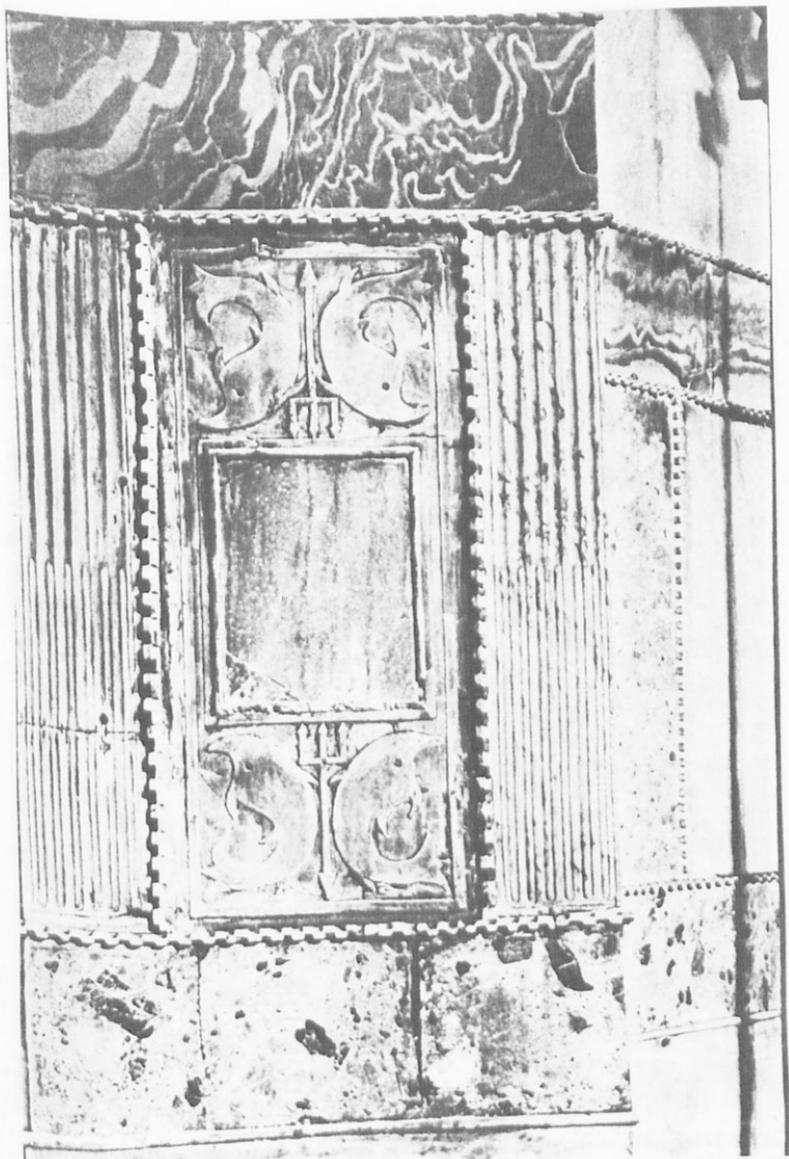
Κωνσταντινούπολη. Άγια Σοφία. Έσωτερικό.

Κωνσταντινούπολη. Άγια Σοφία. Κιονοστοιχία.

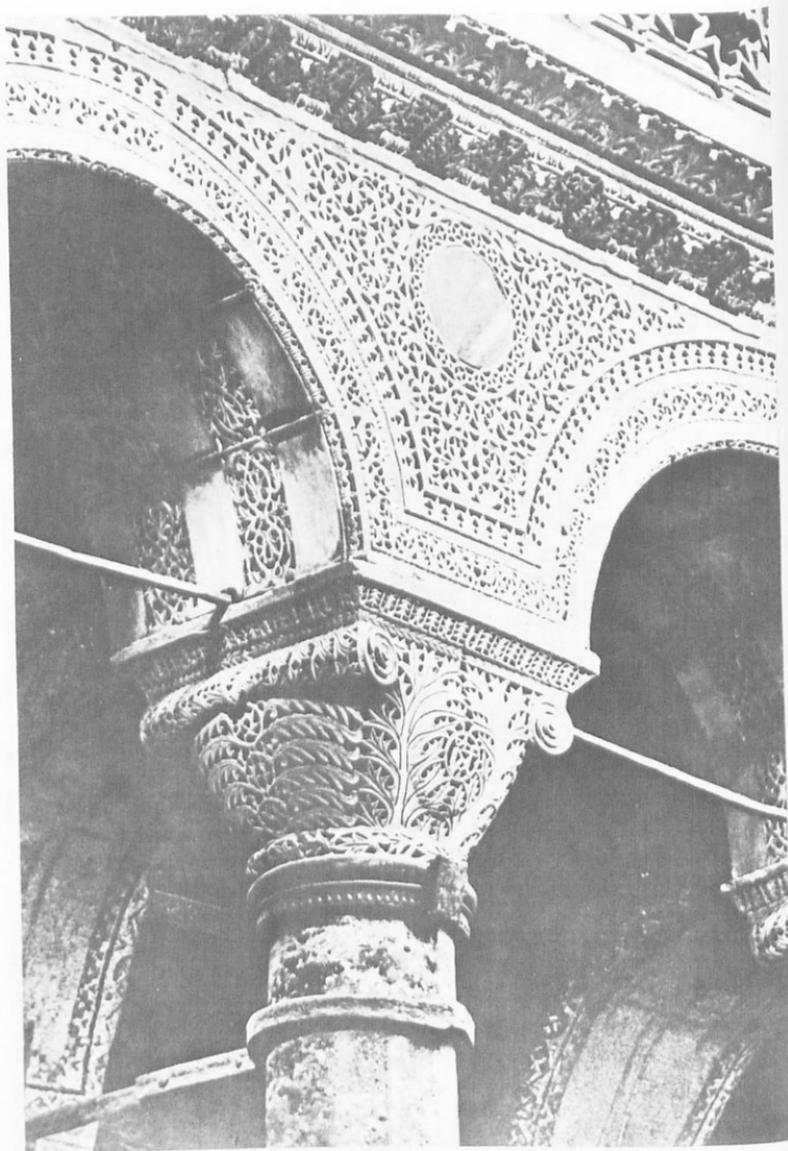

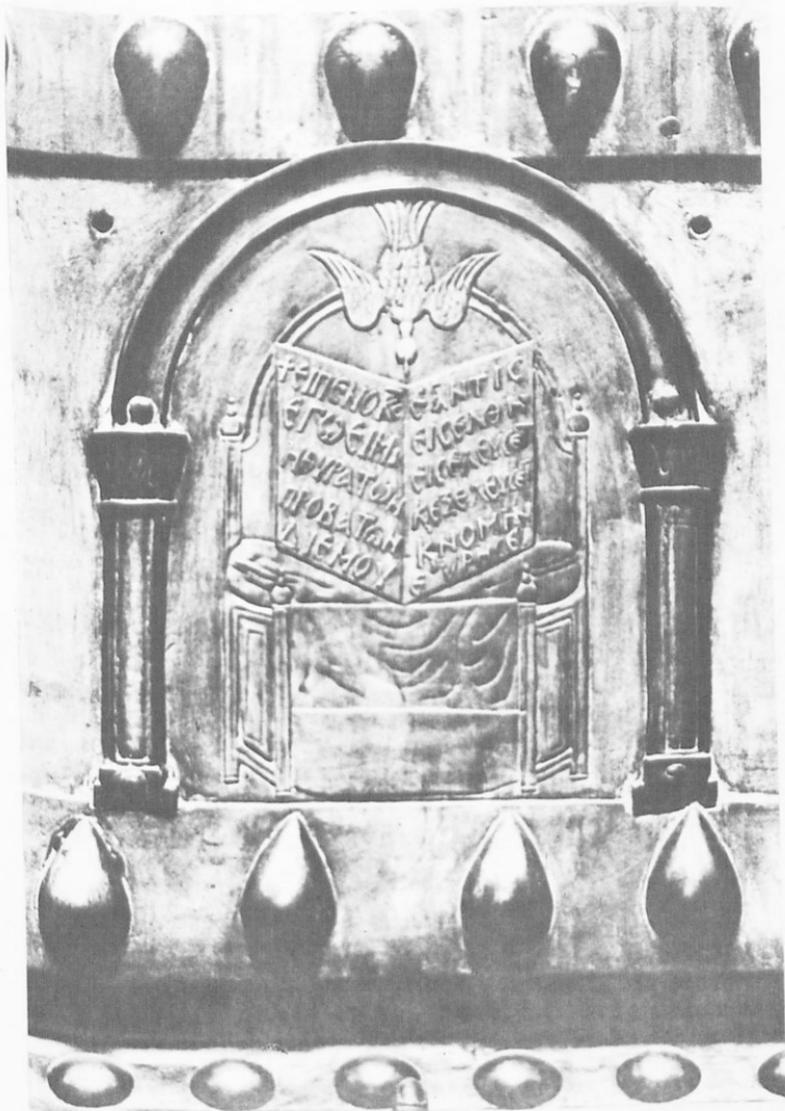
Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀποψη τοῦ βόρειου κλίτους καί τοῦ ὑπερώου. Φαίνεται ἡ γλυπτή διακόσμηση στά κιονόκρανα καί στά τόξα τῶν κιονοστοιχιῶν.

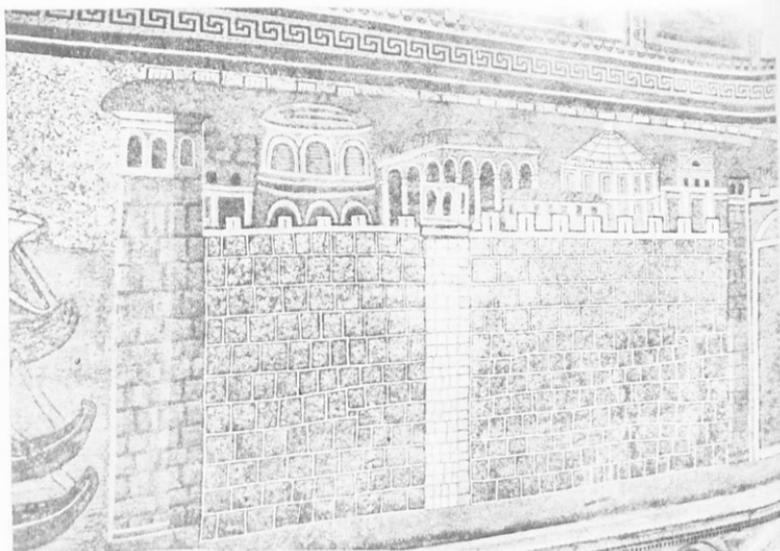
Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὀρθομαρμάρωση (ἐπένδυση τῶν τοίχων με
μάρμαρα) με πολύχρωμα καὶ μαρμαροθετήματα (σχέδια πού σχηματίζονται με μικρά κομμάτια
ἀπὸ μάρμαρο).

Ἅγια Σοφία, Κωνσταντινούπολη. Κιονόκρανο καί τόξα κιονοστοιχιῶν. Ἡ διάτρητη γλυπτική ἀφαιρεῖ τόν ὄγκο τῶν κιονοκράνων καί ἀπλώνει τή διαφάνεια τῆς διακόσμησης στή μέτωπα τῶν κιονοστοιχιῶν. Τό κιονόκρανο σέ σχῆμα «λέβητος» ἔχει στό μέσο ἓνα εἶδος «κομβίου», ὅπου εἶναι σκαλισμένο τό μονόγραμμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί τῆς Θεοδώρας. Φύλλα ἀκάνθης ἀγκαλιάζουν τό κομβίον. Τά φύλλα ἐκτελοῦνται μέ τρυπάνι καί ἀφαιρεῖται τό βάθος, ἔτσι ὥστε νά φαίνονται δαντελωτά.

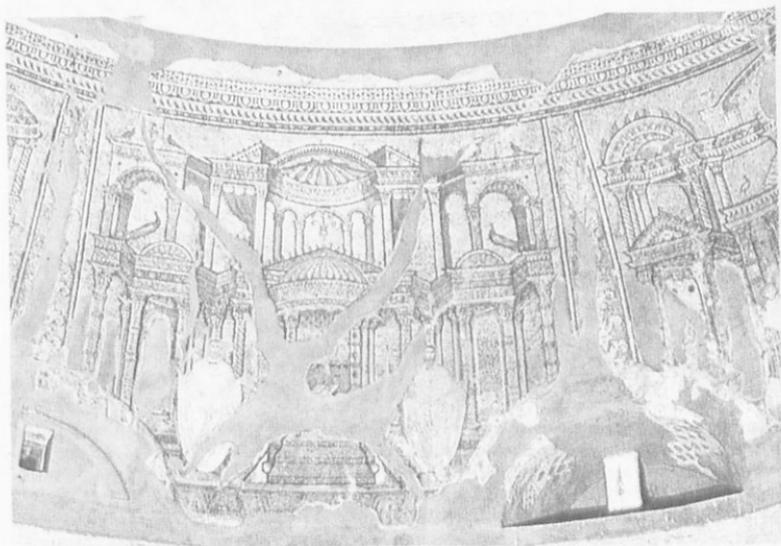

Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ Ἐτοιμασία τοῦ Θρόνου. Ἀνάγλυφο στό
 φρειχάλκινο ὑπέρθυρο τῆς βασιλικῆς πόλης, στό νάρθηκα. Πάνω στό Θρόνο βρίσκεται
 ἄνοιχτό Εὐαγγέλιο πού γράφει: «Εἰπὴν ὁ Κ(ΥΡΙΟ)C ΕΓΩ ΕΙΜΙ Η ΘΥΡΑ ΤΩΝ ΠΡΟΒΑ-
 ΤΩΝ Αἰ' ΕΜΟΥ ΕΑΝ ΤΙC ΕΙΣΕΛΘῆ ΕΙΣΕΛΕΥCΕΤ (ΑΙ) Κ(ΑΙ) ΕΞΕΛΕΥCΕΤ (ΑΙ) Κ(ΑΙ)
 ΝΟΜΗΝ ΕΥΡΗCΕΙ. Πάνω ἀπό τό Εὐαγγέλιο, τό Ἅγιο Πνεῦμα σέ σχῆμα περιστερᾶς. Εἶναι ὁ
 Θρόνος ὅπου θά καθίσει ὁ Μέγας Κριτής, γιά νά κρίνει τήν ἀνθρωπότητα στή Δευτέρα Παρουσία.

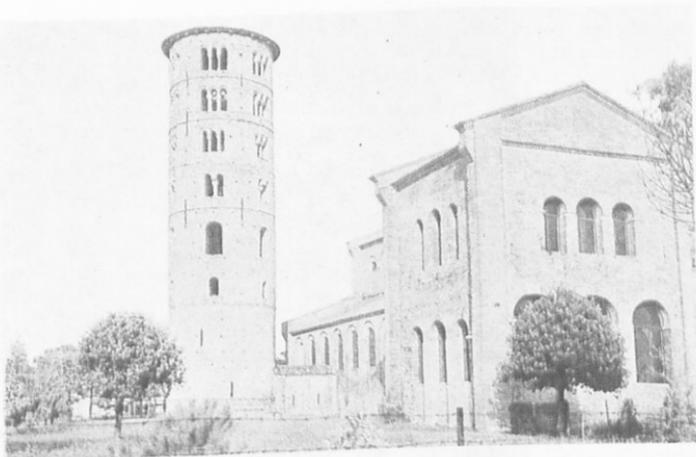

Τό λιμάνι της Ραβέννας. Τελευταίο τμήμα του μωσαϊκού στον άριστερό τοίχο. "Αγ. Ἀπολλάριος ὁ Νέος, Ραβέννα.

Ψηφιδωτό Ἁγ. Γεωργίου. Θεσσαλονίκη, 5ος αἰ. Στὴ βάση τοῦ τροῦλου, μιὰ ζώνη ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀκτὸ μεγάλα διάγωνα μὲ χρυσό βάθος, ὅπου εἰκονίζονται μάρτυρες τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας δεόμενοι μπροστὰ σὲ διώροφα κτίρια μὲ ἀετόματα, μὲ ἀχιβαδοτές κόγχες καὶ μὲ κυκλικὰ προσκτίσματα. Τὰ οἰκοδομήματα αὐτὰ θυμίζουν ἀψίδες ἐκκλησιῶν μὲ ἅγια Τράπεζα κάτω ἀπὸ κιβώριο.

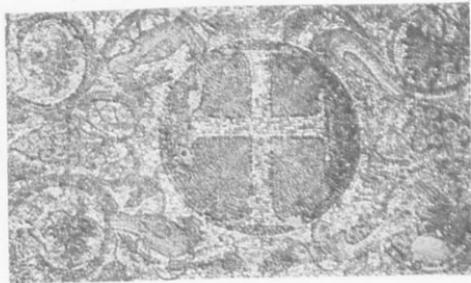

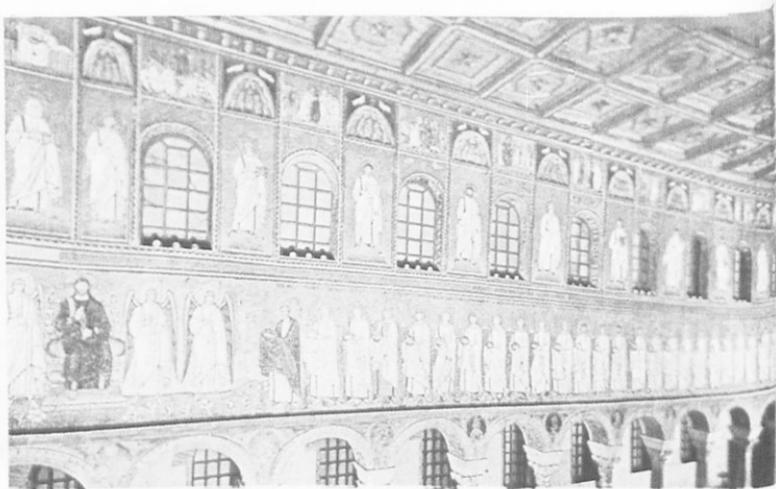
Ἅγ. Ἀπολλινάριος ὁ Παλαιός. Χτίστηκε χάρι στή γενναιοδορία τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί ἐγκαινιάστηκε τό 549 ἀπό τό Μαξιμιανό. Ἔχει ἱερό μέ πλάγια διαμερίσματα, αἶθριο καί νάρθηκα. Τό καμπαναριό πού φαίνεται εἶναι μεταγενέστερο.

Θεσσαλονίκη. Ἡ Ἀχειροποιήτος. Βασιλική. 5ος αἰ.

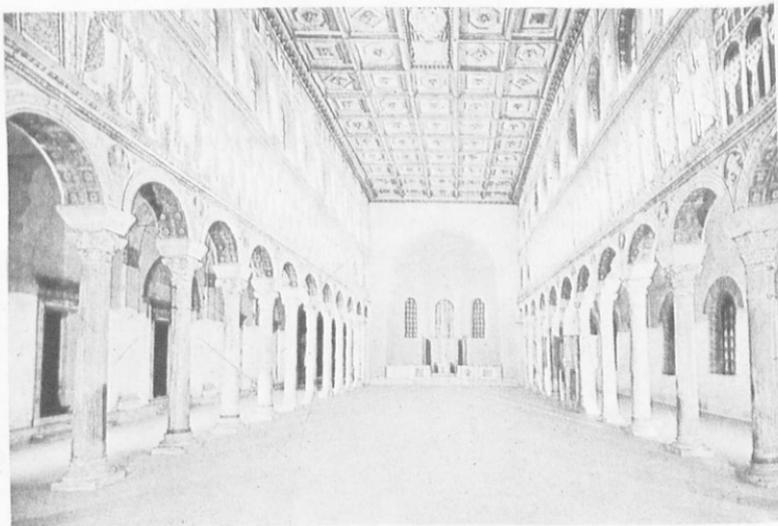
Θεσσαλονίκη. Ἀχειροποιήτος. Ψηφιδωτή διακόσμηση. 5ος αἰ.

Ἄγ. Ἀπολλινάριος ὁ Νέος, Ραβέννα. Ψηφιδωτά 5ου - 6ου αἰ. Πομπή τῶν μαρτύρων. Νότιος τοῖχος. Εἰκοσιῆξι ἅγιοι, νέοι καί γέροι, μέ λευκοῦς χιτῶνες βαδίζουσι μέσα σ' ἓνα πρασινοπό λισβὰδι πρὸς τὸν ἐνθρονο Χριστὸ πού κάθεται ἀνάμεσα σέ τέσσερις ἀγγέλους. Ἡ πομπή ἀποτελεῖ τὴν κάτω ζώνη τοῦ τοίχου ἀμέσως ἐπάνω ἀπὸ τὶς τοξοστοιχίες. Στὴ μεσαία ζώνη εἰκονίζονται μορφές προφητῶν καὶ πατριαρχῶν ἀνάμεσα στὰ παράθυρα καὶ κάτω ἀπὸ τὶς ἀχιβάδες τῆς ἐπάνω ζώνης πού χωρίζουν σκηνές ἀπὸ τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ.

Ἄγ. Ἀπολλινάριος ὁ Νέος, Ραβέννα. Χτίστηκε ἀπὸ τὸ Γότθο ἡγεμόνα Θεοδοόριγο (493-526) σὰν ἀνακτορική ἐκκλησία κοντὰ στὸ παλάτι του. Εἶναι τρίκλιτη βασιλική χωρὶς νάρθηκα, αἶθρο καὶ ὑπερῶα. Ἦταν ἀφιερωμένη στὸ Χριστό. Πῆρε τὸ νέο της ὄνομα στὰ μέσα τοῦ 9ου αἰ., ὅταν μεταφέρθηκε ἐκεῖ, γιὰ νὰ γλυτώσει ἀπὸ τὴν ἀπειλή τῶν Σαρακηνῶν, τὸ λείψανο τοῦ ἁγίου Ἀπολλινάριου.

Ἁγίες μάρτυρες. Κρατοῦν τὸ στεφάνι τοῦ μαρτυρίου. Τὰ χέρια τους εἶναι σκεπασμένα μὲ τὸ πέπλο σὲ ἐνδείξη σεβασμοῦ. Λεπτομερεια ἀπὸ τὴν πομπή τῶν γυναικῶν μαρτύρων στό μωσαϊκό τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου τοῦ Νέου, στή Ραβέννα.

Ἡ Μεταμόρφωση. Μωσαϊκό τῆς ἀψίδας στό «καθολικό» (=ναὸς μονῆς) τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ. Λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸ 550. Ὁ Χριστὸς μέσα σὲ ἑλλειψοειδῆ δόξα. Ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἡλίας πλάι του. Στὰ πόδια του, οἱ τρεῖς μαθητῆς: Ἰωάννης, Πέτρος, Ἰάκωβος. Ἐνα γύρω στηθάρια ἀποστόλων καὶ μαρτύρων. Ἐπάνω ἀπὸ τὴ Μεταμόρφωση, ἀπὸ τὴ μία καὶ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῶν παραθύρων, δεξιὰ, ὁ Μωϋσῆς δέχεται τὶς πλάκες τοῦ νόμου, ἀριστερὰ, ὁ Μωϋσῆς μπροστὰ στὴν Καιομένη Βάτο.

Μεταξωτό ύφασμα με παράσταση Ευαγγελισμού μέσα σέ τροχό. Χριστιανικό Μουσείο του Βατικανού. 6ος - 8ος αί. Τό απέδωσαν άλλοτε στην Αίγυπτο κι άλλοτε στή Συρία αλλά ή όμοιότητά του μέ μικρογραφίες δείχνει εργαστήριο τής Κωνσταντινούπολης. Άνταποκρίνεται στίς άπαιτήσεις μιās πελατείας αόλικής ή άξιοματούχων τής Έκκλησίας. Τά ύφάσματα δημιουργούσαν κι αὐτά τήν άτμόσφαιρα χλιδής πού τόσο άγαπούσαν οι Βυζαντινοί.

στ. ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

Ή διατήρηση τών κατακτήσεων τού Ίουστινιανού στή Δύση ήταν, όπως είδαμε, ένα μεγάλο πρόβλημα γιά τούς διαδόχους του, γιατί έπρεπε ταυτόχρονα νά αντιμετώπισουν σοβαρούς κινδύνους στή Βαλκανική και τήν Άνατολή. Έπειδή δέν είχαν τή δύναμη νά κάνουν και τά δύο, προτίμησαν τό δεύτερο.

Τόν Ίουστινιανό διαδέχτηκε ό Ίουστίνος Β΄ (565-578) κι αυτόν ό στρατηγός Τιβέριος (578-582). Στή συνέχεια ανέβηκε στό θρόνο ό στρατηγός Μαυρικός (578-602), πού αναδείχτηκε άξιόλογος ήγεμόνας και είχε σημαντικές έπιτυχίες στό στρατιωτικό τομέα. Έχασε όμως τήν έξουσία και τή ζωή του από ένα στρατιωτικό κίνημα, πού ανέβασε στό θρόνο τό Φωκά (602-610). Στά χρόνια του τελευταίου τό κράτος έφτασε στά πρόθυρα τής κατάρρευσης.

Τά σημαντικότερα γεγονότα τής περιόδου αὐτῆς (565-610) ήταν βασικά έξωτερικά: Ή κατάληψη τής Ίταλίας από τούς Λογγοβάρδους, οι περσικοί πόλεμοι και οι εισβολές τών Άβάρων και Σλάβων στή Βαλκανική.

Ὁ Χριστὸς μπροστὰ στὸν Πιλάτο.
 Μικρογραφία ἀπὸ τὸν ΠΟΡΦΥΡΟ ΚΩ-
 ΔΙΚΑ τοῦ 6ου αἰ. πού βρίσκεται στὸ
 Ροσσάνο τῆς Καλαβρίας. Δεῖγμα τοῦ
 διαμορφωμένου βυζαντινοῦ ρυθμοῦ στὴν
 ζωγραφικὴ.

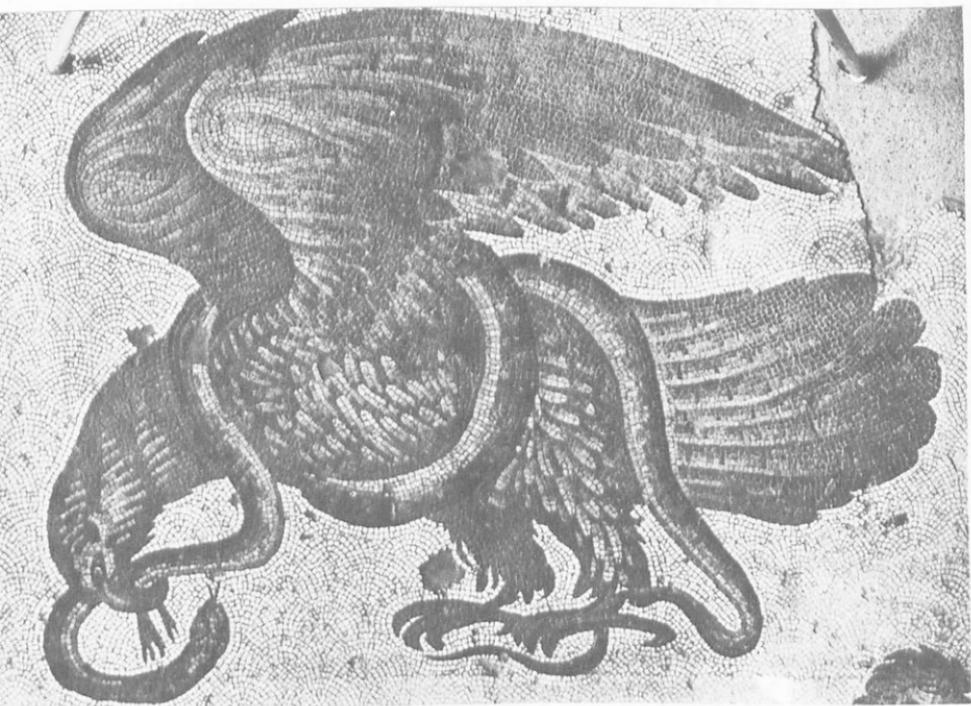
Λογγοβάρδοι. Ἡ ἀπώλεια τῆς Ἰταλίας. Ἀπὸ τίς κατακτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐκεῖνη πού κερδίσθηκε πιὸ δύσκολα διατηρήθηκε καὶ πιὸ λίγο. Οἱ Λογγοβάρδοι, γερμανικός λαός πού ζοῦσε στὶς περιοχές τοῦ Δούναβη, κινήθηκαν τὸ 568, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Ἀβάρων, πρὸς τὴν Ἰταλία. Ἡ κίνησή τους δέν εἶχε χαρακτῆρα ἐπιδρομῆς ἀλλὰ μετανάστευσης, γιατί κουβαλοῦσαν μαζί τους τίς οἰκογένειες καὶ ὅλα τὰ ὑπάρχοντά τους. Πολύ γρήγορα κυριάρχησαν σ' ὅλη σχεδόν τὴν Ἰταλία, ὡς τὸ Βενεβέντο στὰ νότια, καὶ δέν μπόρεσαν μόνο νὰ καταλάβουν τίς ὄχρωφωμένες πόλεις Ραβέννα, Ρώμη καὶ Νεάπολη. Στὸ Βυζάντιο ἀπόμειναν, ἐκτός ἀπὸ τίς παραπάνω πόλεις, ἓνα τμῆμα τῆς Νότιας Ἰταλίας καὶ ἡ Σικελία.

Ἡ κατάκτηση τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους, ἐκτός ἀπὸ τὸ ὅτι ἔδειξε τὴν ἀδυναμία τοῦ Βυζαντίου νὰ διατηρήσει τίς κτήσεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἶχε καὶ μιὰ ἄλλη σοβαρὴ συνέπεια. Ὁ πάπας, πού κατόρθωσε νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ ἐπιτυχία τὴν πολιορκία τῆς Ρώμης ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους, ἔγινε περισσότερο ἀνεξάρτητος πολιτικὰ ἀπέναντι στοῦ Βυζαντίου καὶ σιγὰ σιγὰ ἐξελίχθηκε σὲ αὐτοδύναμο ἐκκλησιαστικὸ ἡγεμόνα πού εἶχε καὶ κοσμικὴ ἐξουσία. Ἀργότερα μάλιστα, βλέποντας ὅτι τὸ Βυζάντιο δέν μπορούσε νὰ τοὺς βοηθήσει, οἱ πάπες στράφηκαν πρὸς τοὺς Φράγκους.

Γιὰ νὰ κάνει πιὸ ἀποτελεσματικὴ τὴν ἄμυνα τῶν βυζαντινῶν περιοχῶν τῆς Ἰταλίας, ὁ Μαυρίκιος τίς μετέτρεψε σὲ *ἐξαρχάτο*. Ὁ διοικητὴς τῆς Ἰταλίας, *ἐξαρχος*, εἶχε τὴν πολιτικὴ καὶ τὴ στρατιωτικὴ ἐξουσία καὶ μεγάλη πρωτοβουλία ἐνεργειῶν. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ μὲ τίς βυζαντινὲς κτήσεις τῆς Ἀφρικῆς. Ὀνομάστηκαν *ἐξαρχάτο* καὶ ὁ *ἐξαρχος* τῆς Ἀφρικῆς εἶχε ἔδρα του τὴν Καρχηδόνα. Ἡ δημιουργία τῶν δύο αὐτῶν

Ὁ πάπας

Τὰ *ἐξαρχάτο*

Ἄετός καί φίδι. Λεπτομέρεια ἀπό τμήμα τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου.
Κωνσταντινούπολη. Ἰσως στά μέσα τοῦ δούτου αἰώνα.

ἐξαρχάτων, πού εἶχε σκοπό νά ἐνισχύσει τήν ἀμυντική ἰκανότητα τῶν ἀντίστοιχων περιοχῶν, ἦταν ἕνα ἀκόμη βῆμα πρὸς τήν καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τῶν θεμάτων.

Πολύ σύντομα τό Βυζάντιο ἔχασε καί τά ἐδάφη του στήν Ἰσπανία, πού πέρασαν πάλι στά χέρια τῶν Βησιγότθων. Ἐτσι ἡ Δύση ἔμεινε ὀριστικά στούς Γερμανούς κατακτητές της καί ἀκολούθησε τό δικό της δρόμο, ἀνεξάρτητα ἀπό τό Βυζάντιο.

Πόλεμοι μέ τούς Πέρσες. Στά χρόνια τῶν διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ξανάρχισαν οἱ πόλεμοι τοῦ Βυζαντίου μέ τούς Πέρσες. Ἐνας πόλεμος, μέ ἀφορμή διαφιλονικούμενες περιοχές τῆς Ἀρμενίας, ξέσπασε τήν ἐποχή τοῦ Ἰουστίνου καί κράτησε 20 περίπου χρόνια (572-591). Οἱ Πέρσες, μέ τό βασιλιά τους Χοσρόη, εἰσέβαλαν στίς βυζαντινές ἐπαρχίες καί ἔφτασαν λεηλατώντας ὡς τήν Καππαδοκία.

Ἡ κατάσταση ὁμως ἄλλαξε στά χρόνια τοῦ Τιβέριου καί κυρίως τοῦ Μαυρίκιου. Ὁ τελευταῖος νίκησε τούς Πέρσες καί βοήθησε τό νεαρό διάδοχο Χοσρόη νά ἀνεβῆ στόν περσικό θρόνο ὡς Χοσρόης Β'. Ἀνάμεσα στούς δύο ἡγεμόνες ὑπογράφηκε τό 591 εἰρήνη, μέ ὄρους πολύ

ευνοϊκούς για τό Βυζάντιο. Σύμφωνα μ' αὐτούς οἱ Βυζαντινοί πήραν τήν Ἄρμενία καί ἕνα τμήμα τῆς Μεσοποταμίας καί ἔπαψαν νά πληρώνουν φόρο στούς Πέρσες.

Σοβαροί κίνδυνοι δημιουργήθηκαν καί ἀπό τίς ἐπιδρομές τῶν Ἀβάρων καί τῶν Σλάβων στή Βαλκανική, ὅπως θά δοῦμε σέ ἐπόμενο κεφάλαιο.

1. Ποιοί ήταν οι σπουδαιότεροι συνεργάτες του Ίουστινιανού; Ποιές οι φιλοδοξίες του στην εξωτερική πολιτική;

α. Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ «ΝΙΚΑ» (532)

2. Τί ήταν οι Δήμοι και ποιά τά καθήκοντά τους;

3. Τά αίτια τής στάσης του «νίκα». Γιατί άπότυχε και ποιές συνέπειες είχε;

β. Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

4. Έναντίον ποιων πολέμησε ό Ίουστινιανός στους κατακτητικούς πολέμους και ποιές περιοχές κατακτήθηκαν; (άπλή άναφορά)

5. Ποιά ήταν ή κύρια αίτία των πολέμων μέ τους Πέρσες και ποιά ήταν ή κατάληξη των πολέμων αυτών;

6. Ό χαρακτήρας και οι συνέπειες των επιδρομών στη Βαλκανική.

γ. Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

7. Η πολιτική του Ίουστινιανού άπέναντι στους είδωλολάτρες και τους αίρετικούς.

8. Γιατί έπρεπε νά άναθεωρηθεί και νά κωδικοποιηθεί ή νομοθεσία;

9. Τό νομοθετικό έργο του Ίουστινιανού (νά άναφερθούν τά έργα). Ποιά ή σημασία του;

10. Ποιές μεταβολές έκανε ό Ίουστινιανός στην έπαρχιακή διοίκηση και γιατί τίς έκανε;

11. Ποιά ήταν ή συμπεριφορά των «δυνατών» και γιά ποιούς άποτελοΰσαν άπειλή;

δ. ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

12. Νά διατυπωθούν έλεύθερες κρίσεις πάνω στό έργο του Ίουστινιανού.

ε. Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΤΟΝ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟ

13. Τί γνωρίζετε για τήν «παλαιοχριστιανική» τέχνη;

14. Από ποῦ προέρχεται ὁ τύπος τῆς «βασιλικῆς»; Περιγράψτε ἓνα ναό αὐτοῦ τοῦ τύπου.

15. Τί εἶναι ἡ «τρουλαία βασιλική»; Τί γνωρίζετε γιά τήν Ἁγία Σοφία Κωνσταντινούπολης;

στ. ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

16. Ποιά εἶναι τά σπουδαιότερα ἐξωτερικά γεγονότα τῆς περιόδου; (ἀπλή ἀναφορά)

17. Τί ἀπόδειξε καί τί ἄλλες συνέπειες εἶχε ἡ κατάκτηση τῆς Ἰταλίας ἀπό τοῦς Λογγοβάρδους;

18. Τί γνωρίζετε γιά τά «ἐξαρχάτα»;

1. Η ΕΡΓΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

Στή διάρκεια τῶν ἡμερῶν πού προηγούνται ἀπό τό Πάσχα καί ὀνομάζονται νηστείες, ὁ Ἰουστινιανός ἔζησε μέ τρόπο τόσο σκληρό, πού ἦταν ἀσυνήθιστος ὄχι μόνο γιά ἕναν αὐτοκράτορα, ἀλλά καί γιά κάθε ἄνθρωπο πού εἶχε κάποια σχέση μέ τίς ὑποθέσεις τῆς πολιτείας. Γιατί περνοῦσε καί δύο ὀλόκληρες μέρες χωρίς νά βάλει τίποτε στό στόμα του, κι αὐτό ἐνῶ κάθε μέρα σηκωνόταν ἀπό τό κρεβάτι του βαθιά χαράματα καί φρόντιζε γιά τά ζητήματα τῆς πολιτείας καί ἐργαζόταν ἀσταμάτητα γιά νά ταχτοποιήσει τίς κρατικές ὑποθέσεις μέ λόγια ἢ μέ πράξεις, τό πρωί, τό μεσημέρι κι ἀκόμη καί τό βράδυ. Γιατί, ἂν καί πήγαινε ἀργά τή νύχτα νά ξεπλώσει, πολύ γρήγορα σηκωνόταν πάλι, σάν νά τόν στενοχωροῦσε τό κρεβάτι του.

Προκόπιος, Κτίσματα, I, VII, 7-9, μετάφραση

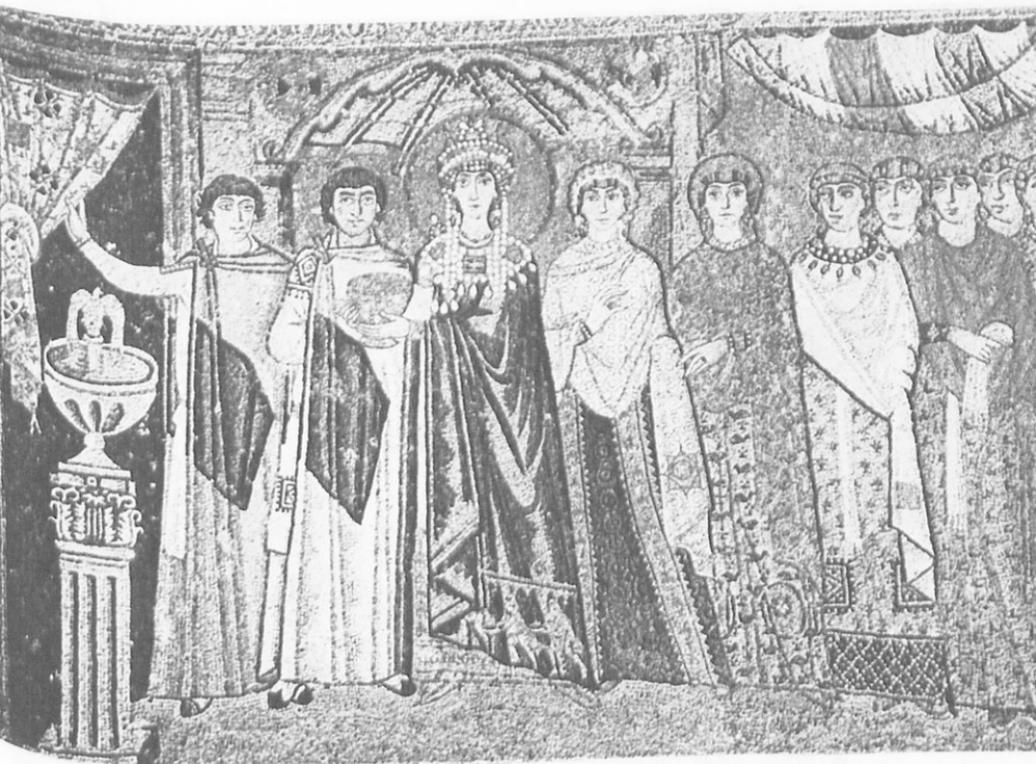
2. Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΕΙ ΔΥΟ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΝΑ ΗΡΕΜΗΣΕΙ ΤΟΥΣ ΣΤΑΣΙΑΣΤΕΣ ΣΤΗ ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ «ΝΙΚΑ»

Ὅσο καιρό οἱ Ἄημοι φιλονικοῦσαν μεταξύ τους, ὑπερασπίζοντας ὁ καθένας τά δικά του χρώματα, κανείς δέν ἐνδιαφερόταν γιά τήν κακή διοίκηση τοῦ Ἰωάννη Καππαδόκη καί τοῦ Τριβωνιανοῦ. Ὅταν ὁμως συμφιλιώθηκαν καί ἐπαναστάτησαν, τότε αὐτούς τούς δύο ἔβριζαν φανερά σ' ὅλη τήν πόλη καί τούς ἀναζητοῦσαν γιά νά τούς σκοτώσουν. Γι' αὐτό καί ὁ Ἰουστινιανός, ἐπειδή ἤθελε νά ἡρεμήσει τό λαό, ἀπομάκρυνε ἀμέσως καί τούς δύο συνεργάτες του ἀπό τήν ἐξουσία. Καί διόρισε ἑπαρχο τῆς αὐλῆς¹ ἕναν εὐγενή, τό Φωκά, ἄνθρωπο πολύ συνετό, πού ἀπό τή φύση του ἀγαποῦσε τό δίκαιο, ἐνῶ τοποθέτησε στή θέση τοῦ κοιέστορα² τό Βασιλείδη, πού ἦταν γνωστός γιά τόν καλό του χαρακτήρα καί δοκιμασμένος. Ἀλλά, παρά τίς ἀλλαγές αὐτές, ἡ στάση ἐξακολοθοῦσε μέ ἀμείωτη ἔνταση.

Προκόπιος, Ἱστορία τῶν πολέμων, I, XXIV, 17-18, μετάφραση

1. Ἐπαρχος τῆς αὐλῆς: Ἀξιοματοῦχος ὑπεύθυνος γιά τήν τάξη καί τήν ἐφαρμογή τῶν νόμων στήν πρωτεύουσα, δεύτερος στήν ἱεραρχία, μετά τόν αὐτοκράτορα.

2. Κοιέστωρ: Ἀνώτατος δικαστικός ἀρχοντας.

Ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα καί ἡ ἀκολουθία της. 546-548. Ψηφιδωτό στό νότιο τοῖχο τοῦ Ἁγ. Βιταλίου στή Ραβέννα. Ἡ Θεοδώρα κρατώντας τή διάλλη κύλικα προχωρεῖ ἀκολουθούμενη ἀπό τίς ἐπτά κυρίες τῆς τιμῆς. Μπροστά της βρίσκονται δύο ἀξιωματοῦχοι, ὁ ἓνας σηκώνει τό παραπέτασμα τῆς θύρας τοῦ ναοῦ. Ἡ πομπή τῆς Θεοδώρας κατευθύνεται πρὸς τό Χριστό τῆς ἀψίδας. Πλούτος κοσμημάτων καί χρωμάτων στά ἐνδύματα. Τό πρόσωπο τῆς Θεοδώρας μοιάζει ἀληθινό πορτραῖτο μέ ἐκπληκτική ἐνταση στήν ἔκφραση.

3. ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΙΚΑ: Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΣΙΑΣΤΩΝ

Βγήκε τότε ὁ Ναρσής ὁ κουβικουλάριος¹ στόν ἵππόδρομο καί κατόρθωσε νά πάρει μέ τό μέρος του μερικούς ἀπό τοὺς Βένετους, ἐξαγοράζοντάς τους μέ χρήματα. Κι αὐτοὶ ἄρχισαν νά φωνάζουν: «Ἰουστινιανέ Αὐγούστε, σύ νικᾷς. Κύριε σῶσε τό βασιλιά Ἰουστινιανό καί τή βασίλισσα Θεοδώρα». Τότε τό πλήθος διασπάστηκε καί οἱ στασιαστές ἄρχισαν νά χτυπιούνται μεταξύ τους.
 Θεοφάνης, Χρονογραφία, μετάφραση

1. Κουβικουλάριος: Διοικητής τῆς προσωπικῆς φρουρᾶς τοῦ αὐτοκράτορα.

Ὁ αὐτοκράτορας Ἰουστινιανός καί ἡ ἀκολουθία του. 546-548. Ψηφιδωτό στό βόρειο τοῖχο τοῦ Ἁγ. Βιταλίου στή Ραβέννα. Ὁ Ἰουστινιανός μέ φωτοστέφανο κρατᾷ τή χρυσή φιάλη καί περιστοιχίζεται ἀπό ἀξιωματούχους πολιτικούς καί στρατιωτικούς. Δίπλα του ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μαξιμιανός (πού πρῶτος πῆρε αὐτόν τόν τίτλο στή Δύση) ἀκολουθεῖται ἀπό ἕνα διάκονο πού κρατᾷ τό Εὐαγγέλιο καί ἕναν ὑποδιάκονο πού κρατᾷ ἕνα θυμιατήριο. Ἡ κατεύθυνση τῶν χειρῶν δείχνει πῶς ἡ πομπή διευθύνεται πρὸς τό Χριστό τῆς ἀψίδας.

4. ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΙΚΑ: Η ΣΦΑΓΗ ΣΤΟΝ ΙΠΠΟΔΡΟΜΟ

Ὁ λαός ἦταν συγκεντρωμένος στόν ἵπποδρομο σέ πυκνές μάζες, πού σπρόχονταν μεταξύ τους χωρίς καμιά τάξη. Τότε ὁ Βελισάριος ἀποφάσισε νά ἐπιτεθεῖ. Ἔσυρε τό σπαθί του ἀπό τή θήκη καί, ἀφοῦ ἔδωσε ἐντολή καί στούς ἄλλους νά κάνουν τό ἴδιο, ὄρμησε μέ κρραυγή ἐναντίον τοῦ πλήθους. Καί ὁ λαός, πού ἦταν συγκεντρωμένος, χωρίς ὁμως νά εἶναι παραταγμένος, ὅταν εἶδε πᾶνοπλους στρατιῶτες, πού εἶχαν μεγάλη φήμη γιά ἀντρεία καί πολεμική ἐμπειρία, νά χτυποῦν μέ τά σπαθιά χωρίς νά λυποῦνται κανένα, κινήθηκε νά φύγει. Τότε, ὅπως ἦταν φυσικό, σηκώθηκε μεγάλη κρραυγή καί ὁ Μοῦνδος, πού

βρισκόταν με τούς στρατιώτες του εκεί κοντά και ήταν έτοιμος ν' αρχίσει δράση (γιατί ήταν τολμηρός και δραστήριος) αλλά περίμενε την κατάλληλη στιγμή, επειδή κατάλαβε ότι ο Βελισάριος ρίχτηκε στον αγώνα, μπαίνει άμεσως στον ιππόδρομο από την πύλη που λέγεται «Νεκρά». Έτσι οι στασιαστές του Υπάτιου βρέθηκαν κυκλωμένοι από τις δύο πλευρές και εξοντώνονταν.

Κι όταν ή φυγή γενικεύθηκε και είχαν σκοτωθεί πολλοί από τό πλήθος, ο Βοραΐδης και ο Ίουδοςτος, άνεψιοί του αυτοκράτορα Ίουστινιανού, κατέβασαν από τό θρόνο του ιππόδρομου τόν Υπάτιο, χωρίς κανείς νά τολμάει νά τούς εμποδίσει, και τόν έφεραν και τόν παράδωσαν στόν αυτοκράτορα. Καί σκοτώθηκε πάνω από 30.000 λαός εκείνη τήν ήμέρα.

Προκόπιος, *Ίστορία τών Πολέμων, Ι, ΧΧΙΥ, 50-54, μετάφραση*

5. Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΕΠΙΒΑΛΛΕΙ ΤΗ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΣΤΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

... Καί δέ γράψαμε τό νόμο στήν πατροπαράδοτη γλώσσα (λατινική) αλλά σ' αυτή τήν κοινή, τήν έλληνική, ώστε νά γίνει γνωστός σέ όλους, άφού θά μπορούν νά τόν καταλάβουν εύκολα...

Άπόσπασμα από τή «Νεαρά» VII, I, του Ίουστινιανού, μετάφραση

6. ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΔΑΠΑΝΕΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ

Οί στρατιωτικές δαπάνες και ό άγώνας κατά τών έχθρών χρειάζονται μεγάλη φροντίδα και χωρίς χρήματα αυτά τά πράγματα δέν είναι δυνατό νά γίνουν. Τό ζήτημα δέν παίρνει καμιά άναβολή και ούτε είναι δυνατό νά άνεχθούμε νά έλαττωθεί ή ρωμαϊκή γη. Ξαναπήραμε πάλι όλη τήν Άφρική, ύποδουλώσαμε τούς Βανδάλους και έλπίζουμε νά δώσει ό Θεός νά πετύχουμε πολλά άκόμη και σπουδαιότερα άπ' αυτά. Γι' αυτό πρέπει νά εισπράττονται οι δημόσιοι φόροι ταχτικά και πρόθυμα και στίς όρισμένες προθεσμίες.

Άπόσπασμα από τή «Νεαρά» VIII, X, του Ίουστινιανού, μετάφραση

Η ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

Μετά τόν Ίουστινιανό καί τούς διαδόχους του ή πολιτική φυσιογνωμία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀλλάζει καί τό «ρωμαϊκό ὄνειρο» ἐγκαταλείπεται.

Σιγά σιγά ἀλλά σταθερά τό Βυζάντιο ἀπομακρύνεται ἀπό τή ρωμαϊκή παράδοση καί ζεῖ μιά δική του αὐτόνομη ζωή.

Στήν ἐποχή τοῦ Ἡρακλείου καί τῶν διαδόχων του τό Βυζάντιο ἐξελληνίζεται καί μέ περιορισμένα τά ὄρια του γίνεται ὁ φρουρός τοῦ Ἑλληνισμοῦ καί τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Τήν ἐποχή αὐτή, δηλαδή ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 7ου αἰώνα ὡς τό 1204, πού σημειώνεται ἡ πρώτη πτώση του ἀπό τούς σταυροφόρους, ὀνόμασαν οἱ εἰδικοί «κυρίως βυζαντινή ἐποχή» ἢ «μεσοβυζαντινή». Εἶναι ἡ πιό μεγάλη περίοδος τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας.

ΚΕΦ. Ι

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ

610-717

ΜΙΑ ΚΡΙΣΙΜΗ ΓΙΑ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΕΠΟΧΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μέ την ἀρχή του 7ου αιώνα ὄλα ἔδειχναν πὼς γιὰ τὸ Βυζάντιο ἡ περίοδος θά ἦταν κρίσιμη γιὰ τὴν ἴδια του τὴν ἐπιβίωση. Οἱ κίνδυνοι ἦταν μεγάλοι καὶ οἱ ἐχθροὶ πολλοί.

Στὰ ἐπόμενα μέρη τοῦ κεφαλαίου θά δοῦμε μὲ τί σκληροὺς ἀγῶνες ἡ Αὐτοκρατορία κέρδισε τὴ σωτηρία της.

Ὁ Ἡράκλειος, ὁ πῖο σημαντικὸς αὐτοκράτορας τῆς περιόδου, νίκησε τοὺς Πέρσες καὶ ξανάδωσε στὸ χριστιανικὸ κόσμο αὐτοπεποίθηση. Μὲ τὴ βασιλεία του θά ὀριοθετηθεῖ μιὰ νέα ἐποχὴ γιὰ τὸ Βυζάντιο, γιατί καὶ στὴν ἐσωτερικὴ διοίκηση πέτυχε ἔργο ἀξιόλογο.

Σημαντικότετο γεγονός τῆς περιόδου αὐτῆς ἦταν καὶ ἡ ἐμφάνιση τῶν Ἀράβων καὶ ἡ γρήγορη ἐξάπλωσή τους στὸ μεσογειακὸ χῶρο. Οἱ κατακτήσεις τους ἀλλάζουν τὴ φυσιογνωμία τοῦ γνωστοῦ κόσμου. Τὴν ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Ἡρακλείου ὁ χριστιανικὸς κόσμος κινδύνεψε ἀπὸ τὴ ραγδαία προέλαση τῶν Ἀράβων πού μὲ ἱερό ζήλο στὴ νέα τους θρησκεία, τὸν Ἰσλαμισμό ἀπειλῆσαν τὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὴν Ἀνατολή καὶ τὴ Δύση.

Τέλος τὴν ἴδια αὐτὴ ἐποχὴ τὸ ἀνατολικὸ ρωμαϊκὸ κράτος σταθερὰ μεταμορφώνεται καὶ ἐξελληνίζεται.

Ο κολοσσός της Μπαρλέττα (από το όνομα της Ιταλικής πόλης όπου βρίσκεται). Ταυτίστηκε διαδοχικά με διάφορους βυζαντινούς αυτοκράτορες. Ίσως να παριστάνει τον **Ηράκλειο**, αφού είναι στημένο μπροστά στην εκκλησία του Παναγίου Τάφου. Αρχικό του ύψος 5 μέτρα.

α. ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΛΑΩΝ ΣΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Άβαροι   **Άβαροι και Σλάβοι.** Ζούσε ακόμη ο Ίουστινιανός, όταν οι Άβαροι έκαναν την εμφάνισή τους στα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας, πάνω από το Δούναβη: ένας νέος έχθρος παρουσιαζόταν στο προσκήνιο.

Οι Άβαροι, που έρχονταν από τις ασιατικές στέπες, ήταν μογγολικής καταγωγής και ήταν οργανωμένοι σε πολεμικές κοινότητες. Πρίν φτάσουν στα όρια της αυτοκρατορίας, είχαν υποτάξει τις σλαβικές φυλές που κατοικούσαν στην περιοχή πάνω από τη Μαύρη Θάλασσα και σύντομα άπλωσαν την κυριαρχία τους στις ούγγρικές πεδιάδες. Έγιναν έτσι μιά απειλή για το Βυζάντιο.

Σλάβοι   Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ίουστινιανού επίσης μικρές ανεξάρτητες ομάδες Σλάβων έπερασαν, κάτω από την πίεση των Αβάρων, το Δούναβη και προχώρησαν προς τη Δαλματία.

Οι Σλάβοι ήταν μιά πολυάνθρωπη φυλή με ειρηνικό χαρακτήρα, άπλωμένη σ' όλο το χώρο της Ανατολικής Ευρώπης, ως τα Ουράλια. Δέν

είχαν ένιαία κρατική ὀργάνωση καί γι' αὐτό ἀκολουθοῦσαν συνήθως ἄλλους λαοῦς ἰσχυρότερους.

Τὴν ἐποχὴ πού ὁ Τιβέριος πολεμοῦσε μέ τούς Πέρσες, οἱ Ἄβαροι καί οἱ ὑποταγμένοι σ' αὐτούς Σλάβοι πέρασαν τό Δούναβη καί ἄρχισαν ἐπιδρομές στίς βαλκανικές ἐπαρχίες τοῦ Βυζαντίου. Ληλατώντας προχωροῦσαν ὄλο καί νοτιότερα καί στό τέλος τοῦ βου αἰῶνα πολιόρκησαν τή Θεσσαλονίκη.

Ὅταν ὁμως ὁ αὐτοκράτορας Μαυρίκιος σταμάτησε τή διείσδυση τῶν Περσῶν στήν Ἀσία (591), στράφηκε πρός τά Βαλκάνια καί νίκησε τούς Ἀβάρους καί τούς Σλάβους. Ἐτσι, τό 602, ὁ Δούναβης ξανάγινε τό σύνορο τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας στό Βορρά.

Ἄ Φωκάς καί ἡ ἐπανάσταση τοῦ 610. Ὁ Ἡράκλειος αὐτοκράτορας, Τόν ἴδιο χρόνο (602) ὁ Μαυρίκιος ἀνατράπηκε καί στό θρόνο ἀνέβηκε ἕνας ἄξιωματικός μέ ἄγριο χαρακτήρα, ὁ Φωκάς. Ὁ αὐτοκράτορας αὐτός πού κυβέρνησε μέ τρομοκρατία, ἔφερε στό κράτος μόνο συμφορές.

Ἡ σύγκλητος, ὁ στρατός καί οἱ Δῆμοι ξεσηκώθηκαν ἐναντίον του. Ἀρχηγό γιά τό κίνημά τους βρῆκαν στήν Ἀφρική, τόν Ἡράκλειο, γιό τοῦ ἐξαρχου τῆς Καρχηδόνας. Ὁ Ἡράκλειος ἔφτασε μέ στόλο στήν Κωνσταντινούπολη, ἀνέτρεψε τό Φωκά καί τόν παράδωσε στό λαό, ὁ ὁποῖος τόν ἐκτέλεσε στόν ἰππόδρομο (610).

Ἄ Περσικός κίνδυνος. Ὅταν ὁ Ἡράκλειος πῆρε στά χέρια του τήν ἐξουσία, τό κράτος σχεδόν κατέρρευε. Ἡ τυραννία τοῦ Φωκά εἶχε παραλύσει τά πάντα: στρατό, ναυτικό, οἰκονομία. Οἱ Σλάβοι ἄρχισαν πάλι νά περνοῦν τό Δούναβη, ἐνῶ οἱ Ἄβαροι ἔφταναν μέ τίς ἐπιδρομές τους ὡς τά πρόθυρα τῆς Κωνσταντινούπολης.

Ἄ πῶς ὁ μέγας κίνδυνος ὁμως ἐξακολουθοῦσε νά εἶναι οἱ Πέρσες. Ὁ Πέρσης βασιλιάς Χοσρόης Β' εἶχε ἀποφασίσει νά φτάσει στό Αἰγαῖο καί νά διώξει τούς Βυζαντινοῦς ἀπό τήν Ἀνατολική Μεσόγειο.

Ἀφοῦ κυρίεψε τήν Ἀρμενία, τήν Καππαδοκία καί τή Συρία, μπῆκε τό 614 στά Ἱεροσόλυμα. Σφαγές καί καταστροφή ἀκολοῦθησαν τήν ἄλωση τῆς ἱερῆς πόλης. Τό πῶς σκληρό ὁμως χτύπημα γιά τούς χριστιανοῦς ἦταν ὅτι οἱ Πέρσες πῆραν τόν Τίμο Σταυρό –τό ἱερό σύμβολο τῆς χριστιανοσύνης– καί τόν μετέφεραν ἐπιδεικτικά στήν πρωτεύουσά τους.

Τόν ἄλλο χρόνο μιά μεγάλη στρατιά ἔφτασε στή Χαλκηδόνα, ἀπέναντι ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη καί λίγα χρόνια ἄργότερα (619) μιά ἄλλη περσική στρατιά κυρίεψε τήν Αἴγυπτο, πού ἦταν ὁ βασικός προμηθευτής τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας σέ σιτάρι.

Κι ἐνῶ αὐτά συνέβαιναν στήν Ἀνατολή, στήν Ἰταλία οἱ Λομβαρδοί περιορίζαν ὄλο καί περισσότερο τίς λίγες πιά περιοχές, πού εἶχαν ἀπομείνει στά χέρια τῶν Βυζαντινῶν.

Τόσο ἦταν τό βάρος τῶν προβλημάτων, ὥστε ἀπελιτισμένος ὁ Ἡράκλειος σκέφτηκε νά φύγει στήν Ἀφρική καί νά μεταφέρει ἐκεῖ τήν ἔδρα τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπό τήν ἀπόφασή του αὐτή, πού θά εἶχε ὀλέθριες συνέπειες, τόν ἀπότρεψε ὁ πατριάρχης Σέργιος. Τοῦ πρόσφερε ὡς δάνειο τά πολύτιμα σκεῦη τῆς Ἐκκλησίας, γιά νά κόψει νόμισμα, καί τόν

Οἱ ἐπιδρομές

Ἄ Φωκάς

Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ Φωκά

Ἡ περσικὴ εἰσβολή

έπεισε νά παραμείνει στήν έξουσία καί ν' άγωνιστεί. (Κείμ. 2).

Μέ τίς εύλογίες τής Έκκλησίας καί τίς εύχές του λαου άρχιζε ένας άπελιτισμένος άγώνας γιά τή σωτηρία του Βυζαντίου.

β. ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΑΒΑΡΩΝ. Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ

Ό άγώνας κατά τών Περσών. "Όταν ό 'Ηράκλειος έξασφάλισε τά μέσα γιά τή συγκρότηση στρατου, δραστηριοποιήθηκε. Πρίν ξεκινήσει όμως κατά τών Περσών, φρόντισε νά έξασφαλίσει τά νώτα του από τούς 'Αβάρους, κλείνοντας ειρήνη μαζί τους.

'Η άρπαγή του Τίμου Σταυρου από τούς Πέρσες ειχε δημιουργήσει άτμόσφαιρα *ίεροδ πολέμου* στό Βυζάντιο, γι' αυτό καί ή άναχώρηση του αυτοκρατορικού στόλου καί στρατου από τήν πρωτεύουσα πήρε μορφή *ίεροτελεστίας*. Στήν έξόρμησή του ό 'Ηράκλειος δέ χτύπησε τόν περσικό στρατό που βρισκόταν άπέναντι στή Χαλκηδόνα, αλλά πέρασε μέ τίς δυνάμεις του στήν 'Αρμενία. Έτσι οί Πέρσες, έπειδή φοβήθηκαν μήπως αποκλειστούν, αναγκάστηκαν νά αποσυρθούν από τό μικρασιατικό έδαφος.

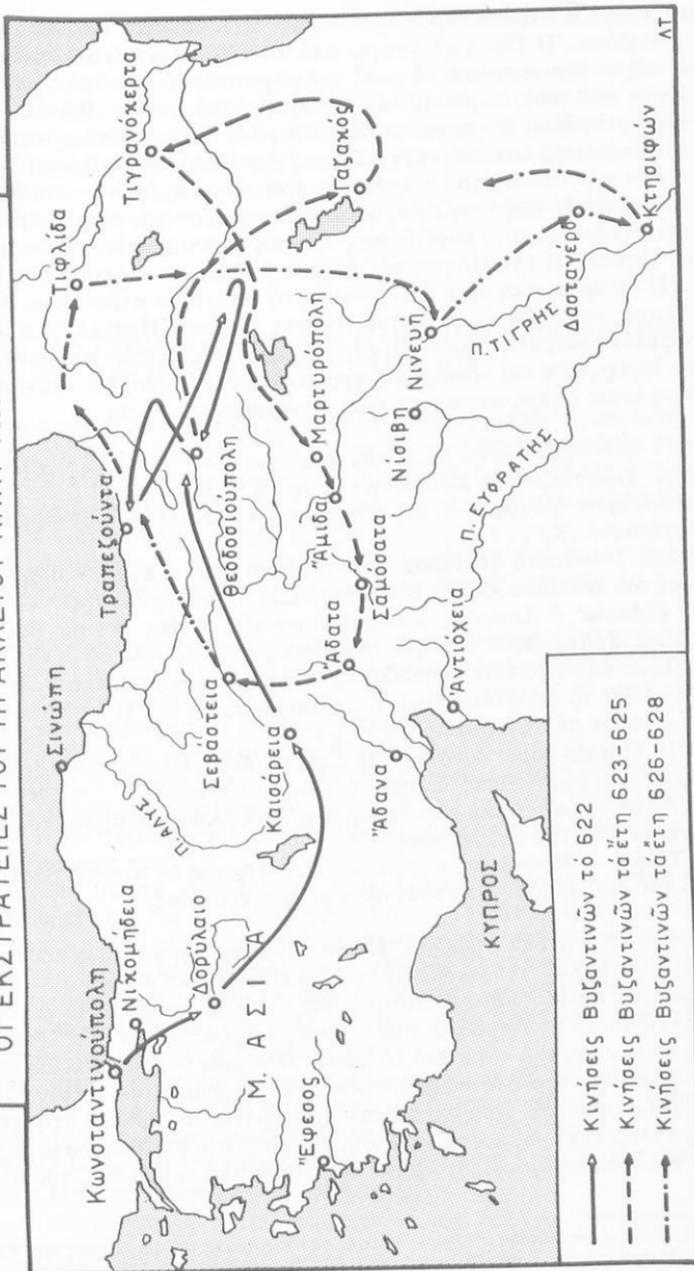
Ό πόλεμος κράτησε έξι χρόνια (622-628) καί ήταν μία σκληρή άναμέτρηση ανάμεσα στίς δυό μεγάλες δυνάμεις του καιρου εκείνου. Ό 'Ηράκλειος χρησιμοποίησε σωστά τήν τεχνική του αϊφνιδιασμου καί του άντιπερισπασμου (ΧΑΡΤΗΣ 15).

'Η άπόκρουση τών 'Αβάρων (626). 'Ό Χοσρόης, ό βασιλιάς τών Περσών, γιά νά αντιμετώπισει τόν 'Ηράκλειο, κατέφυγε στή διπλωματία. Κατόρθωσε νά συνεννοηθεί μέ τό χαγάνο (ήγεμόνα) τών 'Αβάρων καί επιχειρήσαν έναν τολμηρο καί επικίνδυνο γιά τό Βυζάντιο άντιπερισπασμό. Σύμφωνα μέ κοινό σχέδιο οί 'Αβαροι κατέβηκαν από τή Θράκη, ένδ

Ό 'Ηράκλειος αναθέτει τήν Κωνσταντινούπολη στήν εικόνα τής Θεοτόκου καί εκστρατεύει εναντίον τών Περσών. Μικρογραφία από βουλγαρικό χειρόγραφο, μετάφραση του Χρονικού του Κωνσταντίνου Μανασσή, που βρίσκεται στή Βιβλιοθήκη του Βατικανού. Τό ζωντανό καί ρεαλιστικό στόλ τών μικρογραφιών συγγενεί με έκείνο του Σκουλίτζη τής Μαδρίτης. Τό χειρόγραφο γράφηκε καί εικονογραφήθηκε στά μέσα του 14ου αι.

ΟΙ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΕΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ

- Κινήσεις Βυζαντινών τό 622
- - - Κινήσεις Βυζαντινών τάετη 623-625
- · - · Κινήσεις Βυζαντινών τάετη 626-628

ΧΑΡΤΗΣ 15.

μιά περσική στρατιά προχώρησε από τη Μικρασία και έφτασε στη Χαλκηδόνα. Ή Πόλη κλειστηκε από παντού. Όμως η αυτοπεποίθηση που είχαν δημιουργήσει οι νίκες του στρατού στην ανατολή όπλισε με θάρρος και τους υπερασπιστές της πρωτεύουσας. Ο Ήρακλειος είχε αφήσει στη θέση του τό γιό του Κωνσταντίνο και έπιτρόπου του, επειδή ήταν ανήλικος, τόν πατριάρχη Σέργιο και τό μάγιστρο Βώνο.

Ένα μήνα όλόκληρο ο λαός της πρωτεύουσας αγωνίστηκε ήρωικά. Όλες οι επιθέσεις τών Άβάρων αποκρούστηκαν και τά πλοιάρια, πού ήταν σχεδιασμένο νά φέρουν τούς Πέρσες από τήν άπέναντι άκτή, πυρπολήθηκαν. Ή έπιχείρηση τών έχθρών άπότυχε (καλοκαίρι του 626).

Ή θριαμβευτική νίκη άποδόθηκε στη «Θεοτόκο στρατηγό». Ο Πατριάρχης και ο νεαρός συναυτοκράτορας, γιός του Ήρακλείου, μ' όλους τούς έπισήμους και τό λαό πού πανηγύριζε τή νίκη, πήγαν στό μοναστήρι τών Βλαχερνών και –όπως λέει χρονογράφος της εποχής– «εύχαριστήριους λιτάς (=προσευχές) τῷ Θεῷ προσέφερον»¹. (Κείμε. 1)

Ο τελικός θρίαμβος. Μετά τήν άποτυχία αυτή τό ήθικό τών Περσών έπεσε. Πλησίαζαν τά Χριστούγεννα του 627, όταν κοντά στην άρχαία Νινευή έγινε ή άποφασιστική σύγκρουση πού κατέληξε σέ θρίαμβο τών χριστιανών. (Κείμε. 3)

*Μάχη στη
Νινευή*

Μιά έσωτερική άναταραχή στό περσικό κράτος έφερε πίο κοντά τό τέλος του πολέμου. Ο γιός του Χοσρόη, Σιρόης έπαναστάτησε και πήρε τήν έξουσία· ο Χοσρόης δολοφονήθηκε και ο νέος πέρσης βασιλιάς εκλείσει ειρήνη, άφου δέχτηκε τούς όρους του Ήρακλείου. Ο πόλεμος τελείωσε και ο νικητής Ήρακλειος επέστρεψε θριαμβευτικά στην πρωτεύουσα μέ τό πίο άκριβό άπόκτημα του πολέμου: τόν Τίμιο Σταυρό πού τόν εξέθεσε σέ δημόσιο προσκύνημα.

*Ή άξία
της νίκης*

Ή Αυτοκρατορία ξανακέρδισε όλες τς ανατολικές επαρχίες της και χάρισε στό χριστιανικό κόσμο τήν αυτοπεποίθηση.

Άλλά και στά Βαλκάνια άπόκρουσε τούς Άβαροσλάβους και άπαλάχτηκε από τήν άπειλή τους.

Τό 629 ο Ήρακλειος πήρε τόν τίτλο «Πιστός έν Χριστῷ βασιλεύς» πού τόν διατήρησαν άπό τότε όλοι οι αυτοκράτορες.

Ή εμφάνιση τών Άράβων. Ή τόσο άπαραίτητη γιά τούς κουρασμένους νικητές και νικημένους ειρήνη δέν είχε μεγάλη διάρκεια, γιατί μία καινούρια άπειλή παρουσιάστηκε άπό έναν καινούριο στό ιστορικό προσκήνιο λαό. Άπροσδόκητα οι σκορπισμένες φυλές της Άραβίας άπόκτησαν συνοχή κάτω από τή διδασκαλία μίας νέας θρησκείας και μέ τήν όρμη του νεοφώτιστου ξεχύθηκαν, γιά νά κυριαρχήσουν στόν κόσμο.

Ίσαμε τότε οι Άραβες ζούσαν χωρισμένοι σέ όμάδες στη φτωχή χώρα τους, τήν άραβική χερσόνησο, πού είναι στό μεγαλύτερο μέρος της μία φλογισμένη έρημος και μόνο πρός τό δυτικό τμήμα της, πού βλέπει

1. Πολλοί τοποθετούν σ' αυτό τό γεγονός τήν καθιέρωση της άκολουθίας του Άκάθι-στου Ύμνου.

πρός τήν Ἐρυθρά θάλασσα, ἔχει εὐφορα ἐδάφη. Οἱ κάτοικοι τῆς ἐρήμου, οἱ Βεδουῖνοι, ἦταν νομάδες.

Ἀντίθετα, στό δυτικό εὐφορο τμήμα ἦταν ἀναπτυγμένο καί τό ἐμπόριο καί ὑπῆρχαν πόλεις, ὅπως ἡ Μέκκα καί ἡ Αἰθιοπία.

Οἱ Ἀραβες ἦταν γενικά λαός συναισθηματικός καί γενναῖος μέ χαρκτηῖρα ἀγωνιστικό. Ἡ σκληρή ζωὴ τούς εἶχε κάνει ν' ἀντέχουν στίς στερήσεις καί κακουχίες.

Μέ τήν ἐμφάνισή τους στό ἱστορικό προσκήνιο ἄρχιζε μιά σημαντική περίοδος γιά τήν παγκόσμια ἱστορία.

Γ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΔΕΙΧΝΕΙ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ. Ο ΝΕΟΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ

Στό Βυζάντιο ζοῦσε πάντα ἡ ρωμαϊκή ἰδέα· δέν ἐγκαταλείφθηκε ποτέ.

Μετά τό θάνατο ὁμοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τό βυζαντινό κράτος ὑποχρεώθηκε ἀπό τά γεγονότα νά ἀναστείλει τά σχέδιά του γιά τήν ἀνασῶσταση τοῦ παλίου «ἰμπεριουμ» καί νά δώσει στήν πολιτική του *ἰδεολογικό προσανατολισμό περισσότερο χριστιανικό.*

1. Ὁ αὐτοκράτορας θεωρεῖται ἡ ζωντανή εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ καί ἀπεικονίζεται μέ φωτιστέφανο ἀγίου καί τήν ἐνδειξη «πιστός ἐν Χριστῷ».

Στόν πόλεμο

Ὁ Ἡράκλειος ξεκίνησε γιά τόν πόλεμο, ἀφοῦ προσευχήθηκε γονατιστός στήν Ἁγία-Σοφία. Ὁ λαός συνόδευε τό ξεκίνημα τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ μέ ἐκκλησιαστικούς ὕμνους. Ἡ ἱεροτελεστία πρῖν ἀπό τήν ἀναχώρηση γιά ἐκστρατεία δέ θυμίζει πιά Ρώμη.

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ νικητῆ αὐτοκράτορα ἐγινε πάλι μέ δοξολογίες πρὸς τό «Σωτήρω», ἡ προσκύνηση τοῦ Τίμιου Σταυροῦ κράτησε ἓνα χρόνο.

Καί στήν εἰρήνη

2. Ἡ Ἐκκλησία μέ ἀξημένο τό κύρος της μετά τό θρίαμβό της ἀπέναντι στήν εἰδωλολατρία καί τίς αἱρέσεις βοήθησε τό Κράτος στίς κρίσιμες στιγμές του¹.

Ἀλλά καί ὅταν ὁ κίνδυνος δέν ἦταν ἄμεσος, ἡ Ἐκκλησία εἶχε τό φιλανθρωπικό της ἔργο. Εἶχε νά φροντίσει γιά τούς καταστραμμένους ἀπ' τούς πολέμους, νά ἐξαγοράσει αἰχμαλώτους καί νά περιθάλψει τούς πρόσφυγες. Ἰδρυσε καί συντηροῦσε τά κάθε εἶδους φιλανθρωπικά ἰδρύματα, φτωχοκομεῖα, γηροκομεῖα, ὄρφανοτροφεῖα, νοσοκομεῖα κτλ. Κρατική ὀργανωμένη πρόνοια δέν ὑπῆρχε. Ἦταν φυσικό τό ἔργο τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας νά τό ἔχει ἡ Ἐκκλησία.

Τέλος στίς σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μέ τούς γειτόνους του φαινόταν ἡ πρόθεσή του νά προβάλλεται ὁ χριστιανικός του χαρακτήρας. Ἡ κυβερνηση *στήριξε κάθε ἱεραποστολική δραστηριότητα τῆς Ἐκκλησίας.*

Μέ δύο λόγια καί στόν πόλεμο καί στήν εἰρήνη ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία εἶναι τό «*θεοφροῦρητον κράτος*».

1. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ πατριάρχη Σέργιου.

δ. Ο ΜΩΑΜΕΘΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ
(ὡς τὸ 732 μ.Χ.)

I. Ὁ Μωάμεθ καὶ ἡ νέα θρησκεία

Τὴ χρονιά πού ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ξεκινοῦσε γιὰ τὸν ἱερό πόλεμο κατὰ τῶν Περσῶν, στὰ 622, στή μακρινὴ Μέκκα τῆς Ἀραβίας οἱ προύχοντες τῆς ἀριστοκρατίας, πού ἐξουσίαζαν τὴν πόλη, ἐδιώχσαν ἕναν ἐνοχλητικὸ γι' αὐτοὺς συμπολίτη τους, τὸ Μωάμεθ, πού καλοῦσε τοὺς Ἀραβες σὲ ἐνότητα κάτω ἀπὸ μιὰ νέα θρησκεία.

Οἱ ἀρχές

Ὁ Μωάμεθ ἦταν φτωχὸς καὶ ἀμόρφωτος, ἀλλὰ ἐξυπνος καὶ προικισμένος μὲ δημιουργικὸ πνεῦμα καὶ ποιητικὴ εὐαισθησία. Γιὰ νὰ ζήσει ἔκανε ἀρκετὲς δουλειές, ἀλλὰ πιὸ πολὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ νὰ ὀδηγεῖ καραβάνια, πράγμα πού τὸν ἔφερνε σὲ συχνὴ ἐπικοινωνία μὲ χριστιανούς, Ἰουδαίους καὶ πλούσιους Ἀραβες ἐμπόρους. Ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ φαίνεται πὼς τὸν ἔκανε νὰ σκέπτεται πὼς νὰ ἀναμορφώσει τὴν κοινωνία τῆς πατρίδας του καὶ νὰ ἀντικαταστήσει τὴν εἰδωλολατρία, στὴν ὁποία πιστεύαν οἱ συμπατριῶτες του, μὲ μιὰ νέα θρησκεία.

Ἦταν περίπου 40 χρόνων, ὅταν ἄρχισε τὸ κήρυγμά του κατὰ τῆς *λιθολατρίας*, πού ἦταν ἡ θρησκεία μὲ τοὺς πιὸ πολλοὺς ὀπαδοὺς, καὶ νὰ διδάσκει ὅ,τι τοῦ εἶχε –ὅπως διακήρυσσε– ἀποκαλύψει ὁ Θεός.

Ἡ Ἐγίρα

Στὴ Μέκκα βρισκόταν τὸ ἱερό *Κααβά*, ἕνα πετρόκτιστο κτίριο σὲ σχῆμα κύβου πού σκέπαζε μιὰ μαύρη πέτρα πεσμένη –κατὰ τὴν παράδοση– ἀπὸ τὸν οὐρανό. Ἦταν γι' αὐτὸ προσκύνημα ἡ Μέκκα ὄλων τῶν Ἀράβων καὶ τὸ πλῆθος τῶν προσκυνητῶν ἔδινε ζωὴ καὶ πλοῦτο στὴν πόλη. Δέν εἶχαν, φυσικά, καμιά διάθεση οἱ ἄρχοντες τῆς νὰ χάσουν τὰ κέρδη τους γιὰ τὸν παράξενο αὐτὸ κήρυκα. Ἔτσι ὁ Μωάμεθ διωγμένος ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγει στὴ γειτονικὴ πόλη Αἰθρίβη. Οἱ κάτοικοί τῆς τὸν δέχτηκαν μαζί μὲ τοὺς συντρόφους του, ἀσπάζτηκαν τὴ διδασκαλία του καὶ ἀργότερα ἄλλαξαν τ' ὄνομα τῆς πόλης τους σὲ Μεδίνα (= ἡ πόλη τοῦ Προφήτη).

Αὐτὴ ἡ μετανάστευση τοῦ Μωάμεθ, ἡ *Ἐγίρα*, ὅπως λέγεται ἐγινε στὰ 622 καὶ στάθηκε ἡ ἀφετηρία ἑνὸς κινήματος πού θὰ ἐπιδράσει στὴν ἱστορία.

Ἀπὸ τότε ἀρχίζει καὶ ἡ χρονολογία τῶν Μουσουλμάνων.

Στὴν Μεδίνα ὁ νέος προφήτης ἐγινε πολιτικοθρησκευτικὸς ἀρχηγὸς καὶ τὸ 630 κυρίεψε τὴ Μέκκα, ὅπου ἐπέβαλε τὴ νέα θρησκεία μὲ τὴ δύναμη τῶν ὀπλων.

*Τὸ κήρυγμα
τοῦ Μωάμεθ*

Ἡ νέα θρησκεία στηρίζεται στὸ δόγμα: «Ἕνας Θεός (Ἀλάχ) ὑπάρχει καὶ προφήτης του εἶναι ὁ Μωάμεθ». Εἶναι ἕνα μείγμα ἀπὸ χριστιανικές, ἰουδαϊκές καὶ ζωροαστρικές δοξασίες μὲ σκόρπιες τοπικὲς συνήθειες. Βρῆκε ὁμως ἀπήχηση στοὺς φτωχοὺς νομάδες τῆς Ἀραβίας, γιατί τοὺς χάριζε παρηγοριά καὶ τοὺς ὑποσχόταν ὑλικά καὶ ψυχικά ἀγαθὰ καὶ μετὰ τὸν θάνατο¹.

1. Ὁ Μωάμεθ ὀνόμαζε τοὺς πιστοὺς του *Μουσίμ* (=ἀφοσιωμένους) καὶ τὸ κήρυγμά του

II. Ἡ ἐξάπλωση τῶν Ἀράβων ὡς τὰ 732 μ.Χ.

Τό 632 ὁ Μωάμεθ πέθανε. Οἱ διάδοχοί του πήραν τόν τίτλο τοῦ Χαλίφη (=τοποτηρητής), γιά νά τονίσουν ὅτι συνέχιζαν τό ἔργο τοῦ Προφήτη. Ὁργάνωσαν ἕνα θρησκευτικο-πολιτικό κράτος ἰσχυρό καί μέ τό σύνθημα «ὑποταγή τῶν ἀπίστων», ὄρμησαν στούς γειτονικούς λαούς μέ ἱερό φανατισμό.

Πρῶτο θύμα τους στάθηκε ἡ κουρασμένη Περσία. Μιά στρατιά συν-τρίβει τούς Πέρσες καί τούς ὑποτάσσει, ἐνῶ ἄλλη εἰσβάλλει στή Συρία καί Παλαιστίνη. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε τή θλιβερή ἀτυχία νά δεῖ, πρὶν πεθάνει, νά χάνονται ἡ μία μετά τήν ἄλλη οἱ ἀνατολικές ἐπαρχίες, γιά τίς ὁποῖες εἶχε τόσο μοχθήσει. Τό 641 πέφτει ἡ Αἴγυπτος· τόν ἴδιο χρόνο πέθανε καί ὁ Ἡράκλειος.

Στά χρόνια τῶν διαδόχων τοῦ Ἡρακλείου, ἡ ἐξάπλωση τοῦ Ἰσλάμ παίρνει τή μεγαλύτερη ἔκτασή της. Ἀπό τούς διαδόχους τοῦ Ἡρακλείου, ξεχωρίζει ὁ Κωνσταντῖνος Δ΄ ὁ Πωγωνάτος (668-685).

Στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Πωγωνάτου ἕνας ἀπό τούς χαλίφες, ὁ Μωαβιά, ἔκανε τή Δαμασκὸ πρωτεύουσα τοῦ χαλιφάτου καί ἄρχισε ναυτικούς ἐξοπλισμούς. Μέ τό στόλο τους οἱ Ἀραβες φιλοδοξοῦσαν τώρα νά ἐξουσιάσουν στή Μεσόγειο.

Τό 673 ὁ Μωαβιά πολιορκήσε στενά τήν Κωνσταντινούπολη, γιά πέντε χρόνια, ἀλλά μέ διακοπές, γιατί τό χειμῶνα σταματοῦσε τήν πολιορκία. Τέλος, στά 678 ἀναγκάστηκε νά λύσει τήν πολιορκία.

Ἡ νίκη τῶν Βυζαντινῶν στηρίχτηκε στό «ὑγρόν πῦρ», μιά εὐφλεκτή οὐσία ἀπό διάφορα μείγματα, ἐφεύρεση τοῦ μηχανικοῦ Καλλίνικου ἀπό τή Συρία, τήν ὁποία ἐκσφενδόνιζαν μέ ἕνα σύστημα σιφῶνων στά ἐχθρικά πλοῖα, πού τότε ἦταν ξύλινα.

Οἱ Ἀραβες ὁμως δέ σταμάτησαν τίς κατακτήσεις τους. Συνέχισαν τή θυελλώδη πορεία τους στήν Ἀφρική. Τό 681 ὀλοκλήρωσαν τήν κατοχή τῆς μεσογειακῆς Ἀφρικῆς καί τό 711 πέρασαν στήν Ἰσπανία¹. Τό 732 οἱ Φράγκοι τούς νίκησαν σέ ἀποφασιστική μάχη στό Πουατιέ τῆς Γαλλίας καί τούς γύρισαν πίσω στά Πυρηναιά.

Οἱ κτήσεις τῶν Ἀράβων ἄρχιζαν πέρα ἀπό τή Μεσοποταμία, κάλυπταν τή μεσογειακή πλευρά τῆς Ἀφρικῆς καί ἔφταναν στά Πυρηναιά. Ἐνας αἰώνας εἶχε περάσει ἀπό τό θάνατο τοῦ Προφήτη (ΧΑΡΤΗΣ 16).

Τήν ταχύτητα τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων ἐξηγοῦν:

1. Ὁ θρησκευτικός φανατισμός, πού τροφοδοτεῖται ἀπό τούς Χαλίφες. 2. Ἡ φτώχεια τῆς γῆς τους. 3. Ἡ ἐξάντληση τῶν δυῶν μεγάλων κρατῶν, Βυζαντίου καί Περσῶν ἀπό τό μεταξύ τους πόλεμο. 4. Ἡ ψυχική ἀποξένωση μονοφυσιτῶν Συρίας-Αἰγύπτου ἀπό τό ὀρθόδοξο κέντρο. 5. Ἡ

¹ Ἰσλάμ (=ἀφοσίωση στόν Ἀλάχ). Ἐτσι, βγῆκαν οἱ ὄροι *Μουσουλμάνοι*, *Ἰσλαμισμός* κτλ. Τά βασικά δόγματα τῆς θρησκείας του καταγράφηκαν στό ἱερό βιβλίο *Κοράνο*. (Κεῖμ. 4).

1. Ἀπό τόν Ἀραβᾶ στρατηγὸν Ταρίκ, πού πρωτοπέρασε στήν Ἰσπανία, προέρχεται τό ὄνομα τοῦ γνωστοῦ Γιβραλτάρ. (Γιβραλ-Ταρίκ = ὁ βράχος τοῦ Ταρίκ).

Οἱ χαλίφες

Ἡ πρώτη ἐξόρμηση

Χαλίφης Μωαβιά

Ἡ πολιορκία τῆς Κων/πόλης (673-678)

Τά αἶτια τῆς ἐξάπλωσης

έκμετάλλευση και ή καταπίεση τών κατοίκων τής Συρίας, Παλαιστίνης και Αιγύπτου από τή βυζαντινή πρωτεύουσα. Και τέλος (6) μιá έντονη διάθεση άπαλλαγής από τή βυζαντινή κηδεμονία, που από καιρό είχε άρχισει νά φαίνεται άνεπιθύμητη στις περιοχές αυτές.

ε. ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΛΑΒΩΝ ΚΑΙ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ

Σέ προηγούμενο κεφάλαιο έγινε λόγος γιά τούς Σλάβους πού πέρασαν τό Δούναβη και έκαναν επιδρομές στό Βαλκάνια.

Τόν 7ο αί. ή εξάντληση τών Άβάρων άφησε στους Σλάβους πεδίο γιά τήν ανάπτυξη τους. Όταν τελικά οί Άβαροι άποσύρθηκαν πρós τήν Κεντρική Εύρώπη¹, νέες ομάδες Σλάβων έγκαταστάθηκαν στό χώρο τής Δαλματίας και άπλωσαν ως τήν όροσειρά τού Αίμου. Άργότερα μικρές ομάδες μπόρεσαν νά διεισδύσουν ως τήν Πελοπόννησο. Έπειδή όμως και ό άριθμός τους δέν ήταν μεγάλος και ό χαρακτήρας τους ειρηνικός, σιγά σιγά τούς άφομοίωσε ό ντόπιος έλληνικός πληθυσμός. Μόνο μερικές λέξεις πού παραμένουν στη γλώσσα μας θυμίζουν τό πέρασμά τους.²

Σλάβοι

Στά χρόνια τού Κων/νου Δ' τού Πωγωνάτου, παρουσιάστηκε κι ένας νέος λαός ταταρικής καταγωγής, οί Βούλγαροι, πού είχαν μετακινηθεί από τήν περιοχή τού Βόλγα ποταμού.

Βούλγαροι

Μέ άρχηγό τους τόν Άσπαρούχ πέρασαν τό Δούναβη, πήραν τήν περιοχή τής Δοβρουτσάς και έγκαταστάθηκαν εκεί (στό δέλτα). Ό Πωγωνάτος κατάλαβε τόν κίνδυνο, δέν μπόρεσε όμως νά τους άπωθήσει και έκλεισε μαζί τους συμφωνία, μέ τήν όποία τούς παραχωρούσε τήν περιοχή άπ' τό Δούναβη ως τόν Αίμο, μέ τόν όρο νά μένουν σύμμαχοι τού Βυζαντίου.

Μέ τήν εγκατάσταση όμως αυτή τών Βουλγάρων στό Βαλκάνια, άρχισαν νέες άγώνιες και νέος κύκλος άγώνων γιά τό Βυζάντιο.

στ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΧΑΝΕΙ ΣΕ ΕΚΤΑΣΗ ΚΕΡΔΙΖΕΙ ΟΜΩΣ ΣΕ ΣΥΝΟΧΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΛΗΝΙΖΕΤΑΙ

Οί κατακτήσεις τών Άράβων και ή εγκατάσταση τών Σλάβων και Βουλγάρων στό Βαλκάνια περιόρισαν σημαντικά τήν έκταση τού βυζαντινού κράτους. Ή πιό σημαντική συνέπεια τού περιορισμού αυτού ήταν νά χαθεί ό χαρακτήρας τού «οίκουμηνικού» κράτους. Τό Βυζάντιο ήταν πιά άναγκασμένο νά στηρίζεται στις έπαρχίες πού οί κάτοικοί τους είναι Έλληνες ή εξελληνισμένοι και παίρνει μορφή Έλληνικής αυτοκρατορίας.

Κορμός τού κράτους είναι τώρα ή Μ. Άσία πού ήταν εξελληνισμένη από τά άρχαία χρόνια. Όλες οί έπαρχίες, έξω από λίγες εξαιρέσεις, ήταν έξαρτημένες εκκλησιαστικά από τό Πατριαρχείο τής Κωνσταντινούπο-

Ή Έλληνική γλώσσα

1. Έκει θά τους συντρίψει άργότερα ό Μέγας Κάρολος τών Φράγκων.

2. Τέτοιες λέξεις είναι: βερβερίτσα (= σκίουρος), κοτέτσι, τσέλιγκας κ.ά.

λης και ὄλη ἡ αὐτοκρατορία μιλοῦσε μόνο ἑλληνικά. Ἡ λατινική γλώσσα ὀριστικά παραμερίστηκε ἀπὸ τὴ διοίκηση –τὸ τελευταῖο ὄχυρό πού τῆς εἶχε ἀπομείνει– και ὡς ἐπίσημη γλώσσα τοῦ κράτους καθιερώθηκε ἡ ἑλληνική και μάλιστα στή μορφή τῆς κοινῆς. Ἦταν μιὰ μεταρρύθμιση πού τὴν ἐπέβαλε ἡ ἀνάγκη.

Ἡ Ὀρθοδοξία, λοιπόν, και ὁ Ἑλληνισμὸς γίνονται τὰ στηρίγματα τοῦ κράτους, ἀφοῦ οἱ ἐπαρχίες μὲ τὴν πλειοψηφία τῶν μονοφυσιτῶν ἔχουν χαθεῖ.

Οἱ κοινότητες

Στὴ συνοχή τοῦ κράτους συνέβαλλαν και οἱ κοινότητες τῶν χωριῶν μὲ τοὺς ἐλεύθερους γεωργούς.

Κάθε κοινότητα εἶχε και κάποια αὐτοδιοίκηση και ὄλα τὰ μέλη τῆς φρόντιζαν γιὰ τὰ κοινὰ προβλήματα, ὅπως τὸ πότισμα τῶν ζώων και τῶν χωραφιδῶν, τὸ ἄλεσμα, τὴ χρήση γενικά τῶν μύλων κτλ.

*Δεσμοὶ
ἐνότητος
και δυνάμεις*

Αὐτοὶ οἱ παράγοντες, ἐξελληνισμὸς, θρησκευτικὴ ἐνότητα, κοινότητες μὲ ἐλεύθερους γεωργούς, θὰ ἐξασφαλίσουν στὸ Βυζάντιο μιὰ στερεότητα πού ἀποδείχτηκε σωτήρια στὶς κρίσιμες ὥρες τοῦ 7ου και 8ου αἰῶνα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

α. ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΛΑΩΝ ΣΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Ποιοί λαοί απειλοῦσαν τὴν αὐτοκρατορία, ὅταν πῆρε τὴν ἐξουσία ὁ Ἡράκλειος; Ποιοί ἐμφανίζονται ἀπειλητικοί γιὰ πρώτη φορά;
2. Σὲ ποιά κατάσταση ἐσωτερικά βρῆκε τὸ βυζαντινὸ κράτος ὁ Ἡράκλειος (ἢ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Φωκά καὶ οἱ συνέπειές της).
3. Ποιά ἦταν ἡ στάση τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου;

β. ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΕΡΣΕΣ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΑΒΑΡΩΝ – Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ

4. Γιατί ὁ πόλεμος κατὰ τῶν Περσῶν πῆρε χαρακτήρα ἱεροῦ πολέμου καὶ πῶς φαίνεται αὐτός ὁ χαρακτήρας;
5. Τί θυμᾶστε γιὰ τὴ συνεργασία Περσῶν καὶ Ἀβάρων; Ὑπάρχει σήμερα στὴν Ἐκκλησία μας μιὰ ἀκολουθία πού μᾶς θυμίζει τὰ γεγονότα;
6. Ἄν παραλληλίσουμε τὸν Ἡράκλειο μὲ τὸν Ἀλέξανδρο τὸ Μέγα, μπορεῖτε νὰ δικαιολογήσετε αὐτὸν τὸν παραλληλισμό;

γ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΔΕΙΧΝΕΙ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

7. Ποιά γεγονότα στὴν ἐποχὴ αὐτὴ μᾶς δείχνουν τὸ χριστιανικὸ χαρακτήρα τοῦ κράτους;

δ. Ο ΜΩΑΜΕΘΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ (ὡς τὸ 732)

8. Ἀπὸ πότε ἀρχίζει ἡ χρονολογία τῶν Μουσουλμάνων; Ποιὸ γεγονός τιμοῦν οἱ Μουσουλμάνοι μὲ τὸν τρόπο αὐτό;
9. Ποιά θεωροῦνται βασικά αἷτια γιὰ τὴ γρήγορη ἐξάπλωση τῶν Ἀράβων;
10. Ποιά ἡ ἔκταση τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου τὸ 732;

ε. Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΛΑΒΩΝ ΚΑΙ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΣΤΑ Β. ΒΑΛΚΑΝΙΑ

11. Πώς εμφανίζονται οί Βούλγαροι καί ποιός βυζαντινός μονάρχης τούς αντιμετώπισε πρώτος;

στ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΧΑΝΕΙ ΣΕ ΕΚΤΑΣΗ, ΚΕΡΔΙΖΕΙ ΟΜΩΣ ΣΕ ΣΥΝΟΧΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΛΗΝΙΖΕΤΑΙ

12. Ποιά γεγονότα συντελοῦν στόν ἐξελληνισμό τοῦ Βυζαντίου;

13. Γιατί λέμε πώς ἡ καθιέρωση τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἀπό τή βυζαντινή διοίκηση ἦταν πράξη ἀνάγκης;

ΚΕΙΜΕΝΑ

I

Τῆ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῶ τὰ νικητήρια
ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια
Ἀναγράφω σοι, ἡ πόλις σου, Θεοτόκε.
Ἄλλ' ὡς ἔχουσα τό κράτος ἀπροσμάχητον,
ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον,
ἵνα κράζω σοι: χαῖρε, νύμφη ἀνύμφευτε.

Σέ σένα, Θεοτόκε, πού μέ ὑπερασπίστηκες ἀποδίδω τή νίκη ἐγώ, ἡ δική σου πόλη, καί ἐπειδή λυτρώθηκα ἀπό τά δεινά (=τό φοβερό κίνδυνο) σοῦ προσφέρω τίς εὐχαριστίες μου. Ἀλλά, ἐπειδή ἡ δύναμη πού ἔχεις εἶναι ἀκατάμαχητη λύτρωσέ με (ἐλευθέρωσέ με) ἀπό κάθε λογῆς κινδύνους. Γιά νά (μπορῶ) νά φωνάζω σέ Σένα: «Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε». (μετάφραση)

2. ΔΥΟ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΥ ΘΕΟΦΑΝΗ ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ.

I

Αὐτό τό ἔτος (622) στίς 4 τοῦ Ἀπριλίου ὁ βασιλιάς Ἡράκλειος, ἀφοῦ γιόρτασε τό Πάσχα, ἀμέσως τή δεύτερη μέρα (τοῦ Πάσχα), τό ἀπόγευμα ξεκίνησε κατά τῆς Περσίας.

Εἶχε πάρει, ἐπειδή δέν εἶχε οἰκονομικούς πόρους, τά χρήματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων ὡς δάνειο, πῆρε καί ἀπό τή μεγάλη ἐκκλησία (Ἁγία Σοφιά) τά πολυκάνδηλα καί ἄλλα λειτουργικά σκευή καί ἔκοψε νομίσματα πολλά. Ἄφησε δέ καί τό γιό του μαζί μέ τόν πατριάρχη Σέργιο νά διοικοῦν μέ τόν πατρίκιο Βόνοσο, ἀνδρα λογικό καί συνετό σ' ὅλα καί ἐμπειρο... (μετάφραση)

II

... πῆρε ὁ βασιλιάς στά χέρια του τή μορφή (εἰκόνα) τοῦ Θεανθρώπου, τήν ὁποία δέν εἶχαν ζωγραφίσει χέρια...

... καί ἔχοντας πίστη στό θεοζωγραφισμένο αὐτό τύπο (εἰκόνα) ἔκανε ἀρχή τῶν ἀγώνων ... ἀφοῦ διαβεβαίωσε τό λαό ὅτι μαζί μ' αὐτούς (τούς στρατιώτες του) θ' ἀγωνιστεῖ μέχρι θανάτου καί σάν τά δικά του παιδιά ἔτσι θά τούς συμπεριφέρεται.

Θεοφάνης - Χρονογραφία
(μετάφραση)

3. Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΣΤΗ ΜΑΧΗ ΤΗΣ NINEYH

Μπροστά ἀπ' ὅλους ὄρμησε ὁ βασιλιάς (Ἡράκλειος): συγκρούστηκε μ' ἕναν ἄρχοντα τῶν Περσῶν καί μέ τή δύναμη τοῦ Θεοῦ καί τή βοήθεια τῆς Θεοτόκου τόν ἔριξε κάτω· αὐτοί πού τόν ἀκολουθοῦσαν τράπηκαν σέ φυγή.

Ἀμέσως μετά ἦρθε ἀντιμέτωπος μ' ἄλλον ἀλλά κι αὐτὸν τὸν ἐρίξε. Τοῦ ἐπιτέθηκε ἓνας τρίτος πού τὸν χτύπησε μέ τό δόρυ στό χεῖλη, ὅμως ὁ βασιλιάς κι' αὐτὸν τὸν σκότωσε. Χτύπησαν οἱ σάλπιγγες καί τὰ δύο μέρη ἄρχισαν νά συμπλέκονται. Ἡ μάχη κρατοῦσε γερά. Τ' ἄλογο τοῦ βασιλιά, πού λεγόταν Δόρκων, πληγώθηκε στό μηρό. Δέχτηκε κονταριά ἀπό πεζούς (Πέρσες). Καί στό πρόσωπο δέχτηκε σπαθιές, ἀλλά ἐπειδή φοροῦσε τὰ «κατάφρακτα»¹, πού φύλαγαν τὰ νεῦρα, δέν ἔπαθε ζημιά καί τὰ χτυπήματα δέν εἶχαν ἀποτελεσμα.

Στή μάχη ἔπεσε ὁ Ραζάτης καί τρεῖς «τουρμάρες»² ἀπό τοὺς Πέρσες, ὅλοι σχεδὸν οἱ ἄρχοντες καί τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ στρατοῦ (τῶν Περσῶν).

Θεοφάνης-Χρονογραφία.
(μετάφραση)

4. Ἐνα χαρακτηριστικό ἀπόσπασμα ἀπό τό Κοράνι. Στά 5 πρῶτα λήμματα προφητεῦει τή νίκη τοῦ Ἡρακλείου κατὰ τῶν Περσῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

ΜΕΚΚΑ, 60 ἑδάφιο.

«Εἰς τό ὄνομα τοῦ πολυελέου καί πολυεσπλάχνου Θεοῦ»

1. Ἀλέφ, Λάμ, Μίμ. Οἱ Ἕλληνες νικήθηκαν.
2. Νικήθηκαν στό σύνορα³. Θά ἐξαγοράσουν τήν ἡττα τους μέ τή νίκη.
3. Μέσα σέ λίγα χρόνια, ὁ Θεός κανονίζει τήν τύχη τῶν μαχῶν. Ἡ ἡμέρα πού θά θριαμβεύσουν θά εἶναι μέρα χαρᾶς γιά τοὺς πιστούς.
4. Θά χρωστοῦν τήν ἐπιτυχία τους στό χέρι τοῦ Ὑψιστοῦ πού προστατεῖει ὅποιους θέλει. Εἶναι ἰσχυρός καί σοφός.
5. Ὁ Θεός τό ὑποσχέθηκε. Καί δέν παραβαίνει τίς ὑποσχέσεις του, ἀλλά οἱ περισσότεροι τό ἀγνοοῦν.
6. Μεθοσμένοι ἀπό τίς γήινες ἀπολαύσεις, οἱ ἄνθρωποι ξεχνοῦν τή μέλλουσα ζωή.
7. Ἀγνοοῦν μήπως, πός ὁ οὐρανός, ἡ γῆ καί τό καθετί πού ὑπάρχει στό διάστημα, εἶναι ἀληθινό ἔργο τοῦ Θεοῦ, καί πός ἔχει ὀρίσει τό ὄριο τῆς διάρκειάς τους; Καί ὅμως, οἱ περισσότεροι ἀρνιοῦνται τήν ἀνάστασι.
8. Μή δέ γυρίσανε τή γῆ; Μή δέν εἶδαν ποιά εἶταν ἡ τύχη τῶν ἀρχαίων λαῶν; Εἶταν πιό δυνατοί ἀπ' αὐτούς καί ἄφισαν μνημεῖα τοῦ μεγαλείου τους. Καί τήν κατοίκησαν περισσότερο καιρό. Διάφοροι προφήτες τοὺς κήρυξαν τήν ἀλήθεια. Δέν τοὺς φέρθηκε ἀδίκᾳ ὁ Θεός. Μόνοι τους χάθηκαν.
9. Εἶχαν παραδοθεῖ στήν ἀσέβεια καί ἀρνιόνταν τή θεϊκή θρησκεία. Βρίζανε τήν ἀγνότητά της μέ χλευασμούς; καί χάθηκαν.

(μετ. Μίνας Ζωγράφου-Μερναίου)

1. Θόρακας

2. Διοικητής Τούρμας (τούρμα = φρουρά διαμερίσματος 1/3 μέρους) (σκόπιμη ἢ διατήρηση τῆς γραφῆς).

3. Τῆς Μεσοποταμίας.

ΚΕΦ. 2

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΕΣ ΙΣΑΥΡΩΝ, ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΚΑΙ ΑΜΟΡΙΟΥ 717-867

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ περίοδος ἀπὸ τὸ 717 ὡς τὸ 867 μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ χωρὶς ὑπερβολὴ ἢ πρὸ κρίσιμη τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, γιὰτὸ κίνδυνος γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν τώρα μεγαλύτερος ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ.

Οἱ ἐχθροὶ τοῦ Βυζαντίου, Ἀραβες, Σαρακηνοὶ πειρατὲς καὶ Βούλγαροι ἀπειλοῦν μὲ τὶς ἐπιθέσεις τους νὰ καταλύσουν τὸ κράτος. Στὴ Δύση ὁ Πάπας ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ ἐπιρροή καὶ στρέφεται πρὸς τοὺς Φράγκους.

Στὸ ἐσωτερικὸ, ἀπ' τὴν ἄλλη, ξεσπάει μιὰ κρίση μὲ θρησκευτικὸ περιεχόμενον ἀλλὰ μὲ προεκτάσεις σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ κράτους, ἡ **Εἰκονομαχία**.

Ὅλα αὐτὰ τὰ γεγονότα ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ συνθέτουν τὴ φυσιογνωμία τῆς ἐποχῆς.

Γιὰ νὰ ἐπιβιώσει τὸ Βυζάντιο, χρειάστηκε ν' ἀγωνιστοῦν σκληρὰ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες. Γράφεται στὸ ἐνεργητικὸ τῆς αὐτοκρατορίας ὅτι πέτυχε καὶ τοὺς ἐχθρούς της ν' ἀποκρούσει καὶ μὲ τολμηρὲς μεταρρυθμίσεις νὰ θεμελιώσει τὴν ἀκμὴ τῆς ἐπόμενης περιόδου.

Τοὺς αὐτοκράτορες τῆς περιόδου χωρίζουμε σὲ τρεῖς δυναστείες.

I. Δυναστεία Ἰσαύρων: 717-802

Λέων Γ' Ἰσαυρὸς 717-741, Κων/νος Ε' Κοπρῶνιμος 741-775, Λέων Δ' ὁ Χάζαρος 775-780, Κων/νος Στ' 780-797 καὶ Εἰρήνη Ἀθηναία 780-797-802.

II. Διάδοχοι: 802-820

Νικηφόρος Α' 802-811, Σταυράκιος (γιὰ λίγους μῆνες), Μιχαὴλ Α' ὁ Ραγκαβὲς 811-813 καὶ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος 813-820.

III. Δυναστεία Ἀμορίου: 820-867

Μιχαὴλ Β' ὁ Τρωλὸς 820-829, Θεόφιλος 829-842 καὶ Μιχαὴλ Γ' 842-867.

α. ΑΓΩΝΕΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΡΑΒΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ

Ι. Άγῶνες τῶν Ἰσαύρων (717-802)

Ἡ ἀπόκρουση τῶν Ἀράβων στήν Ἀνατολή (717) καί στή Δύση (732)

Ὅταν τό 717 ὁ Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρος ἀνέβηκε στό θρόνο, τό βυζαντινὸ κράτος περνοῦσε δύσκολες στιγμές. Στό ἐσωτερικὸ ἐπικρατοῦσε ἀναρχία, ἐνῶ οἱ Ἀραβες, πού συνέχιζαν τήν κατακτητικὴ τους πορεία σ' ὅλα τὰ μέτωπα μέ ἀμείωτη ἔνταση, διέσχισαν τή Μ. Ἀσία καί ἔφθασαν κοντὰ στήν Κωνσταντινούπολη.

Ἀπόκρουση
τῶν Ἀράβων
στήν
Κωνσταντινούπολη

Τόν Αὐγούστο τοῦ 717 ἡ βυζαντινὴ πρωτεύουσα κλείστηκε ἀπό στεριά καί θάλασσα καί ἔτσι ἄρχισε ἡ δευτέρη πολιορκία τῆς ἀπό τοῦς Ἀραβες μέ ἀρχηγό τό στρατηγὸ Μασλαμά.

Ἡ πολιορκία κράτησε ἓνα χρόνο (ὡς τόν Αὐγούστο τοῦ 718) καί τελείωσε μέ θριαμβευτικὴ νίκη τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Πόλης. Ὁ Μασλαμάς ἀναγκάστηκε νά ἀποχωρήσει μέ τό στρατό του ἀποδεκατισμένο, ἐνῶ καί ὁ στόλος του εἶχε πάθει μεγάλες καταστροφές ἀπό τό «ύγρο πῦρ» (Κεῖμ. 1) καί τίς τρικυμίες. Αὐτὴ ἦταν καί ἡ τελευταία ἀπόπειρα τῶν Ἀράβων νά καταλύσουν τό Βυζάντιο.

Ἡ νίκη αὐτὴ τῶν βυζαντινῶν ὄπλων ἦταν πολὺ σημαντικὴ, γιατί ἔσωσε τὴν αὐτοκρατορία, ἀλλὰ καί τὴν Εὐρώπη, ἀπό τὴν ὑποταγή. Ἄν ἔπεφτε τότε ἡ Κωνσταντινούπολη, θά ἦταν ἀδύνατο νά συγκρατηθοῦν οἱ Ἀραβες στὰ Βαλκάνια ἢ στήν ἀνοργάνωτη Ἀνατολικὴ Εὐρώπη. Δίκαια λοιπόν τὴ χαρακτηρίζουν ἰσάζια μέ τὴ νίκη τοῦ Μαραθῶνα καί δίκαια ὀνομάζουν τό Λέοντα «Μιλτιάδη» πολλοὶ νεότεροι ἱστορικοί.

Ἀπόκρουση
τῶν Ἀράβων
στό Πουατιέ

Στὴ Δύση οἱ Ἀραβες ἀπὸ τὴν Ἰσπανία πέρασαν τὰ Πυρηναια καί ξεχύθηκαν στή Γαλλία. Τό 732 ὁμως, στό Πουατιέ, στήν κοιλάδα τοῦ Ροδανοῦ, ὁ στρατός τῶν Φράγκων ἡγεμόνων μέ ἀρχηγό ἓνα φεουδάρχη, τόν Κάρολο Μαρτέλ, νίκησε τοῦς Ἀραβες καί τοῦς σταμάτησε.

Ἡ νίκη αὐτὴ τοῦ Καρόλου ἀνάγκασε τοῦς Ἀραβες νά ξαναγυρίσουν

Ἡ ἀναγόρευση τοῦ αὐτοκράτορα «ἐπὶ τῆς ἀσπίδος» ἀπὸ τό στρατό (Μιχαὴλ Α' ὁ Ραγκαβῆς). Μικρογραφία ἀπὸ τό χειρόγραφο «Σύνωψη Ἱστορικῶν» τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη, 13ου-14ου αἰ., πού βρίσκεται στή Μαδρίτη. Ἐξακόσιες μικρογραφίες κοσμοῦν τό χειρόγραφο γεμάτες ἀπὸ γραφικὲς λεπτομερεῖες ἀπὸ τὴν ἱστορία, τὰ ἦθη τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας.

Ο Λέων ο Ίσαυρος αποκρούει
τούς Άραβες πού πολιορκήσαν
τήν Κωνσταντινούπολη (717-718).
Άριστερά ο αυτοκράτορας καθισμένος
στό θρόνο κι ένας σωματοφύλακας.
Δεξιά, ίππεις κατατροπώνουν τούς
Άραβες. Μικρογραφία από τό Χρο-
νικό του Μανασσή.

πίσω στην Ίσπανία. Γιά αιώνες μετά τά Πυρηνάια θά εΐναι τό σύνορο
τους στόν ευρωπαϊκό χώρο.

Οί δύο αυτές νίκες λύτρωσαν τό χριστιανικό κόσμο τής Εϋρώπης από
τόν κίνδυνο του εξισλαμισμού.

Ο πόλεμος στην Άνατολή καί τά Βαλκάνια. Ο πόλεμος στην Άνα-
τολή συνεχίστηκε καί μετά τήν απόκρουση των Άράβων από τήν Κων-
σταντινούπολη.

Στό Άκροϊνό¹ τής Φρυγίας ο Λέων Γ΄ μαζί μέ τό γιό του καί συναύ-
γουστο Κωνσταντίνο, νίκησε τούς μουσουλμάνους σέ αποφασιστική
μάχη (740) καί τούς άνάγκασε ν΄ αποσυρθοϋν από τό μικρασιατικό
χώρο.

Τούς άγώνες στην Άνατολή έναντι των Άράβων συνέχισε νικη-
φόρα ο Κωνσταντίνος Ε΄ πού διαδέχτηκε τόν πατέρα του Λέοντα τό 741.
Τήν εποχή αυτή τό άραβικό χαλιφάτο διασπάστηκε, όπως θά δοϋμε σέ
άλλο κεφάλαιο.

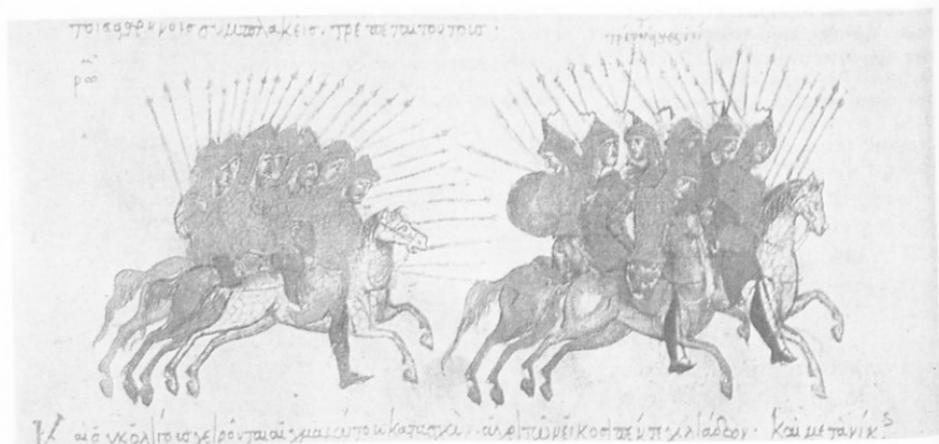
Στά επόμενα χρόνια ο πόλεμος έγινε πιά μόνιμη κατάσταση στα
ανατολικά σύνορα.

Όπως είδαμε, στα χρόνια του Κωνσταντίνου Δ΄ Παγωνάτου οί Βούλ-
γαροι είχαν εγκατασταθεί στην περιοχή από τό Δούναβη ως τόν Αίμο.
Στό διάστημα πού ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήταν άπασχολημένος μέ έσωτε-

Άγώνες
κατά
των Άράβων

Άγώνες
κατά των
Βουλγάρων

1. Άκροϊνό: τό σημερινό Άφιόν Καρά Χισάρ.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ αὐτοκράτορα Θεοφίλου ἐναντίον τῶν Ἀράβων. Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη. (13ος-14ος αἰ.).

ρικά ζητήματα, οἱ Βούλγαροι βρῆκαν εὐκαιρία ν' ἀρχίσουν ληστρικῆς ἐπιδρομῆς καὶ σὲ λίγο ἐγίναν ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς γιὰ τὸ κράτος. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶδε τὸν κίνδυνο καὶ τὸν ἀντιμετώπισε ἀποφασιστικά. Μὲ καλὰ ὀργανωμένο τὸ στρατὸ του ἔκανε ἐννέα ἐκστρατείες μέσα σὲ εἴκοσι χρόνια¹ καὶ τελικὰ κατόρθωσε νὰ συντρίψει τοὺς Βουλγάρους, γι' αὐτὸ καὶ τὸν χαρακτηρίζουν «πρῶτο Βουλγαροκτόνο». (Κεῖμ. 2)

Στὴ διάρκεια τῆς τελευταίας ἐκστρατείας του, τὸ 775, ὁ Κωνσταντῖνος πέθανε. ἀφοῦ ὁμως εἶχε ἀπαλλάξει τὸ κράτος ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸ κίνδυνο σ' αὐτὴ τὴ φάση.

II. Βουλγαρικοὶ καὶ ἀραβικοὶ πόλεμοι στά χρόνια τῶν διαδόχων καὶ τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου (802-826)

Βουλγαρικοὶ πόλεμοι. Στὴν ἐποχὴ τῶν διαδόχων ὁ ἀραβικὸς κίνδυνος εἶχε χάσει τὴν οὐξύτητα πού εἶχε παλιότερα. Τώρα ὁ πιὸ ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς ἦταν οἱ Βουλγάροι.

Ἀκμὴ τῶν
Βουλγάρων

Μὲ ἡγεμόνα τοὺς τὸν Κροῦμο, ἱκανὸ καὶ φιλόδοξο ἄνδρα, οἱ Βούλγαροι ἀναδιοργάνωσαν τὸ Κράτος τοὺς καὶ ἐπίδωξαν νὰ ἀπλώσουν τὰ ὄριά του.

Ὁ αὐτοκράτορας *Νικηφόρος Α'* προσπάθησε νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσει. Ἀλλὰ στά 811 ὁ Κροῦμος μὲ ἐνέδρα κατόρθωσε νὰ συντρίψει τὸ στρατὸ τοῦ Βυζαντίου πού ὀδηγοῦσε ὁ αὐτοκράτορας. Ὁ ἴδιος ὁ Νικηφόρος ἔπεσε στὴ μάχη. Ἦταν μιά πανωλεθρία τῶν Βυζαντινῶν πού ἔφερε τὸ νικητὴ Κροῦμο μπροστὰ στά τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλης καὶ τὸν ἔκανε νὰ σχεδιάζει μιά δικιά του αὐτοκρατορία στά Βαλκάνια.

1. Οἱ σημαντικότερες νίκες τοῦ Κωνσταντῖνου Ε' ἦταν: τὸ 759 στὸ φρούριο τῶν Μαρκελλῶν, τὸ 763 στὴν Ἀγχιάλο καὶ τὸ 772 στά Λιθσοῦρια.

Τό 813 ὁμοῦς πῆρε τὸ θρόνο τοῦ Βυζαντίου ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος, ἕνας ἱκανότατος καί θαρραλέος στρατιωτικός, ὁ ὁποῖος ἀντιμετώπισε μέ σύννεση τὸν κίνδυνο: ὀργάνωσε πρῶτα τὴν ἄμυνα καί μετὰ βγήκε νά χτυπήσει τὸν ἐχθρό. Ἀφοῦ παγίδεψε τὸν Κροῦμο, τὸν κατανίκησε στή *Μεσημβρία* τὸ 813. Παρά τὴ μεγάλη καταστροφή τοῦ στρατοῦ του ὁ Κροῦμος μέ νέα στρατολογία μεγάλων δυνάμεων ἐτοιμαζόταν νά ἐπιτεθεῖ. Πέθανε ὁμοῦς καί τὸ Βυζάντιο ἀπαλλάχθηκε καί ἀπ' αὐτό τὸν ἐχθρό του.

Κατὰ τὴν παράδοση ὁ Κροῦμος πέθανε ἀπὸ τὴ λύπη του γιὰ τὴν καταστροφή τοῦ 813. Ἡ ἴδια παράδοση λέει ὅτι ὁ τόπος τῆς καταστροφῆς πῆρε τ' ὄνομα τοῦ νικητῆ «βουνό Λέοντος».

Οἱ Ἀραβες στή Μεσόγειο. Ὑποταγὴ τῆς Κρήτης. Τό Λέοντα Ε' τὸν δολοφόνησαν μέσα στό παρεκκλήσι τοῦ παλατιοῦ συνωμότες πού ἀνέβασαν στό θρόνο τὸ Μιχαήλ Β' τὸν Τραυλό. Μ' αὐτὸν ἀρχίζει μιά νέα δυναστεία, ἡ *δυναστεία τοῦ Ἀμορίου*. Στά χρόνια του τὸ κράτος δίχασε μιά ἐπανάσταση, ἡ στάση τοῦ Θωμᾶ Καππαδόκη, πού στοίχισε ἀκριβὰ στό Βυζάντιο σέ χρῆμα καί αἷμα. Τὴν ἀναταραχὴ αὐτὴ ἐκμεταλλεύθηκαν Ἀραβες ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, τυχοδιώκτες πειρατές, πιὸ γνωστοί ὡς Σαρακηνοί, καί κατέλαβαν τὴν Κρήτη (823), πού τὴ χρησιμοποίησαν σάν ὀρμητήριο γιὰ νά ληλατοῦν τὰ παράλια καί τὰ νησιά. Γιὰ 140 χρόνια ὁ Χάντακας¹ στάθηκε φόβος καί τρόμος τῶν χριστιανῶν τοῦ Αἰγαίου καί τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Λίγο ἀργότερα ἄλλοι Ἀραβες, Ἀφρικανοί, πατοῦν τὴ Σικελία, ὕστερα τὴ Σαρδηνία καί ἄλλα μεσογειακὰ νησιά καί μέ τὰ πειρατικά τους πλοῖα παίρνουν τὸν ἐλεγχὸ τῆς Μεσογείου.

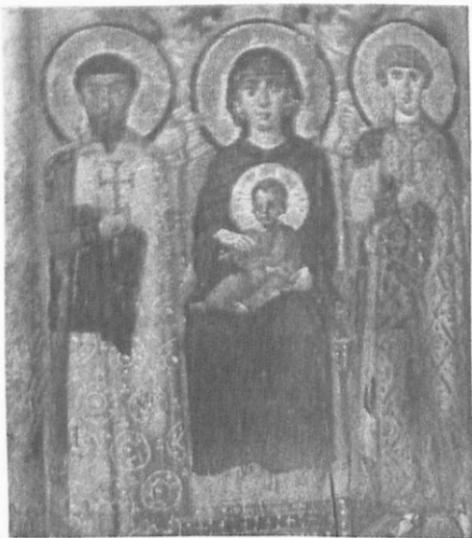
Ἀγῶνες κατὰ τῶν Ἀράβων στὴν Ἀνατολή. Ὅταν πέθανε ὁ Μιχαήλ Β' ὁ Τραυλός, ὁ γιός του Θεόφιλος πῆρε τὸ θρόνο καί ἀναδιοργάνωσε τὸ κράτος. Στά χρόνια τῆς βασιλείας του ὁ πόλεμος μέ τοὺς Ἀραβες ξαναφούντωσε. Ὁ Θεόφιλος μῆκε στά ἀραβικὰ ἐδάφη καί κατάστρεψε τὴ Σωζόπετρα, πατρίδα τοῦ χαλίφη. Αὐτὸ ὁμοῦς εἶχε σάν ἀποτέλεσμα οἱ Ἀραβες νά δώσουν στὸν πόλεμο ἱερό χαρακτήρα. Γράφουν τὴ λέξη «ἐκδίκηση» στίς ἀσπίδες τους καί μέ ἀρχηγό τους τὸν ἴδιο τὸ χαλίφη πετυχαίνουν νά καταστρέψουν τὸ Ἀμόριο τῆς Φρυγίας, πατρίδα τῆς δυναστείας τοῦ Θεόφιλου. Ἡ καταστροφή αὐτὴ ἔδειξε στοὺς Βυζαντινοὺς πῶς οἱ Ἀραβες ἦταν ἀκόμα ἰσχυροί.

Ὁ Θεόφιλος πέθανε σέ λίγο ἀπὸ τὴ λύπη του (842). Ὅμοῦς στά χρόνια τοῦ Μιχαήλ Γ', πού διαδέχτηκε τὸ Θεόφιλο, οἱ στρατηγοὶ Βάρδας καί Πετρωνάς νίκησαν ἐπανελημμένα τοὺς Ἀραβες καί τὸ 863, τέλος, ὁ Πετρωνάς κέρδισε ἀποφασιστικὴ νίκη. Ἡ δύναμη τῶν Ἀράβων ἐξασθενόυσε καί τὸ Βυζάντιο ἐπαιρνε τὴν πρωτοβουλία.

1. Εἶναι τὸ σημερινὸ Ἡράκλειο. Τὸ ὄνομα Χάντακας (Χάνδαξ) πῆρε ἀπὸ τὴν περίφημη τάφρο, χανάκι πού περιέζωνε τὰ τεῖχη.

Προσωπογραφία του Ἀρτεμίδωρου και μούμια του ίδιου. Αίγυπτος, 2ος αἰ. μ.Χ. Βρετανικό Μουσείο.
 Ἡ προσωπογραφία εἶναι ζωγραφισμένη με τὴν ἐγκωστική μέθοδο (τὰ χρώματα διαλύονται σὲ κερί καὶ ἀπλώνονται με πυρωμένη αἰχμηρή γραφίδα) στὴν ξύλινη σανίδα, πού εἶναι προσαρμοσμένη στὴ μούμια. Χρυσό στεφάνι εἶναι ζωγραφισμένο γύρω στὰ μαλλιά κι ἕνα ἄλλο γύρω στὸ πάνω μέρος τῆς σανίδας με σταυρὸ στὴ μέση.

Εἰκόνα τῆς Μονῆς τοῦ Σινᾶ, 6ος αἰ. Παριστάνει τὴν Παναγία Βρεφοκρατοῦσα, ἀνάμεσα σὲ δύο στρατιωτικούς ἁγίους, τὸ γενειοφόρο Θεόδωρο τὸ Στρατηλάτη καὶ ἕναν ἄγναιο, τὸ Δημήτριο ἢ τὸ Γεώργιο. Πίσω δύο ἄγγελοι ὑψώνουν τὸ κεφάλι πρὸς τὸν οὐρανὸ ἀπ' ὅπου βγαίνει τὸ χερί τοῦ Θεοῦ καὶ μιά φωτεινὴ δέσμη κατεβαίνει ὡς τὸ κεφάλι τῆς Παναγίας. Πάνω στὸν ξύλινο πίνακα, ἡ εἰκόνα ἔχει ζωγραφηθεῖ με τὴν ἐγκωστική μέθοδο: Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ καὶ τὰ ζωηρὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων τὴν συνδέουν με τὴν παραπλεύρωσ ἀιγυπτιακὴ προσωπογραφία.

β. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. Θρησκευτική πολιτική. Ἡ εἰκονομαχία

Οἱ ρίζες τῆς εἰκονομαχίας. Ἡ θρησκευτική πολιτική τῶν Ἰσαύρων γενικά χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν προσπάθειά τους νὰ ἐξουσιάσουν τὴν Ἐκκλησία καὶ νὰ ἔχουν κάτω ἀπὸ τὸν ἐλεγχό τους τὴ δράση τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ παρεκκλησιαστικῶν παραγόντων. Καταπολέμησαν τὴν ἐξάπλωση τῶν μοναστηριῶν καὶ διόριζαν οἱ ἴδιοι τοὺς ἐπισκόπους.

Τὸ πρόβλημα τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων δὲν ἦταν καινούριο.

"Ὅπως ξέρουμε, οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ δὲν εἶχαν εἰκόνες. Ὅταν ἀργότερα μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ χρησιμοποιήθηκαν εἰκόνες καὶ ἄρχισε καὶ ἡ προσκύνησή τους, δημιουργήθηκε μιὰ διαφορὰ ἀπόψεων πάνω στοῦ θέμα: *Εἶναι σωστό νὰ προσκυνοῦν οἱ χριστιανοὶ εἰκόνες ἢ ὄχι;*

Στὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰῶνα οἱ «θαυματοργές εἰκόνες», τὰ διάφορα κειμήλια τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων πού οἱ μοναχοὶ περιέφεραν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο λατρεύονταν μὲ τρόπο πού δὲν εἶχε καμιὰ σχέση μὲ τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ ὑπερβολὴ αὐτὴ ἔκανε τοὺς Ἀραβες νὰ διακηρύξουν, πὼς οἱ χριστιανοὶ εἶναι εἰδωλολάτρες καὶ πολυθεῖστες. Ἦταν μιὰ ἐπικίνδυνη γιὰ τὸ Βυζάντιο προπαγάνδα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη τὰ μοναστήρια πλήθαιναν διαρκῶς. Εἶχαν ἀποκτήσει μεγάλες περιουσίες ἀπὸ δωρεές καὶ καθὼς ἦταν ἀπαλλαγμένα ἀπὸ φόρους ζημίωναν τὴν οἰκονομία τοῦ κράτους. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν γινόταν ὄλο καὶ μεγαλύτερος καὶ ἡ ἐπιρροή τους πάνω στὶς λαϊκὲς τάξεις στεκόταν ἐμπόδιο σὲ κάθε μεταρρυθμιστικὴ προσπάθεια.

"Ὅλη αὐτὴ ἡ κατάσταση ἔκανε τὴν κυβέρνηση ν' ἀνησυχεῖ καὶ τὴν ἀνάγκασε νὰ πάρει μέτρα γιὰ τὸν περιορισμὸ τοῦ κακοῦ. Ὅμως ἡ βιαιότητα τῆς πολιτικῆς τῶν Ἰσαύρων ἔθιξε τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα τῶν λαϊκῶν τάξεων καὶ τὴν αὐτοτέλεια τῆς Ἐκκλησίας. Ἀντιθέσεις πού κρυφοζούσανε καιρὸ βρῆκαν τρόπο νὰ βγοῦν στὴν ἐπιφάνεια.

Ἡ ἀρχὴ τῆς κρίσεως. Τὸ 726 πρῶτα καὶ τὸ 730 πιὸ ἔντονα ὁ Λέων Γ' ἀπαγόρευσε τὴν προσκύνηση τῶν εἰκόνων. Τὰ μέτρα αὐτὰ χώρισαν τὸ λαὸ σὲ δύο ἀντίμαχες παρατάξεις, τοὺς εἰκονομάχους καὶ τοὺς εἰκονολάτρες. Ἔνας βαθὺς διχασμὸς ἀναστάτωσε πάνω ἀπὸ 100 χρόνια ὄλες τὶς ἐκδηλώσεις ζωῆς τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἔφερε ἀντιμέτωπες τὶς δύο μερίδες μὲ τόσο πάθος, ὥστε τὰ σημάδια τῆς διαμάχης νὰ μένουν ἀνεξίτηλα καὶ στά ὑπόλοιπα χρόνια.

Πρῶτος ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀντέδρασε στὶς ἐνέργειες τῆς πολιτείας καὶ ὁ Λέων τὸν ἀντικατάστησε μὲ ὁπαδὸ τῆς πολιτικῆς του.

Ἀλλὰ καὶ ὁ πάπας ἀναθεμάτισε τὸ διάταγμα.

Καὶ ὁ μέγας θεολόγος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ μοναχὸς Ἰωάννης Δαμασκηνὸς ὑποστήριξε σθεναρὰ τὶς εἰκόνες. (Κεῖμ. 3)

Ἡ ἀντίδραση αὐτῆ τῆς Ἐκκλησίας ἐξωτερικέυε καὶ τὴν ἄρνηση τῆς νὰ ὑποταχτεῖ ἀπόλυτα στὴ θέληση τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ Λέων τοποθετοῦσε τὶς σχετικὲς μὲ τὶς εἰκόνες

*Τὸ πρόβλημα
τῆς λατρείας
τῶν εἰκόνων*

*Τὰ μέτρα
τοῦ
Λέοντα Γ'*

Ἡ ἀντίδραση

αποφάσεις του στά πλαίσια του γενικότερου μεταρρυθμιστικού του έργου για την ανόρθωση του κράτους, την ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και τον περιορισμό των μοναστηριών.

Εικονομαχία: Η πρώτη φάση 726-787. Μετά διατάγματα του Λέοντα Γ' κατά των εικόνων και την όργισμένη αντίδραση από την Έκκλησία άρχισε η πρώτη φάση της εικονομαχίας που κράτησε ως τα 780 (έπίσημα η πρώτη φάση θά κλείσει στα 787). (Κεϊμ. 4)

Είναι η πιο δραματική περίοδος, γιατί σ' αυτή τη φάση και οι δύο μερίδες αγωνίστηκαν με πάθος και φανατισμό.

Οι «Έλλαδικόι», δηλαδή οι κάτοικοι της κυρίως Ελλάδας και των νησιών, προχώρησαν σε άνοικτη ρήξη επαναστάτησαν και ανακήρυξαν δικό τους αυτοκράτορα. Με τις ενέργειες του πάπα επαναστάτησε με τους Έλλαδικούς και η Κάτω Ιταλία. Ο Λέων όμως συνέτριψε την επανάσταση και τιμώρησε τον πάπα αφαιρώντας του την Έκκλησία του Ίλλυρικού (Κάτω Ιταλίας - Σικελίας και Ελλάδας).

Τους μοναχούς και γενικά όσους αντιδρούσαν στα μέτρα της έξουσίας τους καταδίωξε συστηματικά ο Κων/νος Ε', αφού συγκάλεσε σύνοδο¹ τό 754 που καταδίκασε τις εικόνες και τη λατρεία τους. Μετά τό θάνατό του όμως παρατηρείται μία διαλλακτική τάση και τέλος η *Ειρήνη ή Αθηναία*, επίτροπος του ανήλικου γιου της Κωνσταντίνου Στ' από τό 780 αναστήλωσε τις εικόνες με μία σύνοδο στη Νίκαια στα 787.

Η σύνοδος αυτή ήταν η Ζ' Οικουμενική Σύνοδος και μ' αυτήν κλείνει η πρώτη φάση της Εικονομαχίας.

Δεύτερη φάση 815-843. Τό ζήτημα ξανάφερε στην επιφάνεια ο Λέων Ε' ό Άρμένιος στα 815 με σύνοδο που έγινε στό μοναστήρι των Βλαχερνών. Στη φάση αυτή δέν έχουμε τις ακρότητες της πρώτης. Όξύτητες και διωγμοί παρουσιάστηκαν μόνο στα χρόνια του Θεόφιλου, που έκλεισε πολλά μοναστήρια, και καταδίωξε πολλούς μοναχούς και φίλους των εικόνων.

Τέλος, η Θεοδώρα, η γυναίκα του Θεόφιλου, που ήταν κρυφά εικονολάτρισα, όταν ήταν επίτροπος του ανήλικου γιου της Μιχαήλ Γ', έκλεισε όριστικά τό ζήτημα στα 843 με νέα σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη, η όποια επικύρωσε τά πρακτικά της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου.

Η Έκκλησία γιορτάζει την όριστική αναστήλωση των εικόνων την πρώτη Κυριακή της σαρακοστής, που γιορτάζεται από τότε ως Κυριακή της Όρθοδοξίας.

Μία σύντομη κριτική. Τελικά νικητής δέν ήταν η εικονολατρία αλλά η όρθοδοξία. Οι πατέρες της Έκκλησίας που αποφάσισαν την αναστήλωση και στίς δύο συνόδους δογματίσαν πώς δέ λατρεύονται οι εικόνες-αντικείμενα, αλλά ότι ό σεβασμός αποδίδεται στό ιερό πρόσωπο που εικονίζεται και καταδίκασαν τις υπερβολές.

Δέν πήγε όμως χαμένο και τό μεταρρυθμιστικό κίνημα. Γιατί:

1. Στη σύνοδο αυτή που έγινε στην Ίερεια πήραν μέρος μόνο επίσκοποι.

α) τὸ κράτος φάνηκε δυνατώτερο ἀπὸ τὶς διασπαστικές δυνάμεις. Ἡ κρίση λύθηκε μὲ κρατική πρωτοβουλία.

β) κράτος καὶ Ἐκκλησία βρῆκαν εὐκαιρία νὰ ἀναθεωρήσουν τὶς μεταξὺ τους σχέσεις καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὴν πνευματική ζωὴ καὶ τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο - καὶ γ) καταδικάστηκε ἡ τυπολατρία.

Τὸ Βυζάντιο ὁμῶς ζημιώθηκε στὴ Δύση. Οἱ πάπες στράφηκαν πρὸς τοὺς Φράγκους βασιλιάδες καὶ τοὺς δυτικούς ἡγεμόνες, γιὰ συμμαχία καὶ προστασία.

Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀρχίζει καὶ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν Ἐνατολή καὶ τὴ Δύση.

II. Κοινωνικὴ Πολιτικὴ

Διαφοροποιήσεις στὴν κοινωνικὴ δομὴ. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. παρουσιάστηκε μιὰ διαφοροποίηση στὴ δομὴ τῆς κοινωνίας καὶ μιὰ ἀλλαγὴ στὶς οἰκονομικὲς συνθήκες, πού ὀλοκληρώνεται στοὺς αἰῶνες πού ἀκολούθησαν.

Γενικά παρατηροῦμε:

1. Βάση τῆς οἰκονομίας ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἡ γεωργία πού τώρα ἀναπτύσσεται σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς.

2. Οἱ ἐλεύθεροι γεωργοί μὲ τὶς μικρὲς ἰδιοκτησίες ἐξακολουθοῦν νὰ ἀναπτύσσονται δίπλα δίπλα στὰ μεγάλα κτήματα. Ἡ συνύπαρξη αὐτὴ δὲν ἦταν ἀκίνδυνη, γιατί οἱ ἀρπακτικές διαθέσεις τῶν πλούσιων γειτόνων ἔβαζαν σέ κίνδυνο τοὺς φτωχότερους πού εἶχαν ἀνάγκη τῆς κρατικῆς προστασίας.

3. Ἀνάμεσα στοὺς δουλοπάροικους καὶ τοὺς ἐλεύθερους γεωργούς ὑπάρχει μιὰ τάξη καλλιεργητῶν πού μίσθωσαν κτήματα πλουσίων καὶ πλήρωναν ἀπ' τὴ σοδειά. Ἀναφέρονται στὰ κείμενα ὡς «ἡμισειασταί» ἢ «προσκαθήμενοι».

Γενικά ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ τῶν Ἰσαύρων καὶ τῶν διαδόχων ἦταν καλὴ, ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν ἔλυσαν τὰ προβλήματα.

Ἡ στάση τοῦ Θεωμᾶ τοῦ Καππαδόκη. Ἡ φτώχεια, πραγματικά, πολλῶν ἀπὸ τοὺς γεωργούς, (Κεῖμ. 6) οἱ λιμοὶ καὶ ἡ φορολογία¹ προκαλοῦσαν ὄχι σπάνια κοινωνικὲς ἐξεγέρσεις πού τὶς πιό πολλές φορές παρουσιάζονταν κάτω ἀπὸ πολιτικά ἢ θρησκευτικὰ προσχήματα.

Μιὰ ἀπὸ τὶς πιό σοβαρὲς ἐξεγέρσεις ἔγινε στὰ 820 καὶ εἶναι γνωστὴ ὡς ἡ στάση τοῦ Θεωμᾶ Καππαδόκη. Στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ Β' τοῦ Τραυλοῦ, ὁ Θεωμᾶς ὁ Καππαδόκης (πού λέγεται στὰ βυζαντινὰ κείμενα «ἐκ Σκλαβογενῶν», δηλαδή ἀπόγονος Σλάβων) ἐπαναστάτησε διεκδικώντας τὸ θρόνο. Γιὰ νὰ στρατολογήσει ὀπαδοὺς στὸ κίνημα τοῦ ὁ Θεωμᾶς διακήρυξε πὼς καταργεῖ ὅλες τὶς βαριετὲς φορολογίες. Πῆρε ἔτσι μὲ τὸ μέρος του πολλὰς ἀγροτικὲς περιοχὲς, ἐνῶ ἀντίθετα στὶς πόλεις δὲ βρῆκε πολλοὺς ὑποστηρικτές. Ἡ στάση γρήγορα ἐξαπλώθηκε

1. Ἡ κυβέρνησις ὄριζε τὸ ποσὸ τοῦ φόρου πού ἔπρεπε νὰ πληρώσει κάθε ἐπαρχία. Οἱ ἐπαρχοὶ τὸ μοίραζαν στὶς κοινότητες καὶ οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες στοὺς κατοικοὺς ἰδιοκτήτες.

καί πήρε σοβαρές διαστάσεις. Μέ τό μέρος τοῦ Θωμᾶ πήγαν καί οἱ Ἕλληνας τοῦ Αἰγαίου μέ τό θεματικό στόλο.

Ἐπί τῆς Μιχαήλ Τραυλός τελικά ὑπερίσχυσε καί ἔμεινε στήν ἐξουσία, ἀλλά συνέπεια ὅλης αὐτῆς τῆς ἀναταραχῆς ἦταν ν' ἀρχίσει πιά ἡ παρακμή γιά τίς κοινότητες τῶν ἐλευθέρων γεωργῶν καί ἡ παραμέληση τοῦ στόλου.

III. Ἡ νομοθεσία τῶν Ἰσαύρων

Ἡ διοίκηση καί τό νομοθετικό ἔργο τῶν Ἰσαύρων ἦταν συνέπεια τῆς ὅλης μεταρρυθμιστικῆς τους προσπάθειας. Ὁ Λέων Γ' καί ὁ Κων/νος Ε' γενίκεψαν τό θεσμό τῶν θεμάτων καί αὐξήσαν τόν ἀριθμό τους, γιά νά περιορίσουν τήν ἔκτασή τους καί τή δύναμη τῶν διοικητῶν.

Ἡ μεγάλη τους ὁμως προσφορά ἦταν ὁ κώδικας νόμων, γνωστός ὡς «Ἐκλογή». Εἶναι ἕνας νέος κώδικας νόμων, ὅπου κυριαρχεῖ τό χριστιανικό πνεῦμα καί καταργοῦνται πολλές ἀπό τίς παλιές διατάξεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου πού δέ συμβιβάζονταν μέ τήν ἐποχή. Πιό συγκεκριμένα: α) Καταργεῖται ἡ διάκριση στήν ἐπιβολή ποινῶν¹. β) Ὁ νόμος προνοεῖ γιά τά ὄρφανά καί τίς χήρες μητέρες· καί γ) στηρίζεται ὁ οἰκογενειακός θεσμός καί τιμωρεῖται αὐστηρά ἡ ἀνηθικότητα.

Τό νομοθετικό ἔργο τῶν Ἰσαύρων ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα. Ἐκανε τίς ἀγροτικές κοινότητες νά αἰσθάνονται ἀσφαλεῖς. Ἐτσι τό κράτος στρατολογοῦσε πρόθυμους πολεμιστές κατά τῶν ἐχθρῶν, γιατί πολεμοῦσαν γιά τή γῆ τους. Γενικά ἡ ἀνακαίνιση τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καί ἡ προστασία τῶν γεωργῶν ἔδωσε στό Βυζάντιο τή δυνατότητα νά ἀντέξει στήν πίεση τῶν Ἀράβων καί τῶν ἄλλων ἐχθρῶν του.

Τά θέματα. Τόν 8ο αἰῶνα ἡ στρατιωτικοποίηση τῆς διοίκησης τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους ἀποκρυσταλλώνεται μέ τό διοικητικό θεσμό τῶν θεμάτων, πού αὐτή τήν ἐποχή παίρνει τήν τελειωτική μορφή του, ὕστερα ἀπό μακροχρόνια ἐξέλιξη.

Ἀπό τά χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ στρατιωτικά σώματα ἔμειναν μόνιμα σέ ὀρισμένες περιοχές πού κινδύνευαν γιά τήν ἀσφάλεια τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Ὁ στρατηγός διοικητής τοῦ στρατιωτικοῦ σώματος εἶχε καί τήν πολιτική διοίκηση. Ἡ νέα ὀργάνωση ἐφαρμόστηκε πρῶτα στά Ἐξαρχάτα, ὅπως εἶδαμε, στήν Ἰταλία καί Ἀφρική.

Τά μόνιμα αὐτά στρατιωτικά σώματα λέγονταν *θέματα* καί ἔτσι ἀργότερα ὀνομάστηκαν καί οἱ περιοχές πού εἶχαν στόν ἔλεγχό τους. Μετά ἀπό μιά στασιμότητα στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 7ου αἰῶνα, ὁ θεσμός τῶν θεμάτων ἄρχισε νά γενικεῦται, ἀφοῦ δέν εἶχε πιά μείνει περιοχή, ἔστω καί λίγο ἐξω ἀπό τήν πρωτεύουσα, πού νά μήν κινδυνεύει. Τήν ἐποχή τῶν πρώτων Ἰσαύρων, ὀριστικοποιήθηκε ἡ συνένωση αὐτῆ, στρατιωτικῆς καί πολιτικῆς διοίκησης (ΧΑΡΤΗΣ 17). Τό ἴδιο ἔγινε καί γιά τήν ἄμυνα τῶν νησιῶν καί τῶν ἀκτῶν· ὀργανώθηκαν, δηλαδή, τά ναυτικά θέματα, μέ «θεματικό στόλο». (Κεῖμ. 5)

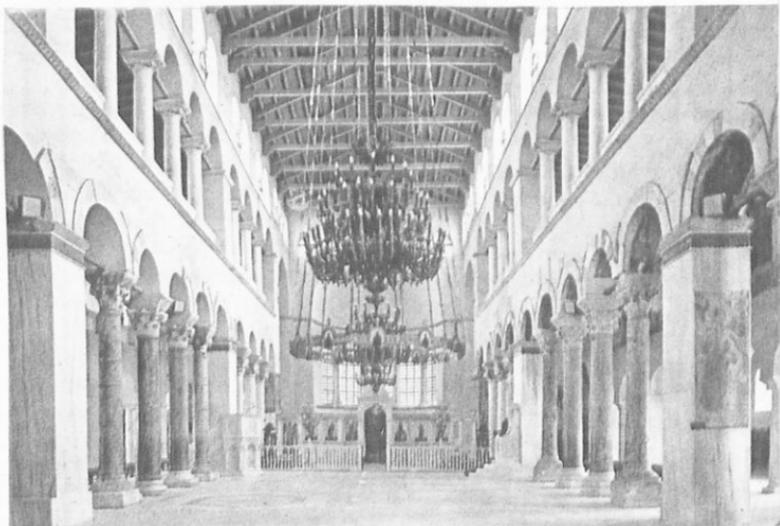
1. Παλιότερα μέ διαφορετική ποινή τιμωροῦσαν τοὺς πλούσιους καί τοὺς δυνατοὺς ἄρχοντες καί μέ ἄλλη αὐστηρῆτερη τοὺς φτωχοὺς ἀνθρώπους.

Θεσσαλονίκη. "Άγιος Δημήτριος.
Άναθηματικό μωσαϊκό. 7ος αϊ. "Ο
ἅγιος με δύο παιδιά που προστατεύει.

Θεσσαλονίκη. "Αγ. Δημήτριος. Έσωτερικό.

Ἡ Σταύρωση. Νωπογραφία. SANTA MARIA ANTIQUA (FORUM). Ρώμη.

Ἀρχές 8ου αἰ. Ἡ ἐκκλήσια ἀνῆκε σέ μοναχούς πού ἐφυγαν ἀπό τό ἀνατολικό μέρος τῆς αὐτοκρατορίας ἐξ αἰτίας τῆς εἰκονομαχίας. Ἡ σύνθεση ἔχει ὅλα τά στοιχεῖα τῆς Σταύρωσης πού θά μείνουν ἀμετάβλητα στήν εἰκονογραφία. Ὁ Χριστός ἀνάμεσα στή Θεοτόκο καί στόν ἀγαπημένο μαθητή. Εἶναι ντυμένος μέ τό μακρό Κολόβιον· ἡ τέχνη δέν τολμᾷ ἀκόμη νά δεῖξει τό θεό τῆς γυναικός.

Υ. Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ

Κατά τόν 7ο καί 8ο αἰ. τά πολιτικά γεγονότα (ἀπώλεια τῶν μεγάλων βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν) καί οἱ θρησκευτικές ἔριδες (Μονοφυσιτισμός, Εἰκονομαχία) ἐπηρεάζουν τήν τέχνη.

Στόν Ἄγ. Δημήτριο τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου διατηροῦνταν τό λείψανο τοῦ ἁγίου, μιᾶ σειρά ἀπό μωσαϊκά - πού τά περισσότερα καταστράφηκαν στήν πυρκαϊά τοῦ 1917 - εἶναι ἀφιερωμένα ἀπό ἰδιώτες ἢ ἐπίσημα πρόσωπα πρὸς τόν ἅγιο, ἀπό τόν ὁποῖο εἶχαν δεχτεῖ χάρες. Χρονολογοῦνται ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 6ου ὡς τά μέσα τοῦ 7ου αἰ. Οἱ εἰκόνες αὐτές εἶναι οἱ πρῶτες ἀτομικές ἐκφράσεις λατρείας στά ἅγια λείψανα.

Οἱ εἰκονομάχοι ἐξαφάνισαν πολλά ἔργα τέχνης. Σώθηκαν μόνον ὅσα ἔργα βρισκόνταν ἐκεῖ ὅπου δέν ἐφθανε ἡ ὀργή τους, ὅπως στή Ρώμη (SANTA MARIA ANTIQUA) καί στή μακρινή μονή τοῦ Σινᾶ (εἰκόνες).

Ἡ Εἰκονομαχία δέ δημιουργεῖ δική της τέχνη ἀλλά περιορίζεται νά ἀναπτύξει στοιχεῖα τῆς ὑπάρχουσας κοσμικῆς τέχνης καί νά ἀφαιρέσει ἄλλα.

Στήν ἀρχιτεκτονική, τό παράδειγμα πού διατηρεῖται καλύτερα εἶναι ἡ Ἄγ. Σοφία στή Θεσσαλονίκη. Εἶναι τετράγωνος ναός μεγάλων διαστάσεων μέ σταυρικό σχῆμα. Τά πλάγια κλίτη συγκοινωνοῦν μέ τό νάρθηκα καί σχηματίζουν περίστωο, πού περιβάλλει τό κεντρικό σῶμα τοῦ ναοῦ. Ὁ τύπος αὐτός λέγεται σταυροειδῆς μέ περίστωο.

Πουλιά με κορδέλες στο λαιμό. Τοιχογραφία στο *ἱερό Βῆμα* τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς στή Νάξο. Ἐποχή τῆς Εἰκονομαχίας.

Στή ζωγραφική, ἡ Εἰκονομαχία παραδέχεται σάν μοναδικό χριστιανικό σύμβολο τὸ *σταυρό* καί τὸν ἀποτυπώνει στά νομίσματα καί στίς ἀψίδες τῶν ναῶν (*Ἁγ. Εἰρήνη* στήν *Κωνσταντινούπολη*, *Ἁγ. Σοφία* στή *Θεσσαλονίκη*, *Κοίμηση* στή *Νίκαια*). Στά ἄλλα μέρη τοῦ ναοῦ εἰκονίζει λαϊκά θέματα: σκηνές κυνηγιοῦ, τρυγητοῦς, περιπλοκάδες μέ πτηνά καί ζῶα κτλ. Μερικά ἀπό τά μουσουλμανικά ἔργα τοῦ 8ου αἰ. ὅπως τά μωσαϊκά στο *Μεγάλο Τέμενος* τῆς *Δαμασκού* ἢ στή *Θόλο* τοῦ *Βράχου* στήν *Ἱερουσαλήμ*, φιλοτεχνημένα ἀπό Βυζαντινοὺς τεχνίτες, μαρτυροῦν τὴν τέχνη αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Μιά μόνη ἐκκλησία, τῆς *Γέννησης* στή *Βηθλεὲμ*, διατηρεῖ μωσαϊκά τῆς Εἰκονομαχίας: συμβολικὲς εἰκόνες τῶν *Συνόδων* χωρὶς κανένα πρόσωπο (ἀνεικονικά).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

α. ΑΓΩΝΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΡΑΒΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ

1. Γιατί ο Λέων Γ' παραλληλίζεται με τον άρχαιο Μιλτιάδη; Ποιές είναι οι όμοιότητες στα δύο γεγονότα με τα όποια δένονται τα όνόματα Μιλτιάδης και Λέων Γ';

2. Χρονολογήστε τις σωτήριες γιά τό Χριστιανισμό τής Εύρώπης νίκες στην Άνατολή και τή Δύση. Ποῦ και μέ ποιούς άρχηγούς σταμάτησαν τήν άραβική διεϊσδουση οί χριστιανοί;

3. Πῶς αντιμετώπισε ο Κωνσταντίνος Ε' τούς Βουλγάρους;

4. Πότε σημειώνεται ή άκμή τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους;

5. Ποιοί Βυζαντινοί αυτοκράτορες αντιμετώπισαν τόν Κροῦμο; Ποιοί νίκησαν και ποιοί ὄχι;

β. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

I. Θρησκευτική πολιτική

6. Τί είναι ή εικονομαχία και ποιές οί ρίζες τής.

7. Σε ποιές φάσεις διαιρεῖται ή εικονομαχία και ποιά τά χαρακτηριστικά τής κάθε μιᾶς.

8. Τί γιορτάζουμε τήν Κυριακή τής Ὁρθοδοξίας.

II. Κοινωνική πολιτική

9. Ποιά ἦταν τά κοινωνικά προβλήματα πού αντιμετώπιζαν οί Ἰσαυροί και οί διάδοχοί τους.

10. Ποιές συνέπειες είχε ή στάση τοῦ Θεωμά τοῦ Καππαδόκη;

III. Νομοθεσία τῶν Ἰσαύρων

11. Τί είναι ή «Έκλογή» και ποιά ή σπουδαιότητά τής.

12. Ποιά είναι ή αξία τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ ἔργου τῶν Ἰσαύρων.

γ. Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ

13. Ποιά τά γενικά χαρακτηριστικά τής τέχνης στην περίοδο τής εικονομαχίας;

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ: Τό νόημα τής Εικονομαχίας. (ή άν γινόταν στίς μέρες μας, θά είχε τόση έκταση; Ναι, ὄχι και γιατί;)

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο ΛΕΩΝ Γ' ΚΑΤΑΚΑΙΕΙ ΑΡΑΒΙΚΑ ΠΛΟΙΑ ΜΕ ΤΟ ΥΓΡΟ ΠΥΡ 3 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 717

Πρίν ἀπό τό παρακάτω ἀπόσπασμα ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἐξιστορεῖ τήν ἐπίθεση καί τήν πολιορκία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τοὺς Ἄραβες τό 717.

Ἄπό τόν Αὐγουστο ἔχει ἀρχίσει ἡ πολιορκία. Τό ἐπεισόδιο τοῦ ἀποσπάσματος ἐγινε στίς 3 Σεπτεμβρίου 717. Περιγράφονται οἱ κινήσεις τοῦ ἀραβικοῦ στόλου καί οἱ θέσεις του...

...Ἐπειδή ὁμως τά μεγάλα πλοῖα ἦταν βαριά ἀπ' τό φορτίο καί ἐπλεον ἀργά, ἔμειναν ὀπισθοφύλακες 20 «Κατήνια»¹ πού εἶχαν γιά φύλαξη ἀπό 100 θωρακοφόρους. Ἡ ἀνανεμία πού συνάντησαν καί τό ρεῦμα ἀπό τά Στενά (τοῦ Βοσπόρου) παρέσυρε τά πλοῖα πρός τά ἔξω (στίς ἀκτές). Ἀμέσως ὁ εὐσεβῆς βασιλιάς (ὁ Λέων) ἀπ' τήν ἀκρόπολη ἔστειλε ἐναντίον τους τά πυρφόρα πλοῖα καί μέ τή συμμαχία τοῦ Θεοῦ τά πυρπόλησε. Καί ἄλλα ἀπ' αὐτά πυρπολούμενα ἐξώκειλαν στά τεῖχη τῆς παραλίας, ἄλλα καταποντίστηκαν στό βυθό μ' ὄλο τό πλήρωμά τους κι ἄλλα παρασύρθηκαν σέ κακά χάλια ὡς τήν Ὀξεία καί πλατεία νῆσο.

Ἄπό τό γεγονός αὐτό ἀπ' τή μιά οἱ κάτοικοι τῆς Πόλης πῆραν θάρρος κι ἀπ' τήν ἄλλη οἱ ἐχθροί κατατρόμαξαν καθὼς γνώρισαν τή δραστικότητα ἐνέργεια «τοῦ ὑγροῦ πυρός».

(μετάφραση)

Θεοφάνης - Χρονογραφία

2. ΝΙΚΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ε' ΣΤΑ ΛΙΘΟΣΣΩΡΙΑ

Τόν Ὀκτώβριο μήνα ἦρθε «μαντάτο»² στό βασιλιά (Κων/νο Ε') ἀπό τή Βουλγαρία ἀπό τοὺς κρυφούς φίλους του ὅτι ὁ ἡγεμόνας τῆς Βουλγαρίας στέλνει 12 χιλιάδες στρατό, γιά νά πιάσει αἰχμαλώτους ἀπό τή Βερξίτια καί νά τοὺς μεταφέρει στή Βουλγαρία. Αὐτός (ὁ Κων/νος Ε'), γιά νά μὴ γίνει ἀντιληπτό ὅτι κινεῖται κατά τῶν Βουλγάρων, γιατί ἦταν κοντά του πρέσβεις τοῦ ἡγεμόνα τῆς Βουλγαρίας, ἐνῶ αὐτοῖ ἦταν ἀκόμα στήν πόλη, σύνταξε τοὺς στρατιωτικούς σχηματισμούς γιά νά κινήθοῦν κατά τῶν Ἀράβων. Καί πέρασαν (ἔξω ἀπό τίς πύλες) οἱ σημαῖες³ καί οἱ ὑπηρεσίες. Ὅταν ὁμως ἄφησε τοὺς πρέσβεις καί ἔμαθε ἀπό τοὺς κατασκόπους του ὅτι βγήκαν ἀπό τήν περιοχή (τῆς Πόλης), σήκωσε μέ σπουδή τό στρατό καί ξεκίνησε. Συγκέντρωσε τοὺς

1. Ὀπλιταγωγὰ πλοῖα.

2. Μανδόατο - μαντάτο = εἶδηση, πληροφορία (σκοπτική ἢ διατήρηση τῆς γραφῆς τοῦ κειμένου).

3. Στό κείμενο: Φλάμουλα (πρβλ. Φλάμπουρα).

«ταξάτους¹» τῶν θεμάτων καί τοὺς «θρακησιάνους»¹ καί τοὺς ἔνωσε μέ τὰ τάγματα τῶν «ὀπτιμάτων»¹. Ἐφτασε, λοιπόν, στὸν ἀριθμὸ τῶν 80 χιλιάδων. Προχώρησε σ' ἓνα τόπο πού λέγεται Αἰθιοσώρα καὶ ὄρμησε ἐναντίον τοὺς (ἐναντίον τῶν Βουλγάρων) μέ δυνατὰ σαλπίσματα. Τοὺς ἔτρεψε σέ φυγή καὶ κέρδισε νίκη μεγάλη. Καί γύρισε θριαμβευτῆς στήν Πόλη μέ πολλά λάφυρα καὶ αἰχμαλώτους.

(μετάφραση)

Θεοφάνης - Χρονογραφία

3. Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΖΕΙ ΤΗΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

Ὁ Δαμασκηνὸς ἦταν θερμὸς ἀγωνιστῆς καὶ πολέμησε τὰ εἰκονομαχικά μέτρα τῶν Ἰσαύρων, γιατί, ὅπως μᾶς ἐξηγεῖ στοὺς παρακάτω ἀπόσπασμα, θεωρεῖ ἀναγκαῖες τὶς εἰκόνες· οἱ πιστοὶ μέ τὶς εἰκόνες δοξάζουν τὸ Θεὸ καὶ θυμοῦνται τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ.

... Προσκυνῶ καὶ σέβομαι τὸ Σταυρὸ καὶ τὴ λόγχη, τὸν κάλαμο καὶ τὸ σπύγγο μέ τὰ ὁποῖα οἱ «θεοκτόνοι» Ἰουδαῖοι βασάνισαν καὶ ὕβρισαν καὶ τέλος σκότωσαν τὸν Κύριό μου, γιατί ὅλα αὐτὰ στάθηκαν ὄργανα τοῦ ἔργου τῆς Σωτηρίας (τῶν ἀνθρώπων). Πῶς, λοιπόν, νά μὴν προσκυνήσω καὶ τὶς εἰκόνες πού κατασκευάζουν οἱ πιστοὶ μέ ἀγαθὴ προαίρεση καὶ μέ σκοπὸ τῆς δοξολογίας καὶ τὴν ἀνάμνηση τῶν παθημάτων τοῦ Χριστοῦ;

Κύριο ἀντεπιχείρημα τοῦ Δαμασκηνοῦ ἦταν ὅτι δέν προσκυνεῖ ὁ πιστὸς τὴν ὕλη τοῦ εἰκονίσματος, παρά μέ τὴν θεὰ τοῦ εἰκονίσματος ἀπονέμει τὴν τιμὴ τοῦ προσκυνήματος στὸν εἰκονιζόμενο ἄγιο. Ἀποδείξη· τὸ ξύλο ἑνὸς σταυροῦ πού καταστράφηκε καὶ δέν εἶναι πιά κατάλληλος γιὰ τὴ λατρεία ρίχνεται στὴ φωτιά.

... Ὅτι δέν προσκυνῶ τὴν ὕλη εἶναι φανερό· διότι, ἂν καταστραφεῖ τὸ σῆμα ἑνὸς σταυροῦ πού εἶναι φτιαγμένος ἀπὸ ξύλο, τὸ ρίχνω στὴ φωτιά νά καεῖ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μέ τὸ ξύλο τῶν εἰκονισμάτων, ὅταν καταστραφεῖ.

(ἐλεύθερη ἀπόδοση)

Ἰωάννης Δαμασκηνός

«Περὶ τῶν εἰκόνων»

4. ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ

1. ... ὁ Λέων «ὁ δυσεβῆς» συγκρότησε «σιλέντιο» (= αὐτοκρατορικό συμβούλιο) κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεβαστῶν εἰκόνων. Κάλεσε καὶ τὸν ἀγιότατο Πατριάρχη Γερμανό, ἐπειδὴ νόμιζε πῶς θά τὸν πείσει νά ὑπογράψει κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ὁ γενναῖος ὁμως δοῦλος τοῦ Χριστοῦ χωρὶς νά πειστεῖ καθόλου στήν ἄθλια κακοδοξία του (τοῦ Λέοντα) ἀκολουθώντας τὸ δρόμο τὸ σωστό τῆς ἀλήθειας παρατήθηκε ἀπὸ τὸ ἀρχιερατικὸ του ἀξίωμα. Ἀφοῦ

1. Στρατιωτικὰ σώματα τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ.

παράδωσε τό ὠμοφόριό του εἶπε μετά ἀπο πολλά διδακτικά λόγια: «Ἄν ἐγὼ εἶμαι Ἰωάννης¹ ρίξτε με στή θάλασσα. Ὅμως, βασιλιά, εἶναι ἀδύνατο σέ μένα νά φέρω ἀλλαγές στήν πίστη (κεῖμ. καινοτομηῆσαι πίστιν) χωρίς οἰκουμενική σύνοδο».

(μετάφραση)

Θεοφάνης - Χρονογραφία

II. ... ὁ στρατηγός τῶν Θρακησίων Μιχαήλ Λαχανοδράκων ... πούλησε ὅλα τὰ μοναστήρια (τά' βγαλε στό σφυρί) ἀνδρικά καί γυναικεῖα, καί ὅλα τὰ ἱερά σκευή καί τὰ βιβλία καί τὰ κτήνη καί ὅλα τὰ ὑποστατικά τους καί τήν τιμή τους (ὄσα εἰσέπραξε) πῆγε στό βασιλιά. Ὅσα ἐπίσης βιβλία μοναχικά καί πατερικά βρῆκε τά' καψε στή φωτιά. Κι ἄν κάποιον ἀνακάλυπτε νά ἔχει κάποιος στή φύλαξή του λείψανο ἁγίου κι αὐτό τό' ριχνε στή φωτιά καί τόν κάτοχο τόν τιμωροῦσε ὡς ἀσεβή ... τελικά δέν ἄφησε σ' ὄλο τό θέμα του οὔτε ἕναν ἄνθρωπο μέ τό σχῆμα τοῦ μοναχοῦ.

(μετάφραση)

Θεοφάνης - Χρονογραφία*

* Σημ.: Καί τὰ δύο ἀποσπάσματα τοῦ χρονογράφου Θεοφάνη, δείχνουν πόσο δύσκολη εἶναι ἡ ἱστορική ἐρευνα ἡ σχετική μέ τήν περίοδο αὐτή, πού τό πάθος κρύβει τήν ἀλήθεια. Ἐναφέρονται τό I στήν ἄρνηση τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ νά ὑπογράψει τό διάταγμα κατά τῶν εἰκόνων καί τό II στίς διώξεις.

5. ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ

Διαιρέθηκαν καί ἔγιναν τὰ θέματα, ὅταν ἡ αὐτοκρατορία τῶν Ρωμαίων ἄρχισε λίγο νά μικραίνει καί ν' ἀκρωτηριάζεται καί νά περιορίζεται ἀπό τοὺς ἄθεους Ἀγαρηνοὺς² (Ἀραβες). Καί ὡς τὰ χρόνια τοῦ βασιλιά Ἰουστινιανοῦ καί τῆ βασιλεία τοῦ Μανρίκιου ὄλοι βρῖσκονταν κάτω ἀπό τήν ἴδια ἐξουσία (= διοίκηση). Ἀπόδειξη ὁ ἴδιος ὁ Βελισάριος πού ἦταν μόνος στρατηγός ὅλης τῆς Ἀνατολῆς. Ὅταν ὁμως ἄρχισαν οἱ Ἀγαρηνοὶ νά ἐκστρατεῦν κατά τῶν Ρωμαίων καί νά καταστρέφουν τίς χῶρες καί τίς πόλεις των (Ρωμαίων), ἀναγκάστηκαν οἱ βασιλιάδες, πού ἦταν κάθε φορά, νά κόβουν σέ μικρά κομμάτια τήν ἐνιαία διοικητική ἐξουσία.

(μετάφραση)

Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος
Περί θεμάτων*

1. Ἐναφέρεται στό γνωστό βιβλικό ἥρωα τῆς Π. Διαθήκης.

* Τά ἀποσπάσματα πού σημειώνονται μέ * περιλαμβάνονται ἀμετάφραστα στό βιβλίο τοῦ Ἰ. Ε. Καραγιαννόπουλου: «Ἡ βυζαντινὴ ἱστορία ἀπὸ τὰς πηγὰς».

Θεσσαλονίκη 1974

2. Ἄγάρ ἦταν ἡ δούλα τοῦ Ἀβραάμ ἄγαρηνοί, οἱ ἀπόγονοί της.

6. Η ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΕΝΟΣ ΦΤΩΧΟΥ ΓΕΩΡΓΟΥ

Κάποιον φτωχού γεωργού, ενώ ὄργωνε τό χωράφι του, ἔπεσε ξαφνικά τό βόδι του καί ψόφησε. Μή μπορώντας νά ὑποφέρει τίς ζημιές, ἄρχισε νά λυπάται καί νά κλαίει καί νά κτυπιέται θρηνηλογώντας καί λέγοντας πρὸς τό Θεό: «Κύριε, τίποτα ἄλλο ποτέ μου δέν εἶχα παρά μόνο αὐτό τό ζευγάρι καί μου τό στέρησες κι αὐτό· ἀπό ποῦ θά θρέψω τή γυναίκα μου καί τά ἐννιά μικρά μου παιδιά; πῶς θά πληρώσω τούς φόρους στό βασιλιά; Ἀπό ποῦ θά ξεπληρώσω τά δάνειά μου; Σὺ, βέβαια, Κύριε, ξέρεις πολύ καλά ὅτι τό βόδι πού ψόφησε ἦταν χρεωμένο (τό χρωστοῦσα).

Τί νά κάνω πιά, δέν ξέρω. Θά παρατήσω τό σπίτι μου καί θά τό σκάσω σέ μακρινή χώρα, πρὶν τό μάθουν οἱ δανειστές μου καί πέσουν ἐπάνω μου σάν τ' ἄγρια θηρία».

(μετάφραση)

Βίος Φιλαρέτου*

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΚΕΦ. 3:

Ο ΑΡΑΒΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΩΣ ΤΟΝ 9ο ΑΙ. Μ.Χ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἐνῶ τὸ Βυζάντιο ξεπερνᾷ τὴν κρίση τοῦ 8ου αἰώνα καὶ ἀρχίζει τὴν πορεία του πρὸς τὴν ἀκμὴ, σημαντικὲς ἐξελίξεις παρουσιάζονται στὸν ἀραβικὸ καὶ τὸ δυτικοευρωπαϊκὸ κόσμο.

– Στὶς ἀρχὲς τοῦ 8ου αἰώνα τὸ ἀραβικὸ κράτος εἶναι μιά τεράστια αὐτοκρατορία μὲ συνεκτικὸ στοιχεῖο τὴν ἰσλαμικὴ θρησκεία. Γρήγορα ὅμως ἐσωτερικὲς ταραχὲς προκαλοῦν τὴ διάσπασή του καὶ τὴ διαμόρφωση, ὡς τὸ τέλος τοῦ 9ου αἰώνα, τριῶν μεγάλων χαλιφάτων. Στὸ διάστημα αὐτὸ οἱ Ἄραβες παρουσιάζουν μιά ἀξιόλογη πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη στὶς τέχνες, τὰ γράμματα καὶ τὶς ἐπιστῆμες.

– Ἀπὸ τὰ γερμανικὰ κράτη τῆς Δύσης ξεχωρίζει τὸ κράτος τῶν Φράγκων στὴ Γαλλία. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 8ου αἰώνα ὁ ἡγεμόνας του Καρλομάγνος δημιουργεῖ μιά μεγάλη αὐτοκρατορία στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη καὶ τὸ 800 στέφεται ἀπὸ τὸν πάπα αὐτοκράτορας. Ὁ Καρλομάγνος ἐπιδιώκει νὰ κυριαρχήσει καὶ στὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ ἡ προσπάθειά του αὐτὴ σημειώνει ἀποτυχία.

– Τέλος, στὰ μέσα τοῦ 8ου αἰώνα δημιουργεῖται, μὲ τὴ βοήθεια τῶν Φράγκων, τὸ παπικὸ κράτος τῆς Ἰταλίας. Ὁ πάπας ἀρχίζει νὰ γίνεται καὶ κοσμικὸς ἄρχοντας.

α) ΤΟ ΑΡΑΒΙΚΟ ΧΑΛΙΦΑΤΟ ΚΑΙ Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΟΥ

Όπως γνωρίσαμε σέ προηγούμενα μαθήματα, οί Άραβες δημιούργησαν, ώς τά μέσα του 8ου αιώνα, μιά τεράστια σέ έκταση αυτοκρατορία, πού είναι γνωστή ώς *Χαλιφάτο τών Άράβων*. Όμως, στό έσωτερικό αúτης τής αυτοκρατορίας δέν ύπήρχε ήρεμία καί ήταν πολύ συχνά τά έπαναστατικά κινήματα έναντίον τής κεντρικής έξουσίας (ΧΑΡΤ. 16).

I. Κοινωνία. Κρατική όργάνωση

Ό άπόλυτος κυρίαρχος τής ισλαμικής αυτοκρατορίας ήταν ό *χαλίφης*, ένώ ό βασικός δεσμός άνάμεσα στους ύπηκόους τής, πού άποτελοΰσαν ένα μωσαϊκό έθνοτήτων, ήταν ό ισλαμισμός καί τό κοράνι.

Στίς χώρες πού κατακτήσαν οί Άραβες διατήρησαν τά παλιά διοικητικά συστήματα, χωρίς νά κάνουν ούσιαστικές μεταβολές. Μέ τήν επέκτασή τους τό έμπόριο Άνατολής καί Δύσης γνώρισε μιά καινούρια άνθηση. Άνάπτυξη παρουσιάστηκε καί στή βιοτεχνία, γιατί οί Άραβες είχαν μιά ιδιαίτερη κλίση στίς πρακτικές έφαρμογές.

Ένα μέρος τής κατακτημένης γής έγινε ιδιοκτησία του κράτους. Οί περισσότεροι άπό τους παλιούς γαιοκτήμονες διατήρησαν τά κτήματά τους, ένώ παράλληλα έμφανίστηκαν καί οί Άραβες γαιοκτήμονες. Δημιουργήθηκε έτσι ή άριστοκρατία τών Άράβων φεουδαρχών, πού είχαν στήν ύπηρεσία τους χιλιάδες δούλους καί είχαν άποκτήσει μεγάλη δύναμη. Οί λαϊκές τάξεις παράμειναν στήν ίδια άθλια κατάσταση πού βρίσκονταν καί πío μπροστά. Τήν άγανάκτηση καί τή δυσάρεσκειά τους φανερώνουν τά έπαναστατικά κινήματα πού ξεσποΰσαν κάθε τόσο.

II. Η διάσπαση του Χαλιφάτου

Ένώ τό χαλιφάτο μεγάλωνε σέ έκταση, οί έσωτερικοί δεσμοί του γίνονταν όλοένα καί πío χαλαροί. Άπό τό δεύτερο μισό του 8ου αιώνα άρχισε νά διασπάζεται σέ μικρότερα κράτη καί οί σπουδαιότεροι λόγιοι πού όδήγησαν σ'αúτη τή διάσπαση ήταν οί άκόλουθοι:

- Άπό πολύ νωρίς παρουσιάστηκαν διάφορες ισλαμικές αίρέσεις καί βαθιές θρησκευτικές διαφορές άρχισαν νά χωρίζουν τους πιστούς. Έτσι χαλάρωσε ό πío ισχυρός δεσμός πού ένωνε τους ύπηκόους του χαλιφάτου, ή θρησκεία.

- Τό χαλιφάτο τό άποτελοΰσε ένα πλθθος άπό έθνη, άσιατικά, εύρωπαϊκά καί άφρικανικά. Όταν άτόνησε ό θρησκευτικός δεσμός, ήρθαν στήν έπιφάνεια οί έθνικές διαφορές, πού συντελοΰσαν στή χαλάρωση τής έσωτερικής συνοχής του κράτους.

- Τό χαλιφάτο είχε πολύ μεγάλη έκταση καί ήταν δύσκολο νά διοικηθεί άπό ένα διοικητικό κέντρο.

- Οί ταραχές καί οί ξεεγέρσεις πού ξεσποΰσαν κάθε τόσο σέ κάποιο σημείο του κράτους, έξαντλοΰσαν τήν κεντρική έξουσία.

- Τέλος, πολύ ούσιαστικό ρόλο στή διαδικασία τής διάσπασης

Τά αúτα

έπαιξε τό δυνάμωμα τῶν τοπικῶν ἡγεμόνων (ἐμίρηδων), πού ἀψηφοῦσαν τήν κεντρική ἐξουσία καί γίνονταν σχεδόν ἀνεξάρτητοι.

1. διάσπαση

Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους τό χαλιφάτο διασπάστηκε. Ἡ διάσπαση ὀλοκληρώθηκε στά μέσα τοῦ 9ου αἰῶνα καί ἀπό τήν ἀναστάτωση πού δημιουργήθηκε ἰδρύθηκαν τελικά τρία χαλιφάτα ἀνεξάρτητα· τό Χαλιφάτο τῶν Ὀμειάδων στήν Ἰσπανία, μέ πρωτεύουσα τήν Κόρδοβα, τό Χαλιφάτο τῶν Φατιμιδῶν στήν Αἴγυπτο, μέ πρωτεύουσα τό Κάιρο, καί τό Χαλιφάτο τῶν Ἀββασιδῶν στήν Περσία - Μεσοποταμία, μέ πρωτεύουσα τή Βαγδάτη.

β. ΤΑ ΑΡΑΒΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ. Η ΤΕΧΝΗ

1. Τά γράμματα καί οἱ ἐπιστῆμες

Ἡ πολιτισμική ἀνάπτυξη τῶν Ἀράβων ἄρχισε ὅταν ἐκεῖνοι, κατακτώντας τή Συρία, γνώρισαν τήν ἀρχαία ἑλληνική σκέψη. Πολύ γρήγορα μεταφράστηκαν στά ἀραβικά βασικά ἑλληνικά ἔργα φιλοσοφίας, ἱατρικῆς, μαθηματικῶν κ.ἄ. Αὐτά, καθὼς καί τίς γνώσεις τῶν ἄλλων λαῶν πού εἶχαν κατακτήσει, οἱ Ἀραβες τά ἀφομοίωσαν καί δημιούργησαν ἕνα δικό τους πολιτισμό.

Τά γράμματα

Μεγάλη πολιτισμική ἀκμή παρατηρήθηκε στό χαλιφάτο τῶν Ἀββασιδῶν, ἀπό τόν 9ο αἰῶνα. Ὁ χαλίφης Ἄλ Μααμούν ἱδρυσε στή Βαγδάτη ἕνα ἐπιστημονικό κέντρο πού τό ὄνομασε «οἶκο τῆς σοφίας» καί περιλάμβανε, ἀνάμεσα στά ἄλλα, ἀστεροσκοπεῖο καί δημόσια βιβλιοθήκη. Λίγο

Ὁ Ἕλληνας Διοσκορίδης, ἀπό τήν Κιλικία, ἰδρυτής τῆς Φαρμακολογίας, εἶναι γνωστός ἀπό τό σπουδαιότερό του ἔργο: «Περί ὅλης ἱατρικῆς». Ἀπό ἀραβικό ἱστορημένο (εἰκονογραφημένο) χειρόγραφο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι ἡ παραπάνω εἰκόνα πού τόν ἐμφανίζει μέ ἕνα μαθητή του. Ἰράκ 1229.

Σελίδα από το «Βιβλίο των Αντιότων» του Ψευδο-Γαληνού στο άραβικό. Γεωργοί καλλιεργούν φυτά για τις ιατρικές τους ιδιότητες. Από τα αρχαιότερα Ιστορημένα (εικονογραφημένα) μουσουλμανικά χειρόγραφα. Το έργο αυτό του περίφημου Έλληνα γιατρού του 2ου μ.Χ. αι. βρίσκεται στην Έθνική Βιβλιοθήκη στο Παρίσι. Αντιγράφηκε τό 1199.

αργότερα ανάλογη πολιτισμική άκμή παρατηρήθηκε και στην άραβική Ίσπανία. Οί χαλίφες Άμπντ-έλ-Ραχμάν Γ' και Χακίμ Β' ¹ προστάτεψαν τά γράμματα, ίδρυσαν μεγάλες βιβλιοθήκες και στά χρόνια τους ή Κόρδοβα άπόκτησε σπουδαίο πανεπιστήμιο και έγινε τό μεγαλύτερο πνευματικό κέντρο τής εποχής.

Μέ βάση τά συγγράμματα του Άριστοτέλη κυρίως, άναπτύχθηκε ή άραβική φιλοσοφία, άνεξάρτητα από τή θεολογία. Άξιόλογη ήταν ή επίδοση των Άράβων και στη λογοτεχνία και ειδικότερα στην ποίηση.

Στόν τομέα των επιστημών οί Άραβες ένδιαφέρθηκαν περισσότερο για τίς πρακτικές έφαρμογές. Μέ βάση τό έργο του Έλληνα σοφού Πτολεμαίου², άνάπτυξαν τή μαθηματική γεωγραφία και τήν άστρονομία και κατασκεύασαν πολλά άστρονομικά όργανα. Άσχολήθηκαν άκόμη μέ τά μαθηματικά και τή χημεία.

Ο τομέας όμως όπου οί Άραβες είχαν εξαιρετική επίδοση ήταν ή ιατρική. Κορυφαίος Άραβας επιστήμονας γιατρός και φιλόσοφος ήταν ό Ίμπν-Σίνα (Άβικένας). Τό έργο του «Κανόνας τής Ίατρικής» μεταφράστηκε στά λατινικά και χρησιμοποιήθηκε ως βασικό βιβλίο σπουδών σ' όλα σχεδόν τά πανεπιστήμια τής Δυτικής Εύρώπης ως τό 16ο αιώνα (Κείμ. 1, 2, 3).

1. Άμπντ έλ Ραχμάν Γ' (912-961), Χακίμ Β' (961-976)

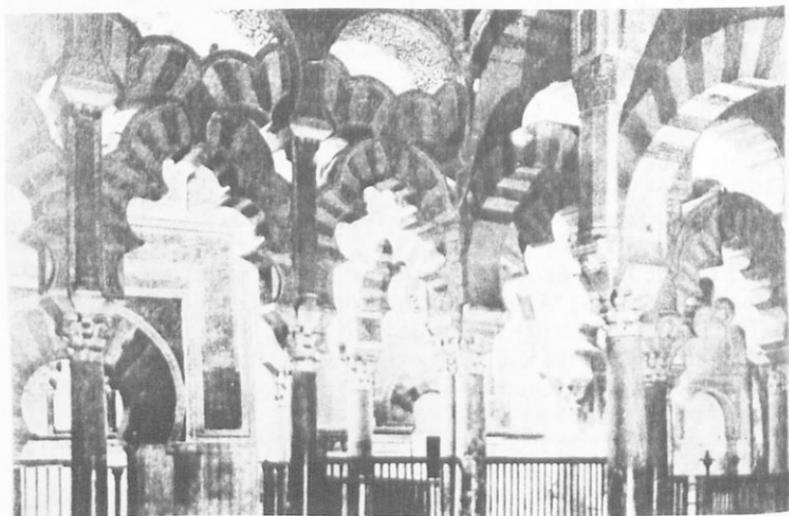
2. Κλαύδιος Πτολεμαίος, μέγάλος άστρονόμος, γεωγράφος και μαθηματικός (2ος αι. μ.Χ.)

Οί επιστήμες

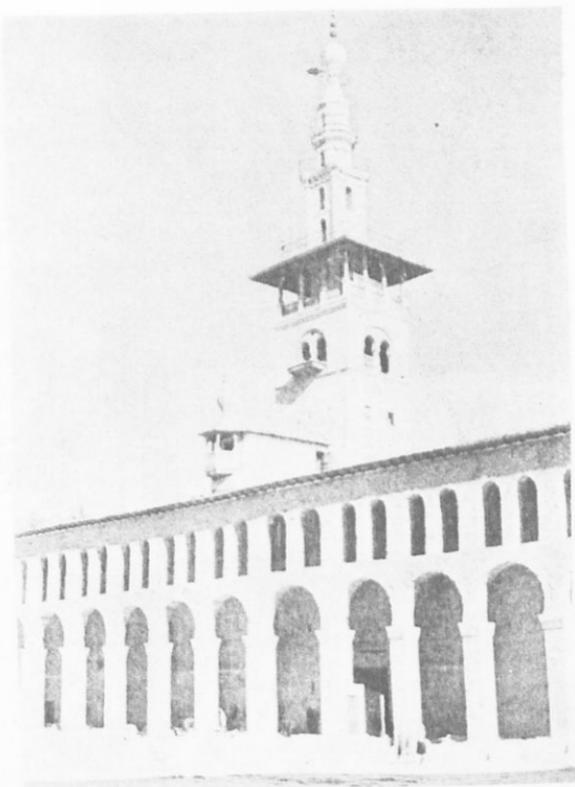

Μουσουλμανική αρχιτεκτονική. Τό τέμενος του Όμάρ στα Ίεροσόλυμα. *Ἡ «θόλος τοῦ Βράχου» γινώσθη σάν τέμενος τοῦ Όμάρ. Χτίστηκε το 691 ἀπό τόν χαλίφη Ἀμπν - Ἐλ - Μαλίκ (περίοδος τῶν Ὁμειάδων). Τά κιονόκρανα εἶναι θεοδοσιανά καί τά μωσαϊκά μέ χρυσό βάθος ἔχουν φιλοτεχνηθεῖ ἀπό τεχνίτες τῆς Κωνσταντινούπολης.*

Τό Μεγάλο Τέμενος τῆς Κόρδοβας. *Τό τέμενος ἀρχισε νά χτίζεται τόν 8ο αἰ. ἀλλά δέχτηκε προσθήκες καί ἐπισκευές τό 10ο αἰ. Οἱ ἐξάφυλλοι θόλοι σέ δύο σειρές παρουσιάζουν μιᾶ νέα καί πρωτότυπη παρέκκλιση στήν Ἰσλαμική ἀρχιτεκτονική.*

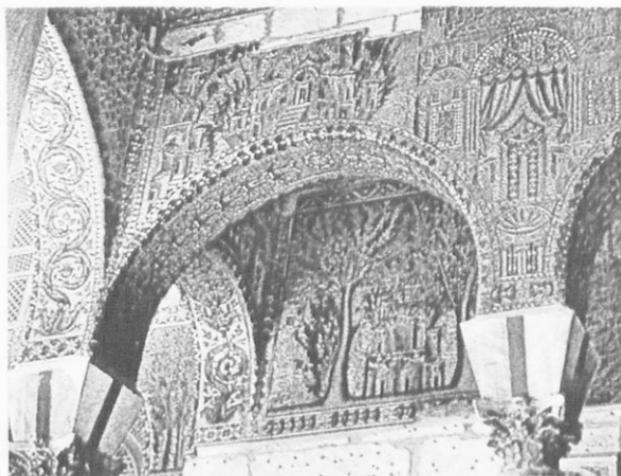
Τό μεγάλο Τέμενος τής Δαμασκοῦ. Ἡ σπουδαιότερη καλλιτεχνική δημιουργία τῶν Ὁμεϊαδῶν. Οἱ τεχνίτες καί τά υλικά προέρχονται ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Ὁ τετράγωνος μιναρές ἀντιγράφει τοῦς τετράγωνους πύργους τῶν ἐκκλησιῶν τής Συρίας.

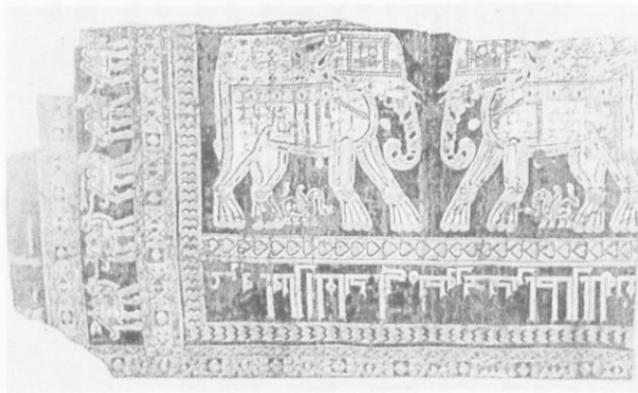
II. Ἡ ἀραβική τέχνη

Ἀρχιτεκτονική. Οἱ Ἄραβες καί οἱ λαοί πού ἀσπάστηκαν τό Ἰσλάμ ὑπῆρξαν μεγάλοι οἰκοδόμοι: κατασκεύασαν ἔργα ὑδραυλικά, ὀχυρώσεις παλάτια, θρησκευτικά κτίρια. Στή Συρία καί Παλαιστίνη, ἀσιατικές χώρες ὅπου ἡ ἑλληνιστική παράδοση ἦταν ζωντανή, ὑψώθηκαν τά πρῶτα μουσουλμανικά κτίρια, πού ὀφείλονται στοῦς Ὁμεϊάδες χαλίφες τής Δαμασκοῦ. Προορισμένα γιά τή μουσουλμανική λατρεία, τά μνημεῖα αὐτά μπορεῖ νά θεωρηθοῦν ὅτι ἀνήκουν στή βυζαντινὴ τέχνη. Ἡ «Θόλος τοῦ Βράχου» γνωστή μέ τό ὄνομα «Τέμενος τοῦ Ὁμάρ», πού χτιζέται τό 691 ἔχει ὡς πρότυπο τά περίκεντρα χριστιανικά κτίρια τής Συρίας καί Παλαιστίνης. Στήν ἴδια πλατεία ὑψώνεται καί τό τέμενος Ἐλ-Ἀσκά, κτίσμα κι αὐτό τῶν Ὁμεϊαδῶν (705-715) πού δέχτηκε ὁμως πολλές τροποποιήσεις ἀπό τοῦς Σταυροφόρους. Ἀπό τό ἀρχικό κτίριο παραμένει τό κεντρικό μέρος, πού ἔχει τή διάταξη τρίκλιτης βασιλικῆς. Τό Μεγάλο Τέμενος τής Δαμασκοῦ θεωρεῖται ἡ πρώτη μεγάλη ἀρχιτεκτονική ἐπιτυχία τοῦ Ἰσλάμ. Χτίστηκε στή θέση τής βασιλικῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Βαπτιστῆ, ἔργου τοῦ Θεοδοσίου.

Ἀραβικά τεμένη σώζονται πολλά ἀπό τήν Ἰσπανία ὡς τίς Ἰνδίες, ἐνῶ ἀραβικά παλάτια διατηρεῖ μόνον ἡ Ἰσπανία.

Μουσουλμανική διακόσμηση.
Ψηφιδωτά από το Μεγάλο Τέμενος
της Δαμασκού, 715. Δέν υπάρχουν
καθόλου πρόσωπα (άνεικονική
ζωγραφική). Τά δέντρα καί οί άρ-
χιτεκτονικές συνθέσεις προέρχο-
νται από βυζαντινά πρότυπα.

Μουσουλμανική μικροτεχνία.
Με-αζωτό ύφασμα μέ κουνική έπι-
γραφή, 960, από τό Χορασάν
(Περσία), κέντρο ύφαντοργιας.
Μουσείο του Λούβρου.

Ζωγραφική. Ή άραβική τέχνη έχει αυτή τήν πρωτοτυπία πού όφείλεται στην επίδραση τής θρησκείας: δέν παριστά ποτέ στά τεμένη ανθρώπινη μορφή. Προτιμά τίς γεωμετρικές γραμμές παράξενα συνδυασμένες (*άραβουργήματα*) καί συχνά μεταχειρίζεται επιγραφές, γιατί τά άραβικά γράμματα, όπως καί τά ιερογλυφικά τής Αιγύπτου, προσδίδουν διακοσμητική άξία.

Ψηφιδωτά

Τά ψηφιδωτά μέ χρυσό βάθος πού στολίζουν τό Τέμενος του Όμάρ, όπως καί τά κομμάτια πού σώζονται από τήν ψηφιδωτή διακόσμηση στο Τέμενος τής Δαμασκού, έχουν γίνει από βυζαντινούς τεχνίτες.

Μικροτεχνία

Μικροτεχνία. Μέ ύλικά σπάνια ή πού δουλεύονται δύσκολα, όπως ή όρεια κρύσταλλος, ό χρυσός ή τό έλεφαντόδοντο, οί Άραβες τεχνίτες

Κύαθος από σματωμένο πηλό, με χρυσές ανταύγειες. Έχει την υπογραφή του άγγειοπλάστη SAAD, ενώ η παράσταση δείχνει χριστιανό ιερέα που κρατά θοματό. Πρώτο μισό του 12ου αϊ.

Παλαπανό Παρεκκλήσι του Παλέρμου. 1154. Λεπτομέρεια από τή ζωγραφιστή διακόσμηση της όροφης. Το Παρεκκλήσι χτίστηκε από τό Νορμαδό βασιλιά Ρογήρο ανάμεσα στό 1132 και 1140, σε βυζαντινό ρυθμό. Ή όροφή όμως μέ τήν ισλαμική διακόσμηση είναι κληρονομιά τής άραβικής κατοχής στη Σικελία (902-1061).

δημιουργούν κομψότεχνήματα μεγάλης αξίας σε μικρό όγκο. Ή διακόσμηση αποκλείει κι εδώ τό ανθρώπινο πρόσωπο.

Ή Επίσης ή **ύαλουργία** – φιαλίδια γιά άρώματα, λάμπες, κύαθοι – και ή **κεραμική** είναι πολύ διαδομένες. Τά **ύφάσματα**, τά περισσότερα ακριβώς χρονολογημένα, προέρχονται από τά επίσημα έργαστήρια (τιράζ) που ήταν προσαρτημένα στό παλάτι του ήγεμόνα.

Υ. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Ή από τά γερμανικά κράτη που δημιουργήθηκαν στη Δύση τόν 5ο αιώνα, τά περισσότερα δέ διατηρήθηκαν πολύ. Ή ανάμεσά τους όμως ξεχώρισε τό κράτος τών Φράγκων, που διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στά πράγματα τής Δυτικής Εύρώπης.

– Τό κράτος τών Φράγκων. Οί Φράγκοι, μιά ένωση γερμανικών φύλων, κατέκτησαν στην αρχή (5ος αϊ.) ένα μικρό τμήμα τής ΒΔ Γαλατίας και από κεϊ άπλωσαν σιγά σιγά τήν κυριαρχία τους. Στίς αρχές του 6ου αϊ. ύπόταξαν και τό βασίλειο τών Βουργούνδιων και έτσι τό κράτος τους περιλάμβανε όλη σχεδόν τή σημερινή Γαλλία.

ΧΑΡΤΗΣ 18.

Στά χρόνια που ακολούθησαν, το βασίλειο των Φράγκων πέρασε μία εσωτερική κρίση. Την πραγματική εξουσία πήραν στα χέρια τους οι *μαγιорόδομοι*, δηλαδή οι αυλάρχες της βασιλικής αυλής, και το αξίωμα τους πήρε κληρονομική μορφή.

Τό 715 έγινε μαγιорδόμος ο Κάρολος Μαρτέλος, που κατόρθωσε να αντιμετωπίσει με επιτυχία τους Άραβες στο Πουατιέ και να αποκρούσει επιδρομές των Γερμανών. Ο γιός του *Πεπίνος ο Βραχύς* έγινε ο ίδιος βασιλιάς των Φράγκων και έτσι ανέβηκε στο θρόνο ή δυναστεία των Καρολιδών.

- *Η δημιουργία του παπικού κράτους* Τόν 8ο αιώνα οι Λογγοβάρδοι μεγάλωσαν ακόμη περισσότερο τις κτήσεις τους στην Ίταλία και πίεσαν περισσότερο τόν πάπα. Ο τελευταίος στράφηκε προς τους Φράγκους και ζήτησε τη βοήθειά τους. Ο Πεπίνος δέχτηκε την πρόσκληση του πάπα, νίκησε τούς Λογγοβάρδους, τούς περιόρισε στη ΒΑ Ίταλία και παραχώρησε στόν πάπα τις περιοχές της Ραβέννας, της Πεντάπολης¹ και τής Ρώμης. Έτσι δημιουργήθηκε στην Ίταλία, στά μέσα τού 8ου αιώνα, παπικό κράτος και ο πάπας, εκτός από θρησκευτικός ηγέτης, έγινε και κοσμικός άρχοντας ενός συγκεκριμένου κράτους.

1. Πεντάπολη: Περιοχή στά ανατολικά παράλια τής Ίταλίας, που περιλάμβανε τίς πόλεις Άγκώνα, Αρίμινο, Πίσσαυρο, Φανό και Σήνα.

Alernart son neveu le royaume de lombardie.
 Et puis oment il fut assemblee .v. concilles
 el royaume de france en diuers lieux. pour
 amend lestat de sainte eglise. Et de la desconfiture
 michiel lemp des grice. Et puis oment trumas
 le roi de bulgrie fu deslois deuant costentinoble.
 Et oment li secons liures de lestone le gür
 Roy challemaue.

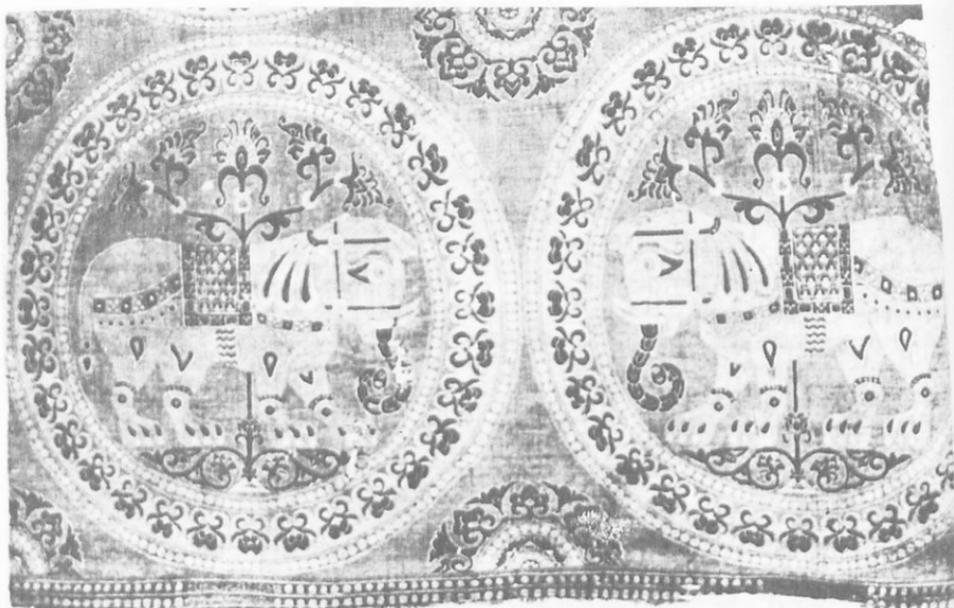

'Ο πάπας Λέων ο Γ' στέφει τόν Καρλομάγνο αυτοκράτορα τών Ρωμαίων στό
 ναό τού 'Αγ. Πέτρου (Χριστούγεννα τού έτους 800). Γαλλικό χειρόγραφο τού 14ου αϊ.

δ. ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟΣ – BYZANTIO

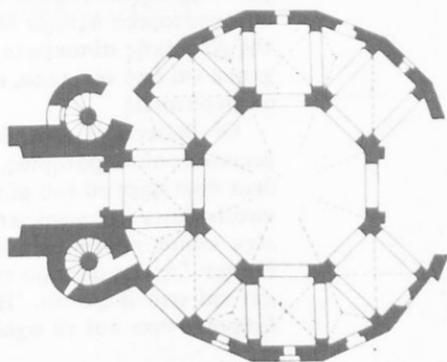
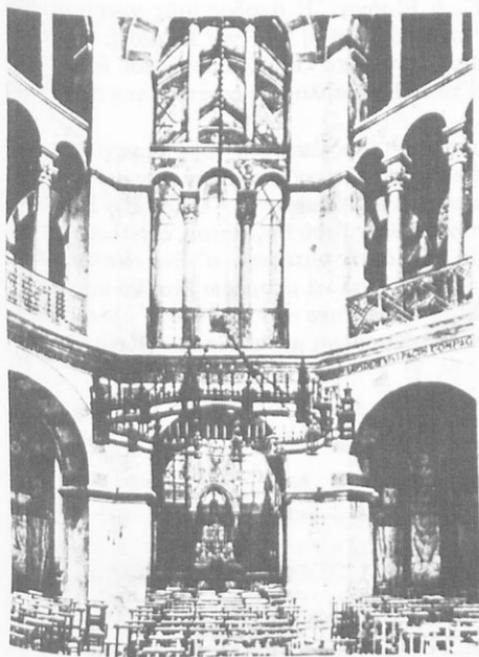
Τόν Περίνο διαδέχτηκε ο γιός του Κάρολος, πού είναι γνωστός ώς
 Καρλομάγνος (768-814). 'Ο Καρλομάγνος είναι ο πρώτος μεγάλος ήγέ-
 της πού παρουσιάστηκε στή Δύση, μετά τήν κατάλυση τού δυτικού
 ρωμαϊκού κράτους. Διαθέτοντας μεγάλες ικανότητες καί ανεξάντλητη
 δραστηριότητα, κατόρθωσε νά πραγματοποιήσει μέ έπιτυχία μιά σειρά

*Τό κράτος τού
 Καρλομάγνου*

Μεταξωτό ύφασμα με ελέφαντες μέσα σε μετάλλια. Ανακαλύφθηκε στο Άαχεν (Γερμανία) στη σαρκοφάγο του Καρλομάγνου. Κίτρινοι ελέφαντες με γαλάζια στολιδία, διαταγμένοι ο καθένας μέσα σε μέταλλο ώστε να είναι αντιμέτωποι σε τεχνοτροπία ισλαμική. Όταν κατά το έτος 1000 ο Όθων Γ' άνοιξε τον τάφο του Καρλομάγνου, περιτύλιξε τά λείψανα του προγόνου του με αυτό τό ύφασμα πού χρονολογείται στην βασιλεία του Βασιλείου του Β'. Οι βυζαντινοί αυτοκράτορες είχαν τή συνήθεια να χαρίζουν τέτοια πολυτελή ύφασματα σε ξένους ήγεμόνες και σε άνώτερους εκκλησιαστικούς. Φυλάγεται στο Θησαυροφυλάκιο τής Μητρόπολης.

Ο θρόνος του Καρλομάγνου. Μάρμαρο, 9ος αιώνας. Άαχεν, Γερμανία. Ο θρόνος είναι τοποθετημένος σε μία εξέδρα, στην νότια πλευρά του οκταγωνικού παλατιανού παρεκκλησίου, πού χτίστηκε για να δείξει τό μεγαλείο τής Αυτικής Αυτοκρατορίας. Στγημένος άπέναντι από τήν Άγία Τράπεζα, ο θρόνος χρησιμοποιείται για τή στέψη των αυτοκρατόρων τής Δύσης σε όλο τό Μεσαίωνα.

Άαχεν. Τό παλατιανό παρεκκλήσι. Τέλος 8ου αϊ. Έσωτερικό, κάτοψη και αναπαράσταση. Μιμείται τόν οκταγωνικό τύπο του Άγ. Βιταλίου της Ραβέννας και τών Άγ. Σεργίου και Βάκχου της Κωνσταντινούπολης.

άπο κατακτητικούς πολέμους και νά ιδρύσει ένα μεγάλο κράτος στη Δύση.

Τό διοικητικό κέντρο του κράτους του Καρλομάγνου ήταν τό 'Ακυΐσγρανο¹, όπου οργανώθηκε μεγαλόπρεπη αΐλη. Ο ίδιος έδειξε ένδιαφέρον γιά τήν καλλιέργεια τών γραμμάτων και τήν εκπαίδευση και στά χρόνια του σημειώθηκε μιά σύντομη πολιτιστική άνθηση, πού είναι γνωστή ως «Καρολίγγεια αναγέννηση».

Η φιλοδοξία του Καρλομάγνου ήταν νά ιδρύσει μιά αυτοκρατορία σάν τή ρωμαϊκή και νά περιβληθεί μέ τό κύρος του κοσμοκράτορα. Στή φιλοδοξία του όμως αυτή όρθωνόταν έμπόδιο τό Βυζάντιο, πού ήταν φυσικός κληρονόμος και συνεχιστής του ρωμαϊκού κράτους.

Τό 797 ανέβηκε στό θρόνο του Βυζαντίου, μετά τόν παραμερισμό του

*Καρλομάγνος
και Βυζάντιο*

1. Τό σημερινό Άαχεν, στη ΒΔ Γερμανία (γαλλικά: Αΐξ λά Σαπέλ)

γιού της Κωνσταντίνου ΣΤ', ή Ειρήνη. Ἡ ἄνοδος μιᾶς γυναίκας στό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα δέν κρίθηκε νόμιμη ἀπό τόν Κάρολο, ὁ θρόνος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας θεωρήθηκε κενός, ἄποψη πού ὑποστηρίχτηκε καί ἀπό τόν πάπα, καί τό 800 ὁ Καρλομάγνος στέφτηκε στή Ρώμη αὐτοκράτορας.

Οἱ Βυζαντινοί, πού θεωροῦσαν τούς ἑαυτούς τούς συνεχιστές τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, εἶδαν τή στέψη τοῦ Καρόλου σάν μιά προσπάθεια σφετερισμοῦ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος. Ὁ ἴδιος ὁ Κάρολος καταλάβαινε ὅτι, χωρίς τή συγκατάθεση τοῦ Βυζαντίου, ὁ τίτλος του δέν εἶχε καμιά πραγματική ἀξία, γι' αὐτό κατέφυγε σ' ἓνα διπλωματικό ἐλιγμό· ζήτησε σέ γάμο τήν Εἰρήνη, γιά νά μπορέσει ἔτσι νά κυριαρχήσει καί στό Βυζάντιο. Ἡ Εἰρήνη δέχτηκε τήν πρόταση, ἀλλά τό 802 ἐκθρονίστηκε καί τά σχέδια τοῦ Καρόλου ματαιώθηκαν (Κεῖμ. 4, 5).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

α. ΤΟ ΑΡΑΒΙΚΟ ΧΑΛΙΦΑΤΟ ΚΑΙ Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΟΥ

1. *Ἡ ἀραβικὴ φεουδαρχία*
2. *Ποιά τὰ αἷτια τῆς διάσπασης τοῦ Χαλιφάτου; (περιληπτικά)*
3. *Ποιά Χαλιφάτα διαμορφώθηκαν μετὰ τὴ διάσπαση;*

β. ΤΑ ΑΡΑΒΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ. Η ΤΕΧΝΗ

4. *Πότε καὶ πῶς ἄρχισε ἡ πολιτισμικὴ ἀνάπτυξη τῶν Ἀράβων;*
5. *Ἡ ἐπίδοση τῶν Ἀράβων στὴν ἰατρικὴ.*

γ. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΥΣΤΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ «ΒΑΡΒΑΡΩΝ»

6. *Τί ἦταν οἱ μαγιορδόμοι; Πῶς ἰδρύθηκε ἡ δυναστεία τῶν Καρολιδῶν;*
7. *Πῶς δημιουργήθηκε τὸ παπικὸ κράτος καὶ ποιά ἡ σημασία τῆς ἰδρυσῆς του;*

δ. ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟΣ – ΒΥΖΑΝΤΙΟ

8. *Ποιές ἦταν οἱ φιλοδοξίες τοῦ Καρλομάγνου καὶ ποιό ἦταν τὸ ἐμπόδιο σ' αὐτές;*
9. *Μέ ποιά εὐκαιρία ἔγινε ἡ στέψη τοῦ Καρλομάγνου τὸ 800 καὶ πῶς τὴν εἶδαν οἱ Βυζαντινοί;*

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΒΑΓΔΑΤΗ, Η ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΩΝ ΑΒΒΑΣΙΔΩΝ

...Κι αρχίζω πρώτα πρώτα από τη Βαγδάτη, γιατί είναι τό κέντρο του Ίράκ, ή πίο σπουδαία πόλη, πού δέν έχει ταιρί ουτε στην Άνατολή ουτε στη Δύση σέ έκταση, σέ σπουδαιότητα, σέ ευδαιμονία, σέ άφθονία νερού ή σέ υγιεινό κλίμα. Τήν κατοικοῦν οί πίο διαφορετικοί άνθρωποι, άστοί ή χωρικοί. Σ' αυτή μεταναστεύουν άπ' όλες τίς χώρες, τόσο από κοντά όσο κι από μακριά. Καί άπ' όλα τά μέρη πολλοί είναι εκείνοι πού τήν προτίμησαν άπ' τήν πραγματική τους πατρίδα. Όλοι οί λαοί του κόσμου έχουν σ' αυτή μιά συνουσία, ένα κέντρο γιά συναλλαγές καί γιά εμπόριο. Γι' αυτό βρίσκουμε συγκεντρωμένο ό,τι δέν υπάρχει σέ καμιά άλλη πόλη του κόσμου.

Η πόλη άπλώνεται στίς όχθες των δυο μεγάλων ποταμών, του Τίγρη καί του Εϋφράτη, καί γι' αυτό έρχονται άφθονα έμπορεύματα καί τρόφιμα από τους χερσαίους κι από τους υδάτινους δρόμους. Μέ πολύ λίγο κόπο φτάνουν συνέχεια κάθε λογής έμπορεύματα, από τήν Άνατολή κι από τή Δύση, από μουσουλμανικές κι από άλλες περιοχές. Γενικά, τά έμπορεύματα φτάνουν από όλα τά μέρη τόσο πολλά σέ σημείο πού τά βρίσκουμε στη Βαγδάτη σέ μεγαλύτερη άφθονία παρά στίς χώρες όπου παράγονται. Τά προμηθεύεται κανείς τόσο εύκολα καί τόσο σίγουρα, πού θά μπορούσε νά πιστέψει ότι όλα τά αγαθά τίς γής φτάνουν εδώ, όλοι οί θησαυροί του κόσμου συγκεντρώνονται εδώ, όλες οί εύλογίες τής οικουμένης συγκεντρώνονται εδώ...

Γιακουμπί¹, Οί Χώρες (Μ. MOLLAT, Ό Μεσαίωνας, σελ. 49) Μετάφραση

2. ΧΑΛΙΦΗΣ ΑΛ ΜΑΑΜΟΥΝ², ΠΡΟΣΤΑΤΗΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

(Ό Άλ Μααμούν) Δημιούργησε σχέσεις μέ τους βυζαντινούς αυτοκράτορες, τους έκανε πλούσια δώρα καί τους παρακάλεσε νά του κάνουν δώρο βιβλία φιλοσοφίας, πού είχαν στην κατοχή τους. Κι εκείνοι του έστειλαν έργα του Πλάτωνα, του Άριστοτέλη, του Ίπποκράτη, του Γαληνού, του Εϋκλείδη, του Πτολεμαίου καί άλλων, όποια είχαν. Ό Άλ Μααμούν λοιπόν διάλεξε τους καλύτερους μεταφραστές καί τους άνάθεσε νά μεταφράσουν αυτά τά έργα μέ κάθε δυνατή προσοχή. Άφου έγινε ή μετάφραση, όσο μπορούσε καλύτερα, ό χαλίφης παρακίνησε τους υπηκόους του νά τά διαβάσουν καί τους ένθάρρυνε νά τά μελετήσουν. Στη συνέχεια τής βασιλείας του του ήγεμόνα ή επιστημονική κίνηση αναπτύχθηκε. Όσοι είχαν ενδιαφέροντα άρχισαν νά μελετούν μέ άμิลλα, γιατί έβλεπαν τόν κύριο τους νά είναι γεμάτος έκτίμηση γιά τους

1. Άραβας ιστορικός καί γεωγράφος, 9ος αιώνας

2. Άββασίδης χαλίφης τής Βαγδάτης (813-833)

άνθρώπους που καλλιεργούσαν τις έπιστήμες και να δέχεται τους έπιστήμονες στο στενό του κύκλο.

Τέτοιοι ήταν, ως τό τέλος, ό τρόπος τής ζωής αυτού του χαλίφη. Έκείνα τά χρόνια ή αυτοκρατορία των Άββασιδών είχε γίνει άντάξια σχεδόν μέ τή ρωμαϊκή αυτοκρατορία, όταν ή τελευταία βρισκόταν στην έποχή του μεγαλείου τής και τής πιό μεγάλης τής δύναμης.

Σαΐντ άλ Άνταλουζί¹, Οί Κατηγορίες των Έθνων (Μ. MOLLAT, 'Ο Μεσαιώνας, σελ. 47) Μετάφραση

3. ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟ ΧΑΛΙΦΑΤΟ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ

Ό χαλίφης Άλ Χακίμ (Β')² έφερε από τή Βαγδάτη, τήν Αίγυπτο και από άλλα μέρη τής Άνατολής, τά βασικά έργα, τά πιό σημαντικά και τά πιό σπάνια, που άναφέρονταν στις άρχαιες και στις σύγχρονες έπιστήμες. Συγκέντρωσε, άρχίζοντας από τά τελευταία χρόνια τής βασιλείας του πατέρα του και συνεχίζοντας σ' όλη τή διάρκεια τής δικής του προσωπικής βασιλείας, μέ ποσότητα βιβλίων ίση σχεδόν μ' αυτή που είχαν συγκεντρώσει οί Άββασίδες χαλίφες. Και αυτό τό κατόρθωσε σε πολύ μικρότερο χρονικό διάστημα³.

Σαΐντ άλ Άνταλουζί, Οί Κατηγορίες των Έθνων (Μ. MOLLAT, 'Ο Μεσαιώνας, σελ. 46) Μετάφραση

4. Η ΣΤΕΨΗ ΤΟΥ ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟΥ

Έπειδή δέν ύπήρχε πιά αυτοκράτορας στό κράτος των Έλλήνων και ή αυτοκρατορική εξουσία βρισκόταν στά χέρια μιάς γυναίκας (τής Είρήνης), φάνηκε σωστό στόν ίδιο τόν πάπα Λέοντα και σ' όλους τούς άγιους πατέρες που πήραν μέρος σ' αυτή τή σύνοδο, να δώσουν τόν τίτλο του αυτοκράτορα στό βασιλιά των Φράγκων Κάρολο, που έχει στην κυριαρχία του τήν πόλη τής Ρώμης, όπου συνήθιζαν πάντα να έδρευουν οί Καίσαρες, και τίς άλλες πόλεις τής Ίταλίας, τής Γαλλίας και, άκόμη, και τής Γερμανίας. Έπειδή λοιπόν ό παντοδύναμος Θεός εδόκησε να περάσουν όλες αυτές οί χώρες στην κυριαρχία του Καρόλου, σκέφτηκαν οί κληρικοί τής συνόδου, σύμφωνα μέ τό θέλημα του Θεού και τό αίτημα όλων των χριστιανών, ότι θά έπρεπε εκείνος να έχει και τόν τίτλο του αυτοκράτορα. Ό Κάρολος δέν ήθελε να έναντιωθεί σ' αυτό τό αίτημα και, ύποτασσόμενος ταπεινά στό Θεό, καθώς και στην επιθυμία που έκφράστηκε από τόν κληρο και άπ' όλο τό χριστιανικό κόσμο, δέχτηκε τή χειροτονία του από τόν πάπα Λέοντα και, μαζί μ' αυτή, τόν τίτλο του αυτοκράτορα.

Άπόσπασμα από τά ANNALES LAURESHAMENSES, Μ.Γ., τόμ. Ι, σελ. 37.
Μετάφραση

1. Άραβας ιστορικός, 11ος αιώνας

2. Χαλίφης τής Ίσπανίας (961-976)

3. Η βιβλιοθήκη που ιδρύθηκε από τόν Άλ Χακίμ στην Κόρδοβα είχε πάνω από 400.000 τόμους βιβλία

5. ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Αυτό τό χρόνο (800), στίς 25 Δεκεμβρίου, ό βασιλιάς τών Φράγκων Κάρολος στέφθηκε (αυτοκράτορας) από τόν πάπα Λέοντα. Καί ενό σκόπευε νά επιτεθει μέ στόλο στη Σικελία, άλλαξε γνώμη και αποφάσισε νά ζητήσει σέ γάμο τήν αυτοκράτειρα Ειρήνη. Για τό σκοπό αυτό έστειλε τόν επόμενο χρόνο πρεσβευτές στό Βυζάντιο...

Κι έφτασαν οί αποσταλμένοι του Κάρολου και του πάπα Λέοντα στην Ειρήνη (801) ζητώντας της νά παντρευτεί τόν Κάρολο και νά ένοθει έτσι ή Ανατολή και ή Δύση. Κι εκείνη θά δεχόταν, αν δέν τήν έμποδιζε ό Άέτιος¹, που είχε μεγάλη δύναμη και σκόπευε νά κάνει αυτοκράτορα τόν αδερφό του.

Τόν επόμενο χρόνο (802), τόν Οκτώβριο, μέ κίνημα που εκδηλώθηκε τή νύχτα, κοντά στά χαράματα, ό Νικηφόρος², πατρίκιος και γενικός λογοθέτης, έγινε αυτοκράτορας διώχνοντας τήν Αύγουστα Ειρήνη.

Θεοφάνης, Χρονογραφία. Μετάφραση

1. Άξιωματούχος του Βυζαντίου στα χρόνια της Ειρήνης

2. Είναι ό αυτοκράτορας Νικηφόρος Α' (802-811)

ΚΕΦ. 4

Η ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ

867 - 1056

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ περίοδος τῶν μακεδόνων αὐτοκρατόρων, πού θά μελετήσουμε, εἶναι ἡ πιό ἐνδοξη ἐποχή τῆς αὐτοκρατορίας, γιατί στά χρόνια αὐτά τό Βυζάντιο, μετά τήν κρίση πού πέρασε στά χρόνια τῶν Ἰσαύρων καί τῶν διαδόχων τους, ἔφτασε σέ μιá ἀκμή σταθερή γιά μεγάλο χρονικό διάστημα καί παρουσιάζεται δυνατό σ' ὄλους τούς τομεῖς.

Στό ἐσωτερικό, μέ νέα νομοθεσία ἀνακαινίζεται ὁ κρατικός μηχανισμός, παίρνονται μέτρα γιά τήν προστασία τῶν κοινωνικά ἀδύνατων, σταθεροποιεῖται ἡ κληρονομική διαδοχή τῆς ἐξουσίας, ἐνῶ στά γράμματα καί τίς τέχνες μιá ἀνθησις πού ἄρχισε στά χρόνια τοῦ Μιχαήλ Γ' φτάνει τόν 11ο αἰῶνα στό κορύφωμά της.

Στό ἐξωτερικό, μέ νικηφόρους ἀλλά σκληρούς πολέμους συντρίβονται οἱ ἐχθροί τοῦ κράτους. Τήν περίοδο μάλιστα ἀπό τό 963 ὡς τό 1025 τήν ὀνομάζουμε «Βυζαντινὴ ἐποποιία», γιατί οἱ νίκες τῶν βυζαντινῶν ὀπλων ἦταν τόσο μεγάλες, ὥστε θεωρεῖται ἡ πιό λαμπρὴ ἐποχή ὅλης τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Παράλληλα ἡ ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπό τή δράση τῶν ἱεραποστόλων τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας αὐξάνει καί τήν πολιτική ἐπιρροή τοῦ Βυζαντίου.

Κατά τά τελευταῖα ὁμως χρόνια τῆς δυναστείας, μετά τό 1025, παρουσιάζονται τά πρῶτα σημάδια τῆς παρακμῆς, πού προχωρεῖ μέ γοργά βήματα τήν ὥρα πού νέοι ἐχθροί ἀπειλοῦν τά σύνορα.

Γιά νά εὐκολυνθοῦμε στή μελέτη μας χωρίζουμε τήν ἐποχή τῆς μακεδονικῆς δυναστείας σέ τρεῖς περιόδους.

Πρώτη περίοδος: 867-963. Τό κράτος στερεώνεται καί οργανωμένο μέ νέα νομοθεσία προχωρεί πρός τή μεγάλη άκμή.

Στήν περίοδο αὐτή βασίλευσαν:

Βασίλειος Α΄, ὁ Μακεδών (867-886). Εἶναι ὁ ἰδρυτής τῆς δυναστείας.

Λέων ΣΤ΄, ὁ Σοφός (886-912). Λεγόταν σοφός, ἀλλά δέν εἶχε ἰκανότητες.

Κωνσταντῖνος Ζ΄, ὁ Πορφυρογέννητος (912 -959). (Κατά τό διάστημα 920-944 βασίλευσε ὡς κηδεμόνας - αὐτοκράτορας ὁ Ρωμανός Α΄, ὁ Λεκαπηνός, πολιτικός μέ ἰκανότητες καί δραστήριος).

Ρωμανός Β΄ (959-963), γιός τοῦ Κων/νου Ζ΄.

Δεύτερη περίοδος: 963-1025. Εἶναι ἡ περίοδος τῆς πύο μεγάλης άκμῆς. Λέγεται «βυζαντινή ἐποποιία».

Αὐτοκράτορες: Νικηφόρος Φωκάς (963-969), Ἰωάννης Τσιμισκής (969-976) καί Βασίλειος Β΄, ὁ Βουλγαροκτόνος (976-1025) ὁ πύο ἐπιβλητικός τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας. Ὅλο τό διάστημα αὐτό ὁ θρόνος ἀνήκε κληρονομικά στά παιδιά τοῦ Ρωμανοῦ Β΄, τό Βασίλειο Β΄ καί Κων/νο Η΄, δηλαδή ὁ Νικηφόρος Φωκάς καί ὁ Τσιμισκής βασίλευσαν ὡς κηδεμόνες.

Τρίτη περίοδος: 1025-1056. Μιά σειρά ἀδέξιοι αὐτοκράτορες κυκλωμένοι ἀπό αὐλοκόλακες κυβερνοῦν τό κράτος πού γέρνει στή δύση του. Αὐτοί ἦταν: Κων/νος Η΄ (1025-1028), ἡ κόρη του Ζωή ἡ Πορφυρογέννητη (1028-1050). Βασίλευσαν μαζί τῆς: Ρωμανός Γ΄ Ἀργυρός, Μιχαήλ Δ΄ Παφλαγών, Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτης, Κων/νος Θ΄ Μονομάχος (ὡς τό 1055). Ἡ ἀδελφή τῆς Ζωῆς Θεοδώρα (1055-1056).

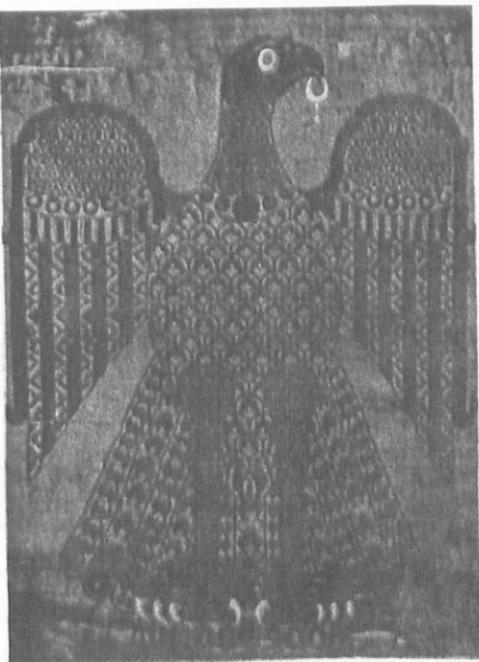

Έλληνικό Ψαλτήρι. Ἡ προσευχή τοῦ Ἡσαΐα. Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. 1ο μισό τοῦ 10ου αἰ.
 Ἀντιπροσωπευτικὸ δῆγμα τῆς «Μακεδονικῆς Ἀναγέννησης» ποῦ ἐντυπωσιάζει μὲ τὸ κλασικὸ
 πνεῦμα τῆς τέχνης τοῦ.

Ἑλληνικό Ψαλτήρι. Ὁ Δαβὶδ καὶ τὸ κοπάδι του. Παρίσι, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Σκηνὴ μὲ καθαρὰ ἑλληνιστικὸ χαρακτῆρα.

Μεταξωτό ύφασμα διακοσμημένο με αέτο, το λεγόμενο και σουδάριο του αγίου Αλβουίνου (975-1006) στη μητρόπολη του Μπρίξεν. Ο αέτος το παλιό σύμβολο της αυτοκρατορικής δύναμης, γνωστό στους Ρωμαίους, χρησιμοποιείται πάλι κάτω από την επίδραση της άσιατικής Ανατολής. Οι αέτοι είναι πράσινοι σκοοίροι σε βάθος πορφύρεο. Προέρχεται από τα εργαστήρια του Μεγάλου Παλατίου, 10ος αί.

α. ΠΡΟΜΗΝΥΜΑΤΑ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

Στροφή στην αρχαία κληρονομιά. Από την εποχή της δυναστείας του Αμορίου, πριν καλά καλά περάσει ή αναστάτωση της Εικονομαχίας, είχε αρχίσει μιá προσπάθεια να μελετηθούν τá αρχαία κείμενα. Στην περίοδο των Μακεδόνων ή στροφή προς την αρχαία κληρονομιά έγινε πió έντονη.

Οί λόγιοι της εποχής ξέθαψαν από τά μοναστήρια τά χειρόγραφα τών κλασικών, γιά νά τά μελετήσουν, νά τά σχολιάσουν, νά τ' αντίγραψουν και νά τά ταξινομήσουν σε κώδικες. Οί σχολιαστές καταγράψανε τó περιεχόμενο τών κλασικών έργων σε *εγκυκλοπαίδειες* και αυτό τó νέο είδος πνευματικής προσφορής χαρακτηρίζει τήν εποχή ως τó 1050 περίπου. Η αξία αυτής της εργασίας είναι μεγάλη, γιατί έτσι σώθηκαν σημαντικά αποσπάσματα από έργα αρχαίων συγγραφέων πού δέ σώζονται σήμερα όλόκληρα.

Ο πió αξιόλογος λόγιος και μελετητής τών αρχαίων κειμένων ήταν ο Φώτιος¹. Ακούραστος και μέ ύπομονή δούλεψε μέ τούς μαθητές του και

Φώτιος

1. Ο Φώτιος έγινε πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης από τó 858 ως τó 867 και από τó 877 ως τó 886.

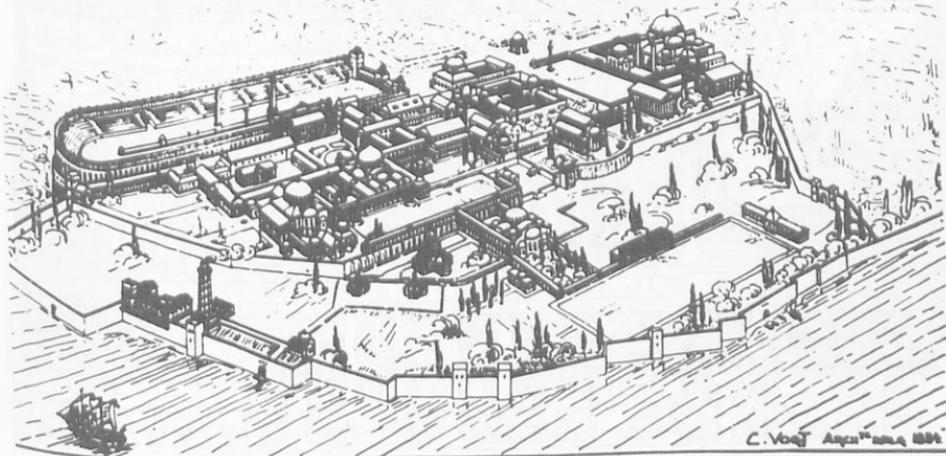

Ποτήριο από σαρδόνουχα διακοσμημένο, σμάλτο και μαργαριτάρια. Θησαυροφυλάκιο 'Αγ. Μάρκου Βενετίας. Δεύτερο μισό του 10ου αί.

μᾶς ἄφησε πολύτιμη ἐργασία. Ἔργο του εἶναι ἡ «Μυριόβιβλος» πού περιέχει ἀποσπάσματα, περιλήψεις καί κρίσεις γιά πολλά ἀρχαῖα κείμενα. Ἐγραψε καί λεξικό καί πολλά πρωτότυπα ἔργα, κυρίως θεολογικά, γιατί καί ἡ ἀποστολική του δραστηριότητα ἦταν μεγάλη. Ἀπό τούς μαθητές του ξεχωρίζουμε τόν ἐπίσκοπο Καισαρείας Ἀρέθα καί τόν Νικόλαο Μυστικό, πατριάρχη τῆς Κων/πολης.

Τό ἀκριτικό τραγοῦδι. Παράλληλα μέ τή φιλολογική ἐρευνα παρατηρεῖται καί κάποια ἀνάπτυξη στήν ποίηση. Ἀλλά ἐνῶ ἡ λόγια ποίηση δέν ἔχει νά μᾶς παρουσιάσει κανένα ἀξιόλογο ἔργο, ἡ λαϊκή μούσα μᾶς προσφέρει τά ἀκριτικά τραγοῦδια. Οἱ ἀσταμάτητοι ἀγῶνες μέ τούς Ἀραβες στά σύνορα, τά ἥρωικά κατορθώματα τῶν ἀκριτῶν, συγκίνησαν τή λαϊκή ψυχή, ζύπνησαν τόν πανάρχαιο ἥρωικό πνεῦμα τοῦ λαοῦ, κίνησαν τή φαντασία του κι ἔγιναν τραγοῦδι. Κεντρικός ἥρωας εἶναι ὁ Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας, πού συγκέντρωσε στό πρόσωπό του τίς ἀρετές ὄλων τῶν μαχητῶν.

Ἀπό γενιά σέ γενιά τό ἀκριτικό τραγοῦδι ἔγινε κτῆμα λαϊκό, πανελληνιο καί ἀρχή στό δημοτικό τραγοῦδι.

Κωνσταντινούπολη. Τό 'Ιερό Παλάτι καί ὁ 'Ιππόδρομος. *Αναπαράσταση.*

β. ΑΓΩΝΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΡΑΒΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ

1. Αγώνες κατά τήν πρώτη περίοδο τῆς Μακεδονικῆς Δυναστείας (867-963)

Ἀγώνες κατά τῶν Ἀράβων. Κατά τήν πρώτη περίοδο τῆς μακεδονικῆς δυναστείας τό Βυζάντιο στό ἀνατολικό μέτωπο πέρασε στήν ἀντεπίθεση. Ὁ ἰδρυτής τῆς δυναστείας Βασίλειος Α' μέ πολλές νικηφόρες ἐκστρατείες ἀπόθησε τοὺς Ἀραβες ἀπό τά ἀνατολικά σύνορα τοῦ κράτους καί ἀνέκτησε τόν ἔλεγχο τῶν ἐμπορικῶν δρόμων τῆς Ἀνατολῆς. Τόν ἴδιο καιρό στή Δύση ὁ βυζαντινός στόλος περιόριζε τή δράση τῶν Σαρακηνῶν διώχνοντάς τους ἀπό τό Αἴγαίο καί τήν Ἀδριατική.

Ὅμως στά χρόνια τοῦ Λέοντα ΣΤ' ξανάρχισαν οἱ ἐπιδρομές. Οἱ Σαρακηνοί ἐξορμοῦσαν ἀπό τήν Αἴγυπτο, τήν Κρήτη καί τήν Ἀφρική, τρομοκρατώντας τά παράλια.

Τό 904 οἱ Σαρακηνοί τῆς Κρήτης μέ ἀρχηγό τό Λέοντα Τριπολίτη, ἔναν ἀρνησθήσο¹ χτύπησαν τή δευτέρα πόλη τῆς αὐτοκρατορίας, τή Θεσσαλονίκη. Ἡ πόλη λεηλατήθηκε ἄγρια καί ἀπό τοὺς κατοίκους πού

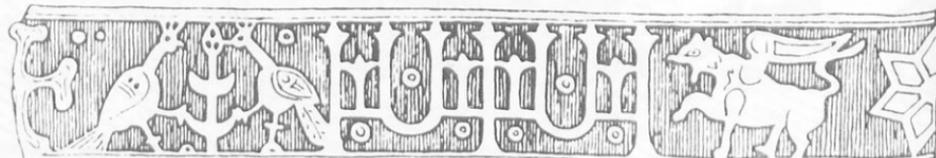
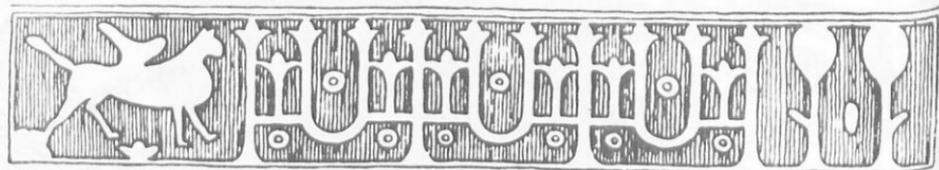
Ἡ λεηλασία τῆς Θεσ/νίκης 904

1. Αὐτός πού ἄλλαξε πίστη (ἀρνήθηκε τή θρησκεία του).

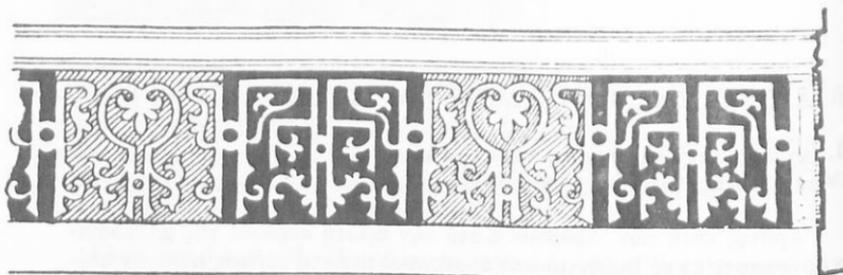

Μονή Ὁσίου Λουκά. Ἀνάγλυφες κουφικές διακοσμήσεις τῆς μαρμάρινης ζώνης στό ἱερό Βῆμα τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας. (10ος αἰώνας). Συγγενεῖόν μὲ τῆς ψευδοκουφικῆς ἐπιγραφῆς.

Ναός Ἁγ. Ἀναργύρων Καστοριάς. Ἀνάγλυφες κουφικές διακοσμήσεις σέ μαρμάρινα ἐπίστυλια κοντά στό ἱερό Βῆμα.

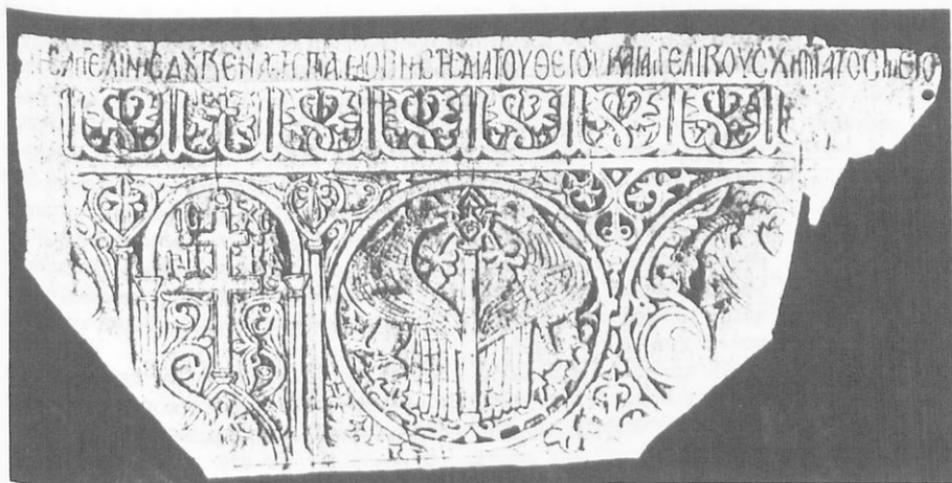

Μονή Ὁσίου Λουκά. Ψευδοκουφικός διάκοσμος ἀπό διαγνησμένες κεραιὲς δεμένες μὲ μικροὺς κύκλους. Ἐναλλάσσονται μὲ πεντάφυλλα ἀνθέμια πού ἔχουν ἐπιστώψεις ἀπό τρίφυλλα καί μοιάζουν μὲ διάδημα.

γλύτωσαν τῆ σφαγῇ οἱ πῖο νέοι πουλήθηκαν στά σκλαβοπάζαρα, ἐνῶ ὁσοὶ ἔμειναν προσπαθοῦσαν ἐξαθλιωμένοι μέσα στά ἐρείπια νά ἐπιζήσουν.

Ἡ ἀκμή τῶν
Βουλγάρων

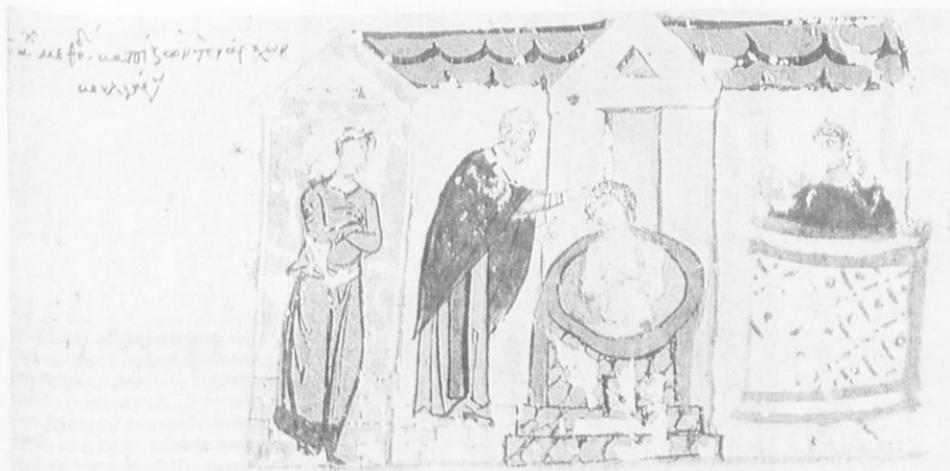
Ἐγώνες κατὰ τῶν Βουλγάρων. Μετά τὴν συντριβὴ τοῦ Κρούμου οἱ Βούλγαροι διατήρησαν φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸ Βυζάντιο. Στά χρόνια τοῦ Μιχαήλ Γ', ὁ τσάρος τους Βόρης ἔγινε χριστιανός. Ἡ διάδοσι τοῦ

Ἐπισκοπή κοντά στο Βόλο. Πλάκα από τὸν τάφο τῆς Ἀγγελίνας Δουκαινας Παλαιολογίνας ἐντοιχισμένη στὸ νυό. Τὰ κλαδιά ἔχουν τὴ μορφή ἀραβουργήματος.

Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἐπικοινωνία μέ τὸ Βυζάντιο ἔφερε στό κράτος τῶν Βουλγάρων πρόοδο.

Ἀπό τὸ 893 τσάρος τῶν Βουλγάρων ἦταν ὁ Σιμεόν, γιός τοῦ Βόρη, πού εἶχε μεγαλώσει καί μορφωθεί στήν Αὐλή τοῦ Βυζαντίου. Ἡ βασιλεία του στάθηκε ἐποχή ἀκμῆς τῶν Βουλγάρων, ἀλλά καί σκληροῦ πολέμου μέ τὸ βυζαντινὸ κράτος. Ὁ φιλόδοξος καί ὀρμητικὸς μονάρχης ὄνειρεύ-

Οἱ αὐλικοὶ τῆς Πρεολάβας βαπτίζονται χριστιανοί. Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἰωάννη Σκουδίτζη.

τηκε νά ιδρύσει μιά δική του αυτοκρατορία στό χώρο τῶν Βαλκανίων καί νά κατακτήσει τήν Κωνσταντινούπολη. Ἐτσι ἄρχισε ἕνας ἀγῶνας ἀνάμεσα στούς δύο λαούς γιά τό ποιός θά ἐπικρατήσῃ τελικά. Ὅσο κράτησε ἡ βασιλεία τοῦ Συμεών, ὡς τό 927, τό Βυζάντιο πέρασε δύσκολες ὥρες.

Ὁ Συμεών στά χρόνια τοῦ Κων/νου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου κυριεψε τήν Ἀδριανούπολη, αὐτοτιτλοφορήθηκε «Τσάρος Ρωμαίων καί Βουλγάρων» καί ἔδειξε καθαρά τά ἐπεκτατικά του σχέδια. Ἀπόσπασε ἀκόμα ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τή βουλγαρική Ἐκκλησία καί ἀνακήρυξε δικό του Βούλγαρο πατριάρχη. Τελικά τό Βυζάντιο νίκησε μέ τή βοήθεια τῶν Οὐγγρων καί τῶν Κροατῶν καί ὑποχρέωσε τό φιλόδοξο Συμεών νά περιοριστεῖ στά παλαιά του σύνορα. Τό 927 πέθανε ὁ δραστήριος αὐτός τσάρος καί ὁ διάδοχός του Πέτρος ἔκλεισε εἰρήνη, πού κράτησε πολλά χρόνια.

Οἱ πόλεμοι τοῦ Συμεών, παρά τίς ἱκανότητές του, δέν ὠφέλησαν τό λαό τῆς Βουλγαρίας. Ἀντίθετα ἐξάντλησαν τό κράτος του καί συντέλεσαν στήν ἀνάδειξη τῶν Κροατῶν καί τῶν Σέρβων στό βαλκανικό χώρο.

II. Ἀγῶνες κατά τή Β' καί Γ' περίοδο (963-1056)

Τό Βυζάντιο παίρνει τήν πρωτοβουλία στήν Ἀνατολή. Τό 960 ὁ στρατηγός τοῦ αυτοκράτορα Ρωμανοῦ Β' Νικηφόρος Φωκάς ἐξόρμησε μέ στρατό καί στόλο νά ἐλευθερώσει τήν Κρήτη ἀπό τούς Σαρακηνούς. Ἐνα χρόνο κράτησε ἡ πολιορκία τοῦ Χάντακα καί τελείωσε μέ τήν

Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Σβιατοσλάβου παρουσιάζονται στόν Ἰωάννη Τσιμισκή (ἐπάνω). Συνάντηση Σβιατοσλάβου καί Τσιμισκή στό Δορύστολο μετά τήν ἀνακωχή. Μικρογραφίες ἀπό τό χειρόγραφο τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη.

ἀπελευθέρωση τοῦ νησιοῦ, γεγονός πού στάθηκε ἀφετηρία μιᾶς ἐπικῆς ἐξόρμησης τοῦ Βυζαντίου.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀρχίζει ἡ μεγάλη ἀντεπίθεση τῶν Βυζαντινῶν στὴν

Ἀνατολὴ μέ λαμπρές νίκες κατὰ τῶν Ἀράβων.

Τό 963 ὁ Νικηφόρος Φωκάς ἐγινε αὐτοκράτορας –κηδεμόνας τῶν παιδιῶν τοῦ Ρωμανοῦ Β΄– καί μέ μιά σειρά ἐκστρατείες ξαναπῆρε τὴν Ταρσό τῆς Κιλικίας, τὴν Ἀντιόχεια, τὴν Κύπρο καί ὑποχρέωσε τοὺς Ἀραβες νά ἀναδιπλωθοῦν.

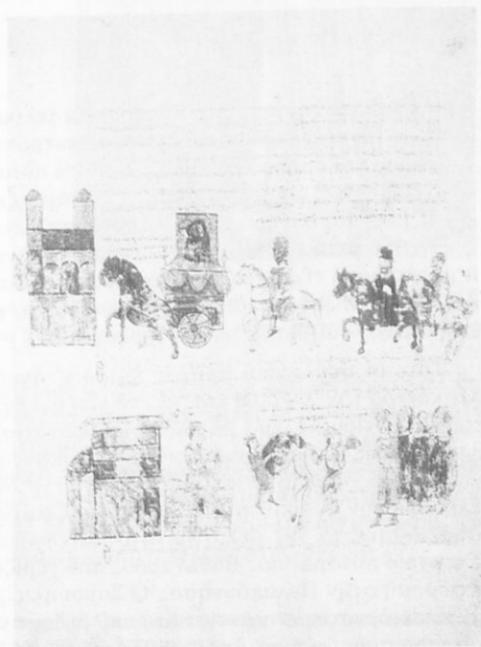
Ὁ διάδοχός του Ἰωάννης Τσιμισκής, ἀφοῦ ἀνέκτησε τὴ Συρία καί τὴν Παλαιστίνη, ἦταν ἔτοιμος νά πάρει καί τὰ Ἱεροσόλυμα, τὸν πρόλαβε ὁμως ὁ θάνατος. Τέλος, ὁ Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος προχώρησε ὡς τὰ νότια τῆς Κασπίας καί ἐδραίωσε τὴ βυζαντινὴ κυριαρχία.

Νέα φάση τῶν βουλγαρικῶν πολέμων – Ὁ Σαμουήλ. Ὅπως εἶδαμε μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Συμεῶν οἱ σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μέ τοὺς Βουλγάρους ἦταν φιλικές. Οἱ Βυζαντινοὶ ἔστειλαν δῶρα φιλίας, ὅσπου ὁ Νικηφόρος Φωκάς, περήφανος γιὰ τίς νίκες του σταμάτησε τὴν ἀποστολὴ τους. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ Βούλγαροι ἔδειξαν ἀπειλητικὲς διαθέσεις, ὁ Νικηφόρος ἔστειλε ἐναντίον τους τοὺς Ρώσους συμμάχους του. Ὁ ἀρχηγός τῶν Ρώσων Σβιατοσλάβος, ἀφοῦ νίκησε τοὺς Βουλγάρους, κράτησε τὴ Βουλγαρία κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία του. Αὐτὸ βέβαια χαλοῦσε τὴ συμφωνία καί ὁ Νικηφόρος ἦταν ἔτοιμος νά ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῶν Ρώσων, ἀλλά

*Νικηφόρος
Φωκάς*

*Τσιμισκής καί
Βασίλειος Β΄*

*Οἱ Ρῶσοι στὴ
Βουλγαρία*

Θριαμβευτικὴ ἐπιστροφή τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Τιμισκῆ στὴν Κωνσταντινούπολη μέ λάφυρα ἀπὸ τὴν Πρεσλάβα (ἐπάνω). Ὁ Βόρις τῆς Βουλγαρίας βγάζει τὰ βασιλικά ἐνδύματα στὴν Κωνσταντινούπολη. (κάτω). Μικρογραφία ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἰωάννη Σκυλιτζίη.

"Άλωση τῆς Πρεολάβας ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Τσιμισκή καὶ τῆς Πλίσκας ἀπὸ τὸ Βασίλειο τὸ Β'. Μικρογραφίαι ἀπὸ τὸ χρονικὸ τοῦ Μανασσῆ.

τὸ 969 δολοφονήθηκε. Τὴν ἐκστρατεία τελικὰ πραγματοποιοῦσε ὁ Τσιμισκὴς μὲ ἰσχυρὲς δυνάμεις. Τὸ 971 κατατρόπωσε τοὺς Ρώσους τοῦ Σβιατοσλάβου καὶ διαίρεσε τὴ Βουλγαρία σὲ αὐτοδιοικητὲς ἐπαρχίες μὲ τοπικοὺς ἄρχοντες, τοὺς βοεβόδες (= τοπάρχες). Ὁ Τσιμισκὴς κατάργησε καὶ τὸ βουλγαρικὸ πατριαρχεῖο, πού εἶχε, ὅπως εἶδαμε, ἰδρῦσει ὁ Συμεών.

Τὸ 976 μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Τσιμισκῆ ἔμεινε στὸ θρόνο ὁ Βασίλειος Β'. Στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας του ἀντιμετώπισε ἐπαναστάσεις «δυνατῶν», τοῦ Βάρδα Σκληροῦ καὶ τοῦ Βάρδα Φοκά, πού στοίχισαν στὸ κράτος ἀνθρώπινες καὶ ὕλικές καταστροφές.

Σαμονήλ-
ἐπιδρομὲς

Τότε οἱ Βούλγαροι βρῆκαν καιρὸ ν' ἀνασυντάξουν τὸ κράτος τους. Μὲ κέντρο τὴν Ὀχρίδα καὶ μὲ ἓνα νέο ἡγέτη, τὸ Σαμονήλ, ἄρχισαν κατὰ τοῦ Βυζαντίου πόλεμο μὲ πάθος καὶ φανατισμὸ. Οἱ καταστροφικὲς ἐπιδρομὲς τους ἔφτασαν καὶ ὡς τὴν Πελοπόννησο.

Νίκη τῶν
Βυζαντινῶν
στὸ Σπερχειό

Τὸ 995 ὁμοῦς ὁ Βασίλειος, ἀφοῦ εἶχε συντρίψει τοὺς στασιαστὲς, πέρασε στὴν ἀντεπίθεση. Ἡ πρώτη ἀποφασιστικὴ νίκη τῶν Βυζαντινῶν σημειώθηκε τὸ 997. Ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Οὐρανὸς αἰφνιδίασε στὸ Σπερχειὸ ποταμὸ τοὺς Βουλγάρους πού γύριζαν φορτωμένοι λάφυρα ἀπὸ ἐπιδρομὴ στὴν Πελοπόννησο. Ὁ Σαμονήλ εἶχε συνηθίσει νὰ μὴν ὑπολογίζει σὲ ὀργανωμένη ἀντίσταση τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, γι' αὐτὸ καὶ ὁ αἰφνιδιασμὸς πέτυχε ἀπόλυτα. Ἀπὸ τὴν πανωλεθρία τῶν Βουλγάρων

Ἄγαλματιδίο ἀπὸ ἐλεφαντοστό
 10ος αἰ. Λονδίνο, Μουσεῖο Ἀλ-
 βέρτου καὶ Βικτωρίας. Παριστάνει
 τὴν Παναγία μὲ τὸ Βρέφος στὸν τύπο
 τῆς Ὁδηγήτριας. Τὸ κεφάλι τοῦ
 Βρέφους εἶχει ἀντικατασταθῆ σὲ νεώ-
 τηρ ἐποχῇ, στὴ Δύση. Ἡ ἐκφορά τοῦ
 προσώπου τῆς Παναγίας καὶ οἱ πτυ-
 χώσεις τῶν ἐνδυμάτων μαρτυροῦν
 ἐξαιρετὴ τέχνη. Εἶναι ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα
 ὀλόγλυφα βυζαντινὰ ἔργα σὲ ἐλεφαντο-
 στό ποὺ σῶθηκαν.

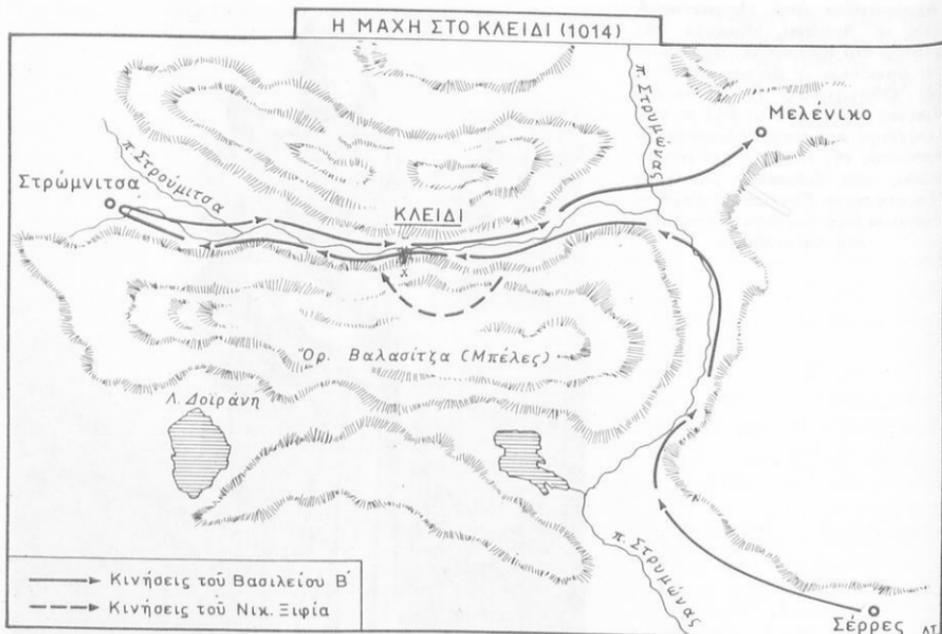
λίγοι σῶθηκαν· ἀνάμεσά τους ὁ Σαμουήλ πού τραυματισμένος καὶ ὕστερα ἀπὸ ταλαιπωρίες στά βουνά τῆς Πίνδου, γύρισε στὴν πατρίδα του, γιὰ νὰ συνεχίσει τὸν ἀγώνα του.

Χρόνο μὲ χρόνο ὁ Βασίλειος μὲ συστηματικές καὶ ἀσταμάτητες ἐπιθέσεις πῆρε πίσω ὅλα τὰ ὄχυρά πού εἶχαν πάρει οἱ Βούλγαροι καὶ τὰ χρησιμοποιοῦσαν ὡς ὄρμητήρια.

Ἡ πιὸ ἀποφασιστικὴ μάχη τοῦ πολέμου δόθηκε στο *Κλειδί τὸ 1014*¹. Οἱ Βούλγαροι ἔπαθαν ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ. Ὁ στρατὸς τους διαλύθηκε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σαμουήλ μὲ δυσκολία γλύτωσε τὴν αἰχμαλωσία. Τὸν ἴδιο χρόνο (1014) πέθανε ἀπὸ τὴ λύπη του. (Χάρτης-σχέδιο 19).

Θρίαμβος στὸ
Κλειδί 1014

1. Τὸ Κλειδί βρίσκεται στὸ στενὸ τοῦ ποταμοῦ Στρώμιτσα πού εἶναι παραπόταμος τοῦ Στρωμόνα (βουλγ. Στρούμτσα = μικρὸς Στρωμόνας).

ΧΑΡΤΗΣ 19.

Μετά τή μάχη στό Κλειδί έπαψε νά υπάρχει οργανωμένη βουλγαρική δύναμη, αλλά χρειάστηκαν άκόμα 4 χρόνια γιά τήν οριστική ύποταγή τής Βουλγαρίας. Τό 1018 ή Βουλγαρία έγινε βυζαντινή έπαρχία χωρισμένη σέ δύο «θέματα». Τό 1019 ό Βασίλειος Β΄ ανακήρυξε τήν Έκκλησία τής Βουλγαρίας άυτόκέφαλη άρχιεπισκοπή μέ έδρα τήν Όχρίδα. Τόν άρχιεπίσκοπο εξέλεγε ό άυτοκράτορας καί ήταν κατά κανόνα Έλληνας άπό τούς κληρικούς τής Άγίας Σοφίας. Οί άλλοι Σλάβοι τών Βαλκανίων δέχτηκαν τή βυζαντινή έξάρτηση.

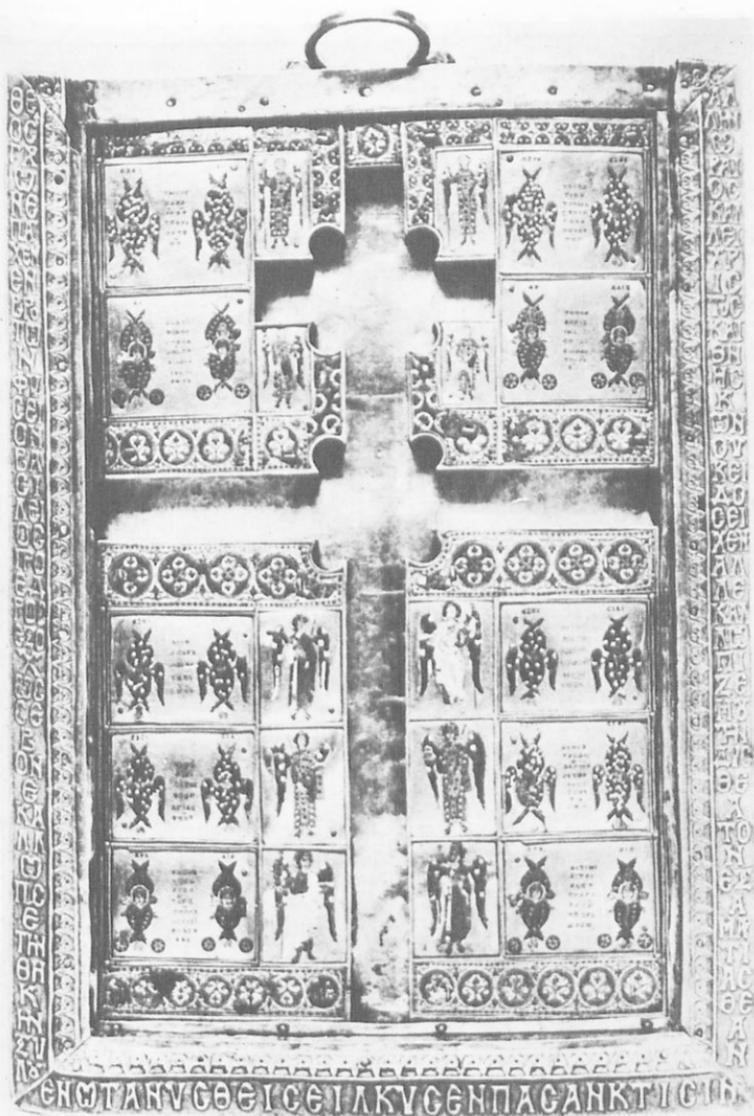
Βουλγαροκτόνος

Ο Βασίλειος Β΄ πήρε τόν τίτλο «Βουλγαροκτόνος» καί μετά τήν οριστική νίκη του περιόδευσε στίς βαλκανικές καί έλληνικές έπαρχίες τού κράτους, γιά νά τονώσει τό ήθικό τών κατοίκων. Ή έπίσκεψη στήν Άθήνα έπισφράγισε τήν περιοδεία του.

Ένα διπλωματικό έπεισόδιο μέ τή Δύση. Τό 10ο αιώνα στή Δύση σχηματίστηκε ένα ισχυρό κράτος, ή «Άγία Ρωμαϊκή Άυτοκρατορία τού Γερμανικού Έθνους» άπό τό γερμανό ήγεμόνα Όθωνα. Ήταν ή δεύτερη φορά μετά τή διάλυση τού φραγκικού κράτους τού Καρόλου πού ή Δύση παρουσιαζόταν σχεδόν ένωμένη κάτω άπό έναν ισχυρό μονάρχη πού έπαιρνε τόν τίτλο τού άυτοκράτορα.

Ή Άγία Ρωμαϊκή Άυτοκρατορία

Γιά νά επικυρώσει τόν τίτλο του ό Όθων ζήτησε άπό τήν Κων/πολη άναγνώριση. Δέν ήταν όμως ειλικρινής, γιατί, ενώ συνεχίζονταν οί δια-

Σταυροθήκη. Έπιχρυσωμένο άσημι και σμάλτα. 10ος αϊ. Θησαυροφυλάκιο τής Μητρόπολης του Αιμπούργκ. Ο σταυρός με τίς δύο όριζόντιες κεραίες όπου έχει τοποθετηθεί τό κομμάτι του Τιμιου Ξύλου πλαισιώνεται από δύο σειρές πέντε άρχαγγέλων τοποθετημένον κατά μήκος τής κάθετης κεραίας. Ο ύπόλοιπος χώρος γεμίζει από χερουβειμ και σεραφεϊμ. Κάτω από καθένα από τά δέκα πλακίδια με τούς άγγέλους ύπάρχει κι ένα κομμάτι τιμίο λείψανο. Είναι από τά τελειότερα έργα τών έργαστηρίων τής Κωνσταντινούπολης του 10ου αϊ. κι ή πιο χαρακτηριστική έκφραση του βοζαντινού πνεύματος, που εκφράζει δογματικές ιδέες με χάρη σέ άκριβά ύλικά.

‘Ο Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος, μετά τήν τελική ὑποταγή τῆς Βουλγαρίας (1018).
Μικρογραφία ἀπό τό Ψαλτήρι τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκῆς στή Βενετία. Στά πόδια του ξαπλωμέ-
νοι οἱ νικημένοι Βούλγαροι.

Μεταξωτό ύφασμα. Κωνσταντινούπολη. 11ος αί. Θησαυροφυλάκιο της μητρόπολης της Βαμβέργης, (Γερμανία). Παριστάνει το θρίαμβο του Βασιλείου του Β' μετά τη νίκη του έναντι των Βουλγάρων (1018). Δύο γυναίκες, ή προσωποποίησης της Ἀθήνας ἀριστερά και της Κωνσταντινούπολης δεξιά, του προσφέρουν ή πρώτη ένα άπλό στέμμα, ή δεύτερη ένα στέμμα με λωφίο από φτερά παγωνιού. Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές τέτοιο στέμμα έλαβε ό Βουλγαροκτόνος κατά την είσοδό του στην Κωνσταντινούπολη μετά τό προσκόνημά του στην Ἀθήνα. Τό βάθος είναι κατάσπαρτο με ρόδιους ρόμβους και πράσινους δίσκους που θυμίζουν έργα χυμεντά.

πραγματεύσεις, εισέβαλε στην Ἀπουλία της Ἰταλίας. Ὅταν, λοιπόν, ἔστειλε ως πρεσβευτή του στη βυζαντινή Αὐλή τόν ἐπίσκοπο *Λιουτπράνδο*, ό Νικηφόρος Φωκάς ἐνοχλημένος ἀπό τή διαγωγή του Ὁθωνα ἔκανε πολύ κακή ὑποδοχή στόν πρεσβευτή του. Ὁ λατίνος κληρικός, ὅταν γύρισε στη Δύση, ὀργισμένος γιά τήν ταπεινώσή του, ἔγραψε ἐκθέσεις σέ τόνο ὑβριστικό γιά τό Βυζάντιο.

Ἀργότερα ό Τσιμισκής φρόντισε γιά τήν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων μέ τή Δύση.

τοῦ Γερμανικοῦ
ἔθνους

Στέμμα του Κωνσταντίνου Θ' του Μονομάχου. Βουδαπέστη, Έθνικό Μουσείο. Μέσα του 11ου αι. Βρέθηκε στην Ουγγαρία το 1860 από ένα χωρικό που όργωνε το χωράφι του. Αποτελείται από επτά πλακίδια χρυσά διακοσμημένα με σμάλτα. Παριστάνεται ο Κωνσταντίνος Θ' ο Μονομάχος ανάμεσα στη γυναίκα του Ζωή και στην αδελφή της Θεοδώρα. Περιβάλλονται από δύο χορεύτριες και δύο προσωποποιήσεις, την Ταπεινώση και την Άληθεια. Πρόκειται για δώρο του Κωνσταντίνου προς τον ηγεμόνα της Ουγγαρίας Άνδρέα τον Α'. Οι χορεύτριες, οι έλλικοειδείς βλαστοί, οι παταγάλοι και τα κυπαρίσια που πλαισιώνουν τα αυτοκρατορικά πρόσωπα δείχνουν συγγένεια με την τέχνη του Ίσλάμ. Το στέμμα είναι από τα σπουδαιότερα δείγματα χυμωτικής (ή τεχνική που συνδυάζει μέταλλα, σμάλτα και πολύτιμους λίθους) του 11ου αι., εποχή όπου η τεχνική αυτή αναπτύχθηκε περισσότερο απ' όλους τους κλάδους των διακοσμητικών τεχνών.

γ. ΟΙ ΡΩΣ (ΡΩΣΟΙ) ΚΑΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Άπό τον 8ο αιώνα, στο χώρο της ανατολικής Βαλτικής είχαν εισδύσει Σκανδιναβοί, γνωστοί στην Ιστορία με τό όνομα Νορμανδοί και Βαράγγοι. Κατά τον 9ο αιώνα, άπλώθηκαν νοτιότερα, υπόταξαν τούς Σλάβους της περιοχής και ίδρυσαν ήγεμονίες με άρχηγούς πολεμιστές φιλόδοξους.

Ένας ήγεμόνας, ο Ρούρικ, αφού άνάγκασε πολλούς άρχηγούς νά τον άκολουθήσουν και άπλωσε τή δύναμή του στη Βαλτική, κατέβηκε ως τήν περιοχή του Δνειπερου ποταμού. Μέ τή συνένωση Νορμανδών και Σλάβων ιδρύθηκε άργότερα τό Ρωσικό Κράτος του Κιέβου.

Οί σχέσεις του νέου κράτους με τό Βυζάντιο άρχισαν με μιά επιδρομή που έγινε στά χρόνια του Μιχαήλ Γ'. Οί Ρώσ έμφανίστηκαν με μονόξυλα μπροστά στην Κωνσταντινούπολη και -φυσικά- χωρίς δυσκολία άποκρούστηκαν από τούς Βυζαντινούς.

Τότε ο Πατριάρχης Φώτιος βρήκε τήν ευκαιρία νά ρίξει τούς πρώτους

Τό Ρωσικό
κράτος
του Κιέβου

Σχέσεις
με τό
Βυζάντιο

Οί Ρώσοι βαπτίζονται χριστιανοί. Μικρογραφία από τό Χρονικό του Μανασσή.

σπόρους του εκχριστιανισμού τους. Στά χρόνια του Λέοντα ΣΤ΄ ξαναφάνηκαν οί Ρώσοι καί πάλι νικήθηκαν. Καί άλλες δύο φορές ή κατάληξη ήταν ή ίδια:

Σάν νά υπάκουαν σέ κάποιο κανόνα οί επιδρομές αυτές στην αρχή προκαλούσαν άνησυχία στην Πόλη, άποκρούονταν κανονικά καί τέλος ή ύπογραφή έμπορικης συμφωνίας δημιουργούσε νέες -ειρηνικές- σχέσεις στους δύο λαούς. (Κείμ. 1).

Στό μεταξύ ό χριστιανισμός όλο καί κέρδιζε έδαφος. Βυζαντινοί ιεραπόστολοι επισκέπτονταν τή Ρωσία καί οί σχέσεις Ρώσων καί Βυζαντινού τόν περισσότερο χρόνο ήταν φιλικές. Ο εκχριστιανισμός των Ρώσ γενικεύτηκε, όταν ήγεμόνας τους έγινε ό *Βλαδίμηρος*, πού πήρε σύζυγό του τήν πριγκίπισσα Άννα, αδερφή του Βασιλείου Β΄, μέ τήν ύποχρέωση νά βαπτιστεί χριστιανός καί νά βοηθήσει στή διάδοση του χριστιανισμού.

Οί Ρώσοι άποδείχτηκαν καλοί δέκτες τόσο του χριστιανισμού όσο καί του πολιτισμού. Τό Κίεβο έγινε ή ιερή τους πόλη καί τό κράτος τους έφτασε στην πιο μεγάλη άκμή στά χρόνια του *Γιαροσλάβ του Σοφού*, πού ήταν ήγεμόνας κατά τόν 11ο αιώνα.

δ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Η οίκονομία. Τόν 9ο καί 10ο αιώνα, ή θέση τής αυτοκρατορίας ήταν σταθερή χωρίς σοβαρούς κλονισμούς. Τά έργαστήρια τής Κωνσταντινούπολης προμήθευαν τή διεθνή αγορά κυρίως μέ έργα λεπτής τέχνης. Από τό λιμάνι της περνούσαν οί δρόμοι τής Άνατολής καί τής Μαύρης Θάλασσας γιά τή Δύση καί αντίστροφα.

Οί πόλεις

Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὡς γραφέας. Κρατᾷ στο δεξι τοῦ χέρι κάλαμο. Πάνω στο τραπέζι βρίσκονται τὰ ὄργανα γραψίματος: κίσσηρη, γλυφίδα, σπόγγος, διαβήτησ καὶ κοντύλια. Μπουκαλάκια με χρωματιστὰ ὑγρά γιὰ τὸ γράψιμο βρίσκονται πάνω στο τραπέζι καὶ στο συρτάρι. Τὸ βιβλίο εἶναι πάνω στο ἀναλόγιο. Μικρογραφία ἀπὸ ἑλληνικὸ χειρόγραφο. Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἀθήνα. 11ος αἰ.

Στὴν ἀνατολή ἡ Τραπεζούντα καὶ στὰ Βαλκάνια ἡ Θεσσαλονίκη πλασιζῶν τὴν πρωτεύουσα. Ἡ Βέροια, ἡ Θήβα, ἡ Πάτρα, ἡ Κόρινθος με τὰ μεταξουργεῖα τους, ἡ Σπάρτη με τοὺς τάπητες εἶχαν μιὰ ἀξιόλογη ἀνάπτυξη. Μεγάλη κίνηση παρουσίαζαν καὶ τὸ Δυράχιο, ἡ Καστοριά, ἡ Ἀδριανούπολη καὶ ἄλλες πόλεις. Γενικά, τὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 9ου καὶ ὅλο τὸ 10ο αἶωνα, ἦταν χωρὶς ἀμφιβολία τὸ πῶο πλουσιο κράτος τοῦ ἱστορικὰ γνωστοῦ μας κόσμου.

Ἡ βιοτεχνία στό Βυζάντιο, ἦταν ὀργανωμένη μέ αὐστηροῦς κανονισμούς. Ὅλα ἦταν σχολαστικά κανονισμένα: ὁ τρόπος ἀγορᾶς τῆς πρώτης ὕλης καί τῆς παραγωγῆς, ὁ τόπος καί ὁ χρόνος τῆς ἀγοραπωλησίας κτλ. Ὅλες οἱ βιοτεχνίες ἦταν ὀργανωμένες σέ *Συντεχνίες*. Τό σύστημα αὐτό ἦταν κληρονομιά ἀπό ἀντίστοιχο ρωμαϊκό θεσμό. Μόνο στήν πρωτεύουσα ὑπῆρχαν 23 τουλάχιστο συντεχνίες. Οἱ κρεοπώλες π.χ. πού πούλουσαν χοιρινό κρέας, ἀνῆκαν σέ συντεχνία διαφορετική ἀπό τή συντεχνία τῶν συναδέλφων τους πού προμήθευαν στό κοινό διαφορετικά εἶδη κρεάτων. Σέ κάθε εἶδος βιοτεχνίας ἡ ἀντίστοιχη συντεχνία κανόνιζε τούς ὅρους ἐργασίας, τά ὄρια τῶν μισθῶν, τίς τιμές πωλήσεων καί τά νόμιμα κέρδη. Τίς συντεχνίες ἔλεγε ὁ Ἐπαρχος. Ὅρισμένοι κλάδοι τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιοτεχνίας –κυρίως αὐτοί πού ἐπεξεργάζονταν πολυτίμημα ὑλικά– ἦταν κρατικά *μονοπώλια*. (Κεῖμ. 2).

Βιοτεχνίες, συντεχνίες, μονοπώλια

Οἱ δυνατοί καί τό Κράτος. Τόν καιρό τῆς ἀκμῆς ἡ μικρασιατική χερσόνησος ἦταν ἀπό τίς πιό πυκνοκατοικημένες καί πιό πλούσιες περιοχές τοῦ κόσμου. Τά μεγάλα ὄμως κτήματα «τῶν δυνατῶν» γαιοκτημόνων καί τῶν μοναστηριῶν ἦταν κίνδυνος γιά τήν κυβέρνηση καί γιά τούς γεωργούς. Οἱ κυριότεροι μελετητές τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας χαρακτηρίζουν τήν τάξη τῶν «δυνατῶν» «κοινωνική πληγή», γιατί καί τή μικρή ἰδιοκτησία ἀπειλοῦσαν μέ ἐξαφάνιση καί τήν ἐνότητα τοῦ κράτους διαποῦσαν.

Οἱ δυνατοί γίνονται ἐπικίνδυνοι

Μεγάλες οἰκογένειες μέ πολυάριθμα μέλη καί πλήθος ὑποτακτικῶν ἀναπτύχθηκαν κατά τό 10ο αἰώνα ὅπως: στήν Ἀσία οἱ Φακάδες, οἱ Σκληροί, οἱ Δαλασσηνοί, οἱ Κομνηνοί, οἱ Παλαιολόγοι καί στήν Εὐρώπη οἱ Βρῆνοι, οἱ Μελισσηνοί, οἱ Καντακουζηνοί κ.ἄ. Ὅλοι αὐτοί οἱ «οἶκοι» εἶχαν μεγάλες ἰδιόκτητες ἐκτάσεις γῆς, εἶχαν συγκροτήσει ἰδιωτικούς στρατούς καί ἀσκοῦσαν οὐσιαστική ἐξουσία στίς περιοχές τους· καί, τέλος, ἔδιναν στό κράτος τά στελέχη τοῦ στρατοῦ.

Οἱ κυριότεροι αὐτοκράτορες τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἴσαμε τό Βασίλειο Β' τό Βουλγαροκτόνο, ὑπερασπίστηκαν μέ ζήλο τά συμφέροντα τῶν ἐλεύθερων ἀγροτῶν. Ὁ Ρωμανός Α' Λεκαπηνός, ὁ Κωνσταντῖνος Ζ' Πορφυρογέννητος καί ὁ Νικηφόρος Φωκάς θέσπισαν νόμους γιά τήν προστασία τῶν φτωχῶν γεωργῶν ἀπό τίς ἀρπαχτικές διαθέσεις τῶν πλούσιων «δυνατῶν».

Μέτρα κατά τῶν δυνατῶν

Ἐκεῖνος ὅμως πού πῆρε πιό σκληρά μέτρα καί πίεσε τούς δυνατούς ἦταν ὁ Βασίλειος Β'. Ἀκύρωσε μέ νόμο κάθε ἀγορά γῆς πού ἀνῆκε «εἰς χωρίον κοινότητω»¹ καί τό 1002 ὄρισε τό «ἀλληλέγγων». Σύμφωνα μέ παλιά συνήθεια τό φόρο τῆς κοινότητος πλήρωναν συνολικά ὄλοι. Μέ τό νόμο τοῦ Βασιλείου οἱ πλούσιοι ὑποχρεώονταν νά πληρώνουν τό φόρο τῶν «ταπεινῶν», δηλαδή τῶν φτωχῶν πού δέν ἦταν σέ θέση νά πληρώσουν. Γενικά, ὁ Βασίλειος Β' στάθηκε προστατής ἰσχυρός καί τῶν ἀγροτῶν καί τοῦ δημόσιου συμφέροντος. (Κεῖμ. 3).

Τό ἀλληλέγγων

Στήν περίοδο ὁμοῦ τῶν τελευταίων Μακεδόνων οἱ δυνατοί κέρδιζαν

Οἱ δυνατοί

1. Γιά τίς κοινότητες δές κεφ. 1.

Ἡ Ἀνάληψη. Ἱστορημένο χειρόγραφο μέ τις «Ὁμιλίες γιά τίς Θεομητορικές ἐορτές» τοῦ μοναχοῦ Ἰάκωβου τῆς μονῆς Κοκκινόβαφου (κοντά στήν Προύσα). Στό κάτω μέρος, κάτω ἀπό τόξα, εἰκονίζεται ἡ Ἀνάληψη μέ τό Χριστό μέσα σέ δόξα πού κρατοῦν τέσσερις ἄγγελοι καί τοῦς ἀποστόλους σέ δύο ὀμίλους πού ὁ ἕνας ἔχει ἐπικεφαλῆς τήν Παναγία. Τό ἐπάνω μέρος τοῦ κτηρίου σκεπάζεται ἀπό τρούλους, ἕναν κεντρικό καί τέσσερις δορυφόρους του. Στό τύμπανο τοῦ κεντρικοῦ τρούλου ἀνοίγεται τόξο ὅπου εἰκονίζεται ἡ Πεντηκοστή. Ἡ εἰκόνα παριστάνει τή «Νέα» ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινούπολης, πού ἔχτισε ὁ Βασιλεῖος ὁ Α΄ ὁ Μακεδόνας, 12ος αἰ- Ἐθνική Βιβλιοθήκη Παρισίων.

Ἁγία-Σοφία, Κωνσταντινούπολη. Ὁ ἀρχαγγελὸς Γαβριήλ. Μέρος ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ τῆς αἰθίδας. Τέλος τοῦ 9ου αἰ. Είναι ἀπὸ τὰ ωραιότερα ἐπιτεύγματα τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Φοράει αὐτοκρατορικά ἐνδύματα, στὸ δεξιὸ χέρι κρατοῦσε λάβαρο, στὸ ἀριστερὸ, τὴ σφαῖρα. Τὰ μεγάλωπρα φτερά του ἀνοίγονται στὰ πλάγια. Τὸ μακρὸ, χλωμὸ πρόσωπο ποὺ δηλώνει τὴν ἀπόκοσμη φύση, ἔχει μιὰ ὑπερήφανη ἔκφραση.

τὸ χαμένο ἔδαφος, γιατί ἡ ἀντιμετώπισή τους ἀπαιτοῦσε ἰσχυρὴ κυβέρνηση, ἐνὸς μὲ τὸ θάνατο τοῦ Βασιλείου Β' ἡ ἐξουσία πέφτει στὰ ἀδύνατα χέρια ἀδέξιων αὐτοκρατόρων. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἀπουσίας προστατευτικῶν μέτρων ἦταν νὰ καταστραφοῦν οἱ γεωργοὶ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ νὰ γίνουν ἀργότερα εὐκόλη λεία τῶν Σελτζούκων Τούρκων.

ἐπικρατοῦν
στὸ τέλος

Νομοθεσία. Ὁ Βασίλειος Α' ὁ Μακεδὼν καὶ ὁ γιὸς του Λέων Στ' ἀναθεώρησαν τὴ νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ κατάργησαν τὴ νομοθεσία τῶν εἰκονομάχων Ἰσαύρων. Οἱ νέοι κώδικες εἶναι: Ὁ «Πρόχειρος Νόμος» καὶ ἡ «Ἐπαναγωγή» τοῦ Βασιλείου Α' καὶ τοῦ Λέοντα Στ', τὰ «Βασιλικά», τὸ «Ἐπαρχικὸ Βιβλίον» καὶ οἱ «Νεαρές».

Κώδικες

ε. ΠΑΙΔΕΙΑ – ΤΕΧΝΗ

Ι. Ἡ παιδεία

Ὅπως εἶπαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δυναστείας σημειώνεται στροφή πρὸς τὴν ἀρχαία κλασικὴ παιδεία. Τὸν 9ο αἰῶνα ὁ Καίσαρας Βάρδας, θεῖος τοῦ Μιχαήλ Γ', ἀναδιοργάνωσε τὸ

Πανεπιστήμιο τῆς Κων/πολης, στή Μαγναύρα¹. Σέ λίγο καιρό ἡ φήμη τοῦ πνευματικοῦ κέντρου ἀπλώθηκε καί σπουδαστές ἀπ' ὄλες τίς περιοχές ἔρχονταν νά φοιτήσουν. Ἐκεῖ δίδαξαν κορυφαῖοι δάσκαλοι ὅπως ὁ Λέων ὁ Φιλόσοφος, ὁ Φώτιος, ὁ Ἀρέθας, ὁ Μιχαήλ Ψελλός κ.ά.

Τόν 11ο αἰώνα, στά χρόνια τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου ἰδρύθηκε καί Νομική Σχολή μέ τήν εὐθύνη τοῦ *Μιχαήλ Ψελλοῦ*, πού πήρε τόν τίτλο «ὑπάτος τῶν φιλοσόφων». Πολλοί διπλωμάτες, συγκλητικοί, διοικητικοί καί στρατιωτικοί ἀξιωματοῦχοι τοῦ κράτους ἦταν ἀπόφοιτοι αὐτῆς τῆς σχολῆς.

Γενικά, ἡ παιδεία τήν ἐποχή αὐτή βρισκόταν στήν ἀκμή τῆς. Τά μοναστήρια εἶχαν πλούσιες καί καλά ὀργανωμένες βιβλιοθήκες καί εἰδικά συνεργεῖα γραφέων γιά τήν ἀντιγραφή ἀρχαίων χειρογράφων. Τά χειρόγραφα αὐτά, καλά φυλαγμένα στίς βιβλιοθήκες τῶν μοναστηριῶν, μᾶς ἔσωσαν τήν ἀρχαία κληρονομιά.

II. Ἡ τέχνη

Ἡ ἀκμή τῆς Βυζαντινῆς τέχνης

Μετά τήν ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων, ἡ βυζαντινὴ τέχνη γνωρίζει μίαν ἄνθηση πού ὀφείλεται στή γενική ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ. Τό 2ο μισό τοῦ 9ου καί τό 10ο αἰ. κυβερνοῦν τό κράτος ἐξέχουσες μορφές αὐτοκρατόρων, μερικοί ἀπ' αὐτούς σοφοί καί προστάτες τῶν τεχνῶν ἢ καί καλλιτέχνες, ὅπως ὁ Λέων ὁ Σοφός ἢ ὁ Κωνσταντίνος ὁ Πορφυρογέννητος, πού εὐνοοῦν ὄλες τίς πνευματικές δραστηριότητες. Γιά πρώτη φορά στή βυζαντινὴ ἱστορία παρατηροῦμε τήν προσήλωση στήν *κλασική παιδεία*, πού θά ἐξακολουθήσει ὡς τήν πτώση τοῦ κράτους.

Ἀρχιτεκτονική

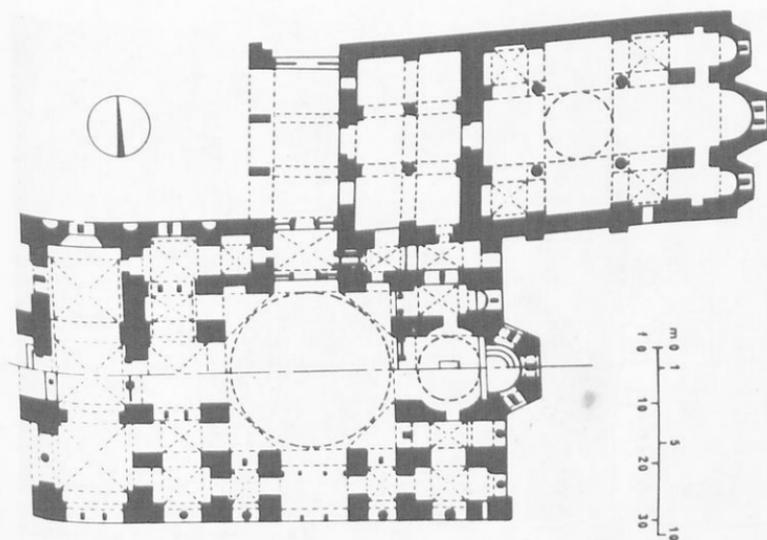
Ἀρχιτεκτονική. Ὁ νέος τύπος ἐκκλησίας, πού θά ἐπικρατήσει μέ διάφορες παραλλαγές, εἶναι ὁ *ἐγγεγραμμένος σταυροειδής μέ τροῦλο*. Οἱ ναοί χτίζονται μικρότεροι ἀλλά κόμψοτεροι· τούς χαρακτηρίζει κίνηση, ἐλαφρότητα καί χάρις. Ἡ κάτοψη παρουσιάζει σχῆμα *σταυροῦ ἐγγεγραμμένου στό τετράγωνο*. Τό ἱερό Βῆμα διαμορφώνεται γιά νά ἀνταποκριθεῖ στίς μεταβολές τῆς λατρείας μέ τίς δύο μικρότερες ἀψίδες, δεξιά τό *διακονικό* –εἶδος σκευοφυλακίου– ἀριστερά ἡ *πρόθεση*, ὅπου ἀποθέτουν τά θεῖα Δῶρα. Τά διαμερίσματα αὐτά χωρίζονται ἀπό δύο τοίχους. Ἀπέναντι ἀπ' αὐτούς ἔχουμε ἄλλοτε ἄλλους 4 κίονες (τετρακίονιος ναός: Καπνικαρέα, Καισαριανή), ἄλλοτε δύο κίονες καί δύο πεσσούς (δικίονιος: Ἁγ. Θεόδωροι Ἀθηνῶν). Ὁ τροῦλος στηρίζεται στά τόξα πού συνδέουν τούς 4 κίονες.

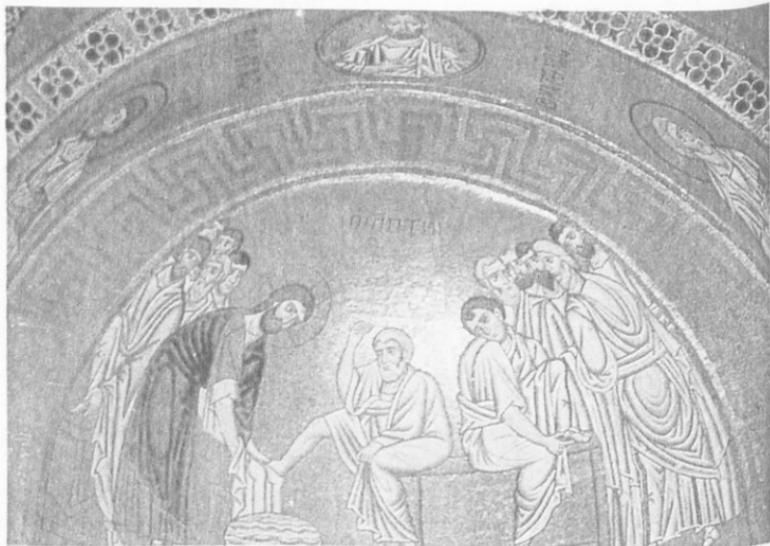
Μιά παραλλαγή τοῦ τετρακίονιου εἶναι ὁ *τρίκογχος*, πού γίνεται μέ τήν προσθήκη, στίς ἄκρες τῆς βόρειας καί νότιας κεραίας τοῦ σταυροῦ, μιᾶς κόγχης πού χρησιμεύει, κυρίως στίς μονές, γιά τό χορό τῶν ψαλτῶν.

1. Ἀνάκτορο κτισμένο ἀπό τόν Κων/νο τό Μέγα. Ἦταν μέρος τοῦ συγκροτήματος τοῦ «Ἱεροῦ Παλατιοῦ».

Τό Καθολικό καί ἡ κάτοψη τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά στή Βοιωτία. Τό καθολικό, χτίστηκε στίς ἀρχές τοῦ 11ου αἰ. γιά νά δεχτεῖ τὸ λειψανο τοῦ ὁσίου. Ἀνήκει στόν τύπο τῶν ὀκταγωνικῶν ἐκκλησιῶν καί ἡ πλαστική διαμόρφωση τοῦ ἐξωτερικοῦ του δείχνει πῶς τὸ σχέδιο ἤρθε ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη. Στήν κάτοψη φαίνεται καί ἡ συνεχόμενη μέ τὸ καθολικό ἐκκlesia τῆς Παναγίας, πού χτίστηκε τόν ἴδιο αἰῶνα σέ ρυθμό σταυροειδή μέ τροῦλο.

Ὁ Νηπιτήρ. Ψηφιδωτό ἀπό τό καθολικό τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου - Λουκά. 11ος αἰ.

Ὁσιος Λουκάς δεόμενος. Ψηφιδωτό ἀπό τή μονή του. 11ος αἰ.

Νέα Μονή Χίου. Κάθοδος στον Άδη. Ψηφιδωτό. 11ος αἰ.

Γι' αυτό και χορός ονομάζεται. Λέγεται ακόμη και *ἀγιορειτικός* ἢ *ἄθωνιτικός* τύπος γιατί ἀπό τόν 10ο αἰ. συνηθίζεται στό "Άγιον Όρος." Άλλος τύπος ναοῦ πού χρησιμοποιεῖται τόν 11ο καί 12ο αἰ. εἶναι ὁ *ὀκτάγωνικός*, ὅπου ὁ *μεγάλος τροῦλος* ἀκουμπᾶ σέ ὀκτάγωνο κι αὐτό δίνει στό ναό μεγαλύτερη εὐρύτητα (*Νέα Μονή Χίου, Δαφνί, Όσιος Λουκάς, Άγ. Σοφία Μονεμβασίας, Άγ. Θεόδωροι Μιστρά*).

Ίδιαιτέρα προσοχή δίνεται στό ἐξωτερικό τοῦ ναοῦ στή στέγη τοῦ ὁποῦοιου ξεχωρίζει τό σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Τό σύστημα τοιχοδομίας εἶναι τό *πλινθοπερίκλειστο*, δηλ. λίθοι κανονικά λαξευμένοι περικλείονται μέσα σέ πλαίσιο ἀπό πλίνθους. Δέν ἐπιχρῶνουν τοὺς τοίχους ἐξωτερικά μέ σοβά ἀλλά μέ τοὺς πλίνθους σχηματίζουν διάφορα *κεραμοπλαστικά κοσμήματα*. Στά παράθυρα ἐπικρατοῦν τά *δίλοβα* ἢ *τρίλοβα* μέ κομψούς

Χίος, Νέα Μονή. Ψηφιδωτό 11ος αί. Ὁ Πέτρος κόβει τὸ αὐτὶ τοῦ Μάλχου. Λεπτομέρεια ἀπὸ τῆ Σύλληψη τοῦ Χριστοῦ.

διαχωριστικούς κιονίσκους χωρίς νά καταργοῦνται καί τὰ μονόλοβα. Στους τροῦλους ἀνοίγεται σειρά ἀπὸ παράθυρα. Τά κλιμακωτά ἀψιδώματα δίνουν πλαστικότητα καί κίνηση στήν ἐξωτερική ἐπιφάνεια τῶν ναῶν.

Ζωγραφική

Ζωγραφική. Μετά τήν Εἰκονομαχία καθιερώνεται γιά τήν ἀγιογράφηση τῶν ναῶν ἓνα πρόγραμμα-κανόνας, πού ἐφαρμόζεται σέ ὅλους τούς ναούς τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου, ὄχι ὅμως πάντα μέ τήν ἴδια ἀκρίβεια. Κάθε μέρος τοῦ ναοῦ ἔχει *συμβολική σημασία* γι' αὐτό θά ἔχει καί εἰδική εἰκονογράφηση. Ὁ τροῦλος συμβολίζει τόν οὐρανό μέ τόν *Παντοκράτορα* περιστοιχισμένο ἀπὸ *ἀγγέλους* ἢ *προφήτες*. Στήν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ ἢ *Θεοτόκος*, «κλίμαξ δι' ἧς κατέβη ὁ Θεός», ἀνάμεσα στους ἀρχαγγέλους *Μιχαήλ* καί

Το καθολικό της μονής του Δαφνίου. Είναι χτισμένο στην αρχαία Ίερά Όδο προς τήν Έλευσίνα. Η αρχική εκκλησία είναι του 11ου αϊ. αλλά δέχτηκε πολλές τροποποιήσεις. Ανήκει στον οκταγωνικό τύπο, που συνήθίζεται τήν εποχή αυτή στην κυρίως Ελλάδα.

Δαφνί. Ψηφιδωτό του νάρθηκα. Η προσευχή του Ίωακείμ και της Άννας. Δεξιά, ο Ίωακείμ μέ τόν άγγελο πού τού φέρνει τήν ευχάριστη είδηση ότι θά άποκτήσει γιο. Άριστερά, η Άννα άκούει κι αυτή τήν ίδια είδηση από τόν άγγελο πού πετάει πάνω από τήν πηγή. Στην άκρη μιά παιδική παρακολουθεί τή σκηνή στό κατώφλι τού σπιτιού τής Άννας.

Δαφνί. Ψηφιδωτό του νάρθηκα. Τά Εισόδια τής Θεοτόκου. Ο Ίωακείμ και η Άννα συνοδεμμένοι από νεαρές κοπέλλες λαμπαδηφόρες οδηγούν τή μικρή Παναγία στό ναό. Άριστερά επάνω, ένας άγγελος τής φέρνει τροφή.

Ἐκκλησίες λαξευμένες μέσα στο βράχο, στην Καππαδοκία. (Κοιλιάδα του Γκερεμέ ἄρχαία Κόραμα). Οἱ δισπρόσιτες αὐτές σπηλιές ἔχαν ἑλκύσει τοὺς ἀναχωρητές ὅπως οἱ ἐρημίται τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Παλαιστίνης. Διαμορφώθηκαν ἐκεῖ σημαντικὲς μοναστικὲς κοινότητες, πού λάξεναν μέσα στο βράχο τὰ παρεκκλήσια καὶ τὰ κελλιά τους. Οἱ παλιότερες ἐκκλησίες εἶναι τοῦ 5ου αἰ. Οἱ περισσότερες ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ ἀνάμεσα στὸν ἀραβικὸ κίνδυνο καὶ τὴν προέλαση τῶν Σελτζούκων Τούρκων (10 - 11ος).

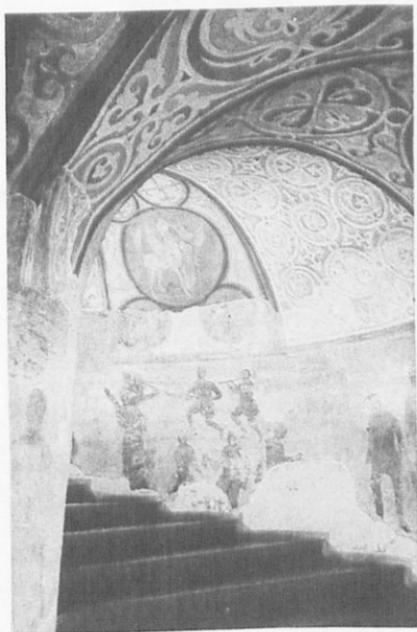
Γαβριήλ, ἄλλοτε ὀρθή Λεομένη, ἄλλοτε καθιστὴ Βρεφοκρατοῦσα. Πιο κάτω, στὴν ἀψίδα, εἰκονίζεται ἡ Κοινωνία τῶν Ἀποστόλων μετὰ τὸ Χριστὸ Μέγα Ἀρχιερέα. Στὰ λοφία τοῦ τρούλου οἱ Ἐυαγγελιστές, πού μετὰ τὸ κήρυγμά τους ἔνωσαν τὸν οὐρανὸ μετὰ τὴ γῆ. Ἐνα γύρω στοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκα οἱ Λεσποτικὲς Ἑορτές. Στὰ ἄλλα μέρη τοῦ ναοῦ οἱ ἅγιοι: μοναχοί, μάρτυρες, διάκονοι, ἐπίσκοποι, πολεμικοὶ ἅγιοι.

Παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ εἰκονογραφικοῦ προγράμματος διατηροῦνται σὲ τρεῖς ναοὺς τῆς Ἑλλάδας:

Στὸν Ὅσιο Λουκά, ἡ τεχντροπία τῶν μορφῶν εἶναι γλυπτικὴ καὶ βαριά, δὲν ἔχει τὴν κομψότητα τῶν ἔργων τῆς πρωτεύουσας. Ἀλλὰ ἡ Σταύρωση καὶ ἡ Ἀνάσταση (Κάθοδος στὸν Ἄδη) εἶναι ἀπὸ τίς ὠραιότερες βυζαντινὲς συνθέσεις αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

Ἡ διακόσμηση στὴ *Νέα Μονή* –κτίσμα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου– πιστεῖται ὅτι ἐκτελέστηκε ἀπὸ τεχνίτες τῆς πρωτεύουσας. Οἱ μορφές ἔχουν ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς: πρόσωπα μακρουλά, μύτες κυρτές, σώματα λεπτὰ καὶ χωρὶς ὄγκο. Τὰ χρώματα εἶναι ἔντονα: κόκκινα, μπλέ, πορφυρά, μετὰ μεγάλες ἀντιθέσεις. Ὁ ψηφοθέτης δείχνει προτίμηση στὰ συγκινητικὰ θέματα ὅπως ἡ Σταύρωση ἢ ἡ Ἀποκαθήλωση.

Ἁγία Σοφία τοῦ Κιέβου. Τοιχογραφία. 11ος αἰ. Σκηνὴ τοῦ Ἱπποδρόμου, μουσικοὶ καὶ ἀκροβάτες. Στὰ κλιμακοστάσια (κοιλίες), ποὺ ὀδηγοῦν στὰ ὑπερῶς, 130 πρόσωπα ἀνήκουν σὲ παραστάσεις τῆς κοσμικῆς τέχνης, ποὺ ἀνήθισε στὸ Βυζάντιο ἀλλὰ ποὺ γνωρίζουμε σχεδὸν μόνον ἀπὸ τὰ κείμενα.

Στὴν ἐκκλησία τοῦ *Λαφνιοῦ* ἔχουμε ἓνα λαμπρὸ δεῖγμα τῆς (πρώτης) τέχνης τῶν Κομνηνῶν, μέ τὴν καθαρὰ ἑλληνικὴ γραμμὴ τῶν μορφῶν, τὴν ἄρμονία τῶν συνθέσεων καὶ τὴ ζωηρότητα τῶν χρωμάτων. Οἱ προφήτες θυμίζουν μορφές ἀρχαίων φιλοσόφων, οἱ ἄγγελοι φαίνονται σάν νά ξεπήδησαν ἀπὸ στήλες ἀττικές. Μόνον ὁ Παντοκράτορας, σάν Δίκαιος Κριτῆς, εἶναι μιά μορφή ἀπομονωμένη ἀπὸ τὸν αὐστηρὸ χαρακτήρα της. Ὁ πλοῦτος στὰ χρώματα δίνει ἓνα γιορτινὸ ἀέρα στὸ σύνολο.

Ἐπαρχιακὴ τέχνη. Ἐλάχιστα μνημεῖα ζωγραφικῆς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἔχουν μείνει στὸ ἐσωτερικὸ τῶν συνόρων τῆς ἄλλοτε αὐτοκρατορίας. Τοιχογραφίες στὴν *Καστοριά* (12ου αἰ.) μωσαϊκὰ στὸ *Βατοπέδι* (11ου αἰ.). Ἡ *Καππαδοκία*, στὰ Ν.Α. τῆς Μ. Ἀσίας, διατηρεῖ πολλές τοιχογραφίες στὶς λαξευμένες στὸ βράχο ἐκκλησίες της, ποὺ βοηθοῦν νά γνωρίσουμε τὴν ἀνάπτυξη τῶν τοπικῶν ἐργαστηρίων σὲ μιά ἐποχὴ (9ος-11ος αἰ.) ποὺ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα εἶναι λιγοστά.

Ρωσία καὶ Βαλκάνια. Μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμό τῆς Ρωσίας, βυζαντινοὶ τεχνίτες διακόσμησαν τὴν Ἁγία Σοφία τοῦ Κιέβου (11ος αἰ.). Καὶ στὴν Ἁγία Σοφία τῆς Ὀχρίδας, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Λέων (11ος αἰ.), φίλος τοῦ πατριάρχη Μ. Κηρουλάριου, ἔφερε ἀπ' τὴν Κωνσταντινούπολη τεχνίτες ποὺ τὴ διακόσμησαν μ' ἓνα θαυμάσιο σύνολο εἰκόνων ἀπὸ τὸ ὅποιο διατηροῦνται μεγάλα κομμάτια.

Ἐναν αἰῶνα ἄργότερα ἐκτελέστηκαν οἱ τοιχογραφίες τοῦ κοιμητη-

Ἀκτινοβολία τῆς βυζαντινῆς τέχνης

Ὁ ἅγιος Βασίλειος λει-
τουργεῖ. Τοιχογραφία στήν
Ἁγία - Σοφία τῆς Ἀχρίδας.
Γύρω στά 1050.

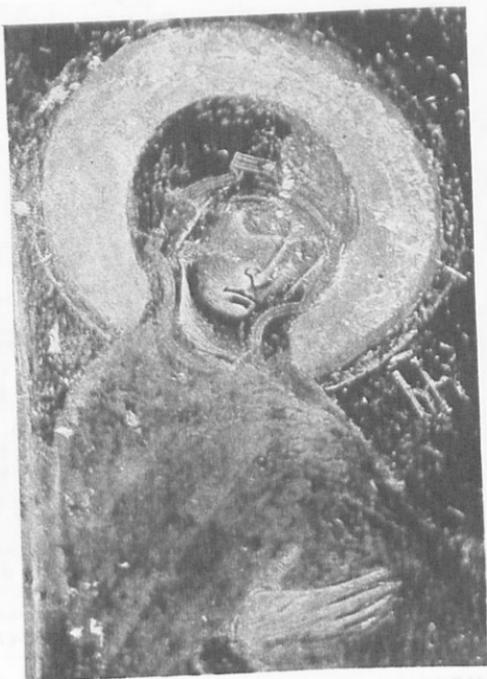

Ἄγγελος ἀπό τήν Ἀνάληψη. Τοιχογραφία
στήν Ἁγία - Σοφία τῆς Ἀχρίδας. Γύρω στά 1050.

Νέρεζι, Γιουγκοσλαβία. Ἁγ. Παντελεήμων. Τοιχογραφία. Ἡ Ἀποκαθέλωση. (1164).

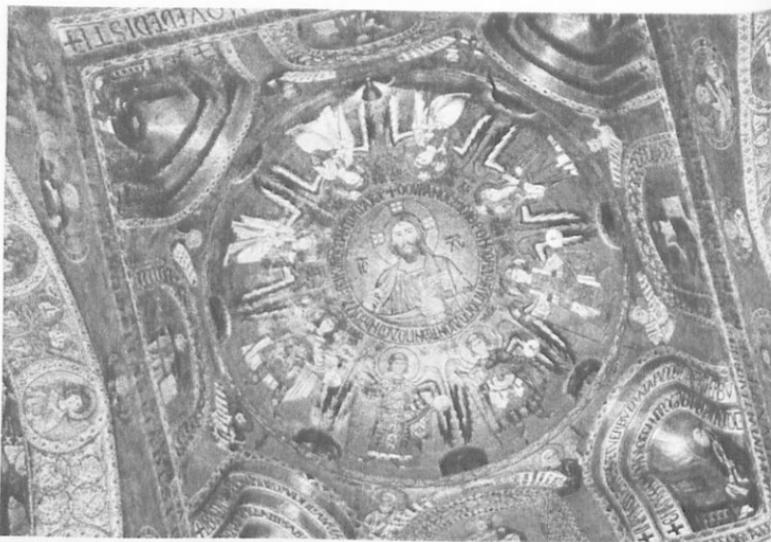

Θεοτόκος από τή Δέση.
Τοιχογραφία στό κοιμητηριακό
παρεκκλήσι τής μονής τού
Μπάτσκοβο κοντά στή Φιλίπ-
πούπολη. 11ος αἰ.

Παλέρνο. Παλατιανό Παρεκκλήσι. Ἡ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ.

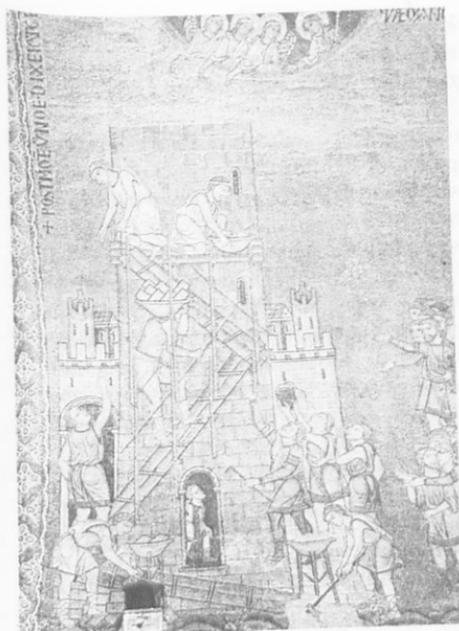

Παλέρνο. Παλατιανό Παρεκκλήσι. Ο τρούλλος. Το Παρεκκλήσι χτίστηκε από το Νορμανδό βασιλέα Ρογήρο το Β΄, το 1143. Η πλούσια διακόσμηση δεν έγινε όλη από τους ίδιους τεχνίτες. Στον τρούλλο και την άψίδα τα μωσαϊκά φιλοτεχνήθηκαν από Βυζαντινούς τεχνίτες ενώ τα κλίτη φαίνεται ότι εκτελέστηκαν από Ιταλούς μαθητές τους.

Η Βαϊοφόρος. Ψηφιδωτό στον Άγ. Μάρκο Βενετίας. Γύρω στα 1200.

‘Ο Πύργος τής Βαβέλ. Ψηφιδωτό στόν Άγ. Μάρκο Βενετίας. Γύρω στά 1200.
 ‘Ο άπόστολος Παύλος. Είκόνα. 12ος αϊ. Μονή Άγίου Ιωάννη του Θεολόγου, Πάτμος.

ριακού ναού τής Παναγίας τής Πετριζονίτισσας (σήμερα Μπάτσκοβο Βουλγαρίας) και του Άγ. Παντελεήμονα του Νέρεζι (Ν. Γιουγκοσλαβία) που άποτελεί ένα από τά όραιότερα δείγματα τής τέχνης τής πρωτεύουσας (1164) και μία από τίς πρώτες προσπάθειες τής εύρωπαϊκής ζωγραφικής νά εκφράσει αισθήματα πάθους.

Ίταλία. Στη Σικελία οί Νορμανδοί βασιλείς προσπαθοϋν νά δημιουργήσουν μία τέχνη εφάμιλλη τής Κωνσταντινούπολης. Οί ναοί πού έχτισαν στό Παλέρμο είναι στολισμένοι μέ ψηφιδωτά. Τό μεγαλύτερο μέρος άπ’ αυτά φιλοτεχνήθηκε από Έλληνες ψηφοθέτες, τό άλλο άπό ντόπιους μαθητές τους. Καί ή Βενετία δέχεται βαθιά τήν επίδραση τής βυζαντινής τέχνης. ‘Ο ναός του Άγ. Μάρκου είναι δείγμα τής μεσαιωνικής πολυτέλειας τής χριστιανικής Άνατολής. Στην άρχιτεκτονική είναι αντίγραφο των Άγ. Άποστόλων τής Κωνσταντινούπολης. Τό Τορτσέλλο, ή Τεργέστη, τό Γκράντο διασώζουν μωσαϊκά βυζαντινής επίδρασης.

στ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

Τό βυζαντινό κράτος έχει νά επιδείξει μία λαμπρή ένεργητικότητα έκπολιτιστική και ίεραποστολική, γιατί μέ τό χριστιανισμό έρχόταν

στός νεοφώτιστους και ό έλληνορωμαϊκός πολιτισμός. Ή άνατολική Εύρώπη τουλάχιστον τίς άπαρχές του πολιτισμού της τίς χρωστά στή δράση τών βυζαντινών ιεραποστόλων.

Οί Μοραβοί

Ή Κύριλλος και ό Μεθόδιος - οί άπόστολοι τών Σλάβων. Στά μέσα του 9ου αιώνα, στήν κεντρική Εύρώπη, οί Σλάβοι - Μοραβοί, πού κατοικούσαν άπ' τή Βοημία ως τό Δούναβη και τήν περιοχή γύρω στά Καρπάθια, άγωνίζονταν νά κρατήσουν τή χώρα τους μακριά άπ' τήν κηδεμονία τών Γερμανών ήγεμόνων. Είχαν γνωρίσει τό χριστιανισμό από λατινούς ιεραποστόλους, αλλά δέν τόν δέχονταν, γιατί έβλεπαν τους ιεραποστόλους σάν πράκτορες τής γερμανικής πολιτικής πού άπειλούσε τήν άνεξαρτησία τους. Ήναντίον τους στρεφόταν και ή φραγκοβουλγαρική συμμαχία γιά τήν άντιμετώπιση τής όποίας οί Μοραβοί είχαν άνάγκη από τή συμπαράσταση τής Κωνσταντινούπολης. Τούς Μοραβούς ένοχλούσε άκόμα και ή άπαίτηση τών δυτικών ιεραποστόλων νά επιβάλλουν τή λατινική γλώσσα.

Γιά όλους αυτούς τους λόγους ό ήγεμόνας τών Μοραβών Ρατισλάβος έστειλε πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη και ζήτησε Έλληνες δασκάλους και όδηγίες.

Ή Βάρδας και ό Φώτιος, πατριάρχης τότε, έκριναν πώς ό πιό κατάλληλος γιά τήν ιεραποστολή αυτή ήταν ένας καθηγητής του Πανεπιστημίου τής Μαγναύρας πού ήξερε τή γλώσσα τών Σλάβων και είχε πείρα ιεραποστολική και διπλωματική. Ήταν από τή Θεσσαλονίκη και λεγόταν Κωνσταντίνος¹.

Μέ τόν άδελφό του Μεθόδιο έφτασαν στή Μοραβία και άρχισαν τό έργο τους. Είχαν ν' άντιμετωπίσουν τήν έχθρότητα τών Γερμανών και τήν καχυποψία τών αντιπάλων του Ρατισλάβου αλλά πέτυχαν. Δημιούργησαν άλφάβητο², μετάφρασαν τήν Άγία Γραφή στή γλώσσα τών Σλάβων και γενικά έβαλαν τίς βάσεις τής σλαβικής λογοτεχνίας. Ή Έκκλησία τους άνακήρυξε άγιους.

Οί Βούλγαροι

Ή έκχριστιανισμός τών Βουλγάρων και τών νότιων Σλάβων. Ή εκχριστιανισμός τών Βουλγάρων ήταν έργο δύσκολο, γιατί ό χαρακτήρας του λαού και οί πολεμικές περιπλοκές μέ τό Βυζάντιο στέκονταν έμπόδιο. Είχε άρχίσει από τίς πρώτες επαφές τών δύο λαών, αλλά προχωρούσε πολύ άργά.

Μέ τό Φώτιο όμως πατριάρχη ό εκχριστιανισμός τών Βουλγάρων όλοκληρώθηκε.

Τό 864 ό τσάρος τών Βουλγάρων Βόρης (ή Βόγορης) βαφτίστηκε μέ τ' όνομα Μιχαήλ, δηλαδή μέ τ' όνομα του Βυζαντινού αυτοκράτορα πού ήταν και ό άνάδοχος του. Ή Φώτιος, άφου χρειάστηκε όλη τήν πολιτική του ικανότητα, γιά νά έξουδετερώσει τίς προσπάθειες τών δυτικών νά

1. Άργότερα, όταν έγινε μοναχός, πήρε τ' όνομα Κύριλλος.

2. Προσάρμοσαν δηλαδή τό ελληνικό κεφαλαιογράμματο άλφάβητο στις φωνητικές απαιτήσεις τής σλαβικής γλώσσας.

πετύχουν την κηδεμονία των νεοφώτιστων, ενίσχυσε τον τσάρο να ιδρύσει αυτοκέφαλη Έκκλησία, όπου το Οικουμενικό Πατριαρχείο θά είχε μόνο την πνευματική επιστασία.

Ο έκχριστιανισμός έφερε στη χώρα και τον ελληνικό πολιτισμό. Το πολιτισμό αυτό προστάτης στάθηκε ο σκληρός πολεμιστής Συμεών και ο διάδοχός του Πέτρος.

Ο έκχριστιανισμός των Σέρβων και των άλλων σλαβικών φύλων της Βαλκανικής ήταν επίσης έργο της βυζαντινής ιεραποστολής· η φτώχεια τους όμως εμπόδιζε για αρκετό καιρό την ανάπτυξη κέντρων πολιτισμού στους λαούς αυτούς.

Η άποστολική δράση των Βυζαντινών άπλωνόταν ευεργετική απ' την κεντρική και ανατολική Ευρώπη ως τις περιοχές πέρα απ' τον Καύκασο. Ακόμα και όταν πλημμύριζαν τη Μικρασία οι Σελτζούκοι και τότε συνεχιζόταν το έργο της ιεραποστολής. Αρκετοί Τούρκοι δέχτηκαν το χριστιανισμό.

Νοτισλάβοι

ζ. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

Ι. Οι σχέσεις των δύο εξουσιών

Πρίν ποῦμε ότιδήποτε για τις σχέσεις του βυζαντινού κράτους με την Έκκλησία, πρέπει να θυμηθούμε ότι το Βυζάντιο ήταν η χριστιανική αυτοκρατορία. Εκείνο που έδενε το λαό του ήταν βασικά – εκτός από τον ελληνικό του πολιτισμό και την ελληνική γλώσσα – η πίστη ή χριστιανική και η πεποίθηση του κάθε Βυζαντινού ότι η Πολιτεία του εξασφαλίζει ζωή και τά επίγεια αγαθά, ενώ η Έκκλησία του χαρίζει τη σωτηρία και την «έπουράνιο βασιλεία». Κατά συνέπεια, σ' όλη την ιστορική διαδρομή του Βυζαντίου, Έκκλησία και Κράτος ήταν οι δύο βασικοί παράγοντες ζωής και συμπεριφοράς ατόμων και συνόλου.

Η συνεργασία των δύο εξουσιών ήταν απαραίτητη· δεν ήταν όμως πάντα αρμονική, γιατί και οι δύο ενώ αλληλοστηρίζονταν υποστήριζαν ταυτόχρονα με πείσμα την αυτοτέλειά τους.

Ο αυτοκράτορας ήταν η «κεφαλή» της πολιτείας και ο «κατά νόμον» προστάτης της Έκκλησίας. Η αυτοκρατορική ύπογραφή επικύρωνε τα πρακτικά των συνόδων, ώστε οι αποφάσεις να είναι εκτελεστές και από τα όργανα της Πολιτείας. Γενικά, ή μέριμνα για την καλή οργάνωση της Έκκλησίας ήταν κρατική υπόθεση¹.

Από ωρίς κύριο καθήκον της οργανωμένης Έκκλησίας θεωρήθηκε η διάδοση του χριστιανισμού, ή καταπολέμηση των αιρέσεων και ή άσκηση της φιλανθρωπίας.

Ο ρόλος του κράτους

Τό έργο της Έκκλησίας

1. Τον Πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη ενθρόνιζε ο αυτοκράτορας με τη διακήρυξη: «...αυτός ο άνθρωπος χειροτονείται Πατριάρχης με τη χάρη του Θεού και με τη δική μας αυτοκρατορική συγκατάθεση...»

Ἡ Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Τοιχογραφία, Μετέωρα. 16ος αἰ.

Οἱ σχέσεις
τῶν δύο
ἐξουσιῶν

Γρήγορα ἡ Ἐκκλησία ἀπόκτησε καὶ πλοῦτο κτήματα μεγάλα καὶ πολυτίμη ἀντικείμενα. Μὲ τὸν πλοῦτο αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία ἐπιτελοῦσε τὸ ἔργο της, ἀλλὰ καὶ – ὄχι σπάνια – ἐνίσχυε τὸ κράτος, ὅταν κινδύνευε.

Τὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία ζητοῦσε τὴν προστασία τοῦ Κράτους ἔκανε ἀρκετοὺς αὐτοκράτορες νὰ ζητοῦν τὴν ἀπόλυτη ὑποταγὴ τῆς Ἐκκλησίας στὰ κελεύσματα τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Ἐνῶ ὅμως ἡ Ἐκκλησία ἔθετε τὸν ἑαυτὸ της κάτω ἀπὸ τὴν προστατευτικὴ ἐξουσία τῆς Πολιτείας, δὲ δεχόταν νὰ ὑποκύπτει στὴ θέληση τοῦ αὐτοκράτορα, ὅταν δὲν τὴν εὑρισκε σύμφωνη μὲ τοὺς κανόνες τῆς Ὁρθοδοξίας (Κεῖμ. 4).

Ἡ ἀντίληψη ὅτι, ὅταν ὁ μονάρχης δὲν τηρεῖ τοὺς ἱερούς κανόνες, δὲν ἐπιτελεῖ σωστά τὸ λειτουργημὰ του, ἦταν βαθιὰ ριζωμένη στους περισσότερους ἱεράρχες. Ἐπρεπε, κατὰ τὴν ἀντίληψή τους, νὰ νουθετήσουν αὐτὸν πού ἔπεσε στὴν ἀνυπακοή καὶ συχνὰ πίστευαν πὼς καὶ ἡ ἀνατροπὴ του ἦταν «θεῖο θέλημα».

Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἄνοιγε πολλὰς φορές στους ἐκκλησιαστικούς ἡγέτες τὴν πόρτα τῆς πολιτικῆς.

Στὴν ἐποχὴ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία, ἀφοῦ πέρασε ἡ κρίση τῆς ἐποχῆς τῶν Ἰσαύρων, συνεργάστηκαν μὲ ἀρμονία – ἐξω ἀπὸ τίς λίγες ἐξαιρέσεις – καὶ φωτισμένοι ἡγέτες τῆς Ἐκκλησίας στάθηκαν στὸ πλευρὸ τοῦ Κράτους σὲ δύσκολες ὥρ.

II. Ἐκκλησιαστικοὶ ἀρχηγοὶ μὲ ξεχωριστὴ δράση

Φώτιος (Πατριάρχης 858-867 καὶ 877-886). Ἀπὸ τίς μεγαλύτερες πνευματικὲς μορφές τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ μεγαλύτερη φυσιογνωμία τῆς

Κωνσταντινούπολη. Παναγία ή Παμμακάριστος. Φορητή εικόνα από Ψηφιδωτά. Πριν από το 1067. Είναι το παλλάδιο του Οίκουμενικού Πατριαρχείου. Βρίσκεται σήμερα στο Φανάρι, αλλά προέρχεται από το τέμπλο του ναού της Παμμακαρίστου (βλ. εικ.) απ' όπου μεταφέρθηκε μαζί με άλλα σεβαστά κειμήλια, όταν ο ναός μετατράπηκε σε τζαμί (1586). Είναι ο τύπος της 'Οδηγήτριας άριστοκρατούσας. 'Ανήκει στον κύκλο των θαματοργγών εικόνων και έχει συνδεθεί με πολλές παραδόσεις.

μεταπατερικής - όπως τή λέμε - περιόδου ήταν ο Φώτιος. Λόγιος μέ μεγάλη μόρφωση έγινε Πατριάρχης τό 858, όταν ο Βάρδας εκθρόνισε τόν Πατριάρχη 'Ιγνάτιο.

'Επειδή ο Φώτιος ήταν λαϊκός, πήρε όλους τούς βαθμούς τής ιεροσύνης μέσα σέ έξι μέρες, πράγμα πού ενόχλησε πολλούς και έδωσε στόν Πάπα Νικόλαο Β' τήν ευκαιρία νά επέμβει, νά δηλώσει τήν αντίθεσή του και μέ σύνοδο πού έκανε στό Λατερανό νά ζητήσει επίσημα τήν απομάκρυνση του Φωτίου. 'Ο Φώτιος όμως μέ έγκυκλίό του καταδίκασε τήν ύπονομευτική πολιτική του Πάπα στή νεοφώτιστη 'Εκκλησία τής Βουλγαρίας, ενώ παράλληλα κατηγορήσε τό άπολυταρχικό πνεύμα του παπισμού. Δημιουργήθηκε έτσι ένταση ανάμεσα στήν ανατολική και δυτική 'Εκκλησία.

'Η επέμβαση αυτή του Πάπα δέν έγινε φυσικά από συμπάθεια προς τόν εκθρονισμένο Πατριάρχη, αλλά από πολιτικό ύπολογισμό.

'Η στέψη του Καρλομάγνου τό 800 στή Ρώμη, όπου πήρε τόν τίτλο του αυτοκράτορα, ήταν άρχή μιās σειράς μετασχηματισμών στό δυτικό κόσμο. 'Ο Πάπας προσπαθούσε νά ασκήσει έπιρροή σέ λαούς πού κηδεμόνευε τό Βυζάντιο μέ σκοπό νά τούς άποσπάσει. 'Ο Φώτιος λοιπόν

Τά πραγματικά αίτια

ἀγωνίστηκε νά ὑποστηρίξει τά ἐκκλησιαστικά καί πολιτικά συμφέροντα τοῦ Βυζαντίου. Τό πέτυχε τόσο μέ τή σθεναρή στάση του ἀπέναντι στόν Πάπα ὅσο καί μέ τό ἱεραποστολικό του ἔργο, ὅπως εἶδαμε. Δίκαια θεωρήθηκε μιά ἀπό τίς πιό λαμπρές παρουσίες στή βυζαντινή ἱστορία.

Νικόλαος Μυστικός (Πατριάρχης 901-907 καί 912-925). Ὅπως καί ὁ Φώτιος ἔτσι καί ὁ μαθητής του Νικόλαος Μυστικός, πού ἔγινε δύο φορές πατριάρχης σέ κρίσιμες ὥρες γιά τό Βυζάντιο, εἶχε παράλληλα μέ τήν ἐκκλησιαστική καί πολιτική δράση. Αὐτός ἔκανε τίς διαπραγματεύσεις μέ τό Βούλγαρο τσάρο Συμεών, γιά νά σώσει τίς ἐπαρχίες ἀπό τήν καταστροφή, ἐξαγόραζε αἰχμαλώτους καί στήριζε τό ἠθικό τῶν ἀγωνιστῶν, ὅπως παλιότερα ὁ Σέργιος στά χρόνια τοῦ Ἡρακλείου.

Μιχαήλ Κηρουλάριος (πατριάρχης 1043-1058). Συνήθως συνδέεται τ' ὄνομά του μέ τό σχίσμα τοῦ 1054, καί μόνο, ἀλλά ὁ Κηρουλάριος εἶχε καί στά πολιτικά κινήματα καί στά παρασκήνια συμμετοχή. Προώθησε στό θρόνο τόν Ἰσαάκιο Κομνηνό, ἀλλά ἔχασε τό δικό του πατριαρχικό θρόνο, ὅταν πίστεψε ὅτι ὁ νέος αὐτοκράτορας θά ἦταν ἀπλό ὄργανό του.

III. Τό σχίσμα (1054)

Ἐνα ἀπό τά πιό σημαντικά γεγονότα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας μέ σοβαρές συνέπειες ἦταν τό σχίσμα ἀνάμεσα στίς δύο μεγάλες Ἐκκλησίες πού ἔγινε τό 1054, ὅταν αὐτοκράτορας ἦταν ὁ Κωνσταντίνος Θ' ὁ Μονομάχος καί πατριάρχης ὁ Μιχαήλ Κηρουλάριος.

Ὁ Κωνσταντίνος Θ' ἤθελε νά ἔχει φιλικές σχέσεις μέ τόν Πάπα, γιατί πίστευε πῶς ἔτσι στήριζε τίς βυζαντινές κτήσεις στήν Ἰταλία, πού τίς ἀπειλοῦσαν οἱ Νορμανδοί. Ὑπῆρχαν ὁμως ὀρισμένα ζητήματα καί διαφορές ἀνάμεσα στή δυτική καί ἀνατολική Ἐκκλησία, πού ἔπρεπε νά προσεχτοῦν καί νά ρυθμιστοῦν¹. Γιά νά ξεπεραστεῖ ἡ κρίση ἦρθε στήν Κωνσταντινούπολη πρεσβεία τοῦ Πάπα μέ ἐπικεφαλῆς τόν καρδινάλιο Οὐμβέρτο, ἕναν ἐγωιστή καί δογματικό ἱερωμένο.

Οἱ διαφορές δέν ἦταν ἀγεφύρωτες, ἀλλά οἱ βασικοί διαπραγματευτές Οὐμβέρτος καί Κηρουλάριος ἦταν ἀκατάλληλοι. Χωρίς διορατικότητα καί ὀδηγημένοι ἀπό ἐμπάθεια ἔφτασαν στήν ὀριστική ρήξη, στό *Σχίσμα*, ὅπως λέγεται, τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Δογματικά τό δίκαιο ἦταν μέ τό μέρος τῆς Ἀνατολῆς. Ἀνεξάρτητα ὁμως ἀπό τή θρησκευτική πλευρά τοῦ ζητήματος, οἱ πολιτικές συνέπειες ἦταν τρομερές γιά ὅλο τό χριστιανικό κόσμο καί γιά τό Βυζάντιο πιό πολύ. Οἱ σημαντικότερες ἦταν:

1. Στή Δύση ἄρχισε νά καλλιεργεῖται πνεῦμα μίσους πρὸς τήν Ἀνατολή καί ἡ ἰδέα τῆς πολιτικῆς ὑποταγῆς τοῦ Βυζαντίου.

1. Οἱ κυριότερες διαφορές ἦταν: 1) Ἡ ἀξίωση τοῦ Πάπα περί πρωτείου, 2) πρωτοβουλίες τοῦ πάπα σέ ζητήματα δογματικά καί λατρίας, 3) ἡ ἀποδοχή τό 1014 ἀπό τόν πάπα τῆς προσθήκης τοῦ Filioque στό Σύμβολο, πράγμα πού εἶχαν κάνει προηγουμένως οἱ Φράγκοι.

Ἡ Παναγία τῶν Χαλκο-
πρατείων. Σμάλτο. Κων-
σταντινούπολη, μέσα τοῦ
11ου αἰ. Μασσική, Γερμα-
νία. Θησαυροφυλάκιο τοῦ
ναοῦ τῆς Παναγίας. Τό χαρα-
κτηρίζει έντονη γραμμικό-
τητα καί πλούσιες πτυχές στό
ένδονομα.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος. Ψηφι-
δοτή εἰκόνα. 11ος αἰ. Μονή
Ἁγ. Ἰωάννη τοῦ Θεολόγου,
Πάτμος.

Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινούπολης. Ψηφιδωτό (1028 - 1042). Ὁ Χριστός ἐνθρονος μεταξύ τοῦ Κωνσταντίνου Μονομάχου καί τῆς Ζωῆς. Τό μωσαϊκό βρίσκεται στόν ἀνατολικό τοῖχο, στό νότιο ὑπερῶο. Ὁ Χριστός κρατᾷ τό Εὐαγγέλιο καί εὐλογεῖ. Ὁ αὐτοκράτορας προσφέρει ἕνα ἀποκόμβιο (βλαάντιο μέ νομίσματα πού διανεμόνταν στόν πανηγυρισμό μεγάλων γεγονότων καί ἐορτῶν) καί ἡ αὐτοκράτειρα ἕνα χρυσόβουλλο (δίπλωμα μέ χρυσή αὐτοκρατορική βούλλα πού ἀπονέμει προνόμια στό ναό). Οἱ ἐπιγραφές: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΕΝ Χ(Ρ)ΙΣΤΩ Θ(Ε)Ω ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΠΙΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΡΩΜΑΙΩΝ Ο ΜΟΝΟΜΑΧΟΣ. ΖΩΗ Η ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΗ ΑΥΓΟΥΣΤΑ.

2. Ἡ ἀδιαλλαξία χώρισε τό χριστιανικό κόσμο τόσο πολύ, ὥστε τήν ὥρα τοῦ κινδύνου ἀπό τήν ἐξάπλωση τῶν Τούρκων ν' ἀποτύχουν ὅλες οἱ προσπάθειες τῶν Παλαιολόγων γιά βοήθεια ἀπό τά χριστιανικά κράτη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

3. Ἐπηρεάστηκε καί ἡ ἱστορική ἔρευνα μέ ἀποτέλεσμα νά ἐπικρατεῖ μιά κακή ἰδέα γιά τό βυζαντινό κόσμο τήν ὥρα πού ἡ μεσαιωνική Δύση ὄχι μόνο δέν ἔχει τίποτα καλύτερο νά δείξει ἀλλά ἀντίθετα ὑστερεῖ σ' ὅλους τοῦς τομεῖς (τουλάχιστον ὡς τό 12ο αἰώνα).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

α. ΠΡΟΜΗΝΥΜΑΤΑ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

1. Τί ξέρετε για τή «Μυριόβιβλο» τοῦ Φωτίου;
2. Ποιοί εἶναι οἱ μαθητές τοῦ Φωτίου πού ξεχωρίζουν;
3. Τί ξέρετε για τό ἀκριτικό τραγούδι (ἥρωες - πηγή ἐμπνευσης).

β. ΑΓΩΝΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΡΑΒΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ

4. Ποιά ἦταν τά σχέδια τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων Συμεών καί πῶς τόν ἀντιμετώπισε τό Βυζάντιο;
5. Ποιές ἐπιτυχίες τοῦ Βυζαντίου κατά τῶν Ἀράβων συνδέονται μέ τό Νικηφόρο Φωκά;
6. Πῶς βρέθηκαν οἱ Ρῶσοι νά εἶναι κύριοι τῆς Βουλγαρίας (τό 10ο αἰῶνα);
7. Μέ ποιές κυρίως νίκες ὁ Βασίλειος Β΄ ἐξουδετέρωσε τόν τσάρο Σαμουήλ; Ποιοί βυζαντινοί στρατηγοί διακρίθηκαν;
8. Τί ἦταν ἡ «Ἁγία Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία τοῦ Γερμανικοῦ Ἔθνους»;

γ. ΟΙ ΡΩΣΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

9. Πῶς ἰδρύθηκε τό ρωσικό κράτος τοῦ Κιέβου;
10. Πότε (ἐποχή) καί πῶς γενικεύθηκε ὁ ἐκχριστιανισμός τῶν Ρώσων;

δ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ – ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

11. Τί ξέρετε για τίς «Συντεχνίες»;
12. Ποιοί λέγονταν «δυνατοί», Ἄπό πότε ἀκοῦμε νά γίνεται λόγος γι' αὐτούς, γιατί τούς θεωροῦσαν ἐπικίνδυνους καί σέ ποιούς ἦταν ἐπικίνδυνοι;
13. Γιατί οἱ μακεδόνες αὐτοκράτορες πῆραν μέτρα κατά τῶν δυνατῶν καί τί ὄριζε τό «ἀλληλέγγυον» τοῦ Βασιλείου Β΄;

ε. ΠΑΙΔΕΙΑ – ΤΕΧΝΗ

14. Ποιός ἀναδιοργάνωσε τό Πανεπιστήμιο στή Μαγναύρα; Θυμᾶστε πότε καί ἀπό ποιούς ἐγινε γιά πρώτη φορά Πανεπιστήμιο στήν Κωνσταντινούπολη;

στ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

15. *Τί ξέρετε γιά τήν ἀποστόλική δράση τῶν ἀδερφῶν Κύριλλου καί Μεθόδιου;*

16. *Τί ξέρετε γιά τόν ἐκχριστιανισμό τῶν Βουλγάρων;*

ζ. ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

17. *Τί ξέρετε γιά τόν πατριάρχη Φώτιο;*

18. *Πῶς ἀντιλαμβάνοταν ἡ Ἐκκλησία τή σχέση της μέ τό Κράτος;*

19. *Ποιές ἦταν οἱ συνέπειες τοῦ σχίσματος τοῦ 1054;*

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ: Τά κοινωνικά μέτρα τῶν αὐτοκρατόρων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Γιατί ἔδιναν τόση σημασία στό νά περιοριστεῖ ἡ δύναμη τῶν «δυνατῶν»;

1. ΡΩΣΟΙ - BYZANTIO

Τό 907 οί Ρώσοι έκαναν μεγάλη επίδρομή στην Κων/πολη. 'Ο Ρώσος χρονογράφος Νέστωρ αναφέρει ότι είχαν 2.000 πλοία και σέ κάθε πλοίο 40 άντρες, κι ακόμα έρχόταν και πεζικός στρατός. Αυτά κρίνονται υπερβολικά. Έκαναν μεγάλες λεηλασίες και ό Λέων ό Σοφός αναγκάστηκε νά υπογράψει συνθήκη, πού τό κείμενό της μās τό δίνει ό Νέστωρ.

Στό πρώτο άρθρο δίνεται άμοιβαία ύπόσχεση γιά αιώνια ειρήνη και φιλία.

Άρθρο 6. Άν πλοίο έλληνικό έξοκειλει από τρικυμία σέ ξένη χώρα, όπου βρίσκονται Ρώσοι, αυτοί πρέπει νά σώσουν τό πλοίο και τό φορτίο και νά τό μεταφέρουν στην Έλλάδα ή, αν αυτό δέν είναι δυνατό, σέ ασφαλισμένο ρωσικό λιμάνι.

Στήν τελευταία περίπτωση τά έμπορεύματα και ό,τι άλλο βρίσκεται πάνω στό πλοίο πουλιούνται. Και όταν Ρώσοι έρθουν στην Έλλάδα είτε σαν πρέσβεις πρός τόν αυτοκράτορα, είτε σαν έμποροι, πρέπει νά μεταφέρουν τό πλοίο και νά παραδώσουν άκριβώς την άξία των έμπορευμάτων. Τά ίδια πρέπει νά κάνουν και οί Έλληνες γιά τά ρωσικά πλοία.

Άρθρ. 9. Άν Ρώσος πεθάνει στην Έλλάδα, στην ύπηρεσία του αυτοκράτορα, χωρίς νά έχει κάποιο συγγενή κοντά του, ή περιουσία του στέλνεται στή Ρωσία στόν πιό κοντινό συγγενή του, ή αν ύπάρχει διαθήκη, εκτελείται αυτή.

Άρθρ. 10. Άν κάποιος από τούς Ρώσους έμπόρους πού βρίσκονται στην Έλλάδα ή κι απ' τούς άλλους Ρώσους, κάνει κάποιο κακούργημα, και άπαιτηθεί νά άποδοθει στην πατρίδα του γιά νά τιμωρηθεί, ό χριστιανός αυτοκράτορας είναι ύποχρεωμένος νά άποδώσει τόν ένοχο, έστω κι αν ό τελευταίος δέ θέλει.

(μετάφραση)

άποσπάσματα από τό Χρονικό Νέστορος

2. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΠΑΡΧΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ (ΛΕΩΝ ΣΤ')

Αυτοί πού πουλούν ψάρια πρέπει νά έχουν τό στέκι τους στίς λεγόμενες μεγάλες καμάρες της πόλης. Έκεί μπορούν ν' άπλώνουν τό έμπόρευμά τους, νά πουλούν δηλαδή τά ψάρια τους. Κάθε μιά καμάρα πρέπει νά έχει τόν έπιστάτη της, αυτόν πού θά επιβλέπει και πώς πάει τό ψάρεμα στή θάλασσα και πώς γίνεται ή άγορά και ή πώληση των ψαριών. Θά παρακολουθει γενικά τή διακίνηση. 'Η άμοιβή του θά είναι ένα «μυλαρίσιο» γιά κάθε νόμισμα.

Πρέπει ακόμα οί έπιστάτες κάθε μέρα νά παρουσιάζονται στόν έπαρχο πρωί πρωί και νά του αναφέρουν πόση ήταν ή ψαριά από άσπρα ψάρια τή-

νύχτα, ὥστε νά τουλήσουν στους κατοίκους τῆς πόλης τὰ ψάρια τους μέ βάση τόν προσδιορισμό πού θά κάνει ὁ Ἐπαρχος.

Ἄσοι τολμοῦν νά πουλοῦν τὰ ψάρια τους ἔξω ἀπό τίς διατάξεις αὐτές νά διώχνονται ἀπό τό σύστημα δαρμένοι καί κουρεμένοι.

ἐλεύθερη ἀπόδοση Ἐπαρχικόν Βιβλίον XVII 1-4*

3. ΤΟ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΟΝ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β'

...ἔβγαλε διαταγή (ὁ Βασίλειος Β'): οἱ εἰσφορές τῶν φτωχῶν πού εἶχαν καταστραφεῖ νά πληρώνονται ἀπό τούς δυνατούς. Ὀνομάστηκε δέ ἡ τέτοιου εἶδους εἰσπραξη «ἀλληλέγγυον». Ὅταν δέ ὁ πατριάρχης καί πολλοί ἀπό τούς ἀρχιερεῖς καί ἀπό τούς ἀσκητές ὄχι λίγοι τόν παρακάλεσαν νά σταματήσει αὐτό τό παράλογο (!) βᾶρος, ὁ βασιλιάς δέν ὑπάκουσε...

(μετάφραση)

Ἰωάννης Σκυλίτζης
«σύνοψις ἱστοριῶν»

4. ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ

Πατριάρχης εἶναι ζωντανή καί ἔμψυχη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, πού μέ λόγια καί πράξεις δείχνει τήν ἀλήθεια.

Σκοπός γιά τόν Πατριάρχη (εἶναι), πρῶτο μέν αὐτόν πού παρέλαβε ἀπ' τό Θεό νά τούς διαφυλάξει μέ εὐσέβεια καί σεμνότητα βίον. Ἀκόμα, ὅσο μπορεῖ, ὅλους τούς αἰρετικούς νά ἐπαναφέρει στήν ὀρθοδοξία καί τήν ἔνωση μέ τό σῶμα τῆς ἐκκλησίας (κατά τό νόμο αἰρετικοί εἶναι ὅσοι ἀποσχίζονται ἀπό τήν καθολική¹ ἐκκλησία). Κι ἀκόμα νά κάνει μιμητές τῆς πίστεως τούς ἄπιστους παραδειγματίζοντάς τους μέ τή λαμπρή ἀνώτερη καί ἀξιοθαύμαστη συμπεριφορά του...

...ἔξεχωριστός ρόλος τοῦ Πατριάρχη εἶναι νά διδάσκει, (κεῖμ.: εἶναι διδασκτικόν) νά ἐξισώνεται χωρίς νά δυσφορεῖ καί μέ τούς ἀνώτερος καί μέ τούς κατώτερος καί νά εἶναι πρᾶος καί δίκαιος. Νά ἐλέγχει ὁμως αὐτούς πού ἀπειθοῦν, νά μὴ διστάζει δέ νά ὑπερασπίζεται τήν ἀλήθεια καί νά διεκδικεῖ τὰ δικαίωμα τῶν δογματίων ἀκόμα καί μπροστά στό βασιλιά...

(μετάφραση)

Ἐπαναγωγή III 1-8*

* Ὅσα ἀποσπάσματα σημειώνονται μέ * περιλαμβάνονται ἀμετάφραστα στό βιβλίον τοῦ Ι.Ε. Καραγιαννόπουλου:

«Ἡ βυζαντινὴ ἱστορία ἀπὸ τὰς πηγὰς»
Θεσσαλονίκη 1974

1. Ἁγία Καθολική καί Ἀποστολική λέγεται γενικά ἡ Χριστιανική Ἐκκλησία.

Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ ἔνδοξη ἐποχή πού προηγήθηκε ἔδωσε στόν κόσμον τῆς αὐτοκρατορίας μιὰ ψευδαίσθηση ἀπόλυτης σιγουριάς γιά τή δύναμη τοῦ κράτους καί τή θεοφρούρητη πρωτεύουσά του. Ἔτσι δέν πρόσεξαν ἔγκαιρα τά σημάδια τῆς παρακμῆς πού ἐρχόταν μέ ταχύ ρυθμό (Χάρτης 21).

Ἡ ἐποχή πού θά μελετήσουμε καλύπτει τή χρονική περίοδο ἀπό τά μέσα τοῦ 11ου αἰώνα ὡς τίς ἀρχές τοῦ 13ου. Ὅρια: 1056, τέλος τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καί 1204, πρώτη πτώση τοῦ Βυζαντίου.

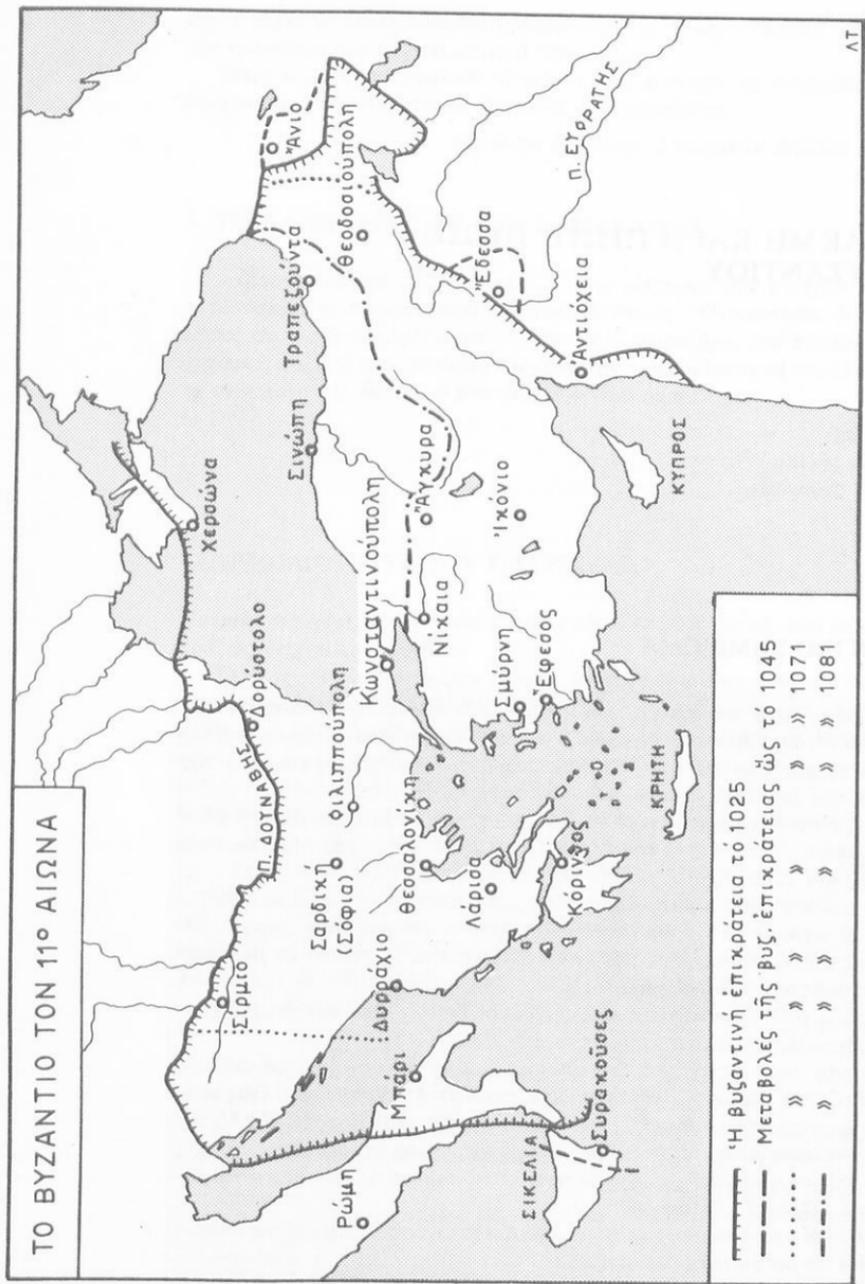
Εἶναι μιὰ περίοδος γεμάτη σημαντικά γεγονότα:

Στό ἐσωτερικό τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἡ παρακμή εἶναι φανερή. Οἱ ἀρπαχτικές διαθέσεις τῶν δυνατῶν ἔχουν ὡς συνέπεια νά πέσουν σέ μαρasmus οἱ ἀπροστάτενοι ἐλεύθεροι γεωργοί.

Στήν Ἀνατολή ἐμφανίζονται οἱ Σελτζούκοι Τούρκοι καί σέ σύντομο χρονικό διάστημα ἔχουν ἐγκατασταθεῖ στή Μ. Ἀσία.

Στή Δύση, μετά τό σχίσμα, ἔχει ἐπικρατήσει μιὰ ἔντονα ἐχθρική διάθεση πρὸς τό Βυζάντιο καί τό χάσμα διαρκῶς μεγαλώνει. Οἱ Νορμανδοί, ἕνας νέος λαός πού ἔρχεται ἀπό τό Βορρά, μπαίνουν ὀρμητικά στήν ἱστορία τῆς Μεσογείου καί ταλαιπωροῦν τό Βυζάντιο. Ἀκολουθοῦν οἱ σταυροφορίες μέ τίς ὁποῖες ὁ δυτικοευρωπαϊκός κόσμος ἐπιχειρεῖ νά παρουσιαστεῖ σάν πρωταγωνιστής στό χῶρο τῆς Ἀνατολῆς.

Τό 1204 οἱ σταυροφόροι κυριεύουν τήν Κωνσταντινούπολη καί καταλύουν προσωρινά τή βυζαντινή αὐτοκρατορία.

ΧΑΡΤΗΣ 20

Ὁ χάρτης ἔχει σχεδιασθεῖ μέ βάση ἀντίστοιχους χάρτες ἀπὸ τὸ τέλος ἱστορικῶν χάρτων τοῦ καθηγητῆ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας τοῦ πανεπιστημίου κ. Γ. Κ. Καραγιαννίδη (Χάρται μέσας βυζαντινῆς περιόδου, Θεσσαλονίκη 1976).

Ξεχωρίζουν τρεῖς ομάδες αυτοκρατόρων· οἱ δύο ομάδες εἶναι δυναστεῖες.

1. 1057-1081: Εἶναι περίοδος παρακμῆς. Οἱ δυνάμεις τοῦ κράτους ἐξαιτλοῦνται ἀπὸ ἀδέξιους ἡγέτες, ἐνῶ τὰ σύνορα σ' Ἀνατολή καὶ Δύση ἔχουν σπάσει ἀπ' τοὺς ἐχθρούς. Πέντε αυτοκράτορες χωρὶς τίποτα νά τοὺς ξεχωρίζει κρᾶτησαν τὴν ἐξουσία. Μιά ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ αὐτοκράτορας Ρωμανός Δ' ὁ Διογένης 1067-1071. Τῆ δεκαετία 1071-1081 ἔχουν ὀνομάσει «μαύρη δεκαετία».

2. 1081-1185: Ἡ ἐποχὴ χαρακτηρίζεται ὡς ἡ τελευταία ἀναλαμπὴ τοῦ Βυζαντίου. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀνήκουν στὴν ἴδια οἰκογένεια. Εἶναι ἡ Δυναστεία τῶν Κομνηνῶν

Βασιλευδόν:

Ἀλέξιος Α' Κομνηνός 1081-1118

Ἰωάννης Β' Κομνηνός 1118-1143

Μανουήλ Α' Κομνηνός 1180-1183 (ὡς κηδεμόνας τοῦ ἀνήλικου Ἀλέξιου Β' πού ἦταν γιός τοῦ Μανουήλ) καὶ 1183-1185 ὡς μονοκράτορας.

3. 1185-1204: Ἡ Δυναστεία τῶν Ἀγγέλων.

Αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας αὐτῆς εἶναι:

Ἰσαάκιος Β' Ἀγγελος 1185-1195

Ἀλέξιος Γ' Ἀγγελος 1195-1203

Ἀλέξιος Δ' Ἀγγελος 1203-1204 (μαζί μὲ τὸν πατέρα του τὸν Ἰσαάκιο Β').

α. ΝΕΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΥΣΗ

Ι. Οί Σελτζούκοι Τούρκοι

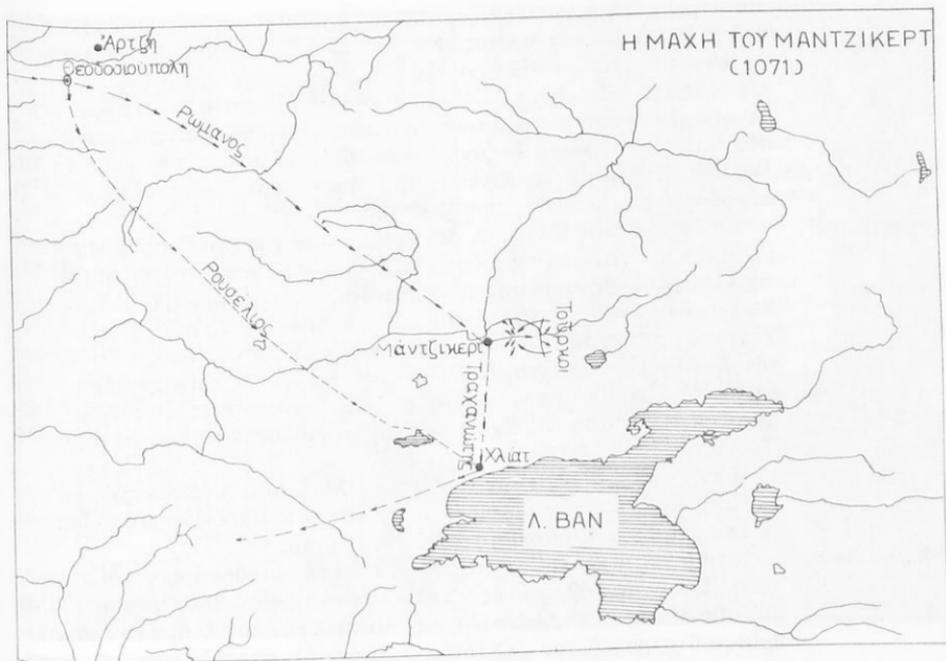
Ἐμφάνιση τῶν Σελτζούκων. Σύγκρουση μέ τό Βυζάντιο. Ἐνῶ οἱ Ἄραβες εἶχαν ἀρχίσει νά παρακμάζουν ἕνας νέος λαός, οἱ Τούρκοι, ἦρθε νά πάρει τή θέση τους στήν ἱστορία καί μαζί καί τή σκυτάλη τοῦ ἰσλαμισμού.

*Ἡ ἐμφάνιση
τῶν
Σελτζούκων*

Οἱ πρῶτοι Τούρκοι λέγονταν *Σελτζούκοι* ἀπό τό φύλαρχό τους Σελτζούκ, πού τούς ἔφερε ἀπό τίς στέπες τοῦ σημερινοῦ Τουρκεστάν πρὸς τή Μεσοποταμία. Αὐτό ἐγινε στά τέλη τοῦ 10ου αἰῶνα καί τήν ἴδια ἐποχή δέχτηκαν τόν ἰσλαμισμό καί ὑπηρετοῦσαν ὡς μισθοφόροι σέ διάφορους μουσουλμάνους ἡγέτες. Τόν ἐπόμενο αἰῶνα ἄπλωσαν τή δύναμή τους σ' ὅλη τήν περοχή τοῦ Ἰράν καί ἐγιναν κύριοι τοῦ Χαλιφάτου τῆς Βαγδάτης περιορίζοντας τό Χαλίφη στά θρησκευτικά του μόνο καθήκοντα.

Ὁ Χριστός στέφει τό Ρωμανό Δ' Διογένη καί τήν Εὐδοκία Μακρεμβολίτισσα. Πίνακιο ἀπό ἔλφραντοστό. Παρίσι. Ἐθνική Βιβλιοθήκη. Αἴθουσα Μεταλλίων. 1068 περίπου.

ΧΑΡΤΗΣ 21

Από εκεί οι Τούρκοι εισέβαλαν στις επαρχίες της βυζαντινής αυτοκρατορίας, τη Μεσοποταμία, την Αρμενία και την Καππαδοκία. Η παραμέληση του στρατού, η καταστροφή των χωρικών και άκριτων και η όλη κακοδιοίκηση του Βυζαντίου είχε παραλύσει κάθε έστια αντίστασης και μόνο ο αυτοκράτορας Ρωμανός Δ' ο Διογένης προσπάθησε να σταματήσει τις επιδρομές των Τούρκων.

Με πολυάριθμο στρατό, που τον αποτελούσαν κυρίως μισθοφόροι έκστράτευσε έναντιόν τους και στρατοπέδευσε στο Ματζικέρτ, κοντά στη λίμνη Βάν. Στη μάχη όμως που ακολούθησε ο στρατός του έπαθε πανωλεθρία και ο ίδιος πιάστηκε αιχμάλωτος. Ο Τούρκος σουλτάνος Αλπ-Αρσλάν θαύμασε την παλικαριά του Ρωμανού και του φέρθηκε με γενναιοψυχία. Έκλεισε μαζί του φιλική συνθήκη, τον άφησε ελεύθερο και, αφού πήρε λύτρα, του επέστρεψε τους αιχμαλώτους. (Κεϊμ. 1,2).

Οι συνέπειες της καταστροφής είχαν ιστορική σημασία. Ο δρόμος προς τη Μ. Ασία ήταν τώρα ανοιχτός για τους Τούρκους. Μπορούμε να πούμε ότι το 1071 σημειώνει την αρχή του τέλους της βυζαντινής κυριαρχίας στην Ανατολή. (Χάρτης-σχέδιο 21).

Αγώνας για τη Μ. Ασία. Οι διάδοχοι του Ρωμανού αποδείχτηκαν άνικανοι για την κρίσιμη αυτή εποχή. Οι Τούρκοι έφτασαν ως τη Χρυσούπολη άπεναντι από την Κωνσταντινούπολη. Το 1079 σημειώνεται η

Σύγκρουση με
τό Βυζάντιο

Ματζικέρτ 1071

πίο μεγάλη άκμή τών Σελτζούκων και ό σουλτάνος Μαλέκ-Σάχ κυβερνούσε ένα άπέραντο κράτος. Μέ τό θάνατό του όμως άρχισαν και οι άποσχιστικές τάσεις τών ισχυρών φυλάρχων και ή ενότητα του σελτζουκικού κράτους διαλύθηκε. Στίς διάφορες επαρχίες άνακηρύχτηκαν σουλτάνοι και άρχισαν μεταξύ τους πολέμους. Από αυτά τά σουλτανάτα τό πιο επικίνδυνο για τό Βυζάντιο ήταν τό σουλτανάτο τών Ρούμ (ή τής Ρωμανίας) μέ έδρα τή Νίκαια, γιατί ήταν καλά οργανωμένο και είχε σύνορα μέ τή βυζαντινή αυτοκρατορία.

Οί άγώες τών Κομνηνών

Οί Κομνηνοί φρόντισαν, όσο μπορούσαν για τήν αντιμετώπιση του κινδύνου και πολέμησαν τούς Σελτζούκους του σουλτανάτου αυτού. Μέ τή βοήθεια τών σταυροφόρων τής πρώτης σταυροφορίας ό Άλέξιος Α΄ Κομνηνός ξαναπήρε τή Νίκαια και τά πρόσ τό Αιγαίο παράλια. Οί Τούρκοι μετάφεραν τήν πρωτεύουσα τους στό *Ίκόνιο*. Τους άγώνες κατά τών Σελτζούκων συνέχισε ό Ίωάννης Β΄ Κομνηνός και είχε σημαντικές επιτυχίες. Προχώρησε νικηφόρα ως τή Συρία και ίσως, αν δέν τόν σταματούσε ό θάνατος, νά είχε τήν τύχη νά διαλύσει τό κράτος αυτό του Ίκονίου.

Τό έργο του πατέρα του συνέχισε ό Μανουήλ Α΄ Κομνηνός μέ σημαντικές εναντίον τών Σελτζούκων επιτυχίες, που του έδωσαν τό θάρρος νά έπιζητήσει μία άποφασιστική άναμέτρηση.

Μυριοκέφαλο 1176

Έτοιμάσε μεγάλη έκστρατεία μέ πολλούς μισθοφόρους και συμμάχους. Έκανε τό λάθος όμως νά κλειστεί στό βουνά τής Φρυγίας και σέ μία τοποθεσία, τό *Μυριοκέφαλο*, παγιδεύτηκε μέ άποτέλεσμα τήν πανωλεθρία του στρατού του. Ό ίδιος ό Μανουήλ παραλλήλισε τήν κατα-

Πλακίδιο από σμάλτο από τό περίφημο τρίπτυχο του Κακούλι. Μουσείο τής Τυφλίδας, Κωνσταντινούπολη. 11ος αϊ. Παριστάνει τή στέψη του Μιχαήλ Ζ΄ (1071-1078) και τής γυναίκας του, τής γεωργιανής πριγκίπισσας Μαρίας τής Άλανής. Η εξαγωγή βυζαντινών σμάλτων στή Γεωργία ενίσχυσε τήν ανάπτυξη μιας έθνικής σχολής χυμετών.

Οί Νορμανδοί βασιλείς της Σικελίας υπήρξαν μεγάλοι οικοδόμοι. Τά κτίσματά τους τοῦ 12ου αἰ. τά διακόσμησαν σύμφωνα μέ τά βυζαντινά πρότυπα. Οἱ ἐκκλησίες τῆς Σικελίας διατηροῦν τά καλύτερα μωσαϊκά αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐκκλησία πού οἰκοδόμησε ὁ ναύαρχος Γεώργιος τῆς Ἀντιοχείας στό Παλέρμο, τῆ ΜΑΡΤΟΡΑΝΑ, εἶναι βυζαντινῆ καί στό ἀρχιτεκτονικό της σχέδιο καί στό τρόπο τῆς διακόσμησης. Δύο ἐνδιαφέροντα μωσαϊκά παριστάνουν, τό ἕνα, τό βασιλεῖα τῶν Νορμανδῶν Ρογήρο τό Β΄ νά τόν στέφει ὁ Χριστός, τό ἄλλο, τόν κτήτορα Γεώργιο οἰ προσκύνηση μπροστά στή Θεοτόκο.

στροφή του μέ τήν καταστροφή τοῦ Ρωμανοῦ στό Ματζικέρτ καί εἶχε δίκιο· ἡ πανωλεθρία στό Μυριοκέφαλο συμπλήρωσε τό Ματζικέρτ. Ἡ μάχη ἔγινε τό 1176 καί μέ τό καταστρεπτικό της ἀποτέλεσμα στερέωσε τοῦς Τούρκους στή μικρασιατικῆ χερσόνησο.

II. Οἱ Νορμανδοί

Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Βορρά. Τό 1071, ἐνῶ μέ τήν καταστροφή στό Ματζικέρτ ἔσπαζε τό ἀνατολικό σύνορο τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, στή νότια Ἰταλία οἱ Νορμανδοί ἀφαιροῦσαν τήν πόλη Μπάρι ἀπό τή βυζαντινῆ κυριαρχία καί ἀπειλοῦσαν τίς δυτικές κτήσεις τῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ Νορμανδοί¹, πού εἶχαν ἔρθει ἀπό τή Σκανδιναβία, ἦταν νέος γιά τή Μεσόγειο λαός.

Ἀπό τόν 8ο αἰῶνα ἐμφανίζονται σάν πειρατές καί προκαλοῦν τόν τρόπο στοῦς λαούς τῆς Εὐρώπης. Ἦταν τολμηροί ναυτικοί, πού μέ τά

Οἱ Νορμανδοί
στίη Εὐρώπη

1. Τό ὄνομά τους σημαίνει ἄνθρωποι τοῦ βορρά.

Στή Μητρόπολη τοῦ ΜΟΝΡΕΑΛΕ, στά περίχωρα τοῦ Παλέρμου, πού ἐχτίσε ὁ Νορμανδός Γουλιέλμος ὁ Β' καί διακόσμησε στό τέλος τοῦ 12ου αἰ., τὰ ψηφιδωτά σκεπάζουν ἕκταση 6.000 τ.μ.

Τό Νορμανδικό κράτος τῆς Ἰταλίας

γρήγορα καί ἐλαφρά πλοῖα τους ἔφταναν ὡς τήν Ἰσλανδία, τή Γροιλανδία καί ἀπό κεῖ στίς βόρειες ἀκτές τῆς Ἀμερικῆς. Τό 10ο-11ο αἰώνα ἀρχίζουν νά μεταναστεύουν. Μιά ομάδα τους ἴδρυσε στή Β. Γαλλία τό δουκάτο τῆς Νορμανδίας, ἐνῶ ἄλλοι κατέβηκαν στή Ρωσία (ρωσικό κράτος Κιέβου). Τό 1066 ὁ Γουλιέλμος ὁ Κατακτητής, ἕνας δούκας ἀπό τή Νορμανδία κατέκτησε τήν Ἀγγλία.

Στά μέσα τοῦ 11ου αἰώνα ἔφτασαν στήν Ἰταλία μικρές ομάδες Νορμανδῶν πού ὄλο καί πλήθαιναν. Στήν ἀρχή γίνονταν μισθοφόροι σέ διάφορους ἡγεμόνες, ὅπως οἱ Σελτζούκοι στήν Ἀνατολή· γρήγορα ὁμως ἡ δύναμή τους μεγάλωσε καί ἔγιναν ἀπειλητικοί. Ἀφοῦ πήραν τό Μπάρι, τόν ἐπόμενο χρόνο πέρασαν στή Σικελία, ἀπάθησαν τοὺς Σαρακηνούς καί μέ ἔδρα τό Παλέρμο ἴδρυσαν ἕνα δικό τους κράτος.

Ἡ παρακμή τῶν παλιῶν πρωταγωνιστῶν, τῶν λαῶν τῆς Μεσογείου, ἔκανε τοὺς ἐπιδρομεῖς αὐτοὺς νά διεκδικοῦν μέ ἀξιώσεις τήν κυριότητα στή θάλασσα, πού εἶχε γνωρίσει γύρω τῆς τοὺς πιά λαμπροὺς πολιτισμούς τῆς παγκόσμιας ἱστορίας.

Νορμανδικές ἐπιδρομές κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Τό νέο αὐτό κράτος πού

Ίδρυσαν οί Νορμανδοί στήν Κάτω Ίταλία ἔγινε σύντομα ἕνας διαρκῆς κίνδυνος γιά τό Βυζάντιο. Τέσσερις ἐπιδρομές ἐπιχείρησαν οί νέοι αὐτοί ἔχθροί τῆς αὐτοκρατορίας.

Πρώτη Ἐπιδρομή 1081-1085: Τό χρόνο πού ἀνέβηκε στό θρόνο ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, οί Νορμανδοί χωρίς σοβαρή ἀντίσταση ἀποβίβαστηκαν στήν Ἠπειρο καί πολιορκήσαν τό Δυράχιο. Ὁ Ὀ Ἀλέξιος βρέθηκε σέ δύσκολη θέση, ἀλλά ἔδρασε μέ μεγάλη ἰκανότητα καί διπλωματική δεξιότητα. Ἐτοίμασε στρατό μισθοφόρων, ἐνῶ παράλληλα ζήτησε βοήθεια ἀπό Εὐρωπαίους ἡγεμόνες. Οἱ Βενετοί, πού τούς ἐνδιέφερε νά μείνει ἀνοικτή στό ἐμπόριο τους ἡ Ἀδριατική, ἔκλεισαν συμφωνία μέ τό Βυζάντιο¹ καί μέ τό στόλο τους νίκησαν τούς Νορμανδούς. Καί ὁ Ἀλέξιος ὁμως, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ στρατός του νικήθηκε κι ἔχασε τό Δυράχιο, κατόρθωσε ν' ἀνασυντάξει τίς δυνάμεις του καί ἀνάγκασε τέλος τούς Νορμανδούς νά γυρίσουν στήν Ίταλία (1085).

Δεύτερη Ἐπιδρομή: Τό 1107 οἱ Νορμανδοί ἐπιχείρησαν δεύτερη ἐπιδρομή, ἀλλά αὐτή τή φορά ὁ Ἀλέξιος ἦταν δυνατότερος· νίκησε καί ὑποχρέωσε τούς Νορμανδούς νά ὑπογράψουν ταπεινωτική συνθήκη.

Τρίτη Ἐπιδρομή 1147-1149: Ἐνῶ ὁ Μανουήλ Κομνηνός ἦταν ἀπασχολημένος μέ τούς σταυροφόρους τῆς δευτέρας σταυροφορίας, ὁ βασιλιάς τῶν Νορμανδῶν Ρογήρος Β', πού εἶχε πάρει τόν τίτλο «*βασιλιάς τῶν δύο Σικελιῶν*», μέ ἔμφωνική ἐπίθεση κατέλαβε τήν Κέρκυρα. Σχεδόν ταυτόχρονα ὁ νορμανδικός στόλος πέρασε στό Αἰγαῖο καί ἡ ἐπιδρομή τῶν Νορμανδῶν ἀπλώθηκε στόν ἑλλαδικό χῶρο. Ὡλη σχεδόν ἡ Ἀττική καταστράφηκε.

Ἡ πιό μεγάλη καταστροφή ἔγινε στή Θήβα καί τήν Κόρινθο, πού ἦταν σπουδαῖα κέντρα μεταξουργίας. Οἱ ἐπιδρομείς πήραν μαζί τους στή Σικελία πάρα πολλούς εἰδικευμένους τεχνίτες τῆς μεταξουργίας, γιά ν' ἀναπτύξουν ἐκεῖ τήν τέχνη τους. Ἐτσι τό Βυζάντιο ἔχασε τά μεγάλα κέρδη ἀπό τό ἐμπόριο τῶν μεταξωτῶν εἰδῶν, πράγμα πού ἦταν μεγάλη ζημιά γιά τήν οἰκονομία τῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ Μανουήλ, ἀφοῦ μέ τή βοήθεια τῶν Βενετῶν ξαναπῆρε τήν Κέρκυρα, μετέφερε τόν πόλεμο στήν Ίταλία.

Ἀλλά ἡ ἐπιχείρηση αὐτή ἀποδείχτηκε ἀτυχῆς καί διπλωματικά καί στρατιωτικά. Ὁ Μανουήλ ἀναγκάστηκε νά πάρει πίσω τά στρατεύματά του καί νά κλείσει εἰρήνη.

Ἐτσι χάθηκαν ὀριστικά οἱ δυτικές κτήσεις τοῦ Βυζαντίου.

Τετάρτη ἐπιδρομή 1185: Γιά τέταρτη φορά οἱ Νορμανδοί μέ τό βασιλιά τους Γουλιέλμο Β', ἀφοῦ πήραν τό Δυράχιο, κυρίεψαν καί τή Θεσσαλονίκη. Ἡ σφαγή καί ἡ λεηλασία πού ἀκολούθησαν προκαλοῦν καί σήμερα φρίκη, καθῶς διαβάζουμε τό λόγιο ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης Εὐστάθιο, πού μᾶς περιέγραψε τήν καταστροφή.

Στήν πρωτεύουσα ἡ εἶδηση προκάλεσε λαϊκή ἐξέγερση. Ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνός ἀνατρέπεται καί στό θρόνο ἀνεβαίνει ἕνας ἀντίπαλός του, ὁ Ἰσαάκιος Ἀγγελοσ. Μ' αὐτόν ἄρχισε ἡ δυναστεία τῶν Ἀγγέλων.

Συνέπειες

Ἡ ἀντεπίθεση τοῦ Βυζαντίου

Ἡ ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης

1. Γιά τή συμφωνία αὐτή γίνεται λόγος σέ παρακάτω κεφάλαιο.

*Ἡ ἀπόκρουση
τῶν Νορμανδῶν*

Τοὺς Νορμανδούς πού προχωροῦσαν μέ στόχο τους τήν Κωνσταντινούπολη νίκησε κοντά στίς Σέρρες ὁ στρατηγός *Ἀλέξιος Βρανάς* καί τοὺς ἀνάγκασε νά ὑποχωρήσουν. Οἱ νικημένοι ἐγκατέλειψαν ὅλες τίς κατακτήσεις τους στούς νικητές τους καί ἔφυγαν στήν Ἰταλία. Ὁ Ἰσαάκιος Ἄγγελος πήρε τόν τίτλο τοῦ «Σωτήρα».

β. ΕΜΠΟΡΙΚΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ ΣΤΟΥΣ ΒΕΝΕΤΟΥΣ

*Ἡ ἀρχή μιᾶς
κακῆς
πολιτικῆς*

Ὁ Βασίλειος Β΄ ὁ Βουλγαροκτόνος στήν προσπάθειά του ν' ἀσφαλίσει τήν Ἀδριατική ἀπό τοὺς Σαρακηνοὺς παραχώρησε στοὺς Βενετούς τελωνειακές διευκολύνσεις στά λιμάνια τῆς πρωτεύουσας, μέ τόν ὄρο νά φροντίζουν τήν ἀσφάλεια τῆς Ἀδριατικῆς. Μέ τίς παραχωρήσεις αὐτές ἡ ναυτική δύναμη τῆς Βενετίας ἀναπτύχθηκε ραγδαία καί ξεπέρασε τοὺς ἀνταγωνιστές της.

Ὅσο καιρό τό Βυζάντιο ἦταν στήν ἀκμή του δέ γινόταν αἰσθητή ἡ οἰκονομική ζημιὰ ἀπ' τήν παραχώρηση αὐτή πρὸς τοὺς Βενετούς. Στά χρόνια ὅμως τῶν Κομνηνῶν, ὅταν ὁ νορμανδικὸς κίνδυνος τοὺς ἀνάγκασε νά ἀμυνθοῦν μέ τό ναυτικό, οἱ Κομνηνοὶ πρόστρεξαν στή βοήθεια τῶν Βενετῶν ὑποθηκεύοντας μέ ὄλο καί μεγαλύτερες παραχωρήσεις τήν ἐθνική οἰκονομία.

*Τὸ χρυσόβουλο
τοῦ 1082*

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός μέ χρυσόβουλο¹ παραχωροῦσε τό 1082 στοὺς ἐμπόρους τῆς Βενετίας τό προνόμιο νά μὴν πληρώνουν φόρο γιὰ τίς ἐμπορικές πράξεις τους στή βυζαντινὴ ἐπικράτεια καί νά μένουν ὅσο καιρό ἤθελαν στή βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Τὰ προνόμια αὐτὰ ἔκαναν τοὺς Βενετούς στά ἐπόμενα χρόνια πανίσχυρους· καί τό χειρότερο· ὅταν ἡ βυζαντινὴ κυβέρνησις ἐπιχειροῦσε νά περιορίσει τὰ προνόμια, οἱ Βενετοὶ μέ ἐνοπλές ἐπιθέσεις στά παράλια τὰ ξανάπαιρναν ἀξήμενα. Ἐγινε καί τό λάθος ἀπὸ τοὺς Κομνηνοὺς, γιὰ νά σπάσει τό μονοπώλιο τῶν Βενετῶν, νά παραχωροῦν προνόμια καί σ' ἄλλους Ἰταλοὺς. Ἐτσι ἔσβησε κάθε ἐλπίδα νά ξαναποχτήσει ἡ αὐτοκρατορία τὴ χαμένη ναυτική της δύναμη.

Συνέπειες

Ἡ παραχώρηση τῶν προνομίων εἶχε ὀλέθριες συνέπειες, οἱ σπουδαιότερες ἀπὸ τίς ὁποῖες ἦταν:

1. Τό Βυζάντιο σταθερὰ ἐγκατέλειπε τό δικό του ἐμπόριο στίς ἰταλικές πόλεις.
2. Ἡ οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ κράτους ἀπὸ ξένους κλόνιζε τήν πίστη τῶν ὑπηκόων του πρὸς αὐτό καί γέμιζε τὴ ψυχὴ τῶν λαϊκῶν κυρίως τάξεων μέ μίσος κατὰ τῶν ξένων.
3. Τό Βυζάντιο ἔχασε τήν ἰκανότητα νά παρακολουθήσει τήν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τῶν δυτικῶν καί ἡ οἰκονομικὴ του ὑπεροχὴ ἀνατράπηκε.
4. Ὑποδουλώθηκε οἰκονομικά στοὺς ξένους, γεγονός πού ὡδήγησε καί στήν πολιτικὴ ὑποδούλωση.

1. Ἐγγραφο αὐτοκρατορικό μέ χρυσὴ βούλα (σφραγιδα).

Ο άββας του Άγ. Μαρτίνου της Τούρ δίνει τή Βίβλο στον Κάρολο τό Φαλακρό, έγγονό του Καρλομάγνου. Μικρογραφία Λατινικού χειρογράφου. Παρίσι. Έθνική Βιβλιοθήκη. 846.

γ. Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ (ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑ) ΚΑΙ ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ

1. Ἡ Φεουδαρχία

Ἡ διαίρεση
τοῦ φραγκικοῦ
κράτους

Ἡ Εὐρώπη μετά τόν Καρλομάγνο. Τό 814 πέθανε ὁ Κάρολος ὁ Μέγας. Οἱ διάδοχοί του δέν εἶχαν οὔτε τή δύναμη οὔτε τά προσόντα νά κρατήσουν τίς κτήσεις του. Ἀκολούθησαν ἐμφύλιοι πόλεμοι καί τέλος τό 843 μέ τή συνθήκη τοῦ Βερντέν τά τρία ἐγγόνια τοῦ Καρόλου συμφώνησαν νά μοιράσουν τό κράτος. (ΧΑΡΤΗΣ 18).

Πρὶν κλείσει ὁ 9ος αἰώνας, τά κράτη χωρίστηκαν σέ μικρότερες ἡγεμονίες ἀπό ἰσχυροῦς τοπικοῦς ἄρχοντες, πού ἡ δύναμή τους παραμέριζε τή βασιλική ἐξουσία. Ἔτσι βλέπουμε νά ἐπικρατεῖ ἓνα διασπαστικό κίνημα, ἡ *φεουδαρχία*.

Ἡ μορφή
τοῦ
θεσμοῦ

Ὁ βασιλιάς δηλαδή παραχωροῦσε σέ κάποιον εὐγενή μιὰ ἐκταση γῆς –ἐπαρχία– ἀλλά ὁ βασιλιάς κρατοῦσε τήν κυριότητα. Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς πού λεγόταν «ὄφελος», λέγονταν *ὑποτελεῖς* καί ἦταν ὑποχρεωμένοι, μέ ὄρκο πού ἔδιναν σέ ἐπίσημη τελετή, ν' ἀναγνωρίζουν σάν κύριό τους τό βασιλιά καί νά πολεμοῦν στό πλευρό του μαζί μέ τούς ἀνθρώπους πού εἶχαν στήν ἐξουσία τους. (Κεῖμ. 3).

Ἡ ἀκμή τῆς
φεουδαρχίας

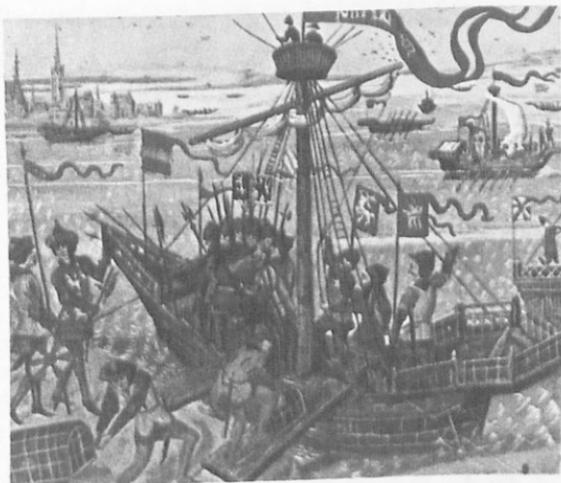
Μέ τόν καιρό τό σύστημα αὐτό γενικεῦεται στήν Εὐρώπη καί γίνεται πιό περίπλοκο. Τά κράτη τῆς Εὐρώπης κομματιάστηκαν. Κατά τόν 9ο καί 10ο αἰώνα τά ὄφελι λέγονταν πιά *φέουδα* καί οἱ κύριοι τους *φεουδαρχοί* συστήματος. Τά *φέουδα* ἦταν μικρά κρατίδια, σχεδόν ἀνεξάρτητα, μέ δική τους διοίκηση, δικούς τους νόμους, δική τους δικαστική ἐξουσία, δική τους οἰκονομική ζωή καί πολλές φορές δικό τους νόμισμα.

II. Σταυροφορίες: Ἡ ἔνοπλη ἐξόρμηση τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης πρὸς τήν Ἀνατολή

Οἱ προσκνητές

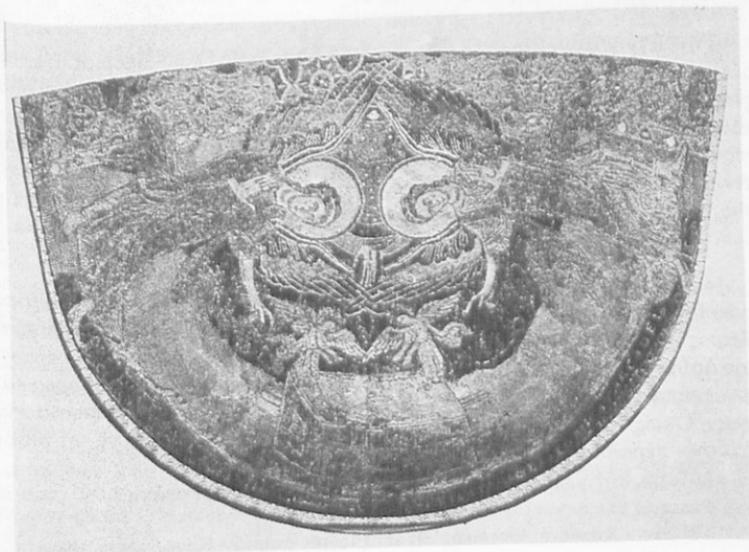
Ὁ χαρακτήρας τῶν σταυροφοριῶν. Ἡ συνήθεια νά ταξιδεύουν οἱ χριστιανοί σέ ἱερούς τόπους γιά προσκύνημα ἦταν πολύ ἀπλωμένη στή Δύση μέ ξεχωριστή προτίμηση γιά τούς τόπους ὅπου ἐξῆσε καί μαρτύρησε ὁ Χριστός. Τόν 11ο αἰώνα νά κατακτηθοῦν οἱ Ἅγιοι Τόποι εἶχε πάρει μεγάλη ἐκταση. Ὅλο καί πιό πολλοί προσκνητές κατευθύνονταν πρὸς τήν Παλαιστίνη κατά ὁμάδες μέ ἔνοπλους συνοδοῦς.

Ἀπέναντι στούς προσκνητές αὐτούς, πού ἄντεχαν ὄλους τούς κόπους γιά νά σώσουν τήν ψυχή τους, ἡ στάση τῶν Ἀράβων ἦταν ἀνεκτική. Τά πράγματα ὅμως ἄλλαξαν, ὅταν οἱ Τοῦρκοι πῆραν τή Συρία καί τήν Παλαιστίνη καί ἄρχισαν διώξεις κατά τῶν χριστιανῶν. Στή Δύση καλλιεργήθηκε ἡ ἰδέα νά κατακτηθοῦν οἱ Ἅγιοι Τόποι μέ κοινή χριστιανική προσπάθεια. Ὁ πάπας Οὐρβανός Β' πῆρε τήν πρωτοβουλία νά κηρύξει τήν ἀρχή στίς ἔνοπλες αὐτές ἐκστρατείες μ' ἓνα ἱστορικό λόγο του στό Κλερμόν τῆς Γαλλίας (1095). Τό κήρυγμά του εἶχε καταπληκτική ἐπιτυχία. (Κεῖμ. 5).

Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Γοδεφρίδου τῆς Μπουγιόν γιά τοὺς Ἅγιους Τόπους τό 1096.
Μικρογραφία ἀπό γαλλικό χειρόγραφο τοῦ 14ου αἰ.

Ἡ Κιβωτός τῆς Διαθήκης, Ψηφιδωτό στήν ἀψίδα τοῦ παρεκκλησίου (GERMIGNY
DES PRES, στή Γαλλία. 799-818. Ἐνα ἀπό τά σπάνια ψηφιδωτά πού διατηροῦνται ἀπό τήν
ἐποχή τοῦ Καρλομάγνου. Δείχνει βυζαντινὴ ἐπίδραση πού ἔφτασε ὡς ἐκεῖ ἴσως διὰ μέσου τῆς
Ἰταλίας.

Ὁ ὄρκος τῆς φεουδαρχικῆς ὑποτέλειας στό βασιλεῖα. Μικρογραφία ἀπό γαλλικό χειρόγραφο τοῦ 14ου αἰ.

Οἱ στόχοι διαφοροποιούνται

Τὴν ἀγνή συγκίνηση ὅμως τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων ὑπερκαλύπτουν οἰκονομικοὶ ὑπολογισμοὶ τῶν ναυτικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας, οἱ φιλοδοξίες τῶν ἵπποτῶν νά κερδίσουν φέουδα, ὁ ἱμπεριαλισμὸς τῶν βασιλιάδων καὶ οἱ προσπάθειες τῆς Ρώμης νά «ἐπαναφέρει τοὺς σχισματικούς Ἕλληνες στὸν ἀποστολικὸ θρόνο». Καί, κατὰ συνέπεια, στήν ἐξέλιξη τοῦ κινήματος μέ τίς ἀλλεπάλληλες ἐκστρατείες ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρας, ἔντονος στήν ἀρχή, χάνεται καί κυριαρχοῦν σκοποὶ πολὺ λίγο ἢ καθόλου θρησκευτικοί.

Ἡ πρωτοπορία τοῦ 1095

Ἡ πρώτη Σταυροφορία. Τό κήρυγμα τοῦ Οὐρβανοῦ βρῆκε γρήγορα ἀνταπόκριση. Τρεῖς περίπου μῆνες μετὰ τὸ Κλερμόν, ἕνας μοναχός, ὁ Πέτρος ὁ Ἐρημίτης¹, ξεκίνησε μέ ἕνα μεγάλο πλῆθος ἀπλῶν ἀνθρώπων, πού ἀσύντακτοι καὶ χωρὶς κανονικὴ ὀργάνωση προχωροῦσαν, ἄνδρες καὶ γυναικόπαιδα περίπου 60 χιλιάδες, μέ μόνο ἐφόδιο τὸν ἐνθουσιασμὸ τους. Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἀφοῦ κατάκοποι καὶ ἐξαντλημένοι –οἱ μισοὶ σχεδόν– πέρασαν στή Μ. Ἀσία, ἀποδεκατίστηκαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἡ «λαϊκὴ» αὐτὴ ἐκστρατεία χαρακτηρίζεται πρωτοπορία.

1. Ἡ Ἄννα Κομνηνή, ἱστορικός τῆς ἐποχῆς, τὸν ὀνομάζει Κουκούπετρο. (Κεῖμ. 4).

Ἀντίθετα πρὸς τὶς λαϊκῆς μάζες οἱ βασιλιάδες, οἱ μεγάλοι φεουδάρχες καὶ οἱ ἰππότες ἀπὸ ὑπολογισμοῦ δὲν ἔδειχναν καὶ τόση προθυμία ὡς τὸν ἐπόμενο χρόνο. Τὸ 1096 ὁμως, τέσσερις στρατοὶ ἀπὸ τῆ Βόρεια καὶ Νότια Γαλλία καὶ τὴν Ἰταλία (οἱ Νορμανδοί), μὲ ἀρχηγούς φεουδάρχες καὶ μὲ διαφορετικὰ δρομολόγια, ἔφτασαν μπροστά στὴν Κωνσταντινούπολη. (ΧΑΡΤΗΣ 22).

Ἡ παρουσία 100 χιλιάδων περίπου στρατοῦ κοντὰ στὰ τεῖχη τῆς πρωτεύουσας ἦταν ἐπόμενο νὰ τρομάξει τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιο Α'. Γιὰ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴ δυσκολία, ἔπεισε τοὺς ἀρχηγούς νὰ τοῦ ὀρκιστοῦν πίστη ὡς φεουδάρχες πρὸς αὐτοκράτορα, νὰ τὸν ἀναγνωρίσουν δηλαδὴ Κύριό τους, καὶ ν' ἀναλάβουν τὴν ὑποχρέωση νὰ ξαναδώσουν στὸ Βυζάντιο ὅσες ἐπαρχίες θὰ ἔπαιρναν ἀπ' αὐτὲς πού του εἶχαν ἀφαιρέσει οἱ «ἄπιστοι», οἱ Τοῦρκοι. Ἡ κυβέρνηση τοῦ Βυζαντίου ὑποσχόταν βοήθεια σὲ ἄντρες καὶ τροφές καὶ τμήμα ἀπὸ τὰ δυτικά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας. Ξαναπῆρε τὴ Νίκαια καὶ τμήμα ἀπὸ τὰ δυτικά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας.

Τὸ 1099, τρία χρόνια ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή τους, οἱ σταυροφόροι ἔβλεπαν τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσαλὴμ. Εἶχαν τρομερές ἀπώλειες καὶ ἦταν ἐξαντλημένοι, ἀλλὰ εἶχαν φτάσει κοντὰ στὸ σκοπὸ τους. Μετὰ ἓνα μῆνα πολιορκίας ἡ ἱερὴ πόλη ἔπεσε στὰ χέρα τῶν σταυροφόρων (Ἰούλιος 1099). Τὴν ἄλωση ἀκολούθησε φρικτὴ σφαγὴ, γιατί φαντάζονταν πὼς τιμωροῦσαν τοὺς δῆμιους τοῦ Χριστοῦ.

Μετὰ τὴν ἐπιτυχία τους οἱ σταυροφόροι προχώρησαν στὴν ἴδρυση φεουδαρχικῶν κρατῶν στὴ Συρία καὶ Παλαιστίνη καὶ στερῶσαν τὴ λατινικὴ κυριαρχία στὴ Μέση Ἀνατολή. Τὸ πιὸ σπουδαῖο ἀπ' αὐτὰ ἦταν τὸ βασίλειο τῆς Ἱερουσαλὴμ¹. Ὁ Πάπας διόρισε λατίνου Πατριάρχη στὰ Ἱεροσόλυμα.

Γιὰ τὴν προστασία τῶν νέων αὐτῶν κρατῶν ὀργανώθηκαν τάγματα ἰπποτικὰ: τῶν Ἰπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη (Ἰωαννίτες), τῶν Ἰπποτῶν τοῦ Ναοῦ (Ναῖτες) καὶ τῶν Τευτόνων. Οἱ ἰππότες αὐτοὶ ζοῦσαν σάν ἀσκητὲς στρατιῶτες μὲ αὐστηροὺς κανονισμοὺς.

Κατὰ τὸν 12ο αἰῶνα ἐγιναν ἀκόμα δύο σταυροφορίες μὲ ἀρχηγούς βασιλιάδες, πού σημείωσαν καὶ οἱ δύο ἀποτυχία. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τρίτης σταυροφορίας, ἀφορμὴ τῆς ὁποίας ἦταν ἡ ἄλωση τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τὸ σουλτάνο τῆς Αἰγύπτου Σαλαδῖν, ὁ βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος πῆρε τὴν Κύπρο. Τελικὰ ὁμως, τὴν πούλησε στοὺς Γάλλους Λουζινιάν².

Ἡ τέταρτη σταυροφορία. Ἡ τέταρτη σταυροφορία ἦταν καθαρά πολιτικὴ ἐκστρατεία μὲ ὑλικά κίνητρα καὶ εἶχε ἓνα καταστρεπτικὸ ἀποτέλε-

Ἡ «Σταυροφορία τῶν Βαρῶνων»

Πρῶτη σταυροφορία καὶ Βυζάντιο

Ἡ ἄλωση τῆς Ἱερουσαλὴμ

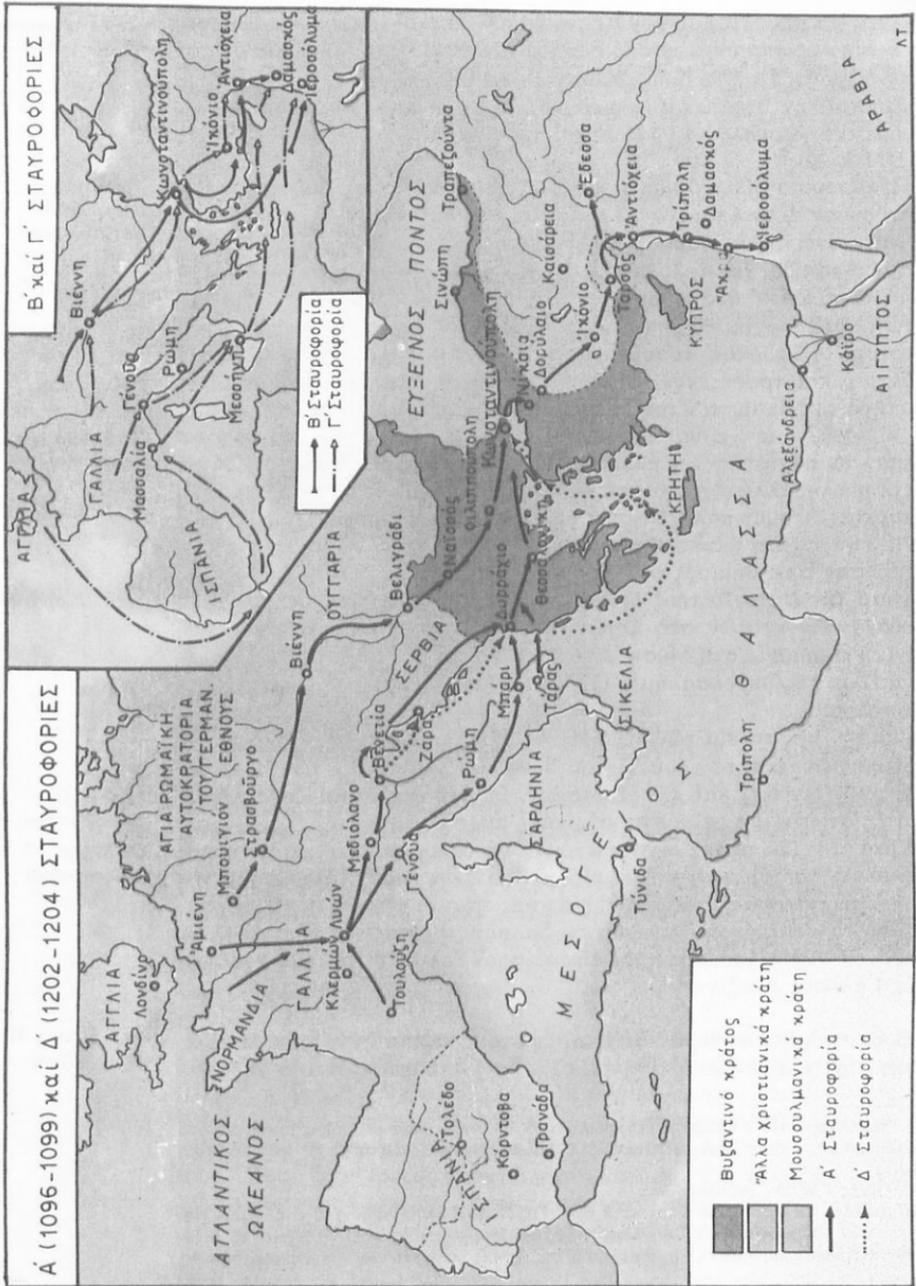
Ἀποτελέσματα

Οἱ Β' καὶ Γ' σταυροφορίες

Ἡ Δ' σταυροφορία

1. Βασιλιάς ἐγίνε ὁ Γάλλος Γεδεφρίδος πού ἀπὸ εὐλάβεια δὲν πῆρε τὸν τίτλο τοῦ Βασιλιά ἐκεῖ ὅπου «βασίλεψε» ὁ Χριστός. Ὁ τίτλος του ἦταν «Προστάτης τοῦ Παναγίου Τάφου».

2. Οἶκος Γάλλων φεουδαρχῶν. Σημείωση: Τὰ μαρτυρικὰ νησί μετὰ τοὺς Γάλλους πέρασε διαδοχικὰ στὰ χέρια τῶν Βενετῶν, τῶν Τοῦρκων καὶ τῶν Ἀγγλων, στοὺς ὁποίους τὸ πούλησαν οἱ Τοῦρκοι τὸ 1878. Τὸ 1960 ἡ Κύπρος κέρδισε τὴν ἀνεξαρτησία της, χωρὶς νὰ τελειώσουν τὰ δεινοπαθήματά της.

ΧΑΡΤΗΣ 22

Κάλυμμα του Ευαγγελίου του Έχτερνάχ (Γερμανία). Γύρω στο 990. Ελεφαντόδοντο, χρυσός, σμάλτο και πολύτιμοι λίθοι. Πιθανώς το κάλυμμα παραγγέλθηκε από τη χήρα βασίλισσα της Γερμανίας Θεοφανώ, πού ήταν Βυζαντινή πριγκίπισσα και παριστάνεται εδώ κάτω δεξιά απέναντί της άριστερά, ο γιος της Όθων ο Γ'. Στα άλλα διάχωρα εικονίζονται τα σύμβολα των Ευαγγελιστών και πολλοί άγιοι. Στο κέντρο, το έλφαντοστό παριστάνει τη Σταύρωση.

σμα για τον ίδιο τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Γενικά, χαρακτηρίζεται σαν «παρέκκλιση».

Η ιδέα της σταυροφορίας ανήκει στον πάπα Ίννοκέντιο Γ' και το σχέδιό του ήταν να χτυπήσουν τους μουσουλμάνους στην Αίγυπτο, όπου μετά το θάνατο του Σαλαδίν είχαν ξεσπάσει εσωτερικές διαμάχες. Ευκολα από κει θά έλευθέρωναν την Παλαιστίνη, κατά τους υπολογισμούς του.

Την ίδια όμως ώρα οι Βενετοί, πού σκέπτονταν πρώτα τα δικά τους εμπορικά συμφέροντα, φρόντιζαν να επιβάλουν και τα δικά τους σχέδια, ώστε να πλουτίσουν και ταυτόχρονα να χτυπήσουν το Βυζάντιο. Ο δόγης¹ Λάνδολος, ένας άξιος για τα συμφέροντα της πατρίδας του πολιτικός, παρά τα όγδοντα χρόνια του, έπαιζε καλά το πολιτικό παιχνίδι: Έκβιαστικά ζητούσε υπέρογκα ποσά για να μεταφέρει με το στόλο του τους σταυροφόρους.

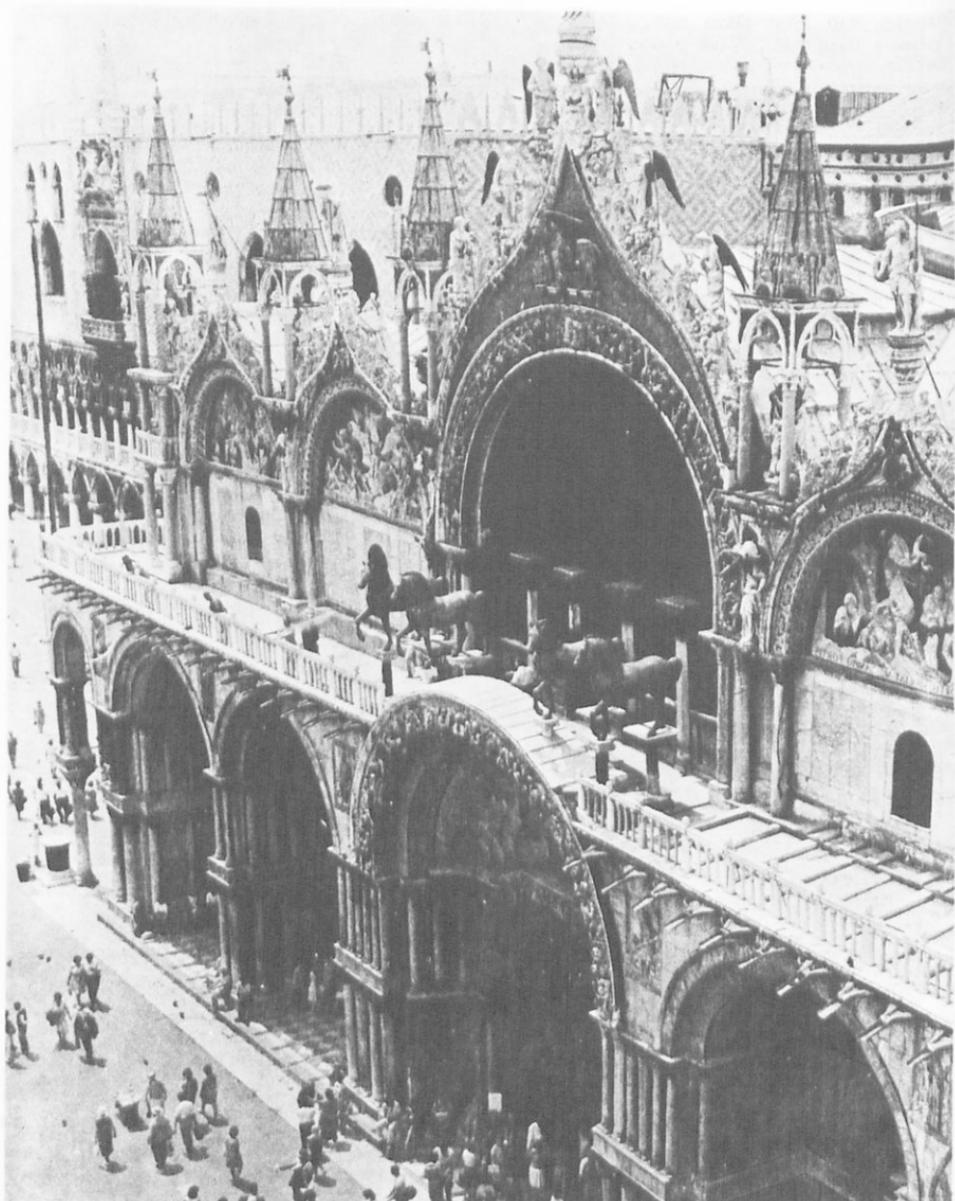
Τά πράγματα έδειχναν ότι η σταυροφορία θά τέλειωνε πριν άρχισει καλά καλά, αλλά μιά άπρόβλεπτη εξέλιξη τήν έσωσε. Ο Άλέξιος Άγ-

Ο αρχικός σκοπός

Τά σχέδια των Βενετών

Η σταυροφορία αλλάζει κατεύθυνση

1. Η Βενετία είχε πολιτεύμα άριστοκρατικό: Τήν έκτελεστική εξουσία είχε ένα αϊρετό συμβούλιο, τό Συμβούλιο των Δέκα. Πρώτος του Συμβουλίου ήταν ο δόγης (από τό λατινικό Dux) κάτι ανάλογο με τον πρωθυπουργό.

Ἡ πρόσοψη τοῦ Ἁγ. Μάρκου τῆς Βενετίας. Φαίνονται τὰ τέσσερα χάλκινα ἄλογα ποῦ τὴν κοσμοῦν καὶ ποῦ εἶναι ἔργα τοῦ Λυσίππου ποῦ μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μετὰ τὴ ληλασία τῆς 4ης Σταυροφορίας.

Έρρίκος Δάνδολο, δόγης τῆς Βενετίας (1192 - 1205). Μετά τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης τοῦ 1204, ἔστειλε γιὰ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγ. Μάρκου πλούσια λάφυρα – κίονες, καὶ ἄλλα γλυπτά καθὼς καὶ πολύτιμες εἰκόνες – πού μετέφερε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.

γελος γιὸς τοῦ ἐκθρονισμένου αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Ἰσαάκιου¹, ζήτησε ἀπὸ τοὺς Βενετούς νά τόν βοηθήσουν γιὰ νά ξαναπάρει τὸ θρόνο του καὶ ὑποσχόταν δῶρα καὶ ἀμοιβές πλουσιοπάροχες. Ἡ ἰδέα νά πάρουν τὸ δρόμο γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη βρῆκε σύμφωνους τοὺς πῖο πολλοὺς. Ὁ Ἰννοκέντιος πείστηκε μὲ τὴ βεβαίωση τοῦ Ἀλέξιου πὼς θά τοῦ παραδώσει τὴν ἀνατολικὴ Ἐκκλησία. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1203 τὰ βενετσιάνικα πλοῖα μὲ τοὺς σταυροφόρους ἔβαλαν πλῶρη γιὰ τὴν Κέρκυρα καὶ στίς 24 Ἰουνίου 1203 ἔφτασαν μπροστὰ στὴν Κωνσταντινούπολη. (ΧΑΡΤ. 22).

δ. Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΥΣ

Ἡ παρουσία καὶ μόνο τῶν σταυροφόρων μπροστὰ στὰ τείχη τῆς πρωτεύουσας στάθηκε ἀρκετὴ γιὰ νά πετύχει ὁ πρῶτος τὸς στόχος. Μετά ἀπὸ σύντομη ἀντίσταση ὁ σφετεριστὴς Ἀλέξιος Γ' δραπέτευσε στὴ Θράκη καὶ ἀνέβηκαν στὸ θρόνο οἱ λατινοφίλοι: ὁ Ἰσαάκιος καὶ ὁ γιὸς του Ἀλέξιος ὡς Ἀλέξιος Δ'.

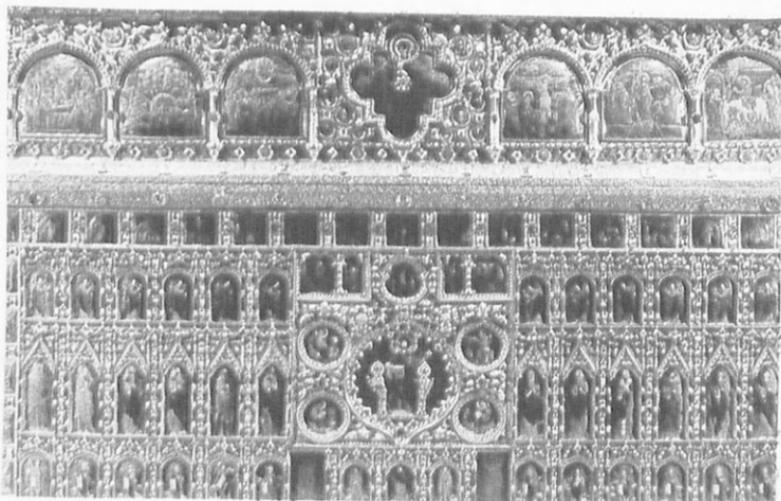
Ὁ Ἀλέξιος Δ' δὲν εἶχε τίποτε καλύτερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους τῆς δυναστείας. Ἡ ἐπιπολαιότητά του καὶ ἡ ἀπρονοησία του εἶχαν φέρει τοὺς ἄπληστους σταυροφόρους στὴν πρωτεύουσα καὶ ὅπως ἦταν φυσικό αὐτοὶ ἀπαιτοῦσαν τώρα τὴν πληρωμὴ τους. Ἡ ἐξοντωτικὴ φορολογία δὲν ἀπόφερε οὔτε τὰ μισὰ ἀπ' ὅσα τοὺς εἶχε ὑποσχεθεῖ καὶ ἡ ἔνωση τῆς Ἐκκλησίας (δηλαδή ὑποταγὴ τῆς Ἀνατολικῆς στὴν Παπικὴ) εἶχε ξεσηκώσει τίς λαϊκὲς μάζες, πού μὲ ἐπανάσταση ἐκθρόνισαν τὸν Ἀλέξιο Δ'. Αὐτοκράτορας ἔγινε ὁ Ἀλέξιος Ε' Δούκας-Μούρτζουφλος.

1. Τὸν Ἰσαάκο Ἄγγελο εἶχε ἀνατρέψει ὁ ἀδελφός του Ἀλέξιος Γ', πού ἀφοῦ συνέλαβε τὸν Ἰσαάκιο τὸν τύφλωσε καὶ τὸν φυλάκισε.

Βενετία, Θησαυροφυλάκιο του Άγ. Μάρκου.
 Άρωματοκαύστης με τις
 μορφές της Φρόνησης και
 της Ανδρείας. 12ος αι.

*Βενετία. Άγ. Μάρκος.
 Πάλα Ντόρο. Είκονοστάσιο
 από χρυσό, σμάλτα και
 πολύτιμα πετράδια. Το κεν-
 τρικό τμήμα είναι του 12ου
 αι. Παραγγέλθηκε από το
 δόγη Φαλιέρο στην Κων-
 σταντινούπλη αλλά έπι-
 σκευάστηκε πολλές φορές.*

Τόν Ἀπρίλιο 1204 οἱ σταυροφόροι μέ ἐπίθεση πήραν τήν Πόλη. Ἡ Ἑλλάση
ληηλασία καί ἡ καταστροφή πού ἀκολούθησε ἦταν τρομερή.

Συνέπειες ἀπό τήν ἄλωση. Πρώτη καί βαρύτερη συνέπεια ἦταν ἡ
καταστροφή τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καί τοῦ πολιτισμοῦ. Ἦταν ἡ πρώτη
φορά πού ἡ Κωνσταντινούπολη ἔπεφτε στά χέρια ἐπιδρομῶν ἀπό τότε
πού ἰδρύθηκε.

Ζημιώθηκε καί ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός (Κεῖμ. 1). Ἡ ἄρπαγή καί ἡ
καταστροφή ἔργων τέχνης καί χειρογράφων ἦταν ἀνυπολόγιση.

Ἄρχισε στήν Ἑλλάδα ἡ Φραγκοκρατία. Ἀλλά ἡ φεουδαρχική ὀργά-
νωση τῶν λατινικῶν κρατῶν δέν εἶχε τά στοιχεῖα τῆς ἐνότητας καί μονι-
μότητας. Ἦταν ἕνα συγκρότημα φεουδαρχικῶν κρατῶν σάν ἀποικίες
χωρίς μητρόπολη, μέ καχεκτική οἰκονομία καί πληθυσμιακή ἰσχύτητα
πού ἔδειχναν ἀπό τήν ἀρχή σημάδια ἀδυναμίας. Μέσα σ' ἕνα πολιτι-
σμένο λαό, τόν ἑλληνικό, ἔβλεπαν πώς μειονεκτοῦν καί αἰσθάνονταν
διαρκῶς ξένοι καί πολιορκημένοι.

Τό μόνο θετικό ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι μέ τό νά προκαλέσουν ὄλοι
αὐτοί οἱ τυραννίσκοι τήν ἀντίσταση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τήν πρώτη ὥρα,
ἐπιτάχυναν τήν ἀφύπνιση ἐθνικῆς συνείδησης τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

Μερικές παρατηρήσεις γιά τήν ἐποχή ἀπό τό 1081 ὡς τό 1204. Μέ τή
δυναστεία τῶν Κομνηνῶν τό Βυζάντιο ἔζησε τήν τελευταία του ἀνα-
λαμπή ζωσμένο ἀπό ἔχθρους.

Τήν ἐποχή αὐτή καί ἡ φυσιογνωμία τῆς αὐτοκρατορίας παρουσίαζε
βαθεῖς ἀλλαγές:

α) Τό βυζαντινόν κράτος στηριζόταν στήν κυρίως Ἑλλάδα καί στά
μικρασιατικά παράλια τῆς Ἰωνίας καί τοῦ Πόντου. Ἡ ὑπόλοιπη Μ.
Ἀσία εἶχε χαθεῖ.

β) Ὀριστικά ἡ Ἰταλία καί ἡ Σικελία πέρασαν στά χέρια τῶν δυτικῶν.
Ἔγιναν ὀρμητήριο τῶν Νορμανδῶν.

γ) Ἐνώ ἀναπτυσσόταν ἡ Δύση τό Βυζάντιο ἔχανε τήν παλιά του δύ-
ναμη.

Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης τό 1204 ἀπό τοὺς σταυροφόρους
εἶναι ὀριακό γεγονός στήν ἱστορία. Μ' αὐτήν ἔκλεισε ἡ περίοδος τῆς
μεσαιωνικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου. Καί ἄρχισε ὕστερα νά δημιουργεῖ-
ται ἐθνική συνείδηση νέου ἑλληνισμοῦ.

α. ΝΕΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΥΣΗ

1. Ποιές οι συνέπειες της μάχης στο Ματζικέρτ (1071);
2. Τί επιτυχίες είχαν οι Κομνηνοί κατά των Σελτζούκων;
3. Ποιά καταστροφή του βυζαντινού στρατού συμπλήρωσε την καταστροφή στο Ματζικέρτ (πού και πότε έγινε);
4. Πώς βρέθηκαν οι Νορμανδοί στην Ίταλία και τί ξέρετε για τό νορμανδικό κράτος της Ίταλίας και Σικελίας;
5. Τί συνέπειες είχε για τό Βυζάντιο ή τρίτη νορμανδική επίδρομή;
6. Πότε και πώς χάνεται για τό Βυζαντινό κράτος ή Σικελία και Ίταλία;

β. ΕΜΠΟΡΙΚΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ ΣΤΟΥΣ ΒΕΝΕΤΟΥΣ

7. Τί όριζε τό χρυσόβουλο του 1082;
8. Τί συνέπειες είχε ή πολιτική παραχώρηση προνομίων προς τούς Ίταλούς, πού εφάρμοσαν οι Κομνηνοί.

γ. Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ (ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑ) ΚΑΙ ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ

9. Πώς διαιρέθηκε τό κράτος του Καρλομάγνου μέ τή συνθήκη του Βερντέν;
10. Τί ήταν τό φεουδαρχικό σύστημα και πότε άκμασε στην Εύρώπη;
11. Τί ήταν οι σταυροφορίες;
12. Ποιά ήταν τά αποτελέσματα της πρώτης σταυροφορίας;
13. Πώς αντιμετώπισε ό Άλέξιος Α΄ Κομνηνός τούς σταυροφόρους της πρώτης σταυροφορίας;
14. Ποιός ήταν ό αρχικός σκοπός της τέταρτης σταυροφορίας και πώς διαφοροποιήθηκε;
15. Ποιές ήταν οι άμεσες συνέπειες από την άλωση της Κων/πολης τό 1204;

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Ο ΡΩΜΑΝΟΣ Δ' Ο ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΣΥΛΛΑΜΒΑΝΕΤΑΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ. ΜΑΤΖΙΚΕΡΤ 1071

Ἐχει προηγηθεῖ ἡ περιγραφή τῆς μάχης μέ τά δλέθρια γιά τό Βυζάντιο ἀποτελέσματα. Ὁ ἱστορικός Μιχ. Ἀτταλιότης, ἀφοῦ δίνει λεπτομέρειες γιά τή φυγή τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ρωμανοῦ, καταλήγει μέ τήν παρακάτω περιγραφή τῆς σύλληψης τοῦ αυτοκράτορα, πού ἀγωνίστηκε μέ ἡρωισμό κι ὅταν ἔμεινε μόνος.

... τό βασιλιά τόν περικύκλωσαν οἱ ἔχθροί, μά δέν μποροῦσαν εὐκολα νά τόν νικήσουν. Ἦταν στρατιώτης μέ πολεμική ἐμπειρία καί εἶχε πολλούς κινδύνους ἀντιμετωπίσει. Κρατοῦσε λοιπόν γερά (κι ἀπόκρουε) ὄσους ὀρμούσαν πάνω του. Κι ἀφοῦ σκότωσε πολλούς, τέλος πληγώθηκε στό χέρι ἀπό ξίφος. Τό ἄλογό του εἶχε πέσει καταχτυπημένο ἀπό τά βέλη, ὅμως (ὁ Ρωμανός) πεζός συνέχιζε νά μάχεται. Κατάκοπος ὅμως τό ἀπόγευμα ἔπεσε — τὴ φοβερό! — στά χέρια τοῦ ἔχθρου αἰχμάλωτος.

(μετάφραση)

Μιχαήλ Ἀτταλιότης
«Ἱστορία»

2. Ο ΑΛΠ-ΑΡΣΛΑΝ ΜΕ ΤΟΝ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟ ΡΩΜΑΝΟ

Μέ τρόπο ἀνθρώπινο καί συνετό οἱ Τοῦρκοι δέχτηκαν τό δῶρο τῆς νίκης, δίχως θριαμβολογίες πού συνήθως γίνονται μέ ὑπερβολή στίς ἐπιτυχίες· οὔτε ἀπόδωσαν τά γεγονότα στή δική τους δύναμη, ἀλλά ὅλα τά θεώρησαν ἔργο τοῦ Θεοῦ, γιατί ἡ νίκη τους ἦταν μεγαλύτερη ἀπό τίς δικές τους δυνατότητες. Ἔτσι λοιπόν, καί ὅταν ἀργότερα ὀδηγήθηκε ὁ βασιλιάς (ὁ Ρωμανός) μπροστά στό σουλτάνο ντυμένος τό ταπεινό του στρατιωτικό ἀμπεχωνο, ἐκεῖνος (ὁ σουλτάνος Ἀλπ-Ἀρσλάν) δέν μπροῦσε νά τό πιστέψει καί ἤθελε νά τόν βεβαιώσουν γι' αὐτόν (νά τοῦ ποῦν ἄν πραγματικά εἶναι αὐτός). Ὅταν τέλος πληροφορήθηκε, καί ἀπό ἄλλους μά πῶς πολύ ἀπ' αὐτούς πού εἶχαν πάει στό Ρωμανό ὡς πρεσβευτές, ὅτι αὐτός πού στέκεται μπροστά του εἶναι ὁ βασιλιάς τῶν Ρωμαίων τινάχτηκε ὄρθιος, τόν ἀγκάλιασε καί τοῦ εἶπε: «μὴ φοβᾶσαι, βασιλιά, δέν πρόκειται νά διατρέξεις κανένα κίνδυνο σωματικό, ἀντίθετα, θά τιμηθεῖς ὅπως ταιριάζει στό ἀξίωμά σου. Γιατί εἶναι ἀνόητος ἐκεῖνος πού δέ φοβάται τὰ ἀπρόοπτα ἀναποδογυρίσματα τῆς τύχης».

1. (Στό κείμενο: «φεῦ τοῦ πάθους»).

Ἐδωσε, λοιπόν, διαταγή νά φτιάξουν σκηνή γιά τό Ρωμανό καί νά τοῦ δώσουν τήν ἀκολουθία πού τοῦ πρέπει. Κι οὔτε τόν ἄφησε νά κάθεται παρά-μερα, ἀλλά τόν ἔπαιρνε μαζί του στό τραπέζι του καί δειπνοῦσαν.

(μετάφραση)
Μιχαήλ Ἀτταλιάτης
«Ἱστορία»

3. Ο ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΚΟΣ ΟΡΚΟΣ

Στό ἀπόσπασμα αὐτό φαίνεται τό τυπικό τῆς τελετῆς μέ τήν ὁποία ἕνας ἀφέντης ἀναγνώριζε «ὑποτελεῖς» του.

Ο ΚΟΜΗΣ ΤΗΣ ΦΛΑΝΔΡΑΣ ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ ΤΗΣ ΝΟΡΜΑΝΔΙΑΣ
ΑΝΑΓΝΩΡΙΖΕΙ ΥΠΟΤΕΛΕΙΣ ΤΟΥΣ ΦΛΑΜΑΝΔΟΥΣ ΙΠΠΟΤΕΣ ΤΟ
1127

Στά μέσα τοῦ Ἀπριλίου μιά Πέμπτη δόθηκε ὄρκος ὑποταγῆς στόν Κόμη, σάν ἔκφραση σεβασμοῦ καί πίστεως, μέ τήν τάξη πού θά ἱστορήσουμε παρακάτω. Πρῶτα ἔκαναν τόν ὄρκο ἔτσι: ὁ Κόμης ρώτησε τόν καθένα χωριστά ἂν θέλει νά γίνει δικός του ἄνθρωπος (ὑποτελής) καί ὁ καθένας ἀπάντησε «θέλω». Μέ τήν ἀπάντηση ὁ καθένας ἔβαζε πλεγμένα τά χέρια του στά χέρια τοῦ Κόμη, καί οἱ δύο τους φιλιόνταν. Δεύτερο· ἐκεῖνος πού ἔταξε ἀφοσίωση ὀρκιζόταν μπροστά στόν τελετάρχη τοῦ Κόμητα μέ τά παρακάτω λόγια: «Ὀρκίζομαι στήν πίστη μου ὅτι θά μείνω πιστός στόν Κόμητα Γουλιέλμο καί θά κρατήσω τόν ὄρκο μου σέ κάθε περίπτωση μέ καλή πίστη καί χωρίς δόλο». Τό τρίτο· γιά ὅλα αὐτά ἔδωσαν ὅλοι βεβαίωση μέ νέο ὄρκο στά ἱερά λείψανα τῶν ἁγίων.

Μετά τό μέρος αὐτό τῆς τελετῆς ὁ Κόμης μέ τή ράβδο του, πού κρατοῦσε στά χέρια του ἔκανε τή βεβαίωση τῆς περιβολῆς τοῦ ἀξιώματος σέ ὅλους ἐκείνους πού μέ τόν τρόπο πού ἱστορήσαμε ἔταξαν σ' αὐτόν πίστη καί σεβασμό καί πῆραν ὄρκο.

(Γλωσσική ἀπλούστευση)

Γκαλπέρ ὁ ἐκ Βρύγης
«Ἱστορία τοῦ φόνου τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀγαθοῦ,
κόμητα τῆς Φλάνδρας»
(Ἱστορία τοῦ Πολιτισμοῦ Παν/μίου Ὁξφόρδης)
μετ. Ἀγγ. Νίκα

4. ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΕΞΙΑΔΑ ΤΗΣ ΑΝΝΑΣ ΚΟΜΝΗΝΗΣ

Κάποιος Κέλτης Πέτρος πού εἶχε τό παρατσούκλι Κουκούπετρος ξεκίνησε γιά νά προσκυνήσει τόν Ἅγιο τάφο. Ἐκεῖ πού πῆγε τράβηξε πολλά ἀπό τούς

Τούρκους καί τούς Σαρακηνοὺς πού ρήμαζαν ὅλη τήν Ἀσία. Μέ πολλά βάσανα καί δυσκολίες γύρισε στόν τόπο του χωρίς νά πετύχει τό σκοπό του (δηλ. νά προσκυνήσει). Αὐτό δέν μπορούσε νά τό ὑποφέρει. Ἔβαλε, λοιπόν, σκοπό του νά ξανακάνει τόν ἴδιο δρόμο. Ἐπειδή ὁμως εἶχε καταλάβει πώς δέν πρέπει μόνος του νά κάνει αὐτή τήν ἐπιχείρηση, νά ξαναπάρει τόν ἴδιο δρόμο γιά τόν Ἅγιο Τάφο, μί τοῦ τύχει τίποτα χειρότερο, ἔκανε μιὰ συνετή σκέψη. Ἡ σκέψη του αὐτή ἦταν νά διακηρύξει σ' ὅλες τίς χώρες τῶν λατίνων πώς «ὁ Θεός μέ προστάζει νά διακηρύξω σ' ὅλους τούς κόμητες τῆς Φραγκιάς νά πάρουν –ὄλοι χωρίς ἐξαίρεση– τούς δικούς τους καί νά ξεκινήσουν γιά νά προσκυνήσουν τόν Ἅγιο Τάφο. Καί μ' ὅλη τή δύναμή τους καί μ' ὄλο τό ψυχικό θάρρος (νά πάνε) νά λυτρώσουν τά Ἱεροσόλυμα ἀπ' τά χέρια τῶν Ἀγαρηνῶν».

Καί πραγματικά τά κατάφερε καί τούς ξεσήκωσε.

(ἐλεύθερη μετάφραση)

Ἄλεξιάς Χ, 5, II

5. «Τό θέλει ὁ Θεός»

Ἀπό τήν ἐτοιμασία τῆς πρώτης σταυροφορίας

Στίς 27 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1095, δέκατη μέρα τῆς συνόδου τοῦ Κλερμόν-Φεράν, ὁ (πάπας) Οὐρβανός Β' κάλεσε ὅλη τή χριστιανοσύνη σέ συναγερό, μέ μιάν ἐκκλήση ἀληθινοῦ ποντίφηκα, γιά τήν υπεράσπιση τῆς πίστεως πού τήν ἀπειλοῦσε ἡ καινούργια μουσουλμανική εἰσβολή, μιάν ἐκκλήση πραγματικοῦ κληρονόμου τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων γιά τήν ἄμυνα τῆς Δύσης...

...Ἡ κραυγή: «Τό θέλει ὁ Θεός», ἀπάντησε ἀπό παντοῦ στήν προκήρυξη του, καί ἐπαναλήφθηκε ἀπό τόν Οὐρβανό, πού τήν ἔκανε γενικό σύνθημα καί ζήτησε ἀπ' τούς μελλοντικούς στρατιῶτες τοῦ Χριστοῦ νά φέρουں ὄλοι τό σῆμα τοῦ σταυροῦ.

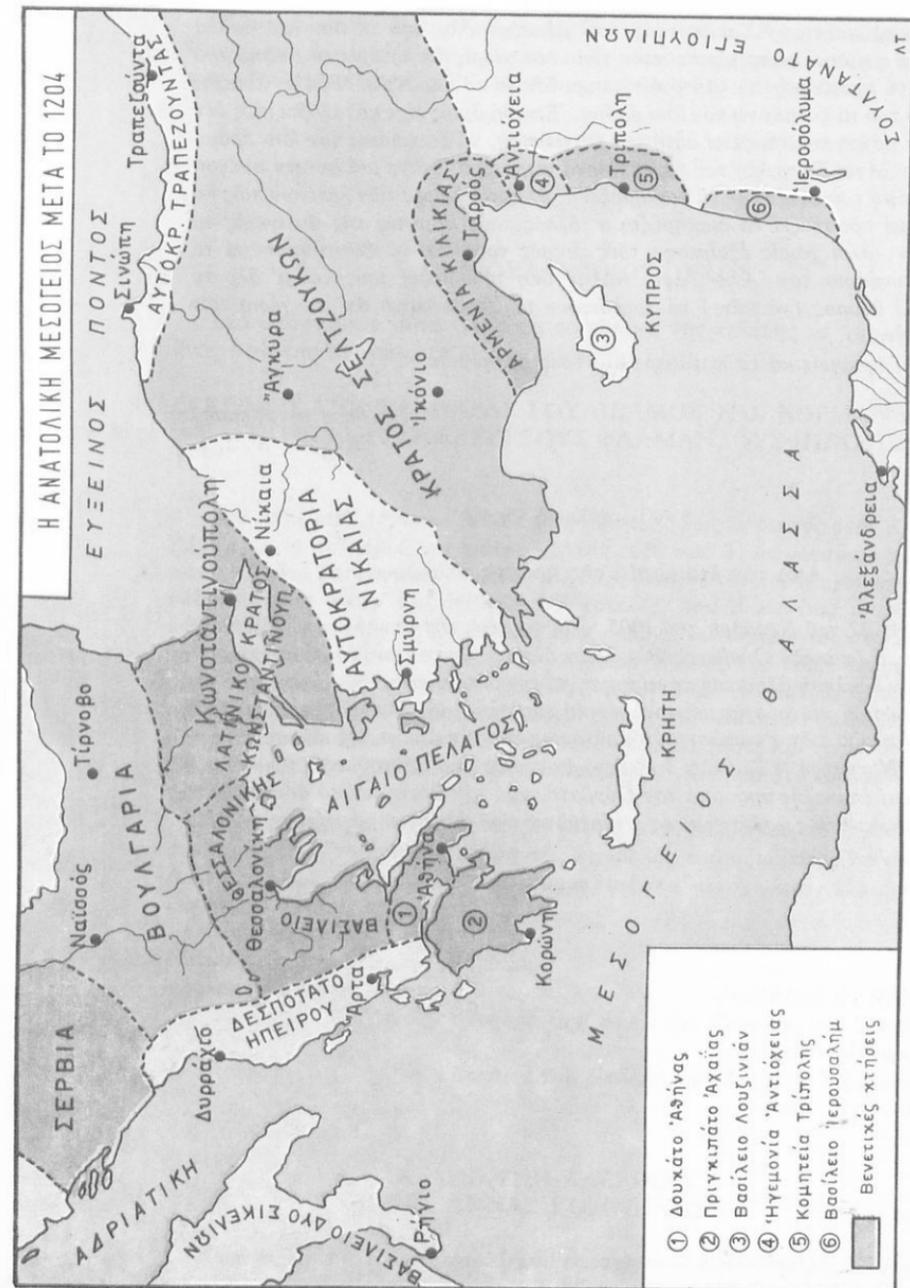
Ρενέ Γκρουσέ

«Ἱστορία τῶν Σταυροφοριῶν»

ἐκδ. Γκοβόστη

μετάφρ. Ἄνδρ. Πάγκαλος

ΧΑΡΤΗΣ 23

ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με τήν πρώτη πτώση τοῦ Βυζαντίου τό 1204 κλείνει καί ἡ κυρίως βυζαντινὴ περίοδος. Ἡ αὐτοκρατορία διαμελίζεται καί στό χῶρο της σχηματίζονται λατινικά καί ἑλληνικά κράτη. Ἀκολουθεῖ μιά ρευστή περίοδος πού ὀνομάζεται Φραγκοκρατία. Τέλος, τό 1261, ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας, ἕνα ἀπό τά ἑλληνικά κράτη, ἀνακτᾷ τήν Κωνσταντινούπολη.

Τήν περίοδο πού ἀκολουθεῖ ὡς τό 1453 τήν καλύπτει ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων, γι' αὐτό καί ἡ ἐποχή ὀνομάζεται «Ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων». Εἶναι ἡ πιό μεγάλη σέ διάρκεια δυναστεία καί ἡ πιό δραματική ἐποχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ παλιά μεγάλη αὐτοκρατορία εἶναι πιά ἕνα κράτος μικρό, μέ πολύ περιορισμένα σύνορα καί μικρές δυνάμεις. Οἱ ἐχθροί του εἶναι πολλοί καί ἰσχυροί.

Ἐνῶ ὁμως τό Βυζάντιο ζεῖ τήν ἀγωνία του γιά τήν ἐπιβίωση, στήν Εὐρώπη ἡ φεουδαρχία ὑποχωρεῖ καί ἡ χαρραγή τῶν νέων χρόνων προβάλλει στόν ἱστορικό ὀρίζοντα.

ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ
ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΤΗΝ
ΠΕΡΙΟΔΟ 1204- 1261

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπό τοὺς σταυροφόρους καί ἡ διάλυση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἄλλαξε τὸν πολιτικό χάρτη τῆς Ἀνατολῆς. Πλήθος μικρά καί μεγάλα κράτη, λατινικά καί ἑλληνικά, ἰδρύθηκαν στή θέση τοῦ παλιοῦ βυζαντινοῦ κράτους, πού μέ τίς ἀντιθέσεις τους, τίς συγκρούσεις τους καί τίς ἀνακατατάξεις πού προκαλοῦν συνθέτουν μιὰ ρευστή κατάσταση ὡς τά μέσα τοῦ 13ου αἰώνα. Τίποτα δέν ἦταν σταθερό στήν ὀριοθέτηση τῶν κρατῶν αὐτῶν καί ὀρισμένες περιοχές ἄλλαζαν κατά περιοδικά σχεδόν διαστήματα.

Ἡ φεουδαρχία ἦρθε καί στόν ἑλληνικό χῶρο σύμφωνα μέ τά εὐρωπαϊκά μοντέλα, ἀλλά δέν ἀλλοίωσε τό χαρακτήρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀντίθετα, τόσο στίς περιοχές πού διαφέντεναν οἱ ξένοι ὅσο καί στίς περιοχές πού ἔμειναν σ' ἑλληνικά χέρια μιὰ νέα ζωὴ ἀρχίζει.

Εἶναι οἱ ἀπαρχές τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

Τά κράτη πού ἰδρύθηκαν ἀπό τό διαμελισμένο κορμό τοῦ Βυζαντίου τά χωρίζουμε σέ δύο ὁμάδες:

1. Λατινικά

2. Ἑλληνικά: Περιοχές πού ἔμειναν σ' Ἑλληνας ἡγεμόνες. (ΧΑΡΤΗΣ 23).

α. ΤΑ ΛΑΤΙΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ

Ένα μήνα πριν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης οι αρχηγοί της σταυροφορίας και ο Δάνδαλος είχαν υπογράψει συμφωνία διανομής της αυτοκρατορίας, η οποία όμως δεν τηρήθηκε απόλυτα. Αυτό έγινε για δύο βασικά λόγους: Ο πρώτος ήταν ότι δεν μπόρεσαν να κατακτήσουν όλες τις επαρχίες του Βυζαντίου που προκαταβολικά τις είχαν μοιράσει και ο δεύτερος ότι ο Βονιφάτιος ο Μομφερατικός, στον οποίο έδιναν τις μικρασιατικές επαρχίες, προτίμησε να πάρει ευρωπαϊκές περιοχές: κυριέψε τη Θεσσαλονίκη και αυτοανακηρύχθηκε βασιλιάς. Ίδρύθηκαν τελικά πολλά φεουδαρχικά κράτη με Ευρωπαίους ηγεμόνες, από τα οποία ξεχωρίζουν:

1. Η λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης. Περιλάμβανε τη Θράκη, τα Β.Δ. παράλια της μικρασιατικής περιοχής και τα νησιά Χίο, Λέσβο. Τόν τίτλο του αυτοκράτορα τον πήρε ο προστατευόμενος των Βενετών *Βαλδουίνος κόμης της Φλάνδρας*.

2. Το λατινικό βασίλειο της Θεσσαλονίκης. Ο Ίταλός *Βονιφάτιος* ίδρυσε, όπως είπαμε, το βασίλειο της Θεσσαλονίκης, έκανε έκστρατεια στη νότια Ελλάδα και έφτασε ως την Κόρινθο.

Στήν έκστρατεια αυτή αντίπαλός του ήταν ένας Έλληνας «δυνατός» ο άρχοντας *Λέων Σγουρός*, που είχε απλώσει τη δύναμή του από το Άργος ως τη Θεσσαλία. Για να πολεμήσει το Βονιφάτιο, συμμάχησε με τον Αλέξιο Γ' τον Άγγελο, τον παλιό αυτοκράτορα που είχε καταφύγει στον Άλμυρό. Ο Λέων Σγουρός αντιστάθηκε και πολέμησε γενναία το Βονιφάτιο, αλλά νικήθηκε και αυτοκτόνησε πέφτοντας με το αλόγο του από το γκρεμό στον Ακροκόρινθο. Ο Αλέξιος προσκύνησε το Βονιφάτιο ως κύριό του. Ο νικητής Βονιφάτιος κυριέψε όλη την περιοχή ως τον Ίσθμό και τη μοίρασε στους επιτελείς του ιδρύοντας έτσι φεουδαρχικά κρατίδια που κατά τη φεουδαρχική ιεραρχία αναγνώριζαν άμεσα αυτόν ως κύριο και έμμεσα το Λατίνο αυτοκράτορα.

Από αυτά τα πιο σπουδαία ήταν:

α. **Τό δουκάτο της Αθήνας**

β. **Τό πριγκιπάτο της Αχαΐας** με πρωτεύουσα την Ανδραβίδα. Τό πριγκιπάτο έμεινε στα χέρια των Βιλλεαρδουΐνων, ώσπου διαλύθηκε από τους Παλαιολόγους.

Τά άλλα μικρότερα φεουδαρχικά κρατίδια δεν άφησαν παρά σκόρπια κάστρα, που τά έρείπειά τους σώζονται ως σήμερα.

3. Οί βενετικές κτήσεις. Οί Βενετοί, λαός εμπόρων, ενδιαφέρθηκαν πιο πολύ να πάρουν στην κατοχή τους επίκαιρες θέσεις για τή ναυσιπλοΐα τους παρά εκτάσεις μεγάλες. Έτσι, μετά από έντονες διπλωματικές ζυμώσεις, κράτησαν τό Δυράχιο στην Ήπειρο, πολλά νησιά του Αιγαίου, τήν Κρήτη, τά Έπτάνησα, τήν Εύβοια και άλλους κατάλληλους για τό εμπόριο σταθμούς στην Πελοπόννησο και τή Θράκη. Τέλος και ή Κύπρος γνώρισε τή βενετική κατοχή. Η Βενετία πήρε ακόμα τό προνό-

μιο νά ὀρίζει τό Λατίνο πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης¹ καί ἀπαλλάχτηκε ἀπό τόν ὄρκο ὑποτέλειας στό Λατίνο αὐτοκράτορα.

Στήν Κρήτη, τά Ἐπτάνησα καί τήν Κύπρο ἡ κυριαρχία τῶν Βενετῶν κράτησε περισσότερο ἀπ' ὅλες τίς ἄλλες κτήσεις. Οἱ Βενετοί συχνά χρειάστηκε νά πάρουν σκληρά μέτρα, γιά νά καταπνίγουν τοπικές ἐξεγέρσεις τῶν Ἑλλήνων. Εἶχε ὁμως καί κάτι θετικό ἡ κατοχή αὐτή: ἦταν συγκριτικά καλύτερη ἀπό τήν τουρκική δουλεία καί ἔφερε τούς κατοίκους τῶν περιοχῶν αὐτῶν κοντά στήν Εὐρωπαϊκή Ἀναγέννηση. Τά Ἐπτάνησα δέ γνῶρισαν Τουρκοκρατία.

β. ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ

Οἱ ἀπόπειρες τῶν Λατίνων νά καταλάβουν ὀλόκληρη τήν αὐτοκρατορία ἀπότυχαν. Σέ Ἑλληνες ἡγεμόνες ἔμειναν τό μεγαλύτερο μέρος τῆς μικρασιατικῆς περιοχῆς πού ἀνήκε στή βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καί στά Βαλκάνια ἡ Ἡπειρος.

Σχηματίστηκαν τρία ἰσχυρά κράτη: 1) Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας, 2) Τό Δεσποτάτο² τῆς Ἡπείρου καί 3) ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας.

Μέ τήν ἀφύπνιση τοῦ ἐθνικοῦ συναισθήματος στά κράτη αὐτά, ὅπου ἡ Ὀρθοδοξία γινόταν σύνθημα ἀντίστασης, ἦταν φυσικό ὅλοι οἱ Ἑλληνες ἡγεμόνες νά φλογίζονται μέ τό ὄνειρο νά ξαναπάρουν πίσω τήν Πόλη ἀπό τούς ξένους³.

1. Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζούντας. Ἐνῶ ἡ Πόλη ἔφευγε στά χέρια τῶν σταυροφόρων δυό πρίγκιπες, ἐγγόνια τοῦ Ἀνδρόνικου Κομνηνοῦ, ὁ Ἀλέξιος καί ὁ Δαβίδ Κομνηνός, κατέφυγαν στήν Τραπεζούντα, ὅπου ἱδρυσαν ἀνεξάρτητο κράτος. Ὁργάνωσαν τήν ἀκριτική αὐτή γωνιά τοῦ Ἑλληνισμοῦ πού γρήγορα ἄκμασε. Ἡ δυναστεία τους, τῶν Μεγαλοκομνηνῶν, κράτησε ὅσο καί ἡ αὐτοκρατορία πού ἱδρυσαν (ὡς τό 1461).

Γενικά τό κράτος αὐτό τῆς Τραπεζούντας ξεκομμένο γεωγραφικά - καθῶς κλείνεται ἀπό τά βουνά τοῦ Πόντου - μ' ἐχθρούς πολλούς γύρω του θ' ἀκολουθήσει χωριστὴ ἱστορικὴ πορεία. Διακόσια πενήντα ἐφτά χρόνια θά παλέψει σάν Ἀκρίτας καί θά κρατήσει τήν πρωτεύουσα Τραπεζούντα ἐστία πολιτισμοῦ καί κέντρο τῶν γραμμάτων. Τό 1461 ἔπεσε στά χέρια τῶν Ὀθωμανῶν, ἀλλά καί κάτω ἀπ' τή δουλεία, στά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας καί μετὰ, ἔμεινε κέντρο ἑλληνισμοῦ ὡς τό πρῶτο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

1. Πρῶτος Πατριάρχης ἦταν ὁ Θεῶμας Μοροζίνη.

2. Δεσποτάτο = πριγκιπάτο (ἀπό τό δεσπότης = πρίγκιπας).

3. Ὅπως γράφει ἓνας νεότερος ἱστορικός: «τό πείσμα τῶν Ἑλλήνων μετέτρεψε τὴ λατινικὴ αὐτοκρατορία σέ μιὰ πόλη συνέχεια πολιορκημένη, πού γνῶριζε πολύ καλά ὅτι ἦταν γραφτό τῆς νά πέσει».

Ο Χριστός διδάσκει στο ναό. Τοιχογραφία στην Άγια Σοφία της Τραπεζούντας. Γύρω στο 1260. Αριστερά, ο Ιωσήφ και η Μαρία, δεξιά, τοπικές αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες που ξαναβρίσκουμε σε ύστερότερες τοιχογραφίες, όπως στη Μονή της Χώρας. Όταν τα εργαστήρια της φραγκοκρατούμενης Κωνσταντινούπολης έπαψαν να εργάζονται, τα ελεύθερα περιφερειακά κρατίδια, όπως της Τραπεζούντας, συνέχισαν την παράδοση της αβλικής ζωγραφικής. Οι τοιχογραφίες αυτές έχουν πολλές ομοιότητες με εκείνες της Μακεδονίας και Σερβίας και δείχνουν κοινή προέλευση από αβλικά πρότυπα.

Άγια - Σοφία της Τραπεζούντας. Πριν από το 1260. Τετρακόνιος τύπος με πολύπλευρο τροχό και αψίδες. Τα μνημειώδη πρόπλα μπροστά στις πλάγιες εισόδους δίνουν ιδιαίτερο χαρακτήρα στο ναό αυτό.

2. **Τό δεσποτάτο της Ήπειρου.** Τό ίδρυσε ο Μιχαήλ "Αγγελος - Δούκας - Κομνηνός μέ βοηθούς τ' αδέλφια του, τό Θεόδωρο καί τό Μανουήλ. "Απλώσε τήν κυριαρχία του στή Δυτική Έλλάδα καί σύντομα έδειξε ότι θά κέρδιζε τή δόξα ν' άποκαταστήσει τήν αυτοκρατορία καί κυρίως κατά τήν εποχή πού ο δεσπότης Θεόδωρος πήρε τή Θεσσαλονίκη (1224) καί άνακηρύχτηκε εκεί αυτοκράτορας. (Κείμ. 2). "Αλλά τή δόξα αύτή τήν κέρδισε μιά άλλη έστία του Έλληνισμού.

3. **Ή αυτοκρατορία της Νίκαιας.** Στή Νίκαια είχε καταφύγει ο Θεόδωρος Λάσκαρης πού είχε άνακηρυχτεί αυτοκράτορας τήν ώρα πού σταυροφόροι έπαιρναν τήν Κωνσταντινούπολη. Είχε μαζί του τά ύπολείμματα της άριστοκρατίας καί του άνώτερου κλήρου καί πίστευαν πώς αυτοί ήταν οι φυσικοί συνεχιστές του Βυζαντίου. Τό 1206 στέφεται από τόν Πατριάρχη στή Νίκαια «Αυτοκράτωρ Ρωμαιοών».

Ο ίδρυτής του κράτους χρειάστηκε νά καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια νά τό σώσει από τίς επιθέσεις τών σταυροφόρων. Ή τύχη στάθηκε μέ τό μέρος του, γιατί ο βουλγαρικός κίνδυνος έκανε τό λατίνο αυτοκράτορα νά σταματήσει τίς επιχειρήσεις στήν Άσία καί νά γυρίσει στή Θράκη.

Ο Ιωάννης
Βατάτζης

Τό Θεόδωρο Λάσκαρη διαδέχτηκε ο Ιωάννης Βατάτζης, ο πίο δραστήριος ήγεμόνας της εποχής του. Ο Βατάτζης έκανε τό κράτος της Νίκαιας ίσχυρό καί πλούσιο, τό πίο μεγάλο σέ έκταση καί τό πίο οργανωμένο άπ' όλα τά σύγχρονα κράτη της Άνατολής. Τό 1246 πήρε άπ' τό δεσπότη της Ήπειρου τή Θεσσαλονίκη, νίκησε τούς Βουλγάρους καί έφτασε τά σύνορά του ως τό Δυρράχιο.

Ο διάδοχος του Θεόδωρος Β' Λάσκαρης ήταν ίκανός στή διοίκηση λόγιος καί ο ίδιος προστάτευσε τήν άρχαία έλληνική παιδεία καί τούς πνευματικούς ανθρώπους.

Γενικά οι αυτοκράτορες της Νίκαιας όργανωσαν μέ γερά θεμέλια τό κράτος τους. Μέ τά προστατευτικά μέτρα πού πήραν για τούς γεωργούς ενίσχυσαν τήν έλεύθερη άγροτική τάξη. Οργάνωσαν μέ κάθε τρόπο τή βιοτεχνία καί είχαν γρήγορα καλά άποτελέσματα. Ο Βατάτζης μάλιστα μέ νόμο άπαγόρευσε τήν εισαγωγή ξένων προϊόντων, έκτός από πρώτες ύλες, για νά τονώσει τήν ντόπια παραγωγή.

γ. Η ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

Τά φιλαγροτικά μέτρα τών Λασκάρηδων δέν άρεσαν - όπως ήταν φυσικό - στους μεγαλοκτηματίες άριστοκράτες. Όταν λοιπόν πέθανε ο Θεόδωρος Β' καί άφησε τόν άνήλικο γιο του στό θρόνο, ξεσηκώθηκαν καί άνάγκασαν τή βασιλική οικόγένεια νά όρίσει κηδεμόνα του άνήλικου βασιλιά τό Μιχαήλ Παλαιολόγο τόν πίο δυνατό εκπρόσωπο της άριστοκρατίας.

Ο Μιχαήλ
Παλαιολόγος

Ο Μιχαήλ Παλαιολόγος πολύ γρήγορα βρέθηκε άντιμέτωπος μέ τούς ένωμένους έναντίον του στρατούς της Ήπειρου καί της Άχαΐας. (Κείμ.

**Βοσκοί, λεπτομέρεια από τη
Γέννηση.** Τοιχογραφία στο ναό
της Σοπότσани (Σερβία). 1258 -
1265.

Ο Χριστός διδάσκων εν τῷ ναῶ. Τοιχογραφία από τὸ ναὸ τῆς Μπογιάννα κοντὰ στὴ Σόφια.
1259.

ὅπως μαρτυροῦν οἱ ἐπιγραφές καί ἡ παράδοση, ἀπό Βυζαντινοῦς ζωγρά-
φους τῆς Θεσσαλονίκης. Τό ἀριστούργημα τῆς τέχνης αὐτῆς τοῦ 13ου αἰ.
εἶναι οἱ τοιχογραφίες τῆς *Σοπότσανι* (κεντρική Σερβία), ἔργο μέ βαθύ
στοχασμό καί αἴσθημα. Στή *Βουλγαρία*, οἱ τοιχογραφίες τῆς *Μπογιάνα*,
εἶναι ἄμεσα ἐμπνευσμένες ἀπό τήν τέχνη τῆς Κωνσταντινούπολης.
Ἀκόμη καί στήν *Τραπεζούντα*, οἱ τοιχογραφίες τῆς Ἀγ. *Σοφίας* μαρτυ-
ροῦν ὅτι ἡ μνημειακή τεχνοτροπία ἦταν διαδεδομένη καί ἔξω ἀπό τίς
ἐπαρχίες πού δέχονταν τήν ἐπίδραση τῆς Θεσσαλονίκης, πού ἦταν ἐλεύ-
θερη ἀπό τό 1223.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑ- ΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1204-1261

1. Ποιά ήταν τὰ λατινικά καί ποιά τὰ ἑλληνικά κράτη πού δημιουργήθηκαν στό χῶρο πού κάλυπτε ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία; (ἀπλή ἀναφορά).
2. Τί ξέρετε γιά τὴ δράση τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Θεόδωρου;
3. Πῶς καί πότε ἐγινε ἡ ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης;
4. Ἐκτός ἀπό τὰ ἀρνητικά ἀποτελέσματα ποιά θετικά ἀποτελέσματα εἶχε γιά τόν ἑλληνισμό ἡ Φραγκοκρατία;

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΕΝΑΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ ΣΧΟΛΙΑΖΕΙ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΥΣ ΤΗΣ ΤΕΤΑΡΤΗΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΣ (1204)

Είναι δύσκολο να υπερβάλει κανείς το κακό που έγινε στον ευρωπαϊκό πολιτισμό με την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Οι θησαυροί της Πόλης, τα βιβλία και τα έργα τέχνης, που είχαν διατηρηθεί τόσους αιώνες, διασκορπίστηκαν και πολλά απ' αυτά καταστράφηκαν. Η Αυτοκρατορία, το μεγάλο αυτό φρούριο της χριστιανοσύνης στην Ανατολή, εκμηδενίστηκε σαν δύναμη. Η ιδιαίτερα συγκεντρωτική οργάνωση της καταστράφηκε. Πολλές επαρχίες, για να σωθούν, αναγκάστηκαν να παραδοθούν. Η δυνατότητα για τις κατακτήσεις των Όθωμανών οφείλεται στο έγκλημα των Σταυροφόρων.

Στήβεν Ράνσιμαν
«Βυζαντινός Πολιτισμός»
Μεταφρ. Δεσπ. Δελζώρτζη
Αθήνα 1969

2. Ο ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ, ΔΕΣΠΟΤΗΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΠΑΙΡΝΕΙ ΤΟΝ ΤΙΤΛΟ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ

Στό μεταξύ από τα Θεσσαλικά βάραθρα ξεπετάχτηκε ένα καινούργιο κακό¹, δηλαδή ο αδερφός του Άγγέλου Μιχαήλ, Θεόδωρος. Διότι μετά το θάνατο του αδερφού του τον διαδέχτηκε στην εξουσία και καθώς ήταν άνδρας δραστήριος και φοβερός στο να έπινοει αναστατώσεις, αύξησε την επικράτειά του όσο πιο πολύ μπορούσε. Όσες, δηλαδή, δυτικές² πόλεις ήταν ύποταγμένες στο βασίλειο των Λατίνων, όλες αυτές με ευκολία τις κατατρόπωσε και τις πήρε στη δική του εξουσία, ως και αυτήν ακόμα τη μεγαλούπολη Θεσσαλονίκη, που είναι όλης της Μακεδονίας ή πρώτη πόλη...

... Έκει δίνει στον εαυτό του τον τίτλο του βασιλιά και παίρνει το αυτοκρατορικό χρίσμα από τον αρχιεπίσκοπο της Βουλγαρίας. (Την αρχιεπισκοπή) αυτή με πολλές τιμές από παλιά είχε τιμήσει ο βασιλιάς Ίουστινιανός ... και την όνόμασε Ίουστινιανή και έδωσε διαταγή να είναι αυτόνομη πάντοτε· όχι όμως και να χρίει Ρωμαίους βασιλιάδες. Σε άλλους έχει όριστεί αυτό από τους νόμους. Από το φόβο όμως του τυραννικού Άγγέλου και την άνοησία και ματαιοδοξία του αρχιεπισκόπου έγινε αυτό τό τόσο πολύ άτοπο πράγμα.

(μετάφραση)

Νικηφόρος Γρηγοράς
«Ιστορίες» Π2

1. Ο Γρηγοράς μεροληπτεί εδώ και ονομάζει «κακό» τη βασιλεία του Θεόδωρου της Ηπείρου.

2. Δυτικές σχετικά με τη Νίκαια.

3. Ο ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ ΒΙΛΛΑΡΔΟΥΪΝΟΣ ΠΡΙΓΚΙΨ ΜΟΡΕΩΣ ΣΥΛΛΑΜΒΑΝΕΤΑΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ ΕΝ ΠΕΛΑΓΩΝΙΑ

- Κ' οἱ Οὐγγροὶ¹, ὡς ὠρίστηκαν, οὕτως καὶ τὸ ἐποιήσαν·
ἀρχάσαν κ' ἐδοξεύασιν τοὺς Φράγκους κ' Ἀλαμάνους·
κ' ἀπὸ τήν ἄλλην γάρ μερῆν ἤλθασιν κ' οἱ Κουμάνοι¹
κ' ἐδόξευαν ἀμφοτέροι τὸ γένος γάρ τῶν Φράγκων.*
- 55 *Τί νά σᾶς λέγω τά πολλά καί πῶς νά τά διαλύσω;
ἄλλους τοὺς ἵππους καί φαρία τῶν Φράγκων κ' Ἀλαμάνων
ἄλλα τά ἑκατασφάζασιν κ' οἱ καβαλλάροι ἐπέσαν.
Ἔπεσε γάρ κ' ὁ θαυμαστός, τὸ φουῆμος τῶν στρατιώτων,
ὁ ἀφέντης τῆς Καρυταίνας ὁμοῦ μέ τὸ φαρίν του.*
- 60 *Κ' ἐτότε ὁ Σεβαστοκράτορας, ὡς εἶδεν κ' ἐγνώρισέν τον,
στριγγὴν φωνίτσαν ἔστυρεν, ἔδραμε ἐκεῖσε εἰς οὐτον,
μὴ σύρη εἰς οὐτον πλεῖον κανεῖς, ἀπάνω εἰς τὸ κορμί του.
Καί λέγει τοῦ «Μισίρ Ντζεφρέ, ἀφέντη τῆς Καρυταίνου,²
«μὴ προῦ σέ σφάζουν, ἀδελφέ, ζ' ἐμέναν παραδόσου»*

-
- Εἰς τὸ σπαθί του ὤμοσε κ' ἐνταῦθα ἐπαρεδόθη.
Ἀφότου ἐπαραδόθηκεν ὁ θαυμαστός ἐκεῖνος,
ὁ ἀφέντης τῆς Καρυταίνας, ὁ ἐξάκουστος στρατιώτης,
τὸ φλάμουρόν³ του ἔπεσεν ἐκεῖ ὅπου τὸν ἐπίασαν·*
- 70 *ἀτός του ὁ Σεβαστοκράτορας τὸ ἐσήκωσεν κ' ἀπῆρεν,
ὁ κάποιον τὸ ἐπαράδωκεν ἀπὸ τήν φαμελίαν του
νά τὸ βαστᾶ προσεχτικά καί νά τοῦ τὸ φυλάττη.*

ἀπόσπασμα ἀπὸ
τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως

1. Εἶναι μισθοφόροι τοῦ Μιχ. Παλαιολόγου.

2. Πρόκειται γιὰ τὸ Βιλλεαρδουῖνο.

3. Ἡ πολεμικὴ σημαία του μέ τὸ θυρεὸ του.

ΚΕΦ. 2

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙ- ΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΩΣ ΤΟ 1402

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ:

Ἡ ἐποχή πού θά μελετήσουμε εἶναι γεμάτη ἀπό γεγονότα πού δείχνουν τή δραματική προσπάθεια τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου νά κρατηθεῖ στή ζωή.

Δύο γεγονότα ὀριοθετοῦν τήν ἐποχή αὐτή: Τό 1261 ἡ ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινούπολης καί τό 1402 ἡ μάχη τῆς Ἄγκυρας, πού ὅπως θά δοῦμε, ἔσωσε τότε προσωρινά τό Βυζάντιο δίνοντάς του μιά παράταση ζωῆς.

Τήν ἐποχή αὐτή, ἐνῶ τό Βυζάντιο βρίσκεται στήν πολιτική παρακμή του, στά Βαλκάνια καί στήν Ἀσία διαδραματίζονται γεγονότα σημαντικά χωρίς τό βυζαντινό κράτος νά πρωταγωνιστεῖ – ὅπως παλιότερα – στήν ἱστορική σκηνή.

Στά Βαλκάνια οἱ Βούλγαροι καί οἱ Σέρβοι ὀργανώνονται σέ νέους κρατικούς ὀργανισμούς μέ νέες φιλοδοξίες. Κυρίως οἱ Σέρβοι μέ τό βασιλιά τους Στέφανο Ντουσαν γιά πρώτη φορά παίρνουν ρόλο πρωταγωνιστικό στά Βαλκάνια.

Στήν Ἀσία: Τό πιό συγκλονιστικό γεγονός τῆς περιόδου εἶναι ἡ ἐμφάνιση καί ἡ γρήγορη ἐξάπλωση τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων.

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ

Ἀπό τούς Παλαιολόγους λίγοι εἶναι οἱ ἀξιόλογοι. Μέ ἐμφύλιες διαμάχες ἀναστάτωσαν τό κράτος σέ μιά ἐποχή πού ἀγωνιζόταν γιά τήν ἐπιβίωσή του.

Βασίλεψαν ὡς τό 1402: Μιχαήλ Η', Ἀνδρόνικος Β' – Ἀνδρόνικος Γ' (πρώτη διαμάχη). – Ἰωάννης Ε' - Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός (δεύτερη διαμάχη) – Ἀνδρόνικος Δ' - Ἰωάννης Ζ'.

Ἀπό τό 1341 ὡς τό 1390 ἐπικρατεῖ ἀναστάτωση καί πολυαρχία.

α. ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ - ΣΕΡΒΟΙ

Τήν εποχή που επικρατούσε στο Βυζάντιο σύγχυση, οί γείτονες λαοί στα Βαλκάνια οργάνωναν και ανάπτυσσαν τά νέα έθνικά κράτη τους.

I. Οί Βούλγαροι

*Τό νέο
Βουλγαρικό
κράτος*

Μετά τήν ύποταγή του βουλγαρικού κράτους από τό Βασίλειο Βουλγαροκτόνο, ή Βουλγαρία δέν ήταν παρά μιά βυζαντινή έπαρχία που κράτησε όμως τή γλώσσα της και τήν οργάνωση της Έκκλησίας της. Στά χρόνια των Άγγέλων ή βαριά φορολογία έκανε τούς Βουλγάρους και τούς Βλάχους του Δούναβη νά επαναστατήσουν. Μέ άρχηγούς τούς αδελφούς Πέτρο και Άσάν οί Βούλγαροι ίδρυσαν τό δεύτερο βουλγαρικό κράτος μέ έδρα τό Τύρνοβο (1188).

Τό νέο βουλγαρικό κράτος έγινε ισχυρό, όταν πήρε τήν έξουσία ό μικρότερος αδερφός των δύο ιδρυτών *Ιωάννης*¹, που είχε μεγαλώσει στή βυζαντινή αλλη, όπως παλιότερα ό Συμεών. Ό Πάπας Ίννοκέντιος Γ', για νά μειώσει πολιτικά τό Βυζάντιο, έδωσε στον Ίωάννη τόν τίτλο του βασιλιά. Ό νέος βασιλιάς φιλοδόχησε μιά δική του βουλγαρική αυτοκρατορία στα Βαλκάνια.

*Ό βουλγαρικός
κίνδυνος*

Ή κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τούς σταυροφόρους ήταν ή άποφασιστική για τό νέο βουλγαρικό κράτος ώρα. Ό Ίωάννης στράφηκε άποφασιστικά κατά των Λατίνων. Σέ μιά μάχη που έγινε στήν Άδριανούπολη (1205) οί ίπότες του Λατίνου αυτοκράτορα έπαθαν φοβερή καταστροφή, ό ίδιος ό Βαλδουίνος πιάστηκε αιχμάλωτος και πέθανε στήν αιχμαλωσία.

Ή νίκη αυτή έφερε τόν Ίωάννη κοντά στήν πραγματοποίηση της μεγάλης ιδέας του. Ό αδελφός όμως του Βαλδουίνου και διάδοχός του, Έρρικός της Φλάνδρας, κατόρθωσε νά νικήσει τούς Βουλγάρους και νά σταματήσει τήν επίθεσή τους, ενώ και οί Έλληνες πατριώτες άρχισαν νά διαπιστώνουν ότι ό Ίωάννης δέν ήταν και τόσο φίλος τους, όπως νόμιζαν στήν αρχή. Μετά τήν άποτυχία του ό Ίωάννης έστρεψε τήν όργή του κατά των Έλλήνων και ονόμαζε τόν εαυτό του *Ρωμαιοκτόνο*.

Τό 1207 προσπάθησε νά πάρει τή Θεσσαλονίκη, αλλά άποκρούστηκε και καθώς άποχωρούσε δολοφονήθηκε μέσα στή σκηνή² του. Μετά τό θάνατό του τό βουλγαρικό κράτος άρχισε νά παρακμάζει.

II. Οί Σέρβοι

Όπως είχαμε πεί, στα χρόνια του Ήρακλείου Σέρβοι και Κροάτες έφτασαν στα Βαλκάνια και, άφου πήραν ένα τμήμα της Βαλκανικής στα δυτικά, άπλώθηκαν ως τά παράλια της Άδριατικής. Οί Κροάτες ύποτάχτηκαν τελικά στους Ούγγρους, αλλά οί Σέρβοι επεκτάθηκαν νοτιότερα

1. Έπειδή ήταν ό μικρός αδελφός λέγεται και Ίωαννίσης (= μικρός Γιάννης). Οί Βούλγαροι τόν έλεγαν Καλοϊωάννη ενώ οί Έλληνες Σκυλογιάννη.

2. Ό θάνατός του άποδόθηκε σε θάψμα του άγιου Δημητρίου.

Λένσοβο, Γιουγκοσλαβία. Καθολικό τής μονής. Προσωπογραφία του Στέφανου Ντουσάν (1346-1349). Η μονή χτίστηκε από το δεσπότη Όλιβερ, ελληνικής καταγωγής. Οι τοιχογραφίες είναι έργο του ζωγράφου Μιχαήλ Άστραπά.

καί προς τό Δούναβη, ήρθαν σ' έπαφή μέ τό Βυζάντιο, δέχτηκαν τό χριστιανισμό καί τήν έπιρροή τών Βυζαντινών καί έμειναν πιστοί σύμμαχοί τους ώς τό 12ο αιώνα. Ζούσαν χωρισμένοι σέ ανεξάρτητες περιοχές, τίς Ζουΐπες. Κάθε Ζούπα είχε τό Ζουπάνο της (= τοπάρχη).

Τό 12ο αιώνα ένας Ζουπάνος ό Στέφανος Νεμάνια, κατόρθωσε καί έγινε άρχηγός όλων τών Σέρβων μέ τόν τίτλο Μέγας Ζουπάνος. Τόν τίτλο του αυτό άναγνώρισε καί ό Ίσαάκιος Άγγελος, αυτοκράτορας του Βυζαντίου. Ήταν τό πρώτο βήμα γιά τήν πολιτική ανεξαρτησία τών Σέρβων. Τό έπόμενο βήμα έγινε όταν τό 1217 ό Πάπας, μέ αντιπρόσωπο πού έστειλε γιά τό σκοπό αυτό, έστειψε βασιλιά (Κράλη) τό γιό του Νεμάνια, πού τόν έλεγαν κι αυτόν Στέφανο. Αυτός ήταν ό πρώτος κράλης «πάσης Σερβίας». Άλλά παρ' όλες τίς ενέργειες του Πάπα οί Σέρβοι έμειναν πιστοί στην Άνατολική Όρθόδοξη Έκκλησία.

Ή μεγάλη άκμή τών Σέρβων σημειώνεται τόν έπόμενο αιώνα. Ό Κράλης Στέφανος Ντουσάν (1331-1355) χωρίς σοβαρή αντίσταση από τό Βυζάντιο κατέλαβε σχεδόν όλη τή Μακεδονία εκτός από τή Θεσσαλονίκη καί προσπάθησε νά κάνει συμμάχους του τούς Έλληνες άρχοντες τίς περιοχής. Άνακήρυξε τόν έαυτό του «Άυτοκράτορα Ρωμαίων καί Σέρβων» προσθέτοντας στόν τίτλο του: «κύριος σχεδόν όλης τής Ρωμανίας». Στα σχέδιά του ήταν καί ή ίδρυση σερβοελληνικού κράτους. Τόν ίδιο καιρό συνέχιζε τίς κατακτήσεις του στην Ήπειρο καί Θεσσαλία, αλλά τά όρια του σερβοελληνικού αυτού κράτους ούτε ήταν ούτε έμειναν ποτέ σταθερά.

Ή πρώτη άκμή

Ή Σερβία βασιλείο

Ό Ντουσάν καί ή άκμή τών Σέρβων

Τό 1355 ἐνῶ βιάδιζε πρὸς τόν τελικό σκοπό του, νά πάρει τήν Κωνσταντινούπολη, πέθανε καί τό θάνατό του ἀκολούθησε ἡ διάσπαση τοῦ μεγάλου κράτους του καί ἡ παρακμή τῶν Σέρβων.

6. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Ι. Ἡ κοινωνική κατάσταση

*Ἡ ἐπικράτηση
τῶν δυνατῶν*

Οἱ δυνατοί κι οἱ ἀγρότες. Ἐνα ἀπό τά κύρια χαρακτηριστικά τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου ἦταν ὁ ἀγῶνας ἀνάμεσα στούς πλούσιους μεγαλοκτηματίες ἀπό τή μιὰ καί στήν κεντρική ἐξουσία ἀπ' τήν ἄλλη. Παρά τά μέτρα πού πήραν ἐναντίον τῶν «δυνατῶν» πολλοί αὐτοκράτορες, ὅπως ὁ Ἰουστινιανός, οἱ Ἰσαυροί, οἱ Μακεδόνες καί ἄλλοι, οἱ «δυνατοί» κατόρθωσαν τελικά νά ἐπικρατήσουν καί νά προωθηθοῦν στήν κορυφή τῆς ἐξουσίας. Οἱ δυναστείες τῶν Κομνηνῶν καί τῶν Παλαιολόγων προέρχονταν ἀπό τήν τάξη τους. Ὅπως λέει ὁ βυζαντινολόγος Karl Roth: «Ἡ ἀριστοκρατία αὐτή τῶν πλουσιῶν ὑπόσκαψε καί διάλυσε τήν ἐνότητα τοῦ κράτους καί μέ τόν κοντόφθαλμο ἐγωισμό τῆς προκάλεσε τήν καταστροφή του».

*Ἡ ἐξαθλίωση
τῶν γεωργῶν*

Ἡ Μ. Ἀσία μέ τίς εὐφορές ἐκτάσεις τῆς χάθηκε. Ἀλλά καί στίς ἐλεύθερες περιοχές, ἐκτός ἀπό τίς πολεμικές περιπέτειες, οἱ ἀρρώστιες καί ἡ πείνα ἔχουν καταστρέψει τίς κοινότητες. Ἐτσι τά κτήματα πού δέν μπορούσαν πιά νά κρατήσουν οἱ γεωργοί περνοῦσαν στά χέρια τῶν πλουσιῶν ἢ τῶν μοναστηριῶν μέ ἀποτέλεσμα τό χάσμα ἀνάμεσα στούς φτωχοῦς καί στούς πλούσιους νά γίνεται ὀλοένα καί μεγαλύτερο. Οἱ ἐξαθλιωμένοι γεωργοί, διωγμένοι ἀπό τή γῆ τους συσσωρεύονταν στίς πόλεις, ἐνῶ οἱ δυνατοί κρατοῦσαν τεράστιες περιουσίες.

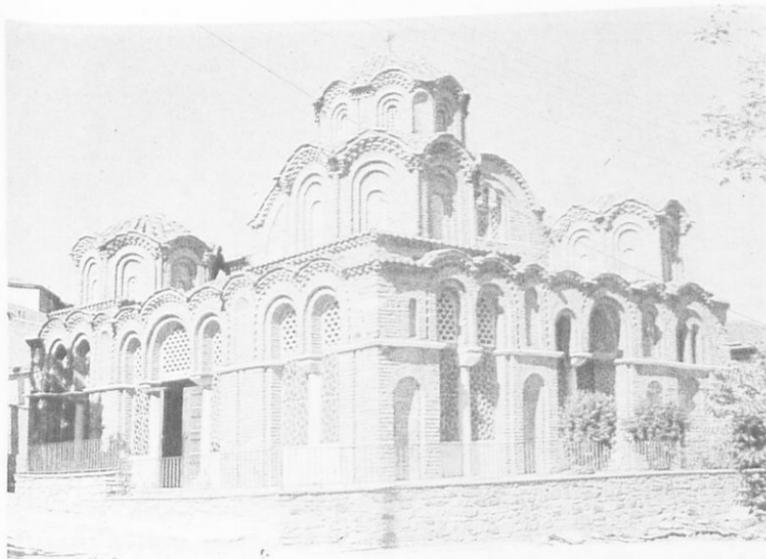
Ἡ τοκογλυφία

Σάν νά μήν ἔφταναν αὐτά, στή δυστυχία τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν καί τῶν φτωχῶν γενικά εἶχε προστεθεῖ καί ἡ τοκογλυφία, πού πήρε μεγάλες διαστάσεις καί ἔφτασε στό ἀπροχώρητο (Κεῖμ. 2).

Οἱ μέσοι. Οἱ ἔμποροι καί οἱ βιοτέχνες πού ζοῦσαν στίς πόλεις καί ἦταν ὀργανωμένοι στίς συντεχνίες ἀποτελοῦσαν τά μεσαῖα στρώματα ἀνάμεσα στήν ἀριστοκρατία τῶν δυνατῶν καί τή φτωχολογία καί ὀνομάζονταν «μέσοι». Στά τέλη τοῦ 13ου καί πιό πολύ κατά τό 14ο αἶωνα παρουσίασαν μιὰ ξεχωριστή ἀνάπτυξη.

*Ἡ ἀστική
τάξη*

Ὁ ἔλεγχος τοῦ ἀνατολικοῦ ἐμπορίου βρισκόταν σταθερά στά χέρια τῶν ἰταλικῶν πόλεων, ἐνῶ ἡ οἰκονομική ἐξάντληση τοῦ Βυζαντίου μεγάλωνε συνεχῶς. Ὁ οἰκονομικός μαρασμός ὅμως τῆς πρωτεύουσας ἄφηνε περιθώρια ἀνάπτυξης σ' ἄλλες πόλεις πού εἶχαν ἐμπορικές σχέσεις μέ τή Δύση. Κυρίως εὐνοήθηκαν ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἀδριανούπολη, ἡ Θήβα καί ὀρισμένες πόλεις στήν Πελοπόννησο. Στίς πόλεις αὐτές οἱ «μέσοι» ἀναπτύχθηκαν σάν ἀστική τάξη. Καλλιέργησαν τά γράμματα καί σ' αὐτούς στηρίχτηκε κατά μεγάλο μέρος ἡ πνευματική ἀναγέννηση τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων.

Θεσσαλονίκη. Ἁγία Αἰκατερίνη. Τέλη 13ου αἰ.

II. Ἡ Θεσσαλονίκη κατά τὸ 14ο αἶωνα

Ἡ ἀκμή τῆς πόλης. Ἀπὸ τὸ 12ο αἶωνα ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς βρισκόταν σὲ μεγάλη ἀνθήση.

Τὸ 13ο αἶωνα ἡ τύχη εὐνόησε τὴ Θεσσαλονίκη. Ὅταν τὸ ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς πέρασε στὰ χέρια τῶν Ἱταλῶν, ἔγινε κέντρο πολλῶν «οἰκῶν» τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γένοβας. Τὴν εὐνόησε ἀκόμα καὶ τὸ γεγονός ὅτι 25 περίπου χρόνια ἦταν πρωτεύουσα τοῦ κράτους (τοῦ δεσποτάτου) τῆς Ἡπείρου, στὸν καιρὸ τῆς ἀκμῆς του.

Στὶς ἀρχές τοῦ 14ου αἶωνα ἦταν ἡ πιὸ πλούσια πόλη τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ λιμάνι τῆς εἶχε μεγάλη κίνηση καὶ ἡ ναυτικὴ τῆς συντεχνία – ἡ πιὸ μεγάλη ἀπ' τὶς συντεχνίες – ἐπηρέαζε τὴ ζωὴ τῆς πόλης.

Οἱ ζηλωτές καὶ τὸ κίνημά τους. Μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἀκμή παρουσιάστηκε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ μιὰ μεγάλη ἀνθήση στὰ γράμματα. Ἀπὸ τὸν κύκλο αὐτῶν διανοουμένων σχηματίστηκε ἓνα κίνημα τοῦ προεκτάθηκε καὶ στὶς μεσαίες καὶ λαϊκὲς τάξεις. Ἦταν τὸ κίνημα τῶν Ζηλωτῶν¹ πού κοντὰ στ' ἄλλα προσπαθοῦσαν νά βροῦν λύση στὰ κοινωνικά προβλήματα. Σκοπὸς τοῦ κινήματος ἦταν νά ἐμποδίσουν τὴν καταδυνάστευση τῶν ἀδυνάτων καὶ γρήγορα ἐξελίχθηκε σὲ πολιτικὴ κίνηση.

1. Ζηλωτής: αὐτὸς πού εἶναι γεμάτος ζήλο. Τὸ ὄνομα αὐτὸ χρησιμοποίησαν συχνὰ θρησκευτικὲς κυρίως ὁμάδες. (Εἶναι καὶ μεταφορὰ ἀπὸ τὸ ἐβραϊκὸ καναναῖος = φλεγόμενος ζηλωτής).

*Οἰκονομικὴ
ἀκμή*

*Πνευματικὴ
ἀναγέννηση*

Θεσσαλονίκη. 'Αγ. 'Απόστολοι. 'Η Μεταμόρφωση. Μωσαϊκό. 1312-1315.

Οί 'Ησυχαστές καί ἡ διαμάχη γύρω ἀπό τίς ἰδέες τους. Μιά κίνηση πού εἶχε ἀπήχηση στούς μοναχούς καί σέ ἀρκετούς λόγιους ἦταν ἡ κίνηση τῶν 'Ησυχαστῶν¹ πού ἦταν ὀπαδοί τοῦ ἀπόλυτου ἀσκητισμοῦ. Οἱ ἰδέες τους βρῆκαν μεγάλη διάδοση στούς ἀγιορεῖτες μοναχούς καί ὑποστηρίζονταν ἀπό τόν λόγιον μοναχόν *Γρηγόριο Παλαμά*, πού ἀργότερα ἐγίνε μητροπολίτης στή Θεσσαλονίκη. "Ένας ἄλλος, ὁμοῦ, μοναχός ὁ *Βαρλαάμ*, "Έλληνας ἀπό τήν Καλαβρία τῆς 'Ιταλίας, ἐρευνητής θεολόγος καί ἀρχαιογνώστης λόγιος, πολέμησε μέ πάθος τούς 'Ησυχαστές καί τίς ἰδέες τους.

Οἱ ἐριδες φούντωσαν στή Θεσσαλονίκη πού χωρίστηκε σέ δύο στρατόπεδα. Οἱ εὐγενεῖς, οἱ μοναχοί καί οἱ περισσότεροι κληρικοί πῆραν τόν μέρος τοῦ Παλαμά, ἐνώ οἱ ἀρχαιολάτρες καί οἱ Ζηλωτές, ὑποστήριζαν τόν Βαρλαάμ.

'Η ἐπανάσταση τῶν Ζηλωτῶν καί ἡ αὐτονομία τῆς Θεσσαλονίκης (1342-1349). Γεγονότα ξένα πρὸς τή θεολογική αὐτή διένεξη προκάλεσαν ἐξελίξεις πού ἔδωσαν ἄλλη τροπή στά πράγματα.

Ἰωάννης
Καντακουζηνός

Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, μέγας δομέστικος², προσπαθοῦσε (1341) νά πάρει τήν ἐξουσία ἀπό τόν νόμιμον αὐτοκράτορα Ἰωάννη Ε' Παλαιολόγον, πού ἦταν τότε ἀνήλικος καί τόν ἐπιτρόπευε ἡ μητέρα του

1. Πίστευαν πῶς μέ τήν ἀκίνησιάν τοῦ σώματος καί τήν προσήλωσιν τοῦ νοῦ στά ὑπερκόσμια, ἀξιάνονταν νά δοῦν τόν «ἀκτιστόν θεϊκόν φῶς».

2. Δομέστικος: Τίτλος στρατιωτικοῦ ἀξιωματοῦχου τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς. Ἀπό τόν 10ο αἰῶνα ὑπῆρχαν ἕνας γιά τήν Ἀνατολή καί ἄλλος γιά τή Δύση.

Ὁ μέγας δούκας Ἀπόκαυκος. Μικρογραφία ἀπό εἰκονογραφημένο χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης στό Παρίσι. 14ος αἰ. Τό βιβλίον πού εἶναι ἀνοιχτό στό ἀναλόγιον γράφει! Ο ΒΙΟΣ ΒΡΑΧΥΣ Η ΔΕ ΤΕΧΝΗ ΜΑΚΡΑ Ο ΔΕ ΚΑΙΡΟΣ ΟΞΥΣ.

Βασίλισσα Ἄννα. Εἶχε μέ τό μέρος του τούς «δυνατούς» καί πολλούς μοναχούς, ἐνῶ οἱ ἀντίπαλοί του στηρίζονταν στίς μεσαιῆς καί τίς λαϊκές τάξεις. Γιά νά ἰκανοποιήσει τούς μοναχούς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὥστε νά τόν ἐνισχύσουν, ὁ Καντακουζηνός δήλωσε πῶς ὑποστηρίζει τούς Ἕσυχαστές· ἔτσι ἡ διαφορά ἔγινε πολιτική διαμάχη.

Μέ πρώτη τήν Ἀδριανούπολη στίς περισσότερες πόλεις ὁ λαός ξεσηκώθηκε κατά τῶν «δυνατῶν» καί τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ἔτσι, καί στή Θεσσαλονίκη Ζηλωτές καί λαός πῆραν τό μέρος τοῦ Ἰωάννη Ε΄ καί τῆς μητέρας του, γιατί μισοῦσαν τούς πλουσίους πού ὑποστήριζαν τόν Καντακουζηνό.

Ὁ Καντακουζηνός ἀποφάσισε νά καταλάβει τή Θεσσαλονίκη καί προχώρησε σέ μυστικές συννενοήσεις μέ τό διοικητή της καί τούς «δυνατούς» τῆς πόλης. Κάλεσε καί τούς Σέρβους γιά στρατιωτική ὑποστήριξη. Τότε ὁμως οἱ Ζηλωτές καταγγείλωνε τή διαγωγή τῶν πλουσίων καί ξεσήκωσαν τό λαό σ' ἐπανάσταση στίς ἀρχές τοῦ 1342.

Ἡ ἀντίδραση τῶν πλουσίων καί ἡ ἀπόπειρά τους ν' ἀνοίξουν κρυφά τίς πόλεις τῆς πόλης στούς στρατιῶτες τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἔκαναν νά πάρει ἡ ἐπανάσταση ἀγρία μορφή. Τά παλάτια τῶν πλουσίων καί τοῦ διοικητή λεηλατήθηκαν, διώχτηκαν ἢ σκοτώθηκαν ὅσοι κρίθηκαν ἐνοχοί συνεργασίας μέ τόν ἐχθρό καί ὅσοι ἀπό τούς «δυνατούς» ἔμειναν δῆλωσαν ὑποταγή (Κεῖμ. 3). Οἱ Ζηλωτές πῆραν τήν ἐξουσία καί σχημάτισαν κυβέρνηση μέ τή βοήθεια τῶν συντεχνιῶν. Ὅρισαν νόμους καί πῆραν σκληρά μέτρα, γιά νά ἐμποδίσουν συνεργασία τῶν «δυνατῶν» μέ τόν Καντακουζηνό.

*Κοινωνικοί
ἀγῶνες*

*Οἱ ζηλωτές
κύριοι τῆς
Θεσσαλονίκης*

Ὁ Καντακουζηνὸς συμμάχησε μὲ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ὀδήγησε ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀλλά οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης κατόρθωσαν νὰ τοὺς ἀποκρούσουν.

Μιά ἀπόπειρα τῶν «δυνατῶν» τὸ 1345 ν' ἀνατρέψουν τοὺς Ζηλωτῆς, ἀπώταξε. Ἡ Θεσσαλονίκη ὀργανώθηκε σάν αὐτόνομη πολιτεία¹ πού συνέχισε τὴ ζωὴ της καὶ μετὰ τὴ συμφιλίωση τοῦ Καντακουζηνοῦ μὲ τὴ βασιλίτσα.

Ὅμως τὸ 1349, ἀβοήθητη καὶ ἐξαντλημένη, καταλύθηκε μὲ νέα ἀντεπανάσταση τῶν «δυνατῶν» πού εἶχαν καὶ τὴν ὑποστήριξη τῆς πρωτεύουσας, ὅπου εἶχε στὸ μεταξύ ἐπικρατήσει ὁ Ἰω. Καντακουζηνός. Μὲ τὴν πτώση τῶν Ζηλωτῶν ἔπεσε καὶ ἡ δύναμη τῆς πόλης καὶ ἀκολούθησε ἡ παρακμὴ καὶ ἡ φτώχεια.

γ. Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ ΚΑΙ Η ΠΡΟΕΛΑΣΗ ΤΟΥΣ ΩΣ ΤΟ 1402

¹Ανακατατάξεις στὸ μικρασιατικὸ χῶρο. Τὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὸ 12ο αἰῶνα εἶχε χάσει τὸν ἔλεγχο τῆς Μ. Ἀσίας, ὅπως εἶδαμε. Καὶ οἱ Σελτζούκοι ὁμῶς, μετὰ τὴν πρώτη τους ὀρμὴ διασπάστηκαν, ἐνῶ μιὰ ἐπιδρομὴ τῶν Μογγόλων τοῦ Τσέγκις - Χάν, ἔφτασε ὡς τὸ μικρασιατικὸ χῶρο καὶ κατὰστρεψε τὰ τουρκικὰ σουλτανάτα καὶ ἐμράτα.

Οἱ γαζήδες

²Ακριβῶς αὐτὴ ἡ καταστροφὴ δημιούργησε ἐλεύθερο πεδίο στοὺς γαζήδες², πού ἦταν ἀρχηγοὶ μικρομάδων, νὰ δράσουν, ἐνῶ ὄλο καὶ νέες τουρκικὲς φυλὲς προχωροῦσαν στὰ μικρασιατικὰ ὑψίπεδα. Μιά ἀπ' αὐτὲς τὶς ὀμάδες ἦταν καὶ οἱ Ὀθωμανοί.

Μιά ὀρδὴ
πού γίνεται
«κράτος»

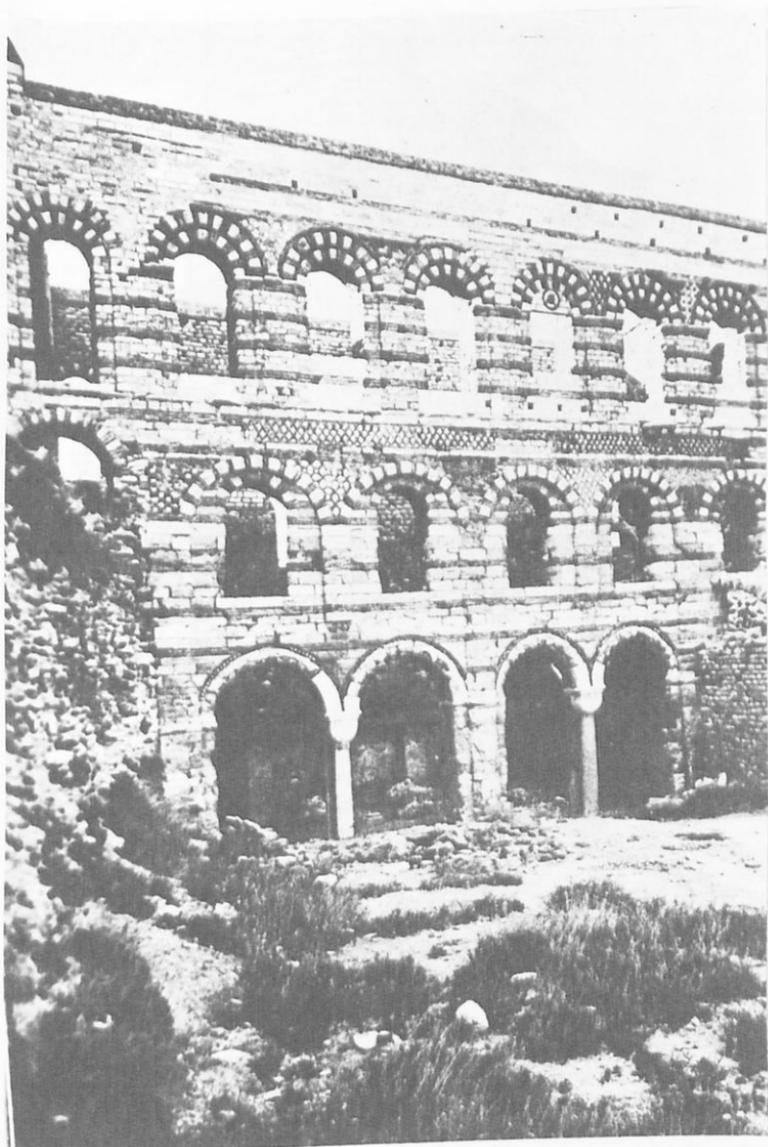
Ἐνας φύλαρχος, ὁ Σουλεῦμάν, εἶχε κατέβει πρὸς τὸ Ἰράν μὲ τοὺς νομάδες του. Μετὰ τὸ θάνατό του ὁ διάδοχός του Ἐρτογρούλ, προχώρησε στὴ μικρασιατικὴ χερσόνησο κι ἔφτασε κοντὰ στὰ δυτικὰ παράλια. Ὁ σουλτάνος τοῦ Ἰκονίου τοὺς πῆρε στὴ δούλεψη του μισθοφόρους καὶ παραχώρησε στὸν Ἐρτογρούλ μιὰ περιοχὴ κοντὰ στὴν Προύσα, γιὰ νὰ βόσκουν τὰ κοπάδια τους. Ὁ διάδοχος ὁμῶς τοῦ Ἐρτογρούλ, Ὀσμάν ἢ Ὀθ(ω)μάν ἐκμεταλλεῦθηκε τὴν ἀδυναμία τοῦ σουλτάνου καὶ μὲ κατακτήσεις στὶς γύρω περιοχὲς μεγάλωσε τὸ φέουδό του, ὥσπου τέλος κυρίεψε καὶ τὴν Προύσα τὸ 1320, γιὰ νὰ τὴν κάνει ἔδρα τοῦ ἀνεξάρτητου κράτους του. Ὁ ἴδιος πῆρε τὸν τίτλο «σουλτάνος».

Τὰ
πλεονεκτήματα

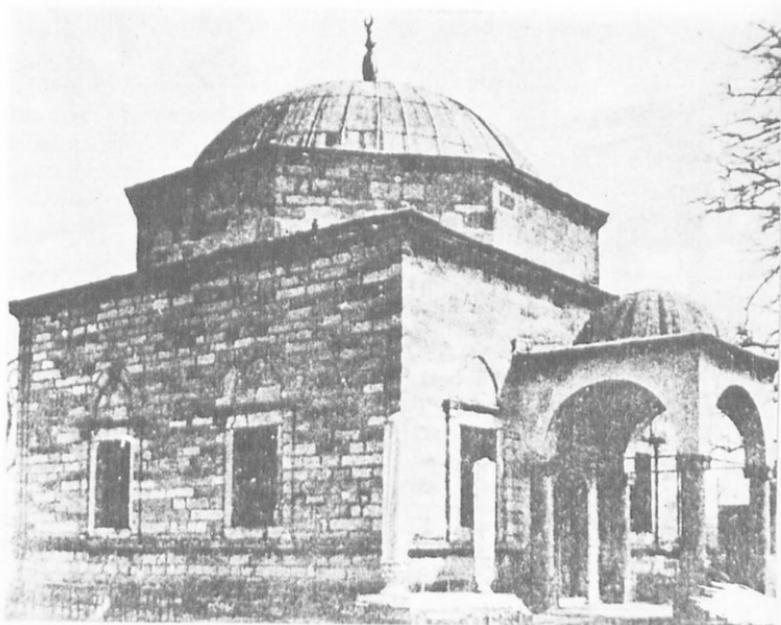
Τὸ Ὀθωμανικὸ κράτος. Τὸ σουλτανάτο τῆς Προύσας, πῆρε τ' ὄνομα τοῦ ἱδρυτῆ Ὀσμάν καὶ ὀνομάστηκε Ὀθωμανικὸ κράτος ἢ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν.

1. Οἱ Ζηλωτῆς στὸ πρόγραμμά τους εἶχαν καὶ τὶς παρακάτω μεταρρυθμίσεις: Δήμηση τῶν μεγάλων περιουσιῶν καὶ ἀμεσες συνεισφορὲς γιὰ τὰ κοινά.

1. Οἱ γαζήδες ἦταν κάτι ἀνάλογο μὲ τοὺς δυτικούς ἱππότες. Ἦταν ἀγωνιστὲς τυχοδιώκτες.

Τό λεγόμενο Παλάτι του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. 12ος ή 13ος αι. Είναι τό μόνο κοσμικό βυζαντινό κτίριο πού διατηρείται στην Κωνσταντινούπολη. Γνωστό σήμερα μέ τήν τουρκική όνομασία. Τεκφούρ Σαράι. Χτισμένο πάνω στό ύψωμα πού συναντιότανι τά χερσαία τείχη μέ τόν Κεράτιο, άποτελοϋσε παράρτημα του άνάκτορου τών Βλαχερνών. Στην τοιχοδομία του βρίσκονται πλάκες μέ τό μονόγραμμα τών Παλαιολόγων καί μέ τά τέσσερα Β: «βασιλεύς, βασιλέων, βασιλεϋών βασιλεϋόντων», πού ύποδηλώνουν παλαιολόγεια έποχή.

Μαυσωλείο του σουλτάνου Μουράτ του Α' στο Κοσσυφοπέδιο (Γιουγκοσλαβία). Πριν άρχισει ή μάχη στο Κοσσυφοπέδιο πού έκρινε τήν τύχη των Βαλκανίων ένας Σέρβος εγγενής προσποιήθηκε ότι αὐτομολεί, μπήκε στή σκηνή του σουλτάνου και τον σκότωσε. Οί Τούρκοι έκρυψαν τό θάνατο του σουλτάνου ώσπου ή μάχη τελείωσε.

Ἀπό τήν ἀρχή διέθετε δύο πλεονεκτήματα: Ἦταν ξεκομμένο ἀπό τ' ἄλλα τουρκικά κράτη πού ἦταν δυνατότερα καί μπορούσαν νά τό ἀποροφήσουν καί ἦταν τό μόνο πού συνόρευε μέ τό Βυζάντιο. Εἶχε δηλαδή μπροστά του χώρα «ἀπίστων», πράγμα πού ἄνοιγε τήν ὄρεξη σέ τυχοδιώκτες γαζήδες πού πύκνωναν τίς τάξεις τοῦ νέου κράτους.

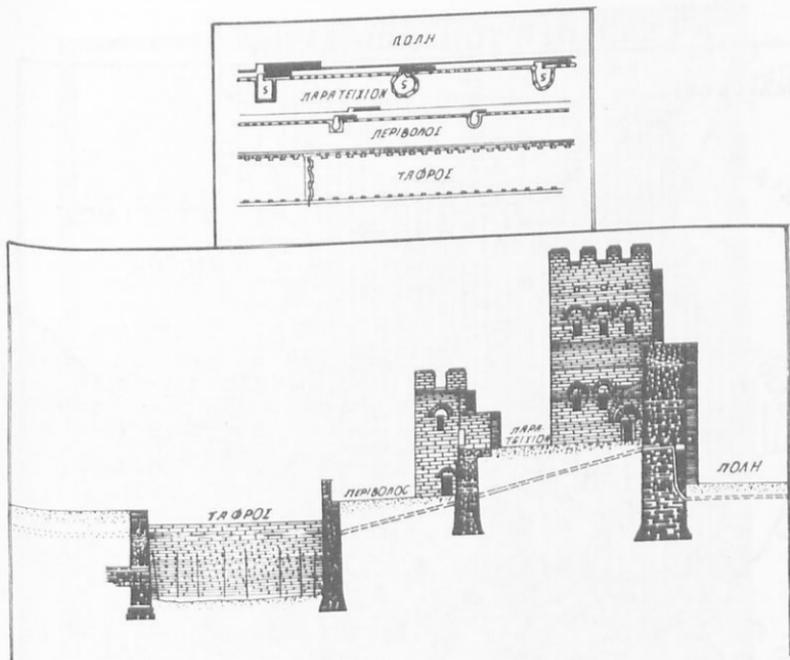
Ἡ διοίκησή του ἦταν ἀπολυταρχική καί ἡ ἀριστοκρατία του στρατιωτική. Ἐδινε γενικά τήν ἐντύπωση ἑνός μεγάλου στρατοπέδου αὐστηρά ὀργανωμένου.

Τό παιδομάζωμα

Ὁ Ὀσμάν ὀργάνωσε καί τή μέθοδο στρατολογίας παιδιῶν χριστιανῶν πού τά ἐξισλάμιζαν καί τά φανάτιζαν, ὥστε νά γίνουν τρομεροί διώκτες τῶν «ἀπίστων». Αὐτοί ἦταν οἱ γενίσαροι, οἱ πολεμιστές πού σκορποῦσαν τρόμο μέ τήν ἀπάνθρωπη σκληρότητά τους.

Ἀργότερα τό παιδομάζωμα θά ὀργανωθεῖ συστηματικότερα καί ὁ Ἑλληνισμός θά θρηνηθεῖ ἀμέτρητα θύματα σ' ἄθωα παιδιά του.

Οἱ Τούρκοι στήν Ἑδρώπη. Ἡ ἐσωτερική διαμάχη πού ξέσπασε ὅπως εἶδαμε στό Βυζάντιο στά μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα ἔδωσε τήν εὐκαιρία στους Τούρκους νά πατήσουν στήν εὐρωπαϊκή ἥπειρο. Ὁ φιλόδοξος Ἰωάννης

το τείχος του Ουάσιανου

Καντακουζηνός, που διεκδικούσε το βυζαντινό θρόνο, κάλεσε χωρίς να μετρήσει τις συνέπειες τους Όθωμανούς να τον βοηθήσουν στον αγώνα του για την εξουσία και τους έφερε στη Θράκη. Τό 1354 οι Τούρκοι πήραν την Καλλίπολη και άργότερα το Διδυμότειχο. Τό 1362 ο σουλτάνος Μουράτ πήρε την Άδριανούπολη και την έκανε δεύτερη πρωτεύουσά του. Οι στόχοι των Όθωμανών ήταν σαφείς πιά, να προχωρήσουν στα Βαλκάνια και προς την Κ. Ευρώπη.

Ο κοινός κίνδυνος ένωσε Σέρβους, Κροάτες, Βόσνιους και Πολωνούς, που με τη βοήθεια Ούγγρων και Βλάχων οργανώθηκαν, για να σταματήσουν τους Τούρκους. Ο Μουράτ είχε υποτάξει στο μεταξύ τη Βουλγαρία και προχωρούσε. Η κρίσιμη μάχη έγινε τό 1389 στο Κόσοβο ή Κοσσυφοπέδιο και με τη νίκη τους οι Τούρκοι έβαλαν κάτω από τον εξουσιαστικό τους έλεγχο τά Βαλκάνια. Τά αποτελέσματα της καταστροφής των χριστιανών στο Κόσοβο θυμίζουν πολύ την καταστροφή του 1071 στο Ματζικέρτ.

Σέ λίγο οι Άσιάτες κατακτητές αντίκρυζαν για πρώτη φορά τό Δούβαβη.

Μιά νέα συνένωση των χριστιανών της Βαλκανικής με πρωτοβουλία του βασιλιά της Ουγγαρίας Σιγισμούνδου δέν είχε καλύτερο αποτέλεσμα

Μάχη στο
Κόσοβο 1389

Μάχη στη
Νικόπολη 1396

Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ

ΧΑΡΤΗΣ 24

από την προηγούμενη. Ο Βαγιαζήτ Α', διάδοχος του Μουράτ, νίκησε στη Νικόπολη της Βουλγαρίας τους χριστιανούς στά 1396 και στερώσε τή θέση του στά Βαλκάνια.

Ο Βαγιαζήτ είχε προηγουμένως διαλύσει όλα τά τουρκικά σουλτανάτα και έμειράτα τής Ασίας και άπλωσε τήν κυριαρχία του άπ' τήν Κασπία ως τό Δούναβη. Πρίν άπό τή μάχη στη Νικόπολη είχε άρχισει νά πολιορκεί τήν Κωνσταντινούπολη. Μετά τή νίκη του ή πολιορκία ξανάρχισε στενότερη. Τό Βυζάντιο είχε χάσει και τό τελευταίο ίχνος κυριαρχίας στην Άνατολή. Μέ τήν έδραίωση τών Τούρκων στά Βαλκάνια άποκλείστηκε κι άπό εκεί (ΧΑΡΤΗΣ 24).

Ὁ Μανουὴλ Β΄ ὁ Παλαιολόγος. Μικρογραφία σέ χειρόγραφο. Παρίσι.
Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Ἀρχές 15ου αἰ.

Ὁ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος 1391-1425. Ὄταν τὸ 1391 πέθανε ὁ Ἰωάννης Ε΄, ὁ γιὸς του Μανουὴλ βρισκόταν ἄλλοις ἐτησίαις ἀπὸ τὴν αὐτὴν τοῦ πατέρα του. Ἐγίνε βασιλεὺς. Δραπέτευσε ὅμως καὶ πῆρε τὸ θρόνον τοῦ πατέρα του. Ἐγίνε αὐτοκράτορας μᾶς αὐτοκρατορίας, πού μόνο τ' ὄνομα τῆς εἶχε ἀπομεί-

Ἐνας
τραγικός
ἥρωας

νει. Ἡ Πόλη πολιορκημένη, μέ τίς ἀκτές τοῦ Βοσπόρου τουρκικές δέν εἶχε τίποτα ἀπό τήν παλιά της δόξα. Ὁ πληθυσμός της εἶχε ἀραιώσει καί εἶχε φτωχέψει. Ἐνας χρονογράφος τῆς ἐποχῆς μᾶς λέει πώς πολλοί κάτοικοί της γκρέμιζαν τά μισοερειπωμένα σπίτια, γιά νά πάρουν ξύλα γιά τή φωτιά.

Ἐναγόνιες
ἐκκλήσεις
στή Δύση

Ἡ θέση τοῦ Μανουήλ ἦταν ἀπελπιστική. Ἀποφάσισε νά ταξιδέψει στή Δύση γιά βοήθεια. Ἄφησε τή διοίκηση σ' ἓναν ἀνηψιό του καί περιόδευσε σ' ὅλες σχεδόν τίς μεγάλες πρωτεύουσες· ἔφτασε ὡς τό Λονδίνο. Παντοῦ τόν δέχτηκαν μέ συμπάθεια καί «κατανόηση» γιά βοήθεια ὁμως μόνο ἀόριστες ὑποσχέσεις ἀπόσπασε (Κεῖμ. 1).

Οἱ Βενετοί καί οἱ Γενοβέζοι εἶχαν πολλούς λόγους νά θέλουν τή σωτηρία τῆς Πόλης, ἦταν ὁμως τόσο δυνατές οἱ ἀντιζηλίες τους καί οἱ ἀντιθέσεις, πού κάναν σχεδόν ἀδύνατη τή συνεργασία τους. Οἱ Ἄγγλοι κι οἱ Γάλλοι ἦταν στά πρόθυρα πολέμου μεταξύ τους καί δέν εἶχαν καιροῦ γιά ἄλλα προβλήματα. Τό χειρότερο· στά μεγάλα λαϊκά στρώματα στή Δύση εἶχε σχηματιστεῖ ἡ ἐντύπωση, ὕστερα ἀπό τόσων χρόνων προπαγάνδα τῆς Ρώμης, ὅτι δέν ἄξιζε νά χαλάει κανεῖς τήν ἡσυχία του γιά τούς «σχισματικούς αὐτούς Ἕλληνες».

Ἡ ἐπιδρομή τῶν Μογγόλων – μιᾶ ἀνέλπιστη σωτηρία γιά τό Βυζάντιο.

Στά τέλη τοῦ 14ου αἰῶνα ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Τσέγκις-Χάν, πού εἶχε διαλυθεῖ μετά τό θάνατό του, ξαναβρῆκε τή δύναμή της μέ τήν ἡγεσία τοῦ Τιμούρ-Λάν (= Τιμούρ ὁ κουτσός) ἢ Ταμερλάνου, ὅπως εἶναι πιό γνωστός. Ὁ νέος ἡγέτης ἄπλωσε τήν κυριαρχία του στή Νότια Ρωσία, στίς Ἰνδίες, Μεσοποταμία, Συρία καταστρέφοντας τά πάντα. Μετά τή Συρία οἱ ὀρδές τῶν Μογγόλων εἰσέβαλαν στή Μ. Ἀσία.

Ἡ μάχη
τῆς Ἄγκυρας
1402

Ὁ Βαγιαζήτ προχώρησε νά τόν ἀντιμετωπίσει μέ μεγάλες δυνάμεις. Ἡ τρομερή γιά τήν ἀγριότητά της μάχη ἐγινε κοντά στήν Ἄγκυρα (1402) καί τελείωσε μέ πανωλεθρία τῶν Τούρκων. Ὁ Βαγιαζήτ πιάστηκε αἰχμάλωτος καί πέθανε στήν αἰχμαλωσία. Ὁ Ταμερλάνος δέν προχώρησε δυτικότερα, γιατί ἦταν ἀνάγκη νά ἐκστρατεύσει στήν Κίνα. Πέθανε ὁμως κατά τήν πορεία καί τό ἀπέραντο κράτος του διαλύθηκε.

Ἡ καταστροφή τῶν Τούρκων ἔδωσε στό Βυζάντιο μισό ἀκόμα αἰῶνα ζωῆς. Μπόρεσε ἔτσι ὁ Μανουήλ νά ξαναπάρει ἓνα μεγάλο μέρος τῆς Μακεδονίας καί τῆ Θεσσαλονίκη. Ἦταν ὁμως τόσο μεγάλη ἡ ἐξάντληση τοῦ κράτους, ὥστε οὔτε καί τή Θεσσαλονίκη μπόρεσαν νά κρατήσουν· σέ λίγο τήν παραχώρησαν στούς Βενετούς.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

α. ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ ΚΑΙ ΣΕΡΒΟΙ

1. Πότε και πώς σχηματίστηκε το δεύτερο βουλγαρικό κράτος; Ποιοί είναι οι ιδρυτές του;

2. Τί ξέρετε για τον κράλη της Σερβίας Στέφανο Ντουσάν; Ποιό ήταν το πολιτικό του πρόγραμμα;

β. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

3. Ποιά ήταν τα κυριότερα κοινωνικά προβλήματα στο Βυζάντιο κατά το 13ο και 14ο αιώνα;

4. Τί ξέρετε για τους Ζηλωτές και για το κίνημά τους;

5. Τί ήταν οι Ήσυχαστές;

6. Πώς σχηματίστηκε στη Θεσσαλονίκη το 1342-43 αυτόνομη πολιτεία; Σᾶς κάνει εντύπωση πώς μέσα στο μεσαίωνα παρουσιάζεται πολιτεία σαν τις αρχαιοελληνικές;

γ. Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ ΚΑΙ Η ΠΡΟΕΛΑΣΗ ΤΟΥΣ ΩΣ ΤΟ 1402

7. Ποιά πλεονεκτήματα είχε το μικρό κρατίδιο του Όσμάν, ὥστε νά παρουσιάσει αὐτή τή ραγδαία ἐξέλιξη;

8. Τί ξέρετε για τή μάχη στό Κόσοβο; Μπορεῖτε νά βρεῖτε ἀναλογίες μέ τή μάχη στό Ματζικέρτ;

9. Τί προσπάθειες ἔκανε ὁ Μανουήλ Παλαιολόγος γιά τή σωτηρία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους; Τί ἀποτελέσματα εἶχε ἡ προσπάθειά του;

10. Τί ξέρετε γιά τή μάχη τῆς Ἄγκυρας καί ποιές οἱ συνέπειές της;

1. «Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΠΟΥ ΠΕΘΑΙΝΕΙ»

Τὴν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων τοῦ ἔτους 1400 ὁ βασιλιάς Ἑρρίκος Δ' τῆς Ἀγγλίας ἔδωσε ἕνα συμπόσιο στό ἀνάκτορό του, τοῦ Ἑλθαμ. Ὁ σκοπός του δέν ἦταν μόνο νά γιορτάσει τὴν ἀγία ἐπέτειο. Ἦθελε ἐπίσης νά τιμῆσει καί ἕνα διακεκριμένο ξένο. Αὐτός ἦταν ὁ Μανουήλ Β' ὁ Παλαιολόγος, αὐτοκράτορας τῶν Ἑλλήνων, ὅπως τὸν ἀποκαλοῦσαν οἱ περισσότεροι δυτικοί, ἂν καί μερικοὶ θυμόντουσαν ὅτι ἦταν ὁ πραγματικός αὐτοκράτορας τῶν Ρωμαίων. Εἶχε ταξιδέψει διὰ μέσου τῆς Ἰταλίας καί εἶχε σταματήσει στό Παρίσι, ὅπου ὁ βασιλιάς τῆς Γαλλίας Κάρολος ΣΤ' εἶχε διακοσμήσει μία πτέρυγα τοῦ Λούβρου¹, γιὰ νά τὸν ἐγκαταστήσει καί ὅπου οἱ καθηγητές τῆς Σορβόνης² εἶχαν ἐνθουσιαστεί πού θά συναντοῦσαν ἕνα μονάρχη πού μπορούσε νά συζητήσει μαζί τους μέ ὅση μάθηση καί λεπτολογία διέθεταν οἱ ἴδιοι.

Στὴν Ἀγγλία ἔκανε σ' ὅλους ἐντύπωση ἡ ἀξιοπρέπεια τῆς στάσης του καί οἱ ἀσπιδες λευκές ἐνδυμασίες πού φοροῦσαν αὐτός καί ἡ ἀκολουθία του. Ἀλλά παρ' ὅλους τούς ὑψηλοὺς τίτλους του, οἱ οἰκοδεσπότες του τὸν λυπήθηκαν γιατί εἶχε ἔρθει ὡς ἰκέτης, σέ μία ἀπεγνωσμένη ἀναζήτηση βοήθειας ἐναντίον τοῦ ἀπίστου πού καταπατοῦσε τὴν αὐτοκρατορία του.

Στῆβεν Ράνσιμαν

«Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως»

ἔκδ. Μπεργαδῆ

Ἀθήνα 1972

μεταφρ. ΝΙΚ. ΠΑΠΑΡΡΟΔΟΥ

2. ΟΙ ΤΟΚΟΓΛΥΦΟΙ

Αὐτοὶ πού κάνουν τὸν τοκογλύφο πιστεῦν ὅτι κανένα δέν ἀδικοῦν, ἀφοῦ καί οἱ νόμοι δέν τούς ἐμποδίζουν ἔχουν ὁμως σέ τέτοιο σημεῖο ἀπανθρωπιάς φτάσει, ὥστε κι ὅταν αὐτοὶ πού τούς χρωστοῦν πέσουν στή δυστυχία καί χάσουν ὅλα τους τὰ υπάρχοντα, αὐτοὶ (οἱ τοκογλύφοι) ὄχι μόνο δέ συγκινοῦνται, ἀλλὰ ἀντίθετα σκληραίνουν πιο πολύ στίς ἀπαιτήσεις τους, ὥστε καί ἀπό τό σπίτι βγάζουν τὸν ὀφειλέτη τους καί τοῦ παίρνουν καί τὰ ρούχα, ἂν βέβαια μέ τὴ συμφορά πού τὸν βρῆκε τοῦ ἔμεινε σπίτι ἢ τίποτα ἄλλια κουρέλια.

Ν. Καβάσιλας: «Περὶ τόκου», μετάφραση

1. Ἀνάκτορο στό Παρίσι (σήμερα στεγάζει τὸ γνωστὸ μουσεῖο)

2. Τὸ γνωστὸ καί σήμερα πανεπιστήμιο στό Παρίσι.

3. ΠΩΣ ΒΛΕΠΕΙ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΖΗΛΩΤΩΝ ΕΝΑΣ ΕΧΘΡΟΣ ΤΟΥΣ, Ο ΓΡΗΓΟΡΑΣ

“Όταν, λοιπόν, κυκλοφόρησε στο λαό ή πρόσφατη είδηση πώς αυτοί που ξεχωρίζουν (οί ισχυροί) στον πλούτο και σε χωράφια και σε κοπάδια (βοσκήματα) σκέπτονται, μή μπορώντας να υποφέρουν την καταστροφή τους, να ανοίξουν κρυφά τις πύλες της πόλης (Θεσσαλονίκης) για τό βασιλιά Καντακουζηνό, ξεσηκώθηκαν οί φτωχοί, οί διψασμένοι για πλούτο και δόξα και μέ ύμνους ζητωκραύγαζαν στ’ όνομα του βασιλιά Ίωάννη του Παλαιόλογου και της μητέρας του στό κέντρο της πόλης. Καί τήν ίδια ώρα ονομάστηκαν Ζητώντες σκεπάζοντας τήν κακότητά τους μέ τό καλό αυτό όνομα. Καί καλοϋλωτές σαν τό λαό sé συμμαχία φανατίζοντάς τον μέ τήν έλπίδα για έτοιμα κέρδη.

“Έτσι, λοιπόν, σαν άγρια άνεμοθύελλα να έπεσε στην πόλη, ένας θόρυβος και μία σύγχυση γέμισε τήν πόλη και όλοι μαζί βγαίναν άπ’ τά σπίτια τους και χειρότεροι από έξωτερικούς έχθρους (άλλοεθνείς) πέφταν πάνω στους πλούσιους...

Νικηφόρος Γρηγοράς,
Ίστορία. (μετάφραση)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΣΜΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Από τον 11ο αιώνα αρχίζουν να σημειώνονται σημαντικές μεταβολές στο δυτικοευρωπαϊκό κόσμο. Η φεουδαρχία χάνει σιγά σιγά έδαφος, τα οικονομικά κέντρα μετατοπίζονται στις πόλεις, όπου δημιουργείται αστική τάξη, και διαμορφώνονται μεγάλες κρατικές ενότητες με βάση την εθνότητα των πληθυσμών (Εθνικά κράτη).

Στήν ίδια περίοδο η παπική Έκκλησία αγωνίζεται να επιβάλει την εξουσία της πάνω στους κοσμικούς ηγεμόνες και στον αγώνα της αυτό έρχεται σε σύγκρουση πρώτα με τον αυτοκράτορα της Γερμανίας («έρις περιβολής») και ύστερα με τους βασιλιάδες της Γαλλίας («αίχμαλωσία στην Ανιγνον»). Σημαντικά γεγονότα επίσης είναι η υπογραφή της MAGNA CHARTA (1215) και ο 100χρόνος πόλεμος ανάμεσα στους Άγγλους και τους Γάλλους (1337-1453).

Όλα αυτά, κι ακόμη μιά βαθιά μεταβολή στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τη ζωή, οδηγούν στο τέλος του μεσαιώνα και στην άνατολή των Νέων Χρόνων, που θα αρχίσουν με την «Αναγέννηση».

α. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑΣ

Τά πρώτα ρήγματα στο φεουδαρχικό σύστημα παρουσιάζονται γύρω στα μέσα του 11ου αιώνα. Τήν περίοδο αυτή άρχίζει νά αναπτύσσεται ή βιοτεχνία και τό εμπόριο και κέντρα αυτής της οικονομικής δραστηριότητας γίνονται οί πόλεις. Έτσι ή οικονομική βάση μετακινείται από τίς καλλιέργειες και τά φέουδα πρós τά αστικά κέντρα, όπου αναπτύσσονται και οί χρηματιστικές επιχειρήσεις (τράπεζες). Οί πόλεις άρχίζουν νά μεγαλώνουν σιγά σιγά και δημιουργείται αστική τάξη βιοτεχνών και εμπόρων, πού χαρακτηρίζονται από προοδευτικότητα.

*Μεταβολές
στήν
οικονομία*

Από τίς πρώτες πόλεις πού αναπτύχθηκαν ήταν τά παράλια αστικά κέντρα της Ίταλίας, όπως ή Βενετία, ή Γένουα, ή Πίζα, ή Νεάπολη κ.ά. Κατόρθωσαν νά πάρουν στα χέρια τους τό εμπόριο μέ τήν Άνατολή και σ' αυτό βοήθησε και ή γενική παρακμή του Βυζαντίου, πού είχε ως τότε τήν αποκλειστικότητα του ανατολικού εμπορίου. Άνάλογη ανάπτυξη παρουσίασαν και άλλες πόλεις της Δυτικής Εύρώπης, πού ήταν λιμάνια ή βρίσκονταν πάνω σέ χερσαίους εμπορικούς δρόμους, όπως ή Μασαλία, τό Λονδίνο, τό Άμβούργο, ή Πράγα κ.ά.

*Η ανάπτυξη
των πόλεων*

Σύμφωνα μέ τό φεουδαρχικό σύστημα κάθε πόλη ήταν εξαρτημένη από τό φεουδάρχη της περιοχής, όπου ήταν χτισμένη. Οί φεουδάρχες λοιπόν θέλησαν νά επωφεληθούν από τήν οικονομική ανάπτυξη των πόλεων επιβάλλοντας μεγάλους φόρους. Οί άστοί όμως άντέδρασαν έντονα και δυναμικά και, ύστερα από άγώνες, πολλές πόλεις κατόρθωσαν νά γίνουν ανεξάρτητες ή νά αποκτήσουν αυτοδιοίκηση και άλλα προνόμια.

Στόν άγώνα τους ενάντιον των φεουδαρχών οί άστοί συμάχησαν μέ τους ήγεμόνες των κρατών, πού ήθελαν κι αυτοί νά απαλλαγούν από τήν ένοχλητική παρουσία ισχυρών φεουδαρχών. Έτσι, οί πόλεις πρόσφεραν στους βασιλιάδες τά οικονομικά μέσα για νά συγκροτήσουν και νά οργανώσουν δικούς τους μισθοφορικούς στρατούς. Αυτό ήταν ένα σημαντικό βήμα πρós τήν ένίσχυση της κεντρικής εξουσίας σέ βάρος των φεουδαρχών.

*Άλλοι
παράγοντες*

Στή μείωση της δύναμης των φεουδαρχών σημαντικό ρόλο έπαιξαν και οί μεγάλες απώλειες σέ έμψυχο υλικό, πού είχαν στίς σταυροφορίες και στίς άλλες πολεμικές συγκρούσεις. Τέλος, ή χρησιμοποίηση των πυροβόλων όπλων και ή όργάνωση του πεζικού στρατού εκμηδένισαν τή δύναμη των φεουδαρχικών πύργων και του ίππικού των ευγενών.

Έτσι άρχισε και σταθερά συνεχίστηκε ή παρακμή της φεουδαρχίας. Οί φεουδάρχες αναγκάστηκαν νά ύποταχθούν στό βασιλιά, πού έκπροσωπούσε τήν κεντρική εξουσία, και νά γίνουν άξιωματούχοι του, διατηρώντας τά άλλα προνόμιά τους. Διατήρησαν άκόμη και τήν κυριότητα των κτημάτων τους, πού είχαν γίνει όμως πολύ πίο μικρά, γιατί μοιράζονταν συνέχεια στους κληρονόμους (Κείμ. 1, 2).

β. ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ

Όταν η φεουδαρχία πέρασε στο στάδιο της παρακμής και ενισχύθηκε η κεντρική εξουσία, άρχισαν να σχηματίζονται στη Δυτική Ευρώπη οι πυρηνές νέων κρατών, που επιδίωκαν να περιλάβουν στα όριά τους όλους τους όμοιους εθνικά πληθυσμούς. Όσα μπόρεσαν να το πετύχουν, διαμορφώθηκαν σε εθνικά κράτη, ενώ τα άλλα παρέμειναν διασπασμένα. Συγκεκριμένα:

Γαλλία: Οι διάδοχοι του Καρλομάγνου δεν μπόρεσαν να διατηρήσουν ισχυρή την κεντρική εξουσία και εξασθένησαν από τους άσταμάτητους πολέμους με τους φεουδάρχες. Μετά τον 100χρονο πόλεμο όμως έναντι των Άγγλων (1337-1453) η δύναμη των φεουδαρχών μειώθηκε σημαντικά και έτσι η Γαλλία έγινε το πρώτο κράτος της Δυτικής Ευρώπης που οργανώθηκε πάνω σε εθνική βάση με ισχυρή κεντρική, μοναρχική εξουσία.

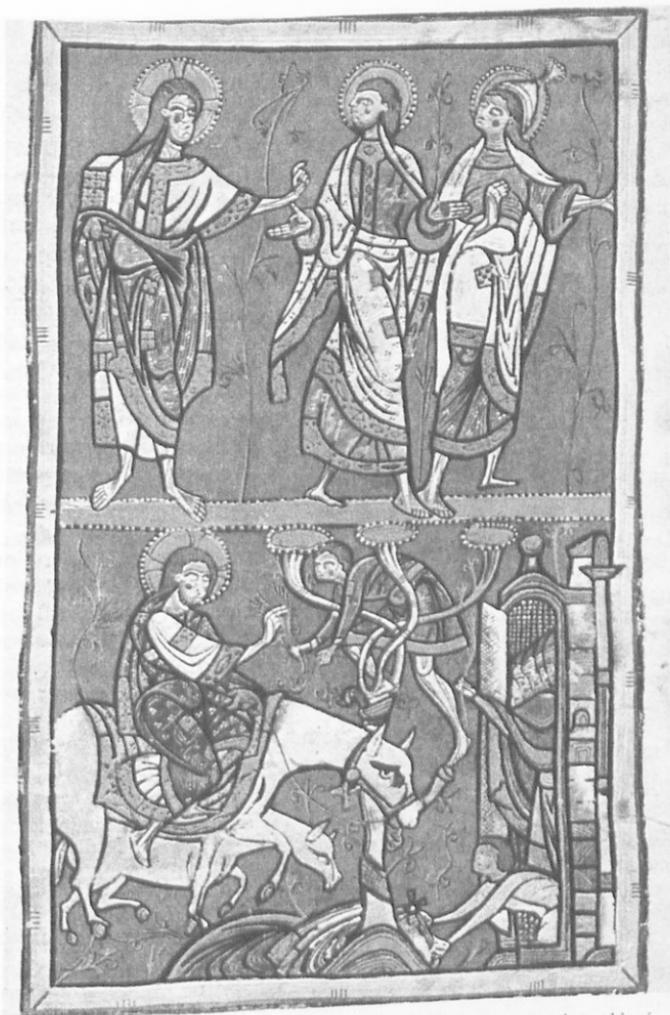
Άγγλία: Η Άγγλία κατακτήθηκε το 1066 από τους Νορμανδούς που μαζί με τους παλιότερους κατοίκους της, τους Κέλτες και τους Σάξονες, αποτέλεσαν το αγγλικό έθνος. Η μοναρχία ήταν ισχυρή και οι φεουδάρχες δεν είχαν τόσο μεγάλη δύναμη, όσο στη Γαλλία. Ακόμη περισσότερο ενισχύθηκε η κεντρική εξουσία μετά τον 100χρονο πόλεμο και τον εμφύλιο πόλεμο των «δύο ρόδων»¹, που αποδεκάτισε τις τάξεις των ευγενών.

Γερμανία: Οι τοπικοί φεουδάρχες - ήγεμόνες ήταν πολύ ισχυροί και τελείως ανεξάρτητοι στα κρατίδιά τους. Όταν όμως το 10ο αιώνα άρχισαν οι επιδρομές των Ουγγρων, ενώθηκαν σ' ένα είδος όμοσπονδίας, που ονομάστηκε «*Άγια Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους*».

Ο αυτοκράτορας εκλεγόταν κάθε φορά από τους πίο ισχυρούς ήγεμόνες, που ονομάζονταν γι' αυτό το λόγο εκλέκτορες. Οι ήγεμόνες όμως δεν έχασαν τη δύναμή τους ούτε υποτάχτηκαν στην αυτοκρατορική εξουσία. Έξακολούθησαν να είναι ανεξάρτητοι στα όρια των κρατών τους και η ένοποιηση της Γερμανίας άργησε πολύ να πραγματοποιηθεί.

Ιταλία: Καμιά ισχυρή κεντρική εξουσία δεν μπόρεσε να αναπτυχτεί και στην Ιταλία, που έμεινε χωρισμένη σε μικρά κράτη. Ιδιαίτερη δύναμη απέκτησαν οι ιταλικές πόλεις που αναπτύχτηκαν από πολύ νωρίς σε ανεξάρτητες ή ήμιανεξάρτητες δημοκρατίες. Χαρακτηριστικά, τη Βενετία που είχε άριστοκρατικό πολίτευμα την κυβερνούσε ο «Δόγης» και το «Συμβούλιο των Δέκων», ενώ στη Φλωρεντία την εξουσία την πήρε μία μεγάλη αστική οικογένεια, οι Μεδικοί.

1. Κράτησε από το 1455 ως το 1485 και ονομάστηκε έτσι από τα οικόσημα των δύο αντίπαλων παρατάξεων (Υόρκ: λευκό ρόδο, Λάγκαστερ: κόκκινο ρόδο).

Ὁ Χριστός μέ δύο μαθητές - Ἡ Βαϊφόρος. Ἀπό εἰκονογραφημένο γαλλικό χειρόγραφο τοῦ 1200.

γ. ΚΟΣΜΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ - ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑ (CANOSSA — AVIGNON)

Οἱ φιλοδοξίες τοῦ πάπα τῆς Ρώμης δέν περιορίζονταν στό νά εἶναι θρησκευτικός ἡγέτης τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσης. Ἦθελε ἀκόμη νά ἐπιβληθεῖ καί στόν τομέα τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καί νά κυριαρχήσει πάνω στούς ἄλλους ἡγεμόνες.

Σοβαρό εμπόδιο στά σχέδια αυτά της παπικής Έκκλησίας ήταν ή γερμανική αυτοκρατορία, πού είχε μεγάλες κτήσεις στην Ίταλία. Άδύναμη νά άντιδράσει, εξαιτίας μιås βαθιάς έσωτερικής κρίσης πού περνούσε, ή παπική Έκκλησία βρέθηκε τό 10ο αιώνα κάτω από τόν άπόλυτο έλεγχο καί τήν εξάρτηση του Γερμανου αυτοκράτορα.

«Έρις τής περιβολής»

Άπό τά μέσα όμως του 11ου αιώνα σημειώθηκε στή δυτική Έκκλησία μιá άνανεωτική κίνηση. Ο πάπας Γρηγόριος Ζ΄ διακήρυξε τήν υπεροχή τής πνευματικής έξουσίας πάνω στην κοσμική καί θέλησε νά επιβάλει τήν κυριαρχία του σ' όλα τά βασίλεια τής Δυτικής Εϋρώπης. Στην προσπάθειά του αυτή ήρθε σέ σύγκρουση μέ τόν αυτοκράτορα τής Γερμανίας Έρρίκο Δ΄. Η μακροχρόνια διαμάχη πού ξέσπασε ανάμεσά τους καί κράτησε περίπου 50 χρόνια (1075-1122) είναι γνωστή μέ τό όνομα «*ερίδα τής περιβολής*»¹.

Στήν άρχή ό Έρρίκος βρέθηκε άπομονωμένος καί σέ μειονεκτική θέση. Άναγκάστηκε τότε νά πάει στόν πύργο τής Κανόσσα², όπου είχε καταφύγει ό πάπας γιά περισσότερη ασφάλεια, καί νά ζητήσει συγχώρεση, άφου ύποβλήθηκε σέ πολλούς έξευτελισμούς. Στή συνέχεια όμως συγκέντρωσε δυνάμεις καί κατέλαβε τή Ρώμη, ενώ ό πάπας κατέφυγε στό Σαλέρνο, στή Νότια Ίταλία (Κείμ. 3).

Ο άγώνας συνεχίστηκε ανάμεσα στους διαδόχους του Γρηγορίου καί του Έρρίκου καί τελείωσε τό 1122 μέ τή συμφωνία (κογκορδάτο) τής Βόρμς³. Ο αυτοκράτορας άναγνώρισε τό δικαίωμα του πάπα νά χορηγεί τά έκκλησιαστικά άξιώματα (δικαίωμα περιβολής) καί εξασφάλιστηκε ή άπελευθέρωση τής Έκκλησίας άπό τήν κοσμική έξουσία. Νικητής άπό τή διαμάχη βγήκε ό πάπας, ενώ ό αυτοκράτορας μειώθηκε.

Τό κορύφωμα τής Παπικής έξουσίας

Στά χρόνια πού άκολούθησαν ή κοσμική έξουσία τής παπικής Έκκλησίας αύξήθηκε πολύ καί τή δύναμή της δείχνουν οί συχνές επεμβάσεις της στά πολιτικά πράγματα των δυτικών κρατών. Άπό τούς πιό ισχυρούς πάπες ήταν ό Ίννοκέντιος Γ΄ (1198-1216), πού καθιέρωσε τήν άποψη ότι «οί πάπες είναι ταγμένοι άπό τόν Κύριο πάνω άπό λαούς καί βασίλεια», επέβαλε τήν άποψη αυτή στους ήγεμόνες τής Δύσης καί έβαλε τίς βάσεις γιά τή δημιουργία τής «*Τερής εξέτασης*». Στά χρόνια του έγινε καί ή Δ΄ σταυροφορία, πού κατάληξε στην άλωση τής Κωνσταντινούπολης άπό τούς σταυροφόρους (Κείμ. 4).

Αίχμαλωσία στην Άβινιόν

Αυτό όμως τό δυνάμωμα τής παπικής έξουσίας δημιούργησε πολλές άντιδράσεις. Στίς άρχές του 14ου αιώνα ό πάπας Βονιφάτιος ήρθε σέ σύγκρουση μέ τό βασιλιά τής Γαλλίας Φίλιππο τόν Όραϊο, πού τόν ύποστήριζαν όλες οί τάξεις του γαλλικού λαου. Μετά τό θάνατο του Βονιφάτιου εκλέχτηκε Γάλλος πάπας καί ή παπική έδρα μεταφέρθηκε άπό τή Ρώμη στή γαλλική πόλη Άβινιόν, όπου έμεινε 70 περίπου χρόνια (1305-1377). Στο διάστημα αυτό οί πάπες βρίσκονταν κάτω άπό τόν

1. Περιβολή: Η άπονομή των εκκλησιαστικών άξιωμάτων
2. Κανόσσα: Παλιός πύργος - φρούριο στή Βόρεια Ίταλία.
3. Πόλη τής Γερμανίας, κοντά στο Ρήνο.

έλεγχο τῶν Γάλλων βασιλιάδων καί, ὅταν ἡ παπική ἔδρα ξαναγύρισε στή Ρώμη, οἱ πάπες δέν μπόρεσαν πιά νά ἀνακτήσουν τήν παλιά τους δύναμη.

δ. Ο «ΜΕΓΑΛΟΣ ΧΑΡΤΗΣ» (MAGNA CHARTA). Ο ΕΚΑΤΟΝΤΑΧΡΟΝΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (1337-1453)

Ἁ ὁ *Μ*εγάλος *Χ*άρτης (MAGNA CHARTA): Ὁ βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας Ἰωάννης ὁ Ἀκτῆμονας προσπάθησε νά κυβερνήσει ἀπολυταρχικά τή χώρα του. Ἐπέβαλε μεγάλους φόρους στούς εὐγενεῖς, στόν κλῆρο καί στίς πόλεις καί παραβίαζε τά φεουδαλικά δικαιώματα τῶν εὐγενῶν.

Ἐπειδή αὐτά δημιούργησαν γενική δυσἀρέσκεια καί ἔνωσαν ἐναντίον του τούς Ἀγγλους εὐγενεῖς (βαρόνους), τόν ἀνώτερο κλῆρο καί τίς πόλεις (ἀστούς) σέ ἀνοιχτή ἐξέγερση. Ὁ Ἰωάννης ἀπομονώθηκε καί ἀναγκάστηκε τό 1215 νά ὑπογράψει ἕνα ἔγγραφο μέ μεγάλη σημασία, τή MAGNA CHARTA (Μεγάλο Χάρτη), ὅπου γιά πρώτη φορά ὀρίζονταν δικαιώματα τῶν πολιτῶν καί ἔμπαιναν περιορισμοί στή βασιλική ἐξουσία. Τά σημαντικότερα σημεῖα - διατάξεις τοῦ ἔγγραφου αὐτοῦ ἦταν τά ἀκόλουθα:

Ἡ MAGNA
CHARTA

1. Ἀναγνωρίστηκαν τά δικαιώματα καί οἱ ἐλευθερίες τῆς Ἐκκλησίας.

2. Κάθε εἰσφορά ἢ νέος φόρος ἔπρεπε, πρὶν ἐπιβληθεῖ, νά ἐγκριθεῖ ἀπό τό Συμβούλιο τοῦ Βασιλείου, πού τό συγκροτοῦσαν ἀνώτεροι κληρικοί καί εὐγενεῖς.

3. Καθορίστηκαν τά φεουδαλικά δικαιώματα τοῦ βασιλιᾶ, καθώς καί τῶν ἄλλων ἀρχόντων, πάνω στούς ὑποτελεῖς τους, σ' ὅλη τήν ἱεραρχία.

4. Κανένας πολίτης δέν ἐπιτρεπόταν νά συλληφθεῖ, νά φυλακισθεῖ, νά ἐξοριστεῖ καί γενικά νά διωχθεῖ ἀθαίρετα, παρά μόνο ὅπως ὀρίζαν οἱ νόμοι καί μέ νόμιμη διαδικασία.

5. Τό ἐμπόριο στή χώρα, σέ καιρό εἰρήνης, μποροῦσε νά διεξάγεται ἐλεύθερα, χωρίς περιορισμούς, ἀπό Ἀγγλους καί ξένους.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ MAGNA CHARTA προστάτευε πρῶτα τά δικαιώματα τῶν εὐγενῶν καί τοῦ ἀνώτερου κλῆρου καί ὕστερα τῶν ἄλλων τάξεων. Ἐχει ὁμως μεγάλη σημασία τό ὅτι γιά πρώτη φορά καθορίζονταν καί προστατεύονταν βασικά δικαιώματα πολιτῶν καί ἔμπαιναν περιορισμοί στήν ἀθαίρεσία τοῦ μονάρχη (Κεῖμ. 5).

Ἡ σημασία
τῆς MAGNA
CHARTA

- Ὁ *Ε*κατοντάχρονος *Π*όλεμος (1337-1453): Οἱ βασιλιάδες τῆς Ἀγγλίας, νορμανδικῆς καταγωγῆς, δέν ξεχνοῦσαν ποτέ ὅτι ἡ βῆση ἀπό ὅπου ξεκίνησαν γιά τήν κατάκτηση τῆς Ἀγγλίας ἦταν ἡ Γαλλία, αὐτή θεωροῦσαν ὡς μητροπολιτικό τους ἔδαφος καί διατηροῦσαν ἀκόμη ἐκεῖ ὀρισμένες κτήσεις τους. Ἀπό τήν ἄλλη, οἱ Γάλλοι βασιλιάδες ἤθελαν νά διώξουν ἐντελῶς ἀπό τό γαλλικό ἔδαφος τούς Ἀγγλους. Αὐτή ἦταν ἡ αἰτία τοῦ πολέμου.

Στήν ἀρχή οἱ Ἀγγλοι σημείωσαν σημαντικές ἐπιτυχίες. Νίκησαν πολλές φορές τούς Γάλλους καί τό 1415 ὁ Ἀγγλος βασιλιάς Ἑρρίκος Ε΄

Τά αἴτια

Ἁ πόλεμος

Ιωάννα
ντ'Αρκ

μπήκε νικητής στο Παρίσι. Τό 1428 οί "Αγγλοι πολιορκήσαν τήν "Ορλεάνη, τό τελευταίο σημείο αντίστασης τών Γάλλων. "Ομως, ή εμφάνιση τής "Ιωάννας ντ'Αρκ ανάτρεψε τήν κατάσταση.

"Η "Ιωάννα ντ'Αρκ, μία χωριατοπούλα 17 χρονών, πού ίσχυριζόταν ότι έβλεπε όράματα και ότι είχε πάρει έντολή από τό θεό νά διώξει τούς "Αγγλους από τή Γαλλία, κατόρθωσε νά εμπνεύσει θάρρος και όρμή στους καταποτημένους Γάλλους. Φορώντας μία πανοπλία ίππότη μπήκε επικεφαλής ενός στρατού γεμάτου ένθουσιασμό και φανατισμό, έλυσε τήν πολιορκία τής "Ορλεάνης και όδήγησε τό Δελφίνο (διάδοχο του θρόνου τής Γαλλίας) Κάρολο στή Ρέμς¹, όπου στέφτηκε βασιλιάς τής Γαλλίας μέ τό όνομα Κάρολος Ζ' (Κείμ. 6).

Τό τέλος όμως τής "Ιωάννας ντ'Αρκ, ή "Ιωάννας τής Λωρραίνης, ήταν τραγικό. Αιχμαλωτίστηκε από τούς "Αγγλους πού τήν καταδίκασαν ως μάγισσα και τήν έκασαν (1431). "Ο μαρτυρικός της θάνατος ξεσήκωσε τούς Γάλλους, πού τή θεωρούσαν άγία. Οί "Αγγλοι έχασαν, μπροστά στην όρμή του γαλλικού στρατού, μία μία όλες τίσ θέσεις τους στό γαλλικό έδαφος και τό 1453, όταν ό έκατοντάχρονος πόλεμος τελείωσε, κρατούσαν μόνο τήν πόλη του Καλαί.

Οί συνέπειες

"Η τελική νίκη τών Γάλλων στον πόλεμο αυτό ένίσχυσε τό εθνικό τους αίσθημα και τήν ένότητα του κράτους τους. "Ο Κάρολος Ζ' θεωρήθηκε σωτήρας τής πατρίδας, δόξα πού άνηκε μάλλον στην "Ιωάννα ντ'Αρκ, και ή μοναρχία ένισχύθηκε σε βάρος τών ευγενών φεουδαρχών, πού ό μακροχρόνιος πόλεμος είχε φθείρει τή δύναμή τους.

"Αλλά και για τούς "Αγγλους ό πόλεμος είχε σημαντικές συνέπειες. Οί "Αγγλοι βασιλιάδες έγκατάλειψαν τά σχέδιά τους για κυριαρχία στην Γαλλία και έγιναν πιά «βασιλιάδες τής "Αγγλίας».

ε. ΠΡΟΜΗΝΥΜΑΤΑ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

"Οπως είδαμε, βαθιές έσωτερικές αλλαγές άρχισαν νά παρουσιάζονται από τά μέσα του 11ου αιώνα στο μεσαιωνικό κόσμο. "Η οικονομική σημασία τών φέουδων μειώθηκε σταδιακά και ή ανάπτυξη τής βιοτεχνίας και του έμπορίου δημιούργησε μέσα στίς πόλεις μία προοδευτική, για τήν εποχή, άστική τάξη. Αυτή βοήθησε τούς βασιλιάδες νά έξουδετερώσουν τούς φεουδάρχες και έτσι δημιουργήθηκαν τά εθνικά κράτη μέ τήν ίσχυρή κεντρική έξουσία.

Μία ακόμη χαρακτηριστική μεταβολή σημειώθηκε τό 14ο αιώνα. Είναι ή έξασθένηση τής κοσμικής έξουσίας του πάπα, άπέναντι στην όποία όρθώνονται άποφασιστικά οί ήγεμόνες τών εθνικών κρατών και έγκαινιάζουν για τίσ χώρες τους μία πορεία άνεξάρτητη από τήν έπιρροή τής παπικής "Εκκλησίας. Παράλληλη είναι και ή μείωση τής δύναμης του Γερμανού αυτοκράτορα.

1. Πόλη τής ΒΑ Γαλλίας.

Υδιαίτερα σημαντική είναι η αλλαγή που παρουσιάστηκε στη σκέψη των ανθρώπων. Τα πνεύματα άρχισαν σιγά σιγά να ελευθερώνονται από τις μεσαιωνικές προκαταλήψεις. Τη μεσαιωνική άρετή της τυφλής ύποταξης αντικατάστησε η ανάπτυξη ενός αισθήματος ανεξαρτησίας, και τή μοιρολατρική άποδοχή τής άμάθειας, μία δίψα για γνώση και για μόρφωση, που θα όδηγήσει στην ίδρυση πολλών πανεπιστημίων στις πόλεις τής Ίταλίας και σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις. Οί τάσεις αυτές παρουσιάστηκαν πρώτα στην άστική τάξη και έκδηλώθηκαν και μέ τήν καλλιτεχνική δημιουργία. Χαρακτηριστική είναι η χρησιμοποίηση των έθνικών γλωσσών, αντί για τά λατινικά, στη λογοτεχνία και η εμφάνιση, άρχικά στην Ίταλία, των μεγάλων προδρόμων τής Αναγέννησης, όπως ο Δάντης, ο Πετράρχης και ο Βοκκάκιος.

Φυσικά όλες αυτές οί μεταβολές έγιναν άργά, μέσα στους τρεις τελευταίους αιώνες του μεσαίωνα. Όμως η πορεία του δυτικού κόσμου προς μία νέα εποχή ήταν σταθερή και όδήγησε στην Αναγέννηση.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

α. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑΣ

1. Οί οικονομικές μεταβολές στά μέσα του 11ου αιώνα.
2. Ποιές συνέπειες είχε γιά τίς πόλεις ή μετατόπιση τής βάσης τής οικονομίας;
3. Τί ένωσε τίς πόλεις καί τούς βασιλιάδες έναντίον τών φεουδαρχών;
4. Νά αναφέρετε περιληπτικά τά αίτια τής παρακμής τής φεουδαρχίας.

β. ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ

5. Ή συγκρότηση τής Γαλλίας σέ έθνικό κράτος.
6. Ή συγκρότηση τής Άγγλίας σέ έθνικό κράτος.
7. Πώς δημιουργήθηκε ή «Άγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους» καί ποιά ήταν ή θέση τών μικρών Γερμανών ήγεμόνων μέσα στά πλαίσιά τής;

γ. ΚΟΣΜΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ – ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑ

8. Ποιές φάσεις διακρίνουμε στήν προσπάθεια τής Λυτικής Έκκλησίας νά αποκτήσει κοσμική έξουσία;
9. Ή «έριδα τής περιβολής» (αίτια, διάρκεια, πρωταγωνιστές, αποτέλεσμα).
10. Πώς ή παπική έδρα μεταφέρθηκε στήν Άβινιόν καί τί συνέπειες είχε αυτό;

δ. Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΧΑΡΤΗΣ (MAGNA CHARTA). Ο ΕΚΑΤΟΝΤΑΧΡΟΝΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

11. Ποιά τά σημαντικότερα σημεία - διατάξεις τής MAGNA CHARTA;
12. Ποιά ή σημασία τής υπογραφής τής MAGNA CHARTA;
13. Τά αίτια του έκατοντάχρονου πολέμου.
14. Ή Ίωάννα ντ' Άρκ.
15. Ποιά ή σημασία τής έκβασης του έκατοντάχρονου πολέμου γιά τούς Γάλλους καί τούς Άγγλους;

ε. ΠΡΟΜΗΝΥΜΑΤΑ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

16. Ποιές μεταβολές παρατηρούνται στή σκέψη τών ανθρώπων καθώς τελειώνει ό μεσαιώνας;

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΜΙΑ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΛΑΝ¹ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ-ΦΕΟΥΔΑΡΧΗ

Τὴν πέμπτη μέρα τῆς ἐβδομάδας τοῦ Πάσχα σηκώθηκε μεγάλη ταραχὴ στὴν πόλη καὶ οἱ ἄνθρωποι φώναζαν «Κοινότητα»... Οἱ πολῖτες μῆκαν στὴν αὐλὴ τοῦ ἐπίσκοπου μὲ σπαθιά, τσεκούρια, τόξα καὶ ρόπαλα. Οἱ εὐγενεῖς ἔτρεξαν ἀπὸ παντοῦ, γιὰ νὰ βοηθήσουν τὸν ἐπίσκοπο... Αὐτός, μαζί μὲ μερικοὺς ἄλλους πού ἦρθαν γιὰ νὰ τὸν βοηθήσουν, πολέμησε μὲ πέτρες καὶ βέλη... Κρύφτηκε μέσα σ' ἓνα βαρέλι καὶ τοὺς παρακαλοῦσε, δίνοντας τὴν ὑπόσχεση ὅτι θὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα, θὰ τοὺς δώσει τεράστια χρηματικὰ ποσὰ καὶ θὰ ἐγκαταλείψει τὴν πόλη. Καί, καθὼς ἐκείνοι τὸν κοροΐδευαν, κάποιος, πού λεγόταν Μπερνάρ, σήκωσε τὸ πολεμικὸ του τσεκούρι καὶ χτύπησε τὸ κεφάλι τοῦ ἀγίου – ἀμαρτωλοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἐπίσκοπος ξέφυγε ἀπὸ τὰ χέρια ἐκείνων πού τὸν κρατοῦσαν καὶ πέθανε πρὶν ἀγγίσει τὸ ἔδαφος.

¹Αφήγηση τοῦ Γιβέρτου τῆς Νοζάν (W. DURANT, Παγκόσμια Ἱστορία τοῦ Πολιτισμοῦ, ἑλλην. ἔκδοση: Ἀφοί Συρόπουλοι - Κ. Κουμουνδουρέας, τόμ. Δ', σελ. 749) Μεταγλώττιση.

2. ΧΑΡΤΗΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΓΑΝΔΗΣ² ΠΟΥ ΠΑΡΑΧΩΡΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΜΙΣΣΑ ΤΗΣ ΦΛΑΝΔΡΑΣ ΣΤΑ 1191 (Ἀποσπάσματα)

2. Νὰ εἶναι ἐλεύθερη ἡ πολιτεία νὰ ἔχει 13 δημοτικούς δικαστές καὶ αὐτοὶ νὰ κρίνουν κάθε διαφορά πού θὰ παρουσιαζόταν ἀνάμεσα στοὺς πολῖτες. Ἐὰν διαφωνήσουν μεταξύ τους σὲ κάποια δίκη, τότε νὰ ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη τῆς πλειοψηφίας. Ἐὰν κάποιος ἀπ' αὐτοὺς πεθάνει ἢ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ ἀξίωμά του, οἱ ὑπόλοιποι νὰ ἐκλέγουν μὲ ψηφο ἄλλο δικαστὴ καὶ νὰ τὸν παρουσιάζουν στὸν ἄρχοντα (φεουδάρχη) κι αὐτός νὰ δέχεται τὸ νέο δικαστὴ καὶ νὰ κρίνει καλῆ τὴν ἐκλογή του. Ἐτσι νὰ μὴ λείψουν ποτὲ οἱ δικαστές καὶ νὰ μὴ λιγοστεύει ὁ ἀριθμὸς τους.

4. Νὰ εἶναι ἐλεύθεροι οἱ πολῖτες νὰ ὀχυρώσουν τὴν πόλη τους μὲ τεῖχος, τάρρους καὶ μὲ ὅ, τι ἄλλο πιστεύουν πὼς εἶναι χρήσιμο γιὰ τὴν ἀσφάλειά τους. Τὸ ἴδιο εἶναι ἐλεύθεροι νὰ κάνουν καὶ γιὰ τὰ σπίτια τους.

.....
15. Ἐὰν κάποιος θέλει νὰ ἰδρύσει σχολεῖο στὴ Γάνδη καὶ ἔχει τίς ἀναγκαῖες

1. Πόλη τῆς Βόρειας Γαλλίας.
2. Πόλη τοῦ σημερινοῦ Βελγίου.

γνώσεις καί τή δυνατότητα, μπορεί νά τό κάνει καί κανείς δέν μπορεί νά του άρνηθεί τό δίκιο του.

17. Κανείς δέν πρέπει νά παραχωρεΐ σέ άλλον γή, πού έχει καθοριστει νά άνήκει στήν πολιτεΐα, οΰτε κανείς μπορεί νά χιτΐζει πάνω σ' αΰτην. "Οποιος χιτΐζει, θά ύποχρεώνεται νά γκρεμιΐζει τό κτίριο καί νά πληρώνει όσο πρόστιμο του όριΐζουν οι δικαστΐς.

32. "Αν τυχόν παρουσιαστει κάτι πού δέ ρυθιμΐζεται άπ' αΰτόν τό χάρτη, νά βγάΐζουν δίκαιη καί φρόνιμη άπόφαση κατά τή συνειδησή τους οι δικαστΐς καί κανείς άλλος, εκτός άπ' αΰτούς, νά μΐν έχει τό δικαΐωμα ν' άποφασΐζει.

«Ίστορία του πολιτισμοΰ» του πανεπιστημιού της Όξφόρδης, έλλην. εκδοσης:
Βιβλιοεκδοτική, τόμ. Β', σελ. 536-538. Γλωσσική προσαρμογή.

3. Η ΤΑΠΕΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ ΕΡΡΙΚΟΥ Δ' ΣΤΗΝ ΚΑΝΟΣΣΑ

...Καΐ ήρθε (ό Έρρίκος) μέ μιá μικρή συνοδεία μπροστά στό κάστρο της Κανόσσα, όπου βρισκόμασταν. Εκεί, έχοντας άφήσει όλα τά σύμβολα της μοναρχΐας, ταπεινωμένος, ξυπόλυτος καί ντυμένος μέ άπλά μάλλινα ρούχα, περίμενε τρεις μέρες μπροστά στην πόρτα του κάστρου, γιά νά δείξει ότι ήταν ίκέτης. Καΐ εκλιπαρούσε χωρίς προσποίηση, μέ άφθονα δάκρυα, τήν παρηγοριá καΐ τή βοήθεια της άποστολικής ευσπλαχνΐας, ώσπου κίνησε τόν οΐκτο όλων τών προσώπων πού ήταν εκεί καΐ άκουγαν εκείνους τούς θρήνους. Η κατάσταση έφτασε σέ τέτοιο σημείο πού όλοι, μεσολαβώντας γιά χάρη του μέ δάκρυα καΐ παρακλήσεις, άπορούσαν γιά τήν τόσο μεγάλη σκληρότητα της ψυχής μας. Μερικοί μάλιστα έφταναν νά πουν ότι δείχναμε όχι τή μεγάλη αυστηρότητα ενός άποστόλου αλλά τή σκληρότητα ενός τυράννου. Τέλος, νικημένοι από τήν επιμονή αΰτης της μετάνοιας καΐ από τήν πιεστική παρέμβαση όλης της άκολουθΐας μας, τόν δεχτήκαμε, απαλλαγμένο από τΐς άλυσίδες του άφορισμοΰ, στη χάρη της Θεΐας Κοινωνΐας καΐ στους κόλπους της «Άγΐας Μητρός Έκκλησιás».

Άπόσπασμα από ένα έγγραφο του πάπα Γρηγοριού Ζ' Χίλντεμπραντ πρós τους Γερμανούς ήγεμόνες. ARM. SAITTA, STORIA E TRADIZIONE, IL MEDIOEVO, Φλωρεντία 1970, σελ. 106. Μετάφραση.

4. ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑ ΝΑ ΕΠΕΜΒΑΙΝΕΙ ΣΤΗΝ ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ

...3. Έμεις (ό πάπας), πού τό άποστολικό μας λειτουργημα μäs ύποχρεώνεται νά άποδίνουμε σ' όλους δικαιοσύνη, δέν έχουμε καμιά πρόθεση νά διεκδικήσουμε γιά τόν εαυτό μας ό,τι είναι δίκαιο νά ανήκει στους άρχοντες (της Γερμανΐας), οΰτε όμως έχουμε διάθεση ν' άφήσουμε νά μäs άρπάξουν άλλοι

ὄ,τι, σύμφωνα μέ τό δίκαιο, ἀνήκει σέ μᾶς. Ὅπως εἶναι λοιπόν χρέος μας, ἀναγνωρίζουμε στούς ἄρχοντες αὐτούς τό δικαίωμα, πού τούς τό δίνουν οἱ νόμοι καί τά παλιά ἔθιμα, ἀλλά καί τήν ἐξουσία νά ἐκλέγουν βασιλιά πού, στή συνέχεια, θά πάρει τό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα. Καί μάλιστα, ἐφόσον αὐτό τό δικαίωμα καί ἡ ἐξουσία τούς δόθηκαν ἀπό τήν ἀποστολική μας ἔδρα πού, παίρνοντας ἀπό τούς Ἑλλήνες τό ρωμαϊκό αὐτοκρατορικό ἀξίωμα, τό παραχώρησε στούς Γερμανούς, στό πρόσωπο τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου.

4. Ἀλλά καί οἱ ἄρχοντες αὐτοί ἀναγνωρίζουν βέβαια, ὅπως ἔχουν ὑποχρέωση, ὅτι τό δικαίωμα καί ἡ ἐξουσία νά ἐξετάζει κάποιος ποῖο πρόσωπο θά ἀνεβεῖ στό θρόνο καί θά στεφθεῖ μετά αὐτοκράτορας, ἀνήκει σέ μᾶς, πού δίνουμε τό χρίσμα καί τήν καθιέρωση καί τή στέψη... Γιατί θά ἦταν δυνατό οἱ ἄρχοντες, εἴτε διαφωνώντας εἴτε συμφωνώντας, νά διαλέξουν ὡς τυραννικό βασιλιά ἕνα πρόσωπο ἱερόσυλο ἢ ἀφορισμένο ἢ ἴσως ἕναν τρελό, ἕναν αἰρεβητικό ἢ ἕναν εἰδωλόλατρη. Θά ἤμασταν λοιπόν τότε ὑποχρεωμένοι νά δώσουμε τό χρίσμα καί τήν καθιέρωση καί τό αὐτοκρατορικό στέμμα σ' ἕνα τέτοιο πρόσωπο;...

Ἀπόσπασμα ἀπό τό «Εὐσεβές Δόγμα» (1202) τοῦ πάπα Ἰννοκέντιου Γ'.
«Ἱστορία τοῦ Πολιτισμοῦ» τοῦ πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης, ἑλλην. ἐκδόση:
Βιβλιοεκδοτική, τόμ. Β', σελ. 542. Γλωσσική προσαρμογή.

5. MAGNA CHARTA (Ἀποσπάσματα)

39. Κανένας ἐλεύθερος πολίτης δέ θά συλλαμβάνεται, οὔτε θά φυλακίζεται, οὔτε θά χάνει τά δικαίωμά του ἢ τήν περιουσία του, οὔτε θά κηρύσσεται παράνομος, οὔτε θά ἐξορίζεται, οὔτε θά χάνει τά ἀξιώματά του μέ κανένα ἄλλο τρόπο κι οὔτε ἐμεῖς (ὁ βασιλιάς) θά ἀσκούμε βία ἐναντίον του εἴτε προσωπικά εἴτε μέ ἄλλους τρόπους, παρά μόνο ὕστερα ἀπό νόμιμη κρίση τῶν ὁμότιμών του ἢ σύμφωνα μέ τό νόμο τῆς χώρας.

40. Σέ κανένα δέ θά πουλήσουμε, σέ κανένα δέ θά ἀρνηθοῦμε καί γιά κανένα δέ θά ἐμποδίσουμε τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης.

41. Κάθε ἔμπορος μπορεῖ νά πηγαίνει καί νά ἐρχεται ἐλεύθερα καί ἀφοβα στήν Ἀγγλία. Ἐχει τό δικαίωμα νά κατοικεῖ σ' αὐτήν καί νά ταξιδεύει στή στεριά καί στή θάλασσα, γιά νά ἀγοράζει καί νά πουλάει πληρώνοντας τούς παλιούς, δίκαιους δασμούς, χωρίς νά ἐπιβαρύνεται μέ παράνομους φόρους. Αὐτά βέβαια δέν ἰσχύουν σέ πολεμική περίοδο γιά ἔμπορους τῆς χώρας πού βρίσκεται σέ πόλεμο μαζί μας.

Μετάφραση ἀποσπασμάτων.

6. Η ΙΩΑΝΝΑ ΝΤ'ΑΡΚ

Αὐτή ἡ κοπέλα ἔχει μιά σεμνή κομψότητα. Φέρνεται σάν ἄντρας· μιλάει λίγο καί φανερόνει μέ τά λόγια καί τά ἔργα της μιά καταπληκτική σύνεση.

Ἔχει ὁμως τή χαριτωμένη φωνή γυναίκας, τρώγει λίγο, πίνει λίγο κρασί. Τῆς ἀρέσουν τά ἄλογα καί τά ωραία ὄπλα. Συμπαθεῖ πολύ τούς πολεμιστές καί τούς εὐγενεῖς. Αὐτό πού δέν τῆς ἀρέσει εἶναι οἱ πολυθόρυβες συγκεντρώσεις καί οἱ συζητήσεις. Κλαίει εὐκολα καί πάλι δείχνει ἕνα πρόσωπο χαρούμενο. Εἶναι δυνατή ὅταν φοράει τήν πολεμική στολή της καί μπορεί νά περάσει πολλές νύχτες χωρίς νά βγάλει τήν πανοπλία της. Λέει ὅτι οἱ Ἄγγλοι δέν ἔχουν κανένα δικαίωμα στή Γαλλία καί ὅτι τήν ἔστειλε ὁ Θεός γιά νά τούς νικήσει καί νά τούς διώξει...

Ἀπόσπασμα ἀπό ἐπιστολή τοῦ Πέρσιβαλ τοῦ Μπουλεμβιλιέ, ἀξιωματοῦχου τοῦ Μπερρύ, πρὸς τὸ δούκα τοῦ Μιλάνου Φίλιππο Βισκόντι (1429). Μ. MOLLAT, Ὁ Μεσαίωνα, σελ. 272. Μετάφραση.

ΚΕΦ. 4

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΑΝΑΛΑΜΠΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (1402-1453)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

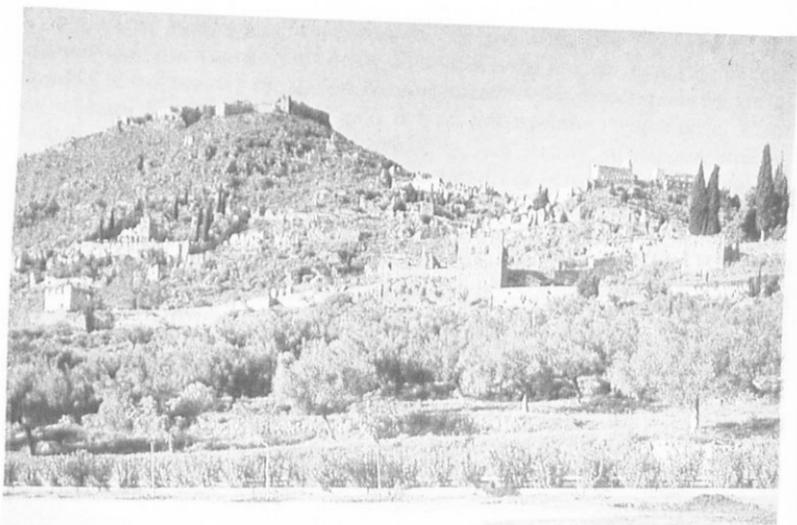
Ἡ συντριβὴ τοῦ Βαγιαζήτ ἀπὸ τοὺς Μογγόλους τὸ 1402 καὶ ἡ ἀδυναμία τῶν Τούρκων γιὰ ἐπιθετικὴ δραστηριότητα ἔδωσε στοὺς Βυζαντινοὺς τὴν εὐκαιρία νὰ ξαναπάρουν μερικὲς κτήσεις τους. Ἦταν ὁμως καὶ τοῦ Βυζαντίου ἡ ἀδυναμία τόση, ὥστε δὲν ὑπῆρχε περιθώριο γιὰ πῶς συστηματικὴ ἀντεπίθεση.

Στὸ Βυζάντιο τῆς παρακμῆς παρατηρεῖται μιὰ ἀναγέννηση στὶς τέχνες καὶ τὰ γράμματα. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ πῶς λαμπρὴ περίοδος γιὰ τὰ γράμματα καὶ τὴ βυζαντινὴ τέχνη. Παρουσιάζεται ἔτσι μιὰ ἀντιφατικὴ κατάσταση πού μόνο ἂν προσέξουμε ἓνα γεγονός, θὰ τὴν ἐξηγήσουμε: Ὁ νέος Ἑλληνισμὸς ἔχει πιά σχηματιστεῖ καὶ αὐτὸς εἶναι πού δίνει αὐτὴ τὴν ἀκμὴ. Στὸ Μιστρά ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς στάθηκε μαχητικὸς ὑποστηρικτὴς τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας.

Μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου οἱ Τούρκοι ξαναρχίζουν τὴν ἐξάπλωσὴ τους, ἐνῶ ἡ Κωνσταντινούπολη ζεῖ ὥρες ἀγωνίας. Οἱ προσπάθειες τῶν τελευταίων Παλαιολόγων νὰ προσεγγίσουν τὴ Δύση μὲ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν φέρνουν μιὰ ἀναστάτωση καὶ προκαλοῦν διχασμὸ.

Ὅταν τὸ 1449 ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' ὁ Παλαιολόγος ἔφτασε αὐτοκράτορας στὴν ἀποκλεισμένη πρωτεύουσα, τίποτα πιά δὲν μπορούσε νὰ σώσει ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπ' τὴν αὐτοκρατορία.

Στὶς 29 Μαΐου 1453 ἡ μεσαιωνικὴ ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τελειώνει. Ὁ νέος Ἑλληνισμὸς ὁμως θὰ μπορέσει νὰ ἐπιζήσει καὶ νὰ ξεπεταχτεῖ ἀναστημὲνος μὲ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821.

Μιστράς. Γενική άποψη. Το κάστρο άρχισε ο Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος μετά το 1248, όταν έγινε κύριος όλης της Λακωνίας. Το 1259, όποτε νικήθηκε και αιχμαλωτίστηκε από τον Μιχαήλ Η΄ τον Παλαιολόγο, του το παραχώρησε μαζί με τα κάστρα της Μονεμβασίας και της Μεγάλης Μάνης ως λύτρα για την άπελευθέρωσή του.

α. Η ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΜΙΣΤΡΑ

Στά χρόνια που το Βυζάντιο ψυχорραγούσε, ή Πελοπόννησος είχε μείνει τό πιο άξιόλογο τμήμα του Έλληνισμού.

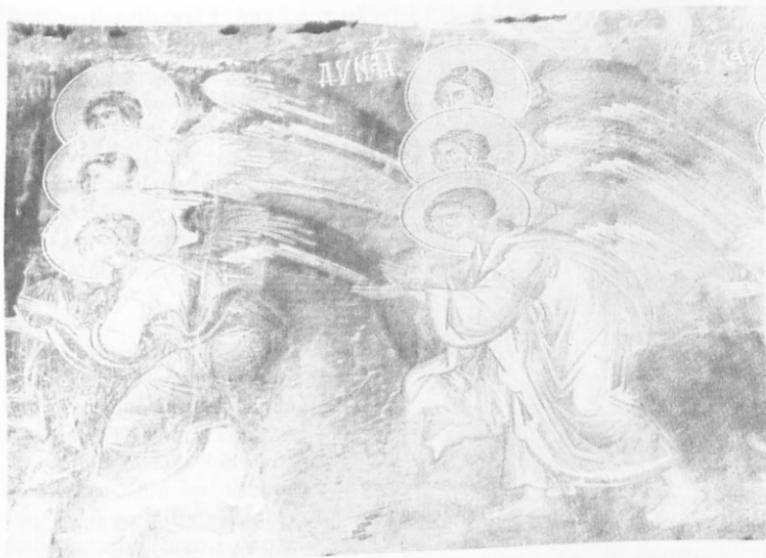
Όπως ξέρουμε, μετά την κατάλυση του βυζαντινού κράτους από τους σταυροφόρους, ή Πελοπόννησος έγινε πριγκιπάτο με πρωτεύουσα την Άνδραβίδα. Το 1259 ο πρίγκιπας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος γαμπρός του δεσπότη της Ήπειρου, βοήθησε τον πεθερό του στον πόλεμο κατά του Μιχαήλ Παλαιολόγου, αυτοκράτορα τότε της Νίκαιας. Στή μάχη όμως της Πελαγονίας¹ πιάστηκε αιχμάλωτος. Για να κερδίσει την άπελευθέρωσή του έδωσε στον Παλαιολόγο τρία φρούρια της Πελοποννήσου: τή Μονεμβασία, τή Μάνη και τό Μιστρά. Έτσι σχηματίστηκε μία βυζαντινή έπαρχία που μεγάλωνε σταθερά και τό 14ο αιώνα άναδιοργανώθηκε και έγινε ανεξάρτητο κρατίδιο. Άποθάντας τούς Φράγκους μεγάλωνε την έκτασή του και αύξαινε τή δύναμη του. Πρωτεύουσα του δεσποτάτου έγινε ο Μιστράς και δεσπότης του όρίστηκε να γίνεται ο δεύτερος γιός του βυζαντινού αυτοκράτορα.

Ό Μιστράς είναι μία άπροσπέλαστη και φυσικά όχυρωμένη βουγίσια περιοχή βορειοδυτικά από τή Σπάρτη. Άναπτύχτηκε με γρήγορο ρυθμό

1. Κοντά στην Καστοριά.

Τό δεσποτάτο
του Μιστρά

Ή άκμή του

Μιστράς, Μητρόπολη. Οί ἄγγελοι ἀπὸ τὴν Ἑτοιμασία τοῦ Θρόνου. Λεπτομέρεια τῆς τοιχογραφίας πού παριστάνει τὸ Θρόνο ὅπου θὰ ἔρθει νά καθίσει ὁ Κριτὴς κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία.

Μιστράς, Ἄφεντικό. Βόρειο Παρεκκλήσι. Οἱ Μάρτυρες. Τοιχογραφία.

καί τό 15ο αἰώνα βρισκόταν στή μεγάλη του ἀκμή. Εἶχε γίνει ἐμπορικό κέντρο μέ ἀνταλλακτικές ἐμπορικές σχέσεις μέ ὅλα τά γύρω μέρη. Οἱ σχέσεις μέ τήν Ἰταλία δέν ἀφηναν μόνο χρήμα στό Μιστρά, ἀλλά τόν βοήθησαν καί στήν ἀνθήση τῶν γραμμάτων. Ἡ αὐλή τοῦ δεσπότη ἦταν ἕνα ἀξιόλογο κέντρο μελέτης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ἐπί τοῦ αὐτοκράτορα Μανουήλ Β' ἦρθε ἐπισκέπτης στήν Πελοπόννησο, ὅταν δεσπότης ἦταν ὁ γιός του Θεόδωρος, καί ἐνδιαφέρθηκε γιά τήν ἀσφάλειά της. Κατασκεύασε στόν Ἴσθμό ἕνα δυνατό τεῖχος μέ πύργους στή θέση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ καί τοῦ τεῖχους τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Γιά νά δυναμώσει τήν ἄμυνα καί νά πυκνώσει ὁ πληθυσμός, ἐπέτρεψε ἐποικισμό Ἀλβανῶν σέ ὀρεινές ἀραιοκατοικημένες περιοχές.

Γεώργιος Γεμιστός ἢ Πλήθων, ἕνας Ἑλληνας. Τήν ἐποχή αὐτή λαμπρύνει μέ τή δράση του καί τήν πνευματική του προσφορά ἕνας φιλόσοφος, νεωτεριστής, ὁ Γεώργιος Γεμιστός ἢ Πλήθων. Ἦταν θαυμαστής τοῦ ἀρχαίου φιλοσόφου Πλάτωνα καί ὀπαδός τῶν ἰδεῶν του. Ἐξῆσε στό Μιστρά στά χρόνια τῆς ἀκμῆς τοῦ δεσποτάτου καί ἱδρυσε σχολή μέ πολλούς μαθητές. Πολέμησε τό θεσμό τῶν μισθοφόρων καί ὑποστήριξε ὅτι γιά τούς κρίσιμους καιρούς πού ζοῦσαν ἦταν ἀπαραίτητος ὁ σχηματισμός γνήσιου ἑλληνικοῦ στρατοῦ πού θά πίστευε στήν κοινή ἐθνική ὑπόθεση καί θά ἐκπλήρωνε σωστά τό καθήκον του. Εἶχε πολλούς ὀπαδούς καί θαυμαστές (Κεῖμ. 1).

Πίστευε ὅτι ἀπό τή γνήσια ἑλληνική παράδοση μπορεῖ νά πετύχει ὁ Ἑλληνισμός τή σωτηρία του. Στό Γεμιστό ὁ νέος Ἑλληνισμός εἶχε βρεῖ τόν ὀραματιστή καί τόν κήροκα τῆς ἀναγέννησής του.

β. Η ΑΓΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ἡ κατάσταση τοῦ κράτους. Τό 1425 ὁ Μανουήλ Παλαιολόγος, γερασμένος καί κατάκοπος παραιτήθηκε ἀφήνοντας στό θρόνο τό γιό του Ἰωάννη καί σέ λίγο πέθανε.

*Ὁ θάνατος
τοῦ Μανουήλ*

Ὁ λαός μ' ἀλάθητο προαίσθημα γιά τό μέλλον ἀκολούθησε τήν κηδεῖα τοῦ νεκροῦ αὐτοκράτορα μέ μεγάλο πένθος. Τέτοιο πλῆθος λυπημένου λαοῦ, λέει ὁ ἱστορικός Φραντζής, δέν εἶχε ποτέ ὡς τότε κηδεῖν αὐτοκράτορα. Οἱ δοκιμασίες καί οἱ πίκρες πού ἀντιμετώπιζαν ἔδιναν στό λαό τήν ἐντύπωση ὅτι κήδευε τήν ἴδια τήν Αὐτοκρατορία.

Ὁ νέος αὐτοκράτορας Ἰωάννης Η' (1425-1448) εἶχε στόν ἐλεγχό του μόνο τήν Πόλη καί τίς κοντινές περιοχές της. Ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε παραχωρηθεῖ στούς Βενετούς, ἐνῶ ἡ Πελοπόννησος καί μερικές σκόρπιες κτήσεις στή Θράκη ἦταν ἡμιανεξάρτητα κρατίδια.

Ὁ σουλτάνος Μουράτ Β' ὕστερα ἀπό πολιορκία πῆρε τή Θεσσαλονίκη τό Μάρτιο τοῦ 1430. Τόν ἐπόμενο χρόνο πῆρε τά Γιάννενα καί προχωρῶντας πρὸς τή νότια Ἑλλάδα ἔφτασε στόν Ἴσθμό (Κεῖμ. 2).

Ἡ σύνοδος τῆς Φλωρεντίας - 1439 - Ἡ ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν. Οἱ ἀπανωτές συμφορές τοῦ Βυζαντίου ἔπεισαν τόν Ἰωάννη Η' Παλαιολόγο

*Ἡ ἄλωση τῆς
Θεσσαλονίκης
1430*

Μετάλλιο του Ἰωάννη Η' τοῦ Παλαιολόγου ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ ζω-
γράφο καὶ χαράκτη RISANELLO.
Λοῦδβινο, Μουσεῖο Βικτωρίας καὶ
Ἀλβέρτου.

πὼς μόνο ἀπὸ τῆ Δύση μπορούσε νά περιμένει βοήθεια· ἔτσι, παραβλέ-
ποντας τὴν ἀντίδραση, πού ἀναμενόταν, ἀποφάσισε νά προχωρήσει στὴν
ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν πού ἦταν τό μόνο – κατὰ τὴν ἐκτίμησή του –
ἐμπόδιο γιά βοήθεια ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη.

Ὑστερα ἀπὸ πολλές διαβουλεύσεις ὁ πάπας Εὐγένιος Δ' κάλεσε τὸν
αὐτοκράτορα νά ἔρθει μέ τούς ἀνθρώπους του στὴν Ἰταλία¹. Στὴν ἀντι-
προσωπεία ἐκπροσωπήθηκαν καὶ τὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς
Ρωσίας, ὥστε οἱ ἀποφάσεις νά ἔχουν κύρος καὶ ἰσχύ γιά ὅλη τὴν Ὀρθο-
δοξία.

Ἡ σύνοδος ἄρχισε στὴ Φερράρα τό 1438 ἀλλά συνεχίστηκε στὴ
Φλωρεντία τό 1439. Ἐκεῖνο πού ἐνδιέφερε τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη
ἦταν νά γίνῃ γρήγορα ἡ ἔνωση, ὥστε ν' ἀποσπάσει βοήθεια ἀπὸ τούς
Εὐρωπαίους· ὁμως ἡ συμπεριφορά τῶν δυτικῶν ἦταν σκληρή, ἔμοιαζε
συμπεριφορά νικητῆ πρὸς νικημένο.

Στό τέλος ἡ ἔνωση ἐπιβλήθηκε Ὁ μόνος πού ἀρνήθηκε νά ὑποκύψει
μ' ὅλες τίς πιέσεις ἦταν ὁ ἐπίσκοπος Ἐφέσου Μάρκος ὁ Εὐγενικός.

Μόλις ἔγιναν γνωστά στὴν Κωνσταντινούπολη τὰ ἀποτελέσματα τῆς
Φλωρεντίας, ξεσηκώθηκε μεγάλη μερίδα λαοῦ καὶ κλήρου πού καταδι-
κασαν τὴν ἔνωση. Ἐνας ἀναβρασμός μεγάλος δίχασε τό κράτος. Ὁ
σπουδαιότερος ὑποστηρικτῆς τοῦ ἐνωτικῶν κινήματος, ἐπίσκοπος καὶ
φιλόσοφος Βησσαρίων ἀναγκαστικά ἔφυγε στὴν Ἰταλία, ὅπου ἀργότερα
ἔγινε καρδινάλιος. Οἱ Ρῶσοι ἐδιώξαν τὸν ἐπίσκοπο πού τούς ἐκπροσώ-
πησε.

Ἀντίδραση

1. Κατὰ τὴν ἱεραρχικὴ τάξη καὶ τὴν παράδοση ὁ αὐτοκράτορας ἔχει «προβάδισμα»
καὶ προεδρεύει στίς συνόδους πού συγκαλοῦνται. Ἐπομένως τό νά παραβλέπει ὁ Ἰωάννης
τά καθιερωμένα καὶ νά μεταβεῖ αὐτός ἐκεῖ πού ὄριζε ὁ Πάπας ἦταν μέ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς
ἡ σοβαρὴ μείωση πού δείχνει καὶ τὴ μεγάλη ἀνάγκη πού εἶχε τό Βυζάντιο (καὶ τὸν αὐταρχι-
σμό τῶν δυτικῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη).

πιησε και οι πατριάρχες της Ανατολής αρνήθηκαν να επικυρώσουν την υπογραφή των απεσταλμένων τους. Ο Μάρκος Ευγενικός έχασε την επισκοπή του, όπως τον είχαν απειλήσει, αλλά ο λαός τον τίμησε σαν ήρωα.

γ. Ο ΤΡΑΓΙΚΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΕΙΩΔΗΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ι. Ένωτικοί και Άνθενωτικοί

Βάρνα 1444

Ένω στο Βυζάντιο περίμεναν τα πρακτικά αποτελέσματα της Φλωρεντίας, ο Μουράτ Β' συνέχιζε τις κατακτήσεις στα Βαλκάνια. Μιά «σταυροφορία», που έγινε για να σταματήσει την προέλαση των Τούρκων, ανέλαβε ο βασιλιάς της Πολωνίας και Ουγγαρίας *Βλαντισλάβ*. Στη Βάρνα όμως της Βουλγαρίας ο χριστιανικός στρατός νικήθηκε και ο ίδιος ο Βλαντισλάβ έπεσε στη μάχη (1444). Η καταστροφή αυτή διάλυσε όλες τις ελπίδες.

*Οι
άνθενωτικοί*

Στις δύσκολες εκείνες ώρες μία έσωτερική κρίση διέχαζε το βυζαντινό λαό. Είπαμε ότι τις αποφάσεις της Φλωρεντίας άπερριψε το μεγαλύτερο μέρος του λαού και ακόμα μεγαλύτερο του κλήρου. Αυτοί που πολεμούσαν την ένωση των Έκκλησιών, οι *άνθενωτικοί*, ήταν δύσκολο να πειστούν για τη σκοπιμότητά της. Πίστευαν πως ή αντίδρασή τους ήταν υπεράσπιση της πίστης των πατέρων τους, της Ορθοδοξίας και της κληρονομιάς του Βυζαντίου.

*Γεώργιος
Σχολάριος*

Μαχητικός άρχηγός των άνθενωτικών ήταν ο *Γεώργιος Σχολάριος*, που άργότερα έγινε μοναχός με τ' όνομα Γενάδιος. Είχε πάρει μέρος στη σύνοδο της Φλωρεντίας, όταν όμως γύρισε στην Κωνσταντινούπολη, δήλωσε ότι ή υπογραφή του ήταν άποτέλεσμα *έξαναγκασμού*.

Οι ένωτικοί

Αντίθετα, οι όπαδοί της κρατικής πολιτικής, που πήραν τ' όνομα Ένωτικοί, υποστήριζαν ότι πρέπει να δεχτούν τη θυσία όρισμένων δογμάτων μπροστά στη σωτηρία του κράτους. Ήταν δύσκολο όμως να πείσουν τις λαϊκές τάξεις.

Ηγέτης της μερίδας των ένωτικών ήταν ο ίδιος ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η' ο Παλαιολόγος, που είχε τη συμπαράσταση πολλών λογίων και άρκετών κληρικών και λαϊκών. Τόν υποστήριζαν και όλοι σχεδόν οι άρχαιολάτρες που ήταν άδύνατο να δεχτούν την ιδέα της ύποδούλωσης του Έλληνισμού.

Συνέπειες

Έτσι κι άλλιώς ο διχασμός αυτός ήταν το χειρότερο που μπορούσε να γίνει στις κρίσιμες ώρες του Βυζαντίου.

Τά μίση ύπονόμευαν την άμυνα κατά του έχθρου. Συχνά επεισόδια και ταραχές στην Κωνσταντινούπολη άποσπούσαν την προσοχή του λαού από τόν κίνδυνο.

Ἡ ἄγρια μανία πού κυρίεψε τὸ σουλτάνο, τὸν ὀδήγησε σ' ἓνα τὸλμημα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐντυπωσιακὰ τῆς ἱστορίας: πέρασε ἀπὸ τὴ στεριά 72 πλοῖα, καὶ τὰ ἔριξε στὸν Κεράτιο πῖσω ἀπὸ τὴν προστατευτικὴ ἀλυσίδα.

Στὶς 25 Μαΐου ὁ Μωάμεθ ζήτησε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα νὰ τοῦ παραδώσει τὴν Πόλη, καὶ νὰ φύγει ἀνενόχλητος. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Παλαιολόγου ἦταν ἀπλή καὶ ἥρωικὴ σάν τοῦ ἀρχαίου Λεωνίδα (κείμενο 3).

Στὶς 29 Μαΐου ἀπὸ τὰ χαράματα ἄρχισε ἡ μεγάλη ἐφοδος τῶν Τούρκων. Μὲ ἥρωισμό οἱ ἀμυνόμενοι κρατοῦσαν τὶς θέσεις τους στὸ προτεῖχισμα¹ ὅσπου μιά τραγικὴ σύγκρουση πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν τραυματισμὸ τοῦ Γενοβέζου φρούραρχου Ἰουστινιάνη, ἔκανε τοὺς μισθοφόρους νὰ ὑποχωρήσουν στὸ μέσο¹ τεῖχος ἀφήνοντας τὶς πρῶτες θέσεις τους. Μαζὶ τους ὁμως ὄρμησε καὶ ὁ ἐχθρὸς (Κεῖμ. 4).

Στὸ μεταξὺ ἄλλοι Τούρκοι περνώντας ἀπὸ μιά μικρὴ πύλη, τὴν Κερκόπορτα, βρέθηκαν πῖσω ἀπ' τὶς θέσεις τῶν ὑπερασπιστῶν. Ταυτόχρονα σχεδὸν ἡ ἄμυνα ἐσπαζε παντοῦ. Τότε ἀκούστηκε ἡ κραυγὴ «Ἡ Πόλις ἔαλω» (= ἡ Πόλη ἐπεσε). (Κεῖμ. 5).

Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος εἶδε πὼς δὲν ἔμενε πιά καμιά ἐλπίδα. Ἡ αὐτοκρατορία χανόταν. Πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ χαθεῖ μαζὶ τῆς.

Μὲ τρεῖς πιστούς του² ὄρμησε μέσα στὸ μεγάλο πλῆθος τῶν ἐχθρῶν. Ἀγωνίστηκε ἥρωικά, πῆρε κι ἔδωσε σπαθίε. Πληγώθηκε. Ἔπεσε. *Καεῖς πιά δὲν τὸν ξανάδε.*

δ. Η ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

*Ἡ ὑποταγὴ τῆς
Πελοποννήσου*

Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης σημεῖωσε καὶ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ κατάκτηση ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῶν ἄλλων περιοχῶν, πού ἦταν ἀκόμα ἀνεξάρτητες ἢ κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία Λατίνων, ἦταν ζήτημα χρόνου. Ὡς τὸ 1460 ὀλοκληρώθηκε ἡ κατάκτηση τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Πελοποννήσου: μερικὰ μόνο δυσπρόσιτα φρούρια δὲν ἔπασαν τότε στὰ χέρια τῶν Τούρκων³.

*Ἡ πτώση τῆς
Τραπεζούντας*

Ἦταν πιά ἡ σειρά τοῦ τελευταίου ἐλληνικοῦ κράτους, τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζούντας. Τὴν ἀνοίξη τοῦ 1461 ἐξέκρινε ὁ Μωάμεθ μὲ πολὺ στρατό, ἐνῶ ὁ στόλος παρακολουθοῦσε τὴν πορεία τοῦ στρατοῦ παραπλέοντας. Μὲ ὅλο αὐτὸ τὸν ὄγκο τοῦ στρατοῦ ἔφτασε στὴ Σινώπη πού ἀναγκάστηκε νὰ παραδοθεῖ. Στὶς ἀρχές Ἰουλίου ὁ τουρκικὸς στόλος ἀποβίβαζε στρατὸ στὰ προάστια τῆς Τραπεζούντας καὶ ἡ πολιορκία τῆς ποντιακῆς πρωτεύουσας ἄρχισε. Στὶς πρῶτες μέρες τοῦ Αὐγούστου ἡ πολιορκία ἔγινε στενότερη, γιατί στὸ μεταξὺ ἔφτασε ὅλη ἡ δύναμη τῶν Τούρκων. Ἡ ἄμυνα τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἥρωικὴ, ἀλλὰ ὁ ἀγώνας ἄνισος.

1. Δὲς τὸ σχέδιο.

2. Ἦταν ὁ Δὸν Φραντσέσκο, ὁ ξάδερφός του Θεόφιλος Παλαιολόγος καὶ ὁ Ἰωάννης Δαλμάτης.

3. Ἡ Μονεμβασιά, ἡ Μάνη καὶ ἄλλες σκόρπιες περιοχὲς εἶχαν τὴ δικιά τους τύχη στὴν ἱστορία.

θωσαν νά σχηματιστεί μέ τή μεσολάβηση τοῦ Πάπα μιά χριστιανική συμμαχία πού σταμάτησε τίς ἐπιτυχίες τῶν Τούρκων. Στή ναυμαχία τῆς *Ναυπάκτου* ἢ πανωλεθρία τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου στάθηκε ἀρχή τῆς μακρόχρονης παρακμῆς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ε. ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΑΡΑΚΜΗΣ ΚΑΙ ΠΤΩΣΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Ἐπειδή συχνά στά μαθήματά μας ἀναφέρθηκαν αἰτίες παρακμῆς τῆς μῆς ἢ τῆς ἄλλης ἐποχῆς, ἐδῶ θά γίνει μιά σύντομη μόνο ἀναφορά σ' αὐτά πού θεωρήθηκαν ἀπό τοὺς περισσότερους μελετητές ὡς κύρια αἷτια. Θά τά χωρίσουμε σέ ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά.

A. Ἐσωτερικά: 1. Ἡ φυσική κάμψη. Φυσικά δέν ἦταν ἀπαραίτητη ἡ τουρκική κατάκτηση (βίαιος θάνατος), ὅπωςδῆποτε ὁμως ἡ αὐτοκρατορία θά παραχωροῦσε τή θέση της κάποτε.

2. Τό Βυζάντιο προσκολλημένο σέ παλιές μεθόδους ἐργασίας καί διοίκησης, ἦταν δύσκολο – ἂν δέν ἦταν ἀδύνατο – νά συναγωνιστεῖ τοὺς νεότερους Ἰταλοὺς ἀνταγωνιστές του. Μποροῦμε νά βγάλουμε τά συμπεράσματά μας ἀπό τήν πολιτική τῶν οἰκονομικῶν ἀνταλλαγμάτων – προνομίων πού στοίχισε στό Βυζάντιο τόσα πολλὰ.

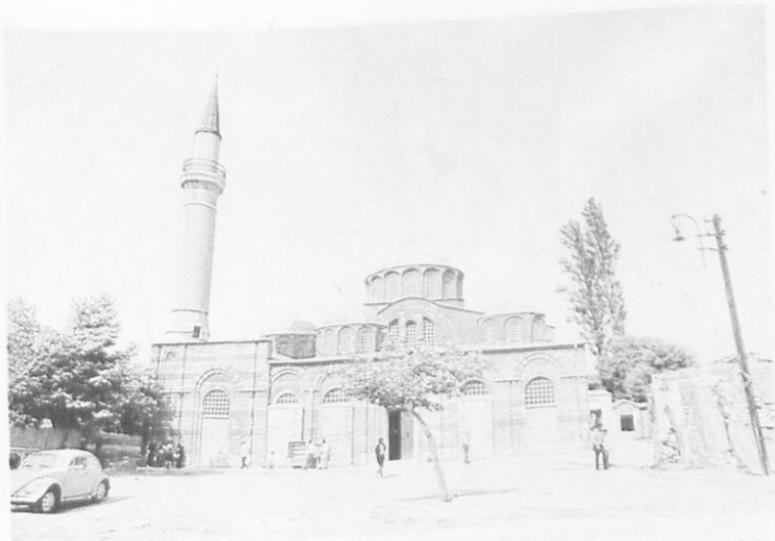
3. Ἡ καταστροφή τῶν γεωργῶν ἀπό τοὺς «δυνατοὺς», ὅταν τό κράτος δέν εἶχε τή δύναμη ἢ καί τή θέληση νά πάρει μέτρα προστασίας τῶν ἐλεύθερων γεωργῶν. Σώθηκε ἡ αὐτοκρατορία ἀπό τοὺς Ἄραβες, ἀλλά δέν εἶχε τοὺς φυσικοὺς φρουροὺς της, ὅταν οἱ Τούρκοι πάτησαν τή Μικρασία.

4. Πολλές ἐμφύλιες διαμάχες καί πολλές κρίσεις ἐσωτερικές σέ ὄρες πού ὁ ἐξωτερικός κίνδυνος ἦταν ἄμεσος.

B. Ἐξωτερικά: 1. Ἀπό τά χρόνια τῶν τελευταίων Μακεδόνων καί μετά τό Βυζάντιο δέχεται συνεχῆ κτυπήματα.

α) Χάθηκε ἡ Μικρασία. β) Ἡ Δύση, μετά τό σχίσμα, μέ τήν ἐχθρική πρὸς τό Βυζάντιο ἐνεργοποίησέ της δημιούργησε γιά τήν αὐτοκρατορία ἐπικίνδυνες καταστάσεις καί προβλήματα ὄχι μόνο στίς δυτικές ἀλλά καί στίς ἀνατολικές ἐπαρχίες ἀπό τά κράτη τῶν σταυροφόρων. γ) Οἱ ἐπιδρομές τῶν Νορμανδῶν σταμάτησαν κάθε δραστηριότητα στόν ἐλλαδικό χῶρο καί ἔσπασαν τό βυζαντινὸ μονοπώλιο τοῦ μεταξιοῦ. δ) Οἱ πρῶτες τρεῖς σταυροφορίες μετατόπισαν τό ἀνατολικὸ ἐμπόριο ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη στήν Ἰταλία, συνδέοντας τή δυτικοευρωπαϊκὴ ἀγορὰ κατευθεῖαν μέ τή Συρία. ε) Ἡ τέταρτη σταυροφορία ἦταν αὐτό πού λέμε χαριστική βολή. Ἡ Κωνσταντινούπολη ἦταν ἡ καρδιά καί ὁ νοῦς τοῦ κράτους· ὅταν καταστράφηκε, τίποτα δέν ἔμεινε γερὸ.

2. Ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων μοιραῖα κλείνει τὸν κύκλο ζωῆς μῆς αὐτοκρατορίας πού χίλια χρόνια δὲ σταμάτησε νά ἀγωνίζεται κατὰ τῶν ἐχθρῶν της, πού κύματα κύματα πέφταν ὀρμητικοί. Ἄντεξε τόσους ἀγῶνες, ἔζησε τόσο πολὺ, γιά νά σκορπίσει στοὺς γύρω τὸν πολιτισμὸ, κουράστηκε, ἔπεσε.

Ἡ Μονή τῆς Χώρας (Καριγιέ Τζαμί). Ἰδρύθηκε ἀπό τόν πατρίκιο Κρίστο κατά τή βασιλεία τοῦ Ἡρακλείου. Τό κεντρικό κτίσμα τοῦ σημερινοῦ ναοῦ (σταυροειδῆς μέ τροῦλο) κατασκευάστηκε ἀπό τή Μαρία Δούκαινα στήν ἐποχή τῶν Κομνηνῶν. Στίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰ. ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, Μέγας Λογοθέτης τοῦ Ἀνδρόνικου Β', ἐπισκέυασε τό ναό, πού βρισκόταν δίπλα στό παλάτι του καί τόν περιέβαλε μέ μιᾶ τριπλή στοά· τό νότιο μῆμα τῆς στοᾶς μετατράπηκε σέ παρεκκλήσι πού ἀπολύγει σέ ἀψίδα καί σκεπάζεται μέ τροῦλο. Στολίζεται μέ ψηφιδωτά καί τοιχογραφίες.

στ. Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Μετά τό 1261 ἡ Κωνσταντινούπολη παίρνει πάλι τή θέση ἑνός δημιουργικοῦ κέντρου πού ἀκτινοβολεῖ στίς ἐπαρχίες καί στίς γειτονικές χώρες.

Ἡ μνημειώδης ζωγραφική, πού εἶχε διακοπεῖ στήν Κωνσταντινούπολη μέ τή Φραγκοκρατία, υἱοθετεῖ τώρα τίς μεθόδους τῆς ζωγραφικῆς φορητῶν εἰκόνων, τή λεπτότητα στήν ἐκτέλεση, τήν ψυχολογική ἔκφραση.

Ἡ τοιχογραφία ἀντικαθιστᾶ τό ψηφιδωτό, ὄχι μόνο γιά λόγους οικονομικούς, ἀλλά καί γιατί ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς νέας αἰσθητικῆς. Οἱ μικρογραφίες ἀποτελοῦν τήν κύρια πηγή τῆς ἐμπνευσης τῆς νέας ζωγραφικῆς, πού ἀπεικονίζει νέα θέματα ἀπό τόν εὐαγγελικό κύκλο, τό βίο τῆς Παναγίας, τόν Ἀκάθιστο Ὑμνο, καί τούς βίους τῶν ἁγίων. Οἱ καλλιτέχνες θέλουν νά ἐκφράσουν συναισθήματα, νά παραστήσουν σκηνές ἀπό τήν οικογενειακή ζωή, νά διαφοροποιήσουν τίς φυσιογνωμίες, νά ὑποδηλώσουν τό βάθος τοῦ χώρου. Τό ἄλλοτε γυμνό τοπίο γεμίζει τώρα μέ δέντρα, βράχους, ἀρχιτεκτονήματα. Οἱ ζωγράφοι γιά πρώτη φορά ἀρχίζουν νά ὑπογράφουν τά ἔργα τους.

Τοιχογραφία

Μονή τής Χώρας. Μωσαϊκό πάνω από τή θύρα του εξωνάρθηκα. Γύρω στά 1310. 'Ο Θεόδωρος Μετοχίτης γονατιστός προσφέρει τό όμοίωμα τής εκκλησίας στό Χριστό. Φοράει πολυτελές ένδυμα κοσμημένο με τριφύλλια και καρδιές και στό κεφάλι ένα τουρμπάνι. Οί επιγραφές: IC. XC Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΖΩΝΤΩΝ. Ο ΚΤΗΤΩΡ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ. Πρβλ. με τήν προσωπογραφία του 'Απόκαυκου.

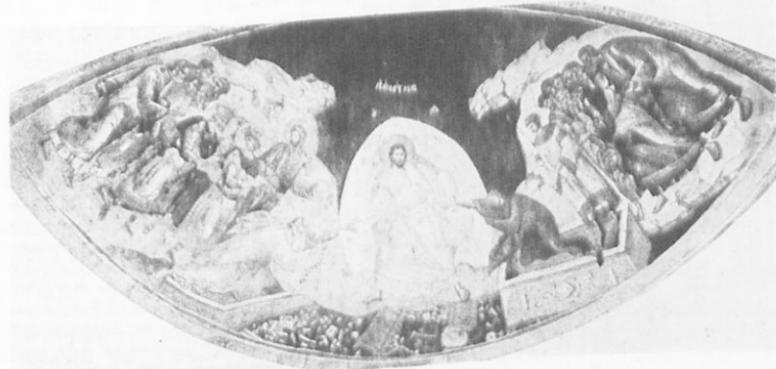

Οί τρεις Μάγοι στόν 'Ηρώδη. Ψηφιδωτό από τόν εξωνάρθηκα τής Μονής τής Χώρας. Χαρακτηρίζεται από επιδέξια τεχνική και θαυμάσιους χροματισμούς. Ίκανοποιείται ή διάθεση τής εποχής γιά τίς άφηγηματικές σκηνές.

Δέηση. Ψηφιδωτό στον εξωνάρθηκα της Μονής της Χώρας. Στη βυζαντινή τέχνη η Δέηση είναι τριμορφή (Χριστός - Θεοτόκος - Πρόδρομος). Έδώ εικονίζεται μόνη ή Θεοτόκος που μεσιτεύει στο Χριστό για τη σωτηρία του Ίσαακίου Πορφυρογέννητου (κάτω αριστερά) και της Μαρίας Παλαιολογίνας, αδελφής του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου, που έγινε μοναχή με το όνομα Μελανή (δεξιά, αλλά δε φαίνεται στην εικόνα). Βαθιά θρησκευτικότητα και ύψηλη καλλιτεχνική παιδεία διαφαίνονται στο ψηφιδωτό αυτό, όπου το στυλ των Παλαιολόγων αποκτά την πιο λεπτή έκφρασή του. - Περί το 1307.

Ή εις Άδου Κάθοδος. Τοιχογραφία. Κωνσταντινούπολη. Μονή της Χώρας. Αρχές 14ου αι. Ο Χριστός, στο κέντρο μέσα σέ φωτεινή έλλειψοειδή «δόξα»... Πατάει τις πύλες του Άδη ανασύροντας από τις σαρκοφάγους τους Προπάτορες, δεξιά τον τόν Άδάμ, αριστερά του την Εύα. Πίσω από τόν Άδάμ, οι βασιλείς Δαβίδ και Σολομών και άλλοι προφήτες. Πίσω από την Εύα, ο δίκαιος Άβελ και άλλα πρόσωπα της Π. Διαθήκης. Στην παλαιοχριστιανική τέχνη, η Άνάσταση παριστάνεται με τις Μυροφόρες μπροστά στον τάφο, όπου ο άγγελος τούς δείχνει τό άδειο μνημείο. Από την εποχή των Κομνηνών και των Μακεδόνων επικρατεί η Κάθοδος στον Άδη, για νά δείξει την Άνάσταση του Λαφνού ή του Όσιου Λουκά. Οι τοιχογραφίες αυτές, στο παρεκκλήσι της Μονής της Χώρας, είναι εξαιρετικής ποιότητας. Πρόκειται για έργο μεγάλο ανώνυμου ζωγράφου.

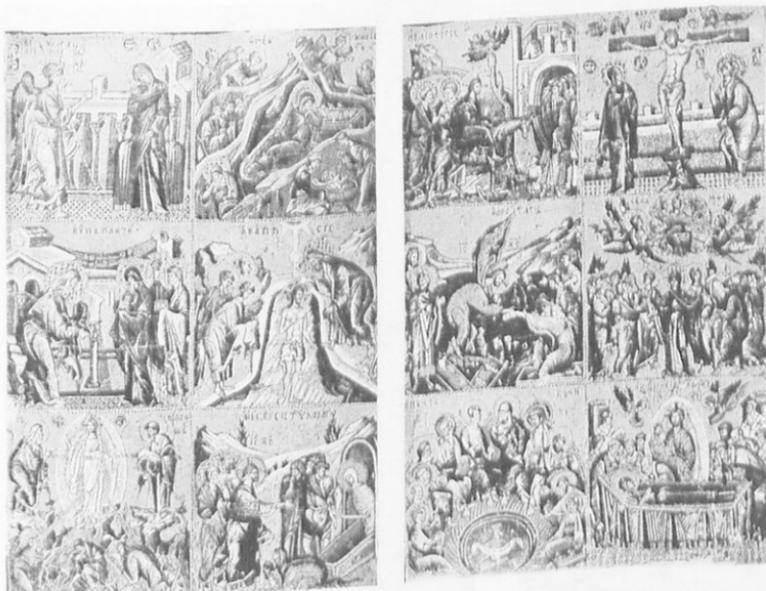

Ἡ λεγομένη Δαλματική τοῦ Καρλομάγνου. Κεντητός βυζαντινός σάκος. 15ος αἰ. Ρώμη, Μουσεῖο τοῦ Βατικανοῦ. Εἶναι κεντημένος με χρυσό σῆμα πάνω σέ γαλάζιο οὐλομέταξο ὕφασμα. Εἰκονίζεται ἐδῶ τό πίσω μέρος τοῦ σάκου με τήν παράσταση τῆς Μεταμόρφωσης. Ὁ σάκος ἦταν αὐτοκρατορικό ἐνόδημα, πού ἔγινε κατόπιν ἐπισκοπικό ἄμφιο. Προέρχεται ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη.

Μονή τῆς Χώρας. Ὁρθία μορφή τῆς Βρεφοκρατούσας Παναγίας. Ψηφιδωτό στόν κυρίως ναό. Τά ψηφιδωτά τῆς Μονῆς τῆς Χώρας εἶναι τό σπουδαιότερο σύνολο τῆς Ἀναγέννησης τῶν Παλαιολόγων. Ἐκτελέστηκαν με δαπάνες τοῦ Θεόδωρου Μετοχίτη ἀνάμεσα στό 1315 καί 1320 στόν κυρίως ναό καί στούς δύο νάρθηκες τοῦ καθολικοῦ. Καθαρίστηκαν ἀπό τοῦς Ἀμερικανούς (1948 - 1958).

Τό Δωδεκάορτο. Φορητό δίπτυχο ψηφιδωτό. 14ος αϊ. Φλωρεντία, OPERA DEL DUOMO. Έξι σκηνές εικονίζονται σε κάθε φύλλο του δίπτυχου. Στο ένα: Εξαγγελισμός, Γέννηση, Ύπαπαντή, Βάπτισμα, Μεταμόρφωση, Ανάσταση Λαζάρου. Στο άλλο: Βασιφόρος, Σταύρωση, Ανάσταση (εις Άδου Κάθοδος), Ανάληψη, Πεντηκοστή, Κοίμηση της Θεοτόκου. Η εικονογραφία τών δώδεκα μεγάλων εορτών του λειτουργικού έτους πήρε την όριστική μορφή της μετά την Εικονομαχία. Στους ναούς, παριστάνεται τό Δωδεκάορτο στις τέσσερις κάμαρες του μετá την Αρχιτεκτονικού σταυρού. Άργότερα, όταν τό τέμπλο γίνεται «εικονοστάσι», οι δώδεκα αυτές παραστάσεις μεταφέρονται και εκεί. Τό χρυσό βάθος της εικόνας, ή λεπτή έργασία, ό διακριτικός φωτισμός της σάρκας, θυμίζουν τά ψηφιδωτά της Μονής της Χώρας. Τό δίπτυχο προέρχεται ασφαλώς από την Κωνσταντινούπολη.

Άλλά και τό ψηφιδωτό μās άφησε λαμπρά δείγματα. Τό σπουδαιότερο σύνολο πού διασώθηκε στην Κωνσταντινούπολη από την τέχνη τών Παλαιολόγων είναι τά ψηφιδωτά της Μονής της Χώρας (Καριγιέ Τζαμί). Τά ψηφιδωτά αυτά ανήκουν στό πρώτο τέταρτο του 14ου αϊ. καθώς και οι τοιχογραφίες στό κοιμητηριακό παρεκκλήσι της μονής, πού συγκαταλέγονται ανάμεσα στα άριστουργήματα της βυζαντινής τέχνης. Έκτελέστηκαν με έξοδα του μεγάλου λογοθέτη Θεόδωρου Μετοχίτη, ένας από τους πιο καλλιεργημένους ανθρώπους της εποχής. Γι' αυτό και ή τέχνη αυτή, στην έμπνευσή της και στην τεχνική της, αντιπροσωπεύει τους άριστοκρατικούς και λόγιους κύκλους της πρατεύουσας. Ίσορροπία στη σύνθεση, ευγένεια στις μορφές, πλούτος στα χρώματα τή χαρακτηρίζουν.

Στό Μιστρά οι περισσότερες τοιχογραφίες ακολουθούν την κατεύθυνση αυτή της πρατεύουσας. Είναι αυτονόητο άφου διοικητές και δεσπότες, άρχιεπίσκοποι και ήγούμενοι, φιλόσοφοι και λόγιοι, έχουν στε-

ψηφιδωτά

Εικόνα του Εὐαγγελισμού.
14ος αἰ. Ἅγιος Κλήμης Ὁ-
χρίδης. Προέρχεται ἀπὸ τὴν
Κωνσταντινούπολη.

Βυζαντινὸ Μουσεῖο. Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ.
Φορητὴ εἰκόνα 14ος αἰ.

νοὺς δεσμοῦς μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ καλοῦν ἀπὸ κεῖ ζωγράφους γιὰ νὰ διακοσμήσουν τὰ κτίσματά τους. Οἱ τελευταῖοι προσλαμβάνουν συνεργάτες ντόπιους κι ἔτσι ἐξηγοῦνται οἱ διαφορὲς στὴν εἰκονογρά- φηση τῆς ἴδιας ἐκκλησίας.

Τὴν τεχνοτροπία τῆς Κωνσταντινούπολης ἀναγνωρίζουμε καὶ στὴ δια- κόσμηση ὀρισμένων ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης: τοιχογραφίες στὸ παρεκ- κλήσι τοῦ Ἁγ. Εὐθυμίου, στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, στὸν Ἁγ. Νικόλαο τὸν Ὁρφανό, ψηφιδωτὰ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων. Ἐνας ἀπὸ τοὺς Θεσσαλονι- κεῖς ζωγράφους, ὁ Καλλιέργης, ποὺ ἁγιογράφησε τὴν ἐκκλησία τοῦ Χρι- στοῦ στὴ Βέροια, ὑπογράφει μὲ ὑπερηφάνεια: «Ὁλης Θετταλίας ἄριστος ζωγράφος».

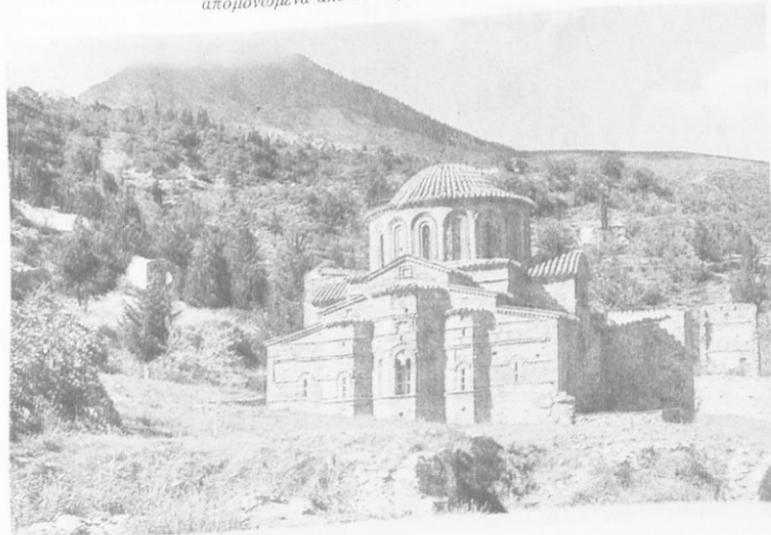
Κάποιες διαφορὲς στὴν τεχνοτροπία μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνουμε μίαν ἄλλη κατεύθυνση στὴν τέχνη, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ρωμαλέες μορφὲς μὲ πλατιά πρόσωπα, ἔκφραση πάθους, ἔντονες ἀντιθέσεις στὰ χρώματα. Κέντρο τῆς ἔχει τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἀνήκει ὁ Μανουὴλ Παν- σέλης, ζωγράφος τοῦ Πρωτάτου στὸ Ἅγιον Ὄρος, καθὼς καὶ τὸ ἐργα- στήρι τῶν Μιχαὴλ Ἀστραπᾶ καὶ Εὐτόχιου, ποὺ φιλοτέχνησαν τὶς ἁγιογρα- φίες πολλῶν ἐκκλησιῶν τῆς Σερβίας.

Παράλληλα μὲ τὶς δύο αὐτὲς βασικὲς «σχολές» τῆς Κωνσταντινούπο- λης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ καὶ οἱ δύο διαμορφώθηκαν στὴν προ-

Μυστράς. Ἡ Παντάνασσα. Ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν πρωτοστράτορα (=προθλοπούργου) Ἰωάννη Φραγγόπουλο τὸ 1428, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ ἐπιγραφή στῆ βάση τοῦ τρούλου. Ἐξάτρουλη μὲ ψηλὸ καμπαναριὸ καὶ κομψὴ στοὰ φαίνεται ἀπὸ παντοῦ. Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς ἐκκλησίας εἶναι: κάτω βασιλικὴ τρίκλιτη, πάνω σταυρικὴ πεντάτρουλη.

Μυστράς. Ἁγιοι Θεόδωροι. Εἶναι ἡ ἀρχαιότερη ἐκκλησία στὸ Μυστρά. Ἀνήκει στὸν ὀκταγωνικὸ τύπο, ὁ τρούλος τῆς δὴλ. στηρίζεται ὄχι σὲ τέσσερα ἀλλὰ σὲ ὀκτὼ τόξα ποὺ σχηματίζουν ὀκτάγωνο, ὅπως στὸν Ὅσιο-Λουκά. Τὰ πλάγια διαμερίσματα στεγάζονται μὲ καμάρες καὶ εἶναι ἀπομονωμένα ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα τοῦ κτιρίου.

Ο έν Κανᾶ Γάμος. Τοιχογραφία. Θεσσαλονίκη. Άγ. Νικόλαος Ὁρφανός, 14ος αἰ.

τεύουσα – πού ἔχει καί τήν ἐποχή αὐτή τό ρόλο ὀδηγοῦ – ὑπῆρχαν καί ἐπαρχιακά ἐργαστήρια στά Βαλκάνια, ἀνοιχτά στίς βυζαντινές ἐπιδράσεις, χωρίς ἔθνικο χαρακτήρα, ἀλλά ἐξαρτημένα ἀπό τό πνευματικό καί κοινωνικό περιβάλλον μέσα στό ὅποιο ἀναπτύχθηκαν.

Ἡ Βάπτιση. Τοιχογραφία τοῦ Μανουήλ Πανσέληνου στό Πρωτάτο τοῦ Ἁγίου Ὁρους, 14ος αἰ.

α. Η ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΜΙΣΤΡΑ

1. Πώς δημιουργήθηκε και πώς άκμασε τό δεσποτάτο του Μιστρά;
2. Τί ξέρετε γιά τό Γεώργιο Γεμιστό;

β. Η ΑΓΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

3. Τί ξέρετε γιά τή σύνοδο τής Φλωρεντίας; Πότε και γιατί έγινε, σε τί αποτέλεσμα κατέληξε;
4. Τί αντιδράσεις προκάλεσε ή απόφαση τής συνόδου τής Φλωρεντίας;

γ. Ο ΤΡΑΓΙΚΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΕΙΩΔΗΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

5. Τί ύποστήριζαν οί όπαδοί τής «ένώσεως» και τί οί «άνθροποτικοί»;
6. Ποιές ήταν οί συνέπειες του διχασμού αυτού;
7. Σε ποιά κατάσταση βρισκόταν τό Βυζάντιο, όταν ανέβηκε στο θρόνο ο Κωνσταντίνος ο Παλαιολόγος;
8. Ποιές ήταν οί πρώτες ενέργειες του Μωάμεθ Β', πριν αρχίσει τή συστηματική πολιορκία τής Κωνσταντινούπολης;
9. Ποιές ήταν οί δυνάμεις των αντιπάλων;

δ. Η ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ

10. Πώς και πότε καταλύθηκε ή αυτοκρατορία τής Τραπεζούντας;
11. Ποιοί είναι οί κυριότεροι λόγοι παρακμής του βυζαντινού κράτους; (άπλή αναφορά).

1. Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΜΙΣΤΟΣ - ΠΛΗΘΩΝ ΔΙΝΕΙ ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ ΣΤΟ ΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟ

I

«...τό θεωρώ παράλογο, ενώ έχουμε και μπαμπάκι και μαλλιά και λινάρι, νά εισάγουμε απ' τόν Ἀτλαντικό ὠκεανό ξένα υφάσματα και μαλλιά. Τήν εισαγωγή, λοιπόν, και τήν εξαγωγή εἶναι ὀρθό νά τή ρυθμίζει ἡ Πολιτεία σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες της. Στά ξένα εἶδη, πού μᾶς κάνουν ἀπόλυτη ἀνάγκη νά μήν ἐπιβάλλει μεγάλο δασμό, ἐνῶ στά ἐγχώρια, πού δέν πρέπει νά ἐξαχθοῦν, νά ἐπιβάλλει μεγάλο δασμό και ἔτσι και μεγάλη ἀφθονία θά ἔχουμε απ' τά εἶδη πού μᾶς χρειάζονται και τό δημόσιο θά ἔχει ἀρκετές εἰσπράξεις σέ ξένα νομίσματα...».

II

«Αὐτό πού προτείνουν μερικοί, γιά νά πληρώνεται ἀπό κάθε σπίτι ἰδιαίτερος φόρος γιά νά φυλάγεται ὁ Ἰσθμός ἀπό ξένους μισθοφόρους, μοῦ φαίνεται γελοῖο. Γιατί ἀλλοίμονο ἂν θά περιμένουμε νά μᾶς σώσουν οἱ ξένοι και θά ἐξακολουθήσουμε νά καταστρέφουμε οἰκονομικά ἐκείνους πού και τώρα εἶναι καταστρεμμένοι. Ἐπειτα σέ ὦρα κινδύνου θά καταφύγουμε πάλι στους δικούς μας, γιατί οἱ ξένοι δέ θά εἶναι ἀρκετοί· ἀλλά τότε θά τούς βροῦμε ἀοπλους και ἀνοργάνωτους...».

Γεώργιος Γεμιστός - Πλήθων
δύο ἐπιστολές πρὸς τόν Μανουήλ Παλαιολόγον* (μετάφραση)

2. ΜΙΑ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ (1430)

«Μιά μέρα ὁ σουλτάνος Μουράτ Χάν ρώτησε τούς βεζύρες του «Εἶναι πολύ μακριά ἡ Θεσσαλονίκη;» κι αὐτοὶ τοῦ ἀπάντησαν «Εἶναι τρεῖς μέρες ἀπό τίς Σέρρες!». Τότε ὁ βασιλιάς μας ὁ ἔνδοξος ξεσηκώθηκε και εἶπε: «Γιατί στεκόμαστε λοιπόν; Βιασθῆτε νά ἐτοιμάσετε τήν ἐφοδὸ μας!». Πάνω σ' αὐτό, μάζεψαν τηλεβόλα και μπάλες, καλέσανε τά πλοῖα ἀπό τήν Καλλίπολη, ἐκρυσαν τά τύμπανα κι ἐτοιμάστηκαν γιά ἐκστρατεία. Προχώρησαν και

* Τίς 2 ἐπιστολές αὐτές δημοσίευσε ὁ ἱστορικός Ἰωάν. Μαμαλάκης στό βιβλίο του: «Γεώργιος Γεμιστός - Πλήθων»

ἔφτασαν μπροστά στό φρούριο τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ ταυτόχρονα εἶχαν φτάσει ἐκεῖ κι ἄλλοι πολεμιστές δικοί μας ἀπό τά γύρω χωριά. "Ἀρχισαν νά χτυποῦν, νά πολεμοῦν καί κράτησε μέρες πολλές ὁ ἀγώνας. "Ὅμως τό φρούριο δέν ἔπεφτε. Τότε ὁ σουλτάνος στράφηκε στούς βεζύρες καί φώναξε: «Γι' αὐτό ἤρθαμε ἐδῶ λοιπόν; Γιά νά χτυπιόμαστε ἀδίκαι; Τό φρούριο πρέπει νά πέσει καί νά μπουμε ὅπως στήν πόλη!». Πάνω σ' αὐτό, ὁ Ἐβρενός ὀγλοῦ Ἀλή Βέης εἶπε: «Ἐνδόξε Σουλτάνε! Μονάχα ἂν ὑποσχεθεῖς στούς στρατιῶτες, πῶς θά μπορέσουν νά λεηλατήσουν τήν πόλη, μονάχα τότε θά πέσει τό φρούριο. Ξέρε το!». Κι ὁ βασιλιάς, χωρίς κόν νά πολυσκεφτεῖ διέταξε: «Ἐμπρός παλληκάρια μου! Τό φρούριο εἶναι δικό σας! Γιάγμα¹...». Ἐτσι μόνις πήραν τήν εἶδηση τοῦτη οἱ πολεμιστές, ὄρμησαν μέ λύσσα πάνω στό φρούριο, ἔφεραν σκάλες, κατόρθωσαν νά μπουν μέσα καί σέ λίγο τόχαν στά χέρια τους. Ξεχύθηκαν τότε σάν σίφουνας μέσα στήν πόλη καί λεηλάτησαν τά σπίτια καί τά πάντα. Αἰχμαλώτισαν τοὺς ἀπίστους, μοίρασαν τά ἐρημωμένα σπίτια τῶν ἀπίστων στούς μουσουλμάνους καί μετέφεραν τόν πληθυσμό τῶν Γενιτσῶν ἐδῶ. Μπήκαν στίς ἐκκλησίες τῶν ἀπίστων καί τίς μετέτρεψαν σέ τζαμιά».

3. Η ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΣΤΙΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΩΑΜΕΘ Β'

(Ἀπόσπασμα)

ΤΟ ΔΕ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΣΟΙ ΔΟΥΝΑΙ ΟΥΤ ΕΜΟΝ ΕΣΤΙΝ ΟΥΤ ΑΛΛΟΥ
ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΟΥΝΤΩΝ ΕΝ ΑΥΤΗ· ΚΟΙΝΗ· ΓΑΡ ΓΝΩΜΗ, ΠΑΝ-
ΤΕΣ ΑΥΤΟΠΡΟΑΙΡΕΤΩΣ ΑΠΟΘΑΝΟΥΜΕΝ ΚΑΙ ΟΥ ΦΕΙΣΟΜΕΘΑ
ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΗΜΩΝ.

Τό νά σοῦ παραδώσω τήν πόλη οὔτε στίς δικές μου προθέσεις εἶναι οὔτε σέ κανενός ἄλλου ἀπ' ὅσους κατοικοῦν σ' αὐτή, γιατί ὄλοι μέ κοινή ἀπόφαση (πού πήραμε) μέ τή δική μας ἀβίαστη θέληση θά πεθάνουμε καί δέ θά ὑπολογίσουμε τή ζωή μας.

Γ. Φραντζῆς

(ἱστορικός τῆς ἄλωσης), (μετάφραση)

4. ΜΙΑ ΛΑΪΚΗ ΑΦΗΓΗΣΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΟΝ ΤΡΑΥΜΑΤΙΣΜΟ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΗ (ΤΟ ΠΑΡΑΘΕΤΟΥΜΕ ΜΕ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ)

«Ἡ κακή τύχη ἠθέλησε καί ἐλαβόθη ὁ καπετάνιος Γιουστουνιάς (Ἰουστινιάνης) μέ μιὰ σαϊττέα εἰς τά σαγόνια καί ἔτρεχε τό αἶμα εἰσέ ὄλο του τό κορμί, καί ἐσκιάχθη νά μὴν ἀποθάνη, καί δέν ἐμίλησε λόγον νά βάλῃ ἄλλον εἰς τόν τόπον του, μόνε ἄφησε τόν πόλεμον καί ἔφυγε κρυφά, διά νά μὴν τζακιστοῦνε

1. Δεηλασία - ἀρπαγή.

οί σύντροφοί του. Καί ἐμπήκανε οἱ ἐχθροὶ μέσα. Ὅπου ἂν ἤθελε ἀφήσει ἄλλον εἰς τόν τόπον του, δέν ἤθελε εἰσπῆ, οἱ ἐχθροὶ καί ἤθελε κρατεῖ τόν πόλεμον καί δέν ἤθελε χάσει τήν χώραν, τόσο ὅτι ἀκόμα ἀντιστέκανε οἱ Ρωμαῖοι καί πολεμοῦσαν ἀνδρείως· καί ἐσκλήρυνε πολλά ὁ πόλεμος. Καί ὁ βασιλεὺς, ὡσάν ἔμαθε ὅτι ἐλαβόθη ὁ καπετάνιος καί ἔφυγε, τότε ἐπήγαινε μέ ἀναστεναγμόν νά τόν εὐρῆ, καί ἐρωτᾷ πού νά τόν εὐρῆ. Καί οἱ πολεμιστάδες, οἱ σύντροφοι του, ἐπολεμοῦσαν χωρὶς καπετάνιο· ἀμὴ ἀρχίσανε καί αὐτοὶ καί ἀφήναν τόν πόλεμον καί ἐφεύγανε. Τότε ἐπήρανε οἱ Τούρκοι θάρρος πολὺ καί οἱ Ρωμαῖοι ἐδειλιάσανε πολλά. Καί ἐτοῦτα ἐγίνησαν διατι ἔφυγε ὁ καπετάνιος, ὅπου ἔκαμνε χρειά νά στέκη καί νά πολεμᾷ ἕως νά ἀποθάνῃ εἰς τήν τιμὴν του, καί ἤθελε δίδει θάρρος καί τῶν συντρόφων του, διατι ὅλη ἡ δύναμη τοῦ Τούρκου ἦτανε εἰς ἐκείνην τήν μερέα. Καί οἱ ἔλεινοι¹ Ρωμαῖοι ἀμὴ ἐλιγοςτεύανε καί δέν ἤμποροῦσαν νά ἀντισταθοῦνε εἰς τόσο πλῆθος Τούρκων».

(*Βαρβερινός κώδικας*)

5. «ΕΑΛΩ Η ΠΟΛΙΣ...»

Στό κείμενο αὐτό τοῦ Χαλκοκονδύλη φαίνεται ὁ πανικός καί ἡ ἀπελπισία τῶν Ἑλλήνων τῆς Πόλης μόλις ἀπλώσε ἡ φρικτὴ εἶδηση τῆς ἄλωσης.

...Οἱ Ἕλληνες, μόλις διέτρεξε (τὴν Πόλη) ἡ φήμη πὸς ἔπεσε ἡ Πόλη², ἄλλοι ἀρχισαν νά τρέχουν πρὸς τὸ λιμάνι στά πλοῖα τῶν Βενετσιάνων καί Γενοβέζων καί καθὼς ὀρμοῦσαν πολλοὶ πάνω στά πλοιάρια βιαστικά καί μέ ἀκαταστασία χάνονταν, γιατί βούλιαζαν τὰ πλοῖα. Καί ἔγινε ἐκεῖνο πού συνήθως γίνεται σέ τέτοιες καταστάσεις. Μέ θόρυβο, φωνές καί χωρὶς καμιά τάξη ἔτρεχαν νά σωθεῖ ὁ καθένας μέσα σέ μιά (γενικὴ) σύγχυση...

...Ἐνα μεγάλο πλῆθος ἄνδρες καί γυναῖκες, πού ὅλο καί μεγάλωνε ἀπ' τοὺς κνηνημένους, στράφηκε πρὸς τὸν πῖο μεγάλο ναὸ τῆς Πόλης, πού ὀνομάζεται Ἁγία Σοφία. Μαζεύτηκαν ἐδῶ ἄνδρες, γυναῖκες καί παιδιά. Σέ λίγο ὁμως πιάστηκαν ἀπ' τοὺς Τούρκους χωρὶς ἀντίσταση. Πολλοὶ ἄνδρες σκοτώθηκαν μέσα στοῦ ναοῦ ἀπ' τοὺς Τούρκους. Ἄλλοι πάλι σ' ἄλλα μέρη τῆς Πόλης πῆραν τοὺς δρόμους χωρὶς νά ξέρουν γιὰ πού. Σέ λίγο ἄλλοι σκοτώθηκαν, ἄλλοι πιάστηκαν καί πολλοὶ ὁμως ἀπ' τοὺς Ἕλληνες φάνηκαν γενναῖοι ἀντιστάθηκαν καί σκοτώθηκαν, γιὰ νά μὴ δοῦν τίς γυναῖκες καί τὰ παιδιά τους σκλάβους.

Σ' ὅλη τὴν Πόλη τίποτα ἄλλο δέν ἐβλεπε παρά αὐτοὺς πού σκότωναν, αὐτοὺς πού σκοτώνονταν· αὐτοὺς πού κνηγοῦσαν καί κείνους πού ἔφευγαν³.

Λαόνικος Χαλκοκονδύλης «Ἀποδείξεις ἱστοριῶν». (Μετάφραση)

1. δυστυχεῖς (ἄξιοι ἐλέους)

2. κείμ. «ὡς ἑάλω ἡ πόλις»

3. κείμ. «ἀπολλύντων καί ἀπολλυμένων καί διωκόντων τε καὶ φευγόντων».

6. ΕΝΑ ΠΟΝΤΙΑΚΟ ΛΑΪΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Έναν πουλίν, καλόν πουλίν, έβγαίν' από τήν Πόλην,
ουδέ 'σ άμπέλια 'κόνεψεν, ουδέ σά περιβόλα
έπήγεν καί ν έκόνεψεν καί 'σ τοῦ 'Ηλί τόν κάστρον
έσειξεν τ' έναν τό φτερόν 'σ τσό αΐμαν βουτεμένον
έσειξεν τ' άλλο τό φτερόν, χαρτίν έχει γραμμένον.
'Ατό κανείς 'κ' άνέγνωσεν, ουδ' ό μητροπολίτες
έναν παιδίν, καλόν παιδίν, έρχεται κι άναγνώθει.
Σεϊτ' άναγνώθ' σεΐτα κλαίγει, σεΐτα κρούει τήν καρδίαν.
«'Αϊλί έμάς, καί βái έμάς πάρθεν' ή Ρωμανία».
Μοιρολογούν τά εκκλησίας, κλαίγ' νε τά μοναστήρια
κι άι Γιάννες ό Χρυσόστομον κλαίει δερνοκοπάται.
«Μή κλαΐς, μή κλαΐς "Αι Γιάννε μου, καί δερνοκοπισκάσαι».
- 'Η Ρωμανία 'πέρασεν, ή Ρωμανία 'πάρθεν
- 'Η Ρωμανία κι άν 'πέρασεν, άνθει καί φέρε κι άλλο.

ΚΕΦ. 5

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τό 1453 μέ τήν άλωση τής Κωνσταντινούπολης από τούς Τούρκους σημειώνεται καί τό τέλος τής πολιτικής ζωής τοῦ Βυζαντίου. Ἡ πολιτισμική του ὁμως προσφορά συνεχίζεται. Μετά τήν κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὁ Ἑλληνισμός στή νέα του μορφή, τή νεοελληνική, συνέχισε τήν παράδοση. Φύλαξε σάν πολύτιμη κληρονομιά του τή σύνθεση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ μέ τό χριστιανικό πνεῦμα, πού πέτυχε στό Βυζάντιο καί βρῆκε ἔτσι τή δύναμη ὄχι μόνο νά συντηρηθεῖ, ἀλλά, καί νά συνεχίσει. Αυτό φαίνεται στή διατήρηση τής βυζαντινῆς τεχνοτροπίας στήν τέχνη, στήν ἀντίληψη σχετικά μέ τή νομοθεσία, ἀλλά πιο πολύ στή διατήρηση τής κλασικῆς κληρονομιάς.

Ἀλλά καί οἱ λαοί πού, ὅσο ζοῦσε τό Βυζάντιο, βρίσκονταν κάτω ἀπό τήν πνευματική κηδεμονία του, κράτησαν τήν ἀνάμνηση τής ἐπιρροῆς του.

Στά ἐπόμενα κεφάλαια θά γνωρίσουμε καλύτερα τήν κληρονομιά τοῦ Βυζαντίου.

α. Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΜΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ

Ἡ κλασικὴ κληρονομία. Εἶναι κοινὴ διαπίστωση πὼς χωρὶς τὴ μεσο- λάβηση τῶν Βυζαντινῶν εἶναι ζήτημα ἂν ἡ ἀρχαία παιδεία ἔφτανε ὡς τὴν ἐποχὴ μας ἔτσι προσεγγιμένη. Αὐτὴ ὅμως ἡ διαφύλαξι ἔχει ἄμεση σχέση με τὴν ὅλη πνευματικὴ ζωὴ τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες εἶδαν σάν φυσικὴ κληρονομία τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ πίστεψαν πὼς εἶναι χρέος τοὺς νὰ τὴ διαφυλάξουν κι ἄς ἦταν διαφορετικὴ ἢ ἡ πίστι τους.

Ἡ φωτισμένη στάση τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἦταν σωτήρια. Τὸ πιὸ σπουδαῖο ἴδρυμα παιδείας ἦταν τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινούπολης. Τὸ Πανδιδακτήριον ποὺ ἱδρύσθη ἡ βασίλισσα Εὐδοκία καὶ ἀναδιοργάνωσε ὁ καισαρ Βάρδας στὴ Μαγναύρα γνώρισε τὴν πιὸ μεγάλην του ἀκμὴν στὰ χρόνια τῶν Μακεδόνων. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος πῆρε προστατευτικὰ μέτρα καὶ ὁ σοφὸς τῆς ἐποχῆς Μιχ. Ψελλὸς με τὴ διδασκαλία του ἔκανε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Μαγναύρας τὸ πιὸ ὀνομαστὸ στὸν κόσμον.

Στὰ χρόνια τῶν Κομνηνῶν ἐπίσης ἄνθισαν τὰ γράμματα καὶ οἱ λόγιοι σχολίαζαν τὰ ἀρχαῖα συγγράμματα καλλιεργώντας τὴν κλασικὴ κληρονομία. Ἡ ἴδια φροντίδα συνεχίστηκε στὴ Νίκαια, τὴν Τραπεζοῦντα καὶ τὴν Ἡπειρο μετὰ τὴν ἄλωση τοῦ 1204. Φτάνει τέλος στὰ χρόνια τῶν Παλαιολόγων ἡ κλασικὴ παιδεία στὴ μεγάλη ἀκμὴ τῆς. Ἡ Θεσσαλονικὴ τὸ 14ο αἰῶνα καὶ ὁ Μιστράς τὸ 15ο μετὰ τὸ Γεώργιον Γεμιστό καὶ τὴ Σχολὴν τοῦ ἦταν πνευματικὰ κέντρα.

Μετὰ τὴν ἄλωση τὰ πιὸ πολλὰ χειρόγραφα μετὰ τὰ κλασικὰ κείμενα ἔφυγαν γιὰ τὴ Δύση. Ὅμως καὶ μέσα στοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς δουλείας κάτω ἀπὸ τὴν σκληρὴν συνθήκην ζωῆς ποὺ ἐπέβαλε ὁ κατακτητὴς ἡ παιδεία δὲ χάθηκε. Αὐτὴ θὰ συμβάλει καὶ στὴν ἀνόρθωση τοῦ 1821.

Ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία. Στὸ Βυζάντιον ἡ ρωμαϊκὴ παράδοσι διατηρήθηκε στὴ νομοθεσίᾳ· προσαρμόστηκε στὴ συνθήκην τῆς κάθε ἐποχῆς καὶ εἶχε μίαν θαυμαστὴν συνέχειαν σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ὅπως γνωρίσαμε σὲ προηγούμενα μαθημάτα μας, ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ τὸ ἐπιτελεῖο του, οἱ Ἰσαυροὶ καὶ οἱ Μακεδόνες μετὰ τὴς βάσεις ποὺ πῆραν ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ νομοθεσία δημιούργησαν τὸ δίκαιον τοῦ χριστιανικοῦ κράτους καὶ ἔλυσαν προβλήματα τῆς ἐποχῆς τους.

Στὰ χρόνια τῶν Παλαιολόγων, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος ἕνας «νομοφύλακας», δηλαδὴ ἀρχηγὸς τῆς νομικῆς σχολῆς, ἔγραψε τὴν «Ἐξάβιβλον», ἕναν κώδικα ἀστικοῦ καὶ ποινικοῦ δικαίου. Ὁ κώδικας τοῦ κληροδοτήθηκε στὸ νεοελληνικὸν κόσμον καὶ σ' ὅλα τὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἦταν ἡ βάση γιὰ τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τὰ δικαστήρια ποὺ ἱδρύσθη ἡ Ἐκκλησία.

β. Η ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Μετά την "Αλωση, ή βυζαντινή τέχνη *ἐπιζεί ἀκόμη ἐπὶ τρεῖς αἰῶνες. Δύο χιλιάδες περίπου ὀνόματα ζωγράφων τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι ὡς τώρα γνωστά.*

Ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη ξεκινᾷ ὁ μεγαλοφυῆς ἀγιογράφος *Θεοφάνης ὁ Ἕλλην*, πού πάει στὴ *Ρωσία*, στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ. καὶ σχηματίζει ἐκεῖ σχολὴ μέ κύριο μαθητὴ τὸν περίφημο *Ἀνδρέα Ρομπλιώφ*. Ἡ Ρωσία μένει πιστὴ στὴ βυζαντινὴ παράδοση ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Πέτρου.

Ἡ *Κρήτη*, πού ἀπὸ τὸ 1204 ὡς τὸ 1669 ἀνῆκε στοὺς Βενετούς, ὑπῆρξε ἔνα σημαντικό κέντρο τέχνης. Ἀπ' ἐκεῖ κατάγεται ὁ *Θεοφάνης* πού διακόσμησε ναοὺς στὰ *Μετέωρα* καὶ στὸ *Ἅγιο Ὅρος*. Στὴν Κρήτη ἐπίσης γνώρισε μεγάλη ἀνηθση ἡ ζωγραφικὴ φορητῶν εἰκόνων καὶ ἀγιογράφοι σάν τὸ *Μιχαὴλ Δαμασκηνό*, τὸ *Γεώργιο Κλόντζα*, τὸν *Ἐμμανουήλ Τζάνε*, τὸν *Ἐμμανουήλ Λαμπάρδο* γνωρίζουν μεγάλη φήμη καὶ στέλνουν ἔργα τους σ' ὄλο τὸν Ὀρθόδοξο κόσμο. Ἀπὸ κρητικὸ ἔργαστήρι προῆλθε καὶ ὁ *Δομήνικος Θεοτοκόπουλος* (EL GRECO), πού ἐργάστηκε στὴν Ἰσπανία καὶ εἶναι ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ζωγράφους τῆς Ἀναγέννησης.

Μέ τὴν ἄλωση πολλοὶ καλλιτέχνες καταφεύγουν στὴν *Κύπρο*, πού ἀνῆκε στοὺς Λουζινιάν καὶ ἔπειτα στοὺς Βενετούς. Ἐργάζονται ἐκεῖ γιὰ μιὰ πελατεία λατινικὴ ἢ δυτικοποιημένη. Παριστάνουν θέματα βυζαντινὰ μέ τεχνοπρόπια ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴ Δύση.

Στὶς *Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες* (Μολδαβία, Βλαχία), ὅπου οἱ πρίγκιπες θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς διάδοχους τῶν Βυζαντινῶν βασιλιάδων καὶ περιστοιχίζονται στὴν αὐλὴ τους ἀπὸ Ἕλληνες, ἀνθεὶ ἢ βυζαντινὴ τέχνη οὐσιαστικὰ μετὰ τὴν ἄλωση καὶ διατηρεῖται μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ.

Ἄλλὰ καὶ ἡ *Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία* ἐπηρεάστηκε βαθιὰ ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ τέχνη, ὄχι βέβαια τὴ ζωγραφικὴ, ἀφοῦ ἡ μουσουλμανικὴ τέχνη εἶναι ἀνεικονικὴ, ἀλλὰ τὴν *ἀρχιτεκτονικὴ*. Ἐνας Ἕλληνας ἀρχιτέκτονας, ὁ *Σινάν* χτίζει τὰ μεγάλα τζαμιά στὴν Κωνσταντινούπολη μέ πρότυπο τὴν Ἁγία Σοφία.

γ. ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ἡ ἐμφάνιση τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. «Μέ τὸ ἔπος κάνουν τὴν ἐμφάνιση τους συνήθως οἱ λαοὶ στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας· μέ αὐτὸ παρουσιάζονται οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες μέσα στὴν ὀμίχλη τῆς προϊστορίας, μέ τὸ ἔπος γεννιοῦνται καὶ οἱ νέοι Ἕλληνες»¹. Τὸ ἀκριτικὸ τραγούδι εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τὸ 10ο, λοιπόν, αἰῶνα βρίσκουμε ρίζες Νεοελληνισμοῦ.

Τὸ 1204 εἶναι μιὰ καταστροφὴ. Εἶναι καὶ μιὰ βαθιὰ ἀλλαγὴ. Οἱ ρίζες τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ εἶναι εὐδιάκριτες:

1. Ἄπ. Βακαλόπουλος «Ἡ πορεία τοῦ Γένους».

Ἡ ἅγια Τριάδα (Φιλοξενία τοῦ Ἀβραάμ). 1378. Τοιχογραφία τοῦ Θεοφάνη τοῦ Ἑλλήνα στό ναό τῆς Μεταμόρφωσης στό Νοβγκορόντ.

Ὀλύμπιος ὁ στολίτης. 1378. Τοιχογραφία τοῦ Θεοφάνη τοῦ Ἑλλήνα στό ναό τῆς Μεταμόρφωσης στό Νοβγκορόντ.

Βυζαντινό Μουσείο. 'Ο 'Επιτάφιος Θρήνος. Φορητή εικόνα του Έμμ. Αιμπάρδου, 17ος αϊ.

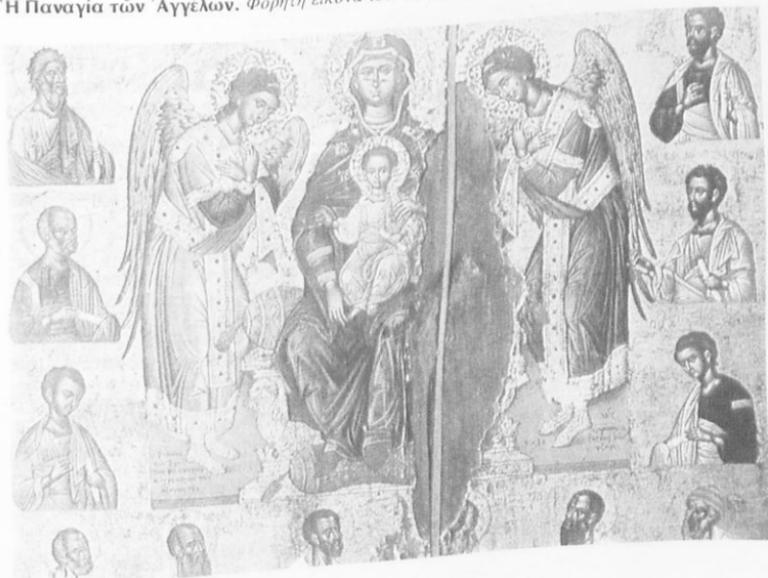

Κύπρος, Πάφος. Μονή 'Αγ. Νεοφύτου. Εικόνα. 16ος αϊ. 'Ο Χριστός κρίνεται από τους άρχιερείς. Εικόνα από τη σειρά του Δωδεκαώρτου. Δείχνει τη στιγμή που ο Άννας ξεσκίζει τα ιμάτιά του για τη δήθεν βλασφημία του Χριστού. 'Η τέχνη είναι ή ίδια μ' εκείνη που αναπτύσσεται την ίδια εποχή στην Κρήτη.

Βυζαντινό Μουσείο. Ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ. Εἰκόνες τοῦ Ἐμμανουὴλ Τζάνε (1664).

Ἡ Παναγία τῶν Ἀγγέλων. Φορητὴ εἰκόνα τοῦ Ἐ. Τζάνε. 17ος αἰ. Μετέωρα.

Ἡ ἅγια Τριάδα τοῦ Ἀνδρέα Ρομπλιώφ. Ἀρχές 15ου αἰ. Μουσείο τοῦ Λένινγκραντ. Ρυθμός, ἄρμονία, ἀπλότητα χαρακτηρισρίζουν τὸ ἔργο αὐτὸ ποῦ θεωρεῖται τὸ ἀριστοῦργημα τῆς ρωσικῆς εἰκόνας. Μαθητῆς τοῦ Θεοφάνη τοῦ Ἑλλῆνα, ὁ Ρομπλιώφ δέχθηκε τὴν ἐπίδραση του ἀλλὰ ἡ δημιουργικὴ του δύναμη τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους Ρώσους ἀγιογράφους. Ἡ παράσταση τῶν τριῶν Ἀγγέλων στὸ τραπέζι τοῦ Ἀβραάμ (Φιλοξενία) συμβολίζει τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ εἶναι συνηθισμένη στὴ Βυζαντινὴ Τέχνη.

Σινάν. Ὁ κορυφαῖος ἐκπρόσωπος τῆς τουρκικῆς ἰσλαμικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Καταγόταν ἀπὸ τὴν Καισάρεια τῆς Καππαδοκίας. Ἑλληνας τὴν καταγωγή, ὀρθόδοξος ποῦ μετὰ τὸ παιδομάζωμα μῆθε στὴν ὑπηρεσία τῆς Τουρκίας. Τὴν τέχνην του ἔμαθε ἀπὸ τὸν παπποῦ του ποῦ ἦταν οἰκοδόμος. Στὸ διάστημα μισοῦ αἰῶνα προέκισε τὸ ἀγανὲς τουρκικὸ κράτος μετὰ πολλὰ κτίρια καὶ τεχνικὰ ἔργα ποῦ φτάνουν τὰ 300. Τὰ ἔργα αὐτὰ ὀφείλονται στὴν ἰδιοφυΐα τοῦ ἀρχιτέκτονα, ἀλλὰ κυρίως στὸ ὀργανωμένο ἐπιτελεῖο του ποῦ περιλάμβανε πολλοὺς Ἑλλήνες ὀρθόδοξους. Ἡ θρησκευτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Σινάν δέν μπορεῖ νὰ βοηθεῖ χωρὶς τὴν Ἁγία Σοφία. Τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Σινάν εἶναι τὸ Τέμενος τοῦ Σουλεϊμάν τοῦ Β' τοῦ Μεγαλοπρεπῆ, στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἁγία Σοφία καὶ τὸ Τέμενος τοῦ Σελὶμ Β' στὴν Ἀδριανούπολη. Τὰ ἔργα τοῦ Σινάν δείχνουν ὅτι, καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Βυζαντίου, ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἐπιζεῖ στὴν ἴδια τὴν Κωνσταντινούπολη.

α) Τα ελληνικά κράτη της Νίκαιας, της Τραπεζούντας, της Ήπειρου και τό δεσποτάτο του Μωρέως βρίσκονται μακριά από τη ρωμαϊκή παράδοση.

β) Η οργανωμένη αντίσταση κατά των επιδρομών τονώνει τό φρόνημα και είναι στοιχείο ένότητας.

γ) Αρχίζει έντονη χρήση τών θρών «Γένος» και «Έλλην».

δ) Η μεγάλη άκμή στά γράμματα και τίς τέχνες πού σημειώνεται στά χρόνια τών Παλαιολόγων, όταν τό κράτος κατέρρευε, εξηγείται μόνον άν αναζητήσουμε τό ΝΕΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ.

Γενικό συμπέρασμα: Όταν τό 1453, ό Μωάμεθ πατούσε τήν καταστραμμένη Πόλη, ό νέος Έλληνισμός ήταν μία πραγματικότητα.

Η πίστη για τήν «Ανάσταση του Γένους». "Αν ό νεοελληνικός κόσμος δέν είχε σχηματιστεί πριν από τήν άλωση, θά ήταν σχεδόν άδύνατο νά επιβιώσει κάτω από τή σκληρή τυραννία τών Τούρκων. Πίστεψε στήν άποκατάστασή του και τή λευτεριά του. Η πίστη αυτή, μία βαθιά άκλόνητη πίστη πού πήγαινε από γενιά σέ γενιά, ώσπου δικαιώθηκε, φαίνεται στό δημοτικό τραγούδι καθαρά.

Οί Έλληνες δέν πίστεψαν ποτέ πώς με τήν τουρκική κατάκτηση έφτασε και τό τέλος του Έλληνισμού. Και αυτό είναι ακόμα μία άποδειξη πώς ή Τουρκοκρατία συνέπεσε με τό μετασχηματισμό του Έλληνισμού. Με καταπληκτική άντοχή μέσα στό σκοτάδι τής σκλαβιάς ή νεοελληνική συνείδηση θά άντρωθεί και τό 1821 θά ξαφνιάσει και τούς άντιδραστικούς τής Εϋρώπης - κυριαρχούσε τότε μία τάση νά καταπνιγεται κάθε φιλελεύθερο κίνημα - και τό δυνάστη του πού θ' αναγκαστεί νά φύγει.

Δυνάμεις πού συντήρησαν τόν Έλληνισμό. Έκείνο πού πάνω άπ' όλα κράτησε τόν Έλληνισμό στή ζωή είναι ή πίστη του στήν άξία του και στήν άνάστασή του. «Πάλι με χρόνια και καιρούς πάλι δικά μας θάναί...»

Τόν συντήρησαν ακόμα:

Η όργάνωση του. Η τουρκική κατοχή με τίς τόσες συμφορές είχε κι ένα θετικό στοιχείο: ένωσε τόν Έλληνισμό κάτω από τόν ίδιο ζυγό. Τούς ένωσε ακόμα σ' ένα κοινό πόθο: τή λευτεριά.

Ο κατακτητής άφισε στους Έλληνες τήν κοινοτική τους όργάνωση, ένα ακόμα θετικό στοιχείο για τήν ένότητα.

Τό άνεξάρτητο και έλεύθερο πνεύμα τών βουνών με τούς «κλέφτες», ή Έκκλησία και ή χριστιανική πίστη, τέλος ή ίδια του ή κληρονομιά, πού τή διδασκόταν κρυφά ή φανερά - άνάλογα με τίς συνθήκες - τόν όπλισαν με ψυχική δύναμη ν' άντέξει και πίστη για τήν άνάστασή του.

Αυτά όμως θά τά μελετήσουμε καλύτερα στήν έπόμενη τάξη.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

	324-337
Κωνσταντίνος Α' ὁ Μέγας	337-361
Κωνσταντίνος (Κων/νος Β', Κώνστας Α')	361-363
Ίουλιανός ὁ παραβάτης	363-364
Ίοβιανός	364-378
Βάλης	

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ

	379-395
Θεοδόσιος Α' ὁ Μέγας	395-408
Ἄρκάδιος	408-450
Θεοδόσιος Β'	450-457
Μαρκιανός	

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΛΕΟΝΤΑ

	457-474
Λέων Α'	474
Λέων Β'	474-491
Ζήνων	491-518
Ἀναστάσιος Α'	

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

	518-527
Ίουστίνος Α'	527-565
Ίουστινιανός Α'	565-578
Ίουστίνος Β'	578-582
Τιβέριος	582-602
Μαυρίκιος	602-610
Φωκάς	

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

	610-641
Ἡράκλειος Α'	641
Κωνσταντίνος Γ'	641
Ἡρακλεωνάς	641-668
Κώνστας Β'	668-685
Κωνσταντίνος Δ' Πωγωνάτος	685-695,
Ίουστινιανός Β'	705-711
	695-698
	698-705
Λεόντιος	711-713
Τιβέριος	713-715
Φιλίππικος	715-717
Ἀναστάσιος Β'	
Θεοδόσιος Γ'	

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ

	717-740
Λέων Γ' Ἰσαυρος	740-775
Κωνσταντίνος Ε'	775-780
Λέων Δ' ὁ Χάζαρος	780-797
Κωνσταντίνος ΣΤ'	797-802
Εἰρήνη	

Νικηφόρος Α'	802-811
Μιχαήλ Α' Ραγκαβές	811-813
Λέων Ε' Ἀρμένιος	813-820

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΜΟΡΙΟΥ

Μιχαήλ Β'	820-829
Θεόφιλος	829-842
Μιχαήλ Γ'	842-867

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ

Βασίλειος Α'	867-886
Λέων ΣΤ' ὁ Σοφός	886-912
Ἀλέξανδρος	912-913
Κωνσταντῖνος Ζ'	913-959
Ρωμανός Α' Λεκαπηνός	919-944
Ρωμανός Β'	959-963
Νικηφόρος Β' Φωκάς	963-969
Ἰωάννης Α' Τσιμισκής	969-976
Βασίλειος Β' Βουλγαροκτόνος	976-1025
Κωνσταντῖνος Η'	1025-1028
Ρωμανός Γ'	1028-1034
Μιχαήλ Δ'	1034-1041
Μιχαήλ Ε'	1041-1042
Ζωή	1042
Κωνσταντῖνος Θ'	1042-1055
Θεοδώρα	1055-1056
Μιχαήλ ΣΤ'	1056-1057
Ἰσαάκιος Α' Κομνηνός	1057-1059

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΔΟΥΚΩΝ

Κωνσταντῖνος Ι'	1059-1067
Μιχαήλ Ζ'	1067-1068
Ρωμανός Δ' Διογένης	1068-1071
Μιχαήλ Ζ'	1071-1078
Νικηφόρος Γ'	1078-1081

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

Ἀλέξιος Α'	1081-1118
Ἰωάννης Β'	1118-1143
Μανουήλ Α'	1143-1180
Ἀλέξιος Β'	1180-1183
Ἀνδρόνικος Α'	1183-1185

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ

Ἰσαάκιος Β'	1185-1195
Ἀλέξιος Γ'	1195-1203
Ἀλέξιος Δ'	1203-1204
Ἀλέξιος Ε'	1204

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

Θεόδωρος Α' Λάσκαρης	1204-1222
Ἰωάννης Γ' Δούκας	1222-1254
Θεόδωρος Β' Λάσκαρης	1254-1258
Ἰωάννης Δ' Δούκας	1258

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΛΛΙΟΛΟΓΩΝ

Μιχαήλ Η'	1258-1282
Ἀνδρόνικος Β'	1282-1328
Ἀνδρόνικος Γ'	1328-1341
Ἰωάννης Ε'	1341-1347, 1355-1376, 1379-1390, 1391
Ἰωάννης ΣΤ'	1347-1355
Ἀνδρόνικος Δ'	1376-1379
Ἰωάννης Ζ'	1390
Μανουήλ Β'	1391-1425
Ἰωάννης Η'	1425-1448
Κωνσταντῖνος ΙΑ'	1448-1453

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ	4
ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ	5

ΜΕΡΟΣ Α'

ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ (146 π.Χ. - 330 μ.Χ.)	7
---	---

Εισαγωγή .....

ΚΕΦ. 1 ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 2ου ΑΙ. π.Χ. Η ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	8
--	---

Εισαγωγικό σημείωμα	8
α) ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ	9
I. Συνέπειες στην οικονομία	9
II. Συνέπειες στον πολιτικό και κοινωνικό τομέα	9
III. Συνέπειες στον τρόπο ζωής. 'Η αντίδραση-Κάτων	10
β) Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ	11
γ) ΟΙ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	13
δ) Η ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	14
<i>'Ερωτήσεις - θέματα για άνακεφαλαίωση - Κείμενα</i>	15

ΚΕΦ. 1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ - ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΩΝ ΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ	18
---	----

Εισαγωγικό σημείωμα	18
α) ΟΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΚΧΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΡ- ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ	19
I. Τιβέριος Γράκχος	19
II. Γάιος Γράκχος	20
β) ΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ	20
I. 'Ο Μάριος και ό Σύλλας	21
'Ο Μάριος και ή στρατιωτική μεταρρύθμιση. 'Ο συμμαχικός πόλεμος. 'Ο Α' μυθριδικός πόλεμος. 'Η δικτατορία του Σύλλα.	22
II. Πομπήιος και Καίσαρ	22
'Η επανάσταση των δοϋλων. Οί στρατιωτικές επιτυχίες του Πομπήιου. Κικέρ- ρων - Συνωμοσία του Κατιλίνα - 'Ιούλιος Καίσαρ. 'Η πρώτη τριανδρία - 'Ο Καίσαρ στή Γαλατία. Διαμάχη Καίσαρα - Πομπήιου, Φάρσαλα. 'Η δικτατορία του Καίσαρα.	28
III. 'Αντώνιος και 'Οκταβιανός	30
'Η β' τριανδρία - Φίλιπποι. 'Οκταβιανός και 'Αντώνιος - 'Ακτιο.	30
<i>'Ερωτήσεις - θέματα για άνακεφαλαίωση</i>	31
<i>Κείμενα</i>	31

ΚΕΦ. 3. ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	34
--	----

Εισαγωγικό σημείωμα	34
α) ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΗΣ ΑΚΜΗΣ (27 π.Χ. ως τέλος 2ου αϊ. μ.Χ.)	35
I. 'Η όργάνωση του νέου πολιτεύματος	35
II. 'Η διαδοχή των αυτοκρατόρων.	37

III. 'Η εξωτερική πολιτική	39
IV. 'Ο ρωμαϊκός κόσμος στα χρόνια της άκμης Πολίτευμα, νομοθεσία. 'Η ρωμαϊκή κοινωνία. 'Ο στρατός. 'Η ρωμαϊκή εί- ρήνη. Οί έπαρχίες - 'Ο έκλατινισμός. Γράμματα - Σκέψη.	39
V. 'Η ρωμαϊκή τέχνη από τό 2ο αιώνα π.Χ. ως τόν 3ο αιώνα μ.Χ.	46
'Αρχιτεκτονική. Γλυπτική. Ζωγραφική	
β) ΟΙ ΣΕΒΗΡΟΙ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΑΝΑΡΧΙΑΣ	57
I. 'Η δυναστεία τών Σεβήρων	57
II. 'Η περίοδος τής στρατιωτικής άναρχίας.	58
γ) ΟΙ ΙΛΛΥΡΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ	58
I. 'Αποκατάσταση τής κρατικής ένότητας	58
II. 'Η έσωτερική πολιτική τών 'Ιλλυριών αυτοκρατόρων	59
'Η τετραρχία. 'Η απόλυτη μοναρχία. Μεταβολές	
δ) Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ. ΔΙΩΓΜΟΙ ΚΑΙ ΕΞΑΠΛΩΣΗ	61
Οί διωγμοί. 'Η διάδοση του χριστιανισμού	
ε) ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ	62
<i>Ερωτήσεις - Θέματα για άνακεφαλαίωση</i>	64
Κείμενα	66

ΜΕΡΟΣ Β'

ΠΡΟΣ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Είσαγωγή	70
ΚΕΦ. 1. ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΑΙ ΕΝΟΤΗΤΑΣ	73
Είσαγωγικό σημείωμα	73
α) Ο ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΕΤΑΦΕΡΕΙ ΤΗΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ	76
'Η Ρώμη γίνεται ακατάλληλη. 'Η νέα πρωτεύουσα	
β) Η ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΑΙΡΕΣΕΙΣ	77
I. 'Η άναγνώριση του χριστιανισμού και οι πρώτες αίρέσεις	77
'Η άναγνώριση του χριστιανισμού. Οί αίρέσεις γενικά. 'Ο 'Αρειανισμός.	
II. 'Η τελευταία άναλαμπή του άρχαίου κόσμου. 'Η όριστική επικράτηση του χριστιανισμού και οι αίρέσεις του 5ου αί.	81
'Ο 'Ιουλιανός. 'Οριστική επικράτηση του χριστιανισμού. Θεοδόσιος. Οί αίρέσεις του 5ου αί.	
<i>Ερωτήσεις - Θέματα για άνακεφαλαίωση</i>	84
Κείμενα	85
ΚΕΦ. 2. Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ	88
Είσαγωγικό σημείωμα	88
I. 'Η ρωμαϊκή παράδοση	89
II. Τό έλληνικό περιβάλλον και ό έλληνικός πολιτισμός	89
III. 'Η χριστιανική πίστη	90
IV. 'Η φυσιογνωμία του Βυζαντίου	91
<i>Ερωτήσεις - Θέματα για άνακεφαλαίωση</i>	93
ΚΕΦ. 3. ΟΙ «ΒΑΡΒΑΡΙΚΕΣ» ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ (5ος αί.)	93
Είσαγωγικό σημείωμα	93
α) ΟΙ ΒΗΣΙΓΟΤΘΟΙ. ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΡΑ-	

ΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΙΝΔΥΝΟ ΤΟΥ ΕΚΓΕΡΜΑΝΙΣΜΟΥ.	95
I. Οί επιδρομές τών Βησιγότθων	95
II. Προσωρινή άπαλλαγή του άνατολικού κράτους από τον κίνδυνο του έκγερμα- νισμού	97
β) Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΣΤΗ ΔΥΣΗ. ΟΙ ΕΠΙΔΡΟΜΕΣ ΤΩΝ ΟΥΝΩΝ.	97
I. Ή ίδρυση τών γερμανικών κρατών στή Δύση	99
II. Οί επιδρομές τών Ούνων	99
γ) Η ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΑΠΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΙΝΔΥΝΟ ΤΟΥ ΕΚΓΕΡΜΑΝΙΣΜΟΥ. Η ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΡΩ- ΜΑΪΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ. ΟΙ ΟΣΤΡΟΓΟΤΘΟΙ.	99
I. Ή όριστική άπαλλαγή του άνατολικού κράτους από τον κίνδυνο του έκγερ- μανισμού.	99
II. Ή κατάλυση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους (476 μ.Χ.)	100
III. Οί Όστρογότθοι	101
Ερωτήσεις - Θέματα για άνακεφαλαίωση	102
Κείμενα	103

ΚΕΦ. 4. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ (6ος αϊ.) .....

Εισαγωγικό σημείωμα	106
α) Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ «ΝΙΚΑ»	106
Οί Δήμοι. Ή στάση.	107
β) Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ	109
I. Οί πόλεμοι στή Δύση	109
II. Οί άγώνες στήν Άνατολή καί στά Βαλκάνια	111
γ) Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ	113
Ή θρησκευτική πολιτική. Ή νομοθεσία. Ή διοίκηση. Άγώνας κατά τών δυνα- τών. Τά κτίσματα του Ίουστινιανού.	113
δ) ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	116
ε) Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟ	118
Καταγωγή τής χριστιανικής τέχνης. Παλαιοχριστιανικοί τάφοι. Ζωγραφική δια- κόσμηση τών τάφων. Πλαστική. Λατρευτικά κτήρια. Ψηφιδωτά.	118
στ) ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ	140
Λογγοβάρδοι. Ή άπώλεια τής Ίταλίας. Πόλεμοι μέ τούς Πέρσες.	144
Ερωτήσεις - Θέματα για άνακεφαλαίωση	146
Κείμενα	146

ΜΕΡΟΣ Γ΄

Η ΚΥΡΙΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

Εισαγωγή	150
ΚΕΦ. 1. Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ	151
Εισαγωγικό σημείωμα	151
α) ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΛΑΩΝ ΣΤΑ ΣΥΝΟΡΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	152
Άβαροι καί Σλάβοι. Ό Φωκάς καί ή επανάσταση του 610. Ό Ήράκλειος αυτοκράτορας. Ό περσικός κίνδυνος.	152

β) ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ ΚΑΙ Η ΑΠΟΚΡΟΥΣΗ ΤΩΝ ΑΒΑΡΩΝ.	154
Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ	154
'Ο άγώνας κατά τών Περσών. 'Η άπόκρουση τών 'Αβάρων. 'Ο τελικός θρίαμβος.	
'Η έμφάνιση τών 'Αράβων.	
γ) ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΔΕΙΧΝΕΙ ΤΟ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ	157
δ) Ο ΜΩΑΜΕΘΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ	158
I. 'Ο Μωάμεθ και ή νέα θρησκεία	158
II. 'Η εξάπλωση τών 'Αράβων ώς τό 732 π.Χ.	159
ε) ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΛΑΒΩΝ ΚΑΙ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ	161
στ) ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΧΑΝΕΙ ΣΕ ΕΚΤΑΣΗ, ΚΕΡΔΙΖΕΙ ΟΜΩΣ ΣΕ ΣΥΝΟΧΗ ΚΑΙ	
ΕΞΕΛΛΗΝΙΖΕΤΑΙ	161
'Ερωτήσεις - Θέματα γιά άνακεφαλαίωση	163
Κείμενα	165
ΚΕΦ. 2. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ	167
Εισαγωγικό σημείωμα	167
α) ΑΓΩΝΕΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΡΑΒΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ	168
I. 'Αγώνες τών 'Ισαύρων	168
'Η άπόκρουση τών 'Αράβων στήν 'Ανατολή και στή Δύση. 'Ο πόλεμος στήν	
'Ανατολή και τά Βαλκάνια.	
II. Βουλγαρικοί και άραβικοί πόλεμοι στά χρόνια τών διαδόχων και τής δυνα-	
στείας του 'Αμορίου	170
Βουλγαρικοί πόλεμοι. Οί 'Αραβες στή Μεσόγειο, ύποταγή τής Κρήτης.	
'Αγώνες κατά τών 'Αράβων στήν 'Ανατολή.	
β) ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	173
I. Θρησκευτική πολιτική. 'Η εικονομαχία	173
Οί ρίζες τής εικονομαχίας. 'Η άρχή τής κρίσης. Εικονομαχία: 'Η πρώτη	
φάση. 'Η δεύτερη φάση. Μιά σύντομη κριτική	
II. Κοινωνική πολιτική	175
Διαφοροποιήσεις στήν κοινωνική δομή. 'Η στάση του Θωμά του Καπαδόκη	
III. 'Η νομοθεσία τών 'Ισαύρων	176
γ) Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ	179
'Ερωτήσεις - Θέματα γιά άνακεφαλαίωση	181
Κείμενα	182
ΚΕΦ. 3. Ο ΑΡΑΒΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΜΕΧΡΙ	
ΤΟΝ 9ο ΑΙ. μ.Χ.	186
Εισαγωγικό σημείωμα	186
α) ΤΟ ΑΡΑΒΙΚΟ ΧΑΛΙΦΑΤΟ ΚΑΙ Η ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΟΥ	187
I. Κοινωνία. Κρατική οργάνωση	187
II. 'Η διάσπαση του χαλιφάτου	187
β) ΤΑ ΑΡΑΒΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ. Η ΤΕΧΝΗ	188
I. Τά γράμματα και οί επιστήμες	188
II. 'Η άραβική τέχνη: άρχιτεκτονική, ψηφιδωτά, μικροτεχνία	191
γ) Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ	193
Τό κράτος τών Φράγκων. 'Η δημιουργία του παπικού κράτους.	
δ) ΚΑΡΛΟΜΑΓΝΟΣ - ΒΥΖΑΝΤΙΟ	195
'Ερωτήσεις - Θέματα γιά άνακεφαλαίωση	199
Κείμενα	200

ΚΕΦ. 4. Η ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (ΧΡΟΝΟΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕ- ΔΟΝΙΚΗΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ)	203
Εισαγωγικό σημείωμα	203
α) ΠΡΟΜΗΝΥΜΑΤΑ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ	207
Στροφή στην άρχαία κληρονομιά. Το άκριτικό τραγούδι.	
β) ΑΓΩΝΕΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΡΑΒΕΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΟΥΣ	209
I. Άγώνες κατά την πρώτη περίοδο της Μακεδονικής δυναστείας (867-963)	
Άγώνες κατά των Άράβων. Άγώνες κατά των Βουλγάρων	
II. Άγώνες κατά τη Β' και Γ' περίοδο (963-1056)	212
Τό Βυζάντιο παίρνει την πρωτοβουλία στην Ανατολή. Νέα φάση των βουλ- γαρικών πολέμων. Ό Σαμουήλ. Ένα επεισόδιο με τη Δύση.	
γ) ΟΙ ΡΩΣ (ΡΩΣΟΙ) ΚΑΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ	220
δ) ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ	221
Ό οικονομία. Οι δυνατόι και τό κράτος. Νομοθεσία.	
ε) ΠΑΙΔΕΙΑ - ΤΕΧΝΗ	225
I. Ό παιδεία	225
II. Ό άκμή της βυζαντινής τέχνης: Αρχιτεκτονική, ζωγραφική, Άκτινοβολία της τέχνης στά Βαλκάνια, στην Όταλία.	226
στ) ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ	237
Ό Κύριλλος και ό Μεθόδιος, οι άπόστολοι των Σλάβων. Ό έκχριστιανισμός των Βουλγάρων και των νότιων Σλάβων.	
ζ) ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ	239
I. Οι σχέσεις των δύο έξουσιών	239
II. Έκκλησιαστικοί άρχηγοί με ξεχωριστή δράση	240
III. Τό σχίσμα 1054	242
Έρωτήσεις - Θέματα για άνακεφαλαίωση	245
Κείμενα	247
ΚΕΦ. 5. Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑ- ΝΤΙΟΥ	249
Εισαγωγικό σημείωμα	249
α) ΝΕΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΥΣΗ	252
I. Οι Σελτζούκοι Τούρκοι	252
Έμφάνιση των Σελτζούκων. Σύγκρουση με τό Βυζάντιο. Άγώνας για τη Μ. Άσία.	
II. Οι Νορμανδοί	255
Οι άνθρωποι του βορρά. Νορμανδικές επιδρομές κατά του Βυζαντίου	
β) ΕΜΠΟΡΙΚΑ ΠΡΟΝΟΜΙΑ ΣΤΟΥΣ ΒΕΝΕΤΟΥΣ	258
γ) Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ (ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑ) ΚΑΙ ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΕΣ	260
I. Ό φεουδαρχία	260
Ό Εύρώπη μετά τον Καρλομάγνο.	
II. Σταυροφορίες: Ό ένοπλη έξόρμηση της Δυτικής Εύρώπης προς την Άνα- τολή.	260
Ό χαρακτήρας των σταυροφοριών. Ό πρώτη σταυροφορία. Ό τέταρτη σταυροφορία.	
δ) Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΥΣ	267
Συνέπειες άπό την άλωση. Γενικές παρατηρήσεις.	
Έρωτήσεις - Θέματα για άνακεφαλαίωση	270
Κείμενα	271

ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

Είσαγωγή	275
ΚΕΦ. 1. ΔΙΑΜΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1204-1261	
Εισαγωγικό σημείωμα	276
α) ΤΑ ΛΑΤΙΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ	277
β) ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ	278
γ) Η ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ	280
δ) Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΦΡΑΓΓΟΚΡΑΤΙΑΣ: 'Αρχιτεκτονική, ζωγραφική	281
'Ερωτήσεις - Θέματα γιά άνακεφαλαίωση	284
Κείμενα	285
ΚΕΦ. 2. ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΩΣ ΤΟ 1402	
Εισαγωγικό σημείωμα	287
α) ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ - ΣΕΡΒΟΙ	287
I. Οί Βούλγαροι	288
II. Οί Σέρβοι	288
β) ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ	290
I. 'Η κοινωνική κατάσταση	291
Οί δυνατοί καί οί άγρότες. Οί «μέσοι».	
II. 'Η Θεσσαλονίκη κατά τό 14ο αίωνα	291
'Η άκμή τής πόλης. Οί «Ζηλωτές» καί τό κίνημά τους. Οί «'Ησυχαστές» καί ή διαμάχη γύρω από τίς ιδέες τους. 'Η επανάσταση τών ζηλωτῶν καί ή αὐτονομία τής Θεσσαλονίκης.	
γ) Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ ΚΑΙ Η ΠΡΟΕΛΑΣΗ ΤΟΥΣ ΩΣ ΤΟ 1402	294
'Ανακατατάξεις στό μικρασιατικό χῶρο. Τό ὀθωμανικό κράτος. Οί Τούρκοι στην Εὐρώπη. 'Ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος. 'Η ἐπιδρομή τῶν Μογγόλων - σωτηρία γιά τό Βιζάντιο.	
'Ερωτήσεις - Θέματα γιά άνακεφαλαίωση	301
Κείμενα	302
ΚΕΦ. 3. ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΣΜΟ	
Εισαγωγικό σημείωμα	304
α) ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΚΑΤΑΤΑΞΕΙΣ. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΦΕΟΥΔΑΡΧΙΑΣ	305
β) ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΚΡΑΤΗ	306
γ) ΚΟΣΜΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ - ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑ (CANOSSA - AVICNON)	307
δ) Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΧΑΡΤΗΣ (MAGNA CHARTA). Ο ΕΚΑΤΟΝΤΑΧΡΟΝΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ.	309
'Ο «μεγάλος χάρτης». 'Ο ἑκατοντάχρονος πόλεμος	
ε) ΠΡΟΜΗΝΥΜΑΤΑ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ	310
'Ερωτήσεις - Θέματα γιά άνακεφαλαίωση	312
Κείμενα	313

ΚΕΦ. 4. ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΑΝΑΛΑΜΠΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ	317
Είσαγωγικό σημείωμα	317
α) Η ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΜΙΣΤΡΑ	318
Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων. "Ένας Έλληνας.	
β) Η ΑΓΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ	320
"Η κατάσταση του κράτους. "Η σύνοδος της Φλωρεντίας (1439). "Η ένωση των "Εκκλησιών	
γ) Ο ΤΡΑΓΙΚΟΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΕΙΩΔΗΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ	322
I. "Ενωτικοί και άνθενωτικοί	322
II. Κωνσταντίνος ΙΑ' Παλαιολόγος. "Η "Άλωση.	323
"Ένα σύντομο χρονικό του τέλους.	
δ) Η ΥΠΟΤΑΓΗ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ	324
ε) ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΤΩΣΗΣ ΤΟΥ ΒΥ- ΖΑΝΤΙΟΥ.	326
στ) Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ	327
"Ερωτήσεις - Θέματα για άνακεφαλαίωση	335
Κείμενα	336
ΚΕΦ. 5. Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	340
Είσαγωγικό σημείωμα	340
α) Η ΔΙΑΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΜΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪ- ΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ.	341
"Η κλασική κληρονομία. "Η ρωμαϊκή νομοθεσία	
β) Η ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	34
γ) ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	2
"Απ' τόν άρχαίο στό μεσαιωνικό έλληνισμό. "Η εμφάνιση του νέου έλληνισμού. "Η πίστη για τήν «ανάσταση του γένους». Δυνάμεις που συντήρησαν τόν έλληνι- σμό.	349
ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ	353
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	

Οι χάρτες της σελ. 216 και 253 είναι σχεδιασμένοι από τόν κ. Γιάννη Τζανή βρίσκονται στό τεύχος Ιστορικών χαρτών του καθηγητή της Βυζ. "Ιστορίας του Παν/μ Θεσ/νίκης Ι. Κ. Καραγιαννόπουλου.

(Χάρται μέσης Βυζαντινής περιόδου Θεσ/νίκη 1976)

«Τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τὸ κάτωθι βιβλιοσῆμο γιὰ ἀπόδειξη τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

Ἄντίτυπο στερούμενο τοῦ βιβλιοσήμου τούτου θεωρεῖται κλεψίτυπο. Ὁ διαθέτων, πωλῶν ἢ χρησιμοποιοῦν αὐτό διώκεται κατὰ τὶς διατάξεις τοῦ ἀρθροῦ 7 τοῦ Νόμου 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου 1946 (Ἐφ. Κυβ. 1946, Α' 108)».

ΕἰΣΗ Β' 1982 (ν) – ΑΝΤΙΤΥΠΑ 195.000 – ΣΥΜΒΑΣΗ 3753/2.2.82

Ἐκτύπωση - Βιβλιοδεσία: Α. Γιαννόπουλος

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

